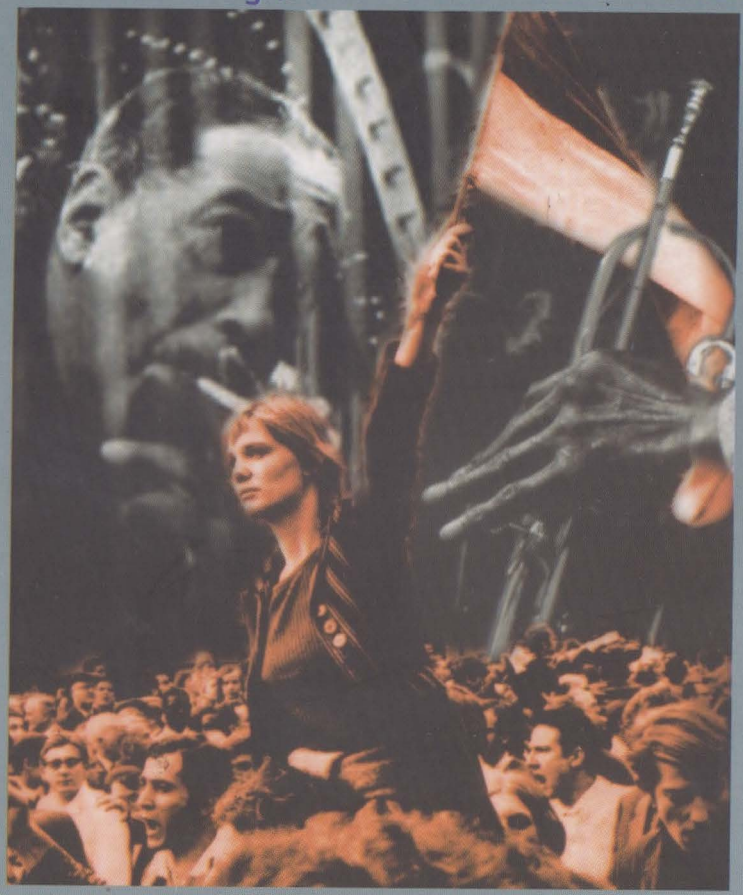
ERIC HOBSBAWM

sıradışı insan

DİRENİŞ, İSYAN VE CAZ

Çeviri: Işıtan Gündüz

Bulut

sıradışı insan

"direniş, isyan ve caz"

Eric Hobsbawn

Çeviri: Işıtan Gündüz

Bulut

Sıradışı İnsan

Eric Hobsbawn

Çeviri: Işıtan Gündüz

Uncommon People

ISBN: 975-8295-63-2
© The Orion Publishing Group Ltd
Çevirisi yapılan bu metnin telif hakları
The Orion Publishing Group Ltd
& Onk Ajans'tan alınmıştır.

Baskı öncesi hazırlık ve kapak: Tolga Yenişen
Baskı: Kitap Matbaacılık

Bulut Yayın Dağıtım Tic. ve San. Ltd. Şti.
caferağa mah. dr. ihsan ünlüer sk. no: 6/2
kadıköy-istanbul
tel & faks: (0 216) 330 59 24 - 414 21 75
e-mail: bulutyayinlari@ttnet.net.tr
bulut@sistemd.com

içindekiler

thomas paine ... 9
makine kırıcılar ... 15
siyasi ayakkabıcılar ... 31
emek gelenekleri ... 63
işçi sınıfının oluşumu, 1870-1914 ... 79
viktorya dönemi değerleri ... 101
erkek ve kadın: soldaki imgeler ... 125
bir tatilin doğuşu: 1 mayıs ... 147
sosyalizm ve avangard, 1880 - 1914 ... 165
solun megafonu ... 179
köylüler ve siyaset ... 187
köylü toprak işgalleri ... 211
haydut giuliano ... 241
vietnam ve gerilla savaşının dinamikleri ... 253
1968 mayısı ... 269
şiddetin kuralları ... 281
devrim ve cinsellik ... 289
bir alçak için mezar kitabesi: roy cohn ... 295
cazın caruso'su ... 299
count basie ... 311
duke ellington ... 321
caz avrupa'ya geliyor ... 335
halkın 'swing'i ... 347
1960'dan bu yana caz ... 357
billie holiday ... 371
eski dünya ve yeni dünya / kolomb'un 500 yılı ... 375
dizin ... 385

Önsöz

Bu kitap neredeyse tümüyle, adları aileleri, komşuları ile modern devletlerde doğum, evlilik ve ölümleri kaydeden bürolar dışında herhangi biri tarafından bilinmeyen insanlara ilişkindir. Ara sıra polis ve "insanlık tarihi"ni araştıran gazeteciler de bilir adlarını. Kısa süre önce keşfedilen Yeni Dünya'dan getirilen ürünleri Avrupa ve Afrika'nın bir ucundan öbür ucuna ekerek dünyayı değiştiren erkek ve kadınlar gibi, kimi durumlarda adlarını kimse bilmez ve araştırılıp öğrenilmesi de olanaksızdır. Kimileri küçük ya da yerel halk olaylarında ufak roller üstlenmişlerdir: sokakta, köyde, kilisede, sendikada, konseyde. Müzik ve spor, daha önceki dönemlerde yaşasalardı isimsiz kalacak birkaçına modern medya kişisel önem kazandırmıştır.

İnsan soyunun çoğunluğunu onlar oluşturur. Bu insanlar, tarihçiler arasında geçen, bireyin ve verdiği kararların ne denli önemli olduğuna ilişkin tartışmalarla ilgilenmezler. Böylesi bireyleri öykülerinden çıkararak yazmak makro-tarihsel aktarımda hiçbir önemli iz bırakmayacaktır.

Kitabımda dikkatleri üzerine çekmek istediğim nokta, o insanları unutulmaktan ya da E.P Thompson'ın yerinde ifadesiyle "gelecek kuşakların muazzam horgörüsünden" kurtarılması gerektiği değildir. Elbette unutulmaktan kurtarılmalıdırlar ve umarım kitabımın bazı bölümleri – örneğin "SİYASAL AYAKKABICILAR" ve "KÖYLÜ TOPRAK İŞGALLERİ" – buna yardımcı olmuştur. *New Yor-*

ker'dan merhum Joseph Mitchell'ın, "küçük insanlar"dan söz edenleri protesto etmek için yazdığı gibi: "Onlar, sizin ve benim kadar büyükler. Hiç kimse onlar hakkında yazmamış olsa da yaşamları sizinki ve benimki kadar ilgi çekici." Benim düşüncem böylesi erkek ve kadınların birey olarak değilse bile toplu olarak tarihin büyük oyuncuları arasında yer aldıklarıdır. Onların yaptıkları ve düşündükleri, pek çok şeyi değiştirmektedir. Özellikle yirminci yüzyılda kültürü ve tarihin biçimini değiştirebilir ve değiştirmiştir de. Bu nedenle kitabıma geleneksel olarak "sıradan insanlar" diye anılan bildik insanlarla ilgili bir ad verdim: Sıradışı İnsanlar.

Sherlock Holmes'un ele almayı olağandışı güç bulduğu suçlar gibi onlar da "özelliksiz ve sıradan" olmaktan uzaktırlar. Dünleri ve bugünleri tarafından nasıl biçimlendirildikleri, inanç ve eylemlerinin ardındaki gerekçelerin ne olduğu, toplum ve tarihlerini nasıl biçimlendirdikleri kitabımın ana ilgi alanlarıdır. Umarım, bu alanlar kitabıma temelde bir konu bütünlüğü kazandırmıştır.

Bu kitabın bölümlerinden üçü kendilerine özgü toplumsal grup ya da ortamları ele almaktadır: İşçi sınıfı ve bu sınıfın hareketi ile bağlantılı ideolojiler bağlamında Köktenci Gelenek (1-10. bölümler), geleneksel köylü sınıfı ile taşra insanları (11-13. bölümler) ve bütünüyle yoksul insanların yaşamlarında kök salmış başlıca sanatlardaki pek çok gelişmeden biri ile bağlantılı olarak Jazz (19-25. bölümler). Genellikle geleneksel terimlerle tartışılmasına karşın, büyük ölçüde bilinçli insan eğilim ve kararlarının hemen hemen konuyla doğrudan hiç ilintili olmayan durumlarını ele aldığı için, Dördüncü Bölüm, Çağdaş Tarih (14-18. bölümler), benim konumla ilgilidir. Yine de, en az bir başarılı çağdaş çözümleme çalışmasını yeniden yayımlamanın bana haz verdiğini gizleyemem. Üstelik *Independent* gazetesinin ilk dönemlerinde "Kahramanlar ve Caniler" dizisinde yayımlanmış, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki garip Soğuk Savaş döneminde haksız yere unutulmuş bir haydut üzerine kısa bir sonsöz ekleme isteğime karşı koyamadım. Bu ek elbette Nicholas von Hoffman'ın önemi tartışılmaz yapıtı *Citizen Cohn: The Life and Times of Ray Cohn* (New York 1988) üzerine temellendirilmiştir.

Buradaki makalelerin de gösterdiği gibi bu sorular bir tarihçi olarak meslek yaşamım boyunca şu ya da bu biçimde beni ilgilendirmiştir. Emekçi insanlarla ilgili olarak daha önce yaptığım araştırma-

lar ve neredeyse kırk yıl önce yayımlanan ilk kitaplarım *Pirimitive Rebels, The Jazz Scene*'deki araştırmaların çizgisini izlemişlerdir. Sıradışı İnsanlar 1950'lerin başları ile 1990'ların ortaları arasında yazılmış çalışmaları bir araya getirmektedir. Yirmi altı makaleden on biri daha önce yayımlanmış kitaplarım arasında yer alan *Labouring Man*, *Revolutionaries ve Worlds of Labour* (Amerika'daki baskısında adı *Workers*) içinde yayımlanmıştır; geri kalanı, en azından İngiltere'de daha önce benim adımla yayımlanan kitaplarda sunulmamıştır.

Ayrıntılar her bölümün başında verilmektedir.

Londra, 1998 ***Eric Hobsbawn***

Bölüm 1

Thomas Paine

Bu bölüm ilk olarak New Statesman *'daki Tom Paine üzerine yazılmış bir yaşam öyküsü eleştirisi olarak 1961 yılında yayımlanmıştır. O zamandan bu yana Tom Paine'i konu alan pek çok yaşam öyküsü yazıldı. Bunların kimileri –özellikle John Keane (Londra 1995) tarafından yazılan– burada sözü edilenden daha başarılıdır. Ancak hiçbiri aynı yansımaları esinleyemez.*

Ilımlı bir devrim terimi, ılımlı bir hükümet darbesi, darbe ya da muhtırada bulunmayan bir çelişki içerir. Bir devrimin görünürdeki amaçları ne kadar sınırlı olursa olsun, ölümsüz Yapı'nın duvarlarında açtığı çatlaklardan Yeni Kudüs'ün ışığı süzülmelidir. Bastille düştüğünde, dünya üzerinde neyin olanaklı olduğuna ilişkin alışıldık ölçütler askıya alınmış, erkek ve kadın tüm insanlar bir ütopyanın gerçekleşmek üzere olduğunun sezgisiyle sokaklarda içlerinden geldiği gibi dans etmişlerdi. Sonuç olarak asıl önermeleri ne kadar soğukkanlı ya da ılımlı olursa olsun devrimciler bin yıllık bir hale ile kuşatılmışlardır.

Tom Paine "İçinde her şeyin aranabileceği" bir çağın gökkuşağı renklerinden birini yansıtır. Önünde "öylesine yeni ve Avrupa dünyasındaki herhangi bir şeyden öylesine, aşkın bir üstünlük man-

zarası gördü ki "buna devrim adını vermek özelliklerini azaltmak olur"du. "Bu çağ" diye devam ediyordu Tom Paine "sonradan Akıl Çağı olarak adlandırılmayı hak edecektir ve şimdiki kuşak geleceğe yeni dünyanın Adem'i gibi görünecektir". Amerika bağımsızlığını kazanmıştı, Bastille düşmüştü ve o, bu her iki olağanüstü olayın da sesiydi. "İki devrimin paylaştığı" diye yazmıştı Washington'a "bir amaç uğruna yaşamaktır."

Ancak bu derinden ve içgüdüsel devrimci adamın asıl politik önerileri neredeyse gülünç denecek kadar ılımlıydı. Paine'in "evrensel barış, uygarlık ve ticaret" hedefi Viktorya dönemindeki serbest ticaret* (free trade) yapanların çoğunun amacı ile aynıydı. Ekonomik konularda herhangi bir "sadece kuramsal reformasyon" eğilimini bilinçli olarak reddetti. Ona göre, özel girişim yeterliydi ve "istenilen sonucu en başarılı biçimde yaratan yöntem, insanın kendi kazancı aracılığıyla koşullarını düzeltmesiydi." Toplumun başındaki belaların tümünün altında savaş ve vergilerin yüksekliğinin yattığına ilişkin çözümlemesi bugün hâlâ, silahlanma kârlarının ve komünizm korkusunun hükümet harcamalarının yüksekliğinden duyulan dehşetten daha ağır bastığı zamanlar dışında, Sussex'li yöneticilerin cebindeki sağlam doktrinlerden biridir. Paine'in ekonomik işleyişe en köktenci müdahalesi huzurevlerinin giderlerini karşılamak için önerilen %10'luk miras vergisiydi. Fransa'ya geldiğinde –öbür İngiliz "Jakobenler" gibi– o da Gironde'a katıldı; ancak o grubun içinde bile ılımlı kalıyordu.

Bununla birlikte, bir devrimci olması şaşırtıcı değildir. Ne de olsa, güçlü durumdaki sanayicilerin, kralları ve dükleri iş adamlarına tercih ederek "uygarlığın yetkin olduğu genel refahı" engelleyen haksızlık güçlerine karşı barikatları yükseltmeye (ya da daha kesin biçimde barikat yükseltenleri desteklemeye) hazırlandıkları günlerdi. Şaşırtıcı olan, Paine'in isyanın bir sözcüsü olarak gösterdiği sıradışı ve büyük olasılıkla eşi bulunmayan başarıdır. Onu tarihsel bir soruna dönüştüren de budur.

* Serbest Ticaret (Free Trade) — Yabancı malların bir ülkeye sınırsız miktarda ve düşük vergilerle sokulabildiği ticaret düzeni. (ç.n.)

Öbür broşür yazarları,bazen, ajitatörün yaşamını temize çıkaran ve onu bir anlığına halkın sesi haline getiren darbeyi başarıyla ortaya çıkarmışlardır. Paine bunu üç kez yaptı. 1776'da Common Sense Amerika'nın bağımsızlığına ilişkin yarı biçimlendirilmiş özlemleri netleştirdi. 1791'de Fransız Devriminin savunusu *İnsan Hakları* (The Rights of Man) İngiliz radikallerinin çoğunun bu konuya ilişkin söylemek isteyeceği her şeyi söyledi. *İnsan Hakları*'nın çocuklar ve diğer okuma yazma bilmeyenler de içinde olmak üzere Britanya'nın toplam nüfusunun bugünkü Great London'dan daha az olduğu bir dönemde, birkaç ay içinde 200.000 adet sattığı söylenmektedir. 1794'te Paine'in *Age of Reason*'ı İncil'in Tanrı'nın eseri olmadığını sıradan insanların anlayabileceği bir dille söyleyen ilk kitap oldu. O zamandan beri *Age of Reason* işçi sınıfı akılcılığının klasik ifadesi olarak kalmıştır. Böylesi bir üçlü zaferin rastlantı olmadığı açıktır.

Zafer, bir ölçüde, Paine'in de içinden çıktığı ve henüz daha işveren ve ücretli kol işçisi olarak bölünme noktasına gelmeyen, kendi kendini yetiştirmiş, eğitmiş, kendine güvenen kişiler için yazmış olmasına bağlıdır. Korse imalatçısı, öğretmen, küçük memur, tütüncü ve gazeteci yanında çırak olarak çalışmış ve "mekanik buluşlarını İngiltere'de tanıtmayı umut eden açık yürekli bir insan" ancak hepsi adına konuşabilirdi. Tesadüfen, hem mucit hem de gazeteci olarak halk ile aynı esrarengiz dostluğu kurmayı başarmıştı. Paine'in öncü tasarımına göre yapılan ancak ona bir çıkar sağlamayan Wear üzerindeki demir köprü, testiler üzerine sayısız kez resmedilmesinden de anlaşılacağı gibi sanayi devriminin kendi türünde en gözde yapısıdır. Devrimin bir gerçeklik olarak keşfi, okuyucuları gibi Paine'in de kendilerinin olan geleceğe büyük güven duymasını sağladı.

Gerçekte, Tom Paine'i yaratan bu keşiftir. 1776'da Amerika'daki mücadele gerçekleşmeseydi, ikinci derecede bir edebi kişilik ya da büyük olasılıkla, ilk ve son tutkusu olarak kalan uygulamalı bilim nedeniyle iflas etmiş bir sanayici ve mucit olabilirdi. Arkadaşları, kasabanın gözbebeği, iyi bir satranç ya da piket oyuncusu, avlanmaktan hoşlanan hoşsohbet biri olduğu için ona hayranlık duyacaklardı. Brendiye olan düşkünlüğüne üzülecekler, görünürde sarışınların cazibesine böylesine duyarlı birinin herhangi bir cinsel yaşamının olmaması üzerine ara sıra yorum yapacaklardı. Uyanık Frank-

lin'in önermesiyle Amerika'ya göç etmeseydi unutulmuş olacaktı. Devrimin içinde yeniden doğmasaydı yalnızca ender rastlanan bir doktora tezinde anımsanacaktı.

Ortodoks liberalizminin dünyasında değil, ama politik ve teolojik isyanın partizan evreninde, değişmez politik başarısızlığına ve gazetecilik dışındaki alanlarda aşırılıktan yoksunluğuna karşın unutulmazdır. (Cumhuriyeti ilk talep eden kişi olmasına karşın, Fransız Konvansiyonu içinde 16. Louise'nin idam cezasına karşı açıkça savaşan tek üyeydi.) Paine'in yaşam öykülerinin çoğu sol kanattakiler tarafından yazılmış, toplu eserleri bir komünist tarafından yayıma hazırlanmıştır.

Neden? Çünkü, Paine'in birçok okuyucusu için, o ya da onlar ne düşünürlerse düşünsünler, özel girişim yoluyla kurtuluş çözüm değildi. Onun ve onların karşı çıkışı görünürde, özgürlüğün yolunu kesen "ayrıcalık"a yönelikti. Ancak, aslında kendileri gibi insanları yoksulluğa iten yeni ve yasal olarak tanınmayan güçlere de karşı çıkıyorlardı. Üzerlerindeki çok yoğun baskının onları (usta zanaatkârlar, küçük işlik sahipleri ya da çiftçiler) devrimin yazgısı (Marksizmdeki proletarya gibi) yaptığı için değil özgür insanların zafere ulaşmaması saçma ve akıldışı olduğu için, kendilerini gelecek olarak görmekte özgürdüler. Paine'ci tür akılcı zanaatkârlar 25 yıl kurtuluşlarını "genel sendika" ya da kooperatif birlikler yoluyla aramadılar. Ancak yoksulluk onlar için zaten yalnızca kaçılması değil çözülmesi de gereken ortak bir olguydu

Bu kendine güvenli yoksullarla konuşan ve onlar adına söz söyleyen bir tek Paine oldu. Onlara karşı, Condercet'in hayran olduğu o "engin akıl ve enerji" ile ifade ettiği sapmaz ve mağrur bağlılık, yaptığı çözümlemelerden daha önemlidir. İnsanın mutluluğundan söz ettiğinde aklından geçen fakirliğin ve eşitsizliğin sonuydu. Kendini düşük vergilere ve serbest girişime adamasına karşın Devrimin büyük sorunu "insanın, haklarını miras alıp almayacağı, evrensel uygarlığın ortaya çıkıp çıkmayacağı, emeğinin meyvelerini kendisinin devşirip devşirmeyeceği..... hırsızlığın mahkemelerden, sefaletin ülkelerden uzaklaştırılıp uzaklaştırılmayacağı idi." "Uygar dediğimiz ülkelerde yaşlıların düşkünler evine, gençlerin darağacına gittiğini görüyoruz" diyerek devrimin büyük sorusunu soruyordu. "Aristokrasinin, İngiltere'nin dört bir yanına dağılmış ve mutlu oldukları res-

mi bir bildiri ile duyurulması gereken o yoksullar sınıfı ile perişan insanların" üzerinde hüküm sürdüğünü söylüyordu.

Ancak Paine okurlarına yalnızca, yoksulluğun mutluluk, refah ve uygarlık ile uyuşmadığını söylemekle yetinmedi. Onlara, aklın ışığının fakirliği sona erdirmek için kendileri gibi insanların üzerine doğduğunu ve Devrim'in, aklın zorunlu zaferini gösterdiğini anlattı. İsyancıların en az romantik olanıydı. Apaçık, işlevsel, zanaatkâr sağduyusu dünyayı dönüştürecekti. Yalnızca aklın, insanı köleleştiren ve cahil bırakan geleneğin köklerini bir balta gibi kesebileceğinin keşfi bir tebliğ idi.

İşçi sınıfı tartışma gruplarında kuşaklar boyu sürdüğü gibi, *Age of Reason*'ın sayfalarında da, bir kez açıkça görmeye karar verdiğinizde, rahiplerin İncil ya da zenginlerin toplum hakkında söylediklerinin yanlış olduğunu keşfetmenin ne kadar kolay olduğunu bulma coşkusunun şavkı parıldar. *İnsan Hakları*'nın her yerinde büyük hakikatin apaçıklığı ışıldar. Burke'e göre bu devrimci akıl, "çıplak, titreyen doğamızın" tüm kusurları ile ortaya çıkarılması için "yaşamın bütün edepli örtülerinin haşin biçimde yırtılıp parçalanması" anlamına geliyordu. Paine, sınırsız olasılıkların görkemi içinde kendi kendini yaratmış insanı açığa çıkaran bir çıplaklıktan korkmuyordu. Onun insanlığı, Yunan atletleri gibi ayakta çıplak duruyordu çünkü mücadeleye ve zafer kazanmaya hazırdı. Bugün bile, sağduyunun kahramanlık derecesine yükseldiği ve dayanıklı bir demir köprünün Thetford ile Yeni Kudüs arasındaki mesafeyi karışladığı o açık, basit cümleleri okuduğumuzda ferahlıyor ve duygulanıyoruz. Ve, insana inanıyorsak, bugün bile, Thomas Paine'i alkışlamaktan nasıl vazgeçebiliriz ki?

BÖLÜM 2

Makine Kırıcılar

Bu makalenin amacı ilk sayfasında açıkça belirtilmiştir. Amaç, Britanya işçi hareketlerini, E.P.Thompson'ın sonradan "gelecek kuşakların muazzam horgörüsü " olarak adlandıracağı tutuma ve çağımızın ideologlarına karşı savunmaktır. Makale ilk olarak, yazar ve bir grup arkadaşı tarafından o zamanlar yeni çıkarılmaya başlanmış ve bugün hâlâ gelişmekte olan Past&Present *adlı tarih dergisinde 1952 yılında yayımlanmıştır.*

Britanya'nın ve diğer ülkelerin sanayi tarihlerinin başlarında meydana çıkmış olan makine kırma sorununu yeniden ele almanın zamanı gelmiştir. Konunun uzmanı tarihçiler bile işçi sınıfı mücadelesinin ilk dönemlerindeki bu yöntemi sık sık yanlış yorumlamaktadır. Benzer biçimde, 1950'de yayımlanmış mükemmel bir çalışma, Ludizmi hâlâ "anlamsız, taşkın bir endüstriyel *Jacquerie*" olarak tanımlayabilmektedir. Bu konudaki bilgilerimize pek çok katkıda bulunmuş seçkin bir uzman ise, onsekizinci yüzyıldaki bölgesel ayaklanmaları heyecan ve coşkunun taşkınlığı diyerek geçiştirmiştir[1]. Bu tür yanlış yorumlamalar, kanımca, ondokuzuncu yüzyılın başlarında, makinelerin ortaya çıkışına ilişkin ayrıntılı görüşlerin dayatılmasına ve ondokuzuncu yüzyılın sonunda, emek ve sendikalar tarihine ilişkin başta Webbler ve onların takipçileri Fabian ardılları tarafın-

dan düzenlenmiş düşüncelerin süregelmesine bağlıdır. Bu noktada, görüş ile varsayımı ayırmamız gerekebilir. Makine kırmaya ilişkin tartışmaların çoğunda, hâlâ, ondokuzuncu yüzyıl orta sınıf ekonomisini savunanların, işçilere nekadar tatsız olsa da ekonomik gerçeğe karşı çıkmamalarınının öğretilmesi gerektiğine; Fabianların ve Liberallerin, işçi hareketinde zor kullanma yöntemlerinin barışçıl görüşmelerden daha az etkili olduğuna; sözü edilen her iki grubun, işçi hareketinin başlarda ne yaptığını bilmediği ancak sefaletin baskısına tıpkı laboratuar hayvanlarının elektrik akımlarına gösterdiği gibi, yalnızca körlemesine ve el yordamı ile tepki verdiğine ilişkin varsayımları ortaya çıkarabiliriz. Araştırmacıların çoğunun bilinçli görüşleri şöyle özetlenebilir: makinenin zaferi kaçınılmazdı. İşverenleri tarafından sevilip korunan az sayıdaki işçi dışında tüm işçilerin yeni sisteme karşı verdikleri uzun artçı savaşı anlayabilir ve duygularına ortak olabiliriz, ancak, anlamsızlığını ve kaçınılmaz yenilgisini kabul etmeliyiz.

Üstü kapalı varsayımların doğruluğu tartışılır. Bilinçli görüşlerde doğruluk payı olduğu apaçıktır. Ancak bunların her ikisi de tarihin büyük bir bölümünü gözden saklamaktadır. Bu nedenle, sanayi öncesi dönemdeki işçi sınıfı mücadelesinin yöntemleri üzerine gerçek bir ya da çalışma yapılmasını olanaksız kılarlar. Yine de, on sekizinci yüzyıl ile on dokuzuncu yüzyılın başındaki işçi hareketine gelişigüzel bir bakış, 1815'ten 1848'e dek oldukça iyi bilinen ümitsiz isyan ve geri çekilme resmini geçmişin daha da derinliklerine yansıtmanın ne denli tehlikeli olduğunu gösterir. Kendi sınırları içinde –ki entelektüel ve örgütsel olarak çok dardılar– Napolyon Savaşları ile sona eren uzun ekonomik büyüme döneminin hareketleri ne önemsiz ne de bütünüyle başarısızdı. Bu başarının büyük bölümü, ardından gelen yenilgiler ile gölgelenmiştir: Batı İngiltere yünlü dokuma sanayisinin güçlü örgütü, Birinci Dünya Savaşı sırasındaki genel sendikaların yükselişine kadar ayağa kalkmamak üzere bütünüyle çöktü; Belçikalı yün işçilerinin 1760'larda gerçek toplu sözleşmeler yapacak kadar güçlü zanaatkâr dernekleri 1790'dan sonra seslerini kesti ve pratik hedefler için sendikacılık 1900'lerin başına kadar ölü kaldı[2].

Yine de bu erken dönem hareketlerinin Britanya'daki, gücünü hafife almanın gerçekten hiçbir özrü yoktur. Gücün temellerinin makine kırmada, isyanda ve genel anlamda mülke zarar vermede (ya da

modern terimlerle sabotajda ve doğrudan eylemde) yattığının farkına varmazsak bunların ne anlama geldiğini kavrayamayız.

Konunun uzmanı olmayan kimselerin çoğu için "makine kırıcı" ve Ludit terimleri birbirinin yerine geçebilir. Bu sadece halkın ilgisini diğerlerinden daha çok çekmiş olan ve bastırılmaları için daha çok askeri güce gerek duyulduğuna inanılan, 1811-13 ve Waterloo'dan bir kaç yıl sonraki isyanlar için doğaldır. Luditler'e karşı kullanılan 12.000 kişilik askeri güç, Wellington'ın 1808'de[3] Peninsulya'ya girdiği ordudan çok fazlaydı. Yine de insanın kafasını Lüditlere takması, ciddi bir olgu olarak onyedinci yüzyılın içinde başlayan (bir başlangıcı olduğunu söylemek yakışık alırsa) ve 1830'lara kadar süren makine kırma tartışmasının karmaşık hale getirmeye yol açabilir. Gerçekte, Hammonds'ın "son emekçilerin isyanı" adını verdiği bir dizi tarım işçisi isyanı, sonuçta bir çok üretim aracına zarar vermiş olmasına karşın, özünde tarım makinelerine karşı büyük bir ana saldırıydı[4]. İlk olarak, yönetim açısından tek bir olgu olarak ele alınan Ludizm birbirinin ardından gelen, ancak büyük ölçüde birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkan birkaç makine kırma türünü içeriyordu. İkinci olarak, Ludizm'in aldığı hızlı yenilgi makine kırmanın asla başarılı olmadığı yolunda yaygın bir inanca yol açtı.

İlk noktayı ele alalım. Fiyat yüksekliği ya da başka hoşnutsuzluklar nedeniyle çıkarılan sıradan ayaklamalar sonucu gerçekleşen kırmalardan –örneğin 1811'de Lancashire'de ve 1826'da[5] Wiltshire'de verilen zararların bir bölümü– oldukça farklı en az iki tip makine kırma vardır. Birincisi makinelere özel bir düşmanlık taşımaz ancak belirli koşullar altında patronlara ve üreticilere baskı uygulamak için kullanılan normal bir yöntemdir. Biraz önce belirtildiği gibi Nottinghamshire, Leicestershire, Derbyshire Luditleri "gerek yeni gerekse eski makinelere yapılan saldırıları, patronlarını ücretler ve diğer konularda uzlaşmaya zorlama aracı olarak kullanılmışlardı.[6]". Bu türden kırma gelenekselldi ve ev ekonomisi ve manüfaktür dönemi ile fabrika ve madenciliğin ilk evrelerinde endüstriyel çatışmanın yerleşik bir parçasıydı. Yalnızca makinelere değil, patronların en duyarlı oldukları mülklere, hammaddeye ve üretilmiş mallara yönelikti. Bu nedenle, 1802'deki ajitasyonun ilk üç ayında Wiltshire koyun kırkma işçileri, gözden düşmüş kumaş patronlarının tınazlarını, ambarlarını ve köpek kulübelerini yaktılar, ağaçlarını kestiler,

toplarca kumaşı imha etmekle kalmayıp değirmenlerine saldırıp bunları yakıp yıktılar[7].

"Ayaklanma yoluyla toplu pazarlık"ın yaygınlığı pek çok kez dile getirilmiştir. Yalnızca Batı İngiltere dokuma sanayisini ele alırsak, kumaş patronları 1718 ve 1724'de dokuma işçilerinin kendilerini "sunulan koşullara uymadıkları takdirde evlerini yıkmak ve işyerlerini yakmak"[8] ile tehdit ettiklerini söyleyerek Parlamento'ya şikayette bulundular. 1726-7'de Somerset'te, Wiltshire'de, Gloucestershire ve Devon'da dokumacıları kavgalarını "evlere (patronların ve grev kırıcıların) zorla girerek, yünü bozarak ve dokuma tezgahlarıyla sanayide kullanılan aletleri paramparça ederek" sürdürdüler. Bu kavgalar, toplu sözleşme benzeri bir şeyle son buldu.[9] 1738 tarihinde Melkshire'deki büyük dokuma işçileri isyanı, işçilerin "ücretleri düşürmesi yüzünden Mr. Coulthurst'e ait dokuma tezgahlarının zincirlerini kesmeleri"[10] ile başladı. Üç yıl sonra aynı bölgedeki tedirgin patronlar işçilerin, hiçbir yabancının işe alınmaması, bunun bedelinin yünün imha edilmesi olduğu yolundaki uyarılarına karşı korunma istemek üzere Londra'ya başvurdular.[11] Yüzyıl boyunca olaylar bu şekilde sürüp gitti.

Maden işçileri taleplerini elde etmede patronları hedef alma noktasına ulaştıklarında kırma yöntemini kullandılar. (Madencilerin isyanları çoğunlukla yiyecek fiyatlarının yüksekliğine ve bundan sorumlu olduklarına inanılan vurgunculara yönelikti.) Aynı biçimde, Nodrthhumberland kömür havzasında kömür ocaklarının ağzındaki makinelerin yakılması, 1740'larda işçilere kayda değer bir ücret artışı kazandıran büyük isyanların bir parçasıydı.[12] Maden işçilerine yıllık sözleşmenin sonunda patronlarını seçme özgürlüğü kazandıran 1765 isyanlarında makineler yine paramparça edilmiş, kömür ateşe verilmişti.[13] Parlamento yüzyılın sonraki bölümü boyunca, ara ara, maden ocaklarının yakılmasına karşı yasalar çıkardı.[14] 1831 gibi geç bir tarihte Bedlington'daki (Durham) grevciler sarıma makinelerinin çarklarını kırdılar.[15]

Doğu Midlands'daki mensucat sanayiinde tezgah kırmanın tarihi, hatırlatılmasına gerek duyulmayacak kadar ünlüdür.[16] Makine kırma kuşkusuz, ücret indirimine karşı direniş hareketinin bir parçası olan ünlü 1778 isyanlarında (Lüdizmin atası) kullanılan en önemli silahtı.

Bu olayların hiçbirinde –ki diğerlerinden de söz edilebilir– makinelere bir düşmanlık sorunu söz konusu değildi. Sanayi devriminden önceki dönemde ve sanayi devriminin ilk evreleri boyunca makine kırma yalnızca bir sendikalaşma yöntemiydi. (Bu savı, ne ele alınan sanayilerde örgütlü sendikaların henüz tam anlamıyla varolmadığı ne de sanayi devriminin gelişiyle makine kırmanın yeni işlevler kazandığı gerçeği çokça etkiler) Patronlar üzerinde gerektiğinde baskı uygulanmak,, sürekli baskı uygulamaktan çok daha yararlıydı: dokuma işçilerinin ücret ve çalışma koşullarında ani değişiklikler gerçekleştiğinde ya da maden işçileri ile denizcilerin yıllık sözleşmelerinin yenilenmesi gündeme geldiğinde, pazara mal girişini kısıtlanmk gücüne sahip olunması daha etkili toplu pazarlık koşulları sağlıyordu. Bu yöntem bağımsız küçük üreticilerden, ev içi üretim biçimlerine kadar az çok kendi ayakları üzerinde durabilen tüm ücretli işçiler tarafından kullanılabilirdi. Yine de, temelinde kapitalist üretime has toplumsal ilişkilerden kaynaklanan kavgalarla bağlantılıydı. Bu, henüz ilkel biçimlerde ortaya çıkmasına ve bağımsız küçük ölçekli üretim ilişkileriyle iç içe geçmiş olmasına karşın, girişimci patronlar ile işgüçlerini satarak doğrudan ya da dolaylı biçimde bu kişilere bağımlı hale gelen işçiler arasındaki toplumsal ilişkiydi. Bu tür kırma ve isyanın, 18. Yüzyıl Britanya'sında arkasında "burjuva" devrimi bulunan 18. yüzyıl Fransa'sından daha sık görüldüğünü belirtmek gerekir.[17] Britanya'daki dokuma ve maden işçilerinin hareketleri, kıtanın birçok bölgesinde gündelikle çalışan vasıflı işçilerin kurdukları eski moda derneklerin sendikaya benzer yüzeysel etkinliklerinden kesinlikle çok farklıdır.[18]

Bu yöntemin, hem patronlar üzerinde baskı kurmada hem de çalışanlar arasında gerekli dayanışmayı sağlamada değerli bir araç olduğu açıktır..

İlk nokta, Notthingham kent meclisinden bir katibin 1814 tarihli bir mektubunda hayranlık uyandıracak biçimde belirtilmiştir.[19] Katip, tezgah başında çalışan trikotaj işçilerinin J. ve George Ray'ın ticarethanesine karşı greve gittiğini bildiriyordu. Bu ticarethane, çoğunlukla kendi dokuma tezgahına sahip işçileri istihdam ettiği için basit bir işten çekilme eylemine karşı savunmasızdı. Buna karşın, ticarethanelerin çoğu dokuma tezgahlarını dokuma işçilerine kiralıyor ve "bu yolla işçilerin denetimini tümüyle ele geçiriyordu. Belki

de koşulların bileşiminin onları zorlayabileceği en etkili tavır daha önce de yaptıkları gibi tezgahları parçalayarak savaşa devam etmekti". Küçük işçi gruplarının ya da tek başına işçilerin çalıştığı ev ekonomisi sisteminde iş sayısız köy ve kulübelere dağılmıştı. Etkili iş bırakmayı güvence altına alacak bir başka yöntem tasarlamak ne olursa olsun kolay değildi. Üstelik, görece küçük yerel patronlara karşı, mülkiyete zarar verme –ya da sürekli bir zarar tehdidi– son derece etkili olacaktı. Kumaş sanayiinde olduğu gibi hem hammaddenin hem de üretilmiş eşyanın pahalı olduğu sanayilerde yün ya da kumaşa zarar verme dokuma tezgahlarını kırmaya tercih edilebilirdi.[20] Ancak, yarı kırsal sanayilerde patronun tınazlarını, ambarlarını ve evlerini yakmak onun kâr-zarar hesabını ciddi biçimde etkileyebilirdi.

Yöntemin başka bir üstünlüğü daha vardı. Etkili bir sendikalaşmanın temeli olan dayanışma alışkanlığını öğrenmek zaman alır –kömür madenlerindeki gibi doğal olarak ortaya çıksa bile. İşçi sınıfının etik yasasının parçası olmak daha da uzun sürer. Doğu Midlands'da dağınık dokumacıların kendilerini istihdam eden ticarethanelere karşı etkili grevler örgütlemeleri aslında sanayileşmenin o döneminde beklenebilecek olandan daha yüksek düzeyde bir "sendikal ahlakın" var olduğunu düşündürmektedir. Dahası, düşük ücret alan ve grev fonundan yoksun kadın ve erkekler arasında grev kırıcılık tehlikesi her zaman kaygı uyandırmıştır. Makine kırma bu zayıflıklara karşı koyma yöntemlerinden biriydi. Northumberland'da bir maden çukurunun sarma çarkı kırıldığında ya da Galler'deki demir işletmelerinin maden eritme ocağı işlemez hale getirildiğinde tesisin çalıştırılamayacağına ilişkin en azından geçici bir güvence doğuyordu.[21] Bu, kullanılan yöntemlerden yalnızca biriydi ve her yerde uygulanamıyordu. Ancak onsekizinci yüzyıl ile ondokuzuncu yüzyılın başındaki yöneticilerin "ayaklanma" adını verdikleri eylem karmaşasının tümü aynı hedefe ulaştı. Bir iş ya da yerleşim alanından çıkıp tüm bölgeyi dolaşan, yardım isteği ve zor kullanma karışımı bir yaklaşım ile (ki mücadelenin ilk evrelerinde zor kullanımına gerek duyan pek az işçi vardı) köyleri atölyeleri ve fabrikaları greve çağıran militan çeteleri ile grevciler hiç birimize yabancı değildir.[22] Çok sonraları bile kitlesel gösteri ve mitingler emek kavgasının temel taşlarından biriydi –yalnızca patronlarda saygı ve korku uyandırmak için değil insanları bir arada tutmak ve yüreklendirmek için

de. Kuzeydoğu denizcilerinin, kiralama sözleşmeleri zamanına denk gelen dönemlerde ayaklanmaları buna iyi bir örnektir.[23] Modern liman işçilerinin grevleri ise bir başka örneği oluşturur.[24] Luddit yöntemin endüstriyel savaşın bu evresine iyi uyarlanmıştı. Onsekizinci yüzyıl Britanyası'ndaki dokuma işçileri (ya da yirminci yüzyıl Amerikası'ndaki orman işçileri) eğer isyancı işçi kitleleri olarak tanıyorlarsa böyle olmalarını gerektiren sağlam yöntemsel zorunluluklar var.

Bu noktada da elimizde çocukluğunda yün sanayisinde ev ekonomisi sisteminden fabrika sitemine geçişi yaşamış bir modern sendika liderinin onayı bulunmaktadır. "Şunu hatırlamak önemlidir ki" diye yazar Rinaldo Rigola,

"Sosyalizm öncesi dönemlerde işçi sınıfı bir ordu değil bir kalabalıktı. Aydınlanmış, düzenli, bürokratik grevler olanaksızdı. İşçiler yalnızca toplu gösteri yapma, bağırıp çağırma, alkışlama, ıslıklama, yıldırma ve şiddet yoluyla savaşabiliyordu. Doktrin haline getirilmedikleri halde Ludizm ve sabotaj mücadele yöntemlerinin bir parçası olmak zorundaydı.[25]"

Şimdi de genel olarak işçi sınıfının, sanayi devriminin yeni makinelerine, özellikle emekten tasarruf edenlere, duyduğu düşmanlığın ifadesi sayılan ikinci tip makine kırma eylemine bir göz atalım. Elbette yeni makinelere yönelik büyük bir karşı çıkma duygusundan kuşku duyulamaz –büyük Ricardo'dan aşağı kalmayan bir uzman kişinin düşüncesine bu sarsılmaz bir duygusallıktır.[26] Yine de üç saptamanın yapılması gerekir. Birincisi, bu düşmanlık sıkça varsayılanın aksine ne o kadar gelişi güzel ne de o kadar ayrıntılıydı. İkincisi, yerel ya da bölgesel istisnalar dışında uygulamada şaşırtıcı derecede zayıftı. Son olarak, hiçbir biçimde işçiler ile sınırlı değildi. Pek çok üretici de içinde olmak üzere büyük bir halk kitlesi tarafından paylaşılıyordu.

i) Sorunu, işçinin bizatihi kendisinin karşılaştığı biçimde ele alırsak ilk nokta açıklığa kavuşur. İşçi, bir teknik ilerleme sorunuyla değil ücretler kadar işsizlik,, özgürlük ve onur gibi parasal olmayan etmenleri de kapsayan geleneksel yaşam standardını korumanın oluşturduğu ikiz pratik sorunla ilgileniyordu. Bu nedenle karşı çıktığı

olgu, makine değil bu sözü edilenlere yönelik her hangi bir tehditti. Başkaldırısı, hepsinin üzerinde, üretim ilişkilerinde meydana gelen ve kendisini tehlikeye sokan değişimlere yönelikti. Bu tehdidin, makinelerden ya da başka bir yerden gelmesi ise koşullar ile ilintiliydi. Spitalfields dokuma işçileri 1675'te "yirmi adamın yapacağı işi bir kişiye yaptırabilen" makinelere, 1719'da baskılı Amerikan bezi giyenlere; 1736'da daha düşük ücretle çalışan göçmenlere karşı ayaklandılar; 1760'da ücret kesimlerine karşı dokuma tezgahlarını kırdılar:[27] ancak stratejik açıdan bu hareketlerin hedefi aynıydı. Yaklaşık 1800 tarihinde batıdaki dokuma ve kırkma işçileri aynı zamanda eyleme başladı: dokuma işçileri, iş gücü pazarının, ücretlerin düşmesine yol açacak kadar işçi akımına uğramasına karşı bir araya gelirken kırkma işçileri makinelere karşı örgütlendiler.[28] Yine de, hedefleri – emek pazarının denetimi– aynıydı. Buna karşıt olarak, değişimin işçileri mutlak biçimde zarara uğratmadığı durumlarda makinelere karşı özel bir düşmanlık görmemekteyiz. 1815'ten sonra motorlu baskı tezgahlarının benimsenmesi matbaacılar arasında pek sorun yaratmadı. Mücadeleye neden olan, daha sonra dizgi yöntemlerinde yapılan devrimdi çünkü dereceleme sistemini bütünüyle tehdit ediyordu. Onsekizinci yüzyıl başı ve ondokuzuncu yüzyıl ortası arasında, makineleşme ve yeni aletler, örneğin ateşlemenin kullanılmaya başlanması, maden işçisinin üretimini büyük ölçüde artırdı. Ancak, bu aletler kömür kazıcıların durumunda bir değişiklik yaratmadığı için, ocak içinde çalışan işçilerin, yaygın biçimde aşırı-tutucu ve isyancı olarak tanınmalarına karşın, teknik değişime karşı önemli bir direniş hareketine rastlamıyoruz. Özel girişim altında çalışan işçiler tarafından yürütülen üretim kısıtlaması ise bütünüyle farklı bir konudur. Hiçbir biçimde makineleşmemiş sanayilerde –örneğin yapı sanayisinde– ortaya çıkabilir ve çıkmaktadır: açık olarak yürütülen hareketlere, örgütlere ya da isyanlara bağlı değildir.

Gerçekte, kimi durumlarda makineye direnme kapitalistin elindeki makineye son derece bilinçli biçimde direnme anlamına geliyordu. 1778-80'de Lancashire'lı makine kırıcıları yirmidört ya da daha az iğli iplik eğirme makineleri ile yalnızca fabrikada kullanıma uygun daha büyük makineler arasında net bir ayrım yaptılar. Birincilere dokunmadılar ancak ikincileri paramparça ettiler.[30] Hiç şüphesiz,sanayi kapitalizmini andıran toplumsal üretim ilişkilerini daha

yakından tanıyan Britanya'da bu tür bir davranış başka yerlerden daha çok beklenir. Yine de bu duruma çok fazla anlam yüklememeliyiz. 1760 yılının işçileri karşı karşıya gelmek üzere oldukları ekonomik sistemin doğasını anlamaktan hâlâ oldukça uzaktılar. Bununla beraber, onların yaptıklarının teknik ilerlemeye karşı basit bir savaş olmadığı açıktır.

Çoğunlukla, sanayileşmenin başlangıç ve daha sonraki evrelerinde işçinin makineye karşı tavrında –ki soyutlanmış bir sorun olarak görülmektedir– köklü bir farklılık yoktur. Tam makineleşmenin gelmesiyle sanayilerin çoğunda istenmeyen makinelerin girişine engel olma mücadelesi, bir yandan her tür teknolojik işsizliği en aza indirecek uygulanabilir adımlar atarken öte yandan onları sendika standart ve koşullarındaki işçilerden yana "ele geçirme" planlarının yapılmasına yol açtı. Bu politika, 1840'lardan sonra ve Büyük Buhran sırasında kısmi olarak,[31] 1890'ların ortalarından sonra ise çok daha genel biçimde benimsenmiştir.[32] Yine de, bu gün bile, işsizlik yaratma ya da emeğin değerini düşürme tehdidi içeren makinelere doğrudan karşı çıkışın pek çok örneği vardır.[33] 1810'larda işçilerin yeni makinelere karşı büyük güvensizlik duymalarına yol açan ve özel girişim ekonomisinin normal işleyişi içinde yer alan nedenler 1960'larda da etkilerini korumaktadır.

ii) Buraya dek süregelen tartışma, yine de, makineye direnmenin neden böylesine zayıf olduğunu açıklamaya yardımcı olabilir. Baines ve Samuel Smiles gibi adamlar sanayiin öncü çağı mitolojisinde gerçekten yaşanmış isyanları olduğundan daha görkemli biçimde yansıttığı için bu gerçek çok kimse tarafından bilinmemektedir. Manchesterlılar kendilerini yalnızca girişim ve iktisadi akıl abideleri olarak değil, kahramanlar olarak görmekten –ki bu çok daha ağır bir sorumluluktur– haz alıyorlardı. Wadsworth ve Mann, on sekizinci yüzyıl Lancashire'ındaki ayaklanmaları daha akla yakın boyutlara indirgemişlerdir.[34] Gerçekte, etki alanındaki çoğu harman dövme makinesini olasılıkla paramparça eden tarım işçilerinin kırma hareketleri, Britanya ve diğer yerlerdeki küçük kırkma işçisi topluluklarının belirli bir hedefe yönelik kampanyaları[36] ve belki de 1826'da motorlu dokuma tezgahlarına karşı başlatılan isyanlar[37] gibi gerçekten geniş bir alana yayılmış kırma eylemlerine ilişkin pek az kayda sahibiz. 1778-80 Lancashire'deki kırmalar küçük alanlar ve az sayı-

da değirmen ile sınırlıydı. (Daha önce gördüğümüz gibi 1811-12 tarihli Doğu Midland hareketleri bütünüyle yeni makinelere yöneltilmemişti bile.) Bu durum, sadece kimi makinelerin zararsız olduğunun düşünülmesi gerçeğine bağlı değildir. Daha önce de belirtildiği gibi[38] makinelerin çoğu, istihdamın daha iyi duruma geldiği ve henüz bütünüyle seferber edilmemiş karşı koyma hareketlerinin geçici olarak dağıtılabildiği yükselen zenginlik dönemlerinde kullanıma sokuluyordu. Rahatsızlık kendini tekrar hissettirmeye başladığında yeni makinelere karşı koymak için uygun stratejik an geçmiş oluyordu. Bu makinelere hizmet eden yeni işçiler çoktan işe alınmış oluyordu. Elinden yalnızca rakiplerine zarar verebilmenin geldiği ve artık kendilerini makineye zorla kabul ettiremeyen eski el işçileri dışarıda kalıyordu (elbette, eğer el işi çizme imalatçıları ve terziler gibi 1870 ve 80'lerde, makine-üretiminden zarar görmeyen belirli bir pazara sahip olacak kadar şanslı değillerse). Kırkma işçilerinin gerçekleştirdiği kırma eylemlerinin diğerlerinden çok daha dirençli ve ciddi olmasının bir nedeni bu yüksek vasıflı ve örgütlü kilit adamların kısmi makineleşmeden sonra bile iş gücü pazarı üzerindeki denetimi ellerinde tutmalarıydı.[39]

iii) Öncü sanayiciler mitolojisi ülkenin her tarafında makine kırıcılarına duyulan karşı konulmaz duygudaşlığı da gölgeledi. Nottingham'lı pek çok küçük patron, tezgahlarını kimlerin kırdığını çok iyi bilmelerine karşın bir tek Ludit bile ihbar edilmedi[40] Wilshire'da –küçük patronlarla kumaş simsarı kırkma işçilerine duydukları sempati ile tanınmaktadır[41]– 1802'nin gerçek teröristleri bulunamamıştır.[42] Rossendale'deki tüccarlar ve yünlü dokuma üreticileri, işçilerin motorlu dokuma tezgahlarını paramparça etmesinden bir kaç yıl önce bu tezgahlara karşı verilen önergeleri kendileri geçirtmişlerdi.[43] 1830 tarihli işçi ayaklanmasında Hindon, Wiltshire sulh yargıcı katibi "ayaktakımının makineleri parçalamadığı yerde, çiftçilerin bunları zarar görmeleri için dışarıda" bıraktıklarını rapor etti.[44] Lord Melbourne ise "birçok olayda harman dövme ve başka amaçlarla makine kullanımına son verilmesini"tavsiye eden yargıçlara sert bir dille yazılmış genelgeler göndermek zorunda kaldı. "Makineler" diyordu "tüm diğer mülkiyet türleri kadar yasanın koruması altındadır"[45].

Bu da şaşırtıcı değildir. Bu tam gelişmiş kapitalist girişimciler, teknik olarak kâr eden konumunda olanlar arasında bile küçük bir

azınlık oluşturuyorlardı. Küçük dükkan sahibi ya da yerel patron sınırsız büyüme, birikim ve teknolojik devrim güçsüzleri iflasa ya da ücretli çalışan konumuna mahkum edecek acımasız bir orman kanunu istemiyordu. Onun ideali, tüm "küçük adamların" Leveller, Jefferson ya da Jakoben köktenciliğinde dönemsel ifadesini bulan seküler düştü: büyük zenginlik ve güç ayrımlarının olmadığı alçak gönüllü mülk sahiplerinden ve rahat çalışma koşullarına sahip ücretli işçilerden oluşan küçük ölçekli toplum. Ancak, bu ülkede sürekli daha da zenginleşmeye ve refaha kavuşmaya yer verildiğine kuşku yoktur. Bu durum toplumların en hızlı gelişeni içinde gerçekleşebilmesi her zamankinden daha zor bir ülküydü. Ancak, ondokuzuncu yüzyılın başlarında Avrupa'da bu ülkünün seslendiği kişilerin nüfusun çoğunluğunu oluşturduğunu ve pamuk sanayisi gibi alanlar dışında patron sınıfına dahil olduğunu unutmamak gerekir.[46] Yine de gerçek kapitalist girişimciler bile, makinelere ilişkin bir karar veremiyordu. Fransız kapitalizminin ve daha sonra İngiliz kapitalizminin deneyimleri henüz yaşanmamış olsa bile kapitalist girişimcinin kendi çıkarı için teknik ilerlemeyi kaçınılmaz biçimde desteklemesi gerektiğine ilişkin inanç temelsizdir. Makine kullanmayanın kullanandan daha çok para kazanma olasılığının (korumalı pazarlar v.d.) varlığı bir yana henüz hazırda çok az yeni makine ve bu makineleren zorunlu kıldığı harcamaları karşılayacak iş vardı.

Her teknik aletin tarihinde, epeyce geç ortaya çıkan bir "kâr eşiği" vardır –makineye yatırılan sermaye ne kadar fazla ise bu eşik o kadar uzaklaşır. Kendi paralarıyla birlikte başkalarının paralarını da makineleşmemiş rakiplerine herhangi bir üstünlük sağlamayan henüz kusurlu ve eksik projelere yatıran mucitlerin o dillere destan başarısızlıkları olasılıkla burada yatmaktadır.[47]. Elbette ki, serbest girişim ekonomisi bu engelleri aşabilirdi. 1775-1875 arasındaki "ucu bucağı belirsiz seküler patlama" biçiminde betimlenen koşullar, kimi sanayilerde –örneğin pamuk– girişimcileri "başlangıç noktasının" üzerinden atlatacak bir devinim sağlayan koşullar yarattı.[48] Sermaye birikiminin son derece makineleştiği toplumların geçirdiği devrim başka devrimleri de çağırır. Rekabet işlediği sürece öncü kesimin teknik avantajları çok geniş bir alana yayıldı. Ayrıca, öncülerin azınlıkta olduğunu unutmamalıyız. Kapitalistlerin çoğu başlangıçta, yeni makineyi daha çok kâr etmeye yarayan bir saldırı silahı olarak

değil kendisini rekabette geriye düşeni tehdit eden iflastan koruyacak bir savunma silahı olarak görmüştür. E.C.Tufnell'in 1834 yılında, "pamuk ticaretindeki pek çok patronu, işçilerin, çıkrık makinelerini herkesten önce değiştiren üreticilerin aleyhine dönmelerine önayak olan utanç verici davranışlar"[49] ile suçlaması şaşırtıcı değildir. Küçük üretici ve sıradan girişimci belirsiz bir konumdaydı ancak bunu değiştirecek bağımsız güçten yoksunlardı. Bu kesim yaşam biçimlerini altüst ettiği ya da akılcı bir hesap yaptıklarında gerçekten iyi bir yatırım olarak görülmedikleri için makineye duyulan gereksinmeden hoşlanmıyorlardı. Ayrıca makineleri gerçek rakipleri olan modern büyük girişimcinin konumunu güçlendiren bir şey olarak görüyorlardı. İşçi sınıfının makinelere karşı başkaldırmaları bu insanlara fırsat yaratıyordu: bu fırsatı çoğunlukla değerlendirdiler. Yerel olaylar ayrıntılı bir biçimde incelendiğinde, Luddite hareketinin, işçilerin kışkırtmasından çok gerici ve ilerici işlik sahibi üreticiler arasındaki rekabetin bir yanını "gözler önüne serdiğini" gözlemleyen Fransız makine kırma hareketi araştırmacısına katılmak akla yatkındır.[50]

Peki karşısında bir kamuoyu kitlesi varken yenilikçi girişimci kendini nasıl kabul ettirdi? Devlet aracılığıyla. Britanya'da, 1640-60 Devriminin devletin makineleşmeye yaklaşımında bir dönüm noktası olduğunu hepimiz biliyoruz. 1660'dan sonra, dürüst insanların ekmeklerini ellerinden alan araçlara duyulan geleneksel düşmanlık kâr getiren yatırımın ödenecek tüm toplumsal bedeller göz önüne alınarak yüreklendirilmesi karşısında yenik düştü.[51] Bu bizim 17. Yüzyıl Devrimini modern İngiliz kapitalizminin asıl başlangıcı olarak görmemizi destekleyen olaylardan biridir. Bunu izleyen dönemde merkezi devlet aygıtları ekonomik konularda onun önünde gitmeseler de en azından tümüyle kapitalist girişimcinin taleplerini göz önüne almaya daha istekli görünüyorlardı –elbette bunlar daha eski ve daha büyük çıkar çevreleriyle ile çatışmadıkları sürece. Kimi eyaletlerdeki büyük toprak sahipleri, hâlâ, yok olup gitmiş feodal hiyerarşinin arkasında bıraktığı gölgeye kadeh kaldırabiliyorlardı: özellikle 1688'den sonra Whig hükümetlerinde feodal politikanın önemli bir izine rastlanmaz. Londra'nın gösterdiği anlayış, yüzyılın son otuz yılında saman alevi gibi parlayan yeni sanayicilere paha biçilmez bir değer verildiğinin kanıtıydı. Tarımsal, ticari ya da parasal politika

konularında Lancashire ile Londra çatışabilirdi ancak kâr eden patronun üstünlüğü konusunda böyle bir çelişki söz konusu değildi. Patron ile işçi arasındaki ilişkiye tam anlamıyla "*bırakınız yapsınlar*"ı sokan, en gaddar tutuculuk dönemini yaşayan henüz reform yapılmamış parlamentonun kendisiydi. Tartışmalara klasik serbest girişim ekonomisi egemendi. Üstelik, Londra "her türlü mülkü şiddet ve saldırıya karşı korumayı" başaramadıklarında eski kafalı ve duyguları ile hareket eden yerel temsilcilerine hadlerini bildirmekten çekinmiyordu.[52]

Ancak onsekizinci yüzyılın sonlarına kadar devletin yenilikçi girişime sunduğu destek sınırsız değildi. 1660'tan 1832'ye dek Britanya'nın siyasi sistemi üreticilere, yalnızca eski tür kazanılmış haklar alanına –ticari kafaya sahip toprak sahipleri, tüccarlar, sermayedarlar, navvablar*– girdikleri sürece hizmet etmek için düzenlenmişti. Üreticiler, pastadan ancak yaptıkları baskıyla orantılı bir pay kapmayı umabilirlerdi ve onsekizinci yüzyılın başında "modern" üreticileri tek tük taşralı guruplar oluşturuyordu. Bu yüzden, devlet onsekizinci yüzyılın ikinci yarısına[53] kadar çalışma yaşamının sorunlarına karşı yine de tarafsız davrandı gösterdi. Batılı kumaş sanayi patronları yerel sulh yargıçlarının kendilerine karşı önyargılı olduklarını söyleyerek çok sert şikayetlerde bulunuyorlardı.[54] Ulusal hükümetin 1726-27 tarihli dokuma işçileri ayaklanmalarına yaklaşımı ile İçişleri Bakanlığının 1790'dan sonra sergilediği tavır birbiriyle çarpıcı biçimde çelişir. Londra, isyancıları tutuklayarak yerel kumaş üreticilerinin gereksiz yere düşman kazanmalarını istemiyordu. Tutuklanan kişilerin kışkırtıcı olduklarına ilişkin iddiaları ciddiye almayarak her iki tarafın dostça bir araya gelmesini önerdi. Böylece parlamentonun üzerinde çalışabileceği ortak bir metnin çatısının atılabileceğini bildirdi.[55] Bu gerçekleştiğinde, Parlamento "geçmişteki isyanlar" için üstünkörü bir "özür" karşılığında işçilere istediklerini fazlasıyla veren bir toplu sözleşmeyi resmi olarak onayladı.[56] On sekizinci yüzyılda *ad hoc* yasaların sıkça çıkması, bunları uygulamak için sistemli, sürekli, geniş kapsamlı hiçbir girişimde bulunulmadığını göstermektedir.[57] Yüzyıl ilerledikçe üreticinin sesi giderek hükü-

* Navvaplar – 18. ve 19. Yüzyılda Hindistan'da zengin olup geri dönen İngiliz.

metin bu konulardaki sesine dönüştü. Oysa, daha önceleri işçilerin seyrek de olsa hâlâ az çok adil koşullarda patronlarla savaşması mümkündü..

Şimdi de en son ve en karmaşık soruya geliyoruz: makine kırma ne kadar etkiliydi? Kanımca, isyan yoluyla toplu pazarlık en azından tüm diğer sendikal baskı araçları kadar etkiliydi. Büyük olasılıkla, dokuma işçileri, denizciler ve kömür madeni işçileri gibi gruplara yönelik ulusal sendikalar döneminden önce var olan tüm öbür araçlardan *daha* etkiliydi. Bu çok büyük bir iddia değildir. Pazara işçi girişinin sınırlandırılması ile güçlü kiralama tekellerince sayısal azlığın ve az sayıda çırak alımının güvenceye alınmasından hoşlanmayan kişiler her durumda savunmada kalmaya mahkumlardı. Bundan dolayı başarıları, patronların onları açlık sınırına[58] indirme yolundaki bitmez tükenmez arzularına karşı kendi koşullarını sabit tutabilme –örneğin ücretlerin sabitliği– yetkinlikleri ile ölçülmelidir. Bu durum sürekli ve etkili bir savaşım gerektiriyordu. Kağıt üzerindeki istikrarın, oyuna akıllıca hile karıştırılarak, durumu ücretli işçilerin aleyhine çeviren düşük enflasyon hızı yüzünden devamlı hasar gördüğü savunulabilir[59] ancak, onsekizinci yüzyıldaki etkinliklerin bunun üstesinden gelmesini beklemek fazla olacaktır. Kendi sınırları içinde Spitalfield ipekli dokuma işçileri isyanlarının yararını görmedikleri söylenemez.[60] Kayıtlarımıza göre kuzeybatıdaki mavna, liman ve maden işçilerinin kavgaları her seferinde zafer ya da kabul edilebilir uzlaşma ile sona ermiştir. Dahası bireysel sözleşmelerde ne olursa olsun, isyan ve makine kırma, işçilere her zaman için değerli yedek güçler sağladı. Onsekizinci yüzyıl patronu, katlanılmaz bir talebin geçici bir kâr kaybına değil ana üretim araçlarının imhasına neden olacağının farkındaydı. 1829'da Lordlar Kamarası önde gelen bir kömür madeni yöneticisine Tyne ve Wearside'daki madenlerde bölgenin huzurunu bozmadan ya da tüm madenleri, makineleri ve bunlara yatırılmış değerli stokları tehlikeye atmadan ücret indirimine gidilip gidilemeyeceğini sordu. Yönetici buna "sanmıyorum" diye yanıt verdi.[61] Kaçınılmaz olarak, bu tür tehlikelerle karşılaşan patron işçileri kışkırtmadan önce "mülküne ve belki de canına zarar gelebileceği" korkusuyla duraklıyordu.[62] Sir John Clapham nedensiz bir şaşkınlıkla, "tahmin edilenden çok daha fazla patronun" kendilerinin yönetimi altında" bölgenin bir dinginlik ve sü-

kunet hali yaşadığını" savunarak Spitalfield İpekli Dokuma İşçileri Yasasının askıya alınmasını desteklediğini belirtiyordu.[63]

Bununla birlikte isyan ve makine kırma teknik ilerlemenin gelişmesine engel olabilir miydi? Bir bütün olarak sanayi kapitalizminin zaferini engelleyemeyeceği ortadaydı. Daha küçük bir ölçekte ise kesinlikle iddia edildiği kadar etkisiz bir silah değildi. Norwichli dokuma işçilerinden duyulan korkunun bu bölgeye makine sokulmasını önlediği düşünülmektedir. Wiltshire'lı kırkma işçilerinin 1802'deki Ludizm'i, makineleşmenin yayılmasını belirli ölçüde ertelemiştir.[64] 1816 tarihli bir dilekçe "savaş zamanında Townbridge-'de ne piko tezgahları vardı ne de dokuma tezgahları, maalesef artık her gün çoğalıyorlar."[65] der, Paradoksal olarak, 1830 yılında ümitsiz tarım işçileri tarafından gerçekleştirilen imha eylemi hepsinin içinde en etkili olanıdır. Ücret ayrıcalıklarının kısa zaman içinde ortadan kaldırılmasına karşın harman dövme makineleri eski sayısına ulaşmadı.[66] Bu başarının ne kadarının işçilere ne kadarının patronların bastırılmış ya da edilgin Ludizmine bağlı olduğunu belirleyemeyiz. Ancak olayın aslı ne olursa olsun ilk adım işçilerden gelmiştir ve bu noktaya dek herhangi bir başarıda önemli bir payları olduğunu iddia etmeye hakları vardır.

Bölüm 3

Siyasi Ayakkabıcılar

Joan W. Scott ile birlikte yazılmıştır.

Belirli sanayi ve meslek üyelerinin geleneksel biçimde belirleyici ortak özellikler taşıdıkları düşünülmektedir ancak tarihçiler bunu gözlemlerken "neden" sorusunu pek ender sormuşlardır. Bu makale ayakkabıcıların dillere destan köktenciliğini aydınlatmak üzere yazılmıştır. İki yazar, 1970'lerde Maison des Sciences de l'Homme'*dan Clemans Heller tarafından düzenlenen muhteşem Uluslararası Sosyal Tarih üzerine Yuvarlak Masa toplantılarında bu konuya ortak bir ilgi duyduklarını fark ettikler. Ortak çalışmaları, 1980'de* Past & Present *dergisinin 89. Sayısında yayımlandı ve Joan* Wallach Scott'*un izniyle bu kitapta da yer aldı.*

"Arminiusculuk'a* ve siyasete yoldaşlarından daha fazla daldı. Kardeşi ona düzenli olarak *The Methodist Magazine* ve *Weekly*

* Arminiusculuk: Calvi'nin öğretilerinden çifte alınyazısına karşı çıkan Arminius'un yandaşlarınca benimsenen öğreti. Arminius, tanrısal inayetin iyilikleriyle herkese açık olduğunu ama karşı konulmaz olmadığını savundu.

Dispatch gönderiyordu. Her zaman yapacak pek çok ayakkabı işi oluyordu ve hem çiftçilerden hem de tarım işçilerenden daha bağımsızdı. Arazi sahipleri, Lordlar kamarası, Avam Kamarası, yeni çıkan Yoksulluk Yasası, piskoposlar, papazlar, Tahıl Yasaları, kilise ve sınıfsal düzenlemeler üzerine kaba sözler söylerdi"[1].

"Ne ilginçtir ki, her zanaat onu uygulayan zanaatkarlarda kendine özgü bir karakter, belirli bir mizaç geliştirir. Kasap genelde ciddi ve kendini beğenmiştir, boyacı pervasız ve gamsızdır, terzi cinsel hazza düşkün, bakkal aptal, hamal meraklı ve geveze, son olarak ayakkabı tamircisi de diline doladığı şarkı ile neşeli hatta yaşam doludur. Beğenilerinin sadeliğine karşın, yeni ayakkabılar yapan, eskilerini tamir eden bu insanlar her zaman huzursuz bazen de saldırgan bir ruh hali içindedirler. Çok konuşmaya duydukları büyük eğilimle diğerlerinden ayrılırlar. Bir isyan mı var? Kalabalıktan bir konuşmacı mı çıkıyor? Hiç şüphesiz, bu konuşma yapmaya gelmiş bir ayakkabı tamircisidir."[2]

I

Ondokuzuncu yüzyıldaki ayakkabbıcıların siyasal köktenciliği dillere destandır. Çeşitli akımlardan toplumsal tarihçiler olguyu betimlemiş ve açıklanmasına gerek olmadığını varsaymışlardır. Örneğin 1848 Alman Devrimi konusunda uzman bir tarihçi, ayakkabıcıların "kamu etkinliklerinde baskın bir rol oynamasının rastlantı olmadığı" sonucuna varmıştır. İngiltere'deki "Swing" isyanlarını inceleyen tarihçiler ayakkabıcıların "kötü şöhretli köktenciliğine" gönderme yapmış ve Jacques Rougerie ayakkabıcıların Paris Komünü'ndeki ününü "geleneksel militanlıkları"na dayanarak açıklamıştır. Theodore Zeldin gibi heterodoks bir yazar bile bu noktada ortak kanıyı kabul etmektedir.[3] Elinizdeki makale ayakkabıcıların siyasal köktenciler olarak edindikleri kayda değer ününü açıklamaya çalışmaktadır.

Ayakkabıcıların ya da başka bir mesleğin köktencilik konusunda bir üne sahip olduğunu söylemek, elbette, şu iki üç noktadan biri ya da daha fazlası anlamına gelir: kendi zanaatı ile sınırlı olsun olmasın toplumsal protesto hareketlerinde militan eylemi ile öne çık-

mış olmak; siyasal sol hareketlere yakınlığı, bu hareketler ile bağlantısı ya da bunlar içindeki çalışmalarıyla ünlenmek ve sıradan insanların ideoloğu olarak nam salmak. Birbirleri ile bağantılı olmalarına karşın bunlar aynı değildir. Geleneksel birleşik zanaatlardeki çıraklar ve bekar gezgin işçiler, o zaman siyasal köktencilik sayılan olgu ile mutlak bir bağlantıları olmasa da kolayca harekete geçmeye hazırdılar. Fransız *akademisyenler*, en azından Dreyfus döneminden bu yana, öğrencilerinin solunda yer almalarıyla tanınmaktadır. Sıklıkla hem militan hem de sol ile bağlantılı olmalarına karşın Avustralya'lı koyun kırkıma işçilerinin genelde ideoloji ile fazla ilgilenmedikleri düşünülürken* köy öğretmenlerinin böylesi bir ilgiye sahip oldukları varsayılmaktadır.

Ondokuzuncu yüzyılda, meslek grubu olarak ayakkabıcılar her üç anlamda da köktencilikleri ile tanınıyorlardı. Hem zanaati ilgilendiren konularda hem de daha geniş toplumsal protesto hareketlerinde militandılar. Çok geniş bir zanaat olmasına karşın belli bölge ya da yerelliklerle sınırlandırılan ve zaman zaman etkili olan ayakkabıcı sendikaları hem Fransa hem İsviçre'de kısa süre içinde örgütlenmişlerdi –Londra'da 1792'de kurulan sendikanın 1804'de ulusal düzeyde örgütlendiği söylenen İngiltere dikkate alınmamıştır. Ayakkabıcılar ile marangozlar, o ülkedeki ilk ulusal birlik girişimi olan Arjatin Bölgesi İşçi Federasyonu'nun (1890) ilk üyeleriydiler. Olanak buldukça geniş kapsamlı grevlere gidiyorlar ve Temmuz monarşisi sırasında Fransa'da greve en yatkın meslek grupları arasında yer alıyorlardı. "Devrimci kitleler arasında da ayrıca önde geliyorlardı. Siyasal eylemciler olarak oynadıkları rollere ilişkin çok sayıda belge vardır. Britanya Chartist hareketinde etkin rol oynayan, meslekleri bilinen insanlar arasında dokuma işçilerinden ve vasıfsız "emekçilerden" sonra en geniş grubu ayakkabıcılar oluşturuyordu: sayıları yapı işçilerinin iki katı ve meslek bağlamında sınıflanan militanların

* Avusturya Ulusal Üniversitesi'nden Ian Turner Ekim Devrimi'nin ardından ayaklanmayı ve Sovyetleri desteklemek için yapılan mitingde bu işçilerin çok büyük bölümünün tutuklandığını aktarmaktadır. Yıkıcı propogandaya ilişkin yapılan çok titiz araştırmada bu işçilerin ceplerinden çıkan broşürler dışında herhangi bir başka yazılı malzemeye rastlanmamıştır. Bu broşürde "Eğer su çizmelerinizi çürütüyorsa bu midenize neler yapmaz. Denmekteydi. (ç.n.)" diye.

tümünün yüzde 10'undan daha fazlaydı. Bastille'in alınması sırasında, ya da en azından bu yüzden tutuklananlar arasında, yirmisekiz ayakkabıcıyı sayıca yalnızca mobilya işçileri, doğramacılar ve çilingirler geçmişti –1792 Ağustos'unda Champ de Mars isyanlarında ayakkabıcıları sayıca aşan meslek grubu yoktu.[4] 1851 *derbesine* karşı çıktıkları için Paris'te tutuklananlar arasında en kalabalık gurubu yine ayakkabıcılar oluşturuyordu.[5] 1871 Paris Komünü'nde yer alıp, yenilgiden sonra sürgünlerden en fazla payını alanlar ise Jacques Rougerie'nin gözlemlediği biçimiyle "elbette, her zamanki gibi ayakkabıcılar" oldu[6]. 1848 Nisanında Almanya'nın Konztanz şehrinde isyan çıktığında ayakkabıcılar açık farkla en geniş isyancı bileşeni oluşturdular –neredeyse sayıları kendilerinden sonra en isyancı zanaatların (terziler ve doğramacılar) toplamı kadardı.[7] Dünyanın öbür ucunda Brezilya'nın Rio Grande do Sul bölgesinin bir taşra kasabasında kayıtlara geçmiş ilk anarşist 1897 tarihinde İtalyan bir ayakkabıcıydı. Öte yandanesinini anarşistlerden alan birinci Curitiba işçi Kongresine (Brezilya) katıldığı bildirilen tek zanaatkâr birliği de Ayakkabıcılar Birliğiydi.[8]

Buna karşın, salt militanlık ve sol kanat eylemciliği, grup olarak ayakkabıcıları kimi zaman bu konuda en az onlar kadar önem kazanmış diğer zanaatkarlârdan ayırmaz. Berlin'de 1848 Mart Devriminde ölenler arasında, büyüklükleri birbirine yakın zanaatlar olmasına karşın, ayakkabıcıların iki katından fazla doğramacı vardı; terzilerin sayısı da ayakkabıcılardan çok daha fazlaydı.[9] Temmuz monarşisi sırasında doğramacılar ve terziler, ayakkabıcılar kadar "greve yatkın" dılar. Fransa'da devrimci kitleler, oran olarak, daha çok matbaacı, doğramacı, çilingir ve yapı işçisi barındırıyordu. 1892'de Lyon'da tutuklanan kırküç anarşist içinde en geniş grubu onbir kişi ile ayakkabıcılar oluşturuyorduysa da yapı işçileri onların çok da gerisinde değildi.[10] Almanya'daki 1848 Devrimi'nde, terzilerin, ayakkabıcılar ile birlikte, tipik eylemciler olduğu düşünülüyordu. Komünist oylumunu oluşturan Alman gezgin işçiler arasında her iki grup da ön sıralarda yeralmalarına karşın (1850'de Weydemeyer, Marx'a "işçi kulubü ufak ve yalnızca ayakkabıcılar ve terzilerden oluşuyor" diye yazdı) terzilerin daha büyük önem taşıdığı açıktır.[11] Gerçekte, ayakkabıcı eylemcilerin görünürdeki büyük sayısı bazen yalnızca, Almanya ve Britanya'daki en geniş zanaat dalının boyutunu yansıtı-

yor olabilir.[12] Bu nedenle, grubun toplu eylemleri ayakkabıcıların köktenci ününü açıklamaya yetmez.

Yine de, işçi-aydın ve ideolog olarak ayakkabıcıların sıradışı oluşları şüphe götürmez. Göreceğimiz gibi taşra köylerinde ve küçük pazar kentlerinde öbür yerleşik zanaatkârlardan fazla rekabet gelmemesine karşın tek olmadıkları açıktır. Elbette ki, ondokuzuncu yüzyıl İngilteresi'nde kırsal kesimdeki insanların sözcüsü ve örgütleyicisi olarak üstlendikleri rol, 1830'daki "Swing" isyanlarını ya da kırsal bölgelerdeki siyasal köktenciliği konu alan herhangi bir araştırmada açıkca görülebilir. Hobsbawm ve Rudè, 1830'da ortalama düzeyde isyancı bir bölgede iki ila dört kat fazla ayakkabıcı bulunduğunu belirtirler.[13] Cobbett'ın alıntı yaptığı yöre ayakkabıcısı –Kent-'te John Adams, Hampshire'de Willam Winkworth– bildik bir figürdür.[14] Ayakkabıcıların "ateşli siyasetçi" yapısı dillere destandı. Northampton'un ayakkabı üretim merkezinde, seçim günleri tıpkı bahar ve güz at yarışları gibi "geleneksel tatil" olarak kulanıyordu.[15] Çarpıcı bir olgu da siyaset ile kendini okur yazar olarak ifade etme arasındaki bağlantıdır. Ayakkabı tamircisi dendiğinde aynı zamanda şaşırtıcı bir sıklıkla gazateci, şair, vaiz ve hatip, yazar ve editör de denmiş olur. Bu izlenimi sayıya dökmek kolay değildir. Buna karşın,1850'den önceki dönemde hepsi de köktenci görüşlerden gelen ondokuz kişilik Fransız "işçi-şair" örneklem grubunda ayakkabıcılar üç kişi ile en geniş meslek grubunu oluşturuyordu[16]: 1848 seçimlerinde adaylığını koymuş Yonne'lu Sylvian Lapointe; Le Grapilleur 'un editörü Hippolyte Tampucci ve *Le Rèpublicain 'ın* editörü Rheims'lı Gonzalle.[17] Liste kolayca uzatılabilir –akla Louis-Phillep'in Marseille"ındaki[18] Fourier'ci gazetenin editörü Faustin Bonnefoi, tüm loncalardaki işçilerin birleşmesinde ısrar eden bildiriler yazan "Efraham", 1840'daki ilk Komünist Şölen'de konuşan ve yoksulluğa son verilmesi üzerine bir bildiri yayımlayan Yurttaş Villy geliyor.[20]

Elbette ki hiçkimse ayakkabıcı eylemcilerin tümünün, hatta çoğunun, zanaatkar aydınlar olduğunu öne sürmemektedir. Aslında, Boston Çay Partisi'nin[21] hayatta kalan son kişisi George Hewes gibi en azından eylem günlerinde militan ayakkabıcıların büyük okuyucular olmadıklarına ilişkin elde kuşku duyulmayacak örnekler vardır. Zanaatkâr topluluğu olarak ayakkabıcıların ortalamanın üzerinde okur yazar kişiler olmalarına karşın, yoksullukları dillere destan

bu kadar çok insanı kapsayan böylesine geniş bir mesleğin içinde belli oranda pek okumayan bulunması şaşırtıcı olmamalıdır. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca zanaat genişleyip saflığını yitirdikçe ayakkabıcıların arasında okuma yazma bilmeyenlerin sayısı artmış olabilir. Gene de, çok sayıda ayakkabıcı aydının olağandışı ve belki de özgün varoluşunu, böylesi insanların büyük ölçüde okuma yazması olmayan bir toplumda dikkatleri üzerlerinde toplayacağı düşünülse bile, görmezden gelmek olanaksızdır. İdeoloji öncelikle dinsel bir biçim aldığında, ayakkabıcılar Kutsal Yazılar üzerine düşünüp taşındılar ve bazen ortodoksluktan uzak sonuçlara vardılar. Cevenne[23] mezhebine Calvinizm 'i sokan, mesihçilik, gizemcilik ve dinsel inançlara karşı gelme üzerine kehanetlerde bulunan, yazan ve telkin eden onlardı[24]. Seküler alanda Cato Sokağı suikastçılarının çoğunluğu büyük ölçüde ayakkabıcıydı ve anarşizmin cazibesine kapılmak konusunda kötü bir şöhretleri vardı. Emile Pouget 'nin *Le Père Peinard* adlı eserinin kapağında yer alan, "atölyesindeki kunduracı" resmi simgesel bir anlam taşıyordu.[25] Çok yaygın olarak en azından İngilizce'de, ondokuzuncu yüzyılda bildiğimiz kadarıyla başka hiçbir zanaatın sahip olmadığı zenginlikde bir ayakkabıcı toplu yaşam öyküsü yazını bulunmaktadır.[26]

Antikiteden sanayi devrimine dek, pek çok ülkede kullanılan "çizmeyi aşma" gibi deyimler, açıkca ayakkabıcıların resmi eğitimden geçmiş kişilere bırakılması uygun görünen konulardaki görüşlerini açıklama eğilimlere dikkat çekmektedir –"Ayakkabıcı çizmeyi aşmasın, kitapları okumuş adamlar yazsın"; "Vaaz veren ayakkabıcı kötü ayakkabı yapar" vs. Diğer zanaatlere gönderme yapan özlü sözlerin çok daha az yaygın olduğu açıktır.[27]

Bu türden dolaylı kanıtları bir yana bıraksak bile, ayakkabıcı aydınların sayısı etkileyicidir. Bu kişilerin ille de köktenci olmaları gerekmiyordu Ancak, 18. ve 19. yüzyıllarda, halk siyasetçileri olarak edindikleri ünü gizlemeden, yapıtlarında toplumsal bakımdan daha üstün konumdaki okurları etkileyecek konular –bilim, edebiyat ve din– üzerinde durmayı yeğlediler. Yine de, kilisenin siyaset üzerindeki nüfuzunu reddeden akım (anti-clericalist) ve ataist[28] olmadıkları zaman kendilerine seçtikleri dinin sıklıkla heterodoks ve köktenci olduğu tarihçilerin gözünden kaçmayacaktır. İnsanın aklına yaşadığı kentteki Lutheryen Kilise tarafından işkence edilen Jacob Bo-

ehme ve Quaker mezhebinden George Fox geliyor. Ayrıca, daha önce ayakkabıcılık yapmış oyun yazarı ve İngiliz Jakobeni Thomas Holcroft, 1848'de Viyana İşçi Örgütü'nü kuran ve ayrıca şair olan Friedrich Sander, ayakkabıcılıktan boyacılığa geçmiş ve yazınsal sanat dergilerinin editörlüğünü yapmış anarşist Jean Grave örneklerinde görüldüğü gibi köktencilik ile yazınsal etkinliğin birleşimi dikkat çekicidir.[30]

Elbette, toplumun alt sınıflarına ilişkin entelektüel faaliyetleri ayakkabıcıların tekeline sokamayız. Her zaman için kendine yeterlilik düşüncesinin havarisi olan Samuel Smiles "*Astronomers and Students in Humble Life : A new Chapter in the 'Pursuit of Knowledge' Under Difficulties*" adlı denemesinde diğer meslek gruplarından da örnekler verir.[31] Yine de, "kırsal bölgelerde kilise katipliği konumunun bir ayakkabıcı tarafından ele geçirildiğini görmek çok yaygın bir durumdur" biçiminde dile getirilmiş gerçek olağandışı bir okur yazarlık düzeyi gerektirir.[32] Meslek grubu olarak ayakkabıcıların entelektüelliği birden fazla araştırmacıyı etkilemiştir ve bu kolayca açıklanabilecek bir olgu değildir. Hem W. E. Winks hem de *Crispin Anecdotes* bu yüzden akıllarının karıştığını itiraf ettiler ancak "ayakkabıcıların içinde diğerlerinin çoğundan daha fazla düşünen adam bulunduğu" konusunda hemfikirdiler.[33] Köktenci ayakkabıcı John Brown özyaşam öyküsünde şu yorumu yapar: "Daha incelikli bir eğitimin üstünlüklerine sahip kişiler, benim kadim zanaatimin üyelerinde ne kadar bilim ve kitabi bilgi bulacaklarını tasavvur edemezler"[34]. Fransa'da ayakkabıcıların "düşünen insanlar" oldukları "işçilerin düşünüldüğünden çok daha fazla sorun üzerine kafa yordukları" söyleniyordu[35]. İngiltere'de onsekizinci yüzyıla ait bir şiirde şöyle deniyordu:

Bir zamanlar bir kunduracı
Kulübesinin kapısında düşünceye dalmıştı
Eski kitapları severim derdi
Sonra da okuduğumu düşünmeyi.

Rusya'da Maksim Gork bir yapıtındaki karakterlerden birini "Pek çok başka ayakkabıcı gibi bir kitabın büyüsüne kolayca kapılıyor" diye betimlemiştir[37].

Ayakkabıcının popüler felsefeci ve siyasetçi olarak ünü sanayi kapitalizmi çağından daha öncelere dayanır, tipik kapitalist ülkelerin ötesine taşar. Aslında,ondokuzuncu yüzyılın köktenci ayakkabıcılarının epeycedir meslek üyeleriyle ilişkilendirilmiş bir rolü yerine getirdikleri anlaşılmalıdır. Zanaatın koruyucu azizleri, Crispin ve Crispinciler, Soissons'daki atölyelerinde müşterilerine ortodoks olmayan vaazlar verdikleri için öldürülmüşlerdi –o sırada Hıristiyanlık pagan İmparator Diocletion'ın[38] egemenliği altındaydı. Shakespeare'in Julius Ceasar'ının birinci perdesinde bir ayakkabı tamircisi protestocu kalabalığa sokaklar boyunca öncülük eder. Dekker'in *Shomaker's Holiday* –bu Elizabeth döneminde Lonra'nın "soylu zanaat"ı yararına halkla ilişkiler konusunda bir denemeydi– adlı eserindeki eğitimli usta işçiler belirleyici militan özellikler taşırlar: patronlarını, oradan oraya gezen eğitimli usta bir işçiyi işe almazsa kendisini terk etmekle tehdit ederler. Bu teatral göndermeler ile neredeyse aynı zamanda ayakkabıcı Robert Hyde ile Sherborne'daki belirli bir loncaya yapılan şu göndermeyi buluyoruz:

"Ve sonra, yılbaşından kısa bir zaman önce Sherborne'lu Robert Hyde adında bir ayakkabıcının ,kapısının yanından geçerken bu ilanı görüp ona seslendiğini ve kendisiyle konuşmak istediğini, biraz konuştukdan sonra şöyle dediğini anlattı 'Bay Scarlet, bize bir tanrı, bir cennet, bir cehennem ve bu Yaşamdan sonra bir yeniden doğuş olduğunu, yaptıklarımızın hesabını vereceğimizi ve ruhun ölümsüz olduğunu söylediniz. Ama şimdi bu kentte olan biri, bu dünyadaki yoksullık ve düşkünlükten başka cehennem olmadığını ve cennetin de zenginlikten, zevklerin tadını çıkarmaktan başka bir şey olmadığını hayvanlar gibi öldüğümüzü ve biz gidince geriye bir şey kalmadığını ve buna benzer şeyler söylüyor.' Ama sorgulanan bu kişi ne kim olduklarını ne de belirli bir şey söyledi. Dahası, bunun Sherborne'da neredeyse herkes tarafından bilindiğini ve Allen ile yanındaki adamın ataist olduklarını ekledi. Ayrıca, Sherborne'da tanrı tanımaz ayakkabıcıların bir toplantı yeri bulunduğundan da söz etti."[39]

Middlex, Hamptonwickli Timothy Bennet'in (1756'da öldü) bir gravürü, şair Gray'in "Köy Hampden'ı" adını verdiği ayakkabıcının

anısına yapılmıştı. Kralın Bushy Park'taki bir geçiş hakkını kapatmasına, dava açmakla tehdit ederek karşı çıkmış ve davayı kazanmıştı. Ayrıcalıklarla demokratik yollardan çatışmayı ve kazanılan başarıyı simgeleyen gravür, ayakkabıcıyı kraliyet parkının kurucusu Lord Hallifax ile konuşması sırasında "boyun eğmez ve kayıtsız bir tavırla otururken" betimlemektedir.[40] Bir diğer kaynak, sırtındaki sepetin içindeki alet takımı ile bir köyden öbürüne yürüyen bir ayakkabıcıyı anlatır. "Bir iş bulduğunda kapının önüne oturur ve müşterisiyle birlikte şarkı söyleyerek dostluk kurar ya da siyaset konuşurlardı". Ayakkabıcılara yakıştırılan önderlik şöhreti, Sir Robert Peel'in meslek derneklerinin taleplerini sunmaya gelen bazı ayakkabıcılara "nasıl oluyor da her ayaklanmanın en önünde sizin insanlarınız yer alıyor?... Ne zaman yasadışı bir plan ya da siyasal hareket olsa sizden birini orada buluyorum" diye sormasına neden oldu[41]. E.P. Thompson Yorkshire'lı bir yergi ustasının 1849 tarihli "Köy Siyasetçisi" portresinden alıntı yapar:

"*Kendisinden bekleneceği gibi, o bir tipik ayakkabıcı tamircisi. Yaşlı bir adam ve sanayileşmiş köyünün bilgesi. Epeyce övündüğü bir kütüphanesi var. Tuhaf bir koleksiyon bu...* Pearl of Great Price, Cobbett's Two Penny Trash, The Wrongs of Labour, Rights of Man *(İnsan Hakları)*, The History of French Revolution *ve* Bunyan'ın Holy War... *Başarılı bir devrim –düşmüş bir taht, kralın alaşağı edilmesi ya da uzak ülkelere sürülmüş prensler– onun yaşlı kalbini bir kuart siyah bira gibi ısıtıyor...* "[43]

Dahası, İngilizler, Fransız ayakkabıcıların da bu nitelikleri paylaştığına inanıyordu. Fransız Devrimi üzerinden birden fazla yazı,"Valois ve Capets'in görkemli kubbeleri altında bağıra çağıra nutuk atan va ardından kitleleri krala işkence yapmaya ve onu öldürmeye götüren ayakkabıcıları betimler[44]. İngiltere gibi Fransa'da da ayakkabıcı, özgürlüğe duyduğu aşk ve köy politikacısı rolü ile tanınıyordu. "Düşüncelerinin bağımsızlığı" nedeniyle ayakkabıcılara hayranlık duyuluyordu. "İnsanların özgürlüğü" diyordu bir yazar "onların davranışlarında ifadeseni bulmuştur"[45]. 1380 tarihli Maillatin's isyanında, kalabalığı harekete geçirenin, bir ayakkabıcının tutkulu söylevi olduğu anlatılır[46]. İtalyan devlet adamı Concini'nin 1617'deki düşüşü-

nün, amiral yaşarken ona hakaret eden ve öldüğünde kalbini kızartıp yiyerek onu aşağılayan Picard adlı halk hatibi bir ayakkabıcı tarafından kesinleştirildiği de anlatılmaktadır[47]. Sert içkilere düşkünlüğün aksine insan eti yiyicilik ayakkabıcılara genelde yakıştırılan bir özellik değildir ancak ayakkabıcılar köktencilikleriyle haklı bir ün kazanmışlardı ve bu ün ve Fransa ile sınırlı değildi.

II

Ayakkabıcı, felsefeci ve siyasetçi olarak ne oranda zanaatının ürünüydü? Bu sorunun, biri okur yazarlıkla diğeri bağımsızlıkla ilgili olmak üzere iki boyutu vardır.

Zanaatlarının doğasında basılı bir metinle hiç bir mesleki ilişkisi (matbaacılarda olduğu gibi) bulunmayan ayakkabıcının okur yazarlığını ve o dillere destan kitaba ve okumaya olan düşkünlüğünü açıklamak zordur. Ayakkabıcıların deri ile ilgili becerilerinden ötürüsıklıkla kitap ciltleme ve onarma işlerinde yardıma çağrıldığı, işliklerinin kimi zaman kitapçılarınkine bitişik olduğu yolundaki talihsiz tahminler herhangi bir kanıt ile desteklenmemektedir.[48] Dahası, bildiğimiz kadarıyla, zanaatin gelenek ve göreneklerinde okumaya yönelik özel bir ilgiyi vurgulayan, hatta ima eden hiçbir şey yoktur. Ayrıca, her opera severin bildiği gibi, Nurembergli Hans Sachs'ın, *Meistersinger*lerin en ünlüsü olmasına karşın, ayakkabıcıların bu en ince duyguları dile getiren zanaatkârlar arasında oransız biçimde temsil edildiklerine ilişkin hiçbir gösterge yoktur. Ayakkabıcılar ile kitaplar arasındaki bağ matbaanın icadından ve yaygınlaşmasından önce kurulmuş olamaz çünkü o dönemlerde basılı metinlere yoksulların ulaşabilmesi sözkonusu değildi. Ayakkabıcıların eğitimli usta işçi törelerinin genel yapısının matbaaların büyük ölçüde yaygınlaştığı günlerde biçimlenmiş olduğu akla gelmektedir.[49] Elbette, kitaplar kolayca ulaşılabilir hale gelirgelmez, kurgulama ve tartışmaya yatkın bu mesleği doğal olarak kendine çektiği savunulabilir. Buna karşın, soru yine de geçerliliğini korumaktadır.

Ayakkabı imalatındaki görece ilkel işbölümü çok sayıda ayakkabıcıyı bütünüyle yalnız çalışmaya yöneltmiş ya da zorlamış olabi-

lir. Mayhew, ayakkabıcıların "katı, taviz vermeyen ve derin düşünen" bir topluluk olduklarını öne sürerken "mesleğin içsel kaynakları geliştiren yalnız başınalık durumu"nun önemli bir etmen olduğu kanısındaydı.[50] Gezgin ayakkabı tamircileri, elbette, çevrelerinden kesinlikle soyutlanmış işçilerdi. Ancak, ayakkabıcının, atölyesinde de yalnız olması alışıldık bir durumdu. 1882'de Almanya'da ayakkabıcıların üçte ikisi yanlarına yardımcı dahi almaktaydı.

Buna karşın, tek başına çalışan ayakkabıcı bile kültürel anlamda soyutlanmış değildi. Eğitimini küçük bir işyerinde almış olabilirdi. Usta, birkaç gezici işçi, bir ya da iki çırak ve ustanın karısı tipik bir işyerini oluşturuyordu. Ondokuzuncu yüzyıl Almanyası'nın geleneği en çok koruyan bölgelerinde çırak başına ortalama 2,4 ya da 2,6 gezgin işçi düşüyordu[51]. Ancak, işten ayrılan gezgin işçilerin yerlerinin hızla doldurulması hem ustaların hem de çırakların ufkunu genişletmekteydi. Üstelik bu zanaatkârlar sürekli dolaşan ve kötü şöhretli gezginlerdi. Almanya'nın güneybatısındaki Suabia eyaletinde yaşayan taşralı bir ayakkabıcı, gezgin ayakkabıcıların çıraklık döneminde onun üzerinde bıraktığı derin etkiyi şöyle tanımlamaktadır: "Gezgin ayakkabıcılar arasında çok gezip görmüş, bilgili insanlar vardı. Böylece ben de onlardan pek çok şey duyup öğrendim." Daha sonra o da, çıraklığını bitirdiği tarih ile kendi işliği olan ufak bir usta ve sosyal demokrat bir eylemci olup bir yere yerleşmesi arasında geçen sürede 15 ayrı yerde 17 işyerinde çalıştı[52]. Jena'da olduğu gibi, bir gezgin ayakkabıcının her dükkanda ortalama 6 ay kaldığı varsayılırsa, sıradan bir çırak 3 yıl içinde 15'den fazla gezmiş adam ile yakın ilişkiye geçmekteydi. Tipik bir gezgin ayakkabıcının karşılaşacağı gezgin sayısı ise bundan çok daha fazlaydı.

Gezgin işçiler birbiriyle yanlızca işliklerde değil, yollarda, işin ve yardımın törensel bir tarzda arandığı ve bulunduğu misafirhane olarak işlev gören hanlarda da karşılaşıyorlardı[53]. Mesleğin sorunlarını, günün haberlerini tartışmaya ve genel anlamda bilgi alış verişini sağlamaya yarayan pek çok olanak vardı. Daha büyük kentlerde, birçok başka meslek üyesi gibi ayakkabıcılar da kendilerine ayrılmış caddelerde ya da sokaklarda yaşayabilir ve çalışabilirlerdi. Hem kentsel hem de kırsal bölgelerde, ayakkabıcılık pazarlarında zanaatdan başka kişilerin eksikliği his edilmiyordu. İş ufak bir alanda yapılabildiği için işyerinin dışında çalışan bir kaç yarı proleter işçi ya da

usta aynı işliği paylaşabiliyordu. En yalnız ayakkabıcı tamircisi bile bir zamanlar "soylu zanaat" kültürü içinde toplumsallaşmıştı.

Peter Burke'nin yakın geçmişte, dokuma işçilerininki dışında tüm öbür zanaat kültüründen daha güçlü diyerek doğru biçimde tanımladığı o "ayakkabıcı kültürü" olağandışı bir belirginliğe ve sürekliliğe sahipti. Örneğin İskoçya'da zanaatın kutsal koruyucu Katolik azizi Kalvinist reformasyondan sonra yaşamını "Kral Crispin" olarak sürdürdü İngiltere'de St. Crispin Günü, ondokuzuncu yüzyıla kadar ayakkabıcıların bayramı olarak tören alaylarıyla kutlanıyor ya da 1813'de Norwich'te olduğu gibi, gezgin ayakkabıcılar tarafından siyasal amaçlarla yeniden hayata sokuluyordu. Yüzyıl sonunda, kimi tümüyle kırsal bölgelerde hâlâ yaşıyor ya da anımsanıyordu. Örgütlü loncaların ve belediye meclislerinin İngiltere'de erkenden çöküşü bu tür şeylerin yaşamasını daha da etkileyici kılmaktadır.[55]

Yine de, zanaatın yazılı ve yazısız gelenekleri arasında ayakkabıcıları entelektüelliğe ve hatta köktenciliğe özel olarak bağlayan hiçbir şey yoktur. Çoğunlukla her yerde, genç ve yaşlı herkez için vazgeçilmezliklerine dayanan zanaat gururunu vurguladılar. Gezgin ayakkabıcıların şarkılarında en çok rastlanan tema budur[56]. Onlar, ayakkabıcıların çalışma ve dinlenme zamanı üzerindeki denetiminin –Saint Monday ve diğer tatilleri gönlünce kutlama yetkinliği– de kanıtladığı gibi bağımsızlığı, özellikle de gezgin ayakkabıcının bağımsızlığını vurguladılar[57]. Topluca geçirilen boş zaman ve kafaları çekme birbirinden ayrılmıyordu. Ayakkabıcılar içki içmeyi ve bar kültürünün öbür yan ürünü olan tartışmaları kavgaya dönüştürmeyi kendilerine ün sağlayan bir etkinlik olarak vurguluyorlardı. Polonya'da bir atasözü "En iyi bira ayakabıcılarla arabacıların içtiği yerdedir" der. Johann Nestroys'un en tipik üç gezgin işçinin başına gelenleri anlattığı *Lumpazivagabundus* (1836) adlı kaba güldürüsü, ayakkabıcı kahramanı hem amatör bir astronom hem de etkileyici ve kavgacı bir ayyaş biçiminde yansıtır. Ancak bunlar özellikle entelektüel topluluklar değildi.

Olasılıkla, ayakkabıcılığın hem oturarak yapılan hem de fiziksel açıdan fazla uğraş istemeyen bir iş olması zanaatın entelektüelliğinin en akla yakın açıklamasıdır. Büyük olasılıkla, kırsal bölgedeki erkekleri bedensel açıdan en az zorlayan iş ayakkabıcılıktı. Bu nedenle, ufak tefek, cılız, bedensel engelli erkek çocuklar alışılagel-

diği üzere bu zanaata yerleştiriliyordu. Gizemci Jakob Boehme[58], *The Farmers Boy*'un yazarı Robert Bloomfield'da[59], "saban başına getirilen" ama "hemen bu kadar ağır bir iş için çok güçsüz olduğu anlaşılan" ve daha sonra *Quarterly Review*'in editörlüğünü yapan William Gifford,bir kaza sonucu sakatlanıp esas mesleği olan tersane işçiliğini yapamaz duruma gelince ayakkabıcılığa başlayan"*Ragged Schools*"un öncüsü John Pounds[60], St.James'de hâlâ varolan ünlü bir ticarethanenin kurucusu John Lobb[61] birçok örneğin içinde ilk akla gelenlerdir. Pomeranya'nın Loitz bölgesinde "Kendilerini bu işe adayan insanların neredeyse tümü kötürüm ya da tarımsal ve endüstriyel işlere uygun olmayan kimselerdi".Yalnızca kendi işlerini yaparak iki yakaları bir araya gelmeyen köylü ayakkabıcılarının (Scheswig, Heide kentindeki gibi) gece bekçiliği, okul müstahdemliği, habercilik, garsonluk, mübaşirlik, papaz yardımcılığı ya da yedek postacılık ve çöpçülük gibi işler yapma eğilimleri buradan gelmekteydi[62], 1813 tarihli Amerika Deniz Kuvvetleri onbaşı toplama talimatları "güçlü, sağlıklı ve yeterli adamlar" dışında hiç kimseyi orduya almama konusunda ısrarlıydı. "Toprak işçileri en düşük rütbeli denizci olarak askere alınabilir ancak yaptığı iş kendisine çok az bedensel güç sağlayan terziler, ayakkabıcılar ya da nalbantlar hiçbir biçimde gemiye sokulamaz"dı[63].

Bu zanaatlarin İtalya'daki toplu törenlerindeki özürlü ayakkabıcıların ve terzilerin ("çarpık, kambur, topal") sayısı Ramazzini'nin dikkatini çekmişti. Ancak, ondokuzuncu yüzyılda Britanya'da mesleğe bağlı ölüm istatistikleri ile desteklenen bir inceleme, ayakkabıcıların, terzilerin sanıldığı kadar bedensel olarak güçsüz olmadıklarını sergiledi[65]. Öte yandan *topal* ayakkabı tamircisinin yazınsal kayıtlara geçirilmesi Latin oyun yazarı Plautus'un zamanına kadar uzanır. Mesleklerini tarımsal etkinlikler ile birleştiren taşralı ayakkabıcıların sıkça görülmesi büyük olasılıkla konuyla bağlantılıdır. Yine de bu meslek, en azından geleneksel olarak bedensel çalışma gerektiren işlerde çalışan kendi yaşındaki öbür çocuklarla yarışması olanaksız olanlar tarafından seçiliyordu. Bu durum, başka türlü saygınlık kazanmak için onlarda güdülenme sağlamış ve bu noktada, mesleklerinin izleme ve sohbet ile kolayca bağdaştırılabilecek yarı rutin yapısı bu çocuklara entelektüel seçenekler sunmuş olabilir. Daha büyük atelyelerde bir arada çalışan ayakkabıcılar, sırayla birer kişinin

yüksek sesle gazete ya da kitap okuduğu, eski bir askerin bunları okuması için ücretle tutulduğu ya da en genç olanın gazeteleri toplamak ve okumak zorunda olduğu "okuyuculuk" töresini geliştiren iş kolları arasındadır –terziler ve puro imalatçıları diğerleridir. (Aynı zamanda ikinci dereceden bir şair olan ayakkabıcı George Bloomfield'ın "'Ayakkabıcılar siyasetçidir' diyenler bu meraklarının çözümünü bulabilirler" sözüyle ima ettiği budur.)[66] Kentlerde, böylesi sesiz ve çok çaba istemeyen başka iç mekan meslekleri vardı ancak köylerde bir başkasını akla getirmek güçtür –elbette ki nalbantlar ya da at arabalarının tekerlerini onaranlar dışında[67].

Buna bağlı olarak ayakkabıcının işi çalışırken düşünmeye ve tartışmaya olanak sağlıyordu. Çalışma saatleri sırasında sık sık yalnız başına kalması onu kendi düşünsel kaynaklarına döndürmüş olabilir. O, bedensel engellerini telafi güdüsü taşıyan gençler arasından seçilerek bu mesleğe alınıyordu. Çıraklık eğitimi ve gezgin ayakkabıcıların oradan oraya dolaşması onu mesleğinin ve daha geniş bir dünyanın kültür ve siyaseti ile tanıştırıyordu. Bu duruma, alet kutusunun hafifliğinin yanında kitap taşımayı öbür mesleklerden daha kolay kıldığını da ekleyebiliriz. Bu olguya ilişkin birçok kanıt vardır. Tüm bunların ayakkabıcının yaşama ilişkin kanılarını kitaplardan edindiği konusunda yeterli ya da sağlam bir açıklama sağlayıp sağlamadığından emin olamayız. Yine de üç nokta son derece açıktır:

Birincisi, kısaca göreceğimiz gibi, zanaatlar arasında okur yazar oranının daha yüksek olan ayakkabıcıların, gayri resmi evrak memuru ya da entelektüel işçi olabildikleri çoğunluğun okur yazar olmadığı kırsal alanlar ile küçük kent çevrelerinde yaygın biçimde bulunmaları sıradışı bir durumdu. Çok az rakipleri vardı. İkincisi, entelektüel ve köktenci ayakkabıcı imajı ortaya çıktığı andan itibaren (böyle bir imaj kuşkusuz vardı) gerçekliği birkaç biçimde etkilemiş olmalıdır. Bir ayakkabıcı bu role uyduğu anda yaygın beklentileri onaylamış oluyordu. Sonuçta, ayakkabıcının bu role uygun davranışı çok daha sık dikkat çekiyor belgeleniyor ve üzerine yorum yapılıyordu. Bu yaygın imge edebiyatdan felsefeden tad alan ve siyasal merakları olan gençleri kendine çekiyor ya da radikal ve felsefeye düşkün ayakkabıcılarla ilişki kuran gençlerde bu konulara karşı bir ilgi uyanıyordu. Son olarak, sadece nesnel koşullar onlara yardımcı olmamış aynı zamanda topluluğun örf ve adetleri engel oluşturmadığı için bu ayırd

edici özelliklerin bazılarını zanaatın kültürü de geliştirmiş olabilir. Pek çok meslekte bu tür beğenileri olan "okuyan adam"soyutlanabilir ya da alay konusu olabilirdi. Ayakkabıcılar arasındaysa, grup ilkeleriyle daha çok örtüşen bir davranış biçimi olarak kabul edilmesi daha kolaydı.

Ayakkabıcının bağımsızlığı, açık biçimde, zanaatin nesnel koşullarına bağlıydı. Bu bağımsızlıktan, köyün siyasetçisi olma yeteneği yeşerdi. Dahası, zanaatin en azından ondokuzuncu yüzyıldaki mütevazi konumu ve işe alınanların görece yoksulluğu köktencilikleriniaçıklamamıza yardımcı olur.

İki özellik bağlantılıdır. Zanaat, öncelikle hazırlanması (tabaklama, temizleme, boyama, v.s.) iğrenç ve pis bir iş olan, dolayısıyla çoğunlukla toplumsal konumu düşük insanlarla ya da Hindistan ve Japonya'daki gibi paryalarla sınırlanmış deri işçiliğine dayanıyordu. Ayakkabıcılar çoğu zaman kendi derilerini kendileri tabakladıklarından (Loitz'deki Pomeranyalı ayakkabıcı topluluğunun 19. Yüzyılın ortalarına dek yaptığı gibi)[68], kökenleri sepiciler ile yakından ilintiliydi. Lepzig'de sepiciler ve ayakkabıcılar başlangıçta tek bir lonca oluşturmuşlardı[69]. Ayakkabıcılığın düşük toplumsal konumu ve meslek üyelerinin karşılaştıkları küçümseme, –her koşulda yazarlar tarafından[70]– bir bakıma bu "murdarlıkları" ya da bununla ilgili anılarla bağlantılı olabilir. Öte yandan, duyduğu bu öfkenin zanaatı –vazgeçilmezliğini ve görgülülüğünü vurgulayan– köktenciliğe doğru ittiğini düşünmek hiç de mantık dışı değildir. Düşük toplumsal konum öğesinin süregeldiği kesin olarak görülmektedir ve olasılıkla, ayakkabıcının bedensel özür ile ilgili şöhretinden de ayrıca etkilemiş, bu şöhretin bir nedeni olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda bile bir yazar geleneksel (fabrika öncesi) zanaattan "sınıf olarak... sıradan ayakkabıcılar alışkanlıkları ve dış görünümleri açısından ne temiz ne de derli topluydular, ayakkabıcılık toplumsal düzeyi düşük mesleklerden biri olarak horgörülüyordu; çırak olarak işlikde onlarla birlikte yaşayabilecek çocuklar alınırdı" biçiminde söz edebiliyordu[71].

Dahası, çıraklığın bedeli asgari düzeydeydi. Bu nedenle oğullarını daha çok umut veren ve seçkin (ve bedeli daha yüksek) mesleklere yerleştiremeyen aileler ayakkabı yapmayı öğrenmek için gereken parayı zar zor bir araya getirebiliyorlardı. Zanaatın yoksulluk-

la bağlantısı dillere destandı[72]. Yiddiş dilinde bir atasözü "Bütün ayakkabıcılar her zaman yalın ayak gezer" der. "Ayakkabıcının ayakkabısı her zaman yırtıktır." Hamburg civarında artık yiyeceklerden yapılan bir karışıma "ayakkabıcı turtası" adı verilmişti[73].

Bağımsızlık ve yoksulluğun aynı anda varoluşu bir anlamda, mesleğin dört bir yana kendine has dağılışıyla ilintilidir. Zanaat hem kentsel hem de kırsal bölgelerde, en azından açık havada yapılan çetin işlerde giyilecek botlar konusunda "deriden daha iyisinin olmadığı" çoktandır bilinen ılıman iklim bölgelerinde çok erken örgütlenmişti. Kendileri de çoğunlukla aynı köklerden gelen ayakkabıcılar çok sayıda yoksul insanı kapsayan bir müşteri kitlesine hizmet veriyordu. Birçok yapım, onarım işinin aksine, ayakkabı ve deri bot yapımı ve tamiri ustalamış belirli kişiler gerektiriyordu. Ondokuzuncu yüzyılın sonunda, hâlâ, Avusturya'nın Alp Dağlarındaki çiftlikleri (*Störsbuster*) dolaşan ve çiftçilerin sağladığı işlenmiş ya da ham derilerden bir yıl dayanacak ayakkabılar yapmakta ve onarmakta ustalaşmış ayakkabıcılar vardı[74]. Bu nedenle, ayakkabıcılık ve ayakkabı tamirciliği, yalnızca olağandışı erken tarihte örgütlenmiş (Hem İngiltere'de hem de Almanya'da en eski zanaat loncalarından biridir)[75] bir meslek grubu değil aynı zamanda kent ve taşraya en yaygın biçimde dağılmış zanaatlerden biriydi de. Onsekizinci yüzyılda Sevillle'de olduğu gibi ondokuzuncu yüzyılda Valparaiso'da da tüm öbür zanaatları sayıca aşıyordu[76]. 1800'de Prusya'da da durum aynıydı. (Onları terziler ve demirciler izliyordu.) Bir tek 1771'de Bavyera'da dokuma işçilerinin sayısı ayakkabıcılardan fazlaydı ancak pazar köylerinde ayakkabıcılar birinci geliyor, onları bira yapımcıları ve dokuma işçileri izliyordu[77]. 1771 tarihinde Friesland'ın kırsal bölgesinde her bin kişiye düşen 4.53 dokuma işçisine, 4.48 marangoza, 3.70 fırıncıya, 2.08 demirciye, 1.76 din görevlisine karşılık 5.79 ayakkabıcı düşüyordu. Tüm yerleşim bölgelerinde bulunan ayakkabıcı oranı % 54, marangoz oranı % 52, demirci oranı % 40 ve hancı oranı % 32.78 idi. İnsanların, yakın çevrelerinde usta ayakkabıcılar ve ayakkabı tamircileri olmadan yaşamanın, başka usta zanaatkâr ve hizmetler olmadan yaşamaktan daha güç olduğunu düşündükleri açıktır.

Ayakkabıcının mesleğinde, çok geniş bir beceri ve uzmanlık alanı oluşmuşsa da teknoloji ve iş bölümü bağlamında ilkelliğini,

yeterince homojen bir ürün ortaya koyduğu için de özde tek kişilik zanaat niteliğini sürdürüyordu. Orta Çağ lonca ekonomisinde sıkca görülen metal işciliğinin kendi içinde gelişen uzmanlaşmış ayrı zanaatlara bölünmesine ayakkabıcılıkda rastlanmaz. Genel olarak bakıldığında zanaat sepicilerden, deri ve öbür hammadde satıcılarından ayrıldığında içindeki ana çatlak ticariydi –bu ayrışma ayakkabı yapanlarla (ayakkabı yapsınlar ya da yapmasınlar) ayakkabı tüccarları arasındaydı. Ayrıca, ayakkabı yapanlarla yalnızca onaranlar arasında da çeşitli biçimlerde tanımlanan bir ayrım vardı: aynı zamanda ayakkabıcı olan ince deri yapımcıları (cordwainer) ile ayakkabı tamircileri (*savatiers, flickschuster; ciabatting*).. Ayakkabı tüccarlarının çoğunlukla tamircilerden çıktığını da belirtmek gerekir. İmalatcılar ile tamirciler arasındaki ayrım, bazen, ayrı loncaların kurulması ile kurumsallaşıyor ancak tamircilerin loncaları imalatçıların denetiminden bütünüyle kurtulmakta yada tek başına hayatta kalmakta güçlük çekiyordu.

Tamircilik açıkça aşağı konumdaydı ve İngilizce'de bu sözcük niteliği düşük herhangi bir iş için de kullanılmaktaydı. Buna karşın, özellikle, değişmeyen talep ile kentlerdeki artan arzın karşı karşıya geldiği bölge ve dönemlerde (Onsekizinci yüzyıl Almanya'sı gibi) ayakkabıcılık ile ayakkabı tamirciliği arasındaki ayrım belirsizleşiyordu ayrıca belirsizleşmek zorundaydı[79] da. Bir kaç kişinin dışında yalnızca ayakkabı yaparak yaşamak olanaksızdı. Gerçekte, ayakkabı yapanların aynı zamanda tamirde yaptığı varsayılıyordu. Bundan dolayı, hiç şüphesiz retorik amaçlarla, bir ustanın yeterli bir gelire (yılda 91 Gulden) ulaşmak için "hergün bir çift yeni ayakkabı üretmesi ya da üç çift pençe ya da yama yapması ve bunun yanısıra müşterilerinin ödeme yapacağına güvenmesi gerektiği" öne sürülmüştü. 18. ve 19. Yüzyıllarda Fransızca'da *condonnier* sözcüğü tıpkı Almanca'da yaygın olarak kullanılan *schuster*[80] sözcüğü gibi hem yapan hem de onaran anlamına gelirken, İngiltere'de sözcüklerin birbirinin yerine kullanılabilir duruma gelmesi hiç de şaşırtıcı değildir[81]. Gerçekte, loncalar tarafından etkin denetim altında tutulan kentler –ki bu loncalar giderek güçsüzleşiyorlardı– dışında ayakkabı yapmak ile tamir etmek birbirinden net biçimde nasıl ayrılabilirdi ki?

Ustalaşmış ayakkabıcılar ve tamircilere yoğun bir talep olması,

korporasyon kentlerin* zanaati tekel altına almasını olanaksız hale getirdi. Kırsalda ayakkabı tamirciliğinin engellenmesi son derece zordu. Bu tür kırsal ayakkabıcılık (kaçınılmaz olarak) lonca denetiminin ve niteliklerinin dışındaydı ve meslek hemen hemen her zaman bu tür ayakkabıcıdan öğrenilirdi. Geniş ölçekli üretim ve dağıtım gelişinceye kadar, yerel ayakkabı tamircisinin, özellikle açık arazideki çalışmalarda giyilen yerel ayakkabı talebini karşılamasını önlemenin yolu yoktu. Bu nedenle, kentin denetim altında tutulan ticari işleyişinde ustalaşma şansları düşük olan gezgin işçiler, herhangi bir köyde ya da taşra kasabasında kendi başlarına bir düzen kurmayı tercih etmiş olabilirler. Gerçekten de ondokuzuncu yüzyıl gibi geç bir dönemde Almanya'da bu doğrultuda giderek artan bir eğilim dikkat çekmiştir. 1840 tarihinde Saksonya'nın kırsal bölgesindeki taşralı ayakkabıcılar üzerindeki yasak sonunda kaldırılıp (ayakkabı tamircilerinden ayrı olarak) her köyde bir ustaya (çırakları olmadan) izin verilince birden çok sayıda ayakkabıcı ortaya çıkıverdi. Pek çoğunun yalnızca resmi sıfatlarını değiştirdikleri yerinde bir tahmindir.

Öte yandan, en iyi ve en iyi usta ayakkabıcı ile en mütevazi tamirci arasında net bir ayrım olmadığı varsayılırsa, devasa boyuttaki bu mesleğin yalnızca zanaatlarından sağladıkları gelirle –Almanya'daki köylü ayakkabıcılar mesleklerinden yaşamaları için gerekli olan gelirin ancak yarısını elde ederlerdi– geçinmeleri mümkün olmayan geniş bir marjinal kesimi barındırdığı öne sürülebilir. Sanayi öncesi döneme ilişkin veri bulmak güçtür ancak, ondokuzuncu yüzyılda bir Suabia köyü için yapılan hesaplama, oradaki bir ayakkabıcının yetersiz talep yüzünden yılda ortalama yedi çiftten fazla ayakkabı yapamadığını göstermektedir[83]. Bu nedenle, çoğu ayakkabıcı için bu meslek bir ek kazanç kaynağından fazlası olamazdı. Dolayısıyla, ayakkabıcılığın yoksulluk konusunda edindiği ünün sağlam temellere dayanmasına karşın, meslekteki yığılmanın nedenleri açık değildir. Bu yığılmaya, olasılıkla, temel gereçlerin ucuzluğu, mesleği evden yürütme olanağı ve ayrıca çalışmakta olan ayakkabıcının ailesi dışında çırak alması yol açmataydı. Matbaacılar ve cam işçile-

* Konporatif kent – İktisadi, toplumsal ve siyasal karar üretme süreçlerine büyük ölçekli korporasyon şeklindeki örgütlerin çıkarlarının yön verdiği bir kent tipi. (ç.n.)

ri çırak alımlarını kendi oğulları, yakınları ve birkaç ayrıcalıklı dışarlıklı ile sınırlamışlardı*. Ayakkabıcılar bu sınırlamayı pek ender getirebiliyorlardı. Sonuç olarak, ayakkabıcılar ne mesleklerine girişi ne de sanayilerinin büyüklüğünü kontrol altında tutabiliyorlardı. Dolayısıyla, meslekteki yığılma da denetim altına alınamıyordu.

Bu yüzden, meslek homojenlikten uzaktı. Yine de, temelde elle çalışılan bir zanaat olarak kaldığı sürece –evlerde kullanılan dikiş makinesinin henüz zanaata girmediği 1850'lere kadar– meslek içi bölünmeler muğlak ve değişkendi. Zanaatkâr komünist Wilhem Weitling'in gözlemlediği biçimde, terzilerde olduğu gibi (örneğin kentlerdeki yüksek sınıfa yapılan özel ısmarlama ürünler) gibi ayakkabıcılar arasında da "soylular" ya da gözde dallar vardı. Ancak her ikisi de mesleklerin önem sıralamasında üst sıralarda yer almıyorlardı,çünkü özellikle ayakkabıcılar olağan dışı biçimde kalabalıktı ve bu yüzden olağan dışı bir büyüklükte yoksul ve marjinal oranı içeriyordu. 1840'larda Neustadt'a akın eden ve oturma izni için başvuruda bulunan yüzlerce gezgin işçinin yüzde 14.7'den fazlası (Bohemya'dan gelenlerin yüzde17'si) ayakkabıcıydı. Onları yüzde10 ile (Bohemya'lıların yüzde 14.6'sı) terziler; yüzde 8.3 ile (Bohemya'lıların yüzde 9.1) doğramacılar izliyordu[85].

Köylü ayakkabıcı kendi kendisinin patronuydu. Yaptığı iş ufak bir sermaye gerektiriyordu. Araç gereç ucuz, hafif ve taşınabilirdi. Ayakkabıcının, çalışmak ve yaşamak için, başının başını sokabileceği mütevazi bir dama ihtiyacı vardı, en kötü durumdaki tek bir oda içinde çalışıp yaşıyabilirdi. Bu koşullar onu, alışılmışın dışında hareketli kılsa da birçok meslek grubundan belirgin biçimde ayırmıyordu. Ayakkabıcıyı diğerlerinden ayıran, alt sınıflardan çok sayıda insan ile temasa geçmesi ve patronlardan ya da zengin müşterilerden bağımsız olmasıydı. Çiftçiler toprak sahiplerine bağlıydı, tekerlek ustaları ve yapı işçileri çiftçiler ile mülk sahiplerinden gelecek emirlere bakıyorlardı; yoksullar kendi giysilerini kendileri diktikleri için terziler zenginlere hizmet ediyordu. Ayakkabıcı, zenginlere de ayrıca hizmet veriyordu çünkü onların da ayakkabıcıya ihtiyaçları vardı

* Elimizdeki bilgiler 18. Yüzyılda Londralı ince deri üreticileri arasında aile içi kuşaklar arası sürekliliğin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

ancak asıl müşteri kitlesini yoksullar oluşturuyordu, çünkü ayakkabıcı olmadan onlar da yapamıyordu. Yoksular arasında deri ayakkabının gerçek kullanımı bildiğimizden daha az olsa bile –ki kesinlikle refah dönemlerimizden çok daha kısıtlıdır– yine de gerçek göz ardı edilemezdi.* Aslında, ondokuzuncu yüzyılın ilerleyen dönemlerinde zengin köylüler başka yerde üretilip dükkanda satılan ayakkabılara yöneldiler. Bu durum yüksek kalite ayakkabı yapmayan köylü ayakkabıcıyı giderek, açık arazideki çalışmaların zor koşullarına dayanıklı ayakkabıya ihtiyaç duyanlara bağımlı hale getirdi.

Bu nedenle, ayakkabıcı işini ve müşterilerini –hatta yeterince iyi bir ayakkabıcı ise saygın müşterilerini– yitirme tehlikesi olmadan düşüncelerini ifade edebiliyordu[86]. Dahası, müşteri ile arasında bir güven bağı vardı. Bunun bir nedeni tarım işçilerinin ve belki de köylülerin, yalnızca toplu para aldıklarında ödeme yapabildikleri için ayakkabıcıya borçlu olmalarıydı –örneğin hasattan sonra (Pomeranya'da ödeme günü 25 Ekim St.Crispin Gününe denk geliyordu)** ya da yıllık işe alımların yenilendiği Paskalya yortusu ile bundan sonraki yedinci pazara rastlayan Whitsun arasındaki dönemde. Bu nedenle ayakkabıcı müşterilerine güvenmek zorundaydı müşterinin ona ise güvenmemesi için hiçbir nedeni yoktu. Yoksulların iş yaptığı pek çok kişinin aksine –değirmenci, fırıncı, hatta han sahibi– ayakkabıcı kolayca test edilebilen yeni ya da onarılmış mal üretiyordu. Kalitede ortaya çıkan değişiklikler çoğunlukla hileye değil beceri düzeyine bağlıydı[87]. Sonuç olarak, ayakkabıcı düşüncelerini ifade etme özgürlüğüne sahipti çünkü bu görüşlere güvenmemek için bir neden yoktu.

Bu düşüncelerin heteredoks ve demokratik oluşu kimseyi şaşırtmamalıdır. Köylü ayakkabıcının yaşamı zengin ve güçlüye değil yoksula yakındı. Hiyerarşi ve resmi örgütlenme ona pek değer vermiyordu. Kendi zanaatındaki örgütlenme geniş değildi. Pek çok durumda lonca ya da zanaat düzenlemelerine karşın dışarıda iş bulu-

* Özellikle yalın ayak dolaşmanın yaygınlığı (kadınlar ve çocuklar arasında) ve ayağa giyilebilecek alternatif giyecekler (tahta ayakkabı, keçe ya da hasır bot ve benzerleri) konusunda daha fazla bilgiye ihtiyacımız var.

** Bu tarımsal uyum ile 25 Ekim arasında bir bağlantı olabilir mi?

yordu. Bağımsızlığın değerini biliyordu ve kendi göreceli otonomisini müşterilerininki ile kıyaslama olanağına sahipti. Zanaattaki köktencileri temsil eden bir örnek grup derlemek zor ya da olanaksızdı. Bu nedenle bağımsız görüşleri ifade yetisi, çoğunluğu oluşturan (büyük olasılıkla) part-time çalışan marjinal ayakkabı tamircilerinden çok, görece daha başarılı zanaatkârların oluşturduğu azınlıkla sınırlı olduğunu söylemek olanaksızdır. Soru tartışmaya açık bırakılmalıdır. Yine de, geç 18. yüzyıl ile erken 19. yüzyılın kendine has bağlamında, küçük zanaatkârların yok olmasına karşı sesini yükselten ve "usta ile adamı...herkesin kendi yerinde durduğu ve herkesin özgür olduğu" bir sistemin yerine "efendiler ile kölelerin"[88] bulunduğu bir sistemin geçişini lanetleyen Colbert'i okuyan kötenci ayakkabıcıların bulunması doğaldır. Onları *sansculotte* ve daha sonra anarşist saflarda bulmak da şaşırtıcı değildir. Mütevazi bir yaşamda ısrar etmek ve haksızlık ile yoksulluğun getirdiği sorunlara çözüm olarak çok çalışma ve bağımsızlığı önermek her zaman için köylü ayakkabıcıların deneyimleri içindeydi.

Bu savın büyük bölümü diğer köylü zanaatkârlar için de geçerli olabilir. Ancak, nalbantın gürültülü dükkanı ve işi çalışırken sohbet etmeyi güçleştirirken ayakkabıcı, kentten gelen düşünceleri çevresine aktarmak ve dinleyenleri harekete kazanmak için stratejik bakımdan oldukça iyi konuşlanmıştı. Köydeki dükkanı bu amaç için ideal bir ortam yaratıyordu ve zamanının çoğunu yalnız başına çalışarak geçiren, duygularını ifade etme yeteneğine sahip bu adamlar, kendilerine eşlik edecek birini bulduklarında konuşkan olabiliyorlardı. Üstelik, çalışırken bunu yapma olanakları vardı. Taşralı ayakkabıcı her zaman gözleri yolda hep oradaydı. Kilisede, yerel yönetimin başka bir alanında ya da bir komünde ikinci bir görev üstlendiği zaman bile toplumda neler olup bittiğinin ayırdındaydı. Dahası, köy ve küçük kentlerdeki sakin atölyeleri hanlardan sonra gelen bütün gün sohbete açık merkezlerdi. 1793-1794'te Fransa'nın kırsal bölgelerinde ayakkabıcılar ile hancıların "devrim için son derece uygun bir uğraşa sahip olmaları" şaşırtıcı değildir. Richard Cobb bu durumu şöyle vurgular:

"1793 yazında devrimci isyanda başkanlığa ya da denetim komitelerinin başına getirilen ayakkabıcılar, o köy devrimcileri sans-

culotte azınlıkların "kodamanlara" baş kaldırmasına önderlik ettiler... Üçüncü yılda kırsal bölgelere asılan "silahları alınması gereken teröristler" listesinde çoğunluğu onlar oluşturdu. Burada, gözardı edilmesi olanaksız bir toplumsal olgu ile karşı karşıyayız."[89]

Ayakkabıcı tamircisinin dükkanı ile hanlar buluşma yeri olarak önemli bir noktada birbirinden ayrılıyordu Ayakkabıcı tamircisinin dükkanında bir iki kişi olurdu. Her ikisinde de erkekler içki içmek için toplanırlardı. Ama hanlar yalnızca yetişkin erkekler içindi. Buna karşın, ayakkabıcının atölyesinde, kadınlar ve özellikle çocuklar köyün aydınına ulaşabiliyordu. Ayakkabıcı ne çok köy ve küçük kent yaşamında eğitimci rölünü üstlenmiştir! Bu bağlamda, Hone'un *Every-Day Book*'u ayakkabıcıyı "ben çocukken ayakkabılarımı ve ruhumu onaran dürüst, yaşlı bir adam... metafizikçi olmamasına rağmen kendini 'nedensellik' üzerine uzun uzadıya düşünmeye adamış arkadaşım kunduracı" diyerek anımsamaktadır. Bu ayakkabıcı, çocuğa, 'soylu zanaat'ının[90] araç gereçleri ile birlikte sandalyesinin çekmecesinde sakladığı" kitapları ödünç vermişti. 1940'lar gibi geç bir dönemde, geleceğin saygın Marxist emek tarihçilerinden biri olacak çocuk, doğduğu ülke olan Romanya'nın küçük bir kentindeki ayakkabı tamir atölyesindeki çocuksu sohbetleri sayesinde siyaseti tanıdı.[91]

Bundan dolayı, ayakkabıcı kırsal bölgelerin entelektüel ve siyasi yaşamında kilit adamdı: okuryazar ne düşündüğünü rahatça ifade edebilen, görece bilgili, en azından kendi köy toplumu içinde aydın ve bazen ekonomik açıdan bağımsız. Yaygın bir hareketlenmenin ortaya çıkmak üzere olduğu yerlerde daima hazırdı: köy sokaklarında, pazar yerlerinde, sergilerde ve şölenlerde. Bunun sıkça kanıtlanan kitle lideri rolünü açıklamak için yeterli olup olmadığı kesin değildir. Genede, böylesi koşullar altında ayakkabıcıyı bu tür bir rolde olay yerinde bulunca şaşırmayız.

III

Sosyal tarihçiler arasında, ayakkabıcıların köktenci olarak ün kazanması çoklukla, sanayileşmeye geçiş dönemi olarak tanımlanan

onsekizinci yüzyıl sonu ve ondokuzuncu yüzyıl ile bağlantılandırılmıştır. Militan ayakkabıcıların sayısında artış olup olmadığını ölçemeyiz ancak, iki gelişme yoğun bir köktenciliği canlandırmış görünmektedir. Bunların ilki, özünde beceriye dayalı bir meslek olarak ayakkabıcılığın yavaş bir çöküşe geçmesinden ve bunu izleyen aşırı gerginlik döneminden kaynaklanıyordu. Özgül sorunlar bölgeden bölgeye değişim gösteriyordu (Nordhampton ve Londra'daki usta –eğitimli usta işçi ilişkileri birbirinden farklıydı) ancak mesleğin tüm kolları ile siyasallaştığı görmezden gelinemez. Böylece, genç gezgin ayakkabıcı bir yandan mesleki beceri kazanırken öte yandan grevlere katılıyor ve ardarda siyasal ve ekonomik sistem konulu tartışmalarda yer alıyordu. Sonuç olarak, köylerdeki küçük dükkanlara yerleşenler Jakobenizm'i tanıyor ve kentlerden gelen köktenci düşünceleri küçük kasabalara taşıyorlardı. İkinci gelişme, tarımsal kapitalizmin büyümesinin getirdiği sonuçlar ile karşı karşıya kalan köy halklarının duyduğu hoşnutsuzluğun artmasına bağlıydı. Köylüler, uğradıkları haksızlıklar ve hisettikleri keder ile ilgli olarak, giderek ayakkabıcıların sunabileceği ideolojik formülasyonlara açık duruma geliyorlardı. Meslek ve köy koşullarının bileşimi, "Swing" isyanlarında apaçık görüldüğü gibi, köyün felsefecisini seve seve köyün siyasetçisine dönüştürebiliyordu.

Kabaca 1770'den 1880'e uzanan dönemde ayakkabıcılığı etkileyen değişimler nelerdi ?

Anımsanması gereken ilk nokta, makineleşme ve fabrika üretimi tarafından dönüştürülene dek mesleğin kentleşme ve nüfus ile birlikte büyüyen boyutudur. Az sayıda fabrikanın bulunduğu Viyana'da ayakkabı imal eden işçi sayısı 1855 ile 1890 arasında üç kattan fazla arttı. Bu artışın büyük bölümü 1870'lerin başından önce gerçekleşti.[92] Ayakkabıcıların madencilerden daha kalabalık olduğu Birtanya'da 1841 ile 1851 arasında, meslekteki yetişkin erkek sayısı 133.000 den 243.000' yükseldi.[92] 1835 ile 1850 arasında yılda ortalama 250 ila 400 ayakkabıcı Leipzig'e giriş yaptı ve şehir büyüdüğü için her yıl daha az sayıda ayakkabıcı buradan ayrıldı. Onbeş yıllık bu süreçte en az 3750 giriş ve 3000 çıkış gerçekleşti.[94]

Belirtilmesi gereken ikinci nokta, müşterilerden ve dörtbir yana dağılmış onarım işlerinden ayrı olarak, üretimin pazara yayılmasıdır. Yerel ve bölgesel pazarlarda satılacak, sert koşullara dayanıklı

ayakkabılar üreten "pazar ayakkabıcısı" ısmarlama mallar ürettiği için müşterileri ile yakın bir ilişki sürdürebiliyor yakından tanıdığı ve kendisini tanıyan insanlar pazarın kurulduğu günlerde onu tezgahının başında bulabiliyorlardı. Olasılıkla, müşterileri ile ilişkisi kapı kapı dolaşan ve giderek güçlenen rakibi seyyar satıcının kurduğu ilişkilerden daha güçlüydü.[95] Her iki düzenleme de seri üretim sisteminin çeşitli biçimleri arasında eriyip gitti. Hem kırsal hem de kentsel ayakkabıcı topluluklarındaki gelişmeden, işbölümünün asgari düzeyde olduğu geleneksel zanaat atölyelerindeki düzensiz kümelerden, kendi alt iş bölümünü gerçekleştirerek belli işler yapmakla işçilerin çalıştığı makineleşmesini tamamlamış fabrikalar durumundaki daha büyük emekçi merkezlerine dek payını aldı.[96] Bu noktada artık, ihracat ya da kara ve deniz kuvvetleri sözleşmeleri için yapılan geniş ölçekli üretim yüklenilebilirdi. Bu tür yarı vasıflı el işçilerinin, özellikle tarım sektöründen gelenlerin, mesleğe eğitilmemiş ve toplumsallaşmamış biçimde katılmaları olasıdır.[97] Bu dönemde çırakların çoğu kırsal bölgedeki yoksul kesimden toplanmış olabilir. Buna karşın, Avrupa'da yarı vasıflı işgücünün etrafında geliştiği bir çekirdek olan çıraklık eğitimi almış ayakkabıcı topluluğu sağlam bir yere sahipti. Köktenci J.B. Leno'nun ayakkabı yapımı el kitabında sözü geçen fabrika işçileri ve Almanya'da önde gelen makineleşmiş seri üretim merkezlerinden biri olan Erfurt için de aynı koşul öne sürülebilir. 193 kişilik işçi grubu modelinin üçte biri mesleki eğitim almıştı ve bunların yarısı ayakkabıcıların oğullarıyd.[98] Birleşik Devletlerin dışında ve kısa bir süre sonrada Britanya'da,(1850'ler ile 1870'lerin başı arasında, yaygınlaşan) küçük dikiş makinasından başka herhangi bir teknik yenilik ortaya çıkmadığı için bu durum şaşırtıcı değildir.[99]

Üçüncü nokta ise, (saygın zanaatkâr tarafından "şerefsiz" ya da "pis" iş olarak nitelenen) seri üretimin hızla çoğalmasının mesleki bağımsızlığı yok etmesi ve ücretleri aşağı çekmesidir. Marseille' da 1840'lardaki istihdam üzerine bir inceleme, ayakkabıcıların, emeğinin karşılığını alamayan en geniş meslek grubu olduğunu gözler önüne serdi. Günde ortalama üç frank ve yılda ortalama altıyüz frank kazanıyorlardı. Bu, ayakkabıcıları, ücretler sıralamasında pek çok vasıfsız emekçiden daha alt sıraya yerleştiriyordu.[100] İşçi-şair Charles Poncy 1850'de Aziz Crispin'e dert yandı:

"Açlık bizi kara trenine mahkum etti: ücretlerimiz böylesine düştü. Ekmek ve çaput için gaz yağımızdan oluyoruz. Ot döşeğe üst üste yığılmış çocuklarım annelerinin bir deri bir kemik göğsünden süt ememedi. Bebeler için mahsül verecek olan mısır tohumlarını yiyiyoruz."[101]

İngiliz ayakkabıcı John Brant Cato Sokağı Suikastında kendi oynadığı rolü düşük ücretlere ve bunun sonucunda gelen özgürlük yitimine bağladı. Brant'ın sözleri, bağımsız düşünme ve hareket etme yeteneğini belli ederek, güçlü olanların indirdiği yumruğa cevap vermeye çalıştığını göstermektedir:

"Kendi mesleği sayesinde haftada üç ya da dört pound kazanabiliyordu ve durum böyle iken asla siyasete burnunu sokmadı; ancak gelirinin haftada on cent'e düştüğünü görünce çevresine bakınmaya başladı.... Ve ne gördü ? Ülkeyi nasıl açlıktan öldürebileceklerini ve nasıl yağmayalayacaklarını düşünen güçlü adamlar... Suikaste kamu yararına katıldı." [102]

Üretimin tanınan müşterilerden çok pazarlara yönelmesi mesleği farklı biçimlerde etkiledi. Bir uçta, bu durum yerel, ya da Northampton gibi geniş ölçekli üretim merkezlerindeki baştan savma ya da "şerefsiz" işe karşı hem ustalar hem de eğitimli usta işçiler tarafından paylaşılan mesleki değerlerin ve taleplerin en azından geçiçi bir süre için önemini korumasına yol açmış olabilir. Öteki uçta, sürekli ücretli işçiler haline geldiklerini kavrayan gezgin ayakkabıcılar ya da proleterleşmiş küçük ustalar sendikalaşmaya ve patronlarla çekişmeye yönelmiş olabilirler. Bu koşullar ayakkabıcının köktenciliğini daha şiddetli hale getirdi. Paris'li ayakkabıcı "Efrahem" işaretin verilmesi ile tüm işçilerin aynı anda atölyeleri terk edeceği ve patronlardan talep ettikleri ücret artışını elde edebilmek için işi bırakacakları"[103] günden söz etmiştir. Zaten görüleceği gibi; ayakkabıcılar süratle militan birlikler oluşturmaya koyuldular. En azından Britanya'da; sendikalaşmanın kökleri derine iniyordu. Leicester'da parlak ve siyasal açıdan bilinçli bir köklü köktenci ve kaçak avcı olmasıyla tarihte mütevazi bir yer edinmiş olan James Hawkes, yoksul bir terzinin oğluydu ve Northampton ayakkabı sanayisinde yetişmişti.

Orduya katılması ve ordudan ayrılması arasındaki dönemlerde Doğu Midlands'ta bulabildiği her işe soyundu. Ulaşabildiği tüm sendikalara katıldı: "Hemen eve koştum ve seyahat kartımı aldım. Çünkü o zaman bir sendikacıydım. Neredeyse daha ne demek olduğunu bilmeden sendikaya üye olmuştum. Bir sendika üyesi olmasaydım dilencilik ya da hırsızlık yapmaya mecbur alabilirdim." [104]

Zanaat ile ücretli işçilik, iktisadi militanlık ile siyasi militanlık arasındaki ayrım henüz net bir sınıflandırmanın önüne geçecek kadar muğlaktı. Geleneksel ayakkabı ustaları ve seri üretim işçilerinin Birleşik Kunduracılar Derneğinden kopmaları 1874 tarihine dek gerçekleşmedi. Seri üretim işçileri dernekten, daha sonra Ulusal Çizme ve Ayakkabı İşçileri Sendikası adını alacak olan Ulusal Çizme ve Ayakkabı Perçin Ustaları ve Dikişçileri sendikasını kurmak üzere ayrılacaklardı. 1820 Sendikası Cato Sokağı Suikastı sanıklarının davalarına yardımcı oldu. Seri üretim ve imalat merkezlerindeki sendikalar protestolarında eski zanaat geleneğinden yararlandılar. Örneğin, Cheshire'daki Nantwich'te bu türden güçlü bir sendika 1833 tarihinde St. Crispin Gününü şöyle kutladı:

"Görkemli bir tören alayı –At üstündeki Kral Crispin Kraliyet giysileri giymiş.... Uygun kostümlerdeki nedimeler kendisine eşlik ediyor. Resmi görevliler rütbelerine uygun tören giysileri giymişler ve Kordon, İncil ve geniş bir çift küre ile soylu bay ve bayanların çizme ve ayakkabılarından güzel örnekler taşıyorlar.... Törene her biri derli toplu beyaz önlükler giyen neredeyse 500 kişi katıldı. Tören takı, elinde yürüyüş sopası, sırtında aletleri ile gezgin kılığına girmiş bir dükkancı tarafından taşınıyordu". [105]

"Üzerinde 'Crispin'in oğulları imalatçılar tüm Dünya'da saygı görsünler' sloganı yazılı zanaatımızı temsil eden sendika pankartı hayranlık uyandırdı." Lonca tarafından düzenlenen bir tören alayı bundan çok farklı olmazdı.

Bizi köylerdeki köktencilerimize götüren yazılar onsekizinci yüzyılın sonuna ve ondokuzuncu yüzyılın başına aittir. Bu yazılar çoğunlukla, ustaların ve gezgin işçilerin Cato Sokağı Suikastı üyeleri oldukları ya da Londra Haberleşme Derneği tarafından ifade edildiği gibi Jakoben bir tavrı paylaştıkları Londra ya da ayakkabıcıların

Etienne Cabet'nin en kalabalık takipcisi oldukları Paris gibi çevrelerden çıkmaktadır. Köylü ayakkabıcı, saygın kent ayakkabıcısı ile bağımsız küçük zanaatkârın davasını paylaşıyordu. Bu davanın savunusu olarak diğer işçilerin kaderlerine odaklanabilen ve bu işçileri devingen kılan bir iktisat ve devlet eleştirisi sundu. Eyleme çağrı, kendisi gibi adamların gücünün harekete yettiği varsayımına dayanıyordu. Gerçekte bu çağrı bilgili "yurttaşlardan" oluşan küçük grupların haksızlığa çare bulmak için bağımsız biçimde harekete geçebileceğini varsayıyordu –daha çok okumuş adamların ya da resmi merkezi örgütlerin desteği olmadan.

Yine de, zanaatn geçirdiği değişimler, meslek mensuplarının toplumdaki eşitsizliklerin iyice farkına varmasını sağladıysa da ayakkabıcı köktenciliğinin erken sanayi kapitalizmine tepki olarak onsekizinci yüzyılın sonunda ortaya çıktığını söyleyemeyiz. Göstermeye çalıştığımız gibi, ayakkabıcının, emekçinin aydını, heterodoks felsefeci, sıradan insanın sözcüsü ve militan olarak üstlendiği rol sanayi devriminden çok öncelere dayanmaktadır –en azından bu yazının önerdiği sav kabul edilirse. Sanayileşmenin başlangıç evrelerinin ya da sanayi öncesi dönemin yaptığı şey ayakkabıcıların ve tamircilerin sayısının artmasına yol açmak ve bunların yosullaşması sonucu geniş bir yarı proleter dışarlıklı işçi kitlesi yaratarak ayakkabıcı köktenciliğinin tabanını genişletmekti. Pek çok eğitimli usta işçi zanaatkârın toplu eylemlerin geleneksel çerçeve ve beklentilerinden zorla uzaklaştırılarak vasıflı işçilerin sendikal militanlığına yönelmesi sağlandı.

Hepsinin ötesinde, bu dönemin yaptığı, siyasal köktenciliğin hem alet kutusunu hem de düşünceler, talepler ve programlar dağarcığını genişletmekti. Seküler demokratik, jakoben, cumhuriyetçi, kilise karşıtı, kooperatif sosyalist, komünist, anarşist ideolojiler gibi toplumsal ve siyasal eleştiriler, çoğalarak ya daha önceleri popüler düşüncenin temel dağarcığını sağlayan heteredoks din ideolojilerine eklendi ya da bunların yerine geçti. Bu ideolojilerin bazıları diğerlerinden daha çok yandaş topladı. Ancak tümü de ayakkabıcının eski ya da yeni deneyimlerine sesleniyordu. Ayrıca popüler ajıtasyon ve tartışmaya yönelik medya da genişledi. Emekçi aydının yazdıklarına daha geniş bir ufuk sağlayan gazeteler ve bildiriler ayakkabıcının dükkanında okunup tartışılıyordu. Felsefeye eğilimli, toplumsal ya

da dinsel inançlara karşıt ayakkabıcı, köktenci bir siyasal ayakkabıcıya dönüştü. Protesto ve toplumsal kurtuluş hareketlerinin belirmesi, dünyanın girişilen, başarılan ve beklenen büyük devrimlerle alt üst olması, köylerde ve kentlerde onu dinlemeye belkide ardısıra gelmeye hazır hızla büyüyen bir kitle sağladı. Amerikan devrimi ile başlayan yüzyılın; ayakkabıcı köktenciliğinin altın çağı olduğuna kuşku yoktur.

1912 Reichstag seçimleri : Üye ve vekillerin yüzdesi olarak meslek grupları:

Meslek Grupları	**Adaylar**	**Vekiller**
Metal işçileri	15,6	15,2
Ağaç İşçileri	14,8	10,9
Yapı İşçileri	12,8	3,6
Matbaacılar	6,6	7,3
Ayakkabıcılar	6,6	4,5
Tütün İşçileri	3,8	6,4
Terziler	2,7	4,5
Dokuma İşçileri	0,8	2,7

Not ve Kaynak: W.H Schröder "Die Sozialstruktur der sozialdemokratischen Reichstagskandidaten, 1898-1912", için bakınız *Herkunft und Mandat: Beiträge zur Fuhrungsproblematik in der arbeitterbewegung Frakfurt und Cologne, (1976) s.72-76.*

IV

Sorulması gereken son bir soru var. Kibar zanaatin köktenciliğine ne oldu? Ayakkabı imalatının bütünü ile makineleşmesinden, bir fabrika sanayisine dönüşmesinden ve modern sosyalist ve kömünist işçi sınıfı hareketlerinin yükselişe geçmesinden önceki dönem ile yoğun

biçimde ilgilendik. Uzun süren bu dönem boyunca ayakkabıcılar gerçek anlamda bütün toplumsal protesto hareketleri ile ilişkiliydiler. Onlar, dinsel sekteryenler ve vaizler arasında, cumhuriyetçi, köktenci, Jakoben ve sansculotte hareketlerde, kooperatif, sosyalist ve kömünist zanaatkâr gruplarında, tanrıtanımaz kilise karşıtları ve anarşistler arasında ön sıralarda yer aldılar. Peki, yeni çağın sosyalist hareketlerinde de aynı derecede önemli bir rol oynadılar mı?

Buna verilecek yanıt "hayır"dır. Aslında, Almanya'da 1914 öncesindeki Reichstag seçimlerinde sosyal demokrat işçi adayların en az üçte ikisini çıkaran altı vasıflı işçi grubu arasında ağaç işçileri, matbaacılar, puro yapımcıları ve sonradan katılan yapı işçileri ile birlikte ayakkabıcılar da yer alıyordu. Buna karşın 1912'de seçilmiş üye bakımından (inşaat işçileri dışında) tüm bu grupların oldukça gerisinde kaldılar. Aday çıkarma açısından ise kendilerinden daha küçük bir grup olan tütün sarıcıların önünde, yine daha küçük bir grup olan matbaacılar ile aynı düzeyde yer almalarına karşın metal, inşaat ve ağaç işçilerinin çok gerisinde kalmışlardı (Tabloya bakınız.) Örgütlenme açısından umulduğu gibi çabuk davranmasına karşın, Ayakkabıcılar Sendikası 1892 tarihinde büyüklük bakımından sekizinci sıradan dokuzuncu sıraya ve 1905-1912 arasında onikinci sıraya düştü. Ayakkabıcılar 1918' den sonra Alman Komünist Partisi'nde önemli bir konuma da sahip değillerdi çünkü, önde gelen beşyüzdört üyeden yalnızca yedisi vasıflı ayakkabı üreticisiydi. Ezici bir üstünlüğe sahip olan metal sanayisini çıkarırsak; [107] vasıflı sanayii arasında terziler (7); duvarcılar (7) ve tesisatçılar (8) ile aynı düzeyde olmalarına karşın matbaacıların (17) ve ağaç işçilerinin (29) çok gerisinde kaldılar. Alman Komünist Partisi'nde vasıfsız fabrika işçisi ve büyük propagandacı Willi Münzenberg dışında hayranlık uyandıran bir ayakkabıcı yoktu.

Fransa'da, 1890'ların Fransa Cumhuriyetçi Parti'sinde ayakkabıcıların parti içindeki sayılarına oranla (yüzde 3,6) belirgin biçimde fazla temsilcileri vardı. 1894-97 arasında parti üyelerinin yüzde 5,3'ü ve parti adaylarının yüzde 7,7'si ayakkabıcıydı. Ancak, yerel veriler, onların birkaç yerleşim alanı dışında sıradışı bir önem taşıdığını göstermemektedir[108]. Hiçkimse, sosyalist hareketin militanlarını simgelemek için onları seçmezdi. Bunun için anarşistleri seçmek daha akla yakındı. Aslındas en önde gelen sol kanat ayakkabıcılar anarşist

Jean Grave ile devrimci sendikalist Victor Griffuelhes idi ve doğal olarak her kisi de mesleklerinin özelliği olan siyasi yazı yazma alışkanlığına sahipti. Hareketin ağırlık merkezi geniş ölçekli sanayilerle kamu sektörüne kaydıkça ayakkabıcının rolünün azaldığına ilişki bir şüphe yoktur. 1945'te ağırlık merkezini metal ve demiryolu işcilerinin oluşturduğuen göze çarpan komunistler arasında eskiden doğramacılık yapmış iki, hamur işi aşçılığı yapmış bir kişi bulunmasına karşın ayakkabıcı yoktu. 1951'de Fransa'da meclise seçilmiş ellibir eski zenatkâr arasında yalnızca bir ayakkabıcı (sosyalist) vardı[109].

Avusturya Sosyalist Partisinin kendine has eylemcilerin mesleği çilingirlik, makine ustalığı ya da matbaacılık idi.[110] Bu partide ünlü bir ayakkabıcıya rastlamak güçtür. İspanya Sosyalist Partisi'nde, bir zamanlar sekreterlik yapan ve sonunda (özelliği gereği) partinin tarihçisi haline gelen Fransisco Mara daha önce ayakkabıcıydı ancak zanaatkâr kitlesi içinde başat durumda olan meslek matbaacılıktı. Hiç kuşku yok ki, iki ayakkabıcının, (tahmin edileceği gibi, parti gazetenin editörlüğünü üstlendiği) Macaristan Sosyalist Partisi ile ayakkabıcıların "tarihi boyunca en güçlü destekcisi" olarak kaldığı Polonya ve Litvanya Krallığı Sosyal Demokrasisi (komünist) gibi küçük sosyalist partilerde birkaç başarılı ayakkabıcı bulabiliriz.[111] Ancak köktenci ayakkabıcının gerçekten sahip olduğu önemli tek yer, modern sosyalizmin ve komünizmin kitle partisi ya da sanayi proleteryasının kendine özgü partisi olmayı beceremeyen uzantılarıdır.

Küçücük Avusturya Komunist Partisi'nin hem Korint'in kırsal bölgesinden gelen genel sekreteri hem de köy yaşamı sürdüren Bohemya'dan gelen (simgesel) başkan adayı önceden gezgin ayakkabıcılık yapıyordu. Yirminci yüzyılın en tanınmış ayakkabıcı köktencisi, şüphesiz, Romanya Başkanı Çavuşesku'dur. Onun katıldığı günlerdeparti olasılıkla yalnızca bir avuç Romen azınlık barındırıyordu.

Sanayileşen İngiltere'de Londra Haberleşme Derneği dönemiyle tanrı tanımaz köktenci Charles Bradlaugh'un ayakkabıcı seçmen bölgesinden 1880'de seçilmesi arasındaki dönemde son derece önemli olan İşçi Partisi döneminde kendi sendikaları dışında belirgin bir rol oynamadılar. İşçi Partisi milletvekilleri arasında hemen hiç ayakkabıcı yoktucu, öbür yönelimlerde de göze çarpmıyorlardı. Dalgalı meslek yaşamının başlarında biraz ayakkabıcılık deneyimi (vasıfsız) olan tek kişi ulaştırma işçileri lideri Ben Tillet'tir.[112]

Bütünüyle ele alındığında kitlesel sosyalist işçi hareketleri döneminde köktenci ayakkabıcının eski öneminin kalmadığı açıkca görünür. Bu durum kısmen, sayıca kalabalık usta ya da yarı ustaların oluşturduğubir zanaat olan ayakkabıcılığın ürünlerini dükkanlar aracılığıyla dağıtan çok küçük bir sanayiye dönüşmesine bağlıdır. Aralarında anarşistlerin çok sayıda taraftar bulduğu "insana bir yandan işini yaparken öte yandan 'felsefe yapma' olanağı tanıyan o oturarak yapılan zanaatların" artık öyle çok üyesi yoktu. Ayakkabı üreten erkek ve kadından çoğu giderek fabrika işçisinin alt türüne ya da gelişkin sanayileşmenin fabrika işçisine dönüştü. Ayakkabıları satanların çoğunun üretim ile bağlantısı yoktu. Tür olarak köktenci ayakkabıcı daha erken döneme aittir.

Kökten ayakkabıcıların şanlı dönemi, Amerikan Devrimi ile kitlesel sosyalist işçi sınıfı partilerinin, herhangi bir ülkede yükselişe geçtikleri zaman arasındadır. Bu döneme kadar demokratik ve özgüvenli düşünce, konuşma ve vaaz esas olarak dinsel heterodoksi ve köktencilik yoluyla ifade ediliyordu ve kuramsal formülasyonlarını seküler eşitlikci devrimci ideolojilerde pratikdeki militanlığını ise kitlesel toplumsal protesto hareketlerinde ve umutda buluyorlardı. Köktenciliğin böylesine belirli siyasal ideolojilerle bağlantısı "filozof ayakkabıcıyı" "köktenci ayakkabıcıya", yoksul köy aydınını köy sansculotte'ine, cumhuriyetçiyi anarşiste dönüştürdü.

Dört bir yana dağılmış olmaları ve yarı proleterleşmiş zanaatkarların arasıra ortaya çıkan geniş yoğunluklarının bileşimi ayakkabıcıya yoksul insanın avukatı, sözcüsü ve lideri olarak evrensel ve önemli bir rol verdi. Kuramcı ve ideolog olarak ünlenmiş elişçileri arasında bile, korse yapımcısı Tom Paine, terzi Weitling, matbaacı Proudhon ve Bray, tornacı Bebel, sepici Dietzgen gibi insanlar herhangi bir ayakkabıcıdan daha çok anımsanmaktaktır. Onun gücü sıradan insanlarda yatıyordu. Her Thomas Hardy, Mora ya da Griffuelhes'e karşılık gelen yüzlerce adları bilinmeyen yerel militan vardır. Köktenci ve emekçi hareket tarihi uzmanlar bile yaşadıkları bölgedeki diğer yoksullar adına konuşup onlar adına savaşmaları dışında haklarında pek birşey bilmedikleri bu kişileri adsızlıktan kurtarmakta güçlük çekmektedirler: 1830 tarım işçileri isyanlarındaki Maidstone'lu ayakkabı tamircisi John Adams; azmi ve becerisi Nantwich'li ayakkabıcıları Dorchester emekçileriyle aynı kaderi paylaşmaktan kurtaran Thomas Dunning; düşün-

celerini Brezilya'da bir taşra kentine taşıyan kimsesiz İtalyan ayakkabıcı anarşist. Onun toplumsal çevresi *Gesellschaft*'tan çok *Gemeinschaft*'a ait yüz yüze siyaset çevresiydi. O tarihsel açıdan, fabrika ve metropol çağına değil atölye, küçük kent, kent çevresi ve hepsinin ötesinde köy dönemine aitdi.

Köktenci ayakkabıcı bütünüyle yok olmadı. Elinizdeki makalenin yazarlarından biri, öğrenciliğinde türün saygı değer bir İskoçyalı üyesince verilen Marksist dersleri bugün bile anımsamaktadır. Ve ayakkabıcılığın köktenciliği sorunu ilk kez Calabriyen bir ayakkabı tamircisinin atölyesinde, 1950'lerde, dikkatini çekmiştir. Hiç kuşkusuz onun gençlere özgürlük, eşitlik, kardeşlik ideallerinin ardından gitmeyi esinlediği, Lloyd George'un ayakkabıcı amcasının 1880'lerde Gallerin bir köyünde yeğenine köktenci siyasetin öğelerini öğrettiği gibi yerler hâlâ vardır. Sıradan insanların ürettiği siyasette önemli bir olgu olmayı sürdürsün ya da sürdürmesin, onlara iyi hizmet etmiştir. O, kollektif biçimde ve şaşırtıcı ölçüde çok sayıda birey aracılığıyla tarihe damgasını vurmuştur.

Bölüm 4

Emek Gelenekleri

Bu makale belirli ulusların tarihlerinin, işçi hareketlerinin ayırt edici özelliklerine katkısını incelemektedir. 1964'e dek yayımlanmamasına karşın Cambridge'de 1951 yılında "Britanya ve Fransa'daki İşçi Hareketlerinin Karşılaştırması" üzerine bir seminerde sunulan bir konferans metni üzerine temellendirilmiştir. Kolej öğretim üyeleri (o zamanlar benim olduğum gibi) ünüversitenin İktisat ve Tarih fakültelerince yapılan iş tekliflerini reddetseler bile benim gibi seminer biçiminde ders verme hakkı vardı.

Bu ülkenin siyasal hareketlerinde töre, gelenek ve belirli bir hedefe yönelik tarihsel deneyimlerin rolü nedir? İşçi hareketleri söz konusu olduğu sürece, siyasetçiler bu sorunu tarihçilerden daha sık tartışmıştır (Marx'a karşı Wesley). Bu makalede sorunu en uzun işçi hareketi tarihine sahip iki ülke olan Fransa ve Britanya'nın deneyimlerini karşılaştırarak açıklamayı düşünüyorum.

İşçi hareketi, ister siyasal ister sanayi ile ilgili olsun, hiç şüphesiz tarihte yeni bir olgudur. Gezgin ya da mevsimlik işçilerin dernekleri ile erken dönem sendikalar arasında süreklilik olsun olma-

sın, 1870'lerin ve hatta 1930'ların hareketlerini sözgelimi şapka imalatçılarının ve sepicilerin erken dönem zanaat toplulukları bağlamında düşünmek, antikiteciliktir. Buna karşın, tarihsel açıdan bakıldığında yeni kurumlar, yeni düşünceler, yeni kuramlar ve yeni taktiklerin oluşma süreci, toplum mühendisliğinin incelikle tasarlanmış bir çalışması biçiminde çok ender başlamaktadır. İnsanlar geçmişe ilişkin araçların uçsuz bucaksız yığını ile çevrili yaşarlar ve bunlar arasından en uygun olanı seçip kendi amaçlarına uyarlamaları doğaldır. Bu süreçlerin aslını arayan tarihçi elbette yeni kurumların yerine getirmesi beklenen özgül işlevleri, işlevsel çözümleme yapan kişi ise kendine özgü tarihsel ortamın bu işlevlerin rengini belirlediğini (ve belki de desteklediğini, engellediğini ya da başka bir yöne çevirdiğini) unutmamalıdır.

İki uç örneğe bakalım: 1855'te ekonomik koşullarından hoşnutsuzluk duyan Trelazé'li taş-kum işçileri harekete geçmeye karar verdiler: Angers'e yürüdüler ve olasılıkla kafalarındaki 1792 Komünü'nün anısı ile, isyancı bir Komün[1] kurduklarını ilan ettiler. Dokuz yıl sonra Ebbw Vale'deki kömür madeni işçileri de benzer biçimde ajite olmuşlardı. Vadi köylerindeki loncalar, başlarında önderleri dağlara çıktılar. Konuşmalar yapıldı, Ebbw Vale loncası tarafından kişi başına 6 d*'ye çay sunuldu ve buluşma Doxology'nin** söylenmesi ile sona erdi.[2] Hem Galli maden işçileri hem de Bröton kum işçileri benzer ekonomik ajitasyonlara başlamışlardı. Birbirlerinden farklı oldukları açıkca görünüyordu; çünkü ülkelerinin tarihleri farklıydı. Nasıl örgütleneceklerini, ne için örgütlendiklerini, lider kadrolarını nereden seçeceklerini öğrenirken yararlandıkları geçmiş deneyim birikimleri ve bu liderlerde somutlaşan ideoloji, en azından bir bakıma, Fransa'ya ve Britanya'ya özgü öğeler içeriyordu: Geniş anlamda, birinci olayın devrimci, ikinci olayın ise ayrılıkçı*** (nonconformist) geleneklere dayandığını söyleyebiliriz.

---

* d — pence, eski İngiliz kuruşu. (ç.n.)

** Dixology — Temcit duası. Tanrıyı övmek için söylenen genellikle kısa bir ilahi.

*** ayrılıkçı (nonconformist) — Anglikan kilisesinden ayrılmış olan Hıristiyan mezhepleri.

Somut örnekler bir kez daha yararlı olabilir. 1828'de bir sendika örgütlemeyi arzu eden Lyon'lu dokuma işçileri ve fasoncular "Ortaklaşacı" topluluklarını doğal biçimde devrimci model üzerine örgütlediler. Böylece kuruluş yıllarını belirgin bir Jakobenlik çağrıştıran "Yeniden Doğuşun Birinci Yılı" olarak tanımladılar ve eski Babouvist[2] araçların yanı sıra Chapelier Yasası'dan kaçınmaya duyulan pratik gerekliliğe ve belki de eski Campagnonnagelara[4] rağmen küçük komplocu guruplar örgütlediler. Yine ikinci İmparatorluk yönetimi altında, emek programı açık seçik bir biçimde klasik Jakoben-köktenci öğretiden türetilmişti; sol kanattakiler esinlerini Hébert ve Jacques Roux'tan değilse dosdoğru Robespierre ve St. Just'tan alırlarken liberaller kendi esinlerini daha sağda aradılar. 1890'lar gibi geç bir dönemde, anarşist ve daha sonra Genel İşçi Konfederasyonu'nun (GİK) lideri Emile Pouget çıkardığı *Le Pére Peinard* adlı bülteninde Hébert'in Pére Duchêne'inin başlık ve tarzını örnek alıyordu. Dahası, devrimci ideoloji kendisini hareketin çekirdeğini oluşturan öncü işçi ve köylü kadınlara kabul ettirmişti. Limoges porselen işçileri cumhuriyetçiydiler ve sendikal yöntemlerden siyasal yöntem'lere kolaylıkla geçtiler. Aynı biçimde, sendikaları engellenmek istendiğinde hiç zaman yitirmeden isyancı bir komün örgütlediler[5] Nièvre şubesindeki sol, Louis Napoleon'un *coup d'etat*'ına karşı çıktı ve "Jeune Montagne" olarak bilinen gizli bir dernekte örgütlendi.[6]

Britanya'daki durum daha karmaşıktır, çünkü başlangıçtaki köktenci-demokratik gelenek, iki kanat geliştirmişti. Aralarındaki ayırım büyük oranda (basitçe ifade edecek olursak) eski kentlerdeki zanaatkârlar ve sendika yanlısı ustalar ile yeni fabrika ve madencilik merkezleri arasındaki farka dayanıyordu: Bir tarafta köktenci-sekületeristler, diğer tarafta ayrılıkçı-Metodistler. Örneğin Londra'da, ayrılıkçı gelenek asla gerçek bir sol kanat olarak kök salmadı. Bu durum, daha sonraları Marksizmin yaptığı görece büyük etkiyi açıklayabilir. George Lansbury gibi dinine içtenlikle bağlı bir işçi bile siyasi çizgisinin başında kendini Marksist Sosyalist Demokratik Federasyon'da buldu ve Anglikan Kilisesi'nin yanında yer alarak ayrılıkçı kiliselerin saflarına hiçbir zaman geçmedi –bu son derece alışılmadık bir durumdur. Taşrada izlenen yol daha doğal bir seyirle İşçi Partisi'ne ya da Metodist kürsüye ulaşıyordu. Aslında, iki entelektüel köke sahibiz. Biri, Tom Paine gibi kişilerden çıkıp Owen-

Carlile döneminin tanrıtanımaz köktencilerinden geçerek Viktorya döneminin ortalarında Holyoake ve Bradlaugh gibi seküleristlere ve 1880'den sonra da Marksistlere uzanıyor. Britanya işçi hareketi en önemli örgütsel araçlarından bazılarını bu gelenekten almaktadır: 1790'ların "Haberleşme Derneği", işçi sınıfı gazetesi, Parlamento'ya dilekçe yazma, halk mitingleri ve tartışmaları, vb. ile elbette kurama duyduğu küçük ilgi.

Bir anlamda bu birinci gelenek, on sekizinci yüzyılda yaradancılığa ve daha sonra bilinmezciliğe (agnostizm) dönüşmüş olan on yedinci yüzyıl ayrılıkçılığına dayanmaktadır. Diğer geleneğin bir parçası –özellikle Kalvinizm egemenliğindeki İskoçya'da– doğrudan dinsel ideoloji bağlamında bir mücadelenin verildiği on yedinci yüzyıl devrimine uzanır. İngiltere'de bile, bağımsız sekreteryası katışıksız olarak süregelmektedir –örneğin Mark Rutherford'un Zechariach Coleman'ı[7] gibi. Yine de, ayrılıkçı işçi geleneği temel olarak Metodist uyanıştan, daha kesin bir deyişle, 1810'dan sonra gerçekleşen ve aralarında Primitive Methodist'lerin yer aldığı bir dizi ayaklanmadan beslenir. Yeni fabrika proleterlerinin, kırsal bölgelerdeki emekçilerin, maden işçilerinin ve diğerlerinin kendilerine aykırı kiliselerle ortak kiliseler* (circuit) modelini örnek alarak bir sendikayı yürütmeyi öğrendikleri okul buydu. Buna ne kadar borçlu olduklarını görmek için Doğu Anglo Tarım İşçileri Sendikası'nın bölgesel raporunu okumak yeterlidir.[8] Dr. Wearmouth'un göstermiş olduğu gibi, Metodistlerden de önemli kitle ajitasyon ve propaganda araçları alındı: kamp toplantısı, sınıf toplantısı ve diğerleri. Ancak tüm bunların ötesinde, ayrılıkçılar özellikle maden bölgelerinde hareketin liderliği için ideolojik güç yardımı aldılar. Lord Londonderry 1843'te Durham maden işçileri ajitasyonunun liderlerini bölgeden çıkardığında İlkel Metodist topluluğunun üçte ikisi haksızlığa uğradığı yargısı vardı.[9] 1870'lerde Lincolnshire tarım işçileri sendikası kendini zorluklar içinde bulunca İlkel Metodistler ile birleşmeyi düşündü. Açıktır ki, 1840'larda Durham maden işçileri ve 1870'lerde Lincolnshire tarım işçileri için bu mezhebin anlamı, Komünist Parti lider kadrosunun elli yıl boyunca Fransız işçiler için taşıdığı anlam ile aynıydı.

* Belli bölgelerde aynı papazlardan yararlanan bir gurup kilise. (y.n)

Bu tür bir dinsel olgu Fransa'ya çok da yabancı değildir. Güney Fransa'nın bazı bölgelerinde Hugenot azınlığı her zaman apaçık nedenlerden ötürü tutuculuk karşıtlığına yatkın olmuştu ve bu yüzden çok sayıda solcu lider çıkarmıştır. Ancak bu, bütünüyle ele alındığında Fransız işçi hareketi açısından büyük önem taşımaz. Siyasal köktenciliğin Britanya ve Fransa'da farklı düzeylerde olmasını geleneklerdeki böylesi farklarla açıklamak kolaydır. Ancak bu açıklama doğru mudur?

Devrimci bir gelenek siyasal bakımdan ılımlı olabilir, dinsel bir devrimin böyle olması gerekmez. 1871 olaylarındaki Paris Komünü yandaşlarının önde gelenleri 1880'de sürgünden döndüklerinde kendilerini tümüyle hızla sosyalist etki altına giren bir hareketin aşırı sağ kanadında buldular.[10] Barikatları yükseltme arzusu mutlak biçimde aşırıya kaçan bir programa işaret etmez. Ondokuzuncu yüzyılın büyük bölümü boyunca Fransız devrimci geleneği yandaşları ideolojik açıdan George Odger gibi Britanyalı saygın sekülerist cumhuriyetçiler ile hemen hemen aynı düzlemde yer alan Fransız liberal köktenciliğinin bir boyutuydu. Devrimciliğin modern biçimi olan Komünist Parti'nin, bazı gelenekleri sürdürmesine karşın hem Fransa hem de Britanya geleneklerinden büyük bir kopma olarak değerlendirilmesi anlamlıdır.

Görünürde Fransız emek geleneğinin en şiddet dolu akımlarından biri olan anarşizmin kaderi bu noktayı aydınlatacak bir tablo oluşturmaktadır. Genel olarak, Fransız anarşizminin can damarı küçük ustalar ve zanaatkârlar aşırı derecede militandılar. (Ancak babaları Proudhon apaçık biçimde pasifistti.) Çoğunlukla hiçbir kurala bağlanmadan savaştılar –Sheffield'daki küçük metal işçiliğindeki taydaşlarının yaptığı gibi– ve köktenci entelektüelleri kolayca kendilerine çektiler. Ancak siyasetlerinde son derece ılımlı olan Sheffield teröristleri[11] gibi Fransız anarşistler de özde, hareketlerinin ılımlı kanadında yer alıyorlardı. En büyük başarıları olan CGT, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonra dikkat çekici bir hızla aşırı devrimcilikten dikkatli bir sosyal demokrasiye kaydı. Dahası, Fransız sosyalizminin düşmana boyun eğme siyasetini en tutkulu biçimde destekleyen ve Pétain –Dumoulin, Belin ve diğerleri– ile işbirliği yapan kesimi gücünün büyük bir bölümünü 1914 öncesi hareketin anarşizan kanadından alıyordu. Bütün olarak düşünüldüğünde Fransız

siyasal sistemi uzun süredir devrimciliğin bu eski ve temelde ılımlı biçimleri ile baş etmeyi öğrenmişti. 1920'de Komünist Parti kurulduğunda orta sınıfa mensup birçok saygın kişi hemen partiye katıldı; çünkü "ailenin erkek çocuğu siyaset yaşamına, klanın hoşgörülü bakışları altında aşırı solda başlar ve siyasi yaşamını tavırların en saygını ile noktalar"[12] biçiminde ifade edilen bir gelenek uzun süredir yerleşmişti. Gerçekte, yeni partiye birkaç lider sağlayacak (Sémard, Monmousseau, Midol) devrimci demiryolu işçileri ilk önce bu nedenden ötürü partiye katılmayı reddettiler. Parti birkaç yıl "Bolşevikleştirilemedi".[13]

Öte yandan, dinsel gelenek son derece köktenci olabilir. Dinin belirli biçimlerinin dayanılmaz toplumsal gerilimlerin acısını uyuşturmaya ve isyanın karşısında bir seçenek sunmaya hizmet ettiği doğrudur. Wesleyanizm gibi bazıları bunu çok incelikli biçimde yapabilir. Buna karşın, din gelişmemiş toplumlardaki –ve büyük ölçüde sanayi öncesi Britanya'nın sıradan insanları arasındaki– tüm genel eylemin çerçevesi ve dili olduğu sürece isyan ideolojileri de dinsel olacaktır.

Ondokuzuncu yüzyıl Britanya'sında dini bir potansiyel köktenci güç olarak tutmaya yardımcı olan iki etmen vardı: Birincisi, tarihimizin belirleyici siyasal olayı, onyedinci yüzyıldaki devrim mücadelesi, modern seküler siyaset dilinin henüz sıradan insanlarca benimsenmediği bir dönemde gerçekleşmişti. Bu, Püriten bir devrimdi. Dolayısıyla din, Fransa'daki durumun aksine, öncel olarak *status quo* ile özdeşleştirilmemişti. Dahası, alışkanlıklardan kurtulmak güçtür. 1890'lar gibi geç bir dönemde bile ortaçağ ya da püriten yaklaşımın neredeyse katışıksız örneklerini bulmaktayız: Emekçi Kiliseleri. Bunların kurucusu John Trevor, her zaman daha sofu topluluklar kurmak amacıyla fraksiyonlara ayrılan işçi sınıfı ya da alt-orta sınıf püritenlerinin o küçük ve son derece bağnaz mezheplerinden birinden çıkmış uyumsuz bir kişiydi. Viktorya dönemi ortalarındaki diğer entelektüel hareketler gibi ayrılıkçılık da 1870'lerden sonraki siyasal ve toplumsal değişimin etkisi ile yavaş yavaş çatırdamaktaydı. Büyük Bunalım sırasında Trevor, çeşitli vicdani bunalımların ve dalgalı ruhani çizgisinin ardından emekçi harekete sürüklendi. Dinsel ifadesi olmayan yeni bir siyasi hareketi kavrayamadığı için emeği bir tür dine çevirdi. Hıristiyan Sosyalist değildi. Emekçi hareketin

Tanrı olduğuna inanıyordu ve bunun çevresinde kiliseler, Pazar okulları, ilahiler ve benzeri şeyler oluşturdu. Elbette ki, Yorkshire ve Lancashire bölgelerindeki ayrılıkçılığa sıkı sıkıya bağlı zanaatkârlar, onun en açık biçimde inceltilmiş birlikçilik* (unitarianizm) olarak tanımlanabilecek tuhaf teolojisinin ardından gitmediler. Yine de, ayrılıkçı kilisenin toplumsal ve ruhsal yaşamın merkezi olduğu bir atmosferde yetişmişlerdi. Büyük Bunalım (ve 1891 tarihli McKinley Gümrük Yasası türünden uygulamalar) onların patron ve işçi kardeşlerin kiliseye ilişkin çıkar ayrılıklarını giderek fark etmesini sağladı. Wesley ve İlkel Metodistler arasında daha önce meydana gelen kopmanın siyasal açıdan köktenci ve tutucu gruplar arasında gerçekleştiği gibi, bu siyasi bölünmenin de bir ayrılıkçı kopuş biçimine bürüneceğini varsaymaktan daha doğal bir şey yoktu. Böylece Emek Kiliseleri ünlü ilahiler, Pazar okulları, kilise bandoları, koroları, bağış kulüpleri gibi araçlarla ile kuzey bölgesine yayıldılar. Gerçekte bunlar, Ortodoks siyasal liberal köktencilik ile kiliselerin yakın gelecekte katılacakları İşçi Partisi arasında bir duraktı.[14] Sekülerizm öncesi siyaset geleneklerinin özellikle derin köklere sahip olmadığı bir ülkede bu olgunun gerçekleşmesinin mümkün olmayacağı açıktır.

İkinci etmen, sanayileşmenin öncülüğünü yapan bir ülkede sanayileşmenin ilk evrelerinde yaşanan psikolojik gerginlikti: törelere dayalı geleneksel bir toplumun geçirdiği hızlı dönüşüm, dehşet, köklerin birden kopuşu. Kaçınılmaz olarak köklerinden kopan kitleler ve yeni işçi sınıfı, uyumsuzluklarının duygusal bir ifadesini, eski yaşam biçimlerinin yerini alacak bir şey aradılar. Bugün Kuzey Rodezyalı bakır madeni işçilerinin Yehova Şahitliğine akın etmesi ve Basutolarda toplumsal değişimin getirdiği felaketlerin büyünün ve cadı-kültünün diriltilmesinde ifade bulması gibi, ondokuzuncu yüzyılın başı da tüm Avrupa'da kendisini bölgelerinde dinsel uyanış kampanyalarıyla, çok büyük kamp mitingleriyle, din değiştirmelerle ifade eden aşırı yüklü, yoğun ve çoklukla kıyamet gününe gönderme yapan bir dinsel atmosfer çağıydı. Şimdi, örgütlü dinin genel anlamda güçlü ve tutucu bir güç olduğu –Roma Katolik Kilisesi gibi– her

* Birlikçilik — (unitarianizm) Hıristiyan kilisesinde teslis, yani Tanrının üç ayrı kişiden oluştuğu kavramına inanmayan kişi. (ç.n.)

yerde etkin emekçi hareketi zorunlu olarak bundan bağımsız gelişiyordu. Dahası, Fransa'da Devrim'in getirdiği büyük duygusal deneyim, işçilerin soğuk yaşamını ısıtacak duygusal ateşi tümüyle sekü ler bir yakıttan üretmişti. 1840'larda yaşlı adamın "Ah 1793 güneşi, bir daha ne zaman göreceğim doğuşunu?" sözleri ile ölmesini anımsıyoruz. Jakoben Cumhuriyet'in görkemli imgesi bir baş işareti ile çağrılıyordu. Daha sonra Almanya ile Avusturya'da mücadele eden kadın ve erkeklerin duygularının kendi savaşımlarının simgesi sayılan Marksist parti ve liderler etrafında birleşmesi gibi, Fransa'daki mücadeleye katılanların duyguları da kısırlaştıran cumhuriyetçilik etrafında kolayca toplanıyordu. Britanya'da bu türden canlı bir deneyim yoktu, ancak devletten bağımsız, görece demokratik ve canlı, yasadışı ayrılıkçı toplantılar* (conventicle) ve mezhepler vardı. Britanya emekçi hareketinde böylesine tipik olan deneyim, çoklukla İlkel Metodizm mezhebinden "ışığı gören" genç işçilerin siyasal amaçlarını Yeni Kudüs terimlerine çevirmeleridir.[15]

Bu durum, genç işçinin sınıf bilincini ya da militanlığını azaltmadı. Bazı bölgelerdeki İlkel Metodistlerin güçlü militan niteliklerine ilişkin pek çok kanıt vardı ve bazı durumlarda –Dorset'in dışında olduğu gibi– tutucu Wesley'ciler bile kendilerini yerel işçi liderlerini desteklerken bulabiliyorlardı. Bu gelenek, insanları daha sonraki siyasal gelişmelerden de alıkoymadı. Bizim zamanımızda da, hem Arthur Horner (gençliğinde gezgin bir vaizdi) hem de ilk siyasal deneyimini ayrılıkçılığın yan kolu olan alkol karşıtı hareket içinde yaşayan William Gallacher komünist oldu.

O halde, bu iki geleneğimizi hareketlerinin ruh halinin ve eylemdeki konumunun aldığı biçime uyacak şekilde yoğrulması gereken bir çok oyun hamuru topağı olarak mı görmeliyiz? Hiçbir kuram "aşamalılığın kaçınılmazlığını" öğretiye dönüştürmeye Marx'ınkinden daha elverişsiz olamazdı ancak Büyük Bunalım'ın sonu ile Birinci Dünya Savaşı arasında pek çok ülkede gizliden gizliye ya da yorumsal cambazlıklar yoluyla yapılan da buydu. Roma Katolik Ki-

* Conventicle — ayrılıkcı toplantı; eskiden İngiltere'dedevlet dini Angelikanlığa karşı olan ayrılıkcılar (nonconformist) tarafından yapılan yasa dışı gizli toplantı. (y.n.)

lisesi birkaç toplumsal siyaset ilkesinde, patron ve işçilerin ayrı ayrı örgütlenmesinin arzu edilmezliği konusunda olduğundan daha katı biçimde ısrar etmiştir. Ne var ki sanayileşmiş ülkelerde hamiliğini üstlendiği birleşik örgütler, istisnasız biçimde ya emekçi hareketin dışına itilmiş ya da kimi mücadelelerin ardından sıradan sendikalara dönüşmüşlerdir.[16] Düşünceler gerçeklerden daha esnektir. Buna karşın, siyasal ya da ideolojik bir gelenek, özellikle geçmişteki pratiklerin hakiki örneklerini bünyesinde topluyorsa ya da değişmez kurumlar tarafından dile getiriliyorsa, bağımsız bir yaşantıya ve güce sahiptir ve siyasal hareketlerin davranışını etkilemelidir. Hamur kuramının durumu olduğundan daha basit gösterdiği açıktır.

Böylesi geleneklerin üstlendiği rolün gerçek değerini belirlemeye çalışmak tarihçinin en zor görevlerinden biridir. Yine de, akla yatkın birkaç nokta önerilebilir. İlk olarak, ayrılıkçı gelenek siyasal açıdan son derece gevşek olduğu için, etkilere devrimci gelenekten çok daha açıktı. Arkasında, programları, taktik dersleri ve amaçtan ne denli uzak olursa olsun siyasal sloganları bulunan Fransız Devrimi gibi kendine özgü bir tarihsel deneyim yoktu. Devrimci geleneğin, "zengine karşı" "halk"ın silahlı isyanını yüceltme olgusundan ya da bu tür bir isyanın –isyancı komünler, devrimci diktatörlükler gibi– kutsanmış yöntemlerinden uzaklaşması son derece güçtü. Bu geleneğin, sözgelimi aşamacılık ya da toplumsal işbirliği gibi karşıtına dönüştürülmesi ancak dolaylı biçimde gerçekleştirilebilirdi –örneğin iki savaş arasında CGT ve 1945 sonrasında Katolik Kilisesi bu geleneğin Proudhonculuğunu, Babouvist ve Blanguist geleneklerine karşı ülküleştirerek liberal köktenci görüşleri komünistlere karşı kullandılar; ya da Gambetta'nın yaptığı gibi[17] "Reaksiyon" "Gericilik" ya da "ruhbancılık" (clericalism) gibi bir dış düşmana karşı tüm sınıflardan "insanlar"ın ortak çıkarlarını vurguladılar. Ancak bu dönüşümü tamamlama süreci yalnızca devrimin kuramsal olarak yüceltilmesi ile başarılabilirdi. Gerçek tutucu er ya da geç bundan kesin olarak uzaklaşmak zorundaydı. Buna karşın ayrılıkçı gelenek, dinsel olduğu ölçüde, uzun süredir belirli siyasal talepler ile ilintili olmasına karşın herhangi bir özel program ya da kayda bağlı değildi. "Britanya sosyalizminin Marx'tan değil Wesley'den türetildiği" yolundaki modern iddianın yanlışlığı kesinlikle burada yatmaktadır. Sosyalizm (hatta köktenci liberalizm) belirli bir ekonomik sistemin

hedefe yönelik bir eleştirisi olduğu ve bir dizi değişim önerisi getirdiği sürece Marksizm ile aynı seküler kaynaktan geliyordu. Yalnızca yoksulluk olgusunu dile getirmenin tutkulu bir yolu olarak kaldığı sürece herhangi bir siyasal öğreti ile hiçbir özgül bağlantısı yoktu. Her durumda, aktif devrimci ayrılıkçıyı en sessiz ayrılıkçıya dönüştürmek ya da militan solcuyu ılımlı hale getirmek için teolojik vurguda yalnızca belli belirsiz bir kaymaya gerek duyuluyordu (hem Anabaptistler hem de Quakerlar geçmişte bunu yaptılar). İki geleneğin esnekliği arasındaki farka bireysel örnekler verilebilir: John Burns'ün devrimci ajitatörden liberal bakana dönüşümü daha önceki Marksist inançlarından saptığının göstergesiydi. Öte yandan, gençliğinde sendikacı olan ve 1863-4'te Durham Madenciler Birliği'ni mahveden Brancepeth'li maden ocağı sahibi Mr. Love yaşamını başladığı biçimde, faal ve sofu bir İlkel Metodist olarak sona erdirmişti.[18]

İkinci nokta, birincinin uzantısıdır. Bir devrimci gelenek yalnızca varlığı ile eyleme ya da en azından eylem dayanışmasına sürekli bir çağrıdır. 1893 Newport İsyanı 1916 Dublin İsyanı'ndan çok daha kötü yönetilmesine karşın sayıca çok daha ciddi boyutlarda bir olaydı. Ancak izleyen on yıl üzerindeki etkisi İrlanda macerasından çok daha az, Britanya ve Galler'deki yaygın gelenek üzerindeki etkisi ise görece daha kısıtlıydı. İki isyandan biri resimde uzun süredir "isyancı" için saklanan onur koltuğuna yakışırken, diğeri yakışmıyordu.

Biri, bundan ötürü kolaylıkla bir esin kaynağı ya da mit haline gelirken diğeri belli belirsiz bir tarihsel olay olarak kaldı. Bu fark, hareketleri devrimci kılan, şiddet kullanma arzusu değil, siyasal bir şiddet kullanma ya da şiddet ile tehdit etme yöntemi olduğu için ciddiye alınması gereken bir önem taşır. Başka hiçbir Avrupa ülkesi, Britanya'daki kadar güçlü ve ondokuzuncu yüzyılın yarısını aşacak kadar kararlı bir isyan geleneğine sahip değildir. Toplu pazarlığın normal bir parçası olarak isyan, onsekizinci yüzyılda son derece yaygın biçimde yerleşmişti.[19] Sendikacılığın başlangıcında, grev kırma ahlâksızlığı henüz örgütlü emeğin etik kurallarının bir parçası haline gelmediği dönemde zorlama ve yıldırma yaşamsal önem taşıyordu. Britanya'nın devrimci bir geleneği olsaydı, bir de devrimi olurdu iddiasını öne sürmek saçma olurdu. Yine de, Derbyshire ve New Port isyanları gibi süreçlerin daha sık meydana geleceği ve Glasgow'da 1919'da yaşanana benzer aşırı gergin durumların o denli ko-

lay yatıştırılamayacağı öne sürülebilir.[20]

Emekçi hareketin günlük çalışması içinde, devrimci geleneğin varlığının ya da yokluğunun acil bir öneme sahip olmadığı elbette büyük ölçüde doğrudur. Daha yüksek ücret ve daha iyi çalışma koşulları elde etme açısından, Trelazé taş ocağı işçilerinin hiç duraksamadan sosyal devlet ilan etme isteği, kitle gösterisinin özellikle militan biçimlerinden daha üstün ya da daha aşağı değildi. Bu, ivedi ekonomik talepleri elde etmenin en etkili yolu bile olmayabilirdi. Ya da güçsüz ve örgütsüz işçileri güçlü bir muhalefete karşı örgütlemede saldırgan ve gösterişli taktikler her zaman çok etkili olduğu için yararlı da olabilirdi. (Bundan ötürü siyasal devrimciler, 1889 ve 1911'deki Britanya "yeni sendika" hareketlerinin, Dauarnenez'in sardalye konservesi imalat işçilerinin, 1930'larda Britanya hafif mekanik sektörünün ve aynı yıllar içinde Amerika ve Kanada'daki sendikaların örgütlenmesinde her zaman başka bir şeyle karşılaştırılamayacak kadar büyük bir paya sahiptir.) Hızlı siyasal değişim ve büyük gerginlik dönemlerinde ise bu olgunun varlığı ya da yokluğu, Almanya'da 1918'den sonra görüldüğü gibi, önemli ve bağımsız bir etmen olabilir.

O halde, devrimci gelenek doğası gereği siyasaldı; ayrılıkçı gelenekte ise siyasal nitelik çok daha dolaylı biçimde ortaya çıkıyordu. Bu gerçeğin, Fransız emek hareketinin çok daha siyasal olan yapısına ne derece katkıda bulunduğunu söyleyebilmek kolay değildir. Güçsüz sendikal hareketler genelde daha fazla güç için siyasal kampanyalardan yararlanmak eğilimindeyken güçlü sendikalar bu konuda endişe duymama eğilimindeydile ve ondokuzuncu ile yirminci yüzyıllarda Fransa'daki sendikalar Britanya'dakilerden çok daha güçsüzdü. Yine de, bu durum iki çarpıcı olguyu bütünüyle açıklamaz: Fransız işçi sınıfı düşüncesinin İngiltere'dekinden çok daha büyük bir hızla sosyalizme yönelmesi ve siyasal ve sanayi bağlamlı ajitasyonun birbirinin yerine çok daha fazla kullanılabilmesi.

Bundan ötürü Fransa'daki emekçi ve sosyalist hareket yerel yönetimleri ele geçirmeye Britanya'dakinden yirmi yıl önce başladı. Britanya'da emekçi-köktenci-İrlandalı çoğunluğa sahip ilk yerel yönetim bölgesi 1898 yılında West Ham oldu. Buna karşın, 1881 gibi erken bir tarihte Fransız Cumhuriyetçi Partisi güvenoyunda ilk çoğunluğunu kazandı. 1892'ye gelindiğinde Britanya'da meclis üyele-

ri arasında sosyalistlere (çoklukla bu sıfatla seçilemiyorlardı bile) son derece az rastlanırken devrimci Marksistler–"Possibilist"ler "Allemanist"ler ve sosyalist etiketi destekleyen diğer kitleleri saymazsak– tek başlarına aralarında Marseille, Toulon ve Roubaix gibi yerlerin de bulunduğu oniki yerel yönetim bölgesinde egemendi. Eşitsizlik parlamento seçimlerinde daha da belirgindir.

Britanya'daki sendikaların siyasal faaliyetleri her zaman son derece kısıtlı olmuştur. Ancak bunu, siyasal faaliyetlerde yer alanların çoğu zaman sendikacı olması gizlemiştir. Bunlar İşçi Partisi'ni finanse ederler ancak (çok özel durumlar dışında) sendikacıların İşçi Partisi'ne hangi nedenlerden ötürü oy verdikleri belirsizdir: Sendikaları partiyi için mi yoksa, "işçi sınıfı insandan" oldukladı için hem sendikacı hem de İşçi Partisi yandaşı oldukları için mi? Elbette, *saf* sendika adayları pek ender başarılı olmuştur. Londra'da 1870 ve 1880'lerde Londra Zanaat Konseyi'nin çıkardığı adaylar Ulusal Seküler Dernek[21] gibi siyasal örgütlerin adaylarından çok daha az oy topladılar. 1950'lerde büyük bir moto fabrikasında seçimle gelen işçi baş temsilcisi (komünist) kendisine fabrika seçimlerinde oy veren, çok daha önemlisi, onun arkasından giden kişilerle dolu bir bölgede komik denilebilecek bir oy alabiliyordu. Ayrımın kesinliği, hem siyasetçi hem de sendikacı –bu çok ender rastlanılan bir bileşimdir– Arthur Horner gibi bir kişinin durumunda açık bir biçimde görülür. (Örneğin Aneurin Bevan çok önemli bir siyasal kişilikti; ancak madenciler sendikasında büyük sonuçlar yaratan bir rol oynamamıştı). Horner'ın siyasal yaşamı iki evreye ayrılır: Öncelikle, Maerdy-'de güçlü yerel tabana sahip bir siyasal lider olduğu erken dönem ve Komünist Parti'deki önemli konumundan indirilmesinin ardından sendikal çalışmalara yoğunlaştığı sonraki dönem. Ancak Britanyalı madencilerin o zamana dek sahip olduğu en yetenekli lider haline gelen Horner, partisinin bir yüz akı olmasına karşın hiçbir açıdan partinin lideri değildi.[22]

Benzer biçimde, Britanya'da (sendikacılığın en dar göndermeleri arasına giren) destek ve dayanışma grevlerinin yaygın olmasına karşın başarılı ve hatta ciddi bir siyasal grev girişiminden söz etmek güçtür. 1926 Genel Grevi de bu sınıfa girer. Belçika ve İsveç'teki gibi, 1890-1914 arasında kıtada örgütlenen Marksistlerin yönettiği seçim reformundan yana çoğu başarılı genel grevlerin Britanya'da

bir benzerini bulmak zordur. Britanya'nın Rus-Polonya savaşına müdahalesinin olumsuz karşılandığı 1920 yılındaki gibi özellikle yoğun ve devrimci heyecanın yaşandığı dönemlerde siyasal grevlerin örgütlenmesi olanak dışı değildi. Her ne kadar siyasal bir geleneğin varlığı bu grevlere çok daha sıcak bakılmasını sağlarsa da kapsamları (devrim dönemleri dışında) savunucularının sandığından her zaman daha sınırlıdır.

Üçüncüsü ve en önemlisi, devrimci bir gelenek tanım itibariyle iktidarı almayı planlar. Anarşistler arasında olduğu gibi bunu öylesine verimsiz biçimde yapabilir ki ciddiye alınmasına gerek duyulmayabilir. Ancak gerçekleşme olasılığı her zaman hesaba katılmalıdır. Sözgelimi, Chartizm ile ilgilenen bir tarihçi, Britanya'daki kitlesel işgücü hareketlerinin bu en büyüğünün olağandışı dermansızlığından ve daha ötesi, Britanya egemen sınıfının *yabancı* bir devrimden korku duymadığı zamanlarda bu hareketi ses çıkarmadan karşılamasından üzüntü duymaması epeyce zordur.[23] Bu sessizlik nedensiz değildi. Chartistlerin, Parlamentoyu değiştirmek için düzenledikleri imza kampanyası başarısızlığa uğradığında, ki genellikle başarısızlıkla sonuçlanır, bir sonraki adımda ne yapacaklarına ilişkin en ufak bir fikirleri yoktu, Karşıtlarının da işaret ettiği gibi genel grev ('kutsal ay') önerisi bile yalnızca, yapılacak bir şey düşünme konusundaki yetersizliği dile getirmenin bir başka yoluydu:

Toplumdaki yüzlerce, binlerce umutsuz ve aç adamı daha önceden tasarlanmış herhangi bir hedef ya da belirlenmiş bir eylem planı olmaksızın yalnızca bir tesadüfler zincirine güvenerek başıboş mu bırakacağız?... Öncelikle durumun uygulanabilirliği ya da yürürlüğe konulabilme olasılığı ve sonra ne şekilde kullanılacağı konusu aydınlığa çıkana kadar tatil için bir gün belirlemeye karşı çıkıyorum.[24]

Dahası, 1842 yazında genel grev benzeri bir durum kendiliğinden oluştuğunda, Chartistler bundan yararlanacak yeterlikte değillerdi ve grev, tarım işçilerinin 1830'daki çiftliklerdeki makinelerin gelişmesini engellemekle sınırlı kendiliğinden başkaldırılardan daha az etkiliydi. Chartizmin etkisizliğinin nedeni en azından bir bakıma, İngilizlerin isyan için gerekli örgütlenme ve iktidarı alma dü-

şüncesine yabancı olmalarına bağlıydı.

Buna karşın, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Fransız Direniş Hareketi, her zamanki gibi tartışmasız bir şekilde, hareketin en önemli ve etkin yedek gücünü oluşturan komünistler açısından bir iktidar girişimi değildi. 1945'lerden sonra ve Soğuk Savaş boyunca propaganda amacıyla öne sürülen sav asılsızdır ve yanlışlığı kesinlikle kanıtlanmıştır.[25] Anlaşılacağı gibi merkezi siyasete ya karşı çıkan ya da bunun farkında olmayan birkaç yerel grubun bağımsız eylemleri dışında bu kanıyı destekleyecek herhangi bir olasılık ya da kanıt hiçbir zaman var olmamıştır. Ancak konunun özü, Fransız hareketi koşullarında Direniş'i mantıklı görünen (en akıllıcası olması gerekmez) iktidarı ele geçirme biçiminden *korumak* için özel bir çaba gerekiyor olmasıydı. Kendi hallerine bırakılan Direniş grupları iktidarı ele geçirmek için yerel çalışmalarda kendi bildiklerini okuyabilirlerdi.[26] Britanya'daki herhangi bir hareketin, ne denli militan ya da köktenci olursa olsun, kendiliğinden bu biçimde davranması en son akla gelebilecek bir olasılıktır.

Gelenekteki bu farklılıkların uygulamada ne kadar önem taşıdığı bir spekülasyon konusu olarak kalmalıdır. Bunların belirleyici olmadığı açıktır. Bu farklar bir hareketin etkinliklerinin doğasından çok *tarzını* etkiler. Yine de, eylem tarzı yüzeysel bir ilgi alanı olmanın ötesinde bir şeydir ve kişinin ya da hareketin kendisi haline geldiği zamanlar olabilir. Hareketlerin katı biçimde belirlenmiş örgütlenme, ideoloji ve davranış modellerine uyacağı durumlarda, sözgelimi komünist partilerde, böylesi bir belirleyiciliğin pek ender ortaya çıkacağı apaçıktır. Yine de, komünist hareketler hakkında bilgi sahibi olan herkes, 1920'lerin ortasından itibaren bu hareketlere dayatılan uç noktalara varan uluslararası tektipliliğin ("Bolşevikleşme") komünistlerin ulusal atmosfer ve tarzlarındaki çarpıcı farklılıkları ortadan kaldırmadığını bilir. Hareketi biçimlendiren bilinçli güçlerin daha zayıf olduğu yerde geleneğin tarzına bağlı etkiler daha da belirgin olabilir.

Britanya'da her zaman olağandışı güçlü ve Fransa'da görece zayıf olan "barış hareketi" çarpıcı bir örnektir. (Bazen bununla koşut ilerleyen anti-militarist hareket ile karıştırılmamalıdır.) Saldırgan ve kimi zaman militan bir yurtseverlik, Jakobenler zamanından beri Fransız aşırı solunun derinlerine yerleşmiş ve bayrağın üç ren-

ginin başkalarının eline geçtiği tarihsel dönemler (örneğin yaklaşık 1880'den 1934'e dek) dışında aşırı solu egemenliği altına almıştır. Fransız emeğinin en yüksek düzeyde bütünlük, birlik ve güç sahipliği olduğu dönemlerde, egemen sınıfları yalnızca sömürücüler olarak değil, vatan hainleri olarak da damgalayabildikleri öne sürülebilecek kadar ileri gidilebilir: Paris Komünü, Halk Cephesi ve özellikle Direniş sırasında olduğu gibi. (Bir anlamda bu, devrimci geleneğin ayrılmaz bir parçası olan iktidar isteğinin yalnızca bir başka ifadesidir. Jakobenler ve mirasçıları kendilerini her zaman devletin sürekliliğini sağlayan ya da devleti yöneten potansiyel ya da fiili güç olarak görmüşlerdir.[27]) Öte yandan, Britanya emekçi hareketinin derinlerinde saldırganlık ve savaşa ilişkin derin bir ahlaksâl nefretin tohumları vardır ve bu, apaçık biçimde, hareketin liberal-köktenci ve özellikle ayrılıkçı kalıtının en önemli parçalarından biridir. 1914 yılında, savaş halindeki bir ülkede savaşa destek vermeyi grup olarak reddeden devrimci olmayan tek sosyalist partinin –ve gerçekte ülkedeki neredeyse tek sosyalist parti– İşçi Partisi olması rastlantı değildir. Ancak o zamanlar Britanya savaş halinde olan ve –her ikisi de liberal– iki bakanın aynı nedenle kabineden istifa ettiği tek ülkeydi. O zamandan beri, saldırganlığa ya da savaşa karşı çıkma, Britanya solunu birleştirmede ya da sola devinim kazandırmada en etkili yöntem olmuştur: 1870'lerin sonunda, Boer Savaşı zamanında, 1930'lar boyunca ve 1950'lerin sonunda.

Fransa ve Britanya'da, 1945 sonrası barış hareketleri arasındaki zıtlık özellikle aydınlatıcıdır çünkü bunu açıklamak için gelenek dışında bir etmen bulmak güçtür. Fransa'da hiç kendiliğinden bir barış hareketi gerçekleşmemiştir. Bir tek Komünist Parti bir nükleer karşıtı destek isteğine tüm gücüyle yardımcı olmuş ve çok sayıda imzanın topladığı bir evre yaşamıştır. Britanyalıların, kamuoyunu nükleer savaşa karşı harekete geçirmeye istekli ya da buna gücü yetebilecek güçte hiçbir siyasal örgütü olmamıştır. ("Dünya Barış Hareketi" ile komünistler arasındaki sıkı bağlantı, Britanya'da geniş tabanlı kitlesel bir barış hareketinin ortaya çıkışını Soğuk Savaş'ın en şiddetli histeri krizinin sonrasına dek ertelemiştir.) Öte yandan, resmi yetkiye sahip olmayan bir grup insan bütünüyle pasifist Nükleer Silahsızlanma Kampanyası'nı birdenbire ortaya atabiliyordu. Bu kampanya, olasılıkla Japonlarınki dışında, dünyanın en kitlesel nük-

leer-karşıtı hareketi olmakla ve (daha az başarılı) yabancı taklitçiler için bir model haline gelmekle kalmamış, kısıtlı kapsamının dışına çıkarak Britanya siyasetindeki birincil güçlerden biri olmuştur. Bunun nedeni, emekçi hareket içindeki sol kanadın, sağ kanat partilerinin liderliğinin uzun süreli egemenliğini alaşağı etmek için büyük ölçüde "barış" konusu etrafında bir araya gelmesiydi.

Bölüm 5

İşçi Sınıfının Oluşumu, 1870-1914

Bu makale ilk olarak 1981 yılında Oxford Üniversitesi'nde Ford Konferansı'nda sunuldu ve 1984'te yayımlandı. Britanya'nın "geleneksel" olarak tanımlanan işçi sınıfının yirminci yüzyılın ilk yarısındaki yaşam biçiminin görece yakın tarihsel kökenlerini incelemektedir.

I

Bu bölüme "İşçi Sınıfının Oluşumu" adını vermemin nedeni, bu ya da bir başka sınıfı biçimlendirmenin, bir ev inşa etmeye benzer "bir kerelik" bir işlem olduğunu ima etmek istemem değildir. Sınıflar asla tamamlanma ya da nihai bir biçim alma mantığıyla oluşturulmaz. Sürekli bir değişim içindedirler. Buna karşın, işçi sınıfı tarihsel olarak yeni –tanımlanabilir bir dönemden önce toplumsal ya da kurumsal bir kolektif olarak kendisi ya da başkaları tarafından kabul edilmemiş– bir sınıf olduğu için belirli bir dönemde bir toplumsal grup olarak doğmasının izini sürmede yarar vardır. E. P. Thompson'un yayımlandığı

anda hakkıyla bir baş yapıt haline gelen kitabında yapmaya çalıştığı budur.[1] Öte yandan 1820'lerin ve 1830'ların işçi sınıfı –bu adın uzun zamandır kullanılabilir olduğunu varsayarsak– bazen Richard Hoggart gibi proleter kökenli kültür araştırmacılarının 1950'lerde üzerine tatlı sert ağıtlar yazmaya başladığı, "geleneksel" olarak adlandırılan, işçi sınıfından kesinlikle çok farklıydı. Chartizmin ünlü gösterişli kadife ceketleri henüz Andy Capp'ten çok uzaktaydılar. Benim buradaki konum Andy Capp işçi sınıfının ortaya çıkışıdır: Yalnızca, üzerine bir şeyler söylemek zorunda kalacağım başlıkları ile değil, aynı zamanda içinde yaşadığı çevre ile, yaşam ve boş zamanlarını değerlendirme biçimiyle, sendikalara katılmaya seküler bir eğilim ve bir İşçi sınıfı partisiyle özdeşleşmekle kendini giderek artan biçimde ifade ettiği belirli bir sınıf bilinciyle tanınan Britanya proletaryası. Bu, futbol kupa finallerinin, balık ve cips dükkânlarının, dans salonlarının ve büyük "L" harfi ile yazılan "Labour"un (İşçi) sınıfıdır. 1950'lerin "sınıfsızlık" ve "burjuvalaşma" kuramcılarının bu sınıfın çözüleceğini öngörmeleri bir hataysa da o zamandan bu yana işçi sınıfı hem daralmış hem de değişmiştir. Ancak pek çok niteliğini hâlâ korumaktadır. Yine de, 1950'den bu yana derin dönüşümler meydana gelmiştir. İşçi sınıfı içindeki ve işçi sınıfıyla ilgili bu daha yakın tarihli gelişmeler burada ele aldığım konuya girmemektedir. Bir çok kez bu değişimlerin doğasını ve imalarını tartışan, işçi hareketi içinden pek çok insanın arasında bulundum.[2]

Yazıma koyduğum başlık, ayrıca, E. P. Thompson'un önemli kitabına hem bir övgü hem de eleştiridir. Thompson, Britanya toplumunda işçi sınıfının ortaya çıkışının ondokuzuncu yüzyıl başında gerçekleştiğini söylemekte haklıydı. Çünkü Asa Briggs'in "sınıf dili" ile ifade edilen Britanya toplumu imgesi Chartizm dönemine gelindiğinde çoktan biçimlendirilmişti ve bu, büyük toprak sahipleri, burjuvazi ve emeğin üçlü bir imgesiydi. Bu imge, varlıklarını sürdürmelerine karşın toplumsal açıdan görünmez hale gelmiş tüm toplumsal katmanların işçi sınıfının içine kavramsal olarak çekilişini zaten ima etmekteydi. Başka ülkelerin toplumsal sahnesinde yer alan köylülük küçük burjuvazi ve zanaatkâr adları altında nicel olarak çok büyük ve çoklukla son derece bilinçli bir rol oynayan halk kitlelerine Britanya'da rastlanmamaktadır. Chartizm döneminde önceden iş gücüne belirsiz bir gönderme yapan "imalatçı" terimi sanayileş-

meden payını almış patronun tekeline girerken "zanaatkâr", "usta", "gezgin işçi" ve hatta eskiden küçük üreticilerin ve örgütlerinin dünyası ile ilintili tüm yaşamsal terimler bağımsız üreticiyi değil vasıflı ücretli işçi gibi bir şeyi ifade etmektedir. Terminolojinin kutuplaşması ekonomik dönüşümün işaretidir. İşçiler tarafından kullanıldığında öncelikle sanayi alanında vasıf anlamına gelen "zanaat" ve "zanaatkâr" sözcükleri orta ve üst-orta sınıf kullanımında, yaygın biçimde, perakendecilik işlevini ifade etmeye başladı. Hem üreten hem de satan klasik zanaatkar (*Handwerker, artisan or aitigiano*) bu ikisinin arasındaki boşlukta yok oldu.

Ancak Thompson dönemi, İngiliz işçi sınıfının ortaya çıkışında, "oluşumunda", bu ve kimi başka açılardan yaşamsal bir önem taşıyorsa, Thompson'un Chartizm öncesindeki, hatta Chartizm sırasındaki, dönemin emekçi sınıflarının sonradan gelişecek işçi sınıfı olduğunu önermesi bana yanlış görünüyor –çünkü bundan fazlasını yapmıyor. Sanayi öncesi bir zanaatkâr geçmişine sahip sendikal hareketin çarpıcı ve uluslararası ölçütlerde olağandışı nitelikteki sürekliliğine karşın, Thompson'dan bu yana yapılan çalışmaların çoğu, Napolyon'dan sonraki onlarca yılda yüzyılımızın proletarya, işçi hareketi ve ideolojilerinden izler bulmanın ne denli tehlikeli olduğunu göstermiştir. Gerçekte Chartizm öncesi ve sonrasındaki emek hareketleri arasında bir süreklilik eksikliği, Owen sosyalizmi ile 1880'lerdeki sosyalist diriliş arasındaki kuşak farkı öylesine belirgindir ki, bunu açıklama girişimleri tarihçileri hâlâ uğraştırmaktadır. Örgütlerimizin bazıları çok eskilerden kalmış olabilir ve belki halk kültürünün tek tük parçası bugüne dek yaşamayı başarmıştır; ancak gerçek, Britanya işçi hareketlerinin tarihsel bellek içeren sürekli tarihinin Chartistlerden çok sonra başladığıdır. Yaşayan gelenek bunun gerisine uzanıyorsa, bunun nedeni, emek tarihçilerinin uzak geçmişi eşelemesi ve hareketin içine doldurmasıdır. Sonuç olarak, bu uzak geçmiş eylemcilerin entelektüel malzemesi haline gelmiştir. Owenizm, Chartizm, diğerleri ve o erken dönemin işçi sınıfları, elbette, sonradan gelecek Britanya işçi sınıfının ve hareketlerinin atasıdır ancak bunlar pek çok önemli açıdan farklı olgulardır. Bu anlamda, işçi sınıfı Thompson'un kitabının sona ermesinden çok sonraya dek "oluşmuştur.".

II

Viktorya çağının son dönemindeki güçlü ve geniş tabanlı ekonomi içinde gelişen işçi sınıfının, demiryolu ağının inşasından önceki dönemin emekçi sınıflarından çok farklı oluşu şaşırtıcı değildir. Bu denli açık bir noktayı saptamak için zaman yitirmemize gerek yoktur. 1851'de maden işçisinden daha çok ayakkabıcı vardı, terzilerin sayısı demiryolu işçilerininkinin iki buçuk katıydı ve ticaret ile ilgili memurlardan daha çok ipekli dokuma işçisi bulunuyordu.[3] Dünyanın atölyesi henüz ne ölçek, ne model ne de teknoloji ve sanayi örgütlemesi bakımından Clapham'ın "sanayi devleti" adını verdiği aşamadaydı. Lancashire kendi sanayi modelini bulduysa da Birmingham, Sheffield, Tyneside ve Güney Galler bunu henüz gerçekleştiriyorlardı ya da gerçekleştirmek üzereydiler. Sorulması gereken soru, yeni ve genişletilmiş sanayi ekonomisindeki gelişmenin işçi sınıfını nasıl etkilediğidir. Bu birçok biçimde gerçekleşmiştir.

Öncelikle işçi sınıfı, bir bütün olarak nitelik ve yoğunluk bakımından büyük bir artış gösterdi. İmalat, madencilik ve sanayi sektörlerinde çalışanların toplumda yüzdesi 1851 ile 1911 arasında fazla bir artış göstermediyse ve ulaşım dışındaki alanlarda bu durgunluk 1890'lara dek devam ettiyse de şimdi çok daha geniş ve yoğun bir kitle oluşturuyordu.[4] 1851'deki on kente karşılık 1911'de Britanya'da nüfusu yüz binin üzerinde otuz altı kent bulunuyordu ve bunlar yüzde 25'e karşılık toplam nüfusun yüzde 44'ünü kapsıyordu. 1871 ile 1911 arasında Merseyside'daki nüfus yaklaşık yüzde 75 oranında artarken Tyneside'da neredeyse üç kat çoğaldı. Ayrıca insanların çalıştığı kuruluşların sayıları da arttı. Ancak modellerini daha önceden oturtmuş sanayilerde bu durum büyüklüğü etkilememiş olabilir. 1912'de Yorkshire ve Glamorgan-Monmouth madenlerindeki ortalama işgücünü oluşturan yaklaşık dört yüz ya da biraz daha çok madenci eskisinden çok daha fazlasıydı ama bu büyüklükteki kömür madeni ocakları uzun süredir biliniyordu; 1906'da ortalama bir pamuklu bez fabrikasında çalışan 220 işçinin 1871'deki sayıya oranla yüzde 25 daha fazla olması böylesi kuruluşların karakterini hemen hemen hiç değiştirmedi.[5]

Öte yandan, daha önce hiçbir sanayi yoğunluğunun bulunma-

dığı yerlerde bu tür bir yükselişe şaşırmamazlık edemeyiz. 1860'larda bile her biri olasılıkla en az 1500 işçi çalıştıran on iki tersanenin bulunduğu Viktorya döneminin ortalarındaki Tyneside'ında 1850'lerden önce bununla karşılaştırılabilecek hiçbir şey yoktur Aynı dönemde Armstrongların Elswick işletmelerinde 6000 ila 7000 kişi uzun süredir çalışmaktaydı. Ancak 1914'e gelindiğinde işçi sayısı 20.000'e çıkacak ya da üç kat artacaktı. Aynı biçimde, Swindon'daki Büyük Batı Demiryolu İşletmeleri 1875'teki işgücünü 1914'te 14.000'e çıkararak üç kat artırdı. 1871-2'de kentin en büyük tersane ve mühendislik işletmelerinin her birinde 600 işçi çalışırken I. Dünya Savaşı sırasında 27.000 makine ve 6.000 tersane işçisinin çalıştığı Barrow-in-Furness'de aradaki fark salt nicelikte değil aynı zamanda nitelikteydi de.[6]

İkincisi, emekçi sınıfların mesleksel bileşimi önemli bir değişim gösterdi. İngiltere, Galler ve İskoçya'daki toplam erkek nüfus yüzde 60 oranında artarken 1871'de 100.000'in altında olan demiryolu işçilerinin sayısı 1911'de 400.000'e ve aynı dönemde maden işçilerinin sayısının yarım milyondan 1.2 milyona yükselmesi bunun kanıtıdır. 1851'de tüm çocukların yüzde 30'unu kapsayan okul yaşında çalışmaya başlama oranının 1914'te yüzde 14'e düşmesi[7] ve kadınların tekstil dışındaki sanayilere az sayıda ve olağandışı biçimde girmesi ile yaş ve cinsiyet nitelikleri de belirgin bir değişim geçirdi. İşçilerin mesleksel el becerilerindeki değişim bu kadar açık değildir ve hâlâ tartışma konusudur. Yine de, 1875'te Birleşik Makineciler ve Duvar Ustaları Sendikası'nın açık farkla en büyük ulusal sendika oluşu ve sırasıyla Kazan Ustaları, Birleşik Marangozlar ve Doğramacılar, Birleşik Terziler ve Pamuk Dokuma İşçileri Sendikaları tarafından izlendiği göz ardı edilemez. 1895'ten sonra TUC – şimdi ulus çapında örgütlü– kömür ve pamuklu dokuma işçilerinden oluşan büyük taburların ve 1914'ten sonra Üçlü Kömür, Ulaştırma ve Demiryolları İttifakı'nın egemenliği altına girmesiyle kötü bir ün edindi. Dahası, güçlü aristokrat işçi grupları bile giderek yeri doldurulamayan el becerilerinin vazgeçilmezliğine değil, onların işlerini kolayca yapabilecek diğerlerini dışarıda bırakan örgütlerin gücü tarafından garantiye alınan iş tekellerine bel bağlıyorlardı. Bu yüzden, Birinci Dünya Savaşı boyunca emeğin yaşamsal tartışma konusu "vasıfsız işçi çalıştırma" oldu.

Üçüncüsü, ulusal ekonomi ile sektörlerinin büyüyen ulusal bütünleşme ve yoğunlaşması ile devletin her ikisinde oynadığı rolün giderek artması sanayie ilişkin çatışmanın koşullarını dönüştürdü. 1890'lardan önce saniyede kılgısal amaçlar için *ulusal* grev ya da lokavt biçiminde bir savaşımın var olmadığını anımsayalım. Cronin, grevin gerçek anlamıyla tanınmasının 1870'den sonra gerçekleştiğini göstermiştir.[8] Bu nedenle, 1890'lardan önce "ulus"un Lancashire'ın bölgeleriyle aynı anlama geldiği pamuk sanayi dışında üzerinde uzlaşılmış *ulusal çapta* bir toplu sözleşmeye rastlanmaz. Clegg, Fox ve Thompson'un belirttiği gibi,[9] 1910'da makine yapımı, gemi yapımı, matbaa, demir-çelik ve ayakkabı üretimi sektörleriyle bunların dengi sanayilerde bu tür sözleşmeler vardı. Dahası, hükümetin sanayi ilişkilerine yönelik doğrudan ve ısrarlı ilgisi yalnızca Ticaret Bakanlığı'nın Emek Bölümü'nün (1893) kurulması ve çalışmalarının büyüyen kapsamıyla sergilenmemiştir. Eski siyasetçilerin çalışma yaşamı içindeki tartışmalara doğrudan müdahalesinin ilk büyük örneği Rosebery'nin 1827'deki kömür lokavtına saldırısıdır .[10]

Dördüncüsü, –bu noktada siyasete bakabilmek için ekonomiyi bir kenara koyuyoruz– ayrıcalık ve kitle siyasetinin genişlemesidir. Bu nedenle, oy sahibi proleterlerin istekleri siyasetçilerin ana ilgi alanına girerken ve karşılığında, bu durumun farkına varmaları biraz zaman almış olsa da, merkezi yönetime neler yaptırılabilecekleri de işçilerin çok daha yakıcı sorunu haline geliyordu. Siyasetçiler – Edward dönemindeki Churchill'den alıntılıyorum– ana sorunun parti siyasetinin sınıf siyasetine dönüşmesinin nasıl engelleneceği olduğunu düşünürken, işçiler büyük olasılıkla ulusal sınıf siyasetinin potansiyelince sarsılmaktadır. "İşgücü'ne, yani el emeğine ait olmak Chartizmden beri sahip olmadığı bir siyasal boyut kazanmıştı.

Bu gelişmeler önemlidir çünkü onlar olmadan, Britanya emek dünyasını oluşturan mikrokozmoslar kümesinin, katı bir içine kapanıklık ve yeterlik içeren o küçük dünyalar topluluğunun, kendisini ulusal bir olguya nasıl dönüştürebildiğini kavramak güçtür. Geç tarihli ve son derece uç bir örneği ele alalım: W. P. Richardson (1873-1930) Usworth, Country Durham'da doğdu ve tüm yaşamını burada geçirdi; Usworth kömür madeninde otuz yıl çalıştı, o yöreden bir madencinin kızıyla evlendi, Usworth bölge konseyinde başkanlık yaptı, Usworth Maden işletmesi Basit Metodist Kilisesi Korosu'nu

yönetti ve yerel gazete için kümes hayvanları hakkında bir köşe yazısı yazdı. Sözgelimi, Manchester bir deprem ile yerle bir olsaydı onun için fark etmezdi. Buna karşın, köyüne Herefordshire'li bir sütçü kadın kadar kök salmış bu kişi, yerel İşçi Partisi kurulmasına yardımcı oldu, *Daily Herald* yönetim kuruluna katıldı, tüm madenlerin ulusallaştırılmasını savundu ve Madenciler Federasyonu ulusal veznedarı oldu. Bu, hiçbir biçimde, geriye dönüp bakıldığında göründüğü kadar kendiliğinden bir gelişim değildi. Richardson kuşağının maden işçileri için Usworth'u, yalnızca Duram maden bölgesinin değil ulusal kömür sanayisinin parçası olarak görmek hem kolay hem de pek çok açıdan gerekliydi. Maden işçisi olmak ise, kendine özgü siyasal ve toplumsal istekleri, kendine ait gazeteleri ve belirli bir hedefe yönelik programları ile İşçi Partisi'nde kendini ifade eden ulusal işçi sınıfının üyesi olmak demekti. Henry Rust (1831-1902) gibi daha yaşlı bir kişilik ise, Ulusal Madenciler Federasyonu bir yana, Midland madencilerinin geri kalanına katılmanın Batı Bromwich ve Darlaston maden işçilerine bir şey kazandıracağı gerçeğine asla kendini alıştıramadı.[11]

Tüm bunlar göz önüne alındığında, işçi sınıfının bir değişim geçirmesini beklememiz gerekir. Ancak nasıl ve ne zaman? Basit ve görünürde önemsiz Andy Capp örneğini ele alalım. Bu özel başlık – kasket– ne zaman Britanya proletaryasının ayırt edici niteliği haline geldi? Paris'teki zanaatkarlârın aksine özellikle çalışmadıkları zamanlarda "iş gömleği ve kasket" giymedikleri için yerel işçilerin sınıf bilincinden yoksun olduklarından yakınan komüner sığınmacı Jules Vallès, 1870'lerde Londra'da durumun kesinlikle böyle olmadığının göstergesidir.[12] 1870 ve 1880'lere ait resimler ve fotoğraflar bir başlık karmaşası sergilemektedir. Buna ek olarak –Keir Hardie-'nin geyik avcısının gösterdiği gibi– kasketler bile henüz bir örnek değildi. Yine de, Britanya'daki işçi kitlesinin 1914'e ait herhangi bir resmi, iş başında ya da değil, o tanıdık yassı siperli kasket denizini göstermektedir. Bu dönüşümün ayrıntılı kronolojisi, zengin ikonografik malzeme üzerinde yapılacak bir araştırmanın yolunu gözlemektedir. Ancak yirmi yıllık bir süre içinde Britanya'daki erkek işçilerin kendilerine bir anda bir sınıfın damgasını vuran bir nişan takmayı alışkanlık haline getirdikleri gün gibi ortadadır. Dahası, onlar bunun farkındaydılar. Benim yazımın savunduğu nokta, kendine özgü ya-

şam biçimleri ve görüşleri olan, "geleneksel" olarak tanımlanan işçi sınıfının 1880'lerden çok da önce ortaya çıkmadığı ve sonraki yirmi yıl içinde biçimlendiğidir. Bunun gerçekte Viktorya çağının başları ile ortalarındaki öncülerinden ve "örgütlü egemen" büyük burjuvaziden çok farklı özellikler taşıyan "orta sınıf"ın ortaya çıktığı dönem olduğunu da ayrıca eklemem gerekir. Kasketin ani yükselişi, eski okul kravatının[13] aynı hızla yükselişiyle ve hatta golf kulübünün çok daha ani yükselişiyle koşuttur. 1890-5'te Yorkshire'ın dışında yirmi dokuz golf sahası uzanıyordu: 1890'dan önce ise yalnızca iki tane vardı.[14] Britanya'daki iki ana toplumsal tabakanın yeniden yapılanması birbirinden ayrılamaz ancak benim konum bu değil.

III

Her emek tarihçisi Britanya'da sosyalizmin yeniden doğuşunun on yılı olarak adlandırılan 1880'lere aşinadır. Ancak benim burada ele aldığım olgu istatistiksel bağlamda, 1880'lerde Britanya'nın sosyalist örgütlerini ve bunların yandaşlarını oluşturan birkaç yüz kişi arasında yer alan ideolojik yer değiştirmelerden çok daha önemlidir. Onlar "yeni" sendikacılık olarak adlandırılan sendikacılıkta gerçekleşen dönüşümün bu ilk on yılındabile daha kitleseldir. 1880'leri seviyorum çünkü nesnel yaşam koşullarında ve ulusal yaşam alanında işçi sınıfının toplumsal ve kurumsal rotası olarak adlandırılabilecek olguda meydana gelen özsel dönüşümler bu tarihten önce söz konusu değildi. Var olmadıklarını iddia etmiyorum. Özellikle Chartism-'den sonraki yıllarda olduğu gibi tanımlanabilir bir işçi sınıfı profilinden yoksun olunduğu, işçinin çalışmadığı zamanın hâlâ hafta sonu anlamına gelip gelmediğinin bile kesin olarak belirlenemediği – kıtadakilerin düşlediği *semaine anglaisse* ya da geleneksel Saint Monday– bir dönemde, tarihçinin o ünlü başlangıç noktalarını geriye atma oyununu oynaması kolaydır.[15] Bu yüzden, "geleneksel" işçi sınıfı bildik bir dönüm noktası gerekirse, balık ve cips dükkânı olasılıkla Oldham'da 1860'larda doğdu ve 1870'lerin ilk yarısında yerel bir imalathane yalnızca balık kızartmakta kullanılan ocaklar üretmeye başladı. Bu, 1876'da hâlâ "küçük ve önemsiz bir sanayi" olarak ta-

nımlanırken 1914'e gelindiğinde kızarmış balık satan yaklaşık 25.000 kişi vardı.[16] 1880'lerin diğer yeniliklerinin kökleri de 1870'lere dayandırılabilir. Futbolun 1870'lerin sonlarında proletaryanın izlediği bir spor olarak mütevazı bir yeraltı yaşamı vardı.[17] Profesyonel ajanslar ve müzikhol sanatçılarına ilişkin ulusal düzenlemeler, pop müzik sektörü için profesyonel bir ticari yayının doğuşuna da tanık olunan bu on yıl içinde gelişmiş görünüyor.[18] Herhangi bir on yılın üstünlüğüne ilişkin patent alma eğiliminde değilim. Amacım 1870'lerdeki durum ne olursa olsun 1880'lerde ulusal sahnede yeni bir modelin ortaya çıktığını ve çağdışı orta sınıf gözlemcileriyle daha sonraki tarihçilerin uzun süre göz ardı etmeyi başardıkları bu olgunun bundan böyle gözden kaçmasının engellemektedir.

1870'den önce, işçilerin nesnel yaşam koşullarını üç etmen etkiledi: 1873-96 arasındaki Büyük Bunalım adı verilen dönemde yaşam düzeyinin dramatik düşüşü; malların sanayileşmiş üretiminde ya da işlenişinde iyi ücret alan ya da en azından düzenli bir iş bulabilen işçileri de kapsayan kitlesel iç pazarın keşfi; (1875'ten sonra) aslında işçi sınıfına bir yaşam alanı yaratan eski kentmerkezleri dışındaki bitişik düzen sıra sıra evlere "yerel yasalarca iskan." Bunların tümü, Britanya işçi sınıfı kitlesinin yaşamında mütevazi, bölük pörçük ancak belirgin bir düzelmeye işaret ediyordu ya da bu hedef üzerine temellendirilmişti. Ancak bu, tarihçiler arasında bile tartışma konusu olmamıştı. Düzelmenin can alıcı boyutu reel gelir ve tüketim harcamalarındaki önemsiz artış değil, buna aracılık eden yapısal değişimlerdir. Bu değişimler en dikkati çeken biçimiyle dağıtımda, yani perakende piyasalarının ve küçük dükkânların göreceli çöküşü ile (üye sayıları 1870'lerin sonunda yarım milyon iken 1890'larda bir milyona ve 1914'de 3 milyona çıkan kooperatiflerin, 1890'larda İngiliz ana caddelerine kendine has görünümü veren mağazalar zincirinin) ve 1950'den sonra modern süpermarketlerin gelişmesinde görülür.[19] Taksitle alış verişin gelişip kurumsallaşmasının işçi sınıfının kendi içinde dönüşümünü olanaklı kıldığını unutmamalıyız. Uygulamanın süregelmesine karşın, tarihine gereken önem verilmemiştir. Burada 1880'ler ve 1890'lar bir kez daha yaşamsal bir rol oynamış görünüyor. Bu büyüme deneyimini kuşatan yasal ve parasal karmaşıklıkları ortadan kaldıran kilit olayların tarihleri 1893 ve 1895'tir.[20] Ancak dağıtım ve imalat birbirinden ayrılamaz: Çayın stan-

dart paketlerde seri üretimi 1884'lere dek uzanmaktadır;[21] işçi sınıfının beslenme alışkanlıklarını değiştiren yeni reçel ve konserveler ise, emek tarihçilerinin özellikle, kadın fabrika işçilerinin erken mücadelelerine sahne olması ile tanıdıkları fabrikalarda üretiliyordu.

İskân konusunda en büyük gelişme, şimdiki daha büyük ve bir biçimde daha iyi evlerin inşa edilmesi değil, işçi sınıfının yaşadığı yalıtılmış sokak ile semtlerin ve özellikle 1880'lerde ucuz toplu taşımadaki devasa gelişmeler sayesinde –en başta kentin içlerine doğru uzananların– büyümesiydi. Büyüyen oturma yerlerine ilişkin toplumsal ayırımın etkileri üzerinde daha sonra duracağım. Kentin dış mahallelerinde oturmaya zorlanması işçi sınıfının en güçlü yaşam bağlarından bir tanesini, yaşadıkları yer ile çalıştıkları yer arasındaki bağı aşındırmayı ya da koparmayı hedeflediğini belirtebiliriz –ancak bu hemen hemen yalnız Londra için söz konusudur. 1905'e gelindiğinde LCC, Londra'da her gün 820.000 işçinin işyerlerine ulaşmak için uzun bir yolculuk yaptığını hesaplamıştır.

En göz alıcı dönüşüm ise, işçi sınıfının boş zamanını değerlendirme alışkanlıklarıyla tatillerinde gerçekleşti. Bugün, ne futbolun ulusal ve giderek proleter bir görsel spor olarak yükselişini, eril futbol kültürünün gelişmesini ve sonunda kralın 1913'de kupa finaline katılmasıyla kutsanmasını hatırlatacağım ne de 1880'lerde Blackburn'un Old Etonions karşısında kazandığı zaferle futbolun orta ve üst sınıfların himayesinden kurtulmasını, 1885'te oyunun profesyonelleştirilmesini ve 1888'de aslında daha önce ABD'de profesyonel beysbol için oturtulmuş bir sistemin model alınarak Lig'in kurulmasını yineleyeceğim.[22] 1880'lerin işçi sınıfının tatilinin gelişiminde de aynı oranda can alıcı bir dönem olduğu açıktır. *Herapath's Railway Journal*'ın "tatil trafiği"ni aşağıdaki biçimde listeleyen indeksinin yer aldığı sayısı 1884 tarihlidir ve gazetenin yorumları buraya aktarılmaya değer:

Easter, Whitsun ve August'taki tatil trafiğinin önemi yıl be yıl artıyor. Bu sorun henüz kâr paylarını ciddi biçimde etkileyecek derecede büyümedi; ancak durumun bu hale geleceği günlerin kestirmek güç değil. . . Paskalya Yortusu'nu asla bir karnavala çevirememeyebiliriz, ancak çalışan, yorulan kitlelerimiz bunu gerçek bir tatile çevirmeye kararlı görünüyor.[23]

Değirmenlerin bulunduğu kasabalar ile Blackpool arasındaki golf sahalarındaki artış Bradshaw boyunca izlenebilir. 1865'te Bolton ve Blackpool arasında her gün, üçüncü mevki vagonları bulunan yalnızca iki tren işliyordu. Bu sayı 1870'de dörde, 1875'te onikiye, 1880'de onüçe, 1885'te on dörde ve 1890'da yirmiüçe yükseldi. Ancak tatil ticaretinin büyümesini hesaplamanın genel ve daha az zahmetli bir başka yolu daha vardır: Ticaret Bakanlığı'nın 1881'deki bir yasa uyarınca İngiliz deniz kıyısı tatilinin kendine has eğlencemekanı olan gezinti iskelelerinden* elde ettiği gelirin incelenmesi.[24] (Arka sayfadaki) tablo, şüpheli örnekleri atlayarak yatırım önerilerini öncelikle orta sınıf ve işçi sınıfı tatil beldelerine yöneltmiştir.[25] Bu kaba taslak indeks işçi sınıfı tatil beldelerinin 1870'lerin sonlarından itibaren yükselişini ve hepsinin ötesinde, 1890'larda işçi sınıfı tatil eğlencesi için ilk kez tasarlanan yatırım planlarının, orta-sınıf tatil beldelerine yapılanları kat be kat aştığını göstermektedir.

Bunu, 1860'larda ilk gerçek eylem işaretinin Kuzey gezinti iskelesinin (Isle of Wight'taki Ventnor iskelesine harcananın yarısından biraz fazlaya mal olmuştu), ikinci iskelenin ve ilk tiyatronun açılması ile verildiği klasik Blackpool örneği ile açıklayabiliriz. 1870'ler ile gerçek ticaret dönemine belirgin biçimde adım atıyoruz: 107.000 pounda mal olacak Kış Bahçesi'ne 1878 tarihinde başlandı. Ancak en yakından tanıdığımız, 1890'ların Blackpool'udur: Kule, Büyük Tekerlek, Güney Kıyısı'ndaki Viktorya iskelesi, genişletilmiş gezinti yolu, Opera Binası (1889), yeni pazar yeri, halk kütüphanesi, kent toplantı salonu, özel bir hakim kürsüsü ve bir hanedan arması.

Şimdi herkes, Britanya'daki işçilerin, bu dönemde büyük ölçüde bir tektipleştirme --örneğin konuşmasında– geliştirmiş olan İngiliz orta sınıfının tersine, bölgesel ve hatta yöresel kimliklerini, kendilerine özgü garipliklerini, alışkanlıklarını, zevklerini ve gururlarını yitirmediğini biliyor. Yine de, yeni yaşam biçiminin, ulusal ölçekte, kendinden önceki her şeyden çok daha benzeşik olduğu da aynı

* Gezinti iskelesi — (pier) tatil beldelerinde denize uzanacak biçimde ahşap ya da demirden yapılan üzerinde insanların yiyip içecekleri, gezinecekleri ve eğlenecekleri küçük dükkanların, lokantaların ve gazinoların bulunduğu köprüye benzer süslü bir yapı. (ç. n)

derecede açıktır. Coalface'de maden işçileri yöresel alışkanlıklarına uygun iş giysileri giymekte diretebiliyorlardı. İkinci Dünya Savaşı'nda bile, Ticaret Bakanlığı'nın bunların yerine tek tip "iş giysisi" giydirme girişimi sendikalarda büyük gürültülere yol açtı. Buna karşın, diğer erkek işçilerin çoğu gibi maden işçisinin de iş dışında giydiği giysiler Blyth'den, Midsomer Norton'a dek aynıydı. Kendisini Manchesterli, Nottinghamlı olarak tanımlayan işçi, dünyanın geri kalanına karşı yerel futbol takımı ile özdeşleşiyordu. Aslında büyük kentlerdeki iki takımdan birini tutuyorlardı –City ya da United, Forest ya da Country. Ancak futbol kültürünün yapısı her yerde aynıydı –fazladan bir doz sevinç ya da üzüntü– ve bu, ulusal bir yapıydı. Daha açık ifade etmek gerekirse, Futbol Ligi'nin haritası sanayileşmiş İngiltere'nin haritası ile aynı olduğu için bu proleter ulusun yapısıydı. Kupa finali nedeniyle Londra'yı işgal eden iki proletarya ordusunun, her yıl ulusal başkentin kamusal alanlarını fethetmesi bile ulusal bir olaydı. 1860'ların sonundan bu yana bu tür bölgesel kolektif törenler yapılıyordu ama bunlar henüz ulusal düzeyde değildi. Madencilerin yıllık gösterilerinden Durham Miners Gala yaşatılıyordu –belki de öbürlerine benzemeyip, kendine has özelliği olan yerel başkentin madencilerce işgal edilmesi yüzünden– ama henüz ulusal değildi.

Birtek, işçi sınıfının ulusal yaşam modeli oldukça tektipleşmişti: ve aynı zamanda giderek işçi sınıfına özgü hale gelmeteydi. Burada son derece çarpıcı olan İngiliz el işçileri dünyasının yalıtlanmasıydı.[26] Bu, öncelikle, hem orta ve alt-orta katmanların daha önce karışık olan alanlardan göçüne –süreç Londra'nın Doğu Yakası'nda izlenmiştir– hem de yeni ve *de facto* tek-sınıfa ait kent mahallelerinin ve banliyölerin inşasına bağlı olarak artan toplumsal bir yerleşim ayrımıydı. Bu yeni mahallelerin bir bölümü, Paddington'daki Queen's Park Estate gibi, işçi sınıfı için, çoğu ise yeni beyaz yakalı alt-orta tabaka ile özdeşleştirilen (bu gayet doğru bir saptamadır) yeni "banliyö sakinleri" ve "Villa Toryizmi" için tasarlanmıştı: *Cornhill Magazine*'in 1901'de öngördüğü gibi, eğer başarabilselerdi doğal olarak "memur banliyöleri"nde –Clapham, Forest Gate, Wandsworth, Walthamstow ya da Kilburn– birinde yaşayacaklardı.[27] Diğerleri, yeni bir toplumsal tabaka ve sınıfa ait bir yaşam biçimi için özellikle tasarlanmıyordu. Ancak, ya kiraların daha yoksul kiracıları

saf dışı etmesi ya da daha büyük bir olasılıkla, el işçileri ve kıyaslanabilir bir gelire sahip kara ceketli çalışanların yaşam biçimlerinin gerçekte giderek farklılaşması yüzünden bu noktaya gelmişti. 1900'lerin başında, daha yüksek ücret alan işçiler (zanaatkârlar) ile alt-orta sınıfın yerleşim alanlarının bir birinden ayrılması pek yaygın değildi. Birkenhead, Bolton, Chester, Crewe, Croydon, Darlington, Derby, Hull, Newcastle, Oldham, Portsmouth, Preston, Sheffield, South Shields ve Wigan'daki daha iyi tip konutlarda –beş ya da altı odalı evler– "ayrım olmaksızın zanaatkârlar, küçük memurlar, sigorta temsilcileri, dükkâncılar ve buna benzer insanlar"ın yaşadığı bildiriliyordu. Buna karşın, pek çok yerde böylesi konutlarda işçilerin bulunmadığı özellikle belirtilmekteydi ya da "çoğunlukla emekçi sınıflar teriminin kapsamı içine alınan küçük memur, tezgahtar gibi kişilerin" yaşadığı yer olarak tanımlanmaktaydı.[28] Birmingham, Bradford, Bristol, Burton-on-Trent, Gateshead, Grimsby, Halifax, Hanley, Huddersfield, Kinderminster, Liverpool (ya da en azından Rootle), Manchester, Middlesbrough, Northampton, Norwich, Nottingham, Plymouth, Reading ve Londra dışının büyük bölümü bu tür yerlerdi. Daha iyi koşullarda iskân genelde daha yeni yapılandırılmış iskân anlamına geldiği için toplumsal ayrımın giderek arttığını varsayabiliriz.

Aynı nedenle, bir bölüm kentte –Norwich, Preston ve Stockport gibi– hâlâ birlikte yaşadıkları görülse bile daha yüksek ücret alan zanaatkar ile daha az alan arasındaki toplumsal ayırım ve birçok yerde kentlerin iç bölümlerinde yoğunlaşan çalışma yerlerinden çok uzaklara gitmeye gösterdikleri hoşnutsuzluk –bu her ne kadar katmanlaşsa da işçi sınıfı bölgelerinin bağlantılı mahalleler oluşturduğu anlamına gelir– elbet de artmaktaydı. Battersea'daki zanaatkârların (ve Battersea sosyalizminin) kalelerinden Shaftesbury yapıları Lavender Hill ile ırmak arasında "işçi sınıfı kitlesinin yerleştirildiği"[29] alanın bir parçasıydı.

İkincisi, işçileri beklentileri birbirinden ayırmıştı. Robert Roberts'ın söylediği gibi 1914'ten önce "vasıflı işçiler genelde daha yüksek bir tabakaya katılmak için mücadele etmiyorlardı",[30] ancak kabul edilmiş orta sınıfın altındaki tabakada bile koşulları düzeltme fırsatı iki gelişme ile azalmıştı: sınıf kriteri olarak el becerisine dayanan işçi sınıfı yönteminin yerini giderek örgün eğitimin alması ve

özsaygı ve onura çıkan alternatif biçim olan zanaat içi eğitim ile deneyimin değerini yitirmesi. İşçiler, gitgide hiçbir eğitim almamış ya da bundan bir şey elde edememiş insanlar olarak tanımlanıyordu. Okuldan ayrılanlar ile eğitimini sürdürenler ya da okullu oldukları için iş bulanlar ile iş bulmak için buna gereksinim duymayan kişiler arasındaki karşıtlık –bu bazen babalar ile oğullar arasında ortaya çıkıyor ancak anneler ile oğullar arasında pek görülmüyordu (bakınız D. H. Lawrence)– el becerisine dayanan ile el becerisine dayanmayan işçiler arasında var olan farkları yoğunlaştırdı. Diğer taraftan, 1914'ten önceki son otuz yılda meydana gelen son derece geniş kapsamlı vasıfsızlaştırma, hükümetin o yıllardaki sanayi başdanışmanı Askwith'in önemli bulduğu düş kırıklığını yarattı. Genç işçi:

Teknisyen, gemi yapım ya da inşaat ustası olmak için değil, fabrika işçisi olmak üzere eğitildiğini kendisine itiraf etmek istememekte çoğunluk kısa zaman içinde bir düş kırıklığına sürüklenmektedir. Bir insanın düş kırıklığı yaşadığında nefret ve öfke duyması doğal bir sonuçtur ve bunun sonucu sistemle çelişkiye düşmektir.[31]

Aynı nedenden ötürü, vasıflı işçinin ufku giderek el emeği dünyası ile sınırlandı. Daha az nitelikli olanlar bundan daha da çok etkilendiler. Vasıflı ve vasıfsız işçiler aralarındaki farka karşın toplumun geri kalanından dışlanarak tek bir sınıfın içine sıkıştırıldılar.

Üçüncüsü, işçiler, öteki sınıflardan yaşam biçimleri ile "yaptıkları işin" farklılığıyla ayrılıyorlardı. Bu nedenle, futbolun, halktan destek aldıkça hem oyuncular hem de taraftarlar için daha proleter bir etkinlik haline geldiği açıkça görünmektedir. Önceleri daha vasıflı ve saygın işçilerin etkinliği olduğu şüphe götürmez. Ancak tutulan takıma destek vermek Blackburn'de yaşayan herkesi bir araya getirdiği ya da futbol bir işçi barında sohbet konusu olduğu ölçüde[32] *tüm* işçi dünyasının bir parçası, erkekler arasında toplumsal ilişkiler için bir tür 'lingua franca' idi. Yine, 1880'lerden itibaren nicel olarak müthiş artan işçi sınıfına özgü bahis oynama biçimi çarpıcı bir proleter nitelik taşıyordu. Bahis oynamak, McKibbin'in öne sürdüğü gibi "modern çağda işçi sınıfının en başarılı kendine yetme yöntemiydi":[33] her proleter sokağına ve işyerine uzanan, yasadışı ancak neredeyse tümüyle dürüst bir parasal iş ağı. Aynı sınıf ayrımı

Pazar gazetesini (günlük proleter gazetenin yükselişine dek News of the World ideal tipti) hem nitelikli basından hem de Northcliff'in öncülüğünü yaptığı alt-orta sınıfa özgü yeni basından git gide ayırıyordu. Bunların dışında, daha önce de söylediğim gibi bir de kasket konusu vardır.

Son olarak, Askwith'in reel ücretlerdeki düşüş ile birlikte 1910-14 yıllarında işçiler arasında yer alan karmaşanın sorumlusu olarak gördüğü iki gelişme işçi sınıfını egemen sınıftan ayırmanın ötesinde bu sınıfa yabancılaştırdı. Askwith, kabineye olup bitenlerin nedeni olarak, zenginlerin lüks için, özellikle motorlu araç kullanarak, yaptıkları gösterişli harcamaları sergilemeleri ile kitlesel medyanın büyüyerek haberlerde daha geniş ölçekli bir eşgüdüm ve eylemi sağlamasını sorumlu olarak gösterdi.[34] Askwith'den alıntı yapmamın amacı, plütokrasinin –terim Edward dönemi siyasal sözcük dağarcığına aittir– Belle Epoqne'da, Kraliçe Viktorya dönemindekinden daha fazla gösteriş yaptığını kanıtlamak için değil –ki bu olasıdır– zenginlerin servetinin şimdi daha görünür olduğunu ve diğerlerinin buna daha çok içerlediğini kanıtlamaktır.

Bunların tümü, giderek içsel farklılıkları göz önünde bulundurmayan bir kader topluluğuna, bir araya gelmiş tek bir işçi sınıfı anlayışına çıkar. Bu salt sınıfsal değil, toplumsal anlamda da bir sınıftır: Keir Hardy'nin 1880'lerin başında hâlâ yaptığı gibi "madenciler sınıfını" "pamuklu dokuma işçileri sınıfından" ayrı tutmanın saçmalık olduğu tek bir gövdeydi.[35] Aslında bu çalışan guruplar arasında bölgeciliğin ve kavgaların büyümesi için bir çok neden yaratan – gemi yapım sanayiini düşünebilirsiniz– bir dönemin aynı zamanda işçilerin nasıl kendilerini giderek büyük L harfiyle yazılan İşçi (Louberer) olarak görüp davrandıkları bir dönem olduğunu açıklamaktadır. Çoğul değil tekil ad olarak işçi sınıfı tarihi gibi büyük "L"nin tarihi de yazılmayı beklemektedir. Dönüşümün 1914'ten önceki yirmibeş yıl içinde dikkat çekici olduğu konusunda hemen hiç şüphe yoktur. Aslında, bütünüyle iktisadi terimlerle, 1900 ve özellikle 1911'den itibaren yerel, bölgesel, vasıflı ve vasıfsız ücret oranlarının farklılaşmasından çok birbirine yaklaşması gözle görülür hale gelir. Hunt'un gösterdiği gibi, Britanya'daki sendikalar ve tüm sanayi çevreleri 1890'a dek aynı sanayi dalında farklı türde iş yapan kişilerin ücretleri arasındaki farkın korunmasına yardımcı oldu. 1890 ile 1910

arasında her iki doğrultuda da net bir etkileri olmadı, ancak 1911'e gelindiğinde bu farkın azaltılmasında yardımcı bir güç durumundaydı.

Siyasetçiler bu sınıfsal bilincin farkındaydılar. Chamberlain bu durumu 1906'da "toplumsal kurtuluşlarının kendi ellerinde olduğuna dair ilk defa işçi sınıfının içinde doğmuş bir inanç"[36] sözleriyle tanımlıyordu. Parti siyaseti sınıf çatışması ile özdeşleştirilmese bile, artık işçilere parti bağlamında seslenen biri, sınıfın üstünlüğüne saygılarını sunmak zorundaydı. Hem Liberal İşçi Partili parlementer Mabon'un hem de yerel gazetenin duyurduğu gibi Rhondda "her bakımdan Emek'in kendisiydi", ancak bu saptamanın amacı elbette Rhondda'nın *yalnızca* Emek'ten ibaret olmadığını öne sürmekti: "insanlar yalnızca ekmek ile yaşayamayacakları için Rhondda'nın madenci seçmenleri Nasyonalisttir, Ayrılıkçıdır." Edward dönemi retoriği "yandaşlarını kurulu bir siyasal modele bağlamak için bir dil, özellikle de 'işçi' sözcüğünü kullanmak zorundaydı".[37] Dinin ve ulusa hitap etmenin yeterli olduğu yerde –Ulster ve Salvidge'in Liverpool'u gibi– sınıf yerel siyaset dilinde geniş bir yer tutmuyordu ya da fazla etkisi yoktu.[38]

Çelişkili biçimde, sınıf başlangıçta işçi siyasetine arka kapıdan girdi. Bir kişi "sınıf temsilcisi" olarak görüldüğü ölçüde, birey olarak Liberal, Tory ya da daha nadir biçimde sosyalist olsa da, "parti siyaseti" arenasının dışında kaldığı düşünülüyordu.[39] Bu durum yalnızca sosyalist olanlarla olmayanların yeni İşçi Partisi'nde dostça bir araya gelebileceği ya da katı Liberal madencilerin görüşlerini değiştirmeden İşçi Partisi'ne geçebilecekleri anlamına gelmiyordu. Bu aynı zamanda Liberallere oy vermeyecek olan Tory yandaşı işçilerin İşçi Partisi'ne oy vereceği anlamına da geliyordu. Bu düşünce Will Crooks 1903'te Woolwich'i kazandığında doğdu. Woolwich, Liberaller için öylesine umutsuz bir koltuktu ki 1900'de burası için uğraşmamışlardı bile. 1890'larda işçilerin siyasal olarak bölündüğü hatta Joyce'un "fabrika siyaseti"nin hızlı bir düşüş içinde olduğu Lanceshire'da bu durum büyük önem taşıyordu. İşçi Partisi üyeliğinde en büyük çoğunluğa Lancashire maden bölgesi sahipti. 1913'te[40] köktenci olmamalarından ötürü kötü bir ün salmış pamuklu dokuma sendikaları, işçi sınıfının kalesi Oldham dışında her yerde ezici bir çoğunlukla siyasal aidat toplamadan yana oy verdi.[41]

Eğer işçilerin ortak sınıfsal çıkarlarının öbür bağlılıklardan *çok*

daha önemli, en azından konuyla çok daha ilintili olduğu henüz görünmüyorsa, bunun gerçekleşip gerçekleşemediğini sormamız gerekir. Liverpool ve Belfost'ta böyle olmadığı apaçıktır. Çok kısa bir zaman sonra İşçi Partisi'ni seçmek öbür partilerin politikalarından kaçınmak değil onlara *karşı* bir seçim yapmak haline geldi. İşçi Partisi'ne verilen oyların 1906'dan sonraki durgunluğu bu ikinci adımı atmanın güçlüğünü yansıtıyor olabilir. 1914 savaşı bu güçlüğü ortadan kaldıracaktır.

Bu adım sosyalistlerin Parlamento'da emeğin bağımsız olarak temsil edilmesi için daha önceki dönem verdikleri mücadeleden temelde çok farklı olan bağımsız İşçi Partisi görüşünü ima ediyordu. Bu, özünde, Parlamento içinde demiryolculuğun çıkarlarını savunmak için demiryolu yöneticilerinin ya da gemiciliğin çıkarlarının sözcülüğü için armatörlerin bulunduğu gibi doğrudan el emeğinin özel çıkarlarını savunabilecek bazı işçilerin bulunması talebiydi. Liberal Parti'yle ilgili sorun, onun ulusal bir parti olarak buna muhalefet etmesi değil, –aksine– yeni bağımsız İşçi kavramının bir avuç etkili işçi ya da eski işçi milletvekilinde fazlasını çağrıştırdığını anlayamamasıydı: Cobden ve Bright'ın Lancashire'deki imalatçılar adına söz almaları gibi Joseph Arch, bir Burt ve hatta bir John Burns – neden olmasın?– Emek adına konuşuyorlardı. Bu, işçilerin yalnızca sınıfı temsil edenlere oy vermesi gerektiğini düşündürüyordu. Ramsay Mac Donald'ın 1903'te açıkladığı gibi "Emek politikaları işçi sınıfının gereksinimlerinin ifadesidir". Ardından kendine özgü biçimde ".... bir sınıf olarak, ama ulusun bir yapıtaşı olarak" *değil* diye ekliyordu.[42] Ancak en azından her iki taraf adına da artan bir sertlik ile yürütüldüğü bir dönemde sınıf mücadelesini işçi sınıfı siyasetinin dışında tutmak o denli kolay olmadı.

Bu beni son noktama getiriyor: sınıf bilinci. İşçi kitlelerinin duygu ve görüşlerini, bilebildiğimiz kadarıyla, eylemcilerden ve militanlardan oluşan öncülerin görüşleriyle özdeşleştirmekten titizlikle kaçındım. Çünkü ikisinin aynı olmadığı apaçıktı. Eylemciler Anglikan kilisesinden kopmanın gerilemekte olduğu bir dönemde ayrılıkçı ruh ile dopdoluydu. İşçi sınıfının yeni yaşam tarzından –özellikle futbol kültüründen– nefret ediyorlardı. O dönemdeki sosyalistlerin, proleter kitlelerin aptallığına ve miskinliğine duydukları nefret, horgörü ve aşağılamayı dile getiren yazılardan geniş bir antoloji oluş-

turulabilir. Militanlar için sınıf bilincinin imaları ne olursa olsun, kitleler onların beklentilerine göre yaşamıyordu. Buna karşın, işçi sınıfını salt apolitik, stoik bir kanunsuzlar dünyası, ulusun büyük bölümünü kapsayan bir getto ya da en iyi koşullarda, kısıtlı ekonomik çıkarlarını savunmak için gerçek ya da potansiyel sendikacılar olarak görmek de aynı oranda yanlıştır. Onlar da bir sınıf bilinci kazandı. Ufak bir işçi azınlığın sosyalizme geçişini, bu azınlığın şaşırtıcı başarısını ve hatta 1890'lardan başlayarak kendisini bir lider kadronun beyni ve güvencesi olarak kabul ettirmesini, ki hiç de önemsiz değildir, büyütmek istemiyorum. İşçi hareketlerinin liderlere, liderlerin de eğitime ihtiyacı vardır. Sosyalizmin dirilişinden bu yana sosyalist sol örgütler, yetkin, bilgili, dinamik ve yenilikçi işçilerin -- temel olarak genç işçiler– kendiliğinden oluşmuş seçkinler grubunu bir araya getirebilecek en etkili işleyişleri ve bu kişiler için en etkili eğitimi sunmuştur. Sendikacılığın gelecekteki liderlerinin siyasal yaşamlarına iki savaş arasında Komünist Parti'de başlamaları gibi, bizim dönemimizde böylesi insanlar SDF'ci, ILP'ci ya da Sendikalist olarak yola çıktılar. Görüşlerini paylaşmayan insanlar tarafından lider olarak kabul edildiler çünkü onlar en iyiydi ve görünürdeki konu dışı düşüncelerinin yanı sıra konuyla doğrudan ilgili düşünceleri de vardı. Buna karşın, İşçi Partisi'nin siyasal dönüşümü kesinlikle daha fazlasını içermektedir. Açıklamak zorunda olduğumuz, maden işçilerinin, sosyalistlerin çağrılarına kayıtsız kalmalarıyla kötü ün salmış olar yapılarından "açıkça sosyalist olan İşçi Partisi'nin Protoryen* muhafızına" dönüşümüdür.[43] Açıklamak zorunda olduğumuz, bunun neden yalnızca Güney Galler gibi sınıf mücadelesinin sertleştiği alanlarda değil, Yorkshire gibi dikkat çekici bir militanlığı bulunmayan alanlarda ve neden yalnızca Lancashire gibi işçilerin yoksul bir yaşam sürdüğü kömür havzalarında değil, durumlarının iyi olduğu yerlerde de gerçekleştiğidir.

Bizim dönemimizde, önce sayıca iki kat çoğalan ve birkaç on yıl sonra yine iki kat büyüyerek 1914'de 4 milyonu aşan sendikal hareketin gösterdiği ilerlemeden farklı olarak, sınıf bilincinin ilerle-

* Protoryen — Roma hükümdarlarının muhafız gücüyle ilgili muhafız gücüne ilişkin.

mesinin çizelgesini çıkarmak neredeyse olanaksızdır. Bizim ölçütlerimize göre bile kitlesel sendikacılık –ve 1910-14 arasında kitlesel militanlık– olarak adlandırılabilecek olgunun yükselişi kuşkusuz bir dönüşüme işaret etmektedir. Ne var ki kesin yapısı belirsizdir. Seçim göstergeleri, diğer işçiler oy kitlesi olarak madenciler kadar kolay tanımlanamadığı için ama esas olarak, bağımsız İşçi Partisi oylarına ilişkin istatistiklerin 1906'dan önce muğlak oluşu ve o tarihten 1914'e dek önem taşımamasından ötürü bizi yanıltmaktadır. Yalnızca, İşçi Partisi'nin birdenbire toplam oy sayısının yüzde 24'ünü aldığı 1918'den itibaren –1929'da yüzde 37.5 yükseldi– bu partiye oy vermek siyasal sınıf bilincinin akla yatkın bir göstergesi olarak kabuledilebilir. Bu noktada, geniş ve gelişen Britanya işçi kitlelerinin İşçi Partisine oy vermesinin işçi olmanın kendiliğinden sonucu olduğunu söylemek olanaklı hale gelmektedir. 1914'ten önce durum henüz böyle değildi. 1913'te maden işçilerinin yüzde 43'ü hâlâ sendikanın İşçi Partisi'ne siyasal aidat ödemesine karşı oy kullanıyordu.

Buna karşın, işçi sınıfı bilincinin oluşumu 1914'ten önce değerlendirilmese de orada durmaktadır. 1915'te Beatrice Webb şöyle diyebiliyordu: "İşçi sınıfını gün be gün daha çok temsil eden hareketin gücü fertlerin büyük inatçılığında yatmaktadır. Bu muazzam duygu belirli bir amaca ya da bir amacın karşıtlığına yönlendirildiğinde karşı konulamaz hale gelir. İngiliz yönetici sınıfımız buna açıktan açığa meydan okumaya kalkışmamalıdır."[45] 1880'de hiç kimse ciddi olarak böylesi bir açıklama yapamazdı ya da yapmazdı. Disraeli'nin iki ulusu şimdi zenginler ve yoksullar değil, orta sınıf ve işçi sınıfıydı. Bu işçi sınıfı, Richard Hoggart'ın iki savaş arasındaki deneyimleri ile betimlediği gibi, en azından sanayi bölgelerinde nesnel çevresi, pratikleri ve refleksleri ile kolayca tanınabilir nitelikteydi. İtiatkar, apolitik ve kayıtsız olmadığı gibi, politik yaklaşımı da genel insan hakları inancı içinde gizli değildi. İşçiler geniş kapsamlı "halk" kavramının büyük bir bölümünü oluşturuyordu. Chartizm siyaseti, gerek bağımsız kitle hareketi gerek liberal köktenciliğin bir kolu olarak etkisini yitirmişti. Bu tip son hareket Emek Temsil Komitesi ile neredeyse aynı anda kuruldu. *Reynolds News*'ın Viktorya döneminin ortalarındaki sol görüşün Howell, Fenwick ve Sam Woods gibi güçlü Liberal-İşçi Partisi üyesi kişilikleri ve sosyalist solda yer alan Yeni Sendikacıları birleştirdi: Tom Mann, Bob Smillie. John Burnes bunu kutsadı. Ancak bu

Ulusal Demokratik birlik, yarattığı, birkaç yıllık önemsemeye değmez etkinin ardından 1906 yılında gözden kayboldu. Bu döneme ilişkin herhangi bir Britanya genel tarihinde hareketin adından çokca söz edildiğinden kuşkuluyum. Emek tarihçileri bile buna bir dipnottan biraz daha fazla önem verirler. Gelecek Emek Temsil Komitesi'nde yatıyordu ve bu programın özü, her ne olursa olsun, özel biçimde işçi sınıfının istek ve özlemlerine hizmet ediyordu.

Bir başka maden işçisi ile bitirmeme izin veriniz. 1862-1938 yılları arasında yaşamış Herbert Smith'i seçiyorum. Çünkü o, ne bir kilise eylemcisiydi ne de bir ideoloji ile bağlantısı vardı. Eğitim görmeye çok istekli olmasına karşın çok okumuş biri de değildi. Ortalama maden ocağı işçisine herhangi bir lider kadar yakındı, South Yorkshire'deki madenciler arasında dinsel bir törene katılırcasına maçlarına gittiği koyu bir Barnsley Futbol Kulübü ve kriket taraftarı, ağır, sert, güvenilir birisi, tartışmaktansa karşısındakileri dışarı çağıran bir adam olarak tanınıyordu. Herbert Smith, sağlam adımlarla ağırlık kontrolörlüğünden Yorkshire Madencileri başkanlığına ve 1920'lerde Madenciler Federasyonu başkanlığına yükseldi. 1897'de otuzbeş yaşında İşçi Partisi'ni desteklemeye karar verdi. Onun geçişini anlamlı kılan, bu kararın geç bir yaşta verilmesidir. Bundan sonra sosyalist olarak kaldı ve 1920'lerde komünistlere saldırmasına karşın Edward dönemi ölçütlerine göre solcu bir İşçi Partisi üyesiydi. Onu ideolojinin çekmediği açıktır. Onu çeken, maden işçilerinin mücadelesi ve sosyalistlerin, Smith'in maden işçilerinin gereksinimi olarak düşündüklerini istemeleriydi; yasal sekiz saatlik işgünü, güvence altına alınmış asgari ücret ve daha iyi koşullara sahip güvenlik.

Ancak Herbert Smith'in seçimi, giysilerinde görsel bir anlatım kazanan kanına işlemiş militanlığını ve engin bir sınıf bilincini de ayrıca dile getiriyordu. Herbert Smith kasketi ile ünlüydü. Onun yaşam öyküsü *The Man in the Cap* adıyla yazılmıştır.[46] Kasketi bir bayrak gibi taşıyordu. Olgun yaşta, Barnsley belediye başkanıyken kolları kordonlu bir üniforma giyen polis müdürü ve kendi sınıfının melon şapkasını ve kapalı şemsiyesini eski kuşaklardan beri sürdürülen bir zarafetle taşıyan Lord Harewood ile çekilmiş bir fotoğrafı vardır. Bodur, şişmanca bir yaşlı adam olan Herbert Smith, Belediye Başkanı zincirini ve nişanını taşıyordu ancak bunların üzerine kasketini

takmıştı. Herbert'in kariyeri hakkında pek çok şey söylenebilir ve bunların hepsi övgü dolu olmayabilir. Ancak ben 1926'da pazarlık masasına kasketiyle oturan ve maden işçilerinin iyiliği için maden patronlarına, hükümete ve dünyaya "hayır" diyen bu insandan, rahat etmek için masanın üzerine koyduğu takma dişleri dışında, övgüyü esirgeyen herkese meydan okuyorum. Burada tüm söylemek istediğim, emek tarihinin daha erken bir evresinde –ve belki de daha sonraki bir dönemde– işçi lideri olarak Herbert Smith'in ve kariyerinin düşünülemez olduğudur. O, 1914'ten önceki onyıllardaki doğuşunu kabataslak betimlemeye çalıştığım yeni işçi sınıfı tarafından yaratılmıştı ve bu sınıfın oluşturulmasına yardım etti. Milyonlarca kasketli insan arasında o kesinlikle bir istisnaydı; ancak yalnızca, büyük bir ormandaki özellikle heybetli bir ağaç gibi. Onun imgesinde kendisini tanıyan daha az önemli, daha az siyasi, daha az etkin sayısız başkaları vardı ve bizim de onları ayrıca tanımamız gerekir.

Bölüm 6

Viktorya Dönemi Değerleri

Bu bölüm diğer özelliklerinin yanı sıra vasıflı el işçisi için bir övgüdür. İlk olarak 1983'de Siyasal Tarih Topluluğu'nda Tawney Konferansı adı altında sunuldu. Bu yüzden, bölümün sonunda, Britanya iktisat tarihinde, sosyalizminde ve iki kitabının adı ile dile getirmek gerekirse, "Eşitlik" "Açgözlü Toplum"a karşı mücadelede en önemli kişilerinden biri olan R. H. Tawney'e (1880-1962) gönderme yapılmıştır.

Bu bölüm, özünde, ilk sanayileşmiş ulustaki vasıflı ücretli işçisinin başına gelenler ve geçirdiği dönüşümler üzerine bir tartışmadır. Onun ayırt edici özellikleri, değerleri, ilgileri ve koruyucu araçları, sanayi devriminden önce ortaya çıkması olanaksız Buharlı Motor İmalatcısı Eğitimli Ustalar gibi vasıflı mesleklere model oluşturan "zanaatlârın sanayi öncesi geçmişinde derin köklere sahiptir. Vasıflı emek, yirminci yüzyılın başlarına dek bu geçmişin izlerini taşımayı sürdürdü: bazı yönleriyle bu izler İkinci Dünya Savaşına dek güçlü biçimde hayatta kalmayı başardı. Britanya sanayiinin başlangıçta yaygın ve çoklukla temel olarak motorlu makine destekli ya da

desteksiz vasıflı el emeğine dayandığı şimdi genel kabul görmektedir. Bunun nedenleri teknolojiktir –üretim örgütlenmesinden kaynaklanan nedenlerden ötürü henüz vasıflı el emeğinden vazgeçilemediği ölçüde– çünkü vasıflı emek, tasarımı, teknolojik beceriyi ve işyeri yönetimini bütünlüyor ve bir bakıma bunların yerine geçiyordu. Durumun daha temel bir nedeni ise iş rasyonalitesinden kaynaklanmaktaydı. Doyurucu karların yolunu kesmediği sürece, yerine başka bir şey koymanın getireceği ya da bunun ardından doğal olarak ortaya çıkacak yüklü bedel, vasıflı el emeği olmadan elde edilecek kâr beklentisini cazip kılmıyordu. Bunun geçerliliği salt Fleed Caddesi gibi özel durumlar ile sınırlı değildi. Armstronglardan Sir Andrew Noble'un ırmakta kullanılacak bir tekne üretmenin 6000 araba üretmekten daha kârlı olduğunu savunması kuşkusuz doğruydu.[1] Birleşik Devletlerden farklı olarak, vasıflı el emeği sıkıntısı çekilmiyordu. Dünya pazarındaki ya da daha açık biçimde belirtmek gerekirse bugün üçüncü dünya ve beyaz imparatorluk adını alan pazarlardaki Britanya mallarının egemen konumu eski üretim yöntemlerini geçerli kılarken, iç pazarda vasıflı el emeğinin yerini alacak en büyük itici güç, yani standartlaşmış seri üretim, yüzyılın son onyıllarına dek olağandışı biçimde güçsüz ve bölük pörçükdü. Dahası, Britanya'da vasıflı el emeğinin, ücret bağlamında pahalı olmadığı öne sürülebilir. Bu,nun taşımacılıkdan daha az bir maliyete yol açabileceği söylenebilir.

Bu yüzden, Britanyalı vasıflı işçi kayda değer bir gücün can alıcı konumuna sahipti. Bu gücü elinde tuttuğu ve kullandığı sürece kendisini yerinden etmek daha sorunlu ve pahalı hale geliyordu. Aslında, vasfın egemenliği alaşağı edilebilirdi. Vasıflı işçiler, hatta güçlü teknisyenler, 1830'ların başı ile 1850'lerin başı arasındaki karanlık ve belirleyici mücadelelerde yenilgiye uğratılmıştı –güçlü teknisyenler de buna dahildi. Yine de, 1850 ve 1860'larda bunu, çoğu sanayide patronlar ile vasıflı işçiler arasında, her iki tarafı da tatmin eden, düzenleme ve uzlaşmalardan oluşan üstü örtülü bir sistem izledi. Vasıflı işçinin konumu öyle bir noktaya ulaşmıştı ki daha sonraki bir dönemde onun yerine yeni ve daha ileri bir makineleşme ve "bilimsel yönetim" getirmeye ilişkin çok daha sistemli girişimler de büyük ölçüde başarısız oldu. Gerçekte, ondokuzuncu yüzyıl zanaatkârı yok olmaya mahkumdu. Sanayiin can alıcı olsa da küçük kalmış bazı

kolları ve kayıt dışı ekonominin içten içe yayılımı dışında (erkek) zanaatkâr –bizim zamanımızda bile kadın olması çok düşük bir olasılıktır– artık pek söz sahibi değildi.

Bu nedenle, zanaatkârın tarihi beş perdelik bir oyundur: birinci perde onu sanayi öncesi mirasının içine yerleştirir, ikincisi erken sanayiin dönemindeki mücadelelerini ele alır, üçüncüsü Viktorya döneminin ortalarında kazandığı zaferlerle sürer ve dördüncüsü yeni saldırılara karşı başarılı direnişi üzerinedir. Sonuncu perde ise, birinci savaş sonrası hızlı ekonomik büyümenin sonundan bu yana gerçekleşmekte olan aşamalı ancak dinginlikten uzak gerileme ve mahvoluşa tanıklık eder.

Basit bir gözlem ile başlayacağım. Çoğu Avrupa dilinde niteleme yapılmadan kullanılan *zanaatkâr* sözcüğü ya da eş anlamlısı otomatik olarak bağımsız küçük sanat erbabı, kendi kendisinin patronu usta işçi ya da böyle olouğunu sanan biri biçiminde anlaşılır. Ondokuzuncu yüzyıl Britanya'sında, bu sözcüğün benzer biçimde otomatik olarak vasıflı ücretli işçiye ya da kimi zaman en başta herhangi bir ücretli işçiye (Gaskell'in *Artisans and Machinery* adlı yapıtındaki gibi) gönderme yaptığı varsayılmıştır. Kısacası, bu ülkedeki zanaat gelenek ve değerleri, başka hiçbir yerdekine benzemeyen bir biçimde proleterleşmiştir. Belki de zanaatkâr sözcüğünün kendisi yanıltıcıdır. Sözcük, büyük ölçüde ondokuzuncu yüzyılın toplumsal ve siyasal tartışmalar dünyasına aittir. Olasılıkla bu sözcük halkın söz dağarcığına, Napolyon Savaşlarının sonunda yaşamı Elizabeth döneminin emek törelerine uygun davranış biçimine geri döndürmeyi amaçlayan zanaat ustalarının ve eğitimli usta işçilerin –bunların ikincisi uzun zamandır son derece baskındı– hemen hemen son ortak çabaları olan kötü bitmeye mahkum kampanyalar sırasında girdi. Sözcüğün, onsekizinci yüzyılda toplumsal tanımlama ya da sınıflama için pek ender kullanıldığı görünmektedir. İşçi sınıfı çevrelerinde neredeyse evrensel olarak kullanılan sözcük esnaftır (tradesman). Ondokuzuncu yüzyılda orta sınıf kullanımında "esnaf" neredeyse istisnasız biçimde genel olarak küçük bir perakendeci ("ticaretle uğraşan" kimse) anlamına gelirken, işçi sınıfı kullanımında eski zanaatkârların kullanım biçimi olan ve belki de yaşlılar arasında hâlâ korunan "zanaat sahibi kimse" anlamını taşıyordu: burada dil ve zanaat erbabının toplumsal konumunun üretenler ve satanlar olarak

farklılaşması örtüşüyordu. Bu arada, "ticaretle uğraşan" horgörü ve boyun eğme çağrıştırırken "zanaat sahibi olma"nın en azından meslek erbapları ya da kendilerini bunlarla kıyaslayanlar için kişisel tatmin ve gurur çağrışımlarını koruduğunu belirtebiliriz.

"Usta" sözcüğü benzer bir gelişme gösterip on dokuzuncu yüzyılda "işveren" sözcüğünün eşanlamlısı haline gelirken, "eğitimli usta işçi" bunun karşıtı biçimde "ücret karşılığı çalışan zanaatkâr" ile eşanlamlı olur. Aslında bu sözcük, sanayileşmenin şafağında kimi zaman herhangi bir ücretli işçi için kullanılmaktadır. Eski zanaatları inadına yaşatan Zanaatkâr dernekleri ve sendikalar şimdi yalnızca şapkacılık ya da süpürge imalatçılığı gibi geleneksel zanaatları değil gezgin buhar motoru ve buhar kazanı imalatçılığı gibi daha önceden örneğine rastlanmayanları da içine alan bir gövdedir. Sendikalar giderek "eğitimli usta işçi" sözcüğünü isimlerinden atarken, hâlâ vasıflı işçi tanımlamasını sürdüren sözcüğün kendisi artık meslekteki "ustalar" ile değil sayılarını denetim altında tutmaya çabaladığı çıraklar ve özellikle de karşılarında meslek tekelini korumaya çalıştığı "vasıfsız işçiler" ya da "her işi yapan işçiler" ile çelişiyordu. Bundan ötürü, on dokuzuncu yüzyıldaki sınıf farklılaşma ve tabakalaşmasının kökleri sözcük dağarcığının ve dolayısıyla, sanayi öncesi zanaat dünyasına ilişkin donuk anıların derinlerinde yatmaktadır.

Dahası, "zanaat" sözcüğü, özde, bunu uygulayan vasıflı işçilerle özdeşleşmiştir. "Her zanaatın erbapları kendi aralarında, yaptıkları işten genel bir kapsamı belirtecek biçimde "zanaat" diye söz eder."[2] Yirminci yüzyıl başında çıkmış bir emek terimleri sözlüğü "emek ile bağlantılı olduğunda bu sözcük 1) el işçiliği alanında belirli bir hüner, zanaat ya da meslek, 2) belirli tek bir zanaat ya da meslek ile uğraşan kolektif işçi kitlesini belirtir" der.[3] Aslında zanaat sözcüğü birlik sözcüğünün eşanlamlısı haline de gelebilmektedir. İkinci Dünya Savaşı gibi geç bir dönemde, vasıfsız bir işçinin beceri gerektiren bir iş yaptığını görerek öfkelenen bir fıçıcı çırağı, patronunu, işçiye engel olmazsa durumu zanaatın dikkatine sunmakla tehdit eder ve istediğini elde eder.[4]

Dil sorunu önemlidir ve sistemli bir araştırmanın karşılığını verecektir, ancak ben, dilbilimsel anlam üzerinde uğraşmak istemiyorum. Her koşulda, sanayi öncesi zanaat örgütlenmesinin sözcük dağarcığı ve kurumları, işçi sınıfına neredeyse bir bütün olarak geç-

miştir. Ayrıca işçi sınıfları içindeki Viktorya dönemine özgü temel sınıfsal ayrımın da zanaat geleneğinden türediği açıktır. Viktorya döneminde işçiler arasında "zanaatkârlar" ya da benzer bir terim olan "makinist" ile "vasıfsız işçiler" biçiminde ortaya çıkan ayrımın gerçekçilikten yoksun ve tanımsal bağlamda her zaman yetersiz olduğu konusunda görüş birliğine varılmıştır. Yine de, bu ayrım genel bir kabul görmüştü. Bu yalnızca, 1890'lardan bu yana muğlak biçimde "yarı vasıflı" olarak bilinen ve ne tam anlamıyla bir kenara atılabilen ne de hafife alınabilen grupların genişleyip yayılmasına kadar büyük bir sınıfsal soruna yol açmadan gerçek bir bölünmeyi temsil eden vasıflı işçiler tarafından değil genel olarak kabul ediliyordu.[5] Ustaların bakış açısından bu durum, vasıflı emek ile tüm diğer emek türleri arasındaki ayrımı yansıtıyordu ve bu bağlamda vasıflı emek "ister belirli bir kontrat ya da anlaşma ile bir tek işletmede ister böyle bir kontrat olmaksızın bir işletmeden öbürüne geçerek uzun bir hizmet dönemi gerektiren tüm işler"[6] biçiminde tanımlanıyordu. İşçilerin yaptığı tanım da özde buydu.[7]

Vasıflı işçilerin bakış açısından sözü edilen biçimde öğrenilmiş becerinin *niteliksel* üstünlüğünü –zanaatkârlığın profesyonelliği– ve aynı zamanda statüsünü, ödüllerini temsil ediyordu. Çıraklık eğitimi almış gezgin işçi, ideal aristokrat emekçi tipiydi. Bunun nedeni yalnızca işinin hüner ve düşünce yeteneği gerektirmesi değil, "zanaatın" ayrıcalıklıyı, ayrıcalıksızdan ayıran, resmi ve ideal biçimde kurumlaşmış bir sınır çizgisi sunmasıydı. Örgün çıraklık eğitiminin pek çok zanaata açılan en önemli kapı olmaması çok da fark etmiyordu. George Howell 1877'de sendika üyelerinin yüzde 10'undan daha azının tam bir çıraklık eğitimi aldığını saptadı.[8] Birleşik Marangozlar ve Doğramacılar Derneği sekreteri Robert Applegarth gibi zanaatkârların temel direği de bu grubun içinde yer alıyordu. Temel gerçek, bir gün ya da bir ayda iyi tesisatçı –hatta iyi marangoz ve duvar işçisi ki bu zanaatlar tecavüze karşı çok daha savunmasızdı– yetişmeyeceğiydi. Gerçek vasıf vazgeçilmezliğini koruduğu sürece zanaatkarlar –iş varoldukça asla işsiz kalmayacak grup– kimi zaman sanıldığından daha güvenli durumdaydılar. Karşısında kendilerini korumak zorunda oldukları, eğitilmiş zanaatkârların uzun dönemli artığı olarak işlerini ellerinden alabilecek olan vasıfsız işçiler ile ellerinden her iş gelen kişiler değildi –ve elbette zanaat döngüsü ile ya-

şam döngüsünün her ikisindeki güvensizlik. Taşrada çıraklık eğitimi almış çok sayıda işçinin akımına uğrayan inşaat işlerinde büyük bir önem taşımasına karşın pek çok zanaatta, örneğin makine ustalığında denetimden çıkmış yedek bir zanaatkâr ordusu kuşağının oluşma tehlikesi küçüktü.

Ele aldığımız zanaatkârlar da önem taşıyordu. Bu arada, bu zanaatkarların, Viktorya döneminin ortalarındaki parlamento tartışmalarına katılan ya da Alastair Reid'in sözleri ile "binlerce dipnotun kahramanı" Thomas Wright zamanında rastlanan ve "aydın zanaatkâr" olarak tanımlanan kesim ile karıştırılmaması gerektiğini belirtmeliyim. Aslında, zanaatkâr daha yeterli bir eğitim almaya ve pek çok emek hareketi tarihinin gösterdiği gibi, sorumlu lider konumuna gelmeye, zanaatkâr olmayan çoğu kişiden daha eğilimliydi. Yarı vasıflı işçilerin ağırlıklı olarak yer aldığı halde vasıflı sendikası olarak tanımlanan daha eski zanaatkâr sendikalarında, tam gün sendika görevlisi olarak çalışan vasıflı işçi oranı –yaklaşık yüzde 95– 1950'lerde bile aynı düzeyi korumaktaydı.[9] Yine de, Thomas Wright'ın doğrulukla gözlemlediği gibi entelektüel ilgilere sahip okuyan zanaatkarlar –en azından İngiltere'de– alışkanlıkları ve beğenileri proletaryanın geri kalanından çok farklı olmayan meslektaşları arasında azınlıkta kalıyorlardı.[10] "Aydın zanaatkârlar" olarak düşünülebilecek örnek gruba ilişkin bir çözümleme bu noktayı kesinleştirmektedir. London Mechanics İnstitution'u ilk üç yıllık öğrenci alımında sözgelimi şapkacılar, fıçıcılar ve tersane işçileri gibi grupların olması gerekenden çok daha düşük bir oran ile temsil edilmeleri, kendilerini, daha az vasıflı ya da zanaat hiyerarşisinde daha yüksek oranlarda temsil edilen örneğin ağaç işçiliği zanaatkârlarından daha aşağılarda düşünmelerine yol açıyordu.[11] Gece okullarına devam istatistiklerinin daha geç tarihli olanları ile kesinleşen gerçek, bazı zanaatların yazılı hesaplamalar yapmayı ve tasarımlar kullanmayı ya da üretmeyi mesleki açıdan diğerlerinden daha yararlı buldukları ve bu nedenle okumaya daha eğilimli olduklarıdır.[12] Bu yüzden, "aydın zanaatkârı" güvenle bir yana bırakabiliriz.

Sanayi öncesi zanaat mirasından onlar ne aldı? Akademisyenler, birleşmiş zanaatların düşünce ve eylemlerinin ardındaki varsayımları kavramakta güçlük çekmeyeceklerdir, çünkü biz de büyük ölçüde bu varsayımlara göre davranmayı sürdürüyoruz. Bir zanaat-

kâr, zanaata özgü oldukça zor ustalığı, sınavla ve yeterli bilgi ve performansa sahip olduğuna ilişkin kanaatle tamamlanan özgün bir eğitim sürecinin sonunda kazanıyordu. Karşılığında, bu insanlar da mesleklerini yürütme, toplumsal statüleri ve mesleğin toplumdaki değeri ile örtüşen yeterli bir geçim hakkı bekliyorlardı. Bu son isteği pazar ekonomisi terimlerine dökmek gayet kolaydır ve gerçekte, zanaatkârların yaptıkları çoğunlukla mesleğe girişi sınırlamaya, (kendi mesleklerinden olsun olmasın) dışarıdan gelenlerin yarattığı rekabeti saf dışı bırakmaya, üretim ve işçi arzını ortalama geliri istenen düzeyde tutacak biçimde sınırlamaya hizmet ediyordu. Zamanımızda, pazar ekonomisi yönetimi elinde tutmaktadır ancak zanaatların temel varsayımları ticaret okullarının söylemleri ile yalnızca çevresel ilişkiye sahipti. Onlar eskinin düzgün yapılandırılmış toplumsal düzen ya da E. P. Thompson'un terimiyle "ahlaksal ekonomi" dilini konuşuyorlardı:

Atalarımızın, Zanaatkar Kurallarını kanunlaştırmadaki apaçık niyeti yeterli sayıda deneyim sahibi usta ve vasıflı işçi yetiştirmek, soylarının sonsuza dek sürmesini sağlamak, onların yetenek ve hünerleri ile dürüstlük ve incelikle işlenmiş [italikler yazar tarafından eklenmiştir] ve mekanik eğitimi ile aşılanmış ulusal sanat ve imalat dallarını güvence altına almak, kalıcı kılmak ve bunların değerini ve servetini artırmaktı.

Bu da karşılığında "yasanın onlara mal olarak bağışta bulunduğu birçok saygın sanat ve zanaatın gösterişsiz ve kapalı biçimde tadını çıkarabilmeye sorgusuz sualsiz hakları olduğu" anlamına geliyordu.[13] Emeğin, çalışan adamın malı olduğu ve böyle kabul edilmesi gerektiği, elbette, o zamanki köktenci siyasal tartışmanın beylik laflarından biriydi.

Buna karşıt olarak, hakkını vererek çalışma görevi baştan kabul edilmişti: İşten ayrılan Londra Fabrika Sac işçileri yarım kalmış herhangi bir işi bitirmek üzere geri dönmek ya da bitirilmesi için para ödemek zorunda bırakılmışlardı. Diğer durumda dernekleri onlara para cezası uyguluyordu.[14] Kısacası, zanaat iyi bir para kazanma yolu değildi; sağladığı geliri daha çok toplumun ihtiyaç duyduğu hizmetler için hüner kazanmış saygın kişilerce nezih bir biçimde yapılan nezih bir işin değerinin toplum ve onun oluşturulmuş yetkelerince tanınmasıdır. İdeal olan ve aslında gerçekleşmesi umulan, oto-

ritelerin bu hakları zanaatkar topluluğuna bıraktığı ya da bağışladığı, ancak zanaatı yaşatacak ve güvence altına alacak en iyi yöntemlerin kolektif biçimde sağlandığı bir durumdu.

Sanayi öncesi dönemin klasik ya da tercih ederseniz ideal-tipik, toplu zanaatlarında bu tür düzenleme ve güvenceler özde, girişimleri eğitim ve sayıca çoğalma sisteminin olduğu kadar kolektivitenin de temel birimlerini oluşturan zanaat ustalarının elindeydi. Aslında kiralık işçiler tarafından temsil edilen zanaatkâr çıkarlarının çok farklı ifade edileceği apaçıktır. Böyle tanımlanmış bir "mes gezgin işçileri özel loncalar, cemiyetler ya da diğer birliklerde örgütlense bile zanaat ekonomisi içindeki kendine yeten gezgin zanaatkar tabakası ile aynı olmayacağı ise daha az belirgindir. Yakın tarihte yapılmış bazı çalışmalar bu konuda önemli ilerlemeler kaydetmiş olsa da, ikinci tip örgütlenme ile doğrudan zanaat sendikaları biçimini almak üzere gelişen Britanya zanaat dernekleri arasındaki fark bugüne dek yapılandan daha fazla çözümlemeye layıktır. Gezgin işçilerin bu tür kolektif hareketlerinin çoklukla ekonomik çıkarları yitirmek pahasına da olsa, dışarıdaki gezgin işçinin toplumsal prestijini ve onurunu vurgulamaya yöneldiği ve bunu ünlü gezgin işçi ritüelleri, dövüşleri ve isyanları gibi simgesel uygulamaları son derece büyüterek yaptığı öne sürülmüştür.[15] Burada dikkat etmemiz gereken, yalnızca gezgin işçinin gelişiminin izlediği bu yolun –bildiğim kadarıyla Britanya'da koşutu yoktur– doğrudan sendikacılığa çıkmasının kolay olamayacağıdır.

Britanya'daki gezgin işçi zanaat örgütlerinde, sanayi devrimi öncesinde bile, ücretli işçilerin ekonomik çıkarlarının temel alındığı açıktı. Bu demektir ki, örgütler onları, el işçilerini bekleyen başlıca hayati tehlikelere, yani kaza, hastalık ve yaşlılık, zaman yitimi, emeğinin hakkını alamama, dönemsel işsizlik ve iş gücü fazlasına karşı korumak amacıyla düzenlenmişti.[16] Alman ya da Fransız gezgin işçi kolektivitesinin çekirdeği atölyelerin dışındayken –seyahat etmenin kurumlaştığı dönemde, gezgin işçi konukevleri ya da meslek erbaplığına kabul törenlerinin yapıldığı hanlar– Britanya'daki çırağın gezgin işçi olma yolunda temel toplumsallaşma alanının çalıştığı yer olduğu apaçıktı. Burada kendisine, hem ahlaksal kurallar çerçevesinde hem de arkadaşlarından örnekler verilerek, "zanaata, yazılı ve yazısız yasalara saygı duyması gerektiği, zanaatı genel anlamda et-

kileyen herhangi bir durumda zanaat ister iyi ister kötü yönetilsin, kişisel çıkarlarını ya da şahsi görüşünü zanaatın genel çıkarı adına feda etmesi gerektiği" öğretiliyordu.[17] Bu nedenle "zanaat törelerinin" gelenek ya da ritüel niteliği taşıyan uygulamalar olması ile meslekteki işçilerin toplu eylem mantığı ya da bu sayede kazanılmış ayrıcalıklar yararına alınan bir önlem olması arasında net bir ayrım yoktu. Buna bağlı olarak, resmiyet kazanmış bazı ritüellerin "zanaat törelerinin" gücünü hafifletmeden körelmesine izin verilebiliyordu.

Prothero'nun Artisan Politics adlı yapıtının gösterdiği gibi dostluk ve dayanışma derneklerini, misafirhaneler ve dolaşma sistemi zanaatkarlara ulus çapında bir boyut kazandırıyordu ve çıraklık gezgin işçinin temel kurumlarını oluşturmaktaydı. Araştırmalar, bunlara dükkan ya da bölge içindeki örgütsüz ancak hiçbir biçimde bütünüyle resmi olmayan çalışma grubunu da eklememiz konusunda haklı bir ısrarı sürdürmektedir.[18]

Bu kurumlar ücret karşılığı tutulan kişilerin çıkarlarını koruyordu. Ancak bunun, ücret karşılığı tutulan kişilerin, daha doğru bir anlatımla "zanaatlarını" kuruyan saygın ve onurlu insanların özel topluluğunun oluşturduğu "meslek" olarak görüldüğü asla unutulmamalıdır. Yani toplum onlara, hüner ve deneyim kazanacakları bir eğitim gerektiren toplumsal görevler yerine getirmeleri karşılığında bağımsızlık, saygı ve uygun bir geçim olanağı sağlıyordu. Birleşik Makine Ustaları Derneği'nin asıl tüzüğünde 'mesleğe giriş hakkı' elinde doktor diploması tutan kişinin hakkı ile karşılaştırılmıştı.[19] Mesleki yeterlik, mesleği uygulama hakkı ile özdeşti.

Zanaatkarın bağımsızlık anlayışı, elbette, ahlaksal bir zorunluluğun ötesinde bir temel üzerine oturtulmuştu. Bu temel onun hünerinin üretim için kaçınılmazlığıydı: aslında bu üretimin tek vazgeçilmez etmeni olduğuna ilişkin inançtı. Bu nedenle, on dokuzuncu yüzyılda zanaatkârın, mesleğe mütevazı ancak saygın yerini kazandıran ahlaksal ekonomiyi giderek daha da çok göz ardı eden kapitalizme karşı çıkışı uzun zamandır tanıdığı ustabaşına ya da el gereçlerinin bir uzantısı sayılabilecek makinelere değil, verimsiz ve asalak bir aracı olarak gördüğü kapitaliste yönelikti. "Yararlı emeğe" dahil edilen –Hodgskin'in sözüyle– hem "onların ustaları olduğu kadar birer sıradan işçi olan" ve hem de "emeğin yönlendirilip denetlenmesinde ve onun ürünün dağıtımında" ihtiyaç duyulan usta-patronlara bir so-

run yoktu: ancak ne yazık ki "onlar aynı zamanda" –yine Hodgskin– "kapitalist ya da kapitalistlerin ajanıydı ve bu bakımdan onların çıkarları işçilerinin çıkarlarıyla taban tabana zıddı. Küçük usta-patronlar hiçbir soruna yol açmadılar ve aslında, çoğu zaman, sendika üyesi olabiliyor ya da üyeliklerini sürdürebiliyorlardı. Bu tavırda, erken dönem sosyalizmin yanlış biçimde 'ütopik' olarak adlandırılan kuramsal temelleri görülecektir. Bu, ilk sosyalistler zanaatkârlar tarafından gerçekleştirilen kooperatif üretimi aracılığı ile rekabetin ve kapitalisti bertaraf etmeyi hayal ediyordu. Prothero, yola sadece "moral ekonomi"yi korumak ya da yeniden kurmak üzere çıkan zanaatkârların kendilerini nasıl 19. yüzyılın ekonomik dönüşümlerinin baskısı altında bulduklarını, kafalarındaki biçimiyle ahlaksal toplum düzenini yeniden kurmanın yeni ve devrimci yollarını planladıklarını ve bunlar olurken nasıl toplumsal yenilikçi ve ihtilalci hale geldiklerini göstermiştir. Prothero ayrıca, bu bakımdan Britanyalı gezgin zanaatkarın geçirdiği evrimin kıtadaki, ya da daha çok Fransa'daki, evrim ile koşut ilerlediğine haklı olarak dikkat çekmektedir.[21] Her ikisi de, zanaatkar olarak siyasal bakımdan etkin hale gelme ve bunu yaparken kendisini 'emekçi sınıflarına' ya da bunların temel dallarına dönüştürmeye eğilimi taşıyordu.

Yine de, aralarında can alıcı bir fark vardır. Ütopik sosyalizm ya da daha doğrusu mutualizm ve üreticilerin işbirliği (co-operation) Fransız sosyalizminin özü durumuna geldi ve bu niteliği uzun süre korudu. Ancak, Britanya'da ara sıra yükselen popülaritesine ve gezici işçi kadrolarına çekici gelmesine karşın kooperatif sosyalizm her zaman için ikincil bir olguydu. Ekonomik baskı altındaki herkes gibi gezici zanaatkarların da paylarına düşeni aldıkları işçi sınıfının ilk kitle hareketi Chartizm'in ülkenin dört bir yanına yayılmasıyla kooperatif sosyalizm unutulma sürecine bile girdi. Sosyalizm kıtada tırmanışa geçerken 1840'ların Britanya'sında gücünü yitirdi. Bu farklılığın nedenleri ne olursa olsun, –bu nedenler bütünüyle aydınlatılmayı beklemektedir– ülkenin siyasal koşullarında ve esas olarak bireysel ya da kolektif küçük meta olsun üretimi ekonomisine duyulan inancı yıkan ya da ekonomik olarak onu marjinal kılan Britanya kapitalist ekonomisinin diğerlerine göre çok ilerlemiş olmasında aranmalıdır. Gezici zanaatkarlar işçiydi. Patronlar dünyasında yaşıyorlardı. Başlangıcından beri gerçek çekiciliği olduğunu kanıtlayan tek

işbirliği (co-operation) biçiminin bir küçük bağımsızlar ekonomik sisteminin yani kooperatif dükkânların (co-opshops) yerini alması için çalışılması tipiktir.

Bu nedenlerden ötürü, sanayi kapitalizmi ekonomisi onun vasıf, saygınlık ve görece ayrıcalık ile ilgili mütevazı isteklerini kabul etmeye karar verip açıkça fırsatları genişletme ve dişe dokunur bir iyileşme önerince zanaatkar bu ekonomi ile uzlaşmakta güçlük çekmedi. 1850 ve 1860'larda durum tam da böyleydi. Birleşik Marangozlar ve Doğramacılar Derneği'nin Cardiff şubesinin 1867 tarihindeki yıllık yemekli toplantısı zanaatkarın içinde bulunduğu durumu simgeleyebilir. Toplantı 'yaz kış yeşil bitkiler ile hoş bir şekilde düzenlenmiş' Masons Arms'da yapıldı. 'Başkan koltuğunun üzerinde, patron ile işçi arasındaki dostluğu candan bir el sıkışma ile betimleyen bir resim vardı'.[22] Bu ikonografik temaya o dönemde sıkça rastlanır.[23] 'Arka planda tüm ulusların ticaret ilişkileri temsil ediliyordu ve köşede eski zaman filozoflarının vs. büstleri bulunuyordu. Resmin üzerinde şöyle yazmaktaydı: "Onurlu rekabette başarı kazanmak" ve "ulusların refah ve zenginliği, bilime, sanayie ve tüm kazançların adil biçimde dengelenmesine bağlıdır." Bu tür duygusallıkların kanıların grev yapmakla bağdaşmayacağını varsaymak bir hata olurdu.

Richard Price'ın bize anımsattığı gibi, zanaatkar toplu örgütlenmeye kesinlikle gerek duymuşsa da normal olarak kolektif gücü henüz sendika üyeliği ile ölçülecek durumda değildi. Mayhew ve diğerlerinin genel varsayımı, "dernek üyelerinin" istisnai meslekler dışında tüm alanların belki yüzde 10'unu temsil ettiğiydi. Masonlar gibi güçlü topluluklar 1871'de olasılıkla yüzde 15'lik, marangoz ve doğramacılar olasılıkla yüzde 11 ila 12'lik ve sıvacılar yüzde 10'un altında bir örgütlülük oranına sahipti.[24] 1861'de Birleşik Makine Ustaları yaklaşık yüzde 40 ile oldukça sıradışıydılar.[25] Örgütsüz zanaatlardaki dernek üyelerinin ekonomik ilerlemede arabulucu rolü oynayıp oynamadıkları ya da bunu ne zaman yaptıkları bugün yeniden gündeme gelmiş bir sorudur. Her koşulda, hem örgütlü hem de örgütsüz zanaatkarların arasında zanaat dışındakileri kısıtlamada ortak çıkarları olduğu sürece, ücret ve çalışma saati için yapılan hareketlerde keskin bir ayrım yoktu. Nitekim, sözleşmeli hiçbir çırağın bulunmadığı ve işçilerin yüzde 70'inin mesleğe henüz 'el attığı' za-

yıf örgütlü Portsmouth kentinde duvar işçileri arasında, yine de, parça iş yoktu ve bir zamanlar sıkça rastlanan vasıfsız işçilerin ilerlemesi de oldukça azalmıştı.[26] Webb'lerin, patronlar ile iş ilişkilerini zayıf bulduğu Glasgow'da hiçbir çalışma kuralı, çıraklar üzerinde hiçbir kısıtlama yoktu ve güçlü sendikalardan uzak bu kentte parça başı iş yapılmıyor, vasıfsız işçiler "haklarından fazlasını istemiyorlardı".[27] Gerçek, zanaatkarlığın yalnızca kişinin kimlik ve özsaygı ölçüsü değil aynı zamanda gelirinin güvencesi olduğudur. Londra yapı sanayiindeki işsizlik üzerine çalışan bir araştırmacı, en nitelikli işçilerin her zaman iş bulduklarını söylenmektedir.[28] Birleşik Marangozlar ve Doğramacılar'da "derneğin başarısının tüm üyelerin işin ehli işçiler oluşuna" bağlı olduğu varsayılıyordu.[29] Mesleğe kabul edilme bu ölçüte göre gerçekleştiriliyor ve aslında, çıta yüksek tutuluyordu. "Bir işçi haftada 36 şilin etmiyorsa" diyordu Birleşik Makine Ustaları yayını Monthly Record 1911'de tüm içtenliğiyle olmasa da gururla, "sendikanın yetersizliğin hakkından gelecek kuralları vardır."[30] James Hopkins'in 1830'lardaki gözlemleri de buna benziyordu: "Bizim dükkanımız güçlü bir sendika dükkanıydı ve kentin önde gelen işçileri burada çalışıyordu."[31] Zanaatkarların patronların büyük silahlarına karşı savaşırken kullandıkları küçük ateşli silahlar etkinliğini, beceriyi olduğu kadar nişancıların dayanışmasını da koruyan nitelik siperlerinden alıyordu.

Nitelik ve zanaatkarın bağımsızlığı, sahip olduğu kişisel araçlarla[32], onun herhangi bir yerde kendi zanaatında, çalışmasını olanaklı kılan o ufak ama yaşamsal üretim araçları ile simgeleniyordu. Liberal-İşçi Partisi Parlamento üyesi ve sendika lideri Broadhurst, siyasetin üst basamaklarında olduğu sürece duvarcılık aletlerini toplanmış ve hazır tuttu: bunlar onun sigortasıydı.[33] Yıllar sonra, 1939'da kazan ustası Harry Pollitt Komünist Parti'deki görevinden alındığında, annesi gururla şöyle yazıyordu: "İşaretleme gereçlerin burada, onları valizin içinde sakladım. Her zaman kullanılmaya hazırlar."[34] Daha mütevazı bir düzeyde, J. B. Priestley'in Good Companions adlı eserinde Jess Oakroyd işini kaybedip yolculuk etmeye başladığında yanında taşıdığı en önemli şey alet çantasıydı.

Mağrur zanaatkârların –özellikle de ağaç işindekilerin– statü simgesi olarak araç gerece ve güzel, pahalı alet kutularına çok para harcamalarına karşın, en yüksek nitelik vasıflar mutlaka en pahalı

ya da özenle hazırlanmış alet kutusunu gerektirmiyordu. Birleşik Marangozlar ve Doğramacılar Derneği 1886'da "bir üye (gerekenden) daha değerli bir takımı işe götürürse bunun tehlikesini kendi üstlenmelidir" diyerek alet takımı yitiminde verilen yardım parasını kısıtladı.[35] Araç gerecin sendika tarafından sigorta edilmesi ağaç işçileri arasında alışıldık bir durumdu. Ancak, olasılıkla kişisel araçları dükkan donanımına yardımcı olduğu için, metal işçileri arasında uygulama o denli yaygın değildi.[36] Birleşik Marangozlar ve Doğramacılar Derneği'nin "araç gereç yardım parasının" sendika için temel bir reklam aracı olarak tasarlandığı açıktı –yalnızca yangın ve deniz kazasına karşı değil, hırsızlığa karşı da sigorta yapılıyordu– ve konuya ilişkin sektör önergelerinin ve uyarıların sıklığı ise taşıdığı önemi gösteriyordu.[37] Aslında, derneğin ilk otuz yılı boyunca üye başına ödenen araç gereç yardım parası kaza tazminatı ile kabaca karşılaştırılabilir düzeydeydi ve cenaze yardım parasının yaklaşık yüzde 55'i kadar tutuyordu.[38]

Buna karşın, araç gereçlerin değeri taşıdıkları simgesel önemin yanında ikincildi. Mayhew'a göre, Londralı tersane işçileri –pek az işçi onlardan daha vasıflıydı– 1849'da olasılıkla 50 şilin değerinde gerece sahipti[39] ve 1880'lerde sendika 5 pound'a kadar olan yenileme tutarlarının yüzde 50'sini karşılıyordu.[40] Mayhew, mobilya yapımcılarının araç gereçlerine 30 ila 40 poundluk, doğramacılarınkine 30 pounda kadar ve fıçıcılarınkine 12 poundluk bir değer biçmişti. Bu rakamlar, marangozların ve doğramacıların gereçleri dışında, Kraliyet İşçi Komisyonu'nda sunulanlardan ya da marangozların raporlarındaki çalınan gereç listesinden elde edilenlerden çok daha yüksektir. Hem Mayhew'a hem de olasılık hesaplarına göre gereçler kişinin çıraklığının son yıllarında teker teker ve başlangıçta elden düşme alınıyordu.[41] Ancak bunlar bağımsızlığı ve dolayısıyla "bilemeye ayrılan zaman" ile ilgili tartışmaları simgeliyordu. Zanaatkar işine hünerini ve gereçlerini taşıdığı için bunların her ikisi de eyleme mutlaka hazır olmalıydı. Onları, yalnızca ve yalnızca kendisi keskinleştirmeliydi –göz ardı edilemeyecek bir haftalık harcama.[42] Mantıken, bileme işlemi son işin bitiminden sonra ve patronun zamanı içinde yapılmalıydı. Bu zamanın sağlanması (ya da karşılığında ücret) beklentisi vardı.[43] Bugün bile, Beynon'un Ford fabrikası örneğinde gösterdiği gibi hâlâ gereçler zanaatkârlar için, sanayi işçileri-

nin sahip olamadığı bir miktar bağımsızlığını ima etmektedir.[44]

Eğer, kişisel gereçler zanaatların bağımsızlığını simgeliyorsa, gereçlerin denetimi de aksine, yönetimin üstünlüğünü simgeliyordu. Yönetimin bileyi taşlarını işliğin dışına çıkarak, işçilere aletlerini diledikleri gibi ve uzmanlıklarına göre bilemelerine izin vermeyip bu işi özel bir alet odasında[45] ve başkalarınca belirlenen açılara göre yapmalarını zorunlu kılarak atölyelerin organizasyonunu dönüştürmekte olduğunu biliyoruz.[45] 20. yüzyılın kütlesel üretim yapan yarıvasıflı makine işinde zanaatkârların son kalesi alet odasıydı. İyi savaş arasında sendikalaşmamış motor sanayisinde bile yönetim, alet odasının duyarlılığına dikkat edecek ve araç gereç tamircilerinin sendika yanlısı olmasına göz yumacaktı. On dokuzuncu yüzyılda, bu tür denetimin en görünür olduğu yerler dev demiryolu şirketleriydi. Bir çok zanaatkârı istihdam eden ve onları eğiten ve ustabaşılarının aslında en çok bunların arasından çıktığını gören bu şirketler beklenebileceği gibi zanaatkârın bakış açısına sahipti[46] ve kısmen özerkleşmiş emek ile bir ortak yaşama gerek görmüyorlardı. Benzer biçimde, Büyük Batı ve Büyük Doğu Demiryolları, işçileri tek taraflı düzenlenmiş Çalışma Kuralları ile kişisel gereçlerini satın almak ve sigorta ettirmek zorunda bırakarak zanaatkarın gururunu bir yükümlülüğe çevirdi. Stratford'daki ustabaşılar işçilerin alet takımlarını atölyeden çıkarılmadan önce teftiş etmekle görevlendirilmişti ve Derby'de bu iş için özel bir geçide gerek duyuyorlardı.[47] Demiryolu şirketlerinin bugüne dek Britanya'da yapılan araştırmalardan daha fazlasını hak eden işçi siyasetleri bazen işe alma, eğitme, daha yüksek vasıf düzeylerine ve atölye çalışmalarına terfi konularının zanaat özerkliği ve bunun dışarıya kapalı denetimi yerine yönetim tarafından denetlenmesi için özel olarak tasarlanmış gibi görünmektedir.

Bunun nedeni, araç gerecin yalnızca zanaatkarın yönetimden görece bağımsız oluşunu değil, daha belirgin biçimde, vasıflı iş tekelini simgelemesiydi. Bedeli ne olursa olsun, vasıfsız ya da belirli bir alanda eğitilmemiş işçilerin uzak tutulması gereken durumun standart ifadesi, yani 'hakkından fazlasını istemek' ise 'aletleri eline almak', 'zanaatkarın gereçleri ile çalışmak' ya da 'gereçleri kendine ayırmak' deyimlerinin farklı biçimde dile getirilmiş haliydi.[48] Birden fazla çalışma kuralı listesinde, vasıfsız duvar işçilerinin 'mala kullanmaları' özellikle yasaklanmıştı.[49] Vasıfsız fıçı imal işçilerinin

yalnızca çekiç gibi belirli fıçı imal gereçlerini kullanmalarına izin veriliyordu.[50] Buna karşın, zanaatkarlar gereçlerini birbirlerine ödünç vererek birbirlerinin statüsünü tanıdıklarını gösteriyorlardı.[51] Kısacası, bunlar, özde, alet kullanan ve aleti tekeline alan hayvanlar olarak tanımlanabilir.

Zanaata kabul hakkı buna uygun nitelik kazanmış işçiler için yalnızca bir hak değil ayrıca bir aile mirasıydı.[52] Zanaatkarların oğulları ve yakınları salt, meslek sahibi –orta sınıflar arasında olduğu gibi, bu işi yapma şansları diğerlerinden belirgin biçimde yüksek olduğu için değil, bunun yanı sıra zanaatkarların oğulları için daha iyisini istememelerinden ve babaların oğulları için mesleğe ayrıcalıklı bir kabul hakkında ısrarcı davranmalarından ötürü zanaatkar oluyorlardı. Birçok Yapı İşçisi Çalışma Kuralında en az bir oğul için ücretsiz çıraklık hakkı sağlanıyordu.[53] Ürkütücü bir büyüklüğe sahip Kazan Yapım İşçileri Topluluğu büyük ölçüde oğullar ve yakınlardan oluşuyordu[54] ve Edward dönemi Londra'sında kazan yapım işçiliği, makine işçiliği ve matbaacılığın bazı kollarında mesleğin babadan oğla geçmesi olağan sayılıyordu. Buna karşın, yapı işçileri arasında bu yalnızca beğenilen duvar ustaları, sıvacılar ve olasılıkla tesisatçılar için geçerliydi. Burada, büro işlerinin zanaatkarların oğulları için pek çekici olmadığına da ayrıca işaret ediliyordu.[55] Bu, Emeğin Yaşamöyküsü Sözlüğü'nden alınan (esas olarak 1850 ile 1900 arasında doğmuş olanlara ait) iki yüz kadar yaşamöyküsünün çözümlemesi ile de doğrulanmıştır.[56] Çözümleme, zanaatkar olmayan kişilerin oğullarının sayısının zanaatkar oğullarının sayısının yalnızca yüzde 75'i dolaylarında olmasına karşın, zanaatkarların memuriyet ya da benzeri işlere giren oğullarının sayısının zanaatkar olmayanların oğullarınınkinin yarısından fazla olmadığını göstermektedir. Kısacası, Viktorya dönemi zanaatkâr atölyesi eğitimi okul eğitiminden hâlâ daha değerliydi ve bir zanaat en azından etkin biçimde sunulan herhangi bir diğer iş kadar ya da daha fazla arzulanıyordu. Gerçekte, Sözlük'ten alınan örnekteki en geniş tek grup (son derece kendi içlerine kapalı madenciler grubunu dışarıda tuttum) zanaatı eline alan yetmiş zanaatkar çocuğundan ibaretti; bunların yaklaşık yarısı babalarının zanaatını seçmişti. Crossick'in Kentish London (1873-5) adlı yapıtından, makine ustalarının yüzde 43'ünün bu zanaat ustalarının çocukları yüzde 64'ünün ise genel anlamda bir vasıf sahibi babala-

rın oğulları olduğunu biliyoruz. Aynı şekilde gemi yapım ustalarının yüzde 64'ü bu işle uğraşan ailelerden yüzde 76'sı ise başka vasıf sahibi ailelerden geliyordu; yapı işindeki zanaatkârlarda ise bu oran yüzde 46'ya ve yüzde 69'du. Zanaatkarlar bir araya getiren ve vasıfsız işçilerden ayıran bağların, Crossick'in öne sürdüğü gibi, Viktorya döneminin ortalarında gerçekten sıkılaşıp sıkılaşmadığı sorusunu açık bırakıyorum.[57]

Bu, zanaatlara girişin kapatıldığı anlamına gelmez. Vasıfsız emeğin eğitilmesi ve yükselmesinin üstünde dikkatle durulması gerektiğini gören ve daha üst düzeye gelebilmesi için önemli bir yol sunan demiryolu gibi güçlü girişimleri saymasak bile iş gücündeki büyüme hızı göz önüne alındığında bu hemen hemen olanaksızdı. Sözlük'ün örneklerinde bu çok dikkat çekicidir: Bu, zanaatkâr katmanının kendilerini yeniden üretmede sahip olduğu üstünlüğü ve vasıflı iş gücü içinde bu kendini yeniden üreten bloğun önemini; zanaatkâr statüsü zanaatkârlarca atölyede verilen uzun ve özel bir ustalık eğitimi anlamına geldiği sürece, katmalarına katılan zanaatkârlar olmayanları azımsanmayacak özümseme gücünü çağrıştırmaktadır. Bir tahmine göre, 1906'da on beş ve on dokuz yaş arasındaki meslek sahibi erkeklerin yaklaşık yüzde 18'i hâlâ çırak ve kalfa olarak sınıflanıyordu.[58] Zanaatkarların baskın olduğu sanayi ve bölgelerde –akla hemen Kuzeydoğu sahili geliyor– mesleğe yeni girenleri özümseme yetkinliği açıkça son derece büyüktü. 1914'te bile, kayda değer çabalara karşın, Makine İşverenler Federasyonu işçilerinin işgücünün yüzde 60'ının hâlâ 'vasıflı' olarak sınıflandırıldığı anımsanmaktadır.[59] Bu koşullar altında zanaatkarlar ya da onların büyük bir bölümü hem ayrıcalıklıydı hem de görece güvenlikteydi.

Konumlarının can alıcı noktası ekonominin el becerilerine, yani işçi tulumu giyenlerin ortaya koyduğu vasıflara bel bağlamasında yatıyordu. Genel anlamda, on dokuzuncu yüzyılın son yirmi yılında yarı vasıflı makine işçilerinin ya da özelleşmiş ve hızla öğrenilen işlere dayanan bir başka iş bölümünün zanaatkârın yerini alabilecek duruma gelmesiyle, gerçek bunalımı da başlamış oldu. Zanaat tarihinin bu evresi, en azından bazı sanayilerde, gayet yoğun biçimde incelenmiştir[60] ve 'emek aristokrasisi' kavramına yapılan ana saldırı da bu noktada yoğunlaşmıştır. Giderek küçülen bir azınlık dışında, artık zanaatkârın konumu eğitim ve pratiğin uzunluğu, vasıf ve pat-

ronların istekli hoşgörüsü tarafından korunmuyordu. Öncelikle sendikalar ile atölye denetiminin güvence altına aldığı iş tekeli tarafından korunuyordu. Yine de, şimdi tekelleşmiş ve koruma altına alınmış olan işler artık eski anlamda vasıflı meslekler değildi. Konumunu korumada en başarılı olanlar, kendi üyelerinin vasıfsızlaştırılmış yeni işleri tekelleştirmelerinde ısrarcı davranan dizgiciler ve kazan yapım ustaları gibi önceden vasıflı sayılan mesleklerin erbaplarıydı. Oysa, bu bile zanaatkarın sahip olduğu özel konumun temelini aşındırdı. Şimdi hepimizin Fleet Caddesi matbaa sanayisinden bildiği gibi, vasıf, ayrıcalık ya da yüksek ücret artık ilişkili olmadığında zanaatkarlar yalnızca, uygun koşullar altında –genelde stratejik bir darboğazın ele geçirilmesi– güçlü pazarlık koşulları yaratabilen pek çok diğer işçinin arasında yer alan bir kümedir.

Genel olarak, on dokuzuncu yüzyıl sonunda zanaatlar 1830'lar ve 1840'lardan sonra ilk kez sanayi kapitalizmi tarafından tehdit edilirken buldular ancak bu defa yanından geçip kurtulma ümidi yoktu. Ayrıcalıklı bir tabaka olarak varoluşları şansa kalmıştı. Dahası, patronların büyük saldırısı şimdi zanaat ayrıcalıklarına yönelmişti. Bu nedenle, kilit sektörler ilk kez kapitalizmin karşısında yer aldı. Aynı biçimde, sanayi ekonomisinin doğurduğu yeni metal işçiliği kimi geleneksel zanaatların aksine siyasal eylemci yetiştirmeye yatkın değildi. 1890'lardan önce, ulus çapında söz sahibi liberal emekçi siyasetçiler arasında pek az makine ve gemi yapım işçisi vardı. Yine de, makine ustaları neredeyse en başından beri sosyalistler arasında önemli bir konuma sahipti. Birleşik Makine Ustaları Derneği'nin 1912 tarihli Delege Toplantısındaki delegelerin yarısından fazlası sınıf mücadelesi ile başarılacak 'kolektivizmi' savunuyor görünmektedir.[61] SİP (Sosyalist İşçi Partisi) gibi küçük ve tartışmacı gruplar onlarla dopdoluydu. Birinci Dünya Savaşı sırasında makine sektöründe işçi temsilcili olmak ile köktencilik et ve tırnak gibi bir arada gidiyordu. Genel olarak yüksek vasıflara sahip metal işçileri sonradan Komünist Partisinin proleter bileşenindeki baskınlıkları ile tanındılar –ancak arkalarından yapı işçileri ve madenciler geliyordu.[62] Sol onları iki nedenden ötürü büyülemişti. Birincisi, sınıf mücadelesi çözümlemesi, örgütlü patronlar ile sınıf çatışması cephesinin can alıcı noktası için savaşan bu insanlar için bir anlam ifade ediyordu; aynı biçimde, kapitalizmin 'adil çıkar dengesi' istediği inancı artık

akla uygunluğunu açıkça yitirmişti. İkincisi, sendikalardaki köktenci sol 1880'lerden beri geleneksel zanaat yöntemlerinin gereksinimine uygun konumlar yaratmak için özel olarak tasarlanmış taktik ve stratejiler icat etmekte ustalaşmıştı.

Bu noktada Britanya işçi hareketine liberal köktenciliğin ciddi talepleri arasında hâlâ yer alan Chartist demokrasiden temelde farklı bir siyasal çehre kazandırmış olan bu sola kaymayı hafife almak istemem. Bu, kimilerine göre kıtadaki pek çok sosyalist hareketten *de facto* daha köktenci bir yeni siyasal çehreydi. Aynı zamanda, bu kayma şimdi tırmanışa geçen ve doğal olarak, yeni açmazların ayırdındaki bilinçli genç zanaatkârı kendisine çeken çeşitli sosyalist ideoloji akımları ile özdeşleştirilmemelidir. "Genç zanaatkâr" deyimiyle anlatılmak istenen şudur: 1880'lerde yirmili yaşların ortasında ya da Edward döneminden olasılıkla ergenlik çağının sonunda olan işçiler. Pek çok zanaatkâr için kapitalizm karşıtlığına kayma yalnızca meslek deneyimlerinin bir uzantısı olarak başladı. Bu, her zaman yapmış olduklarını yinelemek anlamına geliyordu: haklarını, ücretlerini ve artık tehdit altındaki çalışma ve yaşama koşullarını savunmak, yönetimin işçilere işlerini nasıl yapacaklarını söylemesini engellemek, gerekirse sendika liderlerini de içine alan dünyaya karşı işyeri dayanışmasının demokrasisine güvenmek. Yalnız, şimdi yönetimle sürekli savaşmak zorundaydılar, çünkü yönetim onları sürekli "vasıfsız işçi" düzeyine indirgemek ile tehdit ediyordu ve bunu yapacak pratik araçlara sahipti.

Onlar devrimci olmaktan uzaktı, ancak bu sürekli karşı karşıya gelme durumu devrimcilerin kabul ettirmeye çalıştığı sınıf mücadelesinden nasıl ayrı tutulabilirdi ki? Artık patronlar vasıflı işçilerin çıkarlarını gözetmiyorsa işçiler neden patronlarınkini gözetsinlerdi? O dönemde pek çok zanaatkârın, kapitalizm ile onun kendi pazar ilkeleriyle (alabileceği en yüksek ücreti alıp çalışabileceği en düşük düzeyde çalışarak ve hatta kötü iş yaparak) savaşmayı teşvik eden kimi aşırı sol dallar tarafından önerilen eski zanaat inançlarından temelden vazgeçme düşüncesinden henüz etkilenmiş olduğuna inanmıyorum. Bu tür düşünceler sendikalist dönemde öne çıktı. Buna karşın, –giderek bu yöne doğru zorlanmalarına karşın iş bitiminde ödeme yöntemine hâlâ şüpheyle yaklaşan– zanaatkârların bu aşamada konumlarını kabul eden bir ücret ile ödüllendirilen temel meslek

onuru ilkesini, Webbler'in işaret ettiği gibi, zayıf düşüren bu tür kavramlar ile düşündüğüne dair hiçbir gösterge yoktur.

Yine de, 1889'dan 1914'e dek süren dönem zanaatkârların Britanya ekonomisinin bütününde yaşanana benzer, çünkü bunun bir boyutudur, bir açmaza girdiğini gösterir. İş yönetimi alanında Britanya üretim sisteminde kökten bir modernizasyona gerek duyulduğunun ayırdına varan ancak bu başarmak için yeterli desteği hareket geçiremeyen kişiler olduğu gibi, emek cephesinde de aynı biçimde düşünenler vardı. Sol, zanaatkar solu da içine alacak biçimde, Viktorya çağının en parlak günlerindekine benzer bir zanaat sendikalizminin yok olmaya mahkum olduğunu biliyordu. Tüm eleştiriler bunu hedef alıyordu. 1889 ile 1927 arasında, federasyon ve birleşmeden sanayi alanlarında sendikal hareketlerin bütünüyle yeniden düzenlenmesine[63] dek çeşitlilik gösteren sendikal reform önerilerinin tümü eski tarz zanaatkâr sendikalarının liderleri tarafından bile salt kuramda savunulan bir konumdaydı. Buna karşın, zanaat sendikaları genişleme, siyasal ortaklık kurma ve birleşme gerekliliğini fark etse ve ayrıca seçkinci örgütlenmenin tüm işçilerin kitlesel sendikal hareketlerinin parçası olması gerektiğini, böylesi bir sendikal hareket içinde zanaatkâr derneklerinin hem sayıca hem de stratejik bağlamda daha az baskın olacağını kabul etse de hiçbir sistemli genel sendikal reform gerçekleştirilemedi. Genel reform girişimleri öyle açık bir başarısızlığa uğradı ki 1926'dan sonra bu düşünce *de facto* yüzüstü bırakıldı.

Demiryolları ve makine sektörleri bu başarısızlığın açık örnekleridir. Kapsamlı bir sanayi sendikasına model olarak tasarlanan yeni Ulusal Demiryolu İşçileri Sendikası vasıflı lokomotif sahanlığı işçilerinin (makinist, ateşçi vb. İşcilerin üzerinde durduğu sahanlık) büyük bölümünü birleştirmede hiçbir zaman başarıya ulaşmadı. Makineciler ve teknikerler bunu denemediler bile. Oysa ki, solun lider güçleri aralıklarla mesleğe alımın kapsamını genişletmeye yönelik çalışmalar yapıyorlardı: 1892, 1901 ve 1926'da. Ancak, 1931 gibi geç bir tarihte Birleşik Makineciler Sendikası 'Ulaştırma ve Genel İşçiler'e şöyle seslendi:

'Birleşik Makineciler Sendikasının örgütlenme etkinliklerine dayanarak, sendika tüzüğünün her düzeyden işçinin sendika içinde

örgütlenmesine izin verecek biçimde düzeltildiği doğrudur ama bu işlememiştir. Birleşik Makineciler Sendikasının örgütlenme etkinliklerini her zaman örgütlemiş olduğu sanayi dalları ile katı biçimde sınırlı tutması sözü edilen uygulamanın işleme konmasını engellemiştir. Birleşik Makineciler Sendikası bu siyasetten ayrılmak niyetinda değildir."[64]

Britanya –sanayi ekonomisi gibi– zanaatkârlar da Edward döneminin son güzel günlerinin tadını çıkartmaktaydı. Yok olmak pahasına reform yapmalarına gerek var mıydı? Gözü kara fabrika işçilerinin direnişi, Makine Sanayisi İşverenler Federasyonunun 1897-8 lokavtında kazandığı mutlak zaferi tersine çevirmiş, sendikanın sosyalist genel sekreteri George Barnes dışlanmasına yol açmıştı.[65] Bu zafer, o ana dek, 1914 savaş ekonomisinin birincil ödevi haline gelen durumu yeniden canlandırmıştı: zanaatkârın çıkar sağlayarak satın alınması. Konumları gerçekten güçlenmişti, çünkü patronların Taylorcu ve Fordçu stratejilere tercih ettiği iş bitiminde ücret sistemi fabrikalardaki sona ermek bilmeyen işyeri çatışmalarının ve bunun sonucunda, işçi temsilcisi gücünün temelini oluşturuyordu. Dahası, savaş sırasında sanayide yığılma meydana gelmişti. Bu yığılmaya neden olan, daha yüksek mevkilere terfi ettirilebilecek yarı vasıflı makine işçileri değil 1919'dan sonra işgücü pazarını hızla terk eden 650.000 kadındı. 1922'de sendika bir cephe savaşında daha yenilgiye uğratıldı. Bunun ardından, sendikalar motor ve elektrikli eşya gibi yeni sanayi dallarından tam anlamıyla zorla dışarı itildi. Patronlar sistemli bir tesis rasyonalizasyonunun bedelini çok yüksek bulmuşlardı. Öngörülen kar onlara böylesine ağır harcamaları haklı çıkaracak kadar çekici gelmiyordu.

Buna bağlı olarak zanaatkârlar 1930'larda bir şans daha yakaladılar; toparlanıp düze çıkmak, yeniden silahlanma ve savaş emeğin örgütlenmesi için uygun koşullar yaratmıştı. Viktorya çağından kalma zanaatların son zaferi bu oldu. Sendikalaşmamış atölyelerin çölüne sendikacılığın kaynağından suyu getirenler, olasılıkla, temel olarak araç gereç yapımcıları ve 1930'lar ile 1940'larda kullanılan hava araçlarının üretenler gibi kitlesel metal işçiliği sendikalizminde yaşamsal bir rol oynayan zanaatkârlardı. Onlar yeniden yaşama döndürülen işçi temsilciliği hareketinin ilk çekirdeğiydiler. Bu in-

sanlar zanaatkârdı ya da en azından, aslında yarı vasıflı işler yapmaya başladıklarında geçmişlerinden ve aldıkları eğitimden ötürü zanaatkâr sayılıyorlardı. Şimdiyse çoğunlukla komünistlerdi ya da komünist oldular.[66]

Yine de, isteseler de istemeseler de, işçi sınıfının özel bir tabakası olarak kendi tasfiyelerini başlatıyorlardı. Bunun nedeni büyük ölçüde, örgütledikleri makineleşmiş teknik sanayilerin hâlâ gerek duyulmasına karşın, artık zanaatkâr becerisine bel bağlamıyor olmasıydı. Bir neden de, solun artık tutarlı bir sendika siyasetine sahip olmamasıydı. Solun genel sendika reformunun başarısızlığı göz önüne alındığında, uygulanabilir yeni bir sendikal örgütlenme "modelinden" yoksun olduğu görülür. Özellikle Ernest Bevin'in Çalışma Bakanlığına geldiği 1940 tarihinden itibaren sendikacılığı destekleyen hükümet politikasından yararlandı, ancak bunu ne denetliyor, ne kavrayabiliyor hatta bu politikayı ne de onaylıyordu. Komünistlerin 1941-5 arasındaki üretim odaklı sendikalizmini bir yana bırakırsak, sendikacılığın birincil silahı 1889-1921'deki ile aşağı yukarı aynıydı: işyerlerinde "zanaat töresini" haşinlikle ve at gözlüğü takmış gibi inatla savunmak. Solun bir bölümünün bunu bir biçimde devrime ya da en azından siyasal köktenleşmeye giden yol ile özdeşleştirmesi yersizdir. Asıl olan, solun belirli bir sendika stratejisine sahip olmaması, yalnızca eski taktikleri zeka, dinamizm ve yeterlikle izlemesiydi (ancak koşullar 1889-1921'dekinden çok farklıydı).

Başarıları, eski zanaat tekeli yöntemlerinin sendikal hareketin tüm dallarınında genelleşmesi ve sanayide zanaatkârların yarı vasıflı makine işçileri kitlesi yanında giderek küçülen bir azınlık oluşturmalarıydı. Böylece, zanaatkârlar yalnızca bu tür yöntemleri uygulayabilecek konumdaki pek çok başka kümeden biri haline geldiler ve en iyi pazarlığı yapanlar da her zaman onlar değildi. 1970'lerin Fleet Caddesinde, dizgiciler ve "vasıfsız matbaa işçileri" arasındaki nitel ayrım ortadan kalktı. Bunun yanı sıra, Ulusal Grafik Derneği'ne bağlı matbaacılar birliği mutlak biçimde SOGAT'82'den daha sıkı bir pazarlıkçı değildi. Artık, zanaatkâr olmanın bir özelliği kalmamıştı.

Eski zanaat sendikası ASLEF'teki lokomotif sürücüleri gibi bazıları yerlerini net bir biçimde yitirmek üzeredir. Bazıları, artık tam anlamı ile kavrayamadıkları bir dünyada yaşamaktadır. Alabilecekleri kadar çok para almak için çalışır ve fazlasını yapamazlar.[67] Bu,

zanaatkârın konumu ile bağdaşan bir gelir elde etmesini hedefleyen, zanaat geleneğinde temel bir kırılmadır.[68] Parça başı ücret oranlarına duyulan tarihsel güvensizliğin sürekliliğinin nedeni budur. Komünist bir teknisyenle söyleşi yapan bir araştırmacı, savaş sonrasında Coventry'deki işçilerin ücretlerini stratosfere yaklaşmış görünen bir noktaya itmelerinin beklendiğini ve işçilerin gücünün buna yettiğini fark ettiğinde hissettiği şaşkınlığı anımsamaktadır. 1941 tarihli ünlü Coventry Alet Odası Sözleşmesi 1970'lerde bozulmasına dek eski ve yeni ilkelerin bu ilginç kaynaşmasını yansıttı. Geçmişte araç gereç imalatçılarının kazancı istenen niteliklere sahip olan ve olmayan guruplar arasındaki "ayrımda" mihenk taşıyken bu ayrım bundan böyle alet imalatçısı olmayanların parça işten kazanabilecekleri paranın tamamen muğlak düzeyi nedeniyle sabitlendi. Artık, zanaatkârlık, kaliteli iş, yüksek kazancın vazgeçilmez temeli değildi. Herhangi bir anlamı varsa, zanaatkârlık şimdi bir sorumluluktu, çünkü sürati ve baştan savmacılığı sağlam yapılmış işten önde tutan kişiler ağır ve biliçle çalışanların göğe vurmuş ücretler kazanmasını engelliyordu. Parasal açıdan, "kovboy" –terimin kaynağı muğlaktır, ancak 1960'lardaki "yığılmanın" en canlı günlerinde yapı sanayiinde ortaya çıkmış görünmektedir–, nitelikli zanaatkârdan daha başarılı olabiliyordu.

Son olarak, zanaat eğitimi alma olanağı giderek azaldı. 1966'da çırak sayısı altmış yıl öncekinin, daha doğrusu 1925'tekinin dörtte üçü kadardı ve 1975'e gelindiğinde 1966 rakamlarının yüzde 25'ine düştü.[69] Kişinin uygun bir zanaatta babasının ardından gitme itkisi de bundan payını aldı. Şimdi, statüye giden yol hünerden değil, kitaplardan alınan eğitimden geçiyor ve sayıları giderek küçülen istisnalar dışında vasıf bile diploma dünyasına taşınmış durumda. Ve, elbette, bu dünyaya çıkan yol da genişledi. Bir zamanlar maden işçileri oğullarını ne pahasına olursa olsun maden ocağından kurtarmak isteyebilirdi ancak teknikerler oğullarına kendi geçmişlerinin bir uyarlamasını önermekle tatmin oluyorlardı. Bugün kaç alet imalatçısının oğlu bu işi yapmaktan hoşnutluk duyar?

Artık, zanaatkârlar kendilerini ya da benzerlerini yeniden üretmiyorlar. 1930'larda ve 1940'larda zanaatkâr deneyimi ve zanaatkâr değerleri ile yetişmiş insanların kuşağı hâlâ hayatta, ancak giderek yaşlanıyor. Buharlı lokomotifleri sürmüş ve bakımını üstlenmiş son

adamlar emekli olduğunda –bu uzun zaman almayacak– ve makinistlerin tramvay sürücülerinden pek farkı kalmadığında hatta bazen gereksiz sayıldıklarında ne olacak? Güç, nitelikli ve topluma yararlı el işlerinin onur ve özsaygı anlayışına sahip, –ki bu anlayış ayrıca pazar fiyatları ve para tarafından yönetilmeyen, bizimkinden farklı ve daha iyi olma gücünü içinde barındıran bir toplumdur– o insanların geniş topluluğundan yoksun kaldığında toplumumuz neye benzeyecek? El, göz ve beyin ile birlikte vasfın sınavlarda başarılı olamayan insanlara sunduğu özsaygı yolu olmadan bir ülke neye benzer? Tawney yaşasaydı bu soruları sorardı ve ben de yazımı, bu sorularla sizi başbaşa bırakarak bitiriyorum.

Bölüm 7

Erkek ve Kadın: Soldaki İmgeler

Emek konulu araştırmalarda ikonografinin önemi 1970'lerde keşfedildi. Büyük ölçüde sanat tarihçisi dostların ve Warburg Enstitüsü Kütüphanesinin olağandışı zenginliğinin yardımı ile ortaya çıkan elinizdeki bu inceleme ilk olarak History Workshop Journal *'da 1978 tarihinde yayımlandı. O dönemde bazı feministlerden, olasılıkla ikonografikal alanı yanlış yorumlamadan kaynaklanan, pek sert olmayan eleştiriler aldım. Elinizdeki inceleme, biri neşeli diğeri daha ağırbaşlı iki soru sormaktadır: Nasıl oluyor da emek tarihinin bir yüzyıllık akışı içinde dişil figür giderek örtünürken eril gittikçe gövdesinin üst bölümünü açıyor? Gerek gerçekçi, gerekse sembolist görüntüler bize emek hareketi içinde yer alan kadın ve erkeklerin gerçek yaşamdaki ilişkileri üzerine ne anlatabilir?*

Kadınlar, geçmişteki erkek tarihçilerin, Marksistler de dahil, insan ırkının dişil yarısını büyük ölçüde görmezden gelmiş olduğuna çokça değişmişlerdir. Bu eleştiri hakçadır; elinizdeki makalenin yazarı bunun kendi çalışmaları için de geçerli olduğunu kabul etmektedir. Yine de, bu eksiklik giderilecekse, bu salt diğer öğeleri

dışarıda tutarak kadınlarla ilgilenen özgül bir tarih dalının geliştirilmesi ile başarılamaz, çünkü insan toplumunda iki cins birbirinden ayrı tutulamaz.[1] Ayrıca araştırmamız gereken, hem toplumsal gerçeklik hem de her iki cinsin birbirine yönelik imgelemi ile ilgili olarak, cinsler arasındaki ilişkilerin değişen biçimleridir. Elinizdeki makale, ondokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyıl başlarının devrimci ve sosyalist hareketlerini bu hareketler ile ilişkilendirilmiş imge ve amblemlerle ifade edilen ideoloji aracılığı ile incelemeyi amaçlayan bir ön denemedir. Bunlar ezici bir çoğunlukla erkekler tarafından tasarlandıkları için temsil ettikleri cinsiyet rollerinin ağırlıklı olarak kadının görüşlerini dile getirdiğini varsaymak elbette olanaksızdır. Buna karşın, rol ve ilişkilerin bu imgelerini dönemin toplumsal gerçeklikleri ve devrimci, sosyalist hareketlerin çok daha kesin biçimde formüle edilmiş ideolojileriyle karşılaştırmak olanaklıdır.

Bu yazının temelinde yatan varsayım böylesi bir karşılaştırmanın olanaklı olduğudur. Burada çözümlenen imgelerin, toplumsal gerçeklikleri belgesel değer taşıması istenen filmlerdeki gibi doğrudan yansıttığı öne sürülmemektedir, –böylesi bir işlevi yerine getirmek amacıyla özel olarak tasarlanmış olmaları dışında o zaman bile açık bir biçimde yalnızca gerçeği yansıtmamaktaydı. Benim varsayımım, halkın gerçeklik deneyiminin, geniş halk kitlelerinin örneğin işçilerin görüp etkilenmeleri için tasarlanan simgelerin bu deneyimden sapmasına bir dereceye kadar sınır koyduğudur. Belle Epoque'taki sosyalist karikatürlerdeki kapitalist, *adet* olduğu üzere puro içen silindir şapkalı şişman adam değil de şişman kadın olarak sunulsaydı daha az etki yaratacaktı, çünkü patronların çoğunun erkek olduğu sadece düşünülmüyordu, çoğu zaten erkekti. Bu özelliklerin, uzun zamandır burjuva bir toplumdaki servetin diğerlerinden –örneğin soylularınkinden– farklı olarak belirli bir zenginlik ve ayrıcalık biçimini ima ettiği düşünülmesine karşın, bu tüm kapitalistlerin puro içip silindir şapka takan şişman insanlar oldukları anlamına gelmez. Gerçeklik ile bu tür bir örtüşmenin tümüyle simgesel ve alegorik görüntülerde çok da gerekli olmadığı açıktı, ancak bunlarda bile tam anlamıyla yok değildi; savaş tanrısı bir kadın biçiminde sunulsaydı bunun amacı şok etmek olurdu. İkonografiyi bu yaklaşım ile yorumlamak doğal olarak imge ve simgenin ciddi bir çözümlemesini yapmamak demektir. Benim amacım ise daha mütevazı.

Bir devrimci tarafından yaratılmamasına karşın devrimci tabloların belki de en ünlüsü ile başlayalım: Delacroix'nın *Liberty on the Barricades* (1830) adlı yapıtı. Tablo birçok kişiye tanıdık gelecektir: Karakteristik giysiler içindeki silahlı adamlar tarafından izlenen, yere düşenlerin üzerine basarak ilerleyen, elinde bir bayrak taşıyan Frigya başlıklı çıplak göğüslü genç kız. Resmin beslendiği kaynaklar pek çok araştırmaya konu olmuştur.[2] Bunlar her ne olursa olsun, tablonun çağdaş yorumu belirsizlik içermemektedir. Özgürlük alegorik bir figür değil (hiç kuşkusuz, kahramanlıkları dillere destan Marie Deschamps'tan esinlenen) gerçek bir kadın olarak görülüyordu. Halkın içinden, halka ait ve kendini halk arasında rahat hisseden bir kadın:

C'est une forte femme aux puissontes mamelles,
à la voix rauque, aux durs appas qui...
Agile et marchant à grands pos
Se plait aux cris du peuple...
Barbier, *La Curée*

(Yiğit göğüslü güçlü bir kadın
Boğuk sesli, hoyrat cazibeli...
Güvenle atılıyor ileriye
Halkın çığlığına sevinçle...
The Bandwagon)

O, Balzac'a göre, köylü kökenliydi: "esmer ve ateşli, halk imgesinin ta kendisi".[3] Gururlu ve hatta küstahtı (Balzac'ın sözleri), bundan ötürü burjuva toplumundaki olağan kadın imgesinin tam karşıtıydı. Çağdaşlarının vurguladığı gibi, cinsel açıdan özgürleşmişti. *La Curée* adlı yapıtı kesinlikle Delacroix'nın kaynaklarından biri olan Barbier, onun için ilk kez tam bir cinsel kurtuluş ve inisiyatif tarihi uydurmuştur:

qui ne prend ses amours que dans la populace,
qui ne prete son large flanc
qu'a des gens forts comme elle

(aşıklarını yalnızca halktan seçen
gürbüz bedenini yalnızca kendi kadar güçlü erkeklere veren)

enfant de la Bastille (Bastille'in çocuğu) çevresine genel bir cinsel heyecan yaydıktan sonra, eski aşıklarından yorulup, Napolyon'un bayraklarının ve *capitane de vingt ans* (yirmi yaşında bir yüzbaşının) ardından gitti. Şimdi o geri döndü

toujours belle et *nue* (italikler eklenmiştir)
avec l'echarpe aux trois couleurs

(hâlâ güzel ve üçrenkli çerçeve ile *çıplak*)

halkı için "Trois Glorieuses"yi (Temmuz Devrimi) başarmak üzere geri dönüyordu.[4]

Resim üzerine yorum yapan Heine, imgeyi bağımsız ve cinsel açıdan özgürleşmiş kadının bir diğer muğlak stereotipine, fahişeye yakıştırır: "balıkçı kadın Frene ile özgürlük tanrıçasının garip bir karışımı".[5] Tema kolayca tanınabilir niteliktedir: Flaubert, *Education sentimentale*'de yağmalanmış Tuileries'de sıradan bir fahişe biçimindeki özgürlük imgesi ile bu konuya 1848 bağlamında dönmektedir. (Ancak, özgürlük = kullanmasını bilenler için iyidir = kötüdür, denklemi ile alışıldık burjuva dönüşümünü işleme sokmaktadır). "Holde, bir giysi yığını üzerinde, Özgürlük anıtı gibi poz veren bir sokak kadını dimdik duruyordu". Aynı duyguyu üstü kapalı olarak "komünü, başında asker şapkası, belinde asılı kılıcıyla çıplak bir kadın görünümünde insanlaştırarak"[6] betimleyen gerici Félicien Rops'da bu bir tek onun aklına gelen bir şey değildi. Onun güçlü *halkı*, yalnızca ipek çorap ve gece başlığı takmış, olasılıkla Frigya başlığına gönderme, bacakları cinselliğini açığa çıkaran fahişe pozunda, çıplak bir kadındır.[7]

Delacroix'nın *Liberty*'sinin getirdiği yenilik bu nedenle, çıplak dişil figürü gerçek bir halk kadınıyla, özgürleşmiş ve erkeklere ait bir harekette etkin –ve aslında öncü– bir rol oynayan kadınla özdeşleştirmesinde yatar. Bu devrimci imgenin beslendiği kaynakların nereye dek uzandığı sanat tarihçilerine bırakılması gereken bir sorudur.[8] Burada yalnızca iki noktayı belirtebiliriz. Birincisi, *Liberty*'nin

bütünlüğü onu alışıldık alegorik dişi rolünden çıkarır, oysa *Liberty* böylesi figürlerin çıplaklığını korumakta ve bu çıplaklık, aslında ressam ve araştırmacılar tarafından vurgulanmaktadır. O, bir şey esinlemez ya da temsil etmez; o davranır. İkincisi, etkin bir özgürlük savaşçısı biçimindeki ikonografik imgeden, örneğin birçok kez Davut ile birlikte güçsüzün güçlüye karşı başarılı mücadelesini betimleyen Judith'ten, belirgin biçimde uzak görünmektedir. Davut ve Judith'in aksine, Delacroix'nın *Liberty*'si yalnız değildir, güçsüzlüğü simgelemez. Buna karşıt biçimde, yenilmez insanların yoğunlaşmış gücünü temsil etmektedir. "Halk" farklı sınıf ve mesleklerin bir araya gelmesinden ibaret olduğu ve bu biçimde temsil edildiği için, bunların herhangi biri ile özdeşleştirilmemiş genel bir simge arzu edilmektedir. Geleneksel ikonografik nedenlerden ötürü bunun dişi olması uygundu. Ancak seçilen kadın "halkı" betimlemektedir.

1830 devriminde özgürlük simgesinin etkin olarak en üst noktada betimlediği görünür. Özgürleşmiş kadın erkekler tarafından önder olarak kabul edilmiştir. Tema 1848'de hiç kuşkusuz Delacraix'in öbür ressamlar arasındaki etkisiyle popülerliğini sürdür. Millet'ın *Liberty on the Barricades* adlı yapıtında Frigya başlığı ile çıplaklığını sürdürmektedir, ancak şimdi bağlam muğlaktır. Daumier'in *Ayaklanma* adlı tablosunun taslağında hâlâ lider figürdür ancak bir kez daha, bağlam karanlıkta kalmıştır. Diğer taraftan, 1871 tarihinde pek fazla komün ve özgürlük betimlemesi yoksa da, olanlar çıplaktır, (Rops'un sözü edilen çizimi gibi) ya da çıplak göğüslüdür.[9] Belki de kadınların komünde oynadıkları dikkat çekici rol, bu devrimin alegorik olmayan (giyinik) bir militan kadın tarafından betimlenmesine de en azından bir yabancı çizimde yol açmıştır.[10]

Devrimci cumhuriyet ya da özgürlük kavramı bu nedenle hâlâ çıplak ya da daha çok, çıplak göğüslü dişi olmaya yatkındı. Komüner Dalou'nın ünlü Cumhuriyet heykelinin en azından bir göğsü açıktadır. Memelerin açılması bu isyancı ya da en azından tartışmalı çağrışımı, olasılıkla Dreyfus döneminde, bir memesi dışarıda genç ve bakire Marianne'in anaç ve silahlı Adalet tarafından bir canavara karşı korunduğu ve üzerinde "Adalet: Canavardan Korkma! Ben buradayım" yazan karikatürdeki (Ocak 1898) gibi, nereye kadar elinde tutabildiğini yalnızca araştırma gösterebilir.[11] Diğer yandan, devrimci köklerine karşı kurumlaşmış Cumhuriyet, Marianne, devrimci kö-

kenine karşın şimdi normal ama hafif giysiler giymektedir. İffetin saltanatı eski yerine oturtulmuştur. Belki, yalanların saltanatı da, çünkü alegorik dişil Doğruluk figürünün ayırt edici niteliği –örneğin Dreyfus dönemi karikatürlerinde hâlâ sıkça görülmektedir– çıplak olması gerektiğidir.[12] Gerçekte, Viktorya dönemi İngiltere'sindeki saygın Britanya emekçi hareketi ikonografisinde bile, Birleşik Marangozlar ve Doğramacılar Derneğinin amblemindeki gibi (1860)[13], kadın çıplaklığını sürdürür. Geç Viktorya dönemi ahlakçılığı galip gelene dek...

Genel olarak, gerek çıplak gerek giyinik dişil figürün rolü, ondokuzuncu yüzyılın demokratik-plep devrimlerinden yirminci yüzyılın proleter ve sosyalist hareketlerine geçiş ile şiddetle azalmıştır. Bu anlamda elinizdeki bu makalenin ilgilendiği temel sorun emekçi ve sosyalist hareket imgeleminin erilleşmesinden oluşmaktadır.

Apaçık nedenlerden ötürü, iş başındaki kadın proleter, kadınların baskın olduğu az sayıda sanayi dışında sanatçılara pek konu olmamıştır. Bu kesinlikle önyargıdan ötürü değildi. Erkek işçinin tipik tarzda idealleştirilmesine öncüllük eden Belçikalı Constantin Meunier, ücretli kadın işçileri erkekleri resmettiği kadar severek, kimi zamanlar *Le Retour des mines* (Madenden Dönüş, 1905) adlı yapıtında olduğu gibi erkekler ile bir arada çalışırken –o zamanlar Belçika madenlerinde hâlâ kadınlar da çalışıyordu– resmetti ve bazen de heykellerini yaptı.[14] Buna karşın, ücretli işçi ve siyasal etkinliğe erkekler ile birlikte aktif katılımcı[15] olarak kadın imgesi büyük ölçüde sosyalist etkiye bağlıdır. Britanya'da kadın imgesi, bu etki hissedilene dek sendika ikonografisinde dikkat çekici değildir.[16] Britanya'da sosyalizm öncesi dönemde, entelektüellerin etkisi altına girmemiş sendikalarda gerçek kadınlar temel olarak sendikaların sıkıntıdaki üyelerine gerçekleştirdikleri kardeşçe yardımın tanıtımını yaptıkları o küçük görüntülerde ortaya çıkarlar: hastalık, kaza ve cenaze yardım parası. Kadınlar hasta kocanın başucunda dururken kocanın sendika amblemleri ile süslenmiş dostları ziyarete gelir. Çocukları ile çevrili kadınlar, evin direğinin ölümünün ardından kendilerine parayı uzatan sendika temsilcisi ile el sıkışırlar.

Elbette ki, simge ve alegori biçiminde kadın hâlâ mevcuttur. Buna karşın, yüzyılın sonlarına doğru Britanya'da özellikle kömür madenciliği, çelik eritmeciliği ve buna benzer bütünüyle eril sanayi-

lerde hiçbir dişi figürün yer almadığı sendika amblemleri bulunur.[17] Yine de, liberal kendine yeterlik alegorileri büyük ölçüde dişil olmayı sürdürmektedir çünkü böyle süregelmiştir. 1868'de Stone Mason's Friendly Society'e, Sağduyu, Gayret, Metanet, Ölçülülük, Doğruluk ve Adalet; Birleşik Marangozlar ve Doğramacılar Derneğine, Zanaat, Sanayi, Doğruluk ve Adalet başkanlık ediyordu. 1880'lerden itibaren bu geleneksel figürler arasından yalnızca İnanç ve Umut ile desteklenen Adalet ve Doğruluk'un hayatta kalabildiği izlenimi uyanmaktadır. Yine de, sosyalizm ilerledikçe, sol ikonografisine başka dişi kişilikler de girer, ancak bunlar hiçbir biçimde gerçek kadınları temsil etmez. Tanrıça ya da peridirler.

İşçi Sendikasının (sol-kanat), 1898-1929, bayrağında bol bir beyaz giysi ve sandalet giymiş tatlı bir genç bayan, işçi giysileri içinde gerçekçi biçimde resmedilmiş birtakım işçilerin yararına "Daha iyi bir yaşam" etiketi taşıyan güneşin doğuşunu işaret eder. Resmin altındaki metnin de açıklığa kavuşturduğu gibi, o İnanç'tır. Yine beyaz, bol bir giysi ile sandalet giymiş ve çok düzgün taranmış olan başında aykırı tek bir saç teli bulunmayan ancak kılıç ve üzerinde "Adalet ve Eşitlik" yazılı bir kalkan taşıyan militan bir (dişi) figür, ayaklarının dibinde yatan ve üzerinde "Kapitalizm" yazan ölü hayvanı biraz önce yenilgiye uğrattığı belli ve gömleğinin önü açık, kaslı bir işçinin önünde durur. Bayrakta "Emeğin Zaferi" yazılıdır ve bir diğer sendikayı, Ulusal Genel İşçi Sendikasının Southend-on-Sea şubesini temsil eder. Aynı sendikanın Tottenham Şubesinde aynı genç bayan vardır. Bu kez, saçları uçuşmaktadır, giysisinde "Işık, Eğitim, Sanayi Örgütlenmesi, Siyasal Faaliyet, Gerçek Enternasyonal" yazılıdır. Alışıldık işçi grubuna çocuk oyun bahçesi şeklindeki vaat edilmiş ülkeyi göstermektedir. Vaat edilmiş ülkede "Kooperatif ulus cumhuriyetine ulaşın" yazmakta ve bayrağın tümü "Ulusal Serveti Üretenler Birleşin! Ve dünyadan hakkınızı alın" sloganını çizimlerle betimlemektedir.[18]

Bu imgeler daha da anlamlıdır çünkü açık biçimde, kendi ikonografisini geliştiren sosyalist harekete bağlıdır ve (eski alegori dağarcığının aksine) bu yeni ikonografi bir anlamda Delacroix'nın *Liberty*'sinin de türediği Fransız Devrimci mecaz geleneğinden esinlenmektedir. Tarz açısından, en azından Britanya'da, ilerici sanat-ve-zanaat hareketine ve bunun Britanya sosyalizminin önde gelen

sanatçı ve illustratörleri William Morris ile Walter Crane'i çıkaran art nouveau'a aittir. Yine de, Walter Crane'in çok tanınan sosyalizme ilerleyen insanlık imgesi –bol, yazlık giysiler giymiş bir çift, erkeğin omzunda bir çocuk– gibi tasarımlarda hâlâ Frigya başlığının varlığı 1789'a duyulan borcu yansıtmaktadır.[19] Avusturyalı sosyal demokratların ilk 1 Mayıs rozeti bu bağlantıyı daha da belirgin kılar. Bu rozetler, dişil figürü şu slogan eşliğinde resmeder: Kardeşlik, Eşitlik, Özgürlük ve Sekiz Saatlik İşgücü.[20]

Yine de, bu yeni sosyalist ikonografide kadının rolü nedir? Kadın teşvik eder. 1895'ten itibaren yayınlanan İşçi Yıllığı'nın amblemi[21] T. A. West'in *Light and Life* adlı yapıtıdır. Uçuşan bir pelerin giymiş, armalı kalkanın ardında yarısı görünen bir kadın, kolları dirseklerinin üzerine dek sıvanmış açık yakalı bir gömlek giymiş yakışıklı genç için bir tören borusu çalmaktadır; genç adam içinden olasılıkla sosyalist propagandanın tohumlarını saçtığı bir sepet taşır; güneş ışınları, yıldızlar ve dalgalar çizimin arka planını oluşturur. İnsan olarak kadınlar bu ikonografide yer aldıkları sürece, çocuklu ya da çocuksuz, idealleştirilmiş çiftin parçasıdırlar. Her biri bazı etkinlikler ile özdeşleştirildiğinde, sanayi işçiliğini temsil eden erkektir. Crane'in çiftinde erkeğin yanı başında bir kazma ve bir kürek vardır; yanında bir tırmık bulunan ve bir tahıl sepeti taşıyan kadın ise doğayı ya da en fazla tarımı temsil etmektedir. İlginç biçimde, aynı ayrım Mukhino'nın 1937 tarihli Paris Uluslararası Sergisinde Sovyet çadırında sergilenen ünlü işçi (erkek) ve *kolhoz* köylüsü (kadın) heykelinde de ortaya çıkmaktadır: erkek çekiçtir, kadın orak...

Elbette ki, yeni sosyalist ikonografide emekçi sınıfların gerçek kadınları da görünmekte ve en azından ima yoluyla simgesel bir anlamı somutlaştırmaktadırlar. Ancak bu kadınlar, Paris Komünü'nün militan genç kızlarından çok farklıdır. Acı çekmeyi ve dayanıklılığı simgelerler. Proleter sanatın ve sosyalist gerçekçiliğin –hem gerçekçilik hem de idealleştirme biçiminde– büyük öncüsü Meunier, her zamanki gibi, onların doğuşunu önceden haber verir. Meunier'in *Femme du peuple*'ı (1893) yaşlı ve zayıftır. Saçları, çıplak bir kafatasından biraz fazlasını akla getirecek biçimde sıkıca geriye taranmıştır; omuzlarının tam (ve olağandışı) çıplaklığı göğsünün kuru ve yassı olduğunu ima eder.[22] Meunier'in daha da ünlü yapıtı Le *Grisou*'da şallar ile sarmalanmış dişi figürü ölü madencinin cesedi için

yas tutmaktadır. Bunlar, en çok Gorki'nin romanlarından ya da Kaethe Kollwitz'in trajik çizimlerinden tanıdığımız proleter analardır.[23] Bedenlerinin şallar ve başörtüleri altında görünmezliği olasılıkla anlamsız değildir. Tipik proleter kadın imgesi cinselliğinden sıyrılmış ve yoksulluğun örtüleri ardına saklanmıştır. O ruhtur, beden değil. (Gerçek yaşamda bu acı çeken eş ve militana dönüşmüş anne imgesi, olasılıkla *La Pasionaria*'nın İspanya İç Savaşı günlerinde siyah ile kaplanmış dokunaklı ifadesi ile örneklenir.)

Buna karşın, sosyalist ikonografide dişil beden giderek örtülmekteyken, eğer gizlenmiyorsa, eril bedene ilginç bir şey olmaktadır. Eril beden, simgesel amaçlar için giderek açığa vurulmaktadır. İşçi sınıfını gitgide daha çok simgeleyen imge, Delacroix'nın *Liberty*'sinin tam anlamıyla bir karşılığıdır, yani memeleri açık genç erkek: çekiç ya da kazma sallayan, yarı beline kadar çıplak güçlü erkek işçi figürü..[24] Bu imge iki yönden gerçekdışıdır. Birincisi, etkili işçi hareketlerinin yaşandığı ülkelerde ondokuzuncu yüzyıl erkek işçisini çıplak bir gövde ile çalışırken bulmak hiç kolay değildi. Bu, Van Gogh'un fark ettiği gibi, sanatta gerçekçilik çağının güçlüklerinden biriydi. Van Gogh, eğer yapabilseydi, köylülerin çıplak bedenlerini resimlemekten zevk alırdı, ancak gerçek yaşamda köylüler çıplak gezmiyordu.[25] Bugün demir ya da gaz işçilerinin sıcak ve ateş altında çalışırken gömleklerini çıkartmalarının mantıklı göründüğü koşullarda bile sanayi işçisini betimleyen bir çok resimde işçi hafif de olsa üstüne bir şeyler giymiş olarak gösterilir. Bu yalnızca Madox Brown'un *Vork*'ünde ya da Alfred Roll'un *Le Travail*'indeki –açık havada bir inşaat manzarası– gibi emek dünyasının geniş çağrışımları olarak adlandırılabilecek olguyu değil, gerçekçi resimleri ya da grafik bildirimi de kapsar.[26] Doğal olarak çıplak gövdeli işçiler görülebilirdi –sözgelimi, hiçbir biçimde tümü denemese de Britanya'daki kimi kömür madeni işçileri. Böyle durumlarda, işçiler, G. Cailebotte'un *Raboteurs de*[27] ya da Demir İşçileri Sendikasının (1857) amblemindeki kömür kırıcı figürü gibi gerçekçi tarzda yarı çıplak resimlenebilirdi.[28] Ancak, gerçek yaşamda bunların tümü özel örneklerdi. İkincisi, çıplaklık imgesi gerçekdışıdır çünkü, herhangi bir zamanda gömleksiz çalışmayı hayal bile edemeyen ve aslında, genel anlamda örgütlü işçi hareketi kitlesini oluşturan zanaatkâr ve fabrika işçilerinden oluşan geniş topluluğu neredeyse kesin-

likle dışarıda bırakıyordu.

Çıplak gövdeli işçinin sanatta ilk ne zaman ortaya çıktığı belirsizdir. Heykeli yapılan ilk proleterlerden biri olan[29], Westmacott'un Penrhyn anıtındaki taş işçisi Bangor (1821), yanındaki köylü kızın, olasılıkla yarı-alegorik biçimde, son derece "dekolte" olmasına karşın giyiniktir. Tüm koşullarda, Westmacott, 1880'lerden beri kendisini tüm yüreğiyle el işçisinin sunumuna adamış ilk sanatçı olan Konstantin Meunier ile bitmemiş emek anıtına benzer motifler taşıyan komüner Dalou'dan haberdardı. Açıkça uzun bir gelenek sonucu insan figürünü çıplak sunmaya resimden çok daha yatkın olan heykel sanatında çok daha geniş çapta tanınmıştı. Aslında Meunier'in çizimleri ile tabloları, temalarından biri olan gemi boşaltan liman işçilerinde olduğu gibi, gerçeğe uygun biçimde giyindirilmişlerdi. Bir tek emek anıtının üç boyutlu taslaklarında soyunuktu.[30] Yarı çıplak figürün, sosyalist hareketin henüz birçok halk anıtını yaptıracak konumda olmadığı İkinci Enternasyonal döneminde daha az göze çarpmasının ve sosyalist hareketin bu konumu 1917 Sovyet Rusya'sında moda olmasının bir nedeni de olasılıkla budur. Resimdeki ve heykeldeki imgenin doğrudan bir karşılaştırması bundan ötürü yanıltıcı olabilir ancak çıplak erkek gövdesi ondokuzuncu yüzyılda bile iki boyutlu amblemlerde, bayraklarda ve işçi hareketi ile ilgili diğer resimlerde karşımıza çıkmaktadır. Yine de, heykel alanında zaferini 1917'den sonra Sovyet Rusya'da *Vorker*, *The Weapans of the Proleteriat, Memorial of Bloody Sunday 1905*) gibi adlar altında kazandı.[31] 1970'lere ait *Friendship of the Peoples* adlı bir heykel hâlâ üst tarafı çıplak Herkül'ü çekiç sallarken betimlediğine göre, tema henüz tükenmiş değildir.[32]

Resim ve grafik sanatları gerçekçilik akımından kopmakta daha çok zorlandı. Rusya devrimci poster sanatının kahramanlık çağında çıplak gövdeli işçi bulmak kolay değildir. Simgeci bir resim olan *Trud* bile genç işçiyi daha bildik bir tür olan gelişkin kaslı ve temelde vasıfsız dev bir insan değil, vasıflı zanaatların araç gereçleri ile çevrili, işçi giysileri içinde bir erkek olarak betimler.[33] 1920'den bu yana çıkan dergisinin kapağında *Komünist Enternasyonali* simgeleyen yerküreyi zincirle sarmak için çekiç sallayan güçlü adam yırtık pırtık da olsa giyiniktir. Bu yayının daha eski sayılarındaki simgesel süslemeler insan biçiminde değildi: beş köşeli yıldızlar, gü-

neş ışınları, çekiçler, oraklar, başaklar, arı kovanları, Amalthea'nın sanatçılar tarafından bolluk simgesi olarak kullanılan, içinden meyveler taşan boynuzu, güller, dikenler, çaprazlanmış fener ve zincirler. Art-nouveau tarzında, dumanı tüten fabrika bacaları, yürüyen bantlar, aktarım kayışları gibi daha modern imgeler kullanılmasına karşın çıplak göğüslü işçi yoktu. İlk Beş Yıllık Plan'dan önce bu insanların propaganda fotoğrafları varsa bile yaygın değildi.[34] Tüm bunlara karşın, iki boyutlu çıplak gövde imgesinin ilerleyişi düşünülenden yavaş da olsa, imge tanıdıktı. Bundan ötürü, 5. Üçüncü Enternasyonal Kongresinin (Paris, 1924) *kongre metinlerinin çözümlemesinin* Fransız baskısının kapağını da bu imge süslüyordu.

Neden çıplak beden? Soru yalnızca kısaca tartışılabilir, ancak bizi hem idealleşmiş ve simgesel sunum diline hem de sosyalist devrimci hareket için bu tür bir dil geliştirme gereksinimine geri götürür. Onsekizinci yüzyıl estetik kuramının, çıplak beden ile insanın idealleştirilmesi olgusunu, çok zaman Wickelmann'daki gibi gayet bilinçli biçimde birbiriyle ilişkilendirdiğine şüphe yoktur. İdealleştirilmiş insan (alegorik figürden ayrı olarak) gerçek yaşamdaki giysiler ile örtülemezdi ve –Napolyon'un nü heykellerindeki gibi– olanaklıysa giysiler olmadan betimlenmeliydi. Böylesi bir sunumda gerçekçiliğe yer yoktu. Stendhal, ressam David'i, antik çağ savaşçılarının savaşa yalnızca miğfer, kılıç ve kalkanla donanmış biçimde çıplak katılmalarının intihar olacağını söyleyerek eleştirdiğinde (alışıldık kışkırtıcı rolünde) yalnızca sanatta simgeci ve gerçekçi bildirimin örtüşmezliğine dikkat çekiyordu. Ancak, sosyalist hareket gerçekçiliğe ilkede daha derin biçimde bağlı olsa da –Aziz Simon'culara dek uzanan bir bağ– ideallerini dile getirecek simgesel bir dile gerek duyuyordu. Görmüş olduğumuz gibi, Britanya'daki sendikaların amblemleri ve bayrakları –Klinger bunları "Ondokuzuncu yüzyılın Britanya'sının gerçek halk sanatı" olarak tanımlamakta haklıdır– gerçekçilik, alegori ve simge bileşimidir.[35] Bunlar, belki de halk anıtları dışında alegorik ve simgesel dilin yeşeren son biçimidir. Hareketin öznesinin, yani işçi sınıfının kendisinin, idealleştirilmiş sunumu er ya da geç çıplak kullanımını içermelidir –1890'larda, Liman İşçileri Sendikasının Usta kolunun bayrağında olduğu gibi uygun sloganlarla çevrelenmiş, beli hafifçe örtülmüş, çıplak, kaslı bir figür, büyük, yeşil bir sürüngenle güreşirken bir kayanın üzerinde

diz çöker.[36] Kısacası, gerçekçilik ile simgecilik arasındaki gerilim ortadan kalkmadı, ancak çıplaklık içermeyen dört başı mamur bir simge ve ideal dağarcığı tasarlamak hâlâ güçtü. Diğer yandan, topyekün çıplaklığın artık kabul edilir olmadığı öne sürülebilir. İçlerinden birinin başındaki kızıl ordu şapkası dışında çıplak, çekiç ve çeşitli avadanlıklarla donanmış üç kaslı erkekten oluşan 1927 tarihli *Ekim Grubu*[37]'nun saçmalığını görmezden gelmek kolay değildir. Çıplak gövde imgesinin simgecilik ve gerçekçilik arasında bir uzlaşmayı dile getirdiğini varsayalım. Ne de olsa, böyle betimlenebilecek *gerçek* işçiler vardı.

Son, ancak can alıcı bir soru ile karşı karşıyayız. İşçi sınıfının mücadelesi niçin *eril* bir gövde ile simgelenmektedir? Bu bağlamda tek yapabileceğimiz kurgulamaktır ve iki kurgu çizgisi düşünülebilir.

Bunların ilki, cinsiyete dayalı işbölümünün kapitalist dönemde hem üretimsel hem de siyasal değişimini ele alır. Üretimcinin üretim araçları üzerindeki denetimini elinden alarak (ücretsiz) ev işi ile ücret karşılığında dışarıya yapılan iş arasındaki cinsiyete dayalı iş bölümünü artırmak ve şiddetlendirmek ondokuzuncu yüzyıldaki sanayileşmenin çelişkili önermelerinden biridir. Sanayi öncesi ya da proto-sanayi ekonomide (köylünün çiftçilik yapması, zanaata dayalı üretim, küçük dükkancılık, küçük ev sanayisi, bir kişinin üretimin tüm evrelerini üstlenmesi vs.) ev idaresi ve imalat genelde tek ya da bileşik bir birimdi. Bu, normal koşullar altında kadınların büyük ölçüde güçlerinin yettiğinden fazla çalıştırıldıkları anlamına gelse de –çünkü hem ev işlerinin çoğunu yapıyor, hem de işin geri kalanını paylaşıyorlardı– kadınlar tek tip iş ile sınırlanmıyordu. Gerçekte son zamanlarda incelenen proto-sanayiin (küçük ev sanayisi) büyük yayılımında, aktüel üretim süreçleri erkek ve kadın arasındaki çalışma farklarını azaltmış ya da ortadan kaldırmıştı. Bu, toplumsal ve cinsel roller üzerinde ve cinsiyet törelerinde geniş kapsamlı etkiler yaptı.[38]

Öte yandan, patrona ait bir işyerinde patron için çalışan işçinin giderek olağanlaşan durumunda ev ile iş birbirinden ayrıydı. Tipik olarak, her gün bir ücret karşılığında çalışmak üzere evden çıkmak zorunda olan erkekti ve buna zorunlu olmayan da kadındı. Tipik olarak, kadınlar yalnızca evlenmeden önce, dul kalmış ya da ayrılmışlarsa, koca eşini ve ailesini geçindirecek yeterli parayı uzun süre kazanamaz durumda olduğunda ev dışında çalışıyorlardı. Buna kar-

şıt biçimde, yetişkin bir erkeğin normal koşullarda aileyi geçindiremeyecek bir ücret aldığı meslekler –son derece anlaşılır olarak– "hak edilenden az veren" meslekler sayılıyordu. Bu yüzden işçi hareketi gayet mantıklı biçimde, arzu edilen asgari ücreti evi geçindiren tek kişinin (pratikte erkeğin) kazancı bağlamında hesaplama ve ücretli işçilik yapan kadını istenmeyen bir ekonomik durumun belirteci olarak görme eğilimi geliştirdi. Gerçekte durum sıklıkla arzu edilmeyen idi ve ücret karşılığı çalışmak zorunda kalan evli kadınların ya da denginin sayısı yüksekti. Ancak bu kadınların çok büyük bir oranı evde çalışıyor, yani işçi hareketlerinin etki alanının dışında kalıyordu.[39] Dahası, evli kadınların çalışmasının geleneksel olarak sağlam bir yer tuttuğu sanayilerde bile –Lancashire tekstil bölgesi gibi– bunun etkisi abartılmış olabilir. 1938'de Blackburn'de evli ve dul kadınların yüzde 38'i ücretli bir işte çalışıyordu, ancak Bolton'da bu oran yalnızca yüzde 15'ti.[40]

Özetle, kadınlar geleneksel olarak evlenir evlenmez ev dışında ücretli bir işte çalışmayı bırakma eğilimindeydi. 1911'de ücretli bir işte çalışan kadınların yalnızca yüzde 11'inin kocası olduğu ve evli kadınların yalnızca yüzde 10'unun çalıştığı Britanya olasılıkla uç bir örnekti ancak, ücret karşılığı çalışan kadınların yüzde 30'unun evli olduğu Almanya'da (1907) bile cinsiyet farkı çarpıcıydı. Yirmibeş ila kırk yaş gruplarında ücret karşılığı çalışan her evli kadına karşılık ücretli işçilik yapan dört koca bulunuyordu.[41] Evli kadınların durumu, henüz, daha çok sayıda kadının sanayie girme eğilimi – bu durum daha çok 1900'den sonra belirginleşir– ve evlenmemiş genç kızlara açılan mesleklerin ve boş zaman etkinliklerinin artan çeşitleri tarafından özsel bir değişime uğratılmamıştı.[42] "Daha çok sayıda evli kadının bir meslekte uzmanlaşmasına yönelik akım, yüzyıl dönümünde sağlam biçimde yerleşik değildi"[43]. Kimi feminist tarihçiler, anlaşılması güç nedenlerden ötürü bunu reddetme girişiminde bulundukları için bu nokta vurgulanmaya değerdir. Ondokuzuncu yüzyıl sanayileşmesi (yirminci yüzyıldakinden ayrı olarak) evlilik ve aileyi, katıksız yoksulluk yüzünden başka bir iş yapmak zorunda olmayan kadının birincil mesleği yapma eğilimindeydi. Evlenmeden önce ücret karşılığı çalışan kadın, ücretli işi, arzu edilir olmasına karşın yaşamının, geçici bir evresi olarak görüyordu. Evlendiğinde proletaryaya işçi değil, işçinin karısı, annesi ve evin kah-

yası biçiminde katılıyordu.

Siyasal açıdan, yoksulların Sanayi öncesi mücadelesi, kadınların erkeklerin yanında yer alması için yalnızca bir geniş alan değil –her iki cinsin de oy hakkı gibi siyasal hakları yoktu– bazı bağlamlarda onlar için özel ve öncü bir rol de üretti. En yaygın mücadele biçimi, toplumsal adaleti güvence altına almak, yani fiyatları denetim altında tutmak için E. P. Thompson'un "kitlelerin ahlaksal ekonomisi" adını verdiği koşulun devamını sağlamaktı.[45] Siyasal açıdan belirleyici olabilecek eylem biçiminde –kadınların 1789'da Versailles'a yürüyüşünü anımsıyoruz –kadınlar yalnızca liderliği ele almak ile kalmadı, bunu yapmaları geleneksel olarak bekleniyordu. Luisa Accati'nin doğrulukla belirttiği gibi: "Birçok örnekte (neredeyse, pratikte tüm örneklerde diyecektim) kadınlar gerek inisiyatifi ele aldıkları gerekse kitlenin büyük bir bölümünü oluşturdukları için belirleyici bir role sahiptir."[46] Galler'deki Rebecca İsyanları (1843) tabir edilen örnekteki gibi isyancı erkeklerin kadın kılığına girip eylem yaptıkları ünlü sanayi öncesi deneyimi burada ele almamıza gerek yoktur.

Dahası, sanayi öncesi kentli devriminin ayırt edici özelliği proleter değil plepyendi. Mesleksel ya da sınıfsal ölçütlerden çok ortak "küçüklük" ve yoksulluk ile bir araya toplanmış öğelerin toplumsal açıdan heterojen bir koalisyonu olan halk içinde kadınlar yalnızca sokaklara açıldıkları takdirde siyasal bir rol üstlenebilirlerdi. Barikatların kurulmasına yardım edebilirlerdi ve bunu yaptılar. Bu barikatların gerisinde savaşanlara destek verebiliyor, hatta kendileri de savaşabiliyor ya da silah taşıyabiliyorlardı. Fidel Castro'nun zaferinin ardından Havana'daki sokak manzaralarını anımsayan herkesin doğrulayacağı gibi, büyük, sanayileşmemiş bir metropoldeki "modern halk devrimi" imgesi bile onlardan oluşmaktadır.

Öte yandan, proletaryanın özel mücadele biçimi, sendika ve grev, ağır biçimde yoğunlaştıkları birkaç sanayiin dışında kadınları büyük ölçüde dışarıda bırakmış ya da aktif katılımcılar olarak rollerini büyük ölçüde daraltmıştır. Bu nedenle, 1896'da Britanya'da sendikalardaki toplam kadın sayısı (öğretmenler hariç) 142. 000 ya da yaklaşık yüzde 8'di, ancak bunların yüzde 60'ı son derece güçlü örgütlenmiş pamuklu dokuma sanayisinde yer alıyordu. 1910'a gelindiğinde bu rakam yüzde 10'un üzerindeydi, ancak sendikacılığın büro işleri yapanlar ve dükkan çalışanları arasında büyüme göstermesine

karşın sanayideki genişlemenin ağırlığı hâlâ tekstildeydi.[47] Başka alanlarda, mekan, iş ve topluluğun ayrılmaz olduğu küçük sanayi ve madencilik merkezlerinde bile, kadınların rolü aslında can alıcı ölçüde farklıydı. Yine de, böyle yerlerde grevlerde üstlendikleri rol açık, görünür ve vazgeçilmez olsa da asla grevcilerin kendilerinin oynadıkları rol ile aynı değildi.

Dahası, erkeklerin yaptıkları iş ile kadınlarınkinin birbirinden çok da ayrılmadığı ve farklı olmadığı yerlerde kaynaşma sorunu hiçbir biçimde gündeme gelmiyordu. Erkek sendikacıların işe girmeye çalışan kadınlara karşı olağan tavırları S. ve B. Webb'in sözleri ile "içerleme ve tiksinti"ydi.[48] Bunun nedeni basitti: Ücretleri çok daha düşük olduğu için erkeklerin ücret oranlarına ve koşullarına yönelik bir tehdidi temsil ediyorlardı. Kadınlar –yine Webb'lerden alıntı ile– "sınıf olarak, zanaatkârın yaşam standardının en tehlikeli düşmanı" idiler. Ancak, soldaki büyüyen etkiye karşın erkeklerin tavrı bugün "cinsiyetçilik" olarak adlandırılacak olgudan yoğun biçimde etkileniyordu.[49] "Saygın bir yere sahip zanaatkârlar erkek ve kadınların gündelik ilişkilerde, gerek atölyede gerek bir kulüpte, rasgele kaynaşmalarına karşı içgüdüsel bir hoşnutsuzluk duygusu besliyorlardı".[50] Sonuçta, gücü yeten bütün sendikaların siyaseti kadınları işlerinden dışlamak ve buna gücü yetmeyenlerin ise (örneğin pamuklu dokuma işçileri) cinsiyetleri ayırmak ya da en azından kadın ve genç kızların, "özellikle diğer kadın işçilerle sürekli bir ilişkinin ortadan kaldırıldığı durumlarda, erkekler ile bir arada" çalışmalarından sakınmaktı.[51] Böylece, hem kadın işçilerin ekonomik rekabetinden duyulan korku hem de "ahlakın korunması", kadınları geleneksel aile üyesi rolü dışında işçi hareketinin uzağında ya da kıyısında tutmak üzere birleşti.

İşçi hareketinin çelişkisi, benzer biçimde, cinsel eşitlik ve özgürleşme ideolojisini yüreklendirirken, pratikte erkek ve kadının emek sürecine gerçekten beraber katılımının cesaretini kırmasıydı. İşçiler dahil tüm sınıflardan özgürleşmiş kadın azınlığa aslında lider ve kamusal figür olarak insansal gelişme yolunda en iyi olanaklar sağlanıyordu. Ondokuzuncu yüzyılda onlara bu tür olanaklar sağlayan belki de tek çevreyi sunuyordu. Kadının özgürleşmesine tutkuyla kendini adayan işçi sınıfı kadın hareketinin sıradan ve hatta evli kadınlar üzerindeki etkisini de azımsamamalıyız. Fransız Köktenci Sosyalistler arasında görüldüğü gibi, eril şovenizmiyle gösteriş ya-

pan küçük burjuva "ilerici" hareketten farklı olarak, sosyalist işçi hareketi, dilediği kadarını yapmakta başarısız olsa da, proletarya içindeki ve başka yerlerdeki cinsel eşitsizliği sürdürme yönelimlerini aşmaya çalıştı.[52] Alman sosyalistlerinin karizmatik lideri August Bebel'in başyapıtının –ve o dönemde Almanya'da açık farkla en popüler sosyalist propaganda eserinin– *Kadın ve Sosyalizm* olması anlamsız değildir.[53] Yine de işçi hareketi, aynı zamanda işçi sınıfındaki (ücret karşılığı çalışmayan) evli kadınların çoğunu önceden belirlenmiş ve ikincil rollerinde tutan bağları farkında olmadan sıkılaştırıyordu. En azından, ekonomik dönüşümler ondokuzuncu yüzyıl sanayisindeki iş bölümünün cinsiyet ayrımı evresini yok edene dek, kitle hareketi olarak güçlendiği ölçüde kendi özgürleştirme kuramı ve pratiği üzerindeki bu frenler daha da etkili hale geliyordu. Hareketin ikonografisi bir anlamda emeğin cinsiyete göre bölünmesinin bilinçsizce desteklenmesini yansıtır. Hareketin bilinçli ereklerine karşın, taşıdığı imge proleter mücadelenin 1914'ten önceki ilk biçimi olan, sendika mücadelesi, özündeki "erilliği" dile getiriyordu.

Şimdi, plepyen ve demokratların çağından proleter-sosyalist hareketler çağına doğru tarihsel değişimin ikonografik açıdan dişil olanın rolünde bir çelişki yaratacak biçimde bir düşüşe niçin yol açtığı netlik kazanmış olmalıdır. Buna karşın, hareketin bu yönde erilleştirilmesini destekleyen bir etmen daha olabilir: Klasik sanayi öncesi mutluluk düşlerinin çöküşü. Bu, kurguya daha da açık bir sorundur ve ben buna dikkat ve çekinceyle yaklaşıyorum.

Daha önce de önerildiği gibi, solun ikonografisinde dişil figür kendisini en iyi bir ütopyanın imgesi olarak koruyordu: özgürlük tanrıçası, zafer simgesi, geleceğin kusursuz toplumunu gösteren figür. Gerçekte sosyalist ütopyanın imgelemi, özde doğa, bereket, büyüme ve tomurcuklanma imgelemiydi. Bunların dişil metaforu kendiliğinden geliyordu:

> Les générations éncloses
> Verront fleurir leurs bébés roses
> Comme églantiers en Floréal
> Ce sera la saison des roses...
> Voilà l'avenir social.
> (E. Pottier)[54]

(Sürgün veren kuşaklar
Görecekler gül renkli bebeklerin çiçeklendiğini
Baharda fundalar gibi...
Güllerin mevsimi olacak bu
İnsanların geleceği.)

Enternasyonal'in Faurierci yazarı Eugène Pottier bu tür dişilik imgeleri ve hatta sözlük anlamıyla anne göğsü ile dopdoludur:

pour tes enfants longtemps sevrés
reprends le role du mamelle
('L'Age d'Or'

Ah, chassons-la. Dans l'or des blés
Mère apparais, les seins gonflées
à nos phalanges collectives
("La Fille du Thermidor")

Du sein de la nourrice, il coule ce beau jour
Line inondation d'existence et d'amour.
Tout est fécondite, tout pullule et foisonne
("Abondance")

Nature...
Toi qui gonfles ton sein
Pour la famille entière
("La Cremaillère")

(Çocuklarına, uzun zaman önce kesilse de sütü
Ver bir kez daha göğsünü)

Altın renkli çayırlarda gel bize Annemiz,
Göğüslerin ortak sahiplerle dopdolu
"Thermidor'un Kızı"

Bu güzel gün dadının göğsünden akıyor
Bir yaşam ve sevgi seli

Her şey bol, bereketli, oğul veriyor
Bereket

Doğa – iri göğsün hazır
Doyurmaya tüm aileni
Kutsama

Görmüş olduğumuz gibi, 1880'lerden itibaren Britanya'daki sosyalist imgelemde kullanılan temalardan büyük ölçüde sorumlu olan Walter Crone'de de bedensellik daha az öne çıkar. Bu, bahardan ve çiçeklerden, hasattan (1891 Mayıs Bayramı gösterisi için çizilmiş *The Triumph of Labour* adlı resimdeki gibi) ince, uçuşan giysiler ve Frigya başlıkları içindeki genç kızlardan beslenen bir imgelemdi.[55] Komünizm'in tanrıçası Ceres'ti.[56]

Sosyalist ideolojinin, kadına yaşamsal, hatta kimi zaman baskın bir rol yüklediği, feminizm ile en dolu olduğu döneminin romantik-ütopyacı çağ oluşu şaşırtıcı değildir. Elbette, bu dönemde sosyalist "hareket"ten değil salt ufak ve atipik gruplardan söz edebiliriz. Dahası, bu tür gruplarda lider konumlara sahip kadınların gerçek sayısı ve önemi ütopyacılıktan uzak ikinci Enternasyonal yıllarındakinden çok daha azdı. Owenizm ile Chartizm'in hüküm sürdüğü Britanya'da 1880 ve 1890'larda yalnızca Fabian Toplumun orta sınıf ortamında değil Bağımsız İşçi Partisi'nin işçi sınıfı atmosferinde (Elonar Marx gibi sendikal hareket içindekileri göz ardı etsek de) kadınların yazar, halk sözcüsü ve lider olarak üstlendikleri rol ile karşılaştırılacak hiçbir şey yoktur. Dahası, o zamanın söz sahibi kadınları, Beatrice Webb ya da Rosa Luxemburg gibi, cinsiyetlerine bakılmaksızın ünlendiler. Tüm bunlara karşın, sosyalist ideolojide kadının özgürleştirilmesinin rolü hiçbir zaman "ütopyacı sosyalizm" dönemindekinden daha açık ve birincil olmamıştır.

Bu, bir bakıma o dönemin sosyalizminde geleneksel ailenin yok edilmesine yüklenen can alıcı role bağlıydı.[57] Bu rol *Komünist Manifesto*'da çok net ve açıktır. Aile, yalnızca bütünüyle bakıldığında siyasette çok aktif olmayan ve kitle olarak evliliğin kalkması konusunda pek istekli sayılmayan kadınlar için değil, devrimci ideolojilerin çekimine çok daha fazla kapılan genç insanlar için de bir hapishaneydi. Dahası, J. F. C. Harrison'un doğrulukla işaret ettiği gibi,

yeni proleterler deneysel bağlamlarda bile, "kaba, küçük evlerinin sınırlayıcı ve kuşatıcı bir etki yarattığı, toplum içinde bunun dışına çıkma araçlarına sahip olacakları" sonucuna varabiliyorlardı: "yalnızca birlik ilkesini, İbrahim'inki gibi geniş ataerkil aile ilkesini benimsemiş olsaydık biz de zenginler gibi saraylarda yaşamanın bedelini ödeyebilirdik. "[58] Bu savı özelleştirilmiş çekirdek aile düzeninin karşısında güçsüz kılan, karşılıklı yardım ilkesinin yerine geçirilmiş devlet yardımı ile –paradoksal biçimde– bütünleşen tüketici toplum olmuştur.

Buna karşın, ütopik sosyalizm kadınlara özünde ütopyacılarla pek çok ortak yönün bulunan "kiliastik"* dinsel hareketlerdeki dişi rolüne benzer bir rol daha yükledi. Burada kadınlar yalnızca –öncelikle bile değil– eşit değil üstündüler. Onların kendilerine has rolü, ondokuzuncu yüzyıl başında İngiltere'deki etkin binyılcı hareketin kurucusu Joanna Southcott ya da Aziz Simon'cu dinin "Femme-mère-messie" (kadın-anne-mesih) gibi, kahinlerinki ile aynıydı.[59] Bu rol, giderek, az sayıda kadına eril dünyada kamusal yaşantı olanağı sunuyordu. Akla Hıristiyan Bilimi ve Teosofi'nin** kurucusu kadınlar geliyor. Buna karşın, emekçi hareketin kiliastik eğilimlerden rasyonalist kuram ve örgütlenmeye (bilimsel sosyalizm) kayma eğilimi kadınların toplumsal rolünü giderek daha da marjinalleştirdi. Yetkin kadınlar –becerileri bu yetkinliği doldurmakta yatıyordu– hareketin merkezinden çıkarılıp kendilerine daha geniş alan sağlayan kenar dinlere itildiler. Bundan ötürü, seküler ve sosyalist Annie Bessant, 1890'dan sonra doyumu ve birincil siyasal rolünü Teosofi'nin baş rahibeliğinde buldu ve –Teosofi aracılığıyla– Hindistan ulusal özgürleşme hareketinin esin kaynağı oldu.

Kadınların sosyalizmdeki ütopyacı/mesihçi rolünden arta kalan yalnızca daha iyi bir dünyanın esini ve simgesi olan dişil imgeydi. Ancak, çelişki yaratacak biçimde, bu imge Goethe'nin "ebedi dişi bizi cennete çıkarıyor" dizesinden ayrılabilir değildi. Gerçeklikte, dişinin pratikteki aşağı konumu ile kolayca örtüşen dişilin ku-

* İsa'nın yeryüzünde bin yıl hüküm süreceği öğretisinin yandaşı (ç.n.)

** Teosoi — bir kimsenin ruhu ile tanrı arasında, özellikle sakin düşünce ve dua yolu ile bir ilişki kurulabileceğini ileri süren dinsel düşünce biçimi. (ç.n.)

ramda burjuva eril idealleştirmesinden farklı olamazdı. Dişil esin kaynağı imgesi en fazla, Walter Crane'in çizimlerinde kolayca fark edilebilen Jan d'Arc imgesine dönüştü. Jan d'Arc, aslında, kadın militanlığının ikonuydu, ancak gerçek kadınlar için bir model oluşturabilecek anlamda ne siyasal ya da kişisel özgürleşmeyi, ne de aktivizmi temsil ediyordu. Kadınların artık bakire olmayan çoğunluğunu –yani cinsel varlık olarak kadınları– dışladığını göz ardı etsek bile tarihsel tanımlamaya göre, verili bir anda dünyada yalnızca birkaç Jan d'Arc'a yer vardı. Aklıma gelmişken, Jan d'Arc'ın Fransız sağ-kanat göstericileri tarafından giderek daha da hevesle benimsenmesiyle Jan d'Arc imgesi ideolojik ve siyasal bağlamda zayıf düşürüldü. Özgürlüğü temsil ediyor olabilirdi de olmayabilirdi de. Barikatlarda yer alabilirdi ancak –Delacroix'nın genç kızından farklı olarak– mutlak biçimde oraya ait değildi.

Ne yazık ki, şu anda tarihin zaten yeterince uzak bir noktasının ötesindeki sosyalist hareketin ikonografik çözümlemesine devam etmek olanaksızdır. Geleneksel simge ve alegori dili artık fazla konuşulmamakta ve anlaşılmamaktadır. Bu dilin çöküşü ile birlikte tanrıça ya da peri, erdem ve idealin kişileştirilmeleri ve hatta Jan d'Arc kılığındaki kadın siyasal imgelemdeki kendine özgü yerini yitirmiştir. 1950'lerde ünlü, uluslararası barış simgesi bile, bir kadın değil (ondokuzuncu yüzyılda kesinlikle kadın olurdu), Picasso'nun güvercini yidi. Aynı şey, Prometheus'a benzeyen çekiç sallayan erkek, hareket ve mücadelenin kişileştirilmiş hali olarak uzun süre hayatta kalmasına karşın, olasılıkla eril imgeler için de geçerlidir. Hareketin ikonografisi, yaklaşık İkinci Dünya Savaşı'ndan beri geleneksel değildir. Şu anda bunu yorumlamak, örneğin görünürde naturalistik başlıca modern ikonografik araçların simgesel okumalarını yapmak için, fotoğraf ya da film gibi analitik gereçlere sahip değiliz.

Bu nedenle, ikonografi şu anda yirminci yüzyılın ortalarındaki sosyalist hareket içinde yer alan kadın ve erkekler arasındaki ilişkilere, ondokuzuncu yüzyıldaki gibi ışık tutamaz. Yine de, eril imge üzerine son bir önerme sunabilir. Bu, daha önce de öne sürüldüğü gibi, bazı anlamlarda çelişkilidir, çünkü işçiden çok katıksız kas gücünü, akıl, hüner ve deneyimi değil kaba gücü, hatta Meunier'in ünlü demir döven adamı gibi, zihni tam anlamıyla dışlayan ve yorgunluktan tüketen bedensel gücü simgeler. Bunun sanatsal nedenleri bu-

lunabilir. Brandt'ın belirttiği gibi, Meunier'de "proletarya bir Yunan atletine dönüştürülür"[60] ve idealleştirmenin bu tarzında akılın ifadesi konu dışıdır. Ayrıca, bu durumun tarihsel nedenleri de bulunabilir. 1870-1914 dönemi, sanayiin emek yoğun ve görece vasıfsız işlerin büyük oranını yerine getirmek için deneyimsiz, ancak bedensel açıdan güçlü geniş bir işgücü akınına bel bağladığı ve karanlık, alev ve dumanın yarattığı çarpıcı ortamın buhar gücüne dayanan sanayiin ürettiği insan kapasitesindeki devrimi simgelediği bir dönemdi.

Yine de bildiğimiz gibi, önemi yadsınamaz madencileri bir yana bıraksak bile bu dönem örgütlü militan işgücü kitlesini esasta vasıflı işçiler oluşturuyordu. Onların emek türünün tüm ayırt edici niteliklerini silip atan bir imge nasıl olup da işçi sınıfının ifadesi olarak kendine yer edinmiştir? Üç açıklama önerilebilir: Birincisi ve psikolojik açıdan belki de en inandırıcı olanı, vasıfları ne olursa olsun çoğu işçi için sınıfa aitlik ölçütünün bütünüyle kol gücü, bedensel çalışma olduğudur. Gerçek işçi hareketlerinin içgüdüleri *ouvriériste* idi: ellerini kirletmeyenlere duyulan güvensizlik. İmge bunu temsil ediyordu. İkincisi, hareketin, kesinlikle kapsamlı yapısını vurgulamak istemesiydi. Salt matbaacıları, vasıflı teknisyenleri ve benzerlerini değil tüm proleterleri içeriyordu. Olasılıkla Üçüncü Enternasyonal döneminde yürürlükte olan üçüncü açıklama, görece vasıfsız, hiçbir biçimde makine kullanmayan işçinin, maden ya da tersane işçisi, reformizm ve sosyal demokrasiye eğilimli emek aristokrasisine ait olmadığı için daha devrimci sayılmasıydı. O, devrimcilerin seslendiği "kitleleri" temsil ediyordu, sosyal demokratların kolayca anlayamayacağı bir sesleniş. İmge, el işçisi ile makine işçisi arasındaki temel ayrımı simgelediği sürece gerçeklikti; bir program ya da strateji belirttiği ölçüde ise arzu. İkinci bağlamda ne denli gerçekçi olduğu sorusu elinizdeki makalenin konusu değildir. Yine de, imgenin işçi sınıfının ve bu sınıfın emekçi hareketinin en ayırt edici niteliğini büyük ölçüde silip atmış olması anlamsız değildir.

Bölüm 8

Bir Tatilin Doğuşu: 1 Mayıs

Bu makale ilk olarak 1990 yılında Londra Üniversitesi'nin Queen Mary and Westfield Yüksekokulu'nda, tarih bölümünün seçkin bir üyesinin anısına birinci S. T. Bindoff Konferansı adıyla, sosyalist Mayıs Bayramı'nın yüzüncü yıldönümüne işaret etmek için sunuldu. Yüksek okul tarafından ayrı olarak yayımlandı ve editörlüğünü Chris Wrigley ile John Shepherd'ın yaptığı On the Move: Essays in Labour and Transport History Presented to Philip Bagwell *(Londra ve Rio Grande, 1994) adlı yapıt için gözden geçirildi.*

Michael Ignatieff 1990 yılında Observer'daki Paskalya Yortusu üzerine yazısında "seküler toplumların dinsel ritüellere alternatif sunmakta asla başarılı olamadığını" öne sürdü ve Fransız Devriminin "tebaayı yurttaşlara dönüştürmüş, *özgürlük*, *eşitlik* ve *kardeşliği* her okulun girişine yazdırmış, manastırların pabucunu dama atmış" olabileceğini ancak, "eski Hıristiyan takvimine ya da diğer resmi takvimlere 14 Temmuz dışında hiçbir şeyin girmediğini" belirtti. Elinizdeki makalenin konusu, seküler hareketin Hıristiyan takvimine ya da diğer takvimlere tartışılmaz bir biçimde giren ve bir ya da iki

ülkede değil 1990'da 107 devlette resmen kabul edilen bir tatildir. Dahası, bu yönetimlerin ya da fatihlerin gücü ile değil yoksul kadın ve erkeklerin bütünüyle gayrı resmi hareketleriyle yerleşiklik kazandırılmış bir durumdur. Mayıs Bayramı'ndan, ya da daha açık söylemek gerekirse, 1 Mayıs'tan, ilk kez 1890'da gerçekleştirildiği için 1990'da 100. yıldönümünün kutlanması gereken işçi sınıfı hareketinin uluslararası bayramından söz ediyorum.

"Kutlanması gereken" doğru terimdir. 1889'daki 1. Kongresinde 8 saatlik iş gücü için 1 Mayıs 1890'dan başlayarak işçi sınıfını her yıl eşzamanlı uluslararası gösteri yapmaya çağıran II. Enternasyonal kökenli sosyal demokrat partiler de içinde olmak üzere bu önemli günle tarihçilerin dışında çok az kişi ilgilenmiştir. Bu, 1889 II. Enternasyonal toplantılarına fiilen katılmış ve hâlâ varlığını sürdüren partiler için de geçerlidir. İkinci Enternasyonal'deki bu partiler ya da torunları bugün, Avrupa'nın yakın zamana dek kendisini "varolan gerçek sosyalizm" olarak tanımlayan bölgenin batısında hemen hemen her yerde hükümetleri, ana muhalefetleri ya da alternatif yönetimleri oluşturmaktadır. Bu partilerin, geçmişlerinden daha büyük onur duymaları ya da yalnızca geçmişlerine daha büyük ilgi göstermeleri beklenebilirdi.

Britanya'da Mayıs Bayramı'nın yüzüncü yıldönümüne en güçlü siyasal tepki, eski general ve söylemekten üzüntü duyuyorum, Londra Üniversitesi'nin yüksekokullarından birinin eski başkanı Sir John Hackett'dan geldi. Hackett, bir tür Sovyet icadı olarak kabul ediyor göründüğü Mayıs Bayramı'nın yürürlükten kalkması çağrısında bulundu. Bu bayramın, böyle hissediyordu, uluslararası komünizmin çöküşünü daha fazla geciktirmemesi gerekiyordu. Buna karşın, Avrupa Topluluğu'nun 1 Mayıs Bahar Bayramı'nın çıkış noktası, Bolşevik ve hatta sosyal demokrat bayrama alternatif oluşturmaktır. Bu çıkış noktası, Mayıs Bayramı'nın batıdaki işçi sınıfı toprağının ne kadar derinlerine kök saldığının ayırdına varan sosyalizm karşıtı politikacıların, işçi ve sosyalist hareketlerin cazibesini, bayramlarına katılıp başka bir şeye dönüştürerek etkisizleştirme çabalarına kadar uzanır. 1920 Nisan'ında Fransız Parlamentosunda sosyalist olmamaları dışında *hiçbir* ortak noktaları olmayan kırkbir milletvekili tarafından desteklenen bir önergeden alıntı yapmak gerekirse:

Bu tatil herhangi bir kıskançlık ya da nefret (sınıf mücadelesinin şifresi) öğesi barındırmamalıdır. Tüm sınıflar, sınıfların hâlâ varolduğu söylenebilirse, ile ulusun tüm üretici güçleri aynı düşünce ve aynı ülküden esinlenerek kardeşçe bir araya gelmelidir.[2]

Avrupa Topluluğu'ndan önce, 1 Mayıs Bayramı'nı bünyesine almakta en önde gidenler solda değil aşırı sağda konumlanıyorlardı. SSCB'den sonra 1 Mayıs'ı resmi Ulusal İşçi Günü yapan ilk hükümet Hitler'inkiydi.[3] Mareşal Petáin'in Vichy hükümeti 1 Mayıs'ı Emek ve Bağdaşma Şenliği ilan etti. Mareşalin bunu, büyükelçiliği sırasında hayran kaldığı Franco İspanyası'ndaki Falanjist 1 Mayıs Bayramı'ndan esinlenerek gerçekleştirdiği söylenir.[4] Gerçekte 1 Mayıs Bayramı'nı kamusal tatil haline getiren Avrupa Ekonomik Topluluğu sosyalist değil, Mrs. Thatcher'ın bu yöndeki görüşlerine karşın, sosyalizm karşıtı hükümetlerden oluşan bir yapıydı. Batının resmi 1 Mayıs bayramları, gayrı resmi 1 Mayıs Bayramı geleneği ile uzlaşarak onu işçi hareketinden, sınıf bilincinden, sınıf mücadelesinden koparma gereksiniminden kaynaklanıyordu. Bu gelenek nasıl olmuştu da Hitler, Franco ve Petáin gibi düşmanlarının sosyalist işçi hareketini parçaladıkları zaman bile, 1 Mayıs Bayramı'nı ele geçirmek zorunda olduklarını düşündürecek kadar güçlenmişti?

Bu kurumun evriminin olağandışı noktası amaçsız ve plansız oluşudur. Bu bağlamda, aniden patlayanlar gibi "icat edilmiş bir gelenek" değildi. 1 Mayıs Bayramı'nın asıl çıkış noktasına ilişkin taraflar arasında bir tartışma yoktur. 1 Mayıs Bayramı, Enternasyonal'in rakip iki kurucu kongresinden biri –Marksist olan– tarafından Fransız Devrimi'nin yüzüncü yılı 1889 Temmuz'unda Paris'te kabul edilmiş bir önergeydi. Bu önerge, işçilerin, Yasal Sekiz Saatlik İşgünü talebini kendi kamuoyu ve diğer otoritelerine duyurmak için aynı gün uluslararası bir gösteri yapma çağrısıydı. Amerikan İşçi Federasyonu, daha önceden bu tür bir gösterinin 1 Mayıs 1890'da yapılmasına karar vermiş olduğu için uluslararası gösteri için de bu tarih seçildi. Kaderin cilvesi, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1 Mayıs Bayramı asla diğer ülkelerdeki kadar sağlam bir yer edinemeyecekti, çünkü giderek resmiyet kazanan bir emekçi tatili, İşçi Günü – Eylül'ün İlk Pazartesi günü– zaten vardı.

Doğal olarak, araştırmacılar bu önergenin kökenlerini, ABD

ve diğer ülkelerdeki Yasal Sekiz Saatlik İşgünü mücadelesinin erken tarihi ile nasıl ilişkilendiğini incelemiştir, ancak bu konular şu anda bizi ilgilendirmemektedir. Elinizdeki makalenin savı ile bağlantılı olan, önergenin zihinlerde canlandırdığı görünümün gerçekte ortaya çıkandan hangi biçimlerde ayrıldığıdır. Asıl öneri ile ilgili üç gerçeğe dikkat edelim. Birincisi, çağrı yalnızca bir kerelik uluslararası gösteri içindi. Düzenli, yıllık bir uygulama bir yana, yinelenmesine ilişkin hiçbir öneri bulunmamaktadır. İkincisi, tüm ülkelerdeki işçi hareketlerine "bu gösteriyi ülkelerindeki durumun gerektirdiği biçimde gerçekleştirme" yetkisi verilmiş olsa da, bunun, özellikle bir bayram ya da ritüel olması gerektiğine ilişkin bir öneri yoktu. Bu yetki, elbette, o dönemde hâlâ Bismarck'ın sosyalizm karşıtı yasasına göre yasadışı sayılan Alman Sosyal Demokrat Parti yararına bir acil çıkıştı. Üçüncüsü, önergenin o günlerde özel bir önemi olduğuna ilişkin hiçbir işaret yoktu. Aksine çağdaş basında bir itisna dışında (oldukca ciddi bir burjuva gazete) hemen hemen hiç yer almamıştı.[5] Hatta Alman Sosyal Demokrat Parti'nin yayınlanan resmi Kogre Tutanakları'nda üstünkörü bir biçimde çözüm önerilerinden söz edilmiş ve ve yazılı metinde konunun önemine ilişkin hiçbir şey söylenmemiştir. Kısaca, kongrenin politik olarak sonderece duyarlı ve seçkin bir üyesi olan Edouard Vaillant'ın birkaç yıl sonra dediği gibi "1 Mayısın bu hızlı yükselişini .... Kim öngörebilirdi ki"[6]

Mayıs Bayramı'nın hızlı yükselişi ve kurumlaşması, elbette, 1890'daki ilk Mayıs Bayramı gösterilerinin en azından Rus İmparatorluğu'nun Avrupa'da kalan bölümü ile Balkanlar'daki olağandışı başarısına bağlıdır.[7] Sosyalistler Enternasyonel kurmak, ya da bir başka deyişle yeniden yapılandırmak için doğru anı seçmişlerdi. İlk Mayıs Bayramı birçok ülkede emeğin gücünün utkuyla ilerlemesi ve özgüveninin artmasıyla ile aynı zamana denk düşmüştü. İki bilindik örnek vermek gerekirse: Britanya'da 1889 tarihli Liman İşçileri Grevi'ni izleyen Yeni Sendikacılık Patlaması ve Reichstag'ın Ocak 1890'da Bismarck'ın anti-sosyalizm yasasını sürdürmeyi redetmesiyle Almanya'da kazanılan sosyalist zafer ve bunun sonucunda, Sosyal Demokrat Parti'nin genel seçimlerden oyunu iki kata çıkararak toplam oyun yaklaşık yüzde 20'sinin. Böylesi bir anda, kitle gösterilerinin başarı kazanması güç değildi, çünkü hem eylemciler hem de militanlar bu gösterilere yüreklerini koyarken sıradan işçilerin oluş-

turduğu kitleler de yengi, güç, takdir ve umut duygusunu kutlamak için onlara katılıyordu.

Londra'daki Hyde Park'ı ilk ve son kez doldurarak o günlerin en büyük gösterisini yapan 300.000 kişi, onlara çağrıda bulunanları şaşkınlığa ve hayranlığa sürükledi. Tüm sosyalist partiler ve örgütler doğal olarak toplantılar düzenlemişlerse de içlerinden yalnızca birkaçı durumun tam potansiyelinin farkına varmış ve başlangıçtan itibaren bu işe her şeylerini koymuşlardı. Avusturya Sosyal Demokrat Partisi, kitlenin ruhsal durumunu sezme konusunda istisnaydı. Sonuç olarak, Frederick Engels'in birkaç hafta sonra belirttiği gibi "Bu bayramı Avrupa'da en görkemli ve yaraşır biçimde kutlayan Avusturya ve Avusturya'da Viyana'ydı:"[8]

Aslında, 1 Mayıs Bayramı hazırlıklarına coşku ve içtenlikle girişmekten uzak birkaç ülkede, yerel partiler ve hareketler, sol politikada alışılageldiği gibi bu tür gösterilerin meşru biçim ya da biçimlerine –bu konuya birazdan döneceğiz– ilişkin tartışmalar, bölünmeler ya da sert önlemler tarafından engellendiler. Sorumlu sosyalist liderler, hükümetlerin, orta sınıf düşüncesinin ve polis baskısıyla mağdur etme tehditleri savuran patronların umutla beklenen bayrama gösterdikleri son derece sinirli, hatta zaman zaman histerik tepkilere kışkırtıcı bir yanıt vermekten kaçınmayı yeğlediler. Özellikle, onbir yıllık yasadışılık sürecinden sonra parti üzerindeki yasağın yeni kaldırıldığı Almanya'da durum böyleydi. "1 Mayıs gösterisinde kitleyi denetim altında tutmak için her türlü gerekçemiz var" yazıyordu parti lideri August Bebel, Engels'e. "Çatışmadan kaçınmalıyız." Engels de aynı görüşteydi.[9]

Gündemdeki canalıcı konu, işçilerden iş saatinde gösteri yapmalarının, yani greve gitmelerinin istenip istenmeyeceğiydi, çünkü 1890'da 1 Mayıs, Perşembe gününe denk geliyordu. Temelde, tedbirli partiler ve güçlü sendikalar –Amerikan İşçi Federasyonu'nun planladığı gibi endüstriyel eylemlere bilinçli olarak katılmak istemedikçe ya da kendilerini böyle bir konumda bulmadıkça– simgesel bir hareket için kendilerini ve üyelerini tehlikeye atmaları için bir neden görmüyorlardı. Bundan ötürü, ayın ilk günü değil Mayıs ayının ilk *Pazar* günü gösteri yapma eğilimindeydiler. Britanya'da ilk büyük 1 Mayıs Bayramı'nın 4 Mayıs'ta yapılmasına yol açan neden buydu ve bu uygulandı. Alman partisinin tercihi de bu yönde olma-

sına karşın İngiltere'nin tersine uygulamada Mayıs'ın ilk günü baskın çıktı. Gerçekte, sorun 1891 Brüksel Uluslararası Sosyalist Kongresi'nde resmi olarak tartışılacak, Britanyalılar ve Almanlar bu noktada Fransız ve Avusturyalılara karşı çıkacak ve oy çokluğu ile reddedileceklerdi.[10] Bir kez daha bu konu, 1 Mayıs'ın birçok başka yönü gibi Enternasyonal'in zaman seçiminin rastlantısal yan ürünüydü. Asıl önergede, iş bırakmaya yönelik hemen hiç gönderme yapmamıştı. Sorun yalnızca gösteriyi planlayan herkesin hemen ve kaçınılmaz olarak keşfettiği gibi Mayıs'ın ilk gününün hafta içine rastlamasından kaynaklanıyordu.

Tedbir başka bir şeye zorluyordu. Ancak, gerçekte İşçi Bayramı'nı *yaratan* kesinlikle simgenin pratik akla tercih edilmesiydi. İşçi Bayramı'nı, herhangi bir başka gösteriden ya da bir başka anma töreninden daha fazlasını içeren bir olguya dönüştüren, simgesel iş bırakma edimiydi. Kararsız davranan sendikalara karşın simgesel grevde ısrar eden partilerin ülke ya da kentlerinde 1 Mayıs gerçekten işçi sınıfının yaşamının ve işçi kimliğinin ana parçası oldu –tüm parlak başlangıcına karşın Britanya'da bu hiçbir zaman gerçekleşmedi. Bir iş gününde işe gitmemek hem işçi sınıfının gücünü göstermesinin –gerçekte bu gücün en mükemmel ifadesi– hem de birisinin kızacağından korkarak çalışma yerine aile ve dostlarla birlikte ne yapılacağına karar verme özgürlüğünün özünü oluşturuyordu. Dolayısıyla, bu hem kendinin ve sınıf mücadelesinin ifadesi hem de bir tatildi: emeğin kurtuluşunun ardından gelecek güzel yaşama ilişkin bir fragman. Elbette, 1890 yılının koşullarında İşçi Bayramı ayrıca bir zafer kutlamasıydı, yarışı kazananın stadyum çevresinde attığı şeref turuydu. Bu ışığın altında bakıldığında, İşçi Bayramı beraberinde zengin bir umut ve duygu yükü getiriyordu.

Victor Adler, Alman Sosyal Demokrat Parti'nin tavsiyelerine karşı çıkarak Avusturya'daki partinin Bebel'in kaçınmaya çalıştığı karşı karşıya gelişi kışkırtması gerektiğinde ısrar ederken bu durumun farkındaydı. Bebel gibi o da mutluluk sarhoşluğunun kitlesel değişimin ve o günlerde pek çok işçi sınıfında esen neredeyse mesihçi beklenti rüzgarının getirdiği ruh halinin ayırdına varmıştı. Bebel'in ifade ettiği biçimiyle "Seçimler, yetersiz siyasal eğitim almış kitlelerin başını döndürdü. Yalnızca istemek zorunda olduklarına ve her şeyin başarılabileceklerine inanıyorlar".[11] Bebel'den farklı ola-

rak Adler, eylemciler ile giderek tırmanan kitlesel sempatinin bileşiminden bir kitle partisi yaratabilmek için hâlâ bu duyguları harekete geçirmeye ihtiyaç duyuyordu. Dahası, Almanların aksine, Avusturyalı işçiler henüz oy hakkına sahip değildi. Bu nedenle, hareketin gücü henüz seçimlerde gösterilemiyordu. Gene doğrudan eylemin harekete geçirici potansiyelini kavrayan İskandinavlar ilk 1 Mayıs'ın ardından "sadece bir tavır gösterme biçiminde değil iş bırakmayla birleştirilerek" gösterilerin 1891'de yinelenmesinden yana oy kullandılar.[12] 1891 tarihinde (gördüğümüz gibi, Britanya ve Almanya'nın karşısında yer alarak) gösterinin 1 Mayıs'ta yapılmasına ve "olanaksız olmadığı yerde işin durdurulmasına"[13] oy çokluğu ile karar veren Enternasyonal de aynı görüşü paylaşıyordu.

Bu, uluslararası hareketin genel grev çağrısında bulunduğu anlamına geliyordu, çünkü anın tüm sınırsız beklentilerinin yanı sıra, işçiler, pratikte hem güçlerinin hem de zayıflıklarının farkındaydılar. Senato "kızıl" kentteki işçilerin konuşmalarını dinlemek üzere sivil polisler görevlendirmişti. Bu polislere göre insanlar proleter Hamburg'un birahane ve barlarında, 1 Mayıs'a katılmanın gerekip gerekmediği, ya da gösteri için bir günlük yevmiyeden vazgeçilip geçilemeyeceğini yoğun bir biçimde tartışıyorlardı.[14] Pek çok işçinin, isteseler bile gelemeyecekleri anlaşılıyordu. Bu nedenle, demiryolu işçileri Kopenhag'daki ilk İşçi Bayramı'na yüksek sesle okunan ve alkışlanan bir telgraf gönderdiler: "İktidar sahipleri tarafından uygulanan baskı yüzünden mitingde olamasak da sekiz saatlik işgünü talebini desteklemekten vazgeçmeyeceğiz."[15] Buna karşın, patronlar işçilerin güçlü olduğunu ve eyleme bir bütün olarak odaklandığını bildiği yerde bir günlük tatili örtük olarak kabul ediyorlardı. Avusturya'da sıklıkla ortaya çıkan durum buydu. İçişleri Bakanlığından gelen ve törenlerin yasaklandığına, tatile izin verilmemesine ilişkin kesin emirlere ve patronların eski 1 Mayıs'ı tatil olarak kabul etmeme –ve bazen 1 Mayıs'tan önceki günü iş bayramı yaparak– kararına karşın Yukarı Avusturya'daki Steyr bölgesinde Devlet Donatım Fabrikası 1 Mayıs 1890'da ve sonraki her 1 Mayıs'ta şalter indirdi.[16] Her durumda, yeteri kadar ülkeden yeteri kadar işçi iş bırakma eylemini gerçekleştiriyordu. Kopenhag'da 1890'da kentte çalışan işçilerin yüzde 40'ı gösteriye katılmıştı.[17]

İlk İşçi Bayramı'nın bu kayda değer ve çoğunluk tarafından

beklenmedik başarısı göz önüne alındığında bir yineleme isteğinin doğması kaçınılmazdı. Nitekim hem İspanyollar hem de birleşmiş İskandinav hareketleri 1890 yazında böyle bir istekte bulundu. Yıl sonuna gelindiğinde Avrupa partilerinin ana kitlesi aynı şeyi yaptı. Bu önemli günün her yıl düzenli olarak kutlanan bir olay olması ilk kez Toulouseli militanlarca düşünülmüş olabilir[18] (1890'da bu doğrultuda önerge vermişlerdi), ama Enternasyonal'in 1891'deki Brüksel Kongresi'nin hareketi düzenli olarak her yıl yinelenen işçi bayramı olarak belirlemesi hiç kimseyi şaşırtmamalıdır. Ayrıca "ekonomik açıdan sekiz saatlik işgünü talebi ve sınıf mücadelesinin kararlılıkla ifadesi olan gerçek karakterini"[19] vurgulamak için işçi Bayramı'nın hangi güne rastlarsa rastlasın Mayıs ayının ilk günü tek bir gösteriyle kutlanmasında ısrar iki başka şey daha gerçekleştirdi. Sekiz saatlik işgünü talebine en az iki şey daha ekledi: iş yasası ve savaşa karşı mücadele. Her ne kadar barış sloganı bundan böyle İşçi Bayramı-'nın resmi bir parçası olmuşsa da kendi içinde, olayın uluslararası niteliğini desteklemenin ötesinde yaygın İşçi Bayramı geleneği ile tam anlamıyla bütünleşmedi. Yine de, gösterinin programatik kapsamını genişletmesine ek olarak önerge bir yenilik daha içeriyordu. İşçi Bayramı'nı "kutlamaktan" söz ediyordu. Hareket İşçi Bayramı-'nı yalnızca siyasal etkinlik değil, bir şenlik olarak da resmen tanıma aşamasına gelmişti.

Gene, bu asıl planın parçası değildi. Aksine, hareketin militan kanadı ve anarşistler ideolojik bağlamda şenlik düşüncesine ateşli biçimde karşı çıkıyordu. İşçi Bayramı mücadele günüydü. Anarşistler bunun kapitalistlerden koparılıp alınmış bir günlük boş zamandan çıkıp tüm sistemi deviren büyük genel greve doğru genişlemesini yeğliyorlardı. Ara ara ortaya çıkan, tek tük kızıl bayrakla aydınlatılmış siyah ve gri kitle ikonografisinin çoklukla doğruladığı gibi, en militan devrimciler sınıf mücadelesine karanlık bir pencereden bakıyorlardı.[20] Anarşistler İşçi Bayramı'nı şehitleri anma günü –1886 Chicago şehitleri–, "bir kutlama gününden çok yas günü"[21] olarak görmeyi tercih ediyorlardı. İspanya, Güney Amerika ve İtalya gibi etkili oldukları yerlerde 1 Mayıs'ın şehitleri anma boyutu olayın gerçek bir parçası haline geldi. Kek ve siyah bira devrimci planın parçası değildi. Gerçekte, Barselona'daki anarşist 1 Mayıs üzerine yakın tarihli bir incelemenin gözler önüne serdiği gibi, 1 Mayıs'a "Feste

del Traball", işçi şenliği, biçiminde yaklaşmayı, hatta bu adı vermeyi reddetmek Cumhuriyet'ten önce Barselona'daki etkinliklerin başlıca özelliklerindendi.[22] Simgesel eylemlerin canı cehenneme: ya dünya devrimi ya da hiçbir şey. Bazı anarşistler devrimi gerçekten başlatmayan herhangi bir şeyin bir başka reformist bölünmeden daha fazlası olamayacağı düşüncesinden hareketle İşçi Bayramı grevini yüreklendirmeyi bile reddettiler. Devrimci sendika yanlısı Fransız Genel İşçi Konfederasyonu (CGT) Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraya dek kendisini İşçi Bayramı şenliklerine teslim etmedi.[23]

İkinci Enternasyonal'in liderleri anarşist çatışma taktiklerinden kesinlikle kaçınmak ve gösterilerde olası en geniş tabanı sağlayabilmek için 1 Mayıs'ın şenliğe dönüşmesinden yana davranmış olabilirler. Ancak sınıf bayramı düşüncesi, hem mücadele etmek hem de iyi zaman geçirmek, başlangıçta kesinlikle akıllarında yoktu. Bu düşünce nereden geldi?

Başlangıçta, tarih seçimi hemen hemen yaşamsal bir rol oynadı. Bahar bayramları, ılıman iklimli kuzey yarımkürenin yıllık ritüel takvimine kök salmıştı ve aslında Mayıs ayının kendisi doğanın yenilenişini simgeliyordu. Örneğin İsveç'te geçmişi çok eskilere uzanan bir geleneğe dayanan 1 Mayıs neredeyse bir kamu tatiliydi.[24] Aynı biçimde militan Avustralya'da 1 Mayıs'ın kışa denk gelmesi kutlanmasına ilişkin sorunlardan bir tanesiydi. Son yıllarda yararlandırıldığımız ikonografik ve yazınsal kaynaklar doğanın, bitkilerin ve her şeyin ötesinde çiçeklerin kendiliğinden ve evrensel olarak olayı simgelediğini açık bir biçimde sergilemektedir. Kır toplantılarının en sadesinde, (Bir Styre köyündeki 1890 toplantısı gibi) pankartlar değil müzisyenler ve üzerinde sloganlar bulunan çelenkler göze çarpar.[26] Yine Avusturya'da, daha sonraki bir bölgesel 1 Mayıs gösterisinde çekilen fotoğrafta tekerlek ve gidonları çiçeklerle süslenmiş bisikletlere binmiş kadın ve erkek sosyal demokrat işçileri ve iki bisikletin arasına asılmış çocuk sepetinde çiçeklerle bezenmiş bir Mayıs bebeğinin taşıdığını görürüz.[27]

Çiçekler, 1889 tarihli Uluslararası Kongreye gönderilen yedi Avusturyalı delegenin Viyana'daki İşçi Bayramı için dağıtılan sert ifadeli portrelerinin etrafında kendiliğinden belirir. Çiçekler militan söylencelerine bile nüfuz etmiştir. 1891'de Fransa'da on ölü veren *fusillade de Fourmies* yeni gelenekte, askeri bölükler kendisini vu-

rana dek her iki cinsten iki yüz gencin başında nişanlısının kendisine verdiği çiçekli bir alıç dalını sallayarak dans eden onsekiz yaşındaki Maria Blondeau ile simgelenmektedir. Bu görüntüde iki Mayıs geleneği açıkça su yüzüne çıkmaktadır. Hangi çiçekler? Öncelikle, alıç dalının çağrıştırdığı gibi siyasetten çok baharı akla getiren renkler Ancak hareket hemen sonra kendi renginden çiçeklerde karar kılar: güller, gelincikler ve hepsinden çok kırmızı karanfiller... Yine de, ulusal tarzlar çeşitlilik göstermektedir. Her koşulda, çiçekler ve sürgün veren büyümenin, gençliğin, canlanışın ve umudun diğer simgeleri, yani genç kadınlar, merkezdir. Olayın tekrar tekrar çeşitli dillerde yeniden üretilmiş en evrensel ikonlarının –özellikle çelenklerle sarılmış Frigya başlıklı ünlü genç kız– Walter Crane'den gelmesi rastlantı değildir. Britanya sosyalist hareketi küçük ve önemsizdi ve ilk birkaç yılın ardından 1 Mayıslar önemini yitirdi. Buna karşın, dönemin "yeni sanat" akımı en etkili esin kaynakları William Morris, Crane ve "sanat ve zanaat" hareketi sayesinde zamanın ruhunu dile getiren katışıksız ifadeyi buldu. Britanya'nın ikonografik etkisi İşçi Bayramı'nın uluslararası düzeye ulaştığını gösteren en son kanıt değildir.

Gerçekte, halk şenliği ya da işçi bayram düşüncesi, bir kez daha, eş zamanlı ve neredeyse birdenbire ortaya çıktı. Almanca'da *"feiern"* sözcüğünün hem "çalışmamak" hem de "resmen kutlamak" anlamına gelebilmesi buna hiç şüphesiz katkıda bulunmuştur. (Yüzyılın başında, İngiltere'de "playing" (oynamak) sözcüğünün yaygın biçimde "greve gitme"nin eş anlamlısı olarak kullanılması yüzyılın sonunda yaygınlığını yitirmiş görünmektedir.) Her sabah işe gitmeyip siyasal miting ve yürüyüşe katılan insanların günü sohbet ve eğlence ile tamamlamaları mantıklı görünmektedir. Bu nedenle han ve lokantalar toplanma yeri olarak hareket için çok önemliydiler. Meyhaneciler ve gece kulübü sahipleri birden çok ülkede sosyalist eylemcilerin önemli bir kolunu oluşturdu.[28]

Bunun yol açtığı bir büyük sonuç hemen belirtilmelidir. O günlerde, "erkek işi" sayılan siyasetten farklı olarak bayramlar kadınları ve çocukları da kapsıyordu. Hem görsel hem de yazınsal kaynaklar kadınların başlangıçtan beri İşçi Bayramı'na katıldığını gösterir.[29] İşçi Bayramı'nı gerçek bir sınıf gösterisi yapan ve sonuçta, siyasal açıdan sosyalistlerin yanında yer almayan işçileri gitgide kendine

çeken –İspanya'daki gibi–[30] bayramın erkeklerle sınırlı olmayıp ailelere ait oluşuydu. İşgücü pazarında ücretli işçi olarak doğrudan yer almayan –yani birçok ülkede işçi sınıfının evli kadın topluluğu– kadınlar İşçi Bayramı boyunca hareket ve sınıf ile açıkça özdeşleşti. Ücretli işçiliği içeren çalışma yaşamı temelde erkeklere aitse de, bir gün işe gitmeyi reddetmek işçi sınıfındaki yaş ve cinsiyet olgularını bir araya getirdi.

Pratikte, Avrupa Topluluğu'nun İşçi Bayramı'nın hafta arası resmi tatil olduğu Britanya dışında, Avrupa'da bundan önceki tüm düzenli bayramlar dinsel bayramlardı. İşçi Bayramı, Hıristiyan bayramlarıyla evrenselliğe ya da işçi diliyle *enternasyonalizme* tutkuyu paylaşıyordu. Bu evrensellik katılımcıları derinden etkiledi ve günün çekiciliğine katkıda bulundu. Olayın kültürel tarihi ve ikonografisi bağlamında son derece önemli bir kaynak sayılan, çoklukla yöresel biçimde üretilmiş sayısız İşçi Bayramı afişi –yalnızca faşizm öncesi İtalya'sından böylesi kısa ömürlü afişlerden 308 farklı örnek korunmuştur– sürekli bu konu üzerine yoğunlaşmaktadır. Bolonya'da 1891 tarihli ilk İşçi Bayramı bülteni özellikle günün evrenselliği üzerine en az dört madde içermektedir.[31] Ve elbette, Paskalya Yortusu ya da Whitsun (Paskalya'dan sonraki yedinci Pazar) ile benzerlik, halk törenlerinin bahar kutlamalarına benzerlik kadar belirgindi.

Yani *festa del lavoro*'nun (işçi şenliği) büyük ölçüde Katolik ve okuma yazma bilmeyen nüfusa kendiliğinden seslenişinin zekice ayırdına varan İtalyan sosyalistler 1892'den itibaren "İşçi Paskalyası" terimini kullandılar ve bu tür benzetmeler 1890'ların ikinci yarısında uluslararası akım haline geldi.[32] Bunun nedenleri kolayca anlaşılabilir. İşçi Bayramı'nın çarpıcı ilk yıllarında bile yeni sosyalist hareketin bir dinsel harekete, mesihçi beklentiler barındıran bir dinsel uyanış hareketine benzerliği açıktı. Bazı açılardan, erken dönem lider, eylemci ve propagandacı topluluğu bir ruhban sınıfına ya da en azından bir dinin sınırları içinde resmi görevlere sahip olmayan bir gruba benzerliği de böyle bir belirginlik taşıyordu. Elimizde, Belçika, Charleroi'den 1898 yılına ait sıradışı bir broşür bulunmaktadır. Bu broşür yalnızca İşçi Bayramı vaazı olarak tanımlanabilecek bir durumu yansıtıyor: başka hiçbir sözcük bunu tam anlamıyla tanımlayamaz. Broşür, Belçika Cumhuriyetçi Partisi'nin kuşkusuz hepsi ateist on temsilcisi ve senatörü tarafından, ya da onlar adına, yazıl-

mıştı. Başında "Dünyanın bütün işçileri birleşin (Karl Marx)" ve "Birbirinizi Sevin (İsa)" sözcüklerinin beraberce yazıldığı bir başlık vardı. Birkaç örnek, broşürde yansıtılan ruh hali üzerine bir fikir verecektir:

"Doğanın ebedi Evrim'i yengiyle parıldadığı zaman bahar ve şenlik saati gelmiştir. Doğa gibi siz de içinizi umutla doldurun ve Yeni Yaşam'a hazırlanın."

Ahlaksal öğütler (Öz-saygınız olsun: Sizi sarhoş eden içkilerden ve alçaltan tutkulardan sakının vs.) ve sosyalist yüreklendirme içeren birkaç paragraftan sonra binyıllık umudu ele alan bir bölüm ile son buluyordu:

"Yakında sınır çizgileri solup gidecek! Yakında savaşların ve orduların sonu gelecek! Sosyalist Dayanışma ve Sevgi erdemlerini gösterdiğinizde siz de bu geleceği yakınlaştırmış olacaksınız. Sonra herkesin gelişmelere yol açmadaki toplumsal görevi doğru biçimde kavrandığında Sosyalizmin galip geleceği barış ve neşe içinde bir dünya varolacak."[33]

Yine de, işçi hareketindeki anlamlı nokta, çoklukla dinsel söylemin tonunun ve tarzının yankılandığı bir İnanç oluşu değil, kitlelerin köklü biçimde dine inandığı ve kilise yöntemlerinin içlerine işlediği ülkelerde bile dinsel modelden çok az etkilenmiş oluşuydu.[34] Dahası, Protestanlığın, İngiltere'deki gibi, Kiliseler birliği olmaktan çok gayrı resmi ve içten içe karşıt mezhepler biçimini aldığı bazı dönemler dışında (ancak her zaman değil) eski ve yeni İnanç arasında pek az yakınlaşma vardı. Sosyalist emek, dindar ya da eskiden dindar nüfusu *en mèsse* (kitle olarak) dininden döndüren militan seküler ve dinsellik karşıtı bir hareketti.

Bunun neden böyle olduğunu anlayabiliriz. Sosyalizm ve işçi hareketi, geleneksel ifade biçimi resmen tanınmış Kiliseler ve özellikle Katolik Kilisesinden oluşan bir toplulukta doğru dürüst bir yeri bulunmayan yeni ve özgün bir sınıf olma bilincine erişmiş kadın ve erkeklere sesleniyordu. Aslında, madencilikte, ilk-sanayi ya da fabrika köylerindeki gibi meslek yoluyla, Sicilya'daki Grek (şimdi Ar-

navut) bölgesinin özde "kızıl" olmuş köyündeki Arnavutlar gibi, köken olarak ya da onları çevrelerindeki geniş toplumdan ayıran ortak ölçütler aracılığı ile bir araya gelmiş "yabancıların" kurduğu yerleşimler vardı. Burada "hareket" topluluğun kendisi olarak işlev görebilir ve böylece o zaman dek din tarafından tekelleştirilmiş eski köy adetlerinin çoğunu eline geçirebilirdi. Yine de, bu alışılmadık bir durumdu. Gerçekte, İşçi Bayramı'nın elde ettiği çok büyük başarının başlıca nedenlerinden biri, işçi sınıfı ile ilintili, başkaları ile paylaşılmayan ve dahası işçilerin kendi eylemleri sayesinde zorla kazanılmış *tek* bayram olmasıydı. Bunun da ötesinde, İşçi Bayramı genelde görünmez olanların açık gösteri yaptıkları ve en azından bir günlüğüne egemenlerin resmi alanını ve toplumu ele geçirdikleri gündü.[35] Bu anlamda, Britanya Maden İşçilerinin geçit törenleri (bunların en uzun ömürlüsü Durham maden işçileri geçit törenidir) İşçi Bayramı'nı müjdeliyordu ancak bir bütün olarak işçi sınıfını değil, sanayiin bir kolunu taban alıyordu.[36] Bu anlamda, İşçi Bayramı ile geleneksel din arasındaki tek ilişki eşit haklar iddiasıydı. "Rahiplerin kendi şenlikleri var" diye sesleniyordu Po Vadisindeki Voghera kasabasının 1891 tarihli İşçi Bayramı afişi "Ilımlıların kendi şenlikleri var, Demokratların da. 1 Mayıs tüm dünya işçilerinin."[37]

Ancak, hareketi dinden uzaklaştıran bir şey daha vardı. Hareketin ana sözcüğü "yeni" idi: Kautsky'nin *Die Neue Zeit'* taki (Yeni Zamanlar) Marksist kuram eleştirisinde ve nakaratı "Mit uns zieht die neue Zeit" ('Yeni zamanlar bizimle ilerliyor') diye giden, bugün hâlâ İşçi Bayramı ile ilintilendirilen Avusturya işçi marşındaki gibi. Hem İskandinavya hem de Avusturya deneyimlerinin gösterdiği gibi, sosyalizm kırsal bölgelere ve taşra kasabalarına demiryolu kanalıyla, bunları inşa edenler, yönetenler ve onların getirdiği yeni düşünceler aracılığıyla ulaştı.[38] O zamana dek işçi hareketinin törensel olaylarının çoğunu kapsayan diğer kamu bayramlarının aksine İşçi Bayramı herhangi bir şeyi anmıyordu, –İşçi Bayramı'nı 1886 Chicago anarşistleri ile ilişkilendirmekten hoşlanan anarşist etkinin dışında. Proletaryaya kötü anılardan başka sunacak bir şeyi olmayan geçmişle değil (Enternasyonal'de "Du passé faisons table rase"nin söylenmesi rastlantı değildi) özgürleşme sunan gelecek ile ilgiliydi. "Hareket" geleneksel dinin aksine, ölümden sonra ödül değil bu dünyada bir Kudüs sunuyordu.

İşçi Bayramı'nın çok çabuk kendi imgelemini ve simgeciliğini geliştiren ikonografisi bütünüyle gelecek odaklıdır.[39] Geleceğin ne getireceği tam anlamıyla belli değildi, yalnızca güzel olacaktı ve gelişi kaçınılmazdı. İşçi Bayramı'nın başarısı için tek yolun gelecek olması olayı bir şenlikten ve gösteriden fazlasına dönüştürdü. 1890'da seçime dayalı demokrasi Avrupa'da hâlâ son derece sıradışıydı ve evrensel oy hakkı talebi sekiz saatlik işgünü ve diğer İşçi Bayramı sloganlarına coşkuyla eklendi. Oy hakkı isteğinin, kazanılana dek Avusturya, Belçika, İskandinavya, İtalya ve diğer yerlerde İşçi Bayramı'nın ayrılmaz bir parçası olmasına karşın, hiçbir zaman sekiz saatlik işgünü ve daha sonra barış gibi siyasal kapsamın *ex officeo* (resmen) uluslararası parçasını oluşturmaması tuhaftır. Buna karşın, uygulanabilirliği yerde olayın ayrılmaz bir parçası haline geldi ve anlamına büyük katkıda bulundu.

Gerçekte, Belçika, İsveç ve Avusturya'da bazı başarılar ile gelişen, parti ve sendikaları bir arada tutmaya yardım eden genel grev örgütleme ya da tehdit deneyimi kaynağını İşçi Bayramı'nın simgesel iş bırakma ediminden alıyordu. Bu türden ilk grev Belçika maden işçileri tarafından 1 Mayıs 1891'de başlatıldı.[40] Öte yandan, sendikalar, İsveç İşçi Bayramı'nın sloganı "daha az saat, daha yüksek ücret" ile büyük günün öbür yanlarından çok daha fazla ilgileniyordu.[41] İtalya'daki gibi, bunun üzerinde yoğunlaşıp demokrasiyi bile başkalarına bıraktıkları dönemler oldu. Hareketin, etkili demokrasi savunuculuğunu da kapsayan büyük ilerlemeleri dar ekonomik kişisel çıkarlar üzerine kurulmamıştı.

Demokrasi, elbette, sosyalist işçi hareketinin merkezindeydi. Yalnızca hareketin ilerlemesi için vazgeçilmez değil ayrıca bunun ayrılmaz bir parçasıydı da. Almanya'daki ilk İşçi Bayramı bir yüzünde Karl Marx öbür yüzünde Özgürlük Heykeli bulunan bir plaket ile anılıyordu.[42] 1891 tarihli Avusturya İşçi Bayramı'na ait bir taşbaskı elinde *Das Kapital*'i tutan Marx'ı, çağdaşlarının bir Akdenizlinin resimlerinden tanıyacakları o romantik adalardan birini işaret ederken gösterir. Adanın arkasından en uzun ömürlü ve en güçlü gelecek simgesi halini alacak olan 1 Mayıs güneşi yükselir. Güneş ışınları erken dönem İşçi Bayramı rozetlerinin ve andaçlarının birçoğunda görülen Fransız Devrimi'nin sloganlarını taşır: Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik.[43] Marx'ın çevresi, adı ne olursa olsun, adaya yel-

ken açmaya her şeyleriyle hazır işçilerle sarılmıştır... Yelkenlerin üzerinde şöyle yazar: Evrensel ve Doğrudan Oy Hakkı, Sekiz Saatlik İşgünü ve İş Güvencesi". İşçi Bayramı'nın asıl geleneği buydu.

Bu gelenek, sosyalist önderlerin sloganları ile onların militan ve sıradan işçiler tarafından kendiliğinden yorumlanması arasındaki garip ortak yaşam araçlarıyla olağanüstü bir hızla –iki üç ay içinde– büyüdü. Bu gelenek, böylesi hareketlerin varlığının ve sınıfsal kararlılığın gelecekteki zaferlerin garantisi sayıldığı, kitlesel işçi hareket ve partilerinin birden gelişmenin en üst noktasına eriştiği o görkemli birkaç yıl içinde biçimlendi. Daha da ötesi, yeni dünyanın kapılarının işçi sınıfının önünde açılması bu yakın zaferin işareti gibi görünüyordu.

Ancak, milenium gelmedi ve işçi hareketindeki birçok başka şey gibi İşçi Bayramı da, eski yeşeren umuttan ve zaferden arta kalan bir şeylerin büyük mücadeleler ve zaferlerin ardından geri gelmesine karşın, düzenli hale getirilmek ve kurumlaştırılmak zorundaydı. Eski umudun izlerini, Rus Devriminin erken dönemindeki çılgın, futuristik İşçi Bayramlarında, İşçi Bayramı'nın asıl talebi sekiz saatin pek çok ülkede kazanılmasıyla 1919-20'de Avrupa'nın neredeyse her yerinde görebiliriz. 1935 ve 1936'da Fransa'daki Halk Cephesi'nin İşçi Bayramlarında, faşizmin yenilgisinden sonra işgalden kurtarılmış Avrupa ülkelerinde görebiliriz. Yine de, büyük işçi hareketlerinin gerçekleştiği birçok ülkede İşçi Bayramı, 1914'ten kısa süre önce rutin hale getirildi.

Tuhaf biçimde, İşçi Bayramı'nın törensel bir yan edinmesi bu rutinleşme döneminde oldu. Bir İtalyan tarihçinin belirttiği gibi, İşçi Bayramı'nın, büyük dönüşümün ilk adımı olarak görülmesi sona erdiğinde bayram, "kendi ayinlerine ve ilahlarına ihtiyaç duyan kolektif bir dinsel tören" haline geldi.[45] İlahlar, genelde görüntüsü giderek bulanıklaşan kalabalıkların ya da kadınlı erkekli tören alaylarının üzerine doğan güneşe uzanan yolu gösteren, saçları uçuşan bol giysili genç kadın biçiminde tanımlanıyordu. Bu genç kadın Özgürlük müydü? Bahar, Gençlik, Umut ya da gül parmaklı Şafak mı? Yoksa bunların hepsinden bir parça mı almıştı? Buna kim yanıt verebilir ki? İkonografik anlamda, gençlik dışında evrensel bir özelliği yoktur, çünkü aşırı yaygın Frigya başlığı ya da Özgürlüğün geleneksel özellikleri bile her zaman ortaya çıkmaz. İşçi Bayramı gününün bu

biçimde törenleşmesi gördüğümüz gibi, başlangıçtan beri varolan ancak yüzyılın sonuna doğru resmilik kazanan çiçeklerden hareket edilerek görülebilir. Aynı biçimde, kırmızı karanfil de yaklaşık 1900'den bu yana Habsburg topraklarında ve İtalya'da resmi statü kazanmıştır. Bu tarihlerde, Floransa'da *Kızıl Karanfil* adlı canlı ve yetenekli dergide çiçeğin özel anlamı özel olarak açıklanmıştı. (*Kızıl Karanfil* Birinci Dünya Savaşı'na dek İşçi Bayramlarında çıktı.) Kırmızı gül İsveç'te 1911-12'de resmileşti.[46] 1900'lerin başında Fransız işçilerinin bayramına giren ve hiçbir siyasal içerik taşımayan inci çiçeği (müge) günün düzenli simgelerinden biri oluncaya kadar kararlı devrimcilere acı verdi.[47]

Yine de, varlığını hem yasal –yani geniş kitleleri sokağa çıkarabilecek güçte– hem de gayrı resmi olarak sürdürmekle birlikte, İşçi Bayramlarının parlak çağı sona ermemişti. Verilmiş, hatta daha da kötüsü tepeden indirilmiş bir tatil haline geldiğinde zorunlu olarak farklı özelliklere büründü. Özünde halkın kitlesel hareketi yattığı için, Sicilya'daki Arnavut sosyalistler (ve sonraları komünistler) kara faşizm günlerinde bile her 1 Mayıs'ta mutlaka sosyalizmin yerel öncüsünün 1893 tarihinde onlara söylev verdiği ve bugün hâlâ Dr. Barbato'nun kayası olarak bilinen dağ geçidine yoldaşlarını göndermekle övünseler de, yasa dışılığa dayanamazdı. Haydut Giuliano, 1947'de faşizmin yıkılmasının ardından yeniden canlanan İşçi Bayramı toplu gösterisini ve aile pikniğini aynı yerde katletti.[48] 1914'ten ve özellikle 1945'ten bu yana İşçi Bayramı giderek ya yasa dışı konuma gelmiş ya da daha büyük olasılıkla resmileşmiştir. Yalnızca, kitlesel ve gayrı resmi sosyalist işçi hareketlerinin İşçi Bayramı'nın serpilmesine olanak tanıyan koşullar altında geliştiği birkaç üçüncü dünya ülkesinde eski geleneğin gerçek bir devamlılığı söz konusudur.

İşçi Bayramı, elbette, her yerde eski niteliklerini yitirmemiştir. Yine de, SSCB ve Doğu Avrupa'daki gibi bir zamanlar yeni olan eski rejimlerin çöküşü ile birleştirilmeyen yerlerde İşçi Bayramı sözcüğünün, işçi hareketi içinde bile, çoğu insana bugünden çok geçmişi çağrıştırdığını iddia etmek aşırılık değildir. İşçi Bayramı'nın yükselişini sağlayan toplum değişmiştir. Yaşlı İtalyanların anımsadığı o küçük proleter köy toplulukları bugün ne kadar önemlidir? "Köyün etrafında yürüdük. Sonra bir halk şöleni oldu. Tüm parti üyeleri

ve gelmek isteyen herkes oradaydı."[49] 1890'larda Enternasyonal'in "Uyan! Uyan artık uykudan" dizesinde hâlâ kendini bulabilenlerin sanayileşmiş dünyasında neler oldu? 1920'de oniki yaşında işe yeni başlamış bir dokuma işçisi olarak 1 Mayıs gösterisinde bayrak taşıyan yaşlı İtalyan kadının 1980 tarihinde söylediği gibi "Bugünlerde çalışanların hepsi hanımefendi ya da beyefendi, istedikleri her şeyi alıyorlar."[50] Geleceğe duyulan güveni dile getiren İşçi Bayramı vaazlarına, akıl ve ilerleme yürüyüşüne duyulan inanca ne oldu? "Kendinizi eğitin! Okullar ve kurslar, kitaplar ve gazeteler özgürlüğe giden araçlardır. Bilim ve sanatın çeşmesinden beslenin; o zaman adaleti getirecek kadar güçlü olacaksınız."[51] Yeşil ve köylü topraklarımızda Kudüs'ü inşa etmeye ilişkin ortak düşe ne oldu?

Yine de, 1 Mayıs yalnızca bir tatilden, –bir Fransız reklamından alıntı yapıyorum– insanın çalışmak zorunda olmadığı için sakinleştirici almaya gereksinim duymadığı bir günden fazlası olmasa da özel bir tür bayram olarak varlığını sürdürmektedir. Artık övünç dolu deyişteki gibi "Takvimlerin tümünde yer almayan bayram"[52] olmayabilir, çünkü Avrupa'da tüm takvimlere girmiştir. Gerçekte 1 Mayıslarda, 25 Aralık ve 1 Ocak[53] dışındaki tüm diğer günlerden daha evrensel bir tatil yapılmaktadır. İşçi Bayramı dinsel anlam içeren rakiplerini çok gerilerde bırakmıştır. Ancak, İşçi Bayramı tabandan geliyordu. Yılda bir kez, bilinçli olarak çalışmama kararı alarak meslek, dil, hatta ulus sınırlarının ötesinde kendilerini tek bir *sınıf* olarak tanımlayan adsız işçi halklar tarafından biçimlendirildi: ahlaksal, ekonomik ve siyasal çalışma zorunluluğu ile alay ederek. Victor Adler'in 1893'de belirttiği gibi "Muhaliflerimizin korktuğu, Mayıs Bayramı'nın, çalışmaya ara vermenin anlamı budur. Devrimci olduğunu hissettikleri budur."[54]

Tarihçi bu yüzüncü yıldönümü ile birkaç nedenden ötürü ilgilenmektedir. Bir bakıma, yüzüncü yıl anlamlıdır, çünkü Marx'ın, adını daha önce duymamış ancak onun kendi sınıf bilincini kazanıma ve bu bilinçle örgütlenme çağrısıyla tanışan kadın ve erkeklerden oluşan işçi hareketinde niçin bu denli etkili olduğunu açıklamaya yardımcıdır. Bir başka önemi ise, sıradan insanların düşünce ve duygusunun tarihsel gücünü göstermesinde ve birey olarak dilsiz, güçsüz ve önemsiz insanların yine de tarihe damgalarını vurabilecekleri yolu aydınlatmasındadır. Ama hepsinin ötesinde, bu, tarihçi olalım ol-

mayalım, pek çoğumuz için çok dokunaklı bir yüzüncü yıldır, çünkü Alman felsefeci Ernst Bloch'un *Umudun İlkesi* adını verdiği (ve iki kalın ciltte uzun uzadıya irdelediği) kavramı temsil etmektedir: daha güzel bir dünyada daha güzel bir gelecek umudu... 1990'da hiç kimse bunu hatırlamadıysa, anımsamak tarihçinin göreviydi.

Bölüm 9

Sosyalizm ve Avangard, 1880 - 1914

8. Bölümde, sosyalist hareketin yükselişinin işçiler üzerindeki etkisini inceledik. Bu bölümde ise sosyalist hareketin entelektüeller ile sanatçılar üzerindeki çok daha karmaşık etkisiyle bu hareket içindeki siyasal ideolog ve sanatçılarla ilişkisini ele alacağız. Siyaset ve sanattaki avangardlar ondokuzuncu yüzyılın sonunda bir noktada birleşti, köktenci "modernizm"in ilk evresinde şiddetli biçimde ayrıldı, ancak Birinci Dünya Savaşı'nın ve Ekim Devrimi'nin etkisiyle –en azından birkaç tutkulu yıl için– birbirlerini yeniden buldu. Aslında, İtalya'da Giulio Einaudi'nin yayınevinden çıkan Storia del Marxismo *'nun (Turin, 1978-82) ikinci cildi için yazılan bu makale ilk olarak* Mouvement Social *'in 1980 Nisan-Haziran 111. sayısında yayımlandı.*

Hem bir kitle hareketi olarak sosyalizm hem de sanatta "modernite" ve ilericiliğin geniş bir alanda tanınmış, ne yaptığını bilen ve bazen ayrı biçimde örgütlenmiş temsilcisi olarak avangard, Avrupalı olgular gibi, ondokuzuncu yüzyılın son on yılının çocuklarıdır. Elinizdeki makalede, sosyalizm ile avangardın ilişkilerini ele almayı tasarlıyorum.

Sanatta devrimci olanın siyasette de devrimci olması gerektiği (ya da tam tersi) varsayımı, "devrimci" ya da benzer terimlerin çeşitli anlamlarının anlambilimsel bağlamda karıştırılması üzerine temellendirildiği için, iki olgu arasında zorunlu ya da mantıksal bir bağlantı yoktur. Öte yandan, her ikisi de burjuva doğrularınca dışlanan ve karşı çıkılan sosyalistler (marksistler, anarşistler ve diğerleri) ile sanat ve kültür alanındaki avangardlar arasında sıkça varoluşsal bir bağlantı vardır ya da vardı. Ayrıca, avangard ve bohem akımların üyelerinin gençliğinden ve çok zaman görece yoksulluğundan da söz edebiliriz. Yoksulluk olgusu abartılmış olabilir, ancak burjuva kökenden gelen pek çok avangard için güvenden yoksunluğun, güvenli burjuva varoluş karşısında bilinçli bir seçim olmasına karşın genç ya da aykırı sanatçı ve yazarların, varolmayan kurulu bir pazarın küçük üreticilerinin, ekonomik güvensizliği hafife alınmamalıdır.

Her iki dışlanan grup da bir noktaya dek birbirleriyle ve burjuva toplumunun değer sistemine ve ahlakına karşıt öbür muhaliflerle bir arada dostça yaşamaya zorlandılar. Siyasal bağlamda devrimci ya da "ilerlici" azınlık hareketleri salt kültürel aykırılıkların ve alternatif yaşam tarzlarının olağan uçlarını –vejetaryenler, ispiritizmacılar, Teosofistler ve diğerleri– değil bağımsız ve özgürleşmiş kadınları, cinsel ortodoksiye karşı çıkanları, henüz burjuva toplumunda yollarını bulamamış, bu topluma akıllarına gelen en çarpıcı biçimde başkaldıran ya da burjuva toplumundan dışlandıklarını hisseden her iki cinsten insanları cezbetti. Aykırılıklar üst üste bindi. Bu tür çevreler her kültür tarihçisi tarafından bilinir. 1880'lerdeki küçük İngiliz hareketinden birkaç örnek çıkarabiliriz. Eleanor Marx yalnızca Marksist bir militan değil, resmi evliliği reddeden, özgür, profesyonel bir kadın, İbsen çevirmeni ve amatör bir oyuncuydu. Bernard Shaw, marksizmden etkilenen bir sosyalist eylemci, kendi kendini yetiştirmiş bir yazın adamı, müzik ve tiyatro eleştirmeni olarak geleneksel düşüncenin düşmanı, sanatta ve düşüncede avangardın savunucusuydu (Wagner, İbsen). Avangard sanat ve zanaat hareketi (William Morris, Walter Crane) (marksçı) sosyalizme yakınlaşıyor, aynı çevre içinde cinsel özgürleşmenin avangardları da –eşcinsel Edward Carpenter ve genel cinsel özgürleşmenin savunucusu Havelock Ellis– çalışıyorlardı. İlgi alanı siyasal eylem olmamasına karşın Oscar Wilde sosyalizmin çekimine kapılmış ve bu konuda bir kitap yazmıştı.

Marx ve Engels'in özellikle sanata yönelik pek az şey yazmış ve bundan daha da azını yayımlamış olmaları avangard ile Marksizmin birlikte varoluşlarına yardımcı oldu. Buna bağlı olarak, erken dönem sosyal demokratların beğenileri ciddi biçimde klasik öğreti ile sınırlı değildi. Gerçekte, Marx ve Engels 1840'lardan sonra çağdaş avangarda yakınlık göstermemişlerdi. Sanat ile ilgili diğer sosyalist kuramların (örneğin Saint-Simon'cu kuram) ne denli etkili ve önemli olduğu sorusu daha fazla araştırma gerektirmektedir. Yine de, yeni sosyalist hareketlerde söz sahibi oldukları düşünülmüyordu. Yetkin bir estetik çözümleme grubunun yokluğu, sosyal demokratları bir tane geliştirmeye zorladı. Sosyalist işçi hareketleri tarafından kabul edilebilir çağdaş sanatın en belirgin ölçütü –sosyalist hareketlerin ulusal ve uluslararası resim ve yazın klasiklerine hayranlığından asla şüphe edilmedi– kapitalist toplumun gerçeklerini açıkça ve eleştirel yaklaşımla, tercihen işçilere özel bir vurgu yaparak, göstermesi ve ideal olarak onların mücadelesine sadık olmasıydı. Kendi içinde bu, avangarddan yana bir tercihi ima etmiyordu. Geleneksel ve kendini kabul ettirmiş ressam ve yazarlar aynı ölçüde kolaylıkla konularını ve toplumsal duygudaşlıklarını genişletebiliyorlardı. 1870'ler ile 1890'lar arasında birçok ressam sanayi görüntülerinin, işçi ve köylülerin ve bazen de işçi mücadelelerinin betimlemesine yöneldi (örneğin Sir Hubert Herkormer'in *Strike* [Grev] adlı tablosu).[1] Resmi "salon" standartlarına göre bu sanatçıların birçoğu ılımlı "ilerici" kabul edilebiliyordu (örneğin Liebermann). Oysa ki, onlar ne kendilerini devrimci sanatçı olarak görüyorlardı ne de gerçekten öyleydiler.

Bu tür sosyalist estetik anlayışı, güçlü toplumsal ve siyasal ilgilere sahip ya da bu biçimde yorumlanabilecek gerçekçi yazarların, en azından düzyazıda, baskın geldiği bir dönem olan 1880-1890'larda Marksizm ile avangard arasında özel bir soruna yolaçmadı. Bu yazarların bazıları, emeğin yükselişinden işçilere özel bir ilgi gösterecek kadar etkilendi. Bu anlamda, Marksistler, Batı'da büyük ölçüde "ilericiler" tarafından keşfedilen büyük Rus romancıları, İskandinav yazınındaki diğer öğelerin (Hamsun ve modern bakış için çok daha şaşırtıcı olan Strindberg) yanısıra İbsen'in tiyatrosunu ve hepsinin üzerinde, 'natüralist' olarak tanımlanan, gelenekçi sanatçıların sırt çevirdiği kapitalist gerçekliğin görünümlerine kafayı takmış ya-

zarları (Fransa'da Zola ve Maupassant, Almanya'da Hauptmann ve Sudermann) hoşnutlukla karşıladılar. Pek çok naturalistin siyasal ve toplumsal kamplarda yeralması ve hatta Hauptmann gibi[2] sosyal demokrasinin çekimine kapılmış olması naturalizmi daha da kabul edilebilir kıldı. Elbette ideologlar, toplumsal bilinç ile öküz altında buzağı aramak arasında ayrım yapmaya özen gösteriyorlardı. Mehring, 1892-3'te naturalizmi incelerken, akımı "sanatın kapitalizmi kendi bedeninde hissedişinin" göstergesi olarak memnuniyetle karşıladı ve naturalizm ile izlenimcilik arasında bir doğru çizdi –bu o zamanlar, bugünden daha az şaşırtıcıydı:

Aslında, bu yolla izlenimcilerin... ve naturalistlerin... kapitalist toplumun tüm süprüntülerinden aldıkları anlaşılamaz hazzı kolayca açıklayabiliriz. Bu çöplüğün ortasında yaşıyor ve çalışıyorlar, mığlak bir içgüdü tarafından harekete geçirildiklerinde kendilerine işkence yapanların suratına fırlatmak için daha acı verici bir protesto yöntemi bulamıyorlar.[3]

Ancak, diye tartışıyordu, bu olsa olsa "hakiki" sanata yönelik bir adımdı. Yine de, "'modernistler"e sayfalarını açan *Neue Zeit*,[4] Hauptmann, Maupassant, Korolenko, Dostoyevski, Strindberg, Hamsun, Zola, İbsen, Björnson, Tolstoy ve Gorki yayımlıyor ya da eleştiriyordu. Ve Mehring'in kendisi de Alman naturalizminin sosyal demokrasiye kaydığını yadsımıyor ve bu görüşünü "feodal sosyalistlerin burjuva zihniyetli olması gibi, burjuva naturalistler de sosyalist zihniyetlidir, ne daha az ne daha fazla"[5] sözleriyle dile getiriyordu.

Marksizm ile sanat arasındaki önemli ikinci bağlantı noktası görseldi. Bir yandan, toplumsal bilinç taşıyan ve görsel sanatlar ile uğraşan bir grup sanatçı konu olarak işçi sınıfını keşfetti ve bu yolla işçi hareketinin içine çekildil. Avangard kültür ile ilgili diğer konularda olduğu gibi burada da Fransız, İngiliz ve kısmen Alman etkilerinin kesişme noktasında konumlanan Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'un rolü ve özellikle sömürülen ve acımasızlaştırılan emekçi nüfus (Belçika'da) gözden kaçırılmamalıdır. Gerçekte bu ülkelerin uluslararası kültürel rolü –özellikle Belçika'nın– bu dönemde, geçmiş yüzyıllardakinden daha merkeziydi: onların katkısı olmadan ne sembolizm ne de yeni sanat, sonraki dönemin modernist mimarisi

ve izlenimcilerin ardından gelen avangard resim anlaşılabilir. Özellikle, 1880'lerde İşçi Partisi'ne yakın bir grup sanatçıdan biri olan Belçikalı Constantin Meunier, sonradan sosyalist "işçi" ikonografisinin standardı haline gelen imgenin öncülüğünü yaptı –gelişkin kaslı, çıplak göğüslü erkek işçi ile bir deri bir kemik kalmış, acı çeken eş ve anne. (Van Gogh'un yoksullar dünyasındaki gezintileri daha sonra tanınmaya başlandı.) Plehanov gibi Marksist eleştirmenler resim sanatının konusunun kapitalizm kurbanlarının dünyasına doğru genişlemesini, salt belgelemenin ya da toplumsal merhamet ifadesinin ötesine geçtiğinde bile, suskunlukla karşıladılar. Yine de bu, öncelikle konuyla ilgilenen sanatçılar için, kendi dünyaları ile Marksizmin tartışıldığı çevre arasında bir köprü kurdu.

Sosyalizm ile daha güçlü ve doğrudan bir bağ ise uygulamalı sanatlar ve süsleme sanatları yoluyla sağlandı. Özellikle Britanya sanat ve zanaat hareketinde (hem güçlü kuramsal hem de seçkin pratik katkılar yapan hareketin büyük ustası William Morris (1834-96) bir tür marksist olmuştu) bağlantı doğrudan ve bilinçliydi. Sanatın bu dalları, çıkış noktası olarak bireysel ve soyutlanmış sanatçıyı değil, zanaatkârı aldı. Yaratıcı işçi-zanaatkârın kapitalist sanayi tarafından salt "makine kullanan" işçi düzeyine indirgenmesini protesto etti. Bunların ana hedefi soyutlanmış bir ortamda seyredilmek üzere tasarlanmış bireysel sanat eserleri değil, köyler ve kentler, evler ve evin içindeki eşyalar gibi insanın günlük yaşamının ana hatlarını yansıtan sanat eserleri yaratmaktı. Bu gerçekleştiğinde yaratılan ürünlerin başlıca pazarı, ekonomik nedenlerden ötürü, kültürel olarak maceracı burjuvazi ve uzmanlaşmış orta sınıf oldu –"halk tiyatrosu"nu savunanların kaderi de buydu.[6] Aslında, "sanat ve zanaat" hareketi ile uzantısı yeni sanat Brüksel, Barselona, Glasgow, Helsinki ve Prag'da ondokuzuncu yüzyılın gerçekten konforlu ilk burjuva yaşam tarzına öncülük etti –banliyö ve yarı kırsal bölgelerdeki "kır evleri" ya da "villalar" ve çeşitli uyarlamalarıyla bu tarz, kültürel kimliklerini dile getirme sıkıntısı yaşayan genç ya da taşralı burjuva topluluklar tarafından özel bir kabul gördü. Yine de, sanatçı-zanaatkârların ve bu avangard mimarların toplumsal hevesleri orta-sınıfın gereksinimlerini karşılamak ile sınırlı değildi. Onlar, toplumsal-ütopyacı öğenin belirgin olduğu modern mimariye ve kent plancılığına öncülük ettiler –W. R. Lethaby (1857-1931), Patrick Geddes ve bal-

çe-şehirlerin savunucuları örneklerinde görüldüğü gibi "modern hareketin öncüleri" çoklukla Britanya'daki ilerici-sosyalist çevreden çıktı. Avrupa kıtasında hareketin savunucuları sosyal demokrasi ile yakından ilişkiliydi. Belçika yeni sanat akımının büyük mimarı Victor Horta (1861-1947) Brüksel Halk Evi'nin projesini çizdi. Sonradan Almanya'daki modern hareketin gelişiminde kilit bir kişilik haline gelecek olan H. Van de Velde, Halk Evi'nin "sanat bölümünde" William Morris üzerine konferanslar veriyordu. Modern Hollanda mimarisinin öncüsü sosyalist H.P. Berlage (1856-1934) Amsterdam Elmas İşçileri Sendikası'nın (1899) bürolarının tasarımını yaptı. Canalıcı gerçek, yeni siyaset ile yeni sanatın bu noktada birleştiğidir. Daha da önemlisi, uygulamalı sanatlarda bu devrime öncülük eden (büyük ölçüde Britanyalı) sanatçıların oluşturduğu çekirdek, yalnızca marksizmden etkilenmekle kalmıyor, ayrıca, Walter Crane ile birlikte, sosyal demokrat hareketin uluslararası ölçekte ikonografi dağarcığının büyük bölümünü sağlıyordu. Aslında William Morris, sanat ile toplum arasındaki ilişkilerin, bizim Rafael öncesi sanatçıların ve Ruskin'in etkilerini bulabileceğimiz ancak kendisinin marksist sayacağı (çünkü o marksistti), sağlam bir çözümlemesini geliştirdi. Sanatla ilgili ortodoks marksist düşüncenin bu gelişmelerden hemen hiç etkilenmemesi tuhaftır. William Morris'in yazıları geçmiş yıllarda çok daha bilinir hale gelmesine ve güçlü marksist yandaşlar bulmasına karşın, bugüne dek marksist estetik tartışmalarının temelinde yeralmamıştır.[7]

Marksistler ile kabaca 1880 ve 1890'ların, sembolist olarak adlandırabileceğimiz, diğer belli başlı avangard grubunu aynı derecede eşit bağlar biraraya getirmemişti. Yine de, çoğu sembolist şairin devrimci ya da sosyalistler ile aynı duyguları paylaştığı gerçeği varlığını sürdürmektedir. Fransa'da, dönemin çoğu yeni ressamı gibi – yaşlı izlenimciler, Pisarro gibi garip istisnalar dışında, daha çok apolitikti– onlar da 1890'ların başında en çok anarşizmin etkisi altına girdiler. Hiç kuşkusuz, bunun nedeni Marx'a ilkesel bir itirazları olması değil –"ister Bakunin'in ister Karl Marx'[8]ın olsun, başkaldırı öğretilerine yönelen genç şairlerin çoğunluğu büyük olasılıkla, uygun herhangi bir isyan bayrağını kabul edecekti"– Fransız sosyalist liderlerin (Jaurès'nin yükselişine dek) onları esinleyememesiydi. Özellikle Guesdistlerin okul müdürlerine yaraşır estetik beğeni yok-

sunluğu onları cezbetmezken anarşistler yalnızca sanata daha büyük ilgi duymakla kalmıyor, ilk militanları arasında önemli ressam ve eleştirmenler bulunuyordu –örneğin Felix Fénéon.[9] Öte yandan Belçika Cumhuriyetçi Partisi yalnızca anarşizan isyancıları içine aldığı için değil kültürlü orta sınıftan gelen lider ya da sözcülerinin sanatla görünür ve etkin biçimde ilgilendikleri için de sembolist şairleri kendisine çekti. Jules Destrée, sosyalizm ve sanat hakkında pek çok yazı yazdı ve Odilon Redon'un litografilerinin bir kataloğunu yayımladı, Vandervelde sık sık şairlerle buluşuyordu. Maeterlinck, hemen hemen 1914'e kadar parti ile ilişkisini korudu, Verhaeren neredeyse partinin resmi şairine dönüştü, Eeckhout ve Khnopff adlı ressamlar Halkevinde etkin görevler üstlendiler. Sembolizmin, kendisini lanetlemeye meraklı marksist kuramcıların (Plehanov gibi) bulunmadığı ülkelerde yeşermiş olduğu doğrudur. Sanatsal ve siyasal isyan arasındaki ilişkiler de aynı nedenle yeterince dostçaydı.

Nitekim, yüzyılın sonuna kadar, bir yanda beğeni sahibi azınlıkların hayranlık duyduğu kültürel avangardlar ve sanatlar ile öte yanda giderek marksizmin etkisi altına giren sosyal demokrasi arasında pek çok ortak zemin varoldu. Yeni partilerin liderliğine yükselen sosyalist entelektüeller –karakteristik olarak 1860'larda doğmuşlardı– "ilericiler"in beğenileri ile bağlantılarını yitirmeyecek kadar gençtiler; en yaşlıları Victor Adler (1852) ve Kautsky (1854) bile, 1890'da hâlâ kırk yaşın altındaydı. Bu nedenle, Viyanalı sanatçı ve entelektüellerin buluşma noktası Café Griensteidl'ın müdavimi Victor Adler salt klasik yazın ve müzikten derin bir doyum almakla kalmıyor, bir Wagner tutkunu (Plehanov ve Shaw gibi o da Wagner'in devrimci ve sosyalist imalarını bugün alışıldık olandan daha çok vurguluyordu), arkadaşı Gustav Mahler'in ateşli bir taraftarı, Bruckner'in ilk savunucularından biriydi. Kendi kuşağının neredeyse tüm sosyalistleri gibi o da İbsen ve Dostoyevski'ye hayrandı ve şiirlerini çevirdiği Verhaeren onu çok derinden duygulandırmaktaydı.[10] Buna karşıt biçimde, görmüş olduğumuz gibi, naturalistlerin, sembolistlerin ve dönemin diğer "ilerici" okullarının büyük kısmı işçi hareketine ve (Fransa dışında) sosyal demokrasiye kayıyorlardı. Bu çekim her zaman uzun ömürlü olmuyordu: kendinin "Modernler"in sözcüsü olduğunu zanneden Avusturyalı yazın adamı Hermann Bahr 1880'lerin sonunda marksizmden döndü, büyük naturalist Haupt-

mann ise marksist yorumcuların kuramsal kuşkularını doğrulayan sembolist bir yöne kaydı. Sosyalistler ile anarşistler arasındaki kopma da etkisini hissettirmekteydi. Kimi sanatçıların (özellikle görsel sanatlarda) her zaman ikincinin katışıksız isyanının büyüsüne kapılmış olduğu açıktır. Hâlâ "modernler" işçi hareketlerinin ve marksistler, en azından aralarındaki kültürlü entelektüeller olanlar, "modernlerin" yakınında kendilerini rahat hissediyorlardı.

Yeterince incelenmemiş nedenlerden ötürü, bu bağlar bir süreliğine koptu. Bazı nedenler ileri sürülebilir. İlk olarak, "Marksizmin bunalımı"nın 1890'ların sonunda gösterdiği gibi, kapitalizmin çöküşün, sosyalizmin ise devrimci zaferin eşiğinde olduğu inancı batı Avrupa'da artık sürdürülemiyordu. Genel bir umut havası, özgüven ve hatta bunun çevresine yaydığı ütopyacı beklentinin işçilerin geniş ve muğlak biçimde tanımlanmış hareketine çektiği entelektüeller ve sanatçıların şimdi geleceğe yönelik ümitleri belirsizdi ve kendi içindeki tartışmalar ile giderek artan sekter tutumların parçaladığı bir hareket ile karşı karşıyaydılar. Bu ideolojik parçalanma, doğu Avrupa'da da yaşanıyordu: 1890'ların başlarındaki gibi tüm akımları genel anlamda marksist bir yönde birleştiriyor görünen bir harekete ya da milliyetçiler ve karşı milliyetçiler olarak bölünmeden önceki Polonya sosyalizmine yakınlık duymak ile devrimci ve eski devrimcilerin düşman ve rakip grupları arasında seçim yapmak oldukça ayrı şeylerdi.

Batı'da ek olarak bir de, giderek kurumlaşan ve gündelik siyasetin içine giren yeni akımların entelektüel ve sanatçılara, her ne kadar uygulamada reformist hale gelmiş ve gelecekteki devrimi tarihsel kaçınılmazlığın bir takım uyarlamalarına bırakmış olsalar da, çekici gelmeme durumu vardı. Dahası, sıklıkla kendi kültür dünyalarını geliştiren kurumlaşmış kitle partilerinin, işçi sınıfı topluluğunun kolayca kavrayamayacağı ya da onaylamayacağı bir sanatın yanında yeralma olasılığı da zayıftı. Alman işçi kütüphaneleri abonelerinin, giderek siyasal içerikli kitapları bir yana bırakıp kurgu okudukları doğrudur –bu arada daha az şiir ve klasik edebiyat okuyorlardı ancak, neredeyse en sevdikleri yazar, avangardı çağrıştıran, macera öyküleri yazarı Friedrich Gerstaecker'dı. Viyana'da Karl Kraus'un, başlangıçta kendi kültürel ve siyasal karşıtlığından ötürü sosyal demokratlara kapılmasına karşın, 1900'lerde onlardan uzaklaş-

ması şaşırtıcı değildir. Kraus, sosyal demokratları işçiler arasında yeterince ciddi bir kültürel düzeyi beslememekle suçladı ve partinin herkese oy hakkı için düzenlediği –ve başarıyla sonuçlanan– büyük kampanya da onu doyurmadı.[12]

Başlangıçta Batı'da biraz marjinal olan sosyal demokrasinin devrimci solu, devrimci sendikalist ya da anarşist eğilimler, köktenci eğilim taşıyan avangard kültürü daha çok çekiyor gibiydi. 1900'den sonra özellikle anarşizm, toplumsal tabanı Latin ülkeleri dışında, lümpen proleteryanın içinde gizlenmiş bohemler ile kendi kendini eğitmiş bazı işçilerden oluşmuş bir çevrede –Batı dünyasının çeşitli Montmartreleri– buldu; "burjuva" yaşam tarzını ya da örgütlü kitle hareketlerini reddedenlerin ya da bunlar tarafından asimile edilemeyenlerin genel altkültürü haline geldi.[13] Özde bireyci ve ahlak kuralları-na karşı gelen bu başkaldırı toplumsal devrime karşı değildi. Çoğu zaman yalnızca kendini bağlayabileceği uygun bir isyan hareketinin ve devrimin ortaya çıkmasını bekliyordu ve bir kez daha *eu masse* (kitle olarak) savaşa karşı ve Rus Devrimi için harekete geçti. 1919 Münih sovyeti, ona belki de kendini siyasal olarak kanıtlamak için en uygun zamanı sundu. Yine de, anarşizm hem kuramda hem de pratikte marksizmden uzaklaştı. Burjuvalardan nefret etmesine karşın belirli nedenlerden ötürü larksistlere ya da sosyal demokratlara son derece itici gelen bir düşünür olan Nietzche, apolitik orta sınıf kültürel karşıtları gibi anarşist ve anarşizan hareketlerin de yol göstereni haline geldi.

Bunun tersi olarak avangardın yeni yüzyılda geliştirdiği son derece keskin köktencilik onu, sanat yapıtının içeriğini ifade eden bildik dil ve simgesel ileti şifrelerine bağlı kaldıkları için beğenilerinde gelenekselliği koruyan işçi hareketlerinden kopardı. Yüzyılın son çeyreğindeki avangardlar bu dilleri zorlamalarına karşın henüz bunlardan kopmamışlardı. Bir parça uyumla Wagner ve izlenimcilerin, hatta pek çok sembolistin, ne "yapmak üzere" olduklarını sezmek bütünüyle olanaklıydı. Yirminci yüzyılın başından itibaren –1905 tarihli Paris Güz Sergisi olasılıkla görsel sanatlardaki bu kopuşu damgalıyordu– bu artık böyle değildi.

Dahası, sosyalist liderler –1870'den sonra doğmuş genç kuşak bile– artık "teması" kesmişti. Rosa Luxemburg, "modern yazarlardan hoşlanmama" suçlaması karşısında kendini savunmak zorunda

kaldı. Alman naturalist şairleri gibi 1890'ların avangardlarından çok etkilenmiş olmasına karşın Hofmannsthal'ı anlamadığını ve Stefan George'u hiç duymadığını itiraf etti.[14] Yeni kültürel akımlarla çok daha yakın bağlantıda olmakla övünen Troçki bile –1908'de *Neue Zeit*'a Frank Wedekind üzerine uzunca bir çözümleme yazdı ve resim sergilerini değerlendirdi– 1905 ile 1914 arasındaki avangard sayılan maceracı gençliğe herhangi bir özel yakınlık göstermemiştir – elbette Rus yazını dışında. Rosa Luxemburg gibi o da akımın aşırı öznelliğinin –Luxemburg'un sözleriyle "zihin durumu"nu ifade etme yetkinliğinin– ve bunun dışında hiçbirşey içermediğinin ayırdına vardı ve bunu onaylamadı ("ancak insan zihin durumları ile yaratılamaz").[15] Luxemburg'dan farklı olarak Troçki, "akademikliğe karşı başkaldırıyı, kendi kendine yeterli sanatsal biçimin, ilgisiz bir olgu olarak kabul edilen içeriğe karşı başkaldırıya dönüştüren"[16] öznelci başkaldırı ile "katkısız estetik mantık"ın yeni eğilimlerini yorumlamaya yeltendi. Bu durumu, modern dev kentlerdeki yaşamda meydana gelen yeniliklere ve daha belirleyici biçimde, bu deneyimin modern Babillerde yaşayan entelektüeller tarafından ifade edilmesine bağladı. Hem Luxemburg'un hem de Troçki'nin Rus estetik kuramının güçlü toplumsal önyargılarını yankıladığı şüphe götürmez ancak özde gerek Doğu gerekse Batı'daki marksistlerin son derece genel tavrını yansıtıyorlardı. Sanat ile öznel biçimde ilgilenen ve son akımlarla bağlantısını sürdürme kaygısı taşıyan biri, birey olarak bu yeniliklerin bazılarına yönelik bir beğeni geliştirebilirdi, ancak böylesi bir ilgi onun sosyalist etkinliklerine ve inançlarına tam olarak nasıl bağlanacaktı?

Enternasyonal'deki yerleşmiş isimlerin pek azının 1910'da otuz yaşın altında ve çoğunun orta yaşlı olmasına karşın bu bir yaş sorunu değildi. Marksistlerin, anlaşılır nedenlerle takdir etmeyi başaramadıkları, biçemsel hüner ve deneyime geri çekilme (avangardlar bunu ilerleme olarak görüyorlardı) ve kendi açık, kolayca farkedilir toplumsal ve siyasal içeriklerini de kapsayan sanatsal içeriğin, bir kenara atılması olarak gördükleri durumdu. Kabul edemedikleri, avangardların, Plehanov'un kubistlerde irdelediği gibi, neredeyse tekbenciliğe varan katışıksız öznelliği seçmeleriydi.[17] "Proleterya saflarına geçen burjuva ideologlar arasında pek az sanatçı bulunması" (Künstler) üzüntü duyulacak, eğer açıklanabilirse, bir durumdu.

1914'ten önceki yıllarda işçi hareketine katılanların sayısı 1900 öncesinden de azdı.[18] Fransız ressamların avangardı "à l'écart de toute agitation intellectuelle et sociale, confintés das les conflits de technique" idi.* Ancak, bunun ötesine geçmiyordu. 1912-13'de Plehanov kanıt olarak şunu öne sürüyordu: "Bugünkü sanatçıların çoğu burjuvazinin bakış açısında durmaktadır ve zamanımızın büyük özgürlük düşüncelerine bütünüyle kayıtsızdır."[19] Burjuvazi karşıtı olduklarını öne süren sanatçılar arasında örgütlü sosyalist harekete yakın çok kişi bulmak kolay değildi –anarşistler bile ressamlar arasında 1890'lardakinden daha az sadık taraftar buluyorlardı. İşçilerin estetik beğeni yoksunluğundan yakınanlara, Almanya'daki Stewan George çevresi ya da Rus akmeistler** gibi açıktan açığa seçkincilik yapanlara, (tercihan bayan) aristokrat dostlar arayanlara ve hatta –özellikle yazında– potansiyel ve aktüel tutuculara rastlamak çok daha kolaydı. Dahası, yeni deneysel avangardların, zamanında işçi sınıfı ve sosyalist hareketlere göreli yakın olan 1880 ve 1890'ların avangardlarına karşı çıktıkları kadar akademisizme karşı çıkmadıkları unutulmamalıdır.

Kısacası, marksistler bu yeni avangardlarda burjuva kültürünün yaşadığı bunalımın göstergesi, avangardlar ise marksizmde geçmişin geleceği anlayamayacağının bir başka kanıtı dışında ne bulabilirlerdi? Hiç kuşkusuz (koleksiyoncu ya da komisyoncu olarak) ressamları kanatları altına alan az sayıda kişi arasında marksist sempatizanlar da vardı. Bu dönemde isyancı sanat ile amatör biçimde uğraşanlar siyasal bağlamda tutuculuğa eğilimli değildi. Ara ara ortaya çıkan marksist kuramcı –Lunaçarski, Bogdanov– yenilikçilere duyduğu yakınlığı ussallaştırabiliyor, ancak büyük olasılıkla dirençle karşılanıyordu. Sosyalist ve emekçi hareketlerin kültür dünyasında yeni avangardlar için belirgin bir yer yoktu ve marksizmin ortodoks estetik kuramcıları (de facto Orta ve Doğu Avrupa'ya özgü bir tür) onları kınıyorlardı.

** Akmesitler — 20. Yüzyılın başlarında sembolizmin belirsizliğine ve yapmacıklığına karşı çıkan Rus şairlerinin oluşturduğu küçük grup. Akmeistler şairin bir zanaatçı olduğunu ileri sürdüler ve taptaze bir dil kullandılar.

Buna karşın, kimi yeni avangardlar sosyalizm ya da diğer politikalardan kesinlikle uzak kalsalar ve diğerleri de açıkça tutucu, hatta faşist olsalar da, sanattaki isyancıların büyük bölümü yalnızca sanatsal ve siyasal isyanın bir kez daha kaynaşabileceği tarihsel konjonktürü bekliyorlardı. Bunu, 1914'ten sonraki savaş karşıtı harekette ve Rus Devriminde buldular. 1917'den sonra (Lenin'in bolşevizmi biçimindeki) marksizm ile avangard arasındaki birleşme öncelikle Rusya ve Almanya'da olmak üzere bir kez daha sağlandı. Nazilerin (yanlış denemeyecek biçimde) *Kulturbolschewismus* (Kültür bolşevizmi) olarak adlandırdığı dönem, marksizmin İkinci Enternasyonal dönemindeki geçmişine ait değildir. Yine de, marksist estetik kuramın "gerçekçiler" ile "avangardçılar" olmak üzere iki dala ayrılmasına yol açan --Lukacs ile Brecht arasındaki çatışmalar, Tolstoy hayranları ile James Joyce hayranları– 1917'den sonraki gelişmelerden söz edilmelidir. Görmüş olduğumuz gibi, bu bölünmenin kökleri 1914'ten önceki döneme uzanıyordu.

Bir bütün olarak İkinci Enternasyonal dönemine dönüp bakarsak, marksizm ile sanat arasındaki ilişkinin asla rahat olmadığı sonucuna varırız. 1900'den sonra bu ilişkiyi sürdürmek çok daha güçleşti. Marksist kuramcılar, 1880'lerde ve 1890'larda, kendilerini coşkuyla savunmayı marksizmin yakınındaki entelektüellere (Belçika'daki gibi) ya da marksist olmayan devrimcilere ve sosyalistlere bırakan "modern" akımların hiçbirinden bütünüyle memnun değillerdi. Bellibaşlı ortodoks marksist eleştirmenler, kültürün futbol maçında kendilerini taraftar ya da oyuncudan çok yorumcu ya da hakem olarak gördüler. Bu konum, burjuva toplumunun çöküş belirtileri saydıkları sanatsal gelişmeler üzerine yaptıkları tarihsel çözümlemeye zarar vermedi: etkileyici bir çözümleme. Gözlemlerinin dışsallığına çarpılmamak elde değildir. Ne denli amatör olursa olsun her marksist entelektüel kendisini felsefe ve bilim çalışmalarına katılımcı olarak görüyordu, ancak hemen hiçbiri kendisini yaratıcı sanatlara katılımcı olarak görmemekteydi. Onlar, sanatın toplum ve hareket ile ilintisini çözümlediler, okullara, sanatçılara ve işlere iyi ya da kötü notlar verdiler. En çok, kendi hareketlerine katılan az sayıda sanatçıyı bağırlarına bastılar ve burjuva toplumunun da yaptığı gibi, onların kişisel ve ideolojik sapkınlıklarına göz yumdular. Bu nedenle, marksizmin sanat üzerindeki etkisi ikincildi. Zamanın

sosyalist hareketlerine yakın olan naturalizm ve sembolizm bile, marksizm onlarla hiç ilgilenmemiş olsaydı da aynı evrimi yaşayacaktı. Aslında marksistler kapitalizm egemenliğindeki sanatçı için propagandacı, sosyolojik araç ya da "klasik" dışında bir rol tasarlamakta güçlük çekiyordu. İnsanın, İkinci Enternasyonal Marksizminin "ulusal sorun" örneğinin aksine, gerçekten yeterli bir sanat kuramına sahip olmadığını ve siyasal öncelikler tarafından bu kuramsal yetersizliği keşfetmeye zorlanmadığını söyleyesi geliyor.

Ancak, İkinci Enternasyonal marksizminde, marksist öğretinin resmi külliyatı ayırdına varmasa da toplum içinde sanata ilişkin gerçek bir kuram vardı: en eksiksiz biçimde William Morris tarafından geliştirilen kuram. Marksizmin sanat üzerine belli başlı ve uzun ömürlü bir etkisi olduysa, o da, burjuvazi çağındaki sanatın yapısının ("sanatçı" birey) ötesine geçip halk yaşamının tüm uğraşlarındaki ve (geleneksel) sanatındaki sanatsal yaratı öğesini gören, mal üretiminin sanattaki denginin (bireysel "sanat eseri") ötesine geçip günlük yaşam çevresini algılayan bu akımdan geldi. Ayırdedici olarak, marksist estetik kuramının mimariye ilgi gösteren ve aslında onu sanat krallığının anahtarı sayan tek dalı buydu.[20] Marksist eleştiri, naturalizm ya da "gerçekçiliğin" destekçisiyse, modern mimari ve tasarım üzerindeki tarihsel etkisi birincil olan ve bu konumunu hâlâ sürdüren sanat ve zanaat akımı motoruydu.

Bu akım, hem Britanya'nın ilk marksistlerinden Morris'in[21] yalnızca, siyasal olarak zayıf ama ünlü bir sanatçı olarak görülmesi hem de hiç kuşkusuz Morris'in marksizm ile birleştirdiği Britanya'daki sanat ve toplumu kuramsallaştırma geleneğinin (Neo-romantik, Ortaçağcılık, Ruskin) marksist düşüncenin ana görüşü ile çok az bağlantılı olması yüzünden o ihmal edildi. Yine de, sanatın içinden geliyordu, marksistti –en azından Morris öyle olduğunu belirtti– ve Avrupa'nın geniş bir alanında sanatçıları, tasarımcıları, mimarları, şehir plancıları, müze ve sanat okulu yöneticilerini kendisine çevirdi ve etkiledi. Marksizmin sanat üzerindeki bu büyük etkisinin Britanya'dan, bu ülkede marksizmin önemsemeye değmez bir durumda olmasına karşın, çıkması rastlantı değildi. Çünkü bu dönemde Britanya, kapitalizm tarafından zanaatkâr üretimi endüstriyel üretime dönüştürülerek yeterince biçim değiştiren tek Avrupa ülkesiydi. Marx'ın tanımıyla kapitalist gelişmenin "klasik" ülkesi olan Britanya-

'nın, kapitalizmin sanata yaptıklarının en büyük eleştirisini üretmiş olması şaşırtıcı değildir. Ne de sanatın bu anlamlı hareketinin içindeki marksist öğenin unutulmuş olmasına şaşırmalıyız. Marksizmin kendisi, kapitalizm varlığını sürdürürken sanatın sosyalist olamayacağını bilecek kadar gerçekçiydi.[22] Kapitalizm yaşadığı bunalımdan kurtulup serpilmeye ve genişlemeye başladığında, devrimcilerin sanatını kendine mal etti ve yuttu. Konfor içinde yaşayan kibar orta sınıf, endüstriyel tasarımcılar bu sanatı ele geçirdi. Hollandalı sosyalist mimar H.P. Berlage'nin en büyük eseri Elmas İşçileri Sendikası binası değil, Amsterdam Borsası'dır. Morris'in etkisindeki şehir plancıları, kendi insanlarının kentlerinde sonuçta orta sınıfın yerleştiği, "bahçeli banliyöleri" ve sanayiden uzak "bahçe şehirleri" inşa ediyorlardı. Bu anlamda, sanat İkinci Enternasyonal sosyalizminin umutlarını ve trajedisini yansıtır.

Bölüm 10

Solun Megafonu

Harold Laski'nin 1930 ve 1940'larda İşçi Partisi siyasetinde oynadığı rol üzerine düşüncelerim ilk olarak 8 Temmuz 1993'te London Review of Books *'ta yayımlandı. Bu yazı, ayrıca 1945 İşçi Partisi hükümetini yüzyılın en reformcu yönetimi kılan durgunluk ve faşizm döneminde solun siyasal duygudurumuna ilişkin kısa bir incelemedir.*

Harold Laski'nin 1950'de ölümünün ardından "Geleceğin tarihçisinin 1920 ile 1950 arasındaki dönemden 'Laski'nin Çağı' diye sözedeceğini söylemek abartılı olmayacaktır" diye yazdı birçok yanıyla sevimsiz Max (şimdi Lord) Beloff. Otuzyedi yıl sonra, İşçi Partisi'nin önde gelen tarihçilerinden biri "Laski'nin çağının ve ününün neredeyse bütünüyle karanlığa gömüldüğünü" gözlemledi. Bu denli önemli bir düşünür, yazar ve siyasal kişilik nasıl oldu da gözlerden tümüyle kayboldu? Bu hem bir yaşam öyküsü hem de entelektüel tarih sorunudur çünkü Laski'nin etkisi kişiliğinden ve halk önündeki tarzından ayrı tutulamaz. Tuhaf biçimde, gölgede geçen kırk yıldan sonra Laski neredeyse eşzamanlı yayımlanan ve toplam 1.100 sayfayı bulan –bu gerçek yaşam öykülerine konu olan kişiyi kesin-

likle memnun ederdi– iki yaşam öyküsü ile yeniden ortaya çıkıyor.

Hem Michael Newman'ın *Political Biography*'si hem de Isaac Kramnick ile Barry Sheerman'ın *A Life on the Left*'i konu aldıkları kişinin halka gösterdiği yüzü üzerinde yoğunlaşıyor. Ancak, engin siyaset bilgisine sahip bu adam asla bir siyasetçi olmadığı ya da partisinin önde gelenleri üzerinde ciddi bir etki bırakmadığı için siyasal yaşamı bile alışılmışın dışındaydı. İşçi Partisi'nin 1945'te kazandığı zafer 1930'larda Laski'nin yanında yer alan isyancıları, Cripps, Strauss ve Bevan, yeni Britanya'nın mimarları yaptı (dördü de Komünist Parti ile birleşmeyi savundukları için partiden ihraç ile tehdit edilmiş; diğer üçü geçici olarak uzaklaştırılmıştı) ancak Laski'yi tümüyle kenara itti. Sorun, Laski'nin içerde yer almayı reddetmesi değildi. Aksine, salt İşçi Partisi liderliğinde değil yaşamının genel dokusunda da aynı anda hem içerde hem de dışarda yeralmak istedi: "Orada marjinal bir değişim burada çoğulcu bir siyaset geliştirmek için sözünü dinleten, siyasal açıdan olayların içyüzünü bilen kişiyi oynamaktan haz duyan içten bir devrimci". Ya da, Kramnick ve Sheerman'ın acımasızca dile getirdiği gibi "Ayrıcalıklı olanlarla akşam yemeği yemek neredeyse onlara saldırmak kadar önemliydi". Daha da açıklıkla, Laski'nin kamu yaşamı, akademik kariyeri ve kişisel gelişimi hep bir yüzleşmeler ve çekişmeler dizisiydi, onun yaşamı "dokunaklı bir isyan, tanıma ve reddediş öyküsüydü".

Harold Laski, harcanan çabaların karşılığını kesinlikle verecek bir psikolojik çözümleme konusudur. Bunun önemli nedenlerinden biri, kötü şöhretine yolaçan ve gayet gereksiz olduğu düşünülen mitomanisidir.* Woodrow Wilson'dan Stalin'e ünlü ve güçlü insanlarla samimi bağlantıları olduğunu uydurmasına –arkadaşları bunu şaka konusu yapmıştı– gerek yoktu. Laski gerçekten bu tür insanlar tanıyordu ve aslında başından beri onları tanımaya özen göstermişti. Ne zaman Birleşik Devletlere gitse Başkan Roosevelt kendisini davet ediyor ve hükümet toplantılarında onun savlarını kullanıyordu. İki yaşamöyküsünden anlama yetkinliği daha yüksek olan Kramnick ve Sheerman'ınkidir çünkü hem Laski'nin "Yahudiliğinin ve buna

* mitomani — Yalancılık hastalığı; hayalinde yaşanan olağanüstü serüvenleri gerçekmişçesine anlatma tutkusu. (ç.n.)

karşı takındığı tavrın yaşamının merkezinde yeralan konular" olduğunun hem de bu durumun onu Britanya'da bir sapaklık* haline getirdiğinin --bu Birleşik Devletlerde olmazdı– zekice ayırdına varmıştır. Yalnızca "İşçi hareketinin ciddi Hristiyanları arasında yeralan pek az sayıdaki Yahudiden biri" olarak değil, ne İspanyol ne de Alman kökenden gelen ve "Doğu Yakası Yahudilerinin en kötü tipi" saydığı kimlik ile özdeşleştirilmesinden (halk kütüphanelerindeki yoksul göçmen çocukların kahramanı siyonist matematikçi Selig Brodetsky-'den söz ederken) yaşlı Museviler kadar rahatsız olan su götürmez bir üst-orta sınıf Yahudisi olarak da kuraldışıydı.

Böyle bir insanın konumunun ne denli belirsiz olduğunu anımsamak güçtür. Onaltı yaşındayken babasına ve inancına isyan etmesi– onsekiz yaşındayken kendisinden altı yaş büyük ve ideolojik köktenciliğine karşın Hristiyanlığını sürdüren Frida ile evlenmesi bu isyanı gözler önüne serer– Laski'yi, hayatı boyunca sağlık sorunları yaşamış ve ileri düşüncelere sahip bir harika çocuğu kabullenmekte sorun çıkarmayacak tek topluluğun dışında bıraktı: Ortodoks diniyle komünal hizmeti coşkulu bir kültürel asimilasyon ile birleştirmiş zengin Anglo-Yahudileri topluluğu. Onu saran ve Britanyalı resmi görevlilerin kendisinden "sümüklü Musevi" diye söz etmesine, Hugh Dalton'un onu "cılız Sami" diye adlandırmasına ve tutucu bir ölüm ilanının onun için "Yabancı felsefe ile yıkanmış ve doldurulmuş yabancı bir dimağ" yazmasına yolaçan anti-semitizmden hiçbir zaman hoşlanmadı. Yine de, tüm yaşamı boyunca "kendisine hayran seyirciler arasında bir *kötü çocuk*" (Lionel Robbins) gibi görünme çabası, Amerikan Yahudisi entelektüel –bir Frankfurter, bir Lippman ya da bir Brandies– dostlarının daha kalabalık olmalarından ötürü yaşamalarına gerek olmayan bir güvensizlik duygusu taşıdığını düşündürmektedir.

Bu durumun, Laski'nin kariyerinin kamuoyuna sürekli bir karşı çıkış ile imlenmesini ne dereceye dek açıkladığını söylemek olanaksızdır. Görünen köy kılavuz istemez. Montreal'deki McGill'de başladığı ilk öğretmenlik işinde siyasal konularda otoritelerin karşısında yeraldı. 1920'de Harvard'dan ayrılması siyasal gürültü patırtı

* sapaklık — anomali; uraldışılık; hastalık niteliğinde olmamakla birlikte normallikten belli durumda sapma gösterme durumu. (ç.n.)

içinde boğuldu. Sakin bir başlangıcın ardından London School of Economics'te (1927 yılında kendisine Siyasal Bilimler kürsüsü verildi) fırtınalı bir meslek yaşamı oldu. 1930'larda zamanın yöneticisi (Beveridge raporunun yazarı Beveridge) Laski'nin yıkıcı görüş ve davranışlarının konumu ile bağdaşmadığını öne sürünce çalkantı doruğa ulaştı. İşçi Partisindeki kariyerinde sessiz sakin bir yaşama yer yoktu Partinin Ulusal Yönetimi'nin başkanı olarak seçim zaferi kazandığı 1945 yılı aynı zamanda onun felaket yılı da olacaktı. Atlee-'den istifa etmesini isteyerek İşçi Partisi liderliği ile arasındaki köprüleri attı, seçim kampanyasında Churchill'in akıl hocası oldu ve onu kanlı bir devrimi savunmakla suçlayan bir önemsiz tutucuya karşı tedbirsizce açtığı bir iftira davasını kaybetti. Sorun, Laski'nin doğru ya da yanlış biçimde savunmakla suçlandığı görüşler değil, Atlantik'in her iki kıyısında bu tür kamu tepkilerini kışkırtma konusundaki görünür eğilimiydi. İronik biçimde, kariyerinin büyük bölümünde Laski özellikle köktenci bir kişilik olmadı. Onun trajedisi tüm yaşamı boyunca *kötü çocuk* olarak kalmasında yatıyordu.

Garip biçimde, bunu farketmekle kalmayıp Laski'yi affeden pek az kişiden biri LSE'nin görkemli günlerinde en büyük karşıtı ve çalışma arkadaşı Friedrich von Hayek ile birlikte Laski'nin hor gördüğü herşeyi temsil eden iktisatçı Lionel Robbins'ti. Büyük ve İyi'nin en büyük ve en iyileri arasında bir kariyere yerleşen, gerçekten birinci sınıf bir zihne sahip olan Robbins, Laski'nin çalışma arkadaşları arasındaki az sayılı dostlarından biri ve onun sürekli savunucusuydu. Aslında, Laski'nin ölümünden sonra Robbins ve diğer birkaç kişi *The Times* gazetesinde ölüm yazılarını hazırlayan kişinin onun için yazdığı karalamalarla dolu yazıya öylesine öfkelendiler ki, "merhum Profesör Laski'nin kendisini birçok dostuna sevdiren kişisel niteliklerinin yanısıra ona işçi hareketinde böylesine önemli bir etki kazandıran özelliklerini dile getirmek" amacıyla ikinci bir yazı hazırladılar. Robbins, Laski'nin yalnızca "neredeyse olgunlaşmamış kişiliğinin" –acı veren bir duygusal denge yoksunluğu ve yalnızlığının– değil "çabuk kavrayışının, espri duygusunun, saçmadan ne anladığının ve bunların yanında cömertliğinin, iyiliğinin" ayırdına varmıştı. (*The Times*'ın ikinci vefat yazısını yayımlaması daha önceden eşi görülmedik bir durumdu.)

Laski'nin gerçekten başardığı neydi? Hem Sosyal Bilimler hem

de İnsan Bilimler alıntı listelerine bakılırsa yirmibeş kitabının uzun ömürlü olmadığı görülür. Yine de, birçok yeteneği olan bir insandı. Keynes ve Russell'ın neler yapabileceğini bilen Leonard Woolf, İşçi Partisi yandaşları ile Gandhi'nin Londra'da buluşmasını sağladı ve "hayatımda dinlediğim en parlak entelektüel konuşma gösterilerinden bir tanesi" sözleriyle Laski'ye övgüler yağdırdı:

Harold... kendinden önce bir buçuk saat boyunca konuşan on ya da on beş kişinin karmaşık, kopuk yorumlarının en berrak, hatasız özetini sundu. Yaklaşık yirmi dakika konuştu, çeşitli ifade ve görüşlerin mantık çerçevesinde oluşturduğu modelin mükemmel bir taslağını verdi. Bir sözcük ya da düşünce için asla duraklamadı ve görebildiğim kadarıyla hiçbir noktayı atlamadı. Yorumlamasında bir tür güzellik, bazı sanat eserlerinde hissedilen kusursuz bir kesinlik ve sadelik vardı.

Kendisini dinleyen herhangi birinin onaylayacağı gibi Laski konferans salonunda eşi bulunmaz bir oyuncuydu. "Binanın başka yerlerinde her birkaç dakikada bir büyük kahkaha patlamaları duyulduğunda Laski'nin konferans verdiği anlaşılırdı... Başka dalların lisansüstü öğrencileri "rahatlamak istediklerinde sinema ya da tiyatroya gider gibi" Laski'nin konferanslarına giderlerdi. O dahi bir öğretmendi. Özellikle Amerika'dan ve henüz üçüncü dünya adını almamış ülkelerden gelen öğrencileri esinlemekte ondan daha iyisini düşünemiyorum, kimse o öğrencilerde Laski'den daha fazla bir şey yapma isteği yaratmamıştır. Yalnızca Laski'nin sayesinde LSE, Senatör Daniel Moynihan'ın sözleriyle "Asya ve Afrika'daki en önemli yüksek öğretim kurumu" haline geldi. Denizaşırı ülkelerden gelen pek çok öğrenci için – Laski oraya geldiğinde okulun 2500 öğrencisinden 300'ü yabancı ve koloni ülkelerden gelmişti– Laski LSE *demekti.* Bogotá'daki yaşlıca bir tarihçi bir keresinde bana yaşamının eserini, Fetih'ten beri Kızılderililere yapılan zulmün tarihini yazma konusunda kendisini esinleyenin Laski olduğunu söyledi. Bu tarihçi LSE'ye 1920'lerde gitmişti. "O kuruma ne oldu?" diye sordu. "Hâlâ ayakta mı?"

Yine de, çocuk Laski'yi pek çok yeti ile donatan iyilik perisi iki tanesini esirgemişti. Laski ne orijinal bir düşünür ne de doğal bir yazardı. Asla iyi bir yazar olmadı çünkü çok fazla, çok hızlı ve fazla-

sıyla çeşitli konularda, özeleştiri ve düzelti yapmadan yazıyordu. En etkili çağında bile, Shaw, Wells, Marx, G.D.H. Cole ve Tawney ile birlikte İşçi Partisinin 1962 dönemi milletvekilleri üzerinde en etkili yazarlardan olmasına karşın entelektüel solda kuramcı olarak pek ciddiye alınmıyordu. Tawney'in aksine, sosyalizmin görünümünü biçimlendiren hiçbir metin üretmedi. Siyasal bağlamda daha arka planda yeralan ancak daha çok söz sahibi Cole'un aksine, Webb'lerin doğal mirasçıları olarak görülenlerin hareketleri üzerine hiçbir tarih kitabı sunmadı. Akademisyenler, Laski'nin gençlik dolu sendikalizminin kalıntıları sayılan erken dönem çoğulcu yazılarına iltifatlar düzdüler, ancak gerçekte bunları tavsiye etmiyorlardı (Bu yazılar 1989 sonrası devlet karşıtı retorik modasının bir parçası olarak yumuşak bir dönüş yapabilirler.) Laski'nin başyapıtı *A Grammar of Politics* (1925) bir başına süreklendi ve gözden kayboldu.

Yine de, burada sözü edilenlerin hiçbiri onun 1931'den 1945'e dek olağandışı bir şöhrete sahip olmasını engellemedi. John Strachey'nin gözlemlediği gibi, bir anlamda "onun en büyük gücü, kitaplarına, makalelerine ve konuşmalarına... egemen konuların çözülmemiş oluşuydu. Britanya İşçi Hareketinin bütün bir kuşağının zihninde hakimiyet kurmasını sağlayan salt buydu. Ne de olsa, çelişkiler bizim zihnimizde de mevcuttu –bir bakıma nesnel durumun içindeydiler." Kramnick ve Sheerman, Laski'nin siyasal ve akademik ününü "insanları sosyalizm konusunda bilgilendirmek ve onları sosyalizme sokmak" adına kurban ettiğini savunurken kesinlikle yanılmaktadırlar. Yine de o, "özde, bir hatip ve halk öğretmeniydi". Halk sahnesinde aşılayıp öğrettikleri, 1931 ve 1945 yılları arasında Britanya'da sola yönelen birçok insanın kendi zamanına dair hissettikleri ile aynıdır.

Laski'yi aslında, ABD ve Hindistan'dan farlı olarak ilginç bir kamusal kişilik yapan karar üreten azınlık üzerinde ve arasında çalışmasıdır. O, Büyük Durgunluk ve faşizme karşı savaş çağının insanıdır ve düşüncelerinin karmaşık evriminin ardında dönemin sarsıntıları yatar: 1929-31 İşçi Partisi hükümetinin başarısızlıkları, Mac Donald'ın "ihanetinin" ve ulusal hükümetin kurulmasının derin şoku, Nasyonal Sosyalizmin Almanya'da kazandığı zafer, uluslararası saldırı ve fethin önünden kederli geri çekilme. 1920'lerin tarihi Laski'ye gönderme yapılmadan yazılabilirdi çünkü o zamanlar kendisi

dışında hiçbirşeyi temsil etmiyordu. Semptomatik bir figür, İşçi Partisinin içindeki ve dışındaki (ancak Komünist Parti içindeki değil) Britanya solunun bir tür barometresi haline gelişi 1931'den sonraydı. 1931'de, bundan sonra kendisinin "güç tabanı" (bu sorulara son derece açık bir terim sayılmazsa) olarak kalan İşçi Partisi Yönetim Komitesi'ne seçimlerde oy kazandıran bir kişiydi.

Laski'nin ve 1930'larda solun konumunu açıklayan olgu, solun soyutlanmasıydı. İskandinavya dışında, Büyük Bunalıma bağışık görünen tek ekonomiyi, SSCB'ni, göstermekten ve bunun sonucu olarak yüzde yüz sosyalizm çağrısı yapmaktan başka verecek cevabı yoktu. Bunalımı aşacak ekonomik politikalar, Laski'nin 1934'te Amerika'da bir tartışmada ABD'yi yalnızca üretim araçlarına kamunun sahip olmasının kurtaracağını söyleyerek karşı çıktığı, Liberal Keynes'ten geldi. (Roosevelt'e duyduğu gerçek hayranlığı SSCB'ye duyduğu hayranlık ve destekle birleştirerek 1930'lar Britanyasının en tipik davranışını sergiliyordu.) Siyasal açıdan solun karşı çıkılamaz bir siyaseti vardı: yurt içinde ve yurt dışında antifaşist birlik.

Buna karşın, daha önce ikna olmuşlardan başka –onların da hepsi değil– hiç kimse dinlemedi. İskandinavya ve Amerika Birleşik Devletler dışında sola önemli bir kayma olmadı, Avrupa'nın büyük bölümünde sağa doğru belirgin bir yöneliş vardı -seçimlerin hâlâ yapılabildiği ülkelerde. Fransız Halk Cephesi'nin zaferi birleşme gerekliliğini tüm çıplaklığı ile ortaya serdi. Cephe, 1932'de birleşmiş sol oylardan yalnızca % 1 fazla aldı. 1931'de seçmenlerinin dörtte birini yitirmenin ardından güçlükle toparlanan İşçi Partisinin seçim kazanmaya ilişkin ciddi tasarıları yoktu. Antifaşizm, Münih sonrasına kadar halk tabanını genişletmedi ve 1945 tarihli İşçi Partisi zaferini hazırlayan köktenleşme 1941-42'den önce ufukta görünmüyordu.

Soldaki sesler, tam bir çılgınlıkla değil ümitsizlikle haykırıyordu: 1930'larda Hitler'e karşı birleşmenin reddedilmesine, 1940-5 arasındaki ulusların savaşında toplumsal değişim potansiyelinin görmezden gelinmesine karşı. Laski onların sesini duyuran megafondu. Karar verenlere perde arkasından tavsiyelerde bulunmayı bırakıp 1940'ların Tony Benn'i olarak (ancak daha kötü yazdığını söylemek zorundayız) muhalefet adına konuştuğunda bir güç haline geldi.

Laski'nin gücü, ama ayrıca sınırları da, burada yatıyordu. Sol,

partiyi Churchill'den kopmaya ve 1945 seçimlerinde bugünkü standartlarımıza göre anlaşılmaz derecede köktenci bir program ile mücadele vermeye iterek zafer kazandığında Laski'nin söyleyecek sözü kalmadı. Daha doğrusu, özellikle görülmeye değer bir siyasal yargı yoksunluğu sergilemiş bir adamın verdiği konferanslar ve yaptığı suçlamalar için uygun zaman geride kalmıştı. Clement Atlee'nin ünlü eleştirisi ("senin hesabına bir suskunluk dönemi hepimizin hoşuna gidecek") yerindeydi. İşçi Partisi yönetiminin eleştiriye açık pek çok alanı vardı ancak bu eleştiri iktidarın potansiyellerinin yanısıra sınırlarının da farkındalığını gerektiriyordu. Laski yoksun olduğu da işte buydu.

Laski'nin, sonradan bir kurbanı haline geldiği Soğuk Savaş ile gölgelenen son yılları kederliydi. Ellilerin ortasında aşırı çalışma ve düş kırıklığı yüzünden öldü. 1945'in yeni kişileri için o (Denis Healey'in sözleriyle) "ufak bir bıyığı ve iri, hüzünlü gözleri olan sinsi bir küçük adamdı" ve "Charlie Chaplin'e benzemenin biraz ötesine geçiyordu." Eski öğrencileri dışında, kısa zamanda unutuldu. Onunki kişisel bir trajediydi, ama ayrıca belirli bir tipteki Britanyalı solcu düşünürün de trajedisiydi. Tüm bunlara karşın, yüzyılın en büyük ve en insani reform hareketi Laski olmadan var olabilir miydi?

Bölüm 11

Köylüler ve Siyaset

Sıradaki üç bölüm, özde, "geleneksel" çiftçilerin yerel toplulukları dışındaki grup ve kurumlarla ilişkilerini, sahip oldukları güç ve sınırlar açısından incelemektedir. Bu bölüm, özellikle, köylülerin yirminci yüzyılın siyasal hareketi ve sorunları ile karşı karşıya geldikleri durumları ele almaktadır. Araştırma bağlamında Primitive Lebels *'in (1959) ana temalarını sürdürmekte, ancak özellikle Bölüm 11 ve Bölüm 12'de çeşitli Latin Amerika ülkelerindeki ilk elden iş temeline dayanmaktadır. Bu bölüm ilk olarak* Journal of Peasant Studies *'in birinci sayısında (I, 1, 1973) yayımlandı.*

Bu makalenin konusu geniştir; dahası hem köylülerin hem de siyasetin tanımını yapmaya çalışacaktır. Tanımlama çabasının büyük bölümü, elbette pratik hedeflerden çok kuramsallık açısından önemlidir. Bir hayvanbilimci için atın tanımını yapmak çok karmaşık bir sorun olabilir, ancak bu, normal koşullar altında bir atı tanımak konusunda gerçek bir güçlük çekildiği anlamına gelmez. Bu yüzden, çoğumuzun "köylüler" ve "siyaset" sözcüklerinin neye gönderme yaptığını bildiğini varsayacağım.

Yine de, birkaç açıklama yararlı olacaktır. Bu makalede ilgilendiğimiz siyaset, köylülerin yakın temas halinde olduğu daha büyük topluluklarla içine girdiği ilişkidir. Başka bir deyişle, köylülerin, hem ekonomik, toplumsal ve siyasal bağlamda üstü olanlarla yani onları sömürenler ile aynı konumda olmayan işçiler ve köylülüğün başka dalları gibi gruplarla hem de daha geniş kurumlar ya da toplumsal birimlerle –hükümet, ulusal devlet– kurduğu ilişkidir. Öğrencilerin, profesörlerin ve kapalı ya da yarı-kapalı küçük dünyaların sakinleri gibi köylülerin ufkunda da geniş bir alanı dolduran mikro-siyaset türünü ele almayacağım. Pratikte, köylü topluluklarında mikro-siyaset ile makro-siyaset önemli oranda örtüştüğü için zor olmasına karşın aralarında gene de uygun bir ayrım yapmak olanaklıdır.

Köylülere gelince, iki noktayı önermek –daha doğrusu anımsatmak– istiyorum: Birincisi, aileye dayalı çeşitli tarımsal üretim biçimleri arasında derin farklılıklar vardır ve genelleme gözden kaçırma riskini doğrur –örneğin çiftçilik ve hayvancılık ekonomileri arasında; ikinci nokta tarımsal nüfusun sosyo-ekonomik farklılaşmasının belirli bir noktasından sonra "köylülük" terimi artık uygulanabilirliğini yitirir. Bu noktayı saptamak çoklukla güçtür ancak ne ondokuzuncu yüzyıl İngiltere'sindeki tüccar çiftçiler ne de tropiklerdeki bazı geniş ölçekli plantasyonların tarım proleterleri "köylü sorunu"nun içindedirler. Bunlar "tarım sorunu"nun bir parçasını oluştururlar.

Buna karşın, hem köylülere hem de siyasete farklı biçimlerde uygulanan ve Avrupa'da burjuva toplumunun ve sanayi kapitalizminin zaferi ile ortaya çıkan "Büyük Dönüşüm"den önce ve sonra olmak üzere yaşamı ikiye bölen bir ayrımda ısrar etmek istiyorum. Bunun "geleneksel" ve "modern" toplum arasındaki kaba ve tarihsellikten yoksun bölünmeyi kabul etmek anlamına gelmeyeceğini belirtmek isterim. Tarih tek bir adımdan oluşmaz. "Geleneksel" toplumlar tarihsel değişim ve evrimden bağışık, durağan ve değişmez değildir; öte yandan, dönüşümlerini belirleyen tek bir "modernleşme" modeli de yoktur. Ancak, bazı sosyal bilimlerin kabalığını yadsımak, bizi çoğu ülke için sanayi kapitalizminin zaferinden doğan dönüşümün derinliğini ve daha erken dönemlerdeki gelişmeler ile arasındaki niteliksel farkı hafife almaya yöneltmemelidir. Dünyanın pek çok parçasında aktif nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylülerin kapitalist İngiltere'den başlayarak kimi yerlerde yok olması ve bir

sınıf olarak bu yok oluşun birçok gelişmiş ülkede akla yakınlığı, onsekizinci yüzyıldan beri süregelen dönemi tarımın daha önceki tüm gelişme tarihinden ayırmaktır.

I

Köylüleri iki aşırı ideal tip arasındaki kesiksiz bütünlükte bir yere yerleştirebiliriz: bunların ilki, İç Rusya'da, Dobrowolski'nin Polonya için betimlediğine benzer[1] bir yaşam süren, komünal köylüleri, ikincisi Marx'ın *Onsekizinci Brumaire*[2] adlı eserinde sözünü ettiği ondokuzuncu yüzyıl ortası Fransız köylü topluluğu modeline benzer bir şeyi temsil eder. Sözü edilen Fransa köylüleri burjuva kurum ve yasalarını, özellikle de mülkiyet yasasını, büyük bir olasılıkla bireysel metaüreticileri olarak etkilemişlerdir. Mümkün olduğunca tüccar çiftçilerin içinde eriyor ve böylece herhangi bir karşılıklı ilişkiden yoksun küçük bireysel girişim kümelerini oluşturuyorlardı –Marx'ın ifadesiyle "patates çuvalları". Genellikle, geleneksel köylülerin ayırdedici özelliği resmi ya da gayriresmi (çoğunlukla yöresel) kollektivitenin çok daha yüksek bir düzeyine ulaşmış olmalarıdır. Hem resmi hem de gayriresmi kollektivite, köylü toplumu içinde, sürekli toplumsal farkları engelleme ve kominal eylemi kolaylaştırma, hatta zorla kabul ettirme eğilimi taşır.[3] Burada, bu kolektivitenin ekonomik etkenlere –belki de ortak kullanılan kaynakların yönetiminde ya da iş sürecinde iş bölümü gereksinimi– ya da başka etkenlere bağlı olup olmadığını düşünmemize gerek yoktur. Kolektivite, hemen hemen (belki de feodal lordluk dönemindekilere benzer kurumlarla birlikte) kaynakların tek tek aileler tarafından birikiminin sınırlandırılmasının bazı mekanizmalar tarafından engellenmesini ima etmesine karşın eşitlikçiliği belirtmez. Topluluğun gücü engin bir çeşitlilik gösterebilir. Yine de, belirli çok özel durumların dışında, bu kollektif öğeden yoksun bir "geleneksel" köylü topluluğu tasavvur etmek güçtür. Kollektivitenin görülmediği bölgeler varsa, birazdan sunulacak tartışma onları içermemektedir. Elinizdeki makale, öncelikle "geleneksel" köylüleri ya da toplumsal ve ekonomik sınıf ayrımının dönüşüm sürecindekileri ele almaktadır.

Genel anlamda, "Büyük Dönüşüm" halk kitlelerinin olduğu kadar egemen "ulusal devletler"in siyasetlerinin içinde bulunduğu siyaseti de değiştirdi. Egemen ulusal devletlerde, siyasal eylemin standart yapısı haline gelen ulus çapında artan sıklıkla yapılan seçimler, özgün ve artan biçimde seküler ideolojilerin geliştiği yeni örgüt ve hareket biçimlerini kapsayan özgün kurumlar vardı. Farkın "siyasetten yoksun geleneksel toplumlar" ile siyaset yapan "modern toplumlar" arasında yatmadığı vurgulanmalıdır. Her ikisinde de siyaset vardır. Bu, siyasetin üst sınıfların korumasında olduğu bir çağ ile köylüleri de içine alan sıradan insanların siyasette sürekli, aktif unsurlar haline geldikleri çağ arasındaki fark da değildir. Yine de, Avrupa'da Fransız Devrimi'nden önceki ve sonraki dönemlerin siyasetleri işleyiş ve ortam bakımından birbirinden uzaktır. Tarihin büyük bir bölümünü geleneksel siyasetlerdeki geleneksel köylüler oluşturur, ancak elinizdeki yazının ana olarak ilgilendiği, geleneksel çiftçilerin modern siyasete girmesi ile ortaya çıkan durumdur: dünyadaki pek çok yerde salt tarihsel ilgi değil pratik ilgi konusu da olan geçiş durumu...

Siyaset'te, köylü sorununun canalıcı noktasını oluşturan soruya dönelim: köylülerden nereye kadar bir sınıf olarak sözedilebilir? Elbette, nesnel olarak, klasik anlamda "kendi içinde" bir sınıf, yani diğer ekonomik ve toplumsal niteliklerin yanısıra üretim araçları ile aynı tür ilişkiyi kurmuş insanlardan oluşan gövde biçiminde tanımlanabilir. Ancak, Shanin'in doğrulukla belirttiği gibi,[4] bu tür sınıflar arasında köylüler, sözgelimi sürdürdüğü siyasetin büyük bölümü doğrudan üretim araçları ile arasındaki özgün ilişkisinden türediği için, çok yüksek sınıf bilincine sahip bir "sınıf" olan "sanayi işçi sınıfı"yla karşılaştırıldığında "sınıf bilinci düşük" bir sınıftır.

Ancak köylüler nereye kadar "kendisi için sınıf"tır –kendinin bilincinde olan bir sınıf anlamında? Tarihin büyük bir bölümünü kapsayan geleneksel toplumlarda, dünyada yaşayan tüm insanlar içinde ya da dünyanın her yerinde bir büyük çoğunluk oluşturduğunu bilen köylüler kendilerini insanlığın temel türü olarak görüyorlardı ve aslında öyleydiler de. Ayrıca halk ya da insanoğlu tipik olarak köylüydü ve geri kalanlar atipik azınlığı oluşturuyordu. İkincisi, köylüler sevmedikleri ve güvenmedikleri, köylü olmayan azınlıklar ile aralarındaki ayrımın ve neredeyse her zaman onların üstün konumlarının,

baskılarının aşırı ölçüde ayırdındalardı. Bu yalnızca, yüksek tabakaya ya da soylulara (soyluluğun olduğu yerlerde) uygulanmıyor, aynı zamanda kentliye dönüşmeden kentlere kısa ziyaretler yapan akrabaları dışında tüccarlara ve kasabalılara da böyle davranıyorlardı. Elbette, yirminci yüzyılda durum değişti ve köy ile kent arasındaki keskin ayrım sürdürülemedi. Yine de, geleneksel biçimde köylüler, köylü olmayan herkese güvensizlik ve nefret duyma eğilimindelerdi, çünkü diğer insanların çoğu onları soyacak ve baskı altına alacak bir komployа katılmış görünüyor, kurulu herhangi bir toplumsal hiyerarşide kendilerinin üzerinde yer alıyorlardı.

Sicilyalı yazar Leonardo Sciascia 1876'da adı sanı bilinmeyen bir yöresel dergide bulduğu bir hasat şarkısını yayımladı. Bu şarkıda, hasat kaldıran köylüler, orak tutan köylü dışındaki herkese karşı nefret dolu bir nakarat söylerler. Bu bir nefret şarkısıdır, ancak aynı zamanda kişinin kendine duyduğu nefreti ve umutsuzluğu da dile getirir, çünkü köylü kendisini sömürenlerin taraf olduğu toplumsal düzene zincirlerle bağlanmıştır.[5] Bu, XIV. Louis döneminde La Bruyère'in anlattığı insanların sesidir:

Kırsal bölgelerin dört bir yanına dağılmış, erkek ve dişi, esmer, sinirden mosmor kesilmiş ve güneşten yanmış, yılmaz bir inatla kazıp altını üstüne getirdikleri toprağa bağlı kimi vahşi hayvanlar görülebilir. Bunlar, konuşma sesine benzer birşey çıkarırlar ve ayağa kalktıklarında bir insan yüzü gözler önüne serilir. Aslında, onlar insandır... Onların sayesinde diğer insanların, yaşamak için tohum ekmelerine, tarlada çalışıp didinmelerine ve hasat kaldırmalarına gerek yoktur. Bu nedenle, onların, tohumunu attıkları ekmekten yoksun kalmamaları gereklidir.[6]

Böylesi nefret patlamalarına az rastlanır –ondokuzuncu yüzyıl Sicilyasında şaşırtıcı olmamalarına karşın–, ancak başkalarının besinlerini sağlamalarına karşın onlar tarafından insandan aşağı görülenlerin ayrı yaşama ve kin duyguları Sicilya'ya özgü değildir. Gerçekte, ırk, renk, dil ya da din farkı olmasa da kırsal bölgelerde yaşayanların bedensel özellikleri çoğu zaman kentlilerinkinden farklıdır. Sicilya'da "kasketliler" (eski köylü kasketi ya da Fransız Devriminin Frigya başlığını takanlar) "şapkalıların" sınıf düşmanlarıdır. Boliv-

ya köylüleri kendilerini 1899 isyanı gibi[7] birkaç olayda hep beraber güçlerini kentlilere gösterdiklerinde "pantolon giyen" herkese saldırdılar ve kentlilere köylü giysilerini (yani Kızılderili giysisi) zorla kabul ettirdiler.

Köylü olmayanlardan ortak ayrı yaşama düşüncesi, farklı şive, giysi ve törelere sahip farklı bölgelerden köylülerin bile, en azından kişisel ilişkilerinde birbirlerini "köylüler" olarak tanımlamalarını kolaylaştıracak muğlak bir "köylü bilinci" oluşturmuş olabilir. Genelde, "yoksul emekçiler" arasında "onlar da bizim gibi yoksul piçler" ya da "açın halinden aç anlar" biçiminde ifade edilen düşünce, geleneksel köylüler için de geçerlidir.

Marquetalia (Kolombiya) Komünist Parti gerillaları, katışıksız bir köylü hareketi, 1964-5'te üslerinden kovulmalarının ardından ülkede başı boş dolaşırken başka kırsal bölge insanlarından içten gelen bir tür kabul ve destek gördüler:

Tutucu bölgelerde bile liderlerinin köylüler arasında çok saygın bir yeri vardı. Köylüler, gerillaların kendilerini şerbetli kılan büyülü güçlere sahip olduklarına inanıyor, ancak hiçbir biçimde onları, toprağı işgal etmek için bile, güç aracı olarak görmüyorlardı. Gerillaları daha çok, güç sahipleri ve kentli çıkarlar tarafından haksız bir zulme uğramış diğer yoksul köylüler gibi görüyorlar ve çaresizlerin dayanışmasını onlara da sunmayı zorunluluk olarak kabul ediyorlardı.[8]

Aşağı görülmenin, yoksulluğun, sömürü ve baskının özel bir alt çeşidi olarak bu muğlak "köylülük" bilincinin, köylülerin doğayla, üretimle ve köylü olmayanlarla ilişkileri ortak bir davranış biçimine dayandığı sürece, belirli bir coğrafi sınırı yoktur. Bu bilincin ideal sınırı insanlıktır ve buna uygun siyasal etkinlik, en azından kuramda, tüm dünyayı kucaklayan kısa ancak engin binyıllık dönemeç ya da dalgalanmadır. Ancak böylesi büyük adımların etkinlik alanı hıristiyan birlikçi olduğu ölçüde zorunlu olarak kısadır. Bunun kesin nedeni, ekonomik ya da toplumsal karşılıklı ilişkilerin somut sisteminden oluşan daha sarsılmaz bir temelden çok, benzeşim ya da kimliğin tanınması üzerine oturtulmuş olmasıdır. Geleneksel köylüler arasında bu tür karşılıklı ilişkiler birimi çok daha küçük ve kısıtlıdır –insanlar arasındaki işlerin sistemli yürüdüğü "topluluk", daha

genel bir dille "küçük dünyalar". Binyıllık dalgalanmaların gerçekten kendiliğinden ortaya çıktığı yerlerde, bunlar kendine özgü bir biçimde "bulaşma" yoluyla bir topluluktan diğerine yayılır ve yayılma eğrileri salgın hastalıklarınkine benzer.

Gerçekte, "küçük dünya" boyut, nüfus ve karmaşıklık bağlamında kaydadeğer bir çeşitlilik gösterebilir. Geleneksel köylü yaşantısının temel birimi "topluluk" bunun sadece bir bölümünü oluşturur. Bu alan içinde –büyük ya da küçük, daha çok ya da daha az karmaşık– insanlar birbirleri ve toplumsal iş bölümü hakkında bilgi sahibidirler, sömürü ve tabakalaşma sistemi görünür niteliktedir. Burada, tüm köylülerin ortak özellikleri ve başka gruplar karşısındaki ortak çıkarları, köylülük içindeki farklılaşmalar ikincil olduğu sürece ve öbür gruplarla arasındaki ayrım yeterince belirgin olduğu ölçüde köylü "sınıf bilinci" bütünüyle akla uygundur. Bu gerçekten olabilir: tüm köylülerin üçüncü partilere karşı dayanışması kendi aralarındaki iç çatışmalardan ağır basabilir.[9] 1960'ların başlarında Peruda La Convención ve Lares vadilerinde neo-feodal lordlara karşı birleşmiş bir köylü hareketi gelişti oysa katılımcılar birbirlerini sömüren köylü gruplarını içeriyordu.[10] Öte yandan böyle bir alanda hem yenel bölünmeler –örneğin köylüler arasındaki– hem de toplumsal ilişkilerin kişiselleştirilmesi –örneğin belirli müşterilere sahip olma ve yapay akrabalık (compadrazgo)– kalıcı bir sınıf bilincini engellemektedir. Tüccar ya da hasatçı yalnızca o işi yapan bir kişi değil, aynı zamanda anlaştığı ve sömürdüğü insanların akrabası ya da *compadere*'sidir. Topluluk yalnız ortak toprağına el koyan malikane ile değil, sınırlarındaki diğer topluluklar ile de kavgalıdır ve bazen siyasal açıdan daha doğru bir yol aramadan komşularına karşı malikane ile ittifak kurmayı uygun bulabilir.

Yine de, boyutu ve karmaşıklık düzeyi ne olursa olsun "küçük dünya" her zaman, yalnızca başka benzer "küçük dünyalar" ile yan yana olması ya da örtüşmesi ile değil, çok daha geniş bir dünyanın bir parçasını oluşturması ile de bilinir. Geleneksel köylüler açısından siyasetin canalıcı sorunu mikrokozmos ile makrokozmos arasındaki ilişkidir. Bu sorunu kendi başlarına çözemezler, çünkü siyasal etkinlik birimleri ya (pratikte) bölge ya da (kavramsal düzeyde) insan ırkıdır: ya yerel çıkarları ya da evreni gözeten siyaset. Ancak, büyük gelişim ve karar alanı arada bir yerdedir, ne sınırları ne de

yapıları köylü mikrokozmosunun ekonomisi ya da toplumu tarafından belirlenir.

Eskiden olduğu gibi söylentiler dışında gerçekten bilinmezler. Bu tüm evren bağlamında apaçık ortadadır. Castro'cu sloganlar altında örgütlenmiş Peru'lu köylülere Küba'nın nerede olduğunu soran gazeteciler "Peru'nun başka bir bölgesinde" yanıtını aldılar. Kısa bir zaman önce memleketi Oaxaca'dan Cuautla'ya (Meksika) gelmiş bir köylü bana ülkem üzerine sorular sorarken "Britanya"yı coğrafi anlamda konumlamayı olanaksız buldu. Britanya Avrupa'daydı ancak Avrupa neredeydi? Okyanusun öte yanındaydı, ancak okyanus neydi ve uzaklık ne demekti? Britanya'yı yalnızca *bir zamanlar* adını duymuş olduğu "Rusya'nın yanında" tasavvur edebiliyordu. Köylünün içinde yeraldığı ulus ve devlete ilişkin bilgisinin aynı biçimde muğlak ve bölük pörçük olduğu da bir gerçekliktir: onun ulus ya da devlet düşüncesi kişisel sorular ve dostluklardan ibarettir. Ülkenin kendisi hakkında bilinenler:

Bu kursta kıyıdan ve tepelerden gelen insanlarla konuşmayı öğrendim. Şu ana dek, kıyıdan gelenler bana birşey anlatmadılar. Öte yandan Canar'dan gelenler benimle konuştular ve sorunlarını anlattılar. Bu dostça bir davranış. Chimborazo'dan gelenler de konuştular. Ama kıyıdan gelenler, onlar bana memleketleri hakkında hiçbirşey söylemediler... Quito'daki kiliseden çıkıyorsunuz ve kıyıdan gelenler birbirlerine, Canar'dan gelenler diğer Canarlılara yapışıyor. Hiçbiri bana "haydi, birlikte bir yere gidelim" demedi. Bu yüzden bana olayları açıklamalarını istemek zorunda kaldım. Canar'dan bir arkadaşa ülkesinde neler olup bittiğini sordum, o da anlattı. Ama şimdi, teknikerlere bazı şeyleri açıklamış bulunuyorlar ve ben hoşnutum, çünkü bu sayede bu kursun konusunu daha iyi izleyebiliyorum."[11]

Ülke kurumları hakkında bilinenler:

Ben ve bir başka yoldaş, San Juan, El Guabo ve Chogol yöresindeki topluluklara sormak için Chimborazo bölgesine doğru yola koyulduk, çünkü ben, onların da sorunları olduğuna inanıyorum. Böylece Riobamba'da CEDOC'a gittik ve Guabo'da bize anlatılan-

ları ilettik, sorunumuz ile ilgilenip ilgilenemeyeceklerini sorduk. Senatör Chamara ile görüşmekte olduklarını söylediler. Onu telefonla aramışlar ve genç bayan sekreter Senatörün orada olmadığını, Guayaguil'e gittiğini söylemiş. Ertesi gün geri gelecekmiş ve belki yanıt verirmiş. Böylece Riobamba'da bir handa kaldım[12]...

Yukarıdaki anlatılar 1969'dan beri belki 5 milyon sakin barındıran küçük bir taşra bölgesinden gelmektedir. Nitekim, köylülerin kendi sınırları dışında katışıksız cahillik ve çaresizlik öğesi tarihin daha önceki dönemleri ile daha büyük devletlerdeki siyasetlerini kavrayabilmek açısından son derece önemlidir.

II

Bunu aklımızda tutalım ve ulusal bir köylü hareketi ya da ulusal bir köylü isyanı gibi birşeyin olup olmayacağını düşünelim. Ben bundan kuşku duyuyorum. Yerel ya da bölgesel etkinlik, norm budur, yalnızca bir dış güç tarafından –doğal, ekonomik, siyasal ya da ideolojik– ve yalnızca çok sayıda topluluk ya da köy aynı anda ve aşağı yukarı aynı yönde harekete geçirildikleri zaman daha geniş kapsamlı bir harekete dönüşür. Bu türden, geniş bir bölgeye yayılan genel bir hareket gerçekleştiğinde bile, daha küçük devletlerde dahi, devlet alanı ile pek ender rastlaşır (yukarıda görüldüğü gibi) ve anlık ve parçalanabilir bir birleşmeye dayanan yerel ve bölgesel hareketler kümesi olma olasılığı tek bir genel hareket olasılığından daha yüksektir. Kıyıdan ve dağlardan gelen insanlar birbirlerinden kısaca ortak paydalarda buluşamayacak kadar farklı olabilirler.

En büyük köylü hareketlerinin tümü bölgesel hareketler ya da bunların birleşmesi gibi görünmektedir. Köylü hareketleri, bir devletin tüm topraklarına yayıldığında bile, devlet otoriteleri tarafından örgütlenmiş ya da desteklenmiş değillerse, eşzamanlı olması ya da aynı siyasal özellik ve talepleri içermesi düşük bir olasılıktır. En kötü koşullar altında, küçük köylü hareketlerinin meydana getirdiği mozaiğin oluşturduğu bu büyük bileşim yalnızca ülkenin geri kalanını etkilemeyen bir dizi dağınık kuşatılmış bölge yaratabilir. Benzer bi-

çimde, Kolombiya'da çoğunlukla Komünist Parti'nin örgütlediği oldukça güçlü tarımsal hareketler 1920'lerde ve 1930'larda belirli bölgelerde gelişti –kendine özgü sorunları olan kahve plantasyonlarıyla ve Kızılderili alanlarında, sınır ya da yeni yerleşim bölgelerindeki işgalciler ve koloniciler arasında vb. Komünist Parti'nin ulusal eşgüdümü bile tek bir köylü hareketi değil, çoklukla birbirinden uzak "kızıl" köylü bölgelerine dağılmış hareketler üretti. Bu dört bir yana dağılmış bölgelerden bazılarının etkilerini tüm alana yayacak güçte olduğunu kanıtlamasına karşın, ulus çapında bir hareket doğmadı. Elbette, bu soyutlanmış ve çoklukla sabırlı küçük çekirdeklerden ulusal siyaset ya da gerilla kadroları çıkabilmektedir, ancak bu başka bir tartışma konusudur.

En iyi koşullar altında, bu tür köylü hareketleri, ulusal siyaset üzerindeki etkileri canalıcı önem taşıyan bir ya da iki stratejik bölgede ya da hareket edebilme yeteneğine sahip önemli askeri güçler üretmeye yetisine sahip alanlarda meydana gelebilir. Meksika Devrimi'nde durum böyleydi. Bu ülkedeki köylü kitlesi 1910-20 Devrimi'ne pek karışmış değildi. Buna karşın, devrimin zaferi birkaç bölgenin örgütlü hale gelmesine yol açtı. Yine de, Meksikalı köylü kitlesinin Devrim ile bağlantılı en geniş bir araya gelişi kesinlikle yanlış yöne doğru gelişti –1920'lerde seküler Agraristalara *karşı* Kral Isa için ayaklanan Cristeroların hareketi. Öznel olarak bu hiç kuşkusuz bir köylü hareketiydi ama hem zamanlaması hem de ideolojisi onu nesnel olarak karşıdevrim haline getiriyordu.[13] Buna karşın, 1910 ile 1920 arasında iki bölge müthiş bir siyasal etkiye sahip oldu: Biri, başıboş silahlı adamların oluşturduğu –kovboylar, maden arayıcıları, haydutlar vb.– Pancho Villa'nın hareket yeteneği ve geniş bir alanda oradan oraya koşturma yetisi olan ordusu: bu ordu, Kazakların Meksika'daki dengidir. Diğeri, Emilio Zapata'nın Morelos'daki çok daha sağlam tabanlı komünal devrimi. Bütünüyle yerel ufuklar taşımasına karşın Meksika'nın başkentine komşu olması çok büyük avantajlar sağlamaktaydı. Zapata'nın tarım programının siyasal etkisi köylü kuvvetlerinin başkenti ele geçirebilecek kadar yakında olması gerçeğinden kaynaklanıyordu. Yirminci yüzyıl başlarındaki Latin Amerika Cumhuriyetleri gibi geniş alanlara yayılmış ve üstünkörü yönetilen devletlerdeki hükümetler, zaman zaman uzaktaki taşra bölgelerinin denetimini yerel ayrılıkçılara ya da isyancılara kaptırmaya razı

olmaktaydılar. Onları gerçekten endişelendiren başkentin içindeki ya da arka bahçesindeki isyandı.

Köylü devrimlerinin bu üstünlüğe sahip olmadıkları yerde sınırlılıkları çok daha belirgindir. Belki de o onyıl içinde Latin Amerika'da bu türden en büyük kendiliğinden hareketlere 1960'ların başında Peru'da gerçekleşen köylü hareketi iyi bir örmektir. Bu dönemde, öğrencileri ve işçileri de kapsayan ulus çapında bir huzursuzluk yaşanıyordu. Tarım hareketi hem kıyı şeridindeki plantasyonlarda –bunlar köylü ekonomisine ait olarak tanımlanamaz, yerel adları ile "tarımsal-sanayi tesisleri" biçiminde sınıflandırılmaları daha doğrudur– hem de köylülerin yaşadığı dağlık bölgelerde etkindi. Yine dağlık bölgelerde, hem güneyde ve içte çok geniş yayılımlı hareketler hem de diğer bölgelerde daha dağınık toprak işgalleri, isyanlar, grevler ve köylü dernekleri örgütlenmeleri bulunuyordu. Bu hareketin doyurucu bir açıklaması henüz yazılmamıştır. Yine de, iki ayırdedici özelliğini belirtelim. Birincisi, azçok eşzamanlı olmalarına karşın –hareket 1962-4'te etkinlik kazandı ve 1964'lerin sonunda merkezde, kısa bir süre sonra da güneyde doruğa ulaştı– bölgesel hareketler birbirleriyle ya da köylü olmayan hareketlerle gerçekten etkili bir bağlantıya sahip değildi. İkincisi, aralarında garip boşluklar vardı. Güneydeki geleneksel "yerli ayaklanmaları" alanı, Puno bölgesi, dikkat çekecek biçimde hareketsizdi. Geleneksel hareket tipi artık merkezi ya da doğrudan ilintili değildi, oysa ki, 1910-21 gibi yakın bir geçmişte gerçekten etkili olmuştu. Puno'da, köylü hareketi kısa zaman sonra kaydadeğer bir siyasal güç sergileyen yerel kulaklar ve tüccarlarca yerleştirilen bir siyasal işleyiş biçimini aldı.[14] Bu arada, hemen kuzeydeki Cuzco bölgesinde, La Convención'daki öncü köylülerin başarısından esinlenen ve sendikalar kurup toprağı ele geçiren köylülerin doğrudan eylemi geniş bir ölçekte ilerliyordu. Öte yandan, La Convención'daki insanlar başlıca hedeflerine çoktan ulaşmış oldukları için öncelikle "fetihlerini" savunmada militanlık gösteriyorlardı. 1962-4'teki geniş yayılımlı Peru köylü hareketi devrimden çok, huzursuzluk doğurdu.

Bu nedenlerden ötürü, *genel* bir köylü hareketi düşüncesinin dışarıdan ve hatta yukarıdan beslenmediği sürece oldukça gerçekdışı kaldığını düşünme eğilimindeyim.[15] Bu hem devrimci hem de karşı-devrimci bir söylencedir, çünkü serflerin özgürleştirilmesinden ön-

ce Rusya'daki yönetimlerin ve tutucuların düşüncelerinin biçimlenmesinde çok büyük rol oynamış yeni bir "*Pugachevschina*" – 1770'lerdeki Pugaçev isyanını model alan genel köylü isyanı– korkusunun da gösterdiği gibi, tutucular da bu söylenceye sahiptir. Böylesi korkuların Rusya'da olasılıkla daha çok temeli vardı, çünkü Rusya'daki altı bölgenin tüm alanlarında yüzde 80 ila yüzde 100 etkili olan 1905-7 Rus köylü hareketi son derece geniş bir alana yayılmıştı. Buna karşın, geri kalan altı bölgede (Baltık bölgeleri ve Transkafkaslar dışında), bölgeler arası farklar önem taşıyordu; rahatsızlık yüzde 38 (Urallar) ve yüzde 74 (Litvanya) arasında değişiyordu.[16] Bu arada, asıl Pugaçev hareketi ulusaldan çok bölgesel temellere dayanıyordu ve gücünü coğrafi yayılımından çok Moskova'yı tehdit potansiyelinden almaktaydı.

Bu, böyle kümelenmiş hareketlerin gücünü hafife almak anlamına gelmez. Bir dış güç ile birleştirildikleri takdirde –ulusal bir bunalım ve çöküş, dayanışmacı bir reformist ya da devrimci hükümet, tek bir ulusal yapılanmaya sahip etkili bir parti ya da örgüt– büyük devrimlerin başarısı ile başarısızlığı arasındaki farkı oluştururlar. Kendi başlarına bile, 1789'da Fransa'da "Büyük Korku"nun[17] ve 1962-4'te Peru'da toprak işgalleri dalgasının yapmış olduğu gibi, tarımsal bir sistem ya da ulaşılması olanaksız kırsal alanlarda bir yönetim yapısı oluşturabilirler. Orta ve güneydeki dağlık bölgede arazi sahiplerinin ve lordların büyük bölümü 1963 Haziranı ile 1964 Şubat ya da Martı arasında genel bir köylü hareketlenmesi ile karşı karşıya geldiklerinde fazla zarara uğramadan işlerini tasfiye etmeye karar verdiler ve mal varlıklarını paraya çevirmeye başladılar. Uğrayacakları zararları bir tür toprak reformu adı altında devletleştirme yoluyla karşılamayı düşündüklerine ilişkin sağlam kanıtlar vardır. Bu durum tarım reformunun tasarlandığı gibi gerçekleşmesini sağlamadı. Tarım reformu için bir beş yıl daha geçmesi ve askeri darbenin zorlaması gerekti. Yine de bu yalnızca, köylü hareketi tarafından bir daha dirilmemek üzere öldürülen dağlık bölge toprak ağalığı ekonomisinin cesedini toprağa gömdü.

III

Geleneksel köylülerin potansiyel gücü müthiştir, ancak edimsel gücü ve etkisi fazlasıyla sınırlıdır. Bunun birinci ana nedeni, köylülerin sürekli ve genelde oldukça gerçekçi, güçsüzlük ve aşağılık duygusudur. Aşağılık duygusu, örneğin okuryazar olmayanların "okumuşlar" karşısında hissettiği gibi, toplumsal ve kültüreldir: o yöreye yerleşmiş ve dostça bir tavır sergileyen entelektüellerin, ilkokul öğretmeninin –en çok korkulan köy aydını– köylü hareketlerindeki önemi buradan kaynaklanır. Güçsüzlükleri yalnızca toplumsal aşağılık duygusu ya da etkili silahlı güçlerinin olmamasından değil, köylü ekonomisinin doğasından kaynaklanır. Örneğin, köylü ajitasyonları hasat sırasında durdurulmak zorundadır. Köylüler ne kadar militan olurlarsa olsunlar iş dönemleri onları kaderlerine zincirler. Ondokuzuncu yüzyıl İrlanda-'sında "tarım isyanlarının" kötü bir ün getirecek kadar sık ortaya çıkmasını olanaklı kılmada "patatese dayalı ekonominin" rolü düşünmeye değerdir –patates düzenli tarla emeğine az ihtiyaç duyan bir üründür. Ancak, özde, köylüler kendilerinin "ast" olduklarını hissetmektedirler ve öyledirler. Az rastlanır istisnalar dışında, toplumsal piramidin yıkılmasını değil, oysa ki bu yıkımı tasarlamak kolaydır, piramitte bir düzelmeyi düşlerler. Anarşizm, yani yönetim ve sömürünün üst yapısının parçalanması, geleneksel köyü yaşaması uygun görülen bir ekonomi ve toplum olarak bırakır. Ancak bu ütopyanın gerçekleştirilmesi bir yana, çok seyrek akla gelmiştir.

Uygulamada, köylülerin bütünüyle farklı ve yeni bir toplum için mi yoksa geleneksel toplumu tehditlere ya da eski yörntemlerin resterosyanına karşı koruma anlamına gelen eski toplumun düzeltilmesi için mi savaştıkları önemli bir farklılık doğurmaz. Devrimler, varolan iktidar yapısının, yasa, devlet ve hatta toprak ağalığı, meşruiyetini reddetmeyen köylüler tarafından *defacto* yapılabilir. En üst yöneticinin tüm mülk üzerindeki hakkının meşruluğunu hiçbir biçimde reddetmezken toprak ağalığı mülkiyetinin meşruluğunu bütünüyle reddeden köylü topluluğu örnekleri, sözgelimi Çarlık Rusyasında, vardır. Elbette ki, bu reddedişin kuramda tam olarak neyi ima ettiğini ya da pratikte ne anlama geldiğini bilmiyoruz. Kendilerinin lordlara ait olduklarını kabul eden ama toprağın soylulara değil ken-

dilerinin olduğunu öne süren Rus serfleri ile İnka yöneticilerine ve İspanyollara iş yapmanın meşru olduğuna inanan ama para ya da başka biçimlerde[18] kira ödemeye karşı çıkan ve torunları büyük topraklar üzerine kurulan malikane sahiplerinin varlığına ses çıkarmayan Andea yerlileri arasında ne fark vardır? Bu konuda yalnızca tahminlerde bulunabiliriz. Yasadışı yollarla yabancıların ele geçirdiği komünal toprakları "geri kazanma" talebinde bulunan bir hareket pratikte devrimci olduğu kadar kuramda da meşrudur. Yasalcı ile devrimci arasında sınır çizmek kolay değildir. Morelos'taki Zapatista hareketi, tüm "hacienda"lara* değil yalnızca Porfirio Diaz zamanında türeyen yeni plantasyonlara başkaldırmakla başladı. Büyük toprak sahiplerinin köylülerden üstün olduğu gerçeğini de içeren "o günler terimi" güzel ve meşru eski günleri tanımlamakta kullanılmaktaydı. Zapatista hareketi bu sınırlar içinde kalmadı.

Birincil fark, köylülüğün kuramsal arzularında değil, bunların içinde işledikleri pratik siyasal konjonktürde yatmaktadır. Bu, kuşku ile umut arasındaki farktır, çünkü geleneksel köylünün normal stratejisi pasifliktir. Köylülüğün en büyük serveti onun niceliği ve ne zaman olursa olsun ona zor kullanarak bir şey yaptırmanın olanaksızlığıdır. Ayrıca hiçbir değişim köylüye en uygun değişim değildir. Bu nedenle gözde bir taktiksel durumdan yararlandığı için pasifliği etkisiz bir strateji değildir. İşlevsel olarak yararlı bir yavaşlık, kapalılık ve aptallık –görünüşte ya da gerçekte– ile desteklenen komünal tarzda örgütlenmiş geleneksel köylülük ürkütücü bir güçtür. Anlamayı reddetme sınıf mücadelesinin bir yöntemidir ve hem ondokuzuncu yüzyıl Rusya'sındaki hem de yirminci yüzyıl Peru'sundaki araştırmacılar bunu benzer biçimlerde tanımlamışlardır.[19] Ast olmak güçsüzlük anlamına gelmez. En itaatkar köylülük yalnızca kendi çıkarına –ya da en alt düzeyde dezavantajana– göre "sistemi işletme" yetkinliğine değil, direnme ve uygun yerde karşı saldırıya geçme gücüne sahiptir. Eğitimli Rus'un kafasındaki kalıplaşmış *Mujik* örneği ile benzerlik göstermesi üst sınıfların denetleyemedikleri için anlayamadıkları bir şeyin yeniden biçimlendirilmesi midir: "Çara sada-

* hacienda — büyük çiftlik ya da plantasyon. (ç.n.)

katle bağlanacak kadar safdil ve (doğal uysallığına rağmen) mantıksız şiddete yatkın".[20] Gerçekte, bu tür davranışta bir sistem vardır.

Pasiflik, elbette evrensel değildir. Lordların ya da yasaların olmadığı yerde ya da tüm erkeklerin silahlı dolaştığı sınır bölgelerinde köylülerin tavrı çok daha farklı olabilir. Köylüler, başkaldıranların yanında durduklarında da bu fark görülebilir. Buna karşın, toprağa bağlı köylülerin çoğu için sorun normal koşullar altında aktif ya da pasif bir tavır takınmak değil, bu durumların birinden diğerine geçiş zamanına karar vermektir. Geniş anlamda, güç yapısı –yerel ya da ulusal– sağlam, tutarlı ve "kapalı" ise pasiflik, bir biçimde değişken, hareketli ya da "açık" ise aktiflik uygundur.

Köylüler, yerel siyasal durumu kavramakta son derece yetkindir, güçlük çektikleri asıl nokta, bunu belirleyen daha geniş siyasal hareketleri ayırt etmekte yatar. Bu hareketler hakkında ne bilirler? Normal koşullar altında, daha geniş bir yönetim biçimine ait olduklarının farkındadırlar –bir krallık, imparatorluk, cumhuriyet. Gerçekte, olan bitenden haberdar olsaydı durumu düzeltecek, adaleti getirecek ya da yeniden sağlayacak kral ya da imparatoru konu alan bildik köylü söylencesi daha geniş bir siyasal etkinlik çerçevesini hem yansıtmakta hem de bir noktaya dek yaratmaktadır. Bu söylence aynı zamanda, kuramsal açıdan ne olursa olsun, uygulamada devlet gücünün ve yasaların yerel iktidar sahipleri, onların akrabaları, müşterileri ya da rüşvetle satın alıp korkuyla sindirdikleri tarafından kullanılıp bunlarla özdeşleştirilmesi ulusal hükümetin yerel siyasal yapıdan ne kadar uzak olduğunu gösterir. Bunun dışında bildikleri, güncel siyasal sisteme bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Öyle ki, ulusal mahkemeler varsa, ki her zaman yoktur, davalar, çok uzaklardaki topluluklar bile söz konusu olsa, kimi ilişkiler yoluyla (kuşkusuz taşra avukatları arasında kurulan bir zincir aracılığıyla) ulusal merkeze taşınabilir. Dağların yaklaşık 4000 metre yukarısındaki Perulu Huasicancha topluluğu nesnel olarak daha uzakta olamazdı, ancak hâlâ sonuçlanmayan ilk davasını Lima'daki genel valiliğe ait mahkemede gaspçı bir İspanyol'a karşı 1607 yılında açmış olduğu için uzaktaki bir parçası olduğu daha geniş yönetim biçiminin en azından bazı boyutlarının farkındaydı.

Bugüne yaklaştığımızda, ulusal siyasetin ayrıntıları giderek önem kazanmaya ve bilinmeye başlar –örneğin, seçimler ve partiler

söz konusu olduğunda ya da devlet yerelliklerdeki olaylara doğrudan müdahale etmesi üzerine bireyler devlet kurumları ve bunların çalışmalarına ilişkin bilgiye ihtiyaç duyduklarında. Dahası, kitle göçü sayesinde, köy, merkez ile –başkente ya da başka bir yere yerleşmiş ve kentte yaşama tarzını bilen insanların oluşturdukları koloniler yoluyla– doğrudan bağlara sahip olmuştur. Ancak, bu gerçekleşmeden çok zaman önce köylüler kesin biçimde tanımlayamasalar ya da kavrayamasalar da sistemdeki değişimin farkındaydılar. Savaş, iç savaş, yenilgi ve "fetih" köylüleri doğrudan içine alabilir ve ulusal yöneticileri tehlikeyle yüz yüze bırakıp yerel yöneticileri değiştirdiklerinde yeni olasılıkların kapısını açar. Seçimler ve *coup d'état* gibi egemen sınıfın siyasetinde daha az önem taşıyan ve köylü üzerinde çok az doğrudan etki bırakan olaylar bile yüreklendirici ya da cesaret kırıcı olarak yorumlanabilir. Köylüler, başkentte ne olup bittiğini tam olarak bilmeyebilirler, ancak A ailesi yerel senatör çıkarmayı bırakırken, rakibi B ailesi önde gidiyorsa hiç kuşkusuz önce kasabalarda başlayacak ancak sonuçta köylere de yayılacak yeni ve hatırı sayılır değerlendirmeler görülecektir. Meksika Devrimi –Zapata'nın Morelos'unda bile– tam anlamıyla bir devrim değil, kemikleşmiş yerel siyasal dengede bir kırılma olarak başladı. Karşılığında, denge Don Porfirio'nun ulusal hükümet sisteminin yumuşak işleyişine ve sürekliliğine bağımlı hale geldi.

Herhangi bir büyük değişim yeni olasılıklar açabiliyor ve eskileri kapatabiliyorsa, *a fortiori* reform haberleri ya da lehte başka türlü bir değişim, köylüleri harekete geçirir. Bu nedenle, APRA (Alianza Popular Revolocionaria Americana) partisi tarafından desteklenen reformcu hükümet 1945'te Lima'da başa geçtiğinde istikrar varsayımı üzerinden hareket eden topluluklar çabucak taktik değiştirdiler. Komşu malikanelerle sınır anlaşmaları yapmakta olan Santa Rosa şöyle bir duyuru yayımladı: "Şimdi, yeni hükümetin gelmesiyle ne istersek yapabiliriz ve Ganadera (Sociedad Ganadera del Centro) ile aramızdaki anlaşmaların feshedileceğini duyuruyoruz".[21] Marc Ferro, Rusya'da Şubat Devrimi'nin hemen ardından köylülerin gönderdiği ve hiç şüphesiz köy entelijansiyesi tarafından hazırlanmış önergelerin, işçilerinkinden farklı olarak "şikayet" ya da "rica"dan çok "istek"te bulunduğuna ve eski rejimin efendilerini cezalandırma arzusunu işçilerden daha sık dile getirdiğine işaret etmektedir.[22] Sanki,

alt konumlarında bile sahip oldukları potansiyel gücün her zaman farkında olan köylüler, başlarını dikleştirmek için yalnızca iyi niyetin güvencesine hatta salt yukarıdaki otoritelerin anlayışına gereksinim duyuyorlardı. Tersi bir durumda, yani, gücün bir kez daha üzerlerinde silinmez izler bırakacağına ilişkin herhangi bir ipucu onları bir kez daha kabuklarına çekilmeye yöneltir. Reformcu 1845 hükümetinin tarım bölgelerinde bir huzursuzluk ve örgütlenme dalgası yaratması gibi 1948'de askeri hükümetin tacizleri de toprak işgallerini ve köylü birliklerini sert bir biçimde sona erdirdi –1956'dan sonra yeni hükümetin yönetimi altındaki köylülerin, durumun bir kez daha açık olduğunun ayırdına varmasına dek.

Potansiyel ya da edimsel güç ile sürekli karşı karşıya kalma duygusu, geleneksel köylülüğün siyaset ve hatta yasanın resmi düzeneğinin fazlasıyla dışında tutulmalarından türemiş olabilir –ya gerçek güç denemeleri ya da törenselleştirilmiş olanlar. Senyör Fernandini'nin çiftliğinin yanına yerleşen "saldırgan" Kızılderili topluluğunu kovmaktaki isteksizliği köylülerce korku olarak yorumlanır: "Bu bölgede *taita* Eulogio'dan istediğini alabileceğini söylemeyen bir tek Kızılderili yoktur çünkü *taita* Eulogio onlardan korkar."[23] Öte yandan, Daniel Field'ın doğrulukla belirttiği gibi, seslerini duyurmaları için hiçbir siyasal düzeneğe sahip olmadıklarından, köylüler otoritelerin dikkatini çekmek istediklerinde, doğrudan eylem dışında bir başka etkili silahları yoktu."[24] Bu tehlikeliydi, çünkü normal koşullar altında ceza kesindi –ancak elbette, köylüler ve hatta lordlar ve devlet şiddet dozunu hesaplıyorlardı. 1947 işgallerinde geride kalanlar ve askerler geldiğinde katledilenler deneyimsiz topluluklardı. Birbirini izleyen davalar ve doğrudan eylem konusunda yüzyılların birikimine sahip Huasicancha yerlileri askeri birlikler geldiğinde işgal edilmiş toprağı sessizce boşalttılar ve geçici bir süreliğine haklarını yasal yollardan aradılar.

Karşı karşıya gelme bu biçimiyle devrimcilikten epeyce uzak olabiliyordu: Köylünün güç kullanarak meydan okuduğu her olayın "isyan" ya da "ihtilal" olduğunu düşünmek hatadır. Ancak, ima ettiği tipik güç ilişkilerinin çıplaklığından ötürü kendisini bir süreliğine devrimin hizmetine sunabiliyordu. Bunun nedeni üst sınıfların yönetiminin kesin sonunun yakın gibi görünmesidir. Bu noktada katı siyasal değerlendirmeler ile vahiylerde sözü edilen umut arasında-

ki sınıra gelmiş oluruz. Pek az köylü kendi bölgesinin ya da köyünün, tek başına sürekli özgürlüğe kavuşacağını umabilirdi. Bu konuda çok fazla şey biliyorlardı. Peki, ya bütün krallık, aslında bütün dünya değişiyorsa? İspanya'daki büyük *üç yıllık bolşevizm hareketi* (1918-20), imparatorlukların birbiri ardına gelen çöküş haberlerinin –Rus İmparatorluğu ve hemen ardından Orta Avrupa'dakiler– ve gerçek bir *köylü* devriminin çifte etkisine bağlıydı. Diaz del Moral, "Ama, zafer kazanacağımıza gerçekten inanabiliyor musunuz? Ya İspanya hükümeti ve ordu ne olacak?" diye sorduğunda şu yanıtı aldı: "Ama, senòrito Almanya çökmüş olduğunda, burjuvazi zaten pek değeri olmayan bu İspanyol hükümeti için ne umabilir ki?"[25] Ancak, karar merkezleri bilinen ve anlaşılmış yerel güç yapısından uzaklaştıkça gerçek yargı, umut ve söylence (hem gündelik hem de Sorelyen anlamda) arasındaki sınır belirsizleşiyordu. İnsanların binyıllık mutluluk evresinin gelmek üzere olduğu yolunda kehanetlerde bulunmalarını sağlayan işaretler bir anlamda deneyseldi –hava tahminlerinde kullandıkları gibi– ancak bir başka anlamda, bu işaretler duygularının ifadesiydi. Kim "yeni bir yasanın" ya da Çar'ın toprağı, işleyenlere verdiğini altın harflerle yazan manifestoyu taşıyan bir atlının gerçekten varolup olmadığını ya da olması gerektiğini söyleyebilirdi ki?

Varsayımı bir adım ileri götürüp tam tersine somut olarak değerlendirilebilen bir durumda umutların uğradığı düş kırıklığının, tümü kapsamlı ya da vahiy yoluyla bildirilmiş umutların uğradığı düş kırıklığından daha kısa ömürlü olduğunu düşünelim. Askeri birlikler gelip topluluğu işgal ettiği topraklardan sürdüğünde, topluluk moralini bozmadan harekete geçmek için uygun bir başka anın gelmesini bekleyecektir. Oysa, beklenen devrim başarısızlığa uğradığında köylülerin morallerini düzeltmek çok daha zor olacaktır. Nitekim, Malefakiz[26], 1931-9 ikinci İspanya Cumhuriyetinin trajedisinin bir bölümünün, taşrada gelişen köylü hareketinin 1933'e kadar –bu zamana gelindiğinde cumhuriyet hükümetini tarımsal reforma zorlamak için uygun an geride kalmıştı– yeni bir olasılıklar çağının açılmakta olduğunu fark etmemesi gerçeğinde yattığını öne sürmüştür. *Üç yıllık bolşevizmin* başarısızlığından sonra köylülerin güvenini canlandırmak bir kralın tahttan inmesinden daha uzun sürdü.

IV

Şu ana dek, daha geniş siyasal yapıyı yalnızca köylü etkinliğini olumlu ya da olumsuz etkileyen bir olgu olarak ele aldık. Ancak, özellikle modern siyasete geçiş dönemi boyunca köylülerin bunun üzerindeki etkisi de ayrıca incelenmelidir. Onsekizinci yüzyıl öncesi Avrupa'sında –belki de dünyanın birçok yerinde– bu etkiler, devrimin yengisi ya da yenilgisi açısından belirleyici olabildikleri genel devrim dönemleri dışındaki normal koşullar altında önemsizdir. Yöneticilerin, birdenbire köylerde olup bitenlere ilgi duymasına çok az rastlandığı için köylüler ekonomik ve toplumsal tarihin içinde yer alsalar da siyasal tarihin çok az içinde olmuşlardır. Çin bu konudaki en büyük istisna olabilir, çünkü bu ülkenin geleneksel siyasetinde köylü isyanları bir hanedanın sona erip başkasının başa geçmesinde kabul edilen ve beklenen bir rol oynar. Buna karşın, Avrupa'da modern siyasete geçiş döneminde kırsal bölge, yalnızca devrimlerin ya da devrim tehditlerinin sıklığından ötürü değil, seçim ve başka kitlesel siyaset sistemlerinin gelişmesi sonucu köylülerin tutumunun siyasetçilerin hesaplarında sürekli olarak yer almasından ötürü de önem kazanır.

Geleneksel köylülük egemen toplumsal sisteme üç temel ideolojik aygıt yoluyla entegre olur: "kral", "kilise" (ya da diğer dinsel yapılar) ve hem kararsızlığın hem de anakronizm* tehlikesinin bilincinde olarak "proto-nasyonalizm" olarak adlandırılması gereken olgu. Üçü de siyasal açıdan belirsizdir. "Kral" hem sırtını sadık ve uysal köylülere dayayan sarsılmaz toplumsal yapının temel taşı hem de gerçek egemenler olan büyük toprak sahiplerine karşı yardıma çağrılabilecek adalet pınarıdır. Olasılıkla çok daha farklı olmasına karşın "kilise" de benzer bir ikilik barındırır: Hıristiyan bölgelerde piskoposlar "onlara" ait olabilir, ancak azizler her zaman "bizimdir". Katolikliğin en az etniklik kadar önemli bir ulus ölçütü olduğu İrlanda ulusal hareketinde hâlâ doğrulanabileceği gibi, çoğu zaman dinden ayrılmayan proto-nasyonalizm siyasal bütünleşmeyle daha az düzenli biçimde özdeşleşir, ancak Napolyon'un hem Rusya hem

* Anakronizm — Tarih hatası.

de İspanya'da keşfetmiş olduğu gibi, kral, kilise ya da her ikisiyle birden uyuşulduğunda ortaya güçlü bir bileşim çakır. Öte yandan, bu uyuşma gerçekleşmezse ulusal çapta siyasal etkilerine, en azından ondokuzuncu yüzyıldan önce Avrupa'da, pek ender rastlanır.

Modern Avrupa siyasetine geçiş döneminde (zaman zaman proto-nasyonalizm dışında) bu ideoloji başlangıçta köylüyü siyasal sağda harekete geçirir, ya da –köylünün arzuları bizim standartlarımıza göre devrimci sayılsa da– siyasal solda harekete geçirmekte başarısızlığa uğrar. Modern siyasetler (örneğin liberalizm) kentlere ve zenginlere aitti ve köylülere karşı ya ilgisizdi ya da onlara düşmanca davranıyordu. Eski yöntemlerin yenilere karşı savunulması, Bourbonların* "yabancı" oldukları Sicilya'da uygulamamalarına karşın güney İtalya'da etkin biçimde yararlandıkları bir tür devrimci gelenekçiliği ima ediyordu. İlginç olan soru şudur: Köylü hareketi ne zaman, nasıl ve hangi koşullarda solun liderliği altına girer ya da daha genel biçimde, yeni siyasal dilde ifade edilmeye başlar? Apaçıktır ki, Rus köylüleri 1870'lerde, çektikleri tüm acı ve sıkıntılara karşın köylü olmadıkları için onları ve anlattıklarını kabul etmemişler, ancak yirminci yüzyıla gelindiğinde yeni düşünce ve yöntemlere çok daha açık hale gelmişlerdi. Ekonomik değişimler, kente göç ve diğer etmenler tüm değişimlerden büyük ölçüde sorumludur. 1908 tarihli Rusça bir araştırmanın belirttiği gibi:

Hareketin "mayası" ya da "beyni" fabrikalarda, madenlerde ve kasabalarda yan işlerde çalışan köylülerdi. Daha gelişmiş kişiler olarak, kendiliğinden, hareketin lideri oldular, bazı durumlarda, kırsal bölgeye –gazetenin yanı sıra– başka yerlerdeki tarım ve işçi hareketlerinden haberler taşıdılar ve farkında olmadan tarımsal hareket düşüncesinin propagandasını yaptılar.[27]

Yine de, sanayileşme ve kentleşme kendilerini ciddi biçimde etkilemeden çok önce siyasal solun liderliğini üstlenen geleneksel köylü topluluğu örneklerine (örneğin Sicilya'da ve Garibaldi'nin gü-

* Bourbonlar — 16-17. yüzyıllarda egemen olan Fransız hanedanı. Aşırı tutuculuklarıyla bilinir. (ç.n.)

ney İtalya'sında) belirgin olarak rastlanır. Bu soru henüz aydınlatılmamıştır ve daha fazla araştırma gerektirir. Bu, elbette, seküler siyasal devrimcileri de içine alan aykırılığın erken bir devreden itibaren güney İtalya'daki Arnavut göçmenler ya da modern Hindistan'daki kabile halkları gibi hoşnutsuz azınlık grupları üzerindeki çekiciliği ile karıştırılmamalıdır.

Bir nokta gene de öne sürülebilir. Tahminlerin tersine, doğrudan modern milliyetçi kışkırtma aynı "ulus"a mensup azınlık gruplarına kolayca yöneltebilecek basit bir yabancı düşmanlığı ya da korkusu biçiminde olmadığı sürece, köylüleri toplumsal kışkırtmadan oldukça sonra ele geçirecektir. Nitekim, ondokuzuncu yüzyılın ilk bölümünde Tipperary'nin insanları yalnızca Protestan İngiliz toprak sahiplerine karşı değil, toprak ve emek için kendileriyle rekabet eden Connaughtlulara ve Kerrylilere karşı da "tarımsal terörizmlerini" uyguladılar. Ondokuzuncu yüzyılda halk tabanlı ulusal hareketlerin en belirgin örneği, İrlandalı Fenian'lar, tarımsal bunalım ve Toprak Ligi kendilerine ulusal ve toplumsal bir program verene dek kilisenin güçlü düşmanlığını yenerek gerçekten sağlam bir köylü taban elde edemediler.

Elinizdeki makale geleneksel ve geçişsel durumlardaki geleneksel köylü siyasetini yoğun biçimde ele almıştır ve modern siyaset koşullarındaki köylülere ilişkin üç önerme ile sonuca bağlanabilir. Sosyalist ülkelerdeki köylülerin rolünü atlıyorum çünkü bu ülkelerde (Çin bir istisna olabilir) köylüler, bir kez daha, çekinik ve görece edilgin bir güç olmuşlardır. Oysa ki, belirli şeyleri yapmayı reddetmelerinin yarattığı güçlü etki, modern devlet ve ekonomilerin, köylülerin çok deneyimli oldukları geleneksel ağırdan alma davranışına daha duyarlı olduklarını göstermektedir.

Birinci önerme, ekonomik farklılaşmanın bir noktasında siyasal kavram olarak "köylülüğün" ortadan kalktığıdır, çünkü kırsal sektörler içindeki çelişkiler şimdi tüm köylülerin yabancılara karşı birleştikleri ortak paydalardan daha ağır basmaktadır. Bazen devrimciler bu gelişmenin gerçekleşmesini umut etmişlerdir (en azından Rus bolşevikler) ancak bu durum gerçekleştiğinde en azından devrimlerden önce, normal koşullar altında devrimcilerin zararına olmuştur. Hindistan'daki komünistlerin bugün köylülere yönelik çalışmalarında karşılaştıkları güçlük, bazı kırsal tabakalara etkili biçimde

hitap edebilmelerine karşın tümüne ulaşamamalarından kaynaklanmatadır ve gruplardan birinin hoşuna gitmek otomatik olarak diğerlerini kendine düşman etmektedir. Buna karşın, köylülerin siyasal ayrışması, kasaba ile kırsal kesim arasındaki geleneksel farklılıkların sürmesi, tarım sektöründe yer alan çok geniş insan kitlesinin, sözgelimi tarım ürünleri için yüksek ve güvence altına alınmış fiyatlar belirleyen bir devlet politikası gibi ortak siyasal çıkarlar ve geleneksel kurum ve deneyimlerin sürekliliği tarafından ertelenebilir ya da gizli tutulabilir. Nitekim, 1970'lerin "köylü topluluğu", gerçekte tüm üyelerinden çok içinde yer alan ve şimdi yöre halkının yalnızca küçük bir yüzdesini oluşturabilecek bir grup büyük toprak sahibinin ya da kırsal orta sınıfın çıkarlarını temsil ediyor olabilir. Yine de, her koşulda bir topluluk olarak işlev görecek ve bir dereceye dek, sözü edilen üyeler tarafından temsil edilecektir. Modern siyaset ve örgütlenme kendilerini grup olarak eskisinden daha etkili kılabileceği halde yoksul köylüler ya da topraksızlar kararı daha zengin kardeşlerine bırakmayı sürdürebilirler. Eğer bu doğruysa "köylü" siyasetinin, zengin çiftçilerin siyaseti olmaması daha uygundur.

İkinci önerme, demokratik seçim sistemine dayalı siyasetin bir sınıf olarak köylüler için işlemediğidir. "İşçi sınıfı partisinin tersine" "köylü partisi" sınıf bilincinin düzenli bir izdüşümü değil iki dünya savaşı arasında doğu, güneydoğu ve orta Avrupa'nın bölümleri ile sınırlı pratik hedefler için geçici bir tarihsel olgudur. Dahası, bu "köylü partileri" bile geniş bir köylü taraftar kitlesine sahip ancak albenilerini sınıf üzerine resmen temellendirmeyen diğer partilerden farklı değillerdi. 1950'lerin başında Fransa'nın kırsal kesimindeki 2836 köktenci belediye başkanından tarımcı olanların sayısı 2600'den az değildi.[28] Hiçbir zaman belirli bir hedefe yönelik köylü partileri geliştiremeyen ve gerçekte "tarım ile ilgilenen etkin nüfus yüzdesi ile bölgenin siyasal tavrı arasında hiçbir tüm-kapsamlı ilişki bulunmayan" ülkeler vardır.[29] Nitekim, 1951'de Fransa'nın en kırsal beş bölgesi en büyük oy bloklarını sırasıyla komünistlere, Hıristiyan demokratlar ile köktencilerin ittifakına, sosyalistler ile köktencilerin ittifakına, de Gaulle'cülere ve Hıristiyan demokratlara verdi. Dahası, çoğunluğu köylülerin desteği ile sağlayan belirli partilerin bile kadroları köylü kökenli değildir. 1963'teki İtalyan Hıristiyan Demokrat Parti köylü oylarının % 44'ünü almasına karşın milletvekilleri ağırlıklı olarak köylü olmayan köken-

lerden geliyorlardı. Yalnızca % 4,5'inin babası mülk sahibi köylülerdi –garip biçimde, bu yüzdenin neredeyse iki katı işçiydi.[30] (Karşılaştırma için: 1963'te, İtalyan komünist milletvekillerinin neredeyse üçte birinin ana-babası işçi sınıfından iken, 1950'lerin başında Fransız komünist milletvekillerinin % 40'ı yaşama kal işçisi olarak atılmıştı.) Burjuva demokratik devletlerin ulusal siyasetlerinde köylüler özel belirli önlemleri talep ettikleri ya da engelledikleri zamanlar dışında, oy deposu olmaya yatkındır. Yerel siyaset bağlamında ise daha önemli oldukları kesindir. Yine de, köylü seçmenlerin tam sayısının ya da kırsal bölge seçmenlerinin sürekli aşırı temsil edilmesinin gözden kaçırılmaması gerekir.

Üçüncü önerme Marx'ın *Onsekizinci Brumaire*[31]'de öne sürdüğüdür. Marx, sınıf olarak köylülerin özgünlükleri nedeniyle şu nitelikleri taşıdığını savunur:

Kendi adları altında kendi sınıf çıkarlarını zorunlu kılma gücünden yoksundurlar... Kendilerini temsil edemezler; temsil edilmeleri gerekir. Temsilci aynı zamanda efendileri ya da üzerlerinde bir otorite, onları diğer sınıflara karşı koruyan ve yukarıdan yağmur ya da gün ışığı gönderen sınırsız bir yönetimsel güç gibi görünmelidir. Küçük toprak sahibi köylünün siyasal etkisi, bu nedenle, son ifadesini toplumu kendisine tabi kılan yönetsel güçlerinde bulur.

Bu savın salt köylüler için mi yoksa sınıf olarak örgütlenme gücünden yoksun diğer sınıflar ve tabakalar için de mi (örneğin, sözcüğün Avrupa'daki anlamıyla alt-orta sınıflar) geçerli olduğunu burada tartışmaya gerek yoktur. Pek çok koşulda, köylülerin merkezi hükümet karşısında görünürde edilgin tavrının sözsüz ya da açıktan açığa bir pazarlık üzerine kurulu olduğu ve yerel alanlardan devlet gücünün zirvesine dek uzanan klientilist ilişkilerin karmaşık hiyerarşisini örttüğü ayrıca savunabilir.[32] Dahası, köylünün bir yasayı geri çevirmedeki müthiş *de facto* "veto gücü" bu ilişkiyi ilk bakışta görülenden daha az edilgin kıldığı öne sürülebilir. Tüm bunlara karşın, Marx'ın savı olasılıkla ondokuzuncu yüzyıl Bonapartçılığının doğasından daha fazlasını aydınlatmaktadır. Nazi Partisinin Almanya'da 1928 ile 1933 arasındaki tırmanışının bir anlamda Almanya'nın Protestan bölgelerindeki köylülerin son kitle hareketi olmasına karşın,

hareketin sağcı bir diktatörlüğe yol açması gerekmez. Yine de, bugünkü tarım ülkelerinin siyasetindeki devlet baba –ya da devlet ana– figürü ya da koruyucu devlet, Marx'ın gözlemini akılda tutarak incelenmeye değer.

Buna karşın, bugün köylü siyasetinin temel gerçeği geleneksel köylülüğün çöküşü ve özde herhangi bir köylü tipinin giderek göreceli bir "sayıca azalış" yaşamasıdır. Elinizdeki makalede tartışılanların birçoğu artık şimdiki zamandan çok tarihin alanına girmektedir. Yine de, dünyanın pek çok yerinde kentlere göç edenlerin geniş kitlesi, yeni dünyalarına eski dünyalarının hareket ve düşünce tarzlarını taşıyan geleneksel köylü köklerden kadın ve erkekleri kapsadığı için tarih geçerli bir siyasal güç olarak kalmıştır. Buna aldırmamak akıllıca olmazdı.

Bölüm 12

Köylü Toprak İşgalleri

Haydutlar hakkında anlatılan öyküler gibi, köylü işgallerinin işleyişi –geleneksel köylü topluluğundaki en kolektif ancak zorunlu biçimde devrimci olmayan etkinlik biçimi– geniş bir kültür yelpazesi içinde dikkat çekici ölçüde tektiptir. Bu bölüm, özellikle bir bölgede –Andes, Peru– köylülerin ne istediklerinin, ne yapabileceklerinin ayırdına vardıkları ve başarısız oldukları tarihsel bir köylü hareketlenmesi anındaki toprak işgallerini çözümleme girişimidir. Elinizdeki makale ilk olarak 1974 yılında Past E Present *dergisinin 62. sayısında yayımlandı.*

Köylü hareketlerini araştıran herkes, kitlesel işgal ya da toprağın ele geçirilmesi olgusunu yakından bilir. Elinizdeki makale kolektif köylü militanlığını, başka ülkelere gönderme yapmakla birlikte en başta Peru'dan gelen kanıtlar ışığında çözümleme girişimidir.[1] Buna karşın, hedef Peru'ya özgü bir olguyu incelemek değil, köylü etkinliklerinin arkasında yer alan ve bunların temelini oluşturan toplumsal ve siyasal varsayımlar ve stratejik düşünceyi kavramaktır. Elinizdeki makalenin amacı köylülerin devrimci etkinlikleri sorununa ışık tutmaktır. Peru'da ve karşılaştırılabilir ülkelerdeki özel tarihsel durumun toprak işgallerinin doğasını ve biçimini ne dereceye kadar belirlediği ayrıca incelenecektir.

I

Diğer ülkelerde olduğu gibi Peru'da da hem egemen resmi yasal sistem hem de köylüler tarafından gerçekte kabul edilmiş meşru normlar bağlamında –bu ikisi zorunlu biçimde örtüşmez– işgal edilecek toprağın yasal durumuna bağlı üç işgal tipi vardır. İşgal edilen toprak, köylülerin geçerli saymadıkları yasal ya da başka yollarla mülkiyeti başkalarının eline geçmiş kendi toprakları olabilir. Bu nedenle, toprak işgali kendi topraklarının geri kazanılmasıyla eşanlamlıdır. Nitekim, Oyon köylüleri, (Andes, Lima'nın kuzeydoğusu) 1963 Ağustosu'nda Ganadero Algolan Tarım Topluluğu'nun topraklarını işgal ettiklerini yalanladılar, çünkü kavga konusu toprak –yaklaşık 5000 metre yükseklikteki otlaklar– onlarındı ve her zaman onların olmuştu.[2] İkinci olarak, işgal edilen alan hiç kimseye ait olmayabilir ya da yasal terimlerle, kamu alanı olarak devlete aittir. Bu durumda, köylünün bir koloni oluşturma ya da yasak yapı inşa etme süreci yalnızca yasal tanımlama konusunda anlaşmazlık çıktığında "işgal"e dönüşür. En sık karşılaşılan durum, yasalar önünde her ikisi de geçerli sahiplik hakkını elinde bulunduran köylüler ile toprak ağalarının böyle bir alan üzerinde aynı anda hak iddia etmeleridir. Bu, birkaç Güney Amerika devletinin yerleşim olmayan sınır bölgelerinde sıradan bir durumdur. Ancak Peru'da, And'ın subtropikal Amazon yamaçları ile köylülerce anlaşılır nedenlerden ötürü, "sahipsiz toprak" olarak görülen büyük bir plantasyona ait ucu bucağı belirsiz ekilmemiş toprakların köşe bucakları dışında sık rastlanan bir durum değildir.

Buradaki yasal tartışma farklıdır çünkü tapuya hatta töre ve mülkiyet haklarına başvurulmayabilir. Daha çok, toprak kendi emeği ile onu işleyenindir. Bu sav, boş alanları, (*tierras baldias*) verilen süre içinde temizleyen, eken ya da diğer biçimlerde işleyenlere veren ve arazinin büyüklüğünü onu işleyenin yetkinliğine göre belirleyen İspanyol koloni yasasında kabul edilmişti.[3] Yurttaşlık Yasaları –örneğin Kolombiya'da– bu sahiplik biçimini tanıdı ve 1936'da tarım bölgesindeki geniş ölçekli ajitasyon sonucunda çıkarılan 200 sayılı yasa bu türü, boş toprakların sahipliğinde birincil ölçüt haline getirdi. Burada, yasal mülkiyet hakkına ya da dengine (örneğin zaman aşı-

mından doğan hak) değil genel bir ilkeye başvurulmaktadır. Bu nedenle, 1963'de Yeni Koloniler Birliği adı altında örgütlenmiş 350 işgalci Tingo Maria'nın subtropikal bölgesinde yer alan iki malikaneyi "üretim yapmıyorlar, bu yüzden almaya hakkımız var" savını ileri sürerek işgal ettiler.[4]

Üçüncü olarak, köylülerin toprak ağalarını malikaneye ait topraklardan attıklarında görüldüğü gibi toprak, kendilerinin de kabul ettiği yasal içtihat ve belgelerle kesinlikle işgalciler dışında birine ait olabilir. Bu durum, emek, para ya da başka biçimde toprak ağalarına kira ödeyen köylü kiracıların fiilen oturdukları ve işledikleri topraklar üzerinde mülk sahibi olarak hak iddia ettikleri durumdan kesinlikle ayrılmalıdır. Çünkü bu kendi içinde, toprak ağasının doğrudan ya da kiralık emek ile işlediği toprak üzerindeki hakkına karşı çıkmaz. Dahası, köylüler zaten yasal mülkiyet hakkını değiştirmek istedikleri toprakların üzerinde yaşamakta olduklarından bu bir "işgal" oluşturmaz. Açıktır ki, kamulaştırma, en bilinçli olarak gerçekleştirilen devrimci toprak işgal biçimidir. Peru'da ve genel olarak Latin Amerika'da en seyrek rastlanan da budur (Elbette, güçsüzlerin topraklarının güç sahiplerince istimlak edilmesi dışında. Bu tarihsel açıdan olağan bir yöntemdir). Daha kesin bir dille, modern siyasal ideolojilerden doğrudan etkilenmedikçe köylü hareketlerinde bu durum hemen hiç ortaya çıkmaz.

Elinizdeki makale, öncelikle birinci tür toprak işgallerini ele alacaktır. Bu işgaller, yirminci yüzyıl Peru'sundaki kayıtlı işgaller arasında ezici bir büyüklüğe sahiptir.[5] Bu türün ayırdedici nitelikteki yönelimi, yitirilmiş kamu toprağının köylü topluluklarca geri kazanılmasıdır. Bu tür iddiaların temeli, köylü hukukunun uslamlamasını izleyebildiğimiz sürece, üç boyut içermektedir ancak (sahipsiz toprak koşulu dışında) mülkiyet iddiasına giren üç ögeden ikisinin gerçek olup olmadığını ve her birinin iddia sahiplerinin kafasında ne derece önem taşıdığını söyleyemeyiz. Tıpkı Dr. Saturnino Paredes'in o zamanlar genel sekreterliğini yaptığı küçük (Maocu) Peru Komünist Partisi'nin bazı hizipçi üyeleri ile tartışırken öne sürdüğü gibi:

Peru'daki gerçek, topluluklar halinde yaşayan köylülerin şimdi toprak ağalarının sahipliğindeki toprakların kendilerine ait olduğuna inanmalarıdır çünkü o toprakları kendileri işlemişlerdir, bazı

vakalarda tapularını ellerinde tutmaktadırlar ve diğerlerinde ise çok eski sahiplik hakları bulunmaktadır.[6]

Emek yoluyla hak kazanma, tüm diğer mülkiyet iddialarında net bir biçimde ima edilir. Oysa ki bu (yeni yerleşilen topraklar dışında) çok eskiye uzanan mülkiyet yoluyla kazanılan haktan farklı değildir, çünkü yalnızca köylülerin sayısız kuşaklar boyunca belirli bir toprak parçasını ektiği ya da üzerinde hayvan otlattığı anlamına gelmektedir. Belki de, modern siyasal ideolojilerin devreye girdiği yerler dışında, salt "toprak işleyene" sloganıyla aklanmış bir toprak işgaline rastlanmamasının nedeni budur. Bu gerçek, böylesi işgallerin önem taşımadığı anlamına gelmez. 1848 Devriminden önce Cilento topluluğunda (güney İtalya) "köylüler her yılbaşında tarımsal uğraşlarını gerçekleştirme hakkı iddia ettikleri topraklara çıkıyor ve böylece kusursuz sahiplik ilkesini sürdürebilmek için bir yol arıyorlardı."[7] 1848 Devrimi sırasında, aynı bölgede, el konulmuş kamu topraklarının duvarlarını ve çitlerini yıkan 800 köylü, ertesi gün "yalnızca birkaç tanesi silahlı, geri kalanı kazma kürekle yürüyerek, Kral çok yaşa! Anayasa çok yaşa! Kazmak istiyoruz. Açlıktan ölüyoruz. Yitirilmiş eski haklarımızı geri istiyoruz!" sloganlarıyla gösteri yaptı. Calabrian Sila'da ulusal bayrak ve davul taşıyan, bir bölümü silahlı 400 kişi toprağı kazarken görüldü ve nedeni sorulduğunda bazıları şu yanıtı verdi: "Onlar ortak topraklarını nadasa hazırlayarak ve her bir *tomolota* toprak için bir *tomolo* yerel ölçek ödeyerek eski haklarını kazanmaya çalışmaktadırlar."[8]

Andolozya'daki Pozoblanco ile komşu kasabalarda, köylüler, 1873 tarihinde çalışanların, haksız kazanılmış parayla acınası ücretler verenlerden daha fazla hak sahibi olduğunu savunarak bazı ortak toprakların geri verilmesini ve bölünmesini istediler.[9] Rusya köylü kuramında "emek ilkesi"nin önemi ünlüdür. Kısacası, köylülere göre, sahip olunan toprak kullanılmalıdır, bu nedenle, emek olmadan sahiplik düşünülemez.

Çok eskiye uzanan mülkiyet yasal iyelik için yeterliyse, gerçek belgelerle geçerli kılınmış bu tür sahiplik daha da etkilidir. İspanyol koloni sisteminin doğası göz önüne alındığında, bu tür belgelere sahip pek çok Kızılderili topluluğu vardır ve bunlar, tipik biçimde toprak işgallerinin meşruluğunu kanıtlamak için kullanılır. Nitekim, Tusi

Topluluğu 1716'dan kalma tapuları delil olarak sundu; sözcülerine göre bunlar "Roma ve Mısır'da hazırlanmıştı."[10] Huancavelica bölgesindeki beş malikaneyi işgal edenler aynı tarihten kalma tapular ile hak iddia ettiler; Huaylacucho (Huancavelica) topluluğu 1746'dan kalma tapular sundu vs.[11] Maocu Komünist Partinin genç sekter üyeleri bunu bir küçük burjuva sapkınlığı saydılar ve kimin yararına olursa olsun, feodal ya da burjuva dönemi tapuları ile yapılacak tek şeyin bunları yakmak olduğunu savundular; ancak, Dr. Paredes'in, kapsamlı deneyimlerden yola çıkarak haklı olarak savunduğu gibi "Tüm bu olanlar oportünist sol tasfiyecilerin köylü hareketine ilişkin hiçbir şey bilmediğini ve herhangi bir (köylü) topluluğu ile asla ilişki kurmadıklarını açığa çıkarmaktadır."[12] Köylü toprak işgallerinin yerleşmiş yasallığı, hem araştırmacının hem de ajitatörün sorumlulukları pahasına görmezden geldikleri bir gerçektir. *Papelitos* ('küçük kağıt parçaları') sahibi olmak Latin Amerikalı bir köylü topluluğu için çok önemlidir. İster gerçek, ister sahte olsun bu tapular bağırlara basılır, korunur, olası soyguncular dan saklanır, çünkü bunları yitirmek, bu kağıtların varolduğu duygusunu zayıflatmamasına karşın haklarını bir biçimde etkileyecektir. John Womack, büyük Emiliano Zapata'nın *pueblo*'su Anenecuilco'nun toprak tapularının babalarından bugüne dek nasıl korunduğunu betimleyen dokunaklı bir öykü sunmuştur.[13] Bana anlatılanlara göre, tarım reformu ile toprak verilen Bolivya köyleri, toprağın eski sahibine giderek el değiştirmeyi tümüyle yasal kılmak amacıyla bir belge istemişlerdir. Göreceğimiz gibi, bu yasalcılık köylüleri devrim yapmaktan alıkoymaz. Bunun nedeni, köylülerin anayasal bağlamda yasal olmasına karşın, kamu topraklarını ellerinden alan yasaları törel olarak geçersiz ve "doğal değil" diyerek reddetme eğiliminde olmalarıdır.

Bu noktada, Latin Amerika'daki durumun kendine has özelliklerinden söz edilmelidir, çünkü bunlar en katı anlamdaki yasalcılığı köylüler arasında potansiyel –ve sınırlı– bir toplumsal güce dönüşmüştür. İspanyol *fethi*, bir yandan Kızılderili topluluklarının yasal olarak tanınması ile komünal topraklarını kraliyet bürokrasisinin denetimi altında güvenceye alırken diğer yandan, pek başarı sağlamamasına karşın, fetihçi göçmenleri sıkı bir denetim altına alma girişiminde bulundu. Büyük toprak sahipleri *de facto* iktidarın sahibi haline geldiler, bu nedenle topraksal genişlemeleri yasal olarak hem

krallığın hem de Kızılderililerin haklarıyla sınırlanan köylü topluluklarıyla yan yana gelişti –bağımsızlık döneminde yasal sınırlar bütünüyle kaldırılmasa da pratik amaçlarla işlemez hale getirildi. Sonuç olarak, bunların yayılmaları büyük ölçüde geçersiz tahsis yoluyla, özellikle daha önceden fazla ekonomik değer taşımayan geniş toprak parçalarının potansiyel açıdan kârlı ve pazar tarafından ulaşılabilir hale geldiği on dokuzuncu yüzyıl başında ve yirminci yüzyılda gerçekleşti. Bu nedenle, Latin Amerika'nın tipik geniş plantasyonları ("eski" yasaya karşı "yeni" yasa yetkisi ile) yasal sahiplik üzerine değil, ikisinin gerçekte aynı kişide birleşmediği durumlarda, büyük toprak ağasının gücünün devletinkinden büyük olduğu gerçeği üzerine temellenmiştir. Peru'daki dağlık orta bölgelerde yaşlı bir avukat –ve eski bir siyasetçi– toprağın etkili bir yeniden dağılımını gerçekleştirmek için toprak ağalarından –*herhangi* bir toprak ağasından– malikanelerinin tapusunu göstermelerinin istenmesi ve sağlam bir tapusu olmayanların arazilerinin öncelikle ellerinden toprakları alınmış olan köylülere geri verilmesinin yeterli olduğunu belirterek toprak reformunun gereksizliğini öne sürecek kadar ileri gitmiştir.[14] Tartışmalarda geçen bu tür abartıları çok ciddiye almamak gerekir ancak bu seferki, sağlam bir gerçeklik temeline dayanmaktadır.

Nitekim, Kolombiya'da tarımsal ajitasyonun ardından J. Otero Torres'e ait yaklaşık 300.000 hektar büyüklüğünde üç arazinin tapuları resmi incelemeye tâbi tutuldu. Mülkün 1823 tarihli asıl tapusu 426 hektar gösteriyordu.[15] Peru'nun dağlık orta bölgelerinde Hacienda Tucle 1887'de 12.000 hektarlık bir tapuya sahipti ve bu konuda bile anlaşma sağlanabilmiş değildi. 1915'e gelindiğinde plantasyon yaklaşık 103.000 hektarı ele geçirmişti.[16] Nasıl? Bazı örnekler, işleyişin utanmazlığını betimleyebilir. 1870'de devlet Chimbote (Peru) bozkırındaki bir parçası köy topluluğuna ait çorak toprakları açık artırmaya çıkardı. Bu toprakların üzerine "komünal topraklarının yok olması pahasına bir gün bile genişlemekten geri kalmayan"[17] Hacienda Tambo Real kuruldu. 1926'da Hacienda Tucle, (komşu topluluğun bütünü üzerinde hak iddia ettiği) Rio de la Virgen mâlikanesini Kiliseden aldı; Huancayo kilisesi hatırlamayacak kadar eski zamanlara dayanan mülkiyet hakkı iddia ediyordu. Ne yazık ki, diye itiraf etti Kilise, bu uzun zaman akışında tüm gerçek tapular yitirilmişti. Kilise, satmakta olduğu alanın kadastrosunu yapmamıştı ve

dolayısıyla gerçekte büyüklüğünün ne kadar olduğunu ya da sınırlarının nereden başlayıp nerede bittiğini bilmiyordu.[18] Böylece, çalıntı mülkü ele geçiren sahipler bu işi uygun yasal yöntemle gerçekleştirdiklerinden mahkemelerin koruyuculuğunu beklediler ve –elbette– elde ettiler. Kızılderilileri korkutarak hareketsiz kılma becerileri, yerel hakimler ve polis üzerindeki siyasal etkileri doğal olarak direnenleri kovup atmaya yeterliydi.

Bu, elbette, karmaşık bir durumu fazlasıyla basite indirgemektir. Malikaneler, uçsuz bucaksız toprağın yasal tapularına sahiptiler ancak bunların çok küçük bir bölümünü bilfiil kullanmaktaydılar. Toprakların geri kalanını ya boş tutuyorlardı ya da toprağı bilfiil işlemenin mülkiyet hakkını doğurduğunu ve her koşulda bunun toprağı işlemeyen ağalarınkinden daha geçerli bir hak olduğunu öne süren köylülerin *de facto* işgaline terk ediyorlardı. Topluluklar, eski zamanlardan kalma tapuların kapsamını genişleterek ya da sahtelerini hazırlayarak toprak üzerindeki törel iddialarını güçlendirebilirler. Dahası, göreceğimiz gibi karşıt yasal toprak iddiaları yalnızca köylüler ile plantasyon sahiplerini karşı karşıya getirmez. Köylü gruplar özellikle kendilerine ortak topraklar üzerinde (normal olarak Peru'da tepedeki tundralardan tabandaki yarı-tropikal ve tropikal alanlara kadar uzanan And yamaçlarının aşağı ya da yukarı kesimlerinde bir başka uygun ekolojik yere göçerek) yeni yerler bulmak amacıyla asıl yerleşimlerini terk ettiklerinde toplulukları karşı karşıya getirir. Bunlar komünal topraklardan kendilerine bir parça koparark sınırları ana-yerleşimle tartışmalı ayrı topluluklar oluşturmaya girişirler.

Yine de, genelde Latin Amerika ve özelde Kızılderili yerleşim alanlarında şaşkınlık yaratacak kadar.çok sayıda köylü topluluğunun elindeki toprakların komünal mülkiyetine ilişkin belge açık ya da üstü örtük soygunculuk yoluyla başkasına devredilmiştir. Bu bağlamda, köylü haklarını yasallaştırma sorunu kuramda alışılmadık derecede basittir. Öte yandan, nesnel açıdan ne denli devrimci olursa olsun, sıklıkla ortaya çıkan toprak talepleri varolan yasallığa bir karşı çıkış gerektirmez.

II

Şimdi, gerçekten yaşanmış bazı toprak işgallerine bakalım. Normal koşullar altında, toprak işgali oldukça tektürleştirilmiş, kolektif varlık niteliğindeki topluluğun bütünü tarafından kararlaştırılmış ve başarılmış bir olaydır. Bu, normal koşullarda, daha önce tartışıldığı anlamına gelir. Nitekim, Cuzco bölgesinde bu tür işgallerin çoğu, ayrıntılarıyla "önceden duyurulur". İşgallerden önce köylüler "Quechua'da toplantılar yapıyorlardı."[19] Bu durumda işgal niyeti karşı önlem alma durumundaki büyük toprak sahipleri ve otoritelerce biliniyordu. Ancak polis, asker ya da besledikleri silahlı adamların önlem alabilmeleri için oldukça uzak ya da ulaşılması güç yerdeki tartışmalı sınıra gitmeleri gerekiyordu.[20] 1960-64'te Cuzco'da siyasal açıdan deneyimli örgütler bunu, hükümete karşı tepkili olan Pampa de Anta bölgesinde, otoritelerin sınırlı güçlerini tehdit edilen bir plantasyondan öbürüne koşturarak kedi fare oyunu oynamakta kullanmışlardır. Ancak bu, stratejik ve taktiksel düşünüşleri daha az karmaşık geleneksel köylü işgallerinin ayırdedici niteliği değildir.

İşgalin kendisi büyük bir törensel olaydır. Böyle olaylar "büyük bir coşkuyla gerçekleşir. Liderler at sırtında, borazanlar çalarak ortaya çıkarlar" (Cuzco, 1964), "borazanların ve davulların sesine doğru ilerlerler" (Cuzco), "huzzaların ve borazanların yanı sıra" (Anta, Cuzco) "yöresel müziğin ezgileriyle, şarkı söyleyerek ve dans ederek" (Paruro, Cuzco), "borazanlar çalarak ve fişekler patlatarak" (Potaca, Junin).[21] Son yıllarda, çok sayıda bayrakla donanmışlardır. Aslında, bayrakların olmayışı, işgalin tam bir hareket serbestisi taşımadığını gösterir: "Önemli bir ayrıntı: işgalde pek çok bayrak bulunur ancak bu kalabalıkta [acaba bir keşif kolu mu?] yalnızca bir tane vardı."[22] 1960'larda her yanda Peru bayrakları vardı ancak siyasal açıdan köktenleşmiş Cuzco bölgesinde bunlara Castrocu sloganlar eşlik ediyordu –"Tierra o Muerte", "Venceremos" vs. Siyasal açıdan bilinçli 1930-2 tarımsal ajitasyonlarının ilk evresinde kızıl bayrakların taşındığı bir işgal kayıtlara geçmiş olsa da bu dönemde kızıl bayraklardan pek söz edilmez.[23] Ulusal bayrak, hiç kuşkusuz tarımsal tutkuların simgesi haline geldi: Piura'nın kuzey bölgesinde "köylüler işgaller için Peru bayrakları dikiyorlar". Junin'de (Yantac, Q'ero,

San Pedro de Cajas), Mocquegua'da (Mauca Llacta), Cuzco'da (Chumbivilcas), Ancash'ta (Recuay) ve diğer yerlerde, kırmızı beyaz renklerin taşındığı özellikle bildirilmiştir.[24] 1964-8 döneminde ya da daha önce, en azından dağlık orta bölgelerde, işgallerde bu tür bir uygulamanın göstergesi yoktur. Tüm büyük ortak törenlerde olduğu gibi işgallerde de, katılımcıların sarhoş olmaması uzak bir olasılıktır –büyük bir çoğunluğunu toprak ağalarının ya da resmi görevlilerin sağladığı kanıtlar bu noktayı gereğinden fazla vurgulama eğilimindedir.

Normal koşullar altında, işgal için hareketlenme akşam, gerçek operasyon ise sağlam askeri ilkelere dayanarak şafak sökünce başlar ancak bu değişmez değildir. Erkek, kadın ve çocuklardan oluşan oldukça geniş bir kitle –sayıları yüzlere, hatta binlere ulaşan– yanlarında hayvanları, araç gereçleri, yapı malzemeleriyle, çitleri, duvarları ve diğer sınır işaretlerini parçalayarak kavga konusu bölgeyi işgal eder ve hiç zaman yitirmeden, genelde yasal olduğu iddia edilen sınır çizgisi boyunca basit barakalar ya da başka yapılar inşa etmeye koyulur. Aileler hemen oraya yerleşir, sürülerini (gerekirse toprak ağasının hayvanlarını sürerek) otlatmaya ve toprağı sürüp tohum atmaya başlar.[25] Bazı örnekler daha tedbirli bir çizgi izleyebilir; yasak bölgeye sızmış bir öncü gücü, büyük boyutlu bir karşı koyma işareti yoksa, kalabalık bir işgalci kalabalık izler. Bu arada (en azından Peru'da) son yıllarda görülen ayırdedici nitelikteki olgu, kent toprak işgali de (ya da kitlesel gecekondulaşma) kesinlikle benzer bir çizgide gelişmektedir. Ailelerden oluşan bir kalabalık, boş toprağın bir parselini işgal eder, hiç zaman yitirmeden, komşuların yardımıyla daha kalıcı mahalleler inşa etmenin hazırlığı niteliğinde birçok kulübe –genelde temel bir iskelet ve duvar ile çatı yerine geçen hasır ya da keçe– yapar ve kendilerini sürmeye gelen otoritelere karşı koyar. Birçok anlamda, bu tür gecekondu mahalleleri komünal köy tarzının kente uyarlanmasıdır.[26]

Yine de, klasik komünal toprak işgali ile daha modern siyasal hareketler tarafından örgütlenen işgaller arasındaki önemli bir ayrıma işaret edilmelidir. Modern strateji ve işgallerde, gerek toprak gerek işyeri işgalleri (oturma eylemleri ya da ele geçirmeler) gösteri ya da otoritelere baskı uygulama aracı, yani sonuca giden bir yol biçiminde planlanır. Nitekim, örgütlü bir köylü hareketinden örnek ver-

mek gerekirse, 1950'lerde Sinaloa (Mexico) eyaletinde Jacinto Lopez liderliğindeki hareket, toprak işgallerini bu sınırlı biçimde kullandı. Sinaloa'daki 1957 Los Mochis köylü kongresinde dilekçe verenlerin sorunlarına kısa sürede yasal çözüm getirilmezse işgale gidileceği tehdidi savruldu. Hiçbir şey olmadığı için, 1958'in başında toprak işgalleri gerçekleşti ancak 3000 köylünün 20.000 hektarlık ekili toprağı işgali simgesel bir anlam taşıyordu. "Ekili alanlarda işgal toprağın ortasına ulusal bayrağı dikmekten ibaretti, bu arada köylülerin büyük çoğunluğu o tarlaların yanı başındaki yolda ayakta duruyor ya da oturuyordu... Ordu birimleri oturma eylemini dağıtmaya geldiğinde kasıtlı olarak silahsız gelen köylüler sakin biçimde olay yerinden ayrıldı."[27] 1971 baharında Kolombiya'daki İşgalciler Birliği tarafından örgütlenen büyük toprak işgalleri de önceden tasarlandığı üzere kısa ömürlüydü. Özetle, modern siyasetin örgütlediği köylü hareketleri kapsamındaki toprak işgalleri gerçek bir tarım devriminin ya da isyanının parçası olmadıkları sürece, uzun erimli bir kampanyada bir olaydır. Ancak, klasik komünal hareket için işgal, kampanyanın, mücadelenin ve şansı varsa son zaferin kendisidir. Bir araç değil ulaşılmak istenen sondur. İşgalciler düşünüldüğünde, büyük toprak sahipleri, devlet ya da diğer dış güçler çekilip, topluluğu geri aldığı topraklarda yaşamaya ve çalışmaya bıraksaydı her şey güzel olacaktı. Köylüler, gerçekçi oldukları için, toprak işgallerinin (göreceğimiz gibi) yalnızca durumun lehte göründüğü zamanlarda gerçekleştirilmesine karşın bunun düşük bir olasılık olduğunu kavrayabilirler. Yine de, büyük toprak sahibi ya da devlet tarafından bir kez daha sürülseler bile en azından hem emek yoluyla sahiplik haklarını hem de kendilerinin olduğunu iddia ettikleri toprağı işleme kapasitelerini –bu önemli bir noktadır çünkü kapasiteleri tartışılabilir– yeniden bildirmişlerdir.[28] Ancak, operasyonun amacı taktiksel değildir. Amaç, toprağı geri almak ve orada kalmaktır.

Klasik toprak işgalinin Perululara ve hatta Kızılderililere özgü olmadığı görülmüştür. Gerçekte, Latin Amerika birçok başka yerde birebir aynısına rastlanmıştır. Şili'de küçük çiftçiler tarafından 1968'e dek gerçekleştirilen tüm toprak işgalleri (*tomes de fundos*) hileyle devralınmış ortak topraklarının Mapuche yerlilerince geri alınmasından ibaretti:[29] Oysa, tarımsal reform sürecinin başlangıç evresinde –1950'lerin sonu ve 1960'ların başı– sayılarının 500'e ulaştığı

hesaplanan kamulaştırılabilir toprak işgali olayının gerçekleştiği Venezuela'da işgaller Kızılderili olmayan köylülerce yapıldı. İşgal edilen topraklar, çoğunlukla, daha önce köylülerden alınanlardı.[30] Olgunun, Avrupa'da da koşutları vardı. Calabrian köylüleri 1848'de toprakları ele geçirmek için bayraklar ve bandolarla yürüdüler.[31] On dokuzuncu yüzyılda Salernitan köylüleri geçerli yasal tapu saydıkları belgeleri kullanarak hak iddia etmenin ve "kesinlikle uysal bir tavır sergileyen insan kitlelerince yürütülen" toprak işgallerinin bilindik bileşimini sergiler. "Bayraklar taşıyorlar ve tüm insanları harekete geçirmek için ev ev dolaşıyorlardı, borazanların sesiyle toplandılar ve şafak dağların doruklarını aydınlatmaya başladığında işgal edilecek topraklara doğru ilerlediler."[32] Bayraklar, davullar ve borazanlar 1848 işgallerinin alışıldık eşlikçileriydi. Bir gözlemcinin tam bir kavrayışla anlattığı gibi, topraksız tarım işçileri "barış zamanlarında tarladaki emeği aydınlatmış ve bağbozumunun sevincine eşlik eden, ancak 1848'de birleşmenin ve isyanın çağrısı haline gelen *tofanın* vahşi sesini *duyar duymaz* barakalarını ve kulübelerini terk ettiler."[33] Birinci Dünya Savaşından sonraki İtalyan toprak işgalleri, sosyalist örgütlenmeden büyük ölçüde bağımsız gelişti ve eski yöntemleri izledi. Nitekim, 1919'da tüm ulusa yayılmış bir isyan dalgasını fitilleyen Latium hareketi "gaspçılara karşı yasal haklarını kanıtlarla doğruladıkları toprağı savunduğu"nu iddia etti. *Osservatore Romano* gazetesi kırk beldede eşzamanlı başlayan işgalleri şöyle betimliyordu: "Şafak vakti... köylülerin müziğin sesine uymuş, bayraklarla süslü arabaları bölgedeki geniş arazilere yürüdü ve işgal ettikleri alanın sınırlarını özel işaretlerle belirleyerek işgallerini resmileştirdiler."[34] 1936 Martında İspanya'da Halk Cephesinin zaferini izleyen büyük toprak işgalleri yitirilmiş toprakların geri kazanılması biçiminde başladı ve ayrıca tahmin edileceği gibi, işgalciler şafak sökünce yola çıktı.[35] Dört bir yandan gelen bu örnekler, en azından, klasik komünal toprak işgaline çok benzeyen bir hareketin Peru'nun dağlık bölgesindekinden çok farklı koşullar altında gerçekleşebileceğini göstermek açısından yeterlidir. Toprak işgalleri, Perulu Kızılderililerin ya da Latin Amerika'nın değil köylü topluluklarının tarihine aittir.

III

Bu tür işgallerin doğasını ve köylü eyleminde oynadıkları rolü kavramak için belirli bir hareketi, en azından sonuçlarından bazılarını izlemek uygun olabilir: Peru'nun dağlık orta bölgesinde kabaca Junin, Lima ve Huancavelica bölgelerinin buluştuğu noktanın kıyısında yer alan ufak ve yoğunlukla kır yaşamı sürdüren Kızılderili Huasicancha topluluğunun hareketi. İyi ki bu topluluğun kamuya ayrılmış otlaklardaki belirli bir alan için verdiği ve kökleri on altıncı yüzyıla uzanan mücadeleyi, örneğine az rastlanan bir sürekli ve düzenli belgeleme sayesinde izleyebilecek konumdayız.[36] Peru'daki nüfus sayımlarının ve öbür niceliksel araştırmaların aralarındaki farklılıklara karşın, olduğu gibi kalan istatistiksel veriler –gerçekte Huasicancha hakkında söyleyebileceklerimizin tümü bundan ibarettir– 1930'a gelindiğinde alanın "havza" –Peru'nun kırsal bölgelerindeki en küçük yönetimsel birim– olarak sınıflandırılabilecek kadar genişlediğini ya da dikkat çektiğini, geçen yüzyılda birkaç yüz kişiden fazlasını barındırmadığını ve görece çok sayıda çiftlik hayvanına sahip olduğunu göstermektedir. Havza, 1970'de 32 köy topluluğu arasında koyun ve toplam çiftlik hayvanı sayısı bakımından beşinci ve büyükbaş hayvan sayısı bakımından ikinci sıradaydı.

Yüksek tepelerin bir yerlerinde –4000 m. ve üstü– Huasicancha her zaman "İnka Kralına ait" ortak geniş otlaklara sahip olmuştu. Görünürde, bu otlaklar Juan Iparraguirre adında biri tarafından gasp edilmiş, Huansicancha topluluğu 1607 yılında –1960'larda temsilciler tarafından "Lima'da yaşayan bir devlet görevlisi" olarak betimlenen– bir yetkiliden kendisine karşı bir tapu almışlardı. Buradan, yasal dava sürecinin birkaç on yıl önce başlamış olduğunu çıkarabiliriz. Arazinin sınırları bu belgede tanımlanmaktadır ve 1960'larda, topluluğun iddia ettiği ve o tarihte konuyu araştıran bir yargıcın yürüttüğü gözleme dayalı denetlemeler, toponomi ve diğer uygun yöntemlerle doğrulanan sınırları koruyordu. Yüzyıllardır uzayıp giden anlaşmazlık on altıncı yüzyılın sonlarına doğru kurulmuş ve yüzyıllarca büyüyerek uçsuz bucaksız bir hayvan çiftliği haline gelmiş gö-

rünen Hacienda Tucle ile kavgaya dönüştü. Bu tür haciendaların* pek çoğu gibi Tucle da topraklarını ellerinden almış olduğu[37] ve üyelerinin kendisine işgücü sağladığı çevresindeki topluluklarla bir çekişme ve ortak yaşam ilişkisi sürdürdü. Peru'nun dağlık bölgesindeki tipik durum, bir hacienda kümesinin böylesi marjinal topluluklarla çevrelenmesiydi. 1960'larda Tucle, birbirlerinin rakibi olmalarına karşın Laive ve Antapongo ile köylülere karşı siyasetlerini birlikte planlayacakları bu tür bir blok kurdu. Bunların ilk ikisi sırasıyla Rio de la Virgen ve Ingahuasi haciendalarını yutmuştu. Bunlar, üçü birden çok hacienda ile sınırı olan otuz üç topluluk ile aynı sınırı paylaşıyorlardı. Öte yandan aralarındaki rekabete karşın bu toplulukların da malikanelere karşı stratejilerini uyum içinde belirlemelerinde çıkarları vardı.

Kolonileşme dönemi sırasında, Huasicancha on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Tucle'ye karşı uygulamaya çok az etki yapan davalar kazandı. Cumhuriyet, koloniyi koruyan yasalara –ve 1920'ye dek– tüm Kızılderili toplulukların tanınmasına son verdi, ancak Huasicancha'nın otlakları üzerinde hak iddia etme kararlılığına dokunmadı. Pasifik Savaşı (1879-84) topluluğa işine yarayacak fırsatı sundu. Bu aşamada, Tucle'nin sahibi korkunç hanımefendi Bernarda Piélago idi. Kendisinin 1887 tarihli vasiyetnamesi acıyla, çiftlikteki koyun sayısının o yıl içinde ulusal savaş bahanesiyle komşu *pueblos* tarafından kapıp götürüldüğü için 40.000'den 3.000'e düştüğünü belirtir. "Bu gasp ve soygunculuk için yüksek devlet önünde yasal işlemler başlattım."[38] Olayın aslı, Peru'nun bu bölgesinde, diğer yerlerdeki gibi, Kızılderililerin galip Şilililere karşı gerilla tarzında silahlanmış ve hiç zaman yitirmeden kendilerine anlamlı gelen tek savaşa girmiş olmalarıydı: yasal hilelerle el konulan topraklarını geri

* Hacienda — Latin Amerika'da büyük toprak mülkü. Hacienda XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başlarında yerli halkın azınlıkta olduğu İspanyol Amerikasında doğdu. XX. yüzyıldaki tarım reformlarına kadar kırsal kesimin egemen toplumsal ve iktisadi yapısı olarak kaldı. Yerel ve bölgesel pazar için üretim yapan hacienda çeşitli yöntemlerle topraga bağlanmış olan peronların işgücünden yararlanırdı. Hacienda'yı plantasyon gibi öteki büyük tarımsal işletmelerden ayıran, kağıt üzerinde özgür, ama genellikle soydan geçen borçlanma ile toprağa bağlı yerli işgücü kullanmasıdır. (ç.n.)

almak. Profesör Henri Favre, bana, bu yerel *montonera* ya da silahlı çetenin sonunda pusuya düşürülerek öldürülen liderinin, Huasicancha'lı biri olduğunu bildirdi. Alışılmış biçimiyle hemen yaratılan yerel efsane onu büyük Kızılderili isyancı Tupac Amaru ile aynı kefeye koymuş ve Huancayo'da öldürülüp cesedinin dörde bölündüğü anlatılmaya başlanmıştır.

Huasicancha kısa bir zaman sonra topraklarını bir kez daha yitirmiş görünür. Kızılderili topluluklar için hiçbir dönem, 1880'lerden sonraki Civilista onyıllarından daha kötü değildi. Buna karşın, topluluk 1889'da ve 1902'de haklarından bazılarını bir kez daha kabul ettirmeyi başardı. 1919'dan itibaren durum bir biçimde daha lehte gelişmeye başladı. Başkan Leguia dönemi (1919-30) hem toplulukların tanınmasını sağlayarak hem de olasılıkla daha çok işe yarayan Yerli Davaları Şubesi'ni kurarak Kızılderililerin durumunu, en azından kuramsal olarak düzeltti. O zamandan beri, toprak ağalarını, yaşanan sorunların suçunu Kızılderililer üzerindeki doğal lanetten ve hatta *tinterillo*ların –siyasetleri ne olursa olsun (elbette komünal olanlar da dahil) köylü toprak davaları gibi altın yumurtlayan bir tavuk için gözünü kırpmadan rekabete girişen taşra avukatları– çevirdikleri dolaplardan çok Yerli Davaları Şubesi tarafından köylülere verilen cesaretin üzerine yüklediler. Bu suçlama hakça değildi. Kırsal alana, eşzamanlı olarak önce iyiliksever indigenistalar[39], ardından çok daha ürkütücü bir siyasal hareket olan Peru Komünist Partisi ve hepsinin ötesinde APRA (resmi olarak 1924'te kurulan Alianza Popular Revolucionaria Amerikano) tarafından sokulan siyasal kışkırtmadan ötürü malikane sahiplerinin (siyasal olarak "sağ"da yer aldığı varsayılır) Yerli Davaları Şubesi'yle öbür Peru kamu görevlerinden daha olumsuz ilişkiler içinde olması uzak bir olasılıktır. 1931'de komünist kışkırtma şikayetleri ve üç topluluğun kızıl bayraklarla gösteri yaptığı yolunda (neredeyse kesinlikle hatalı) raporlar vardır. Sözü geçen topluluklardan birinin lideri "açıktan açığa komünist konuşmalar" yapmakla suçlandı.[40] Eğer bu bölgede bir komünist oluşum vardıysa bile bu APRA'dan çok daha fazla gizlilik içindeydi. Daha sonra Komünist Parti genel sekreteri olan Sinyor Ramiro Priale, Huncayo'dan gelerek ortak dağlık bölgede partiyi sağlam temeller üzerinde kurmuştu. Bunun karşılığında köylüler yalnızca Leguia'nın modernleşme siyasetinden beslenen iletişimin gittikçe artan

olanaklarından değil, ekonomik gelişmelerden de etkilendi.

Bu sözü edilenler henüz yeterince araştırılmadığı için yalnızca üstünkörü ve taslak olarak kabaca tanımlanabilirler. Başlıca iki gelişme gerçekleşmiş görünmektedir. Dağlık alanlardaki otlaklarda yün (ve daha yöresel hedeflerle, et) pazarının genişlemesi ve buna bağlı olarak eski çiftliklerin genişleyip yenilerinin kurulması (örneğin 1910'da kurulan Sociedad Ganadero del Centro tesisi) hayvan yetiştirmeye dayalı geniş bir ekonominin oluşmasına yol açtı. Olasılıkla, bu aynı zamanda geçimini çiftlik hayvanlarından sağlayan dağlık bölge topluluklarını peşin satış ekonomisiyle tanıştırdı. Bu ekonomi, yamaçların aşağılarına doğru uzanan farklı iklim/ekoloji bölgelerine yerleşmiş topluluklardaki değiş tokuşa dayalı ticarete eklemlendi ya da bunun yerine geçti. Bu arada, geniş Mantaro Vadisinde – yeni demiryolları ve karayolları boyunca ticaret daha önceki "dikey" değiş tokuş sisteminin yerine geçti– Kızılderili olmayan büyük toprak sahiplerinin eski karışık-ürün ekonomisi çöktü. 1920'lerde ve 1930'larda bu toprak sahiplerinin (ve ayrıca Kilisenin) yürüttüğü oldukça oludukça sağlam bir satış süreci –büyük ölçüde daha zengin Kızılderili köylerinde– ortaya çıkmış görünmektedir. Bu nedenle, yukarı bölgelerdeki Latifundalar* köylü ekonomisi ile vadideki mini fundalar arasındaki kutuplaşma artarak gelişti. Yukarı bölgelerdeki topluluklar ikisi arasında hassas bir yerde duruyordu. Yün fiyatlarının savaş sonrası düşüşü (1921) ve birkaç yıl sonra dünya çapında yaşanan bunalım çiftlik hayvanı yetiştiren bölgelerin konumunu da hassaslaştırdı.

Bu dönemde, toprakları daha da ufalmış Huasicancha, yitirilmiş otlaklar konusunda başka bir ya da iki topluluktan, örneğin Yanacancha ve Chongos Bajo (bunun soyundan gelen Chongos Alto ile 1945 yılında bir saldırı ittifakı oluşturacaktı), daha az militan bir tavır sergilemiş görünmektedir. Yanacancha'da durum karmaşıktı.[41] 1928'de Ahuac'tan koparak kendini bağımsız kılan bu dağlı topluluk *hacienda* ile arasında anlaşmazlık konusu olan otlaklar kadar

* Latifunda — İlkel yöntemlerle ve düşük verimle işletilen geniş tarım alanları. *Latifundacılık*, topraklarının büyük bölümünün büyük toprak sahiplerinin tekelinde bulunduğu az gelişmiş bölge ya da ülkelerde görülen toprak işletme biçimidir.

Ahuac'tan gelen tehdit nedeniyle de endişeliydi. Daha sonra çeşitli toplulukların malikaneye yönelik iddialarına karşı çıkması için Yanacancha'ya baskı yapan Laive'in o günlerde rakip topluluğa karşı desteğini almaya ikna edildi. Nitekim, gönülsüz bir militanlık sergiliyordu ve (topluluklara karşı diplomasisi her zaman zeki ve incelikli olan Ganadero del Centro'nun iyi niyeti ile) uzlaşmaya dayalı bir yerleşimi tercih etti. Ancak aşağıda göreceğimiz gibi, bunun sonucunda topluluk liderinin başı belaya girdi. Chongos daha az yumuşak başlıydı. 1920'lerde Hacienda Laive'e ait "geniş bir otlağa" sahip çıkanlar bu topluluğun insanlarıydı. (Ganadero yorulmak bilmeden, onların daha fazla toprağa sahip çıkmasını engelledi ve bir sınır belirlenmesini önerdi)[42] Bu toplulukların her ikisi de 1930'ların başına kadar hatırı sayılır baskılara karşın anlaşma imzalamadaki isteksizlikleriyle malikaneler için kaygı unsuru olmayı sürdürdü.[43] Chongos onyılın geri kalan bölümünde en militan topluluk özelliğini sürdürmüş görünmektedir. Yine de, bölgedeki topluluklar 1930'ların ortalarında –Mantaro vadisi ırmağının öte yanındakilerden bir süre sonra– resmen "tanınmış topluluklar" biçiminde kayıtlara geçmenin olası üstünlüklerinin ayırdına vardılar. Bu noktada, belki de yasal davalara ilişkin uzun süreli deneyimi nedeniyle, Huasicancha, birçok topluluktan önce davranarak 1936'da kaydoldu, onu hemen ardından 1937'de Chongos izledi.[44] 1935 ile 1939 arasında yirmi beş tanınmış topluluktan on beşi yeni yasal statüsünü elde etmişti.

Yasal tanınma elde etme kararı, komünal siyasal bilincin gelişmesinde önemli bir aşamayı gösterir. Kuzey ve Orta Peru'nun çok daha gelişmiş bölgelerinde yasal tanınma çok daha erken gerçekleştirilmişti. Dağlık alanların orta bölgelerinde 1935-45 yılları, açıkça bu sürecin en can alıcı evresini oluşturur. Tanınma, komünal ajitasyonu üç biçimde etkiledi. *De facto* topluluğun seçilmiş yetkililerine yeni bir konum kazandırdı –1963'e kadar resmi grevlilerin yerel seçimle belirlenmesine izin ve onay verilen *comunidad indigena* devletin tek resmi birimiydi[45]– ancak daha da önemlisi, topluluğun ortak yönetim biçimine ilişkin belirli isteklerinin biçimlendirilmesini ve dolayısıyla, topluluğun tanımını ima ediyordu. Kayıt isteği, bu nedenle, çoklukla komünal toprak iddialarından doğdu. Uç örneklerde bu, malikanelere ya da onların "uzantısı" (annexos) olarak görülen daha büyük topluluklara karşı bir bağımsızlık bildirgesine ka-

dar uzanıyordu. Son olarak, kayıt işlemi pahalı ve karmaşıktı. Bu nedenle, topluluğun siyasal örgütlenmesine katkıda bulunuyordu: hem liderlik için mücadele eden bir kadro oluşumunu (hem yerli hem de göçmen *comuneros*'dan seçilen) hem de fon toplama için bir işleyişi zorunlu kılıyordu. Yasadan sonuna kadar yararlanmada titiz davranan Huasicancha yeni dönemin başlangıcında en sağlam tapularını kamu kayıtlarına geçirmekte biraz daha çabuk davranarak Hacienda Tucle'yi yenilgiye uğrattı. "Tanındığı" andan itibaren, Tucle-'nin yarısı, Rio de la Virgen'in tümü, Antapago'nun büyük bölümü ve Palaco mezrasının (*caserio*) ve Chongos Alto'un yanı sıra olasılıkla Laive'in de bir bölümüne varan tüm yitirilmiş tereke̲si üzerinde resmi hak iddia etme sürecini yeniden başlattı. Yerli Davaları Şubesi, bir Laive temsilcisinin "temelsiz ve saçma"[46] olarak nitelediği bu projeyi kısa zaman sonra Huasicancha ile Palaco arasında özel bir sınır anlaşması düzenleyecek kadar ciddiye aldı.[47] Malikanelere karşı hak iddia etme akademik olmanın ötesine geçseydi çok daha çarpıcı olacaktı.

Başkan Bustamente yönetimindeki reformcu hükümetin APRA-'nın desteği ile işbaşında olduğu 1945-8 yıllarında gözlemlenen buydu. Köylü yaşamı en saf haliyle yöresel ya da bölgesel nitelikler taşıyan bir sahnede, ardındaki her şeyin karanlık ve bilinmez göründüğü aydınlık bir küçük alanda oynanan bir tiyatro oyunudur. Ancak, Peru-'da yaşananlar, başka bölgelerdeki deneyimlerin de doğruladığı gibi, köylülerin küçük dünyalarını kuşatan geniş sisteme ilişkin pek somut bilgileri olmasa da bu sistemin sarsılmazlığını etkiliyor görünen değişimlerin şiddetle ayırdına vardıklarını göstermektedir. Güç yapısı sağlam ve kapalı olduğu takdirde alışıldık bekleme duruşuna çekilirler. Açılmaya ya da sallanmaya başladığında harekete hazırlanırlar. 1945'den 1948'e, kadar süren alışılmış zorlayıcı gücün ağırlığı bir kez daha General Odria liderliğindeki askeri diktatörlüğün zaferiyle (1948-56) birkaç yıl için düşürüldüğünde gerçekleşen de işte buydu. Ancak, diktatörlük 1945 ile 1948 arasındaki büyük uyanışa –tarihçiler tarafından gerçek anlamıyla kayıtlara geçirilmemiş olması anlamlıdır– yalnızca ara verdi ve hareket birkaç yıl sonra; 1960'ların daha da büyük toprak işgallerini doğurmak üzere yeniden başladı.

Dağlık orta bölgelerde latifundacılığın sonunun başladığını kanıtlayan yeni dönemi üç şey tanımlıyordu: Birincisi, bu dönemde

kitle halinde şehre göç süreci –hem demografik baskının hem de modernleşmenin bir işlevi– ciddi boyutlara ulaşmıştı. 1963'e gelindiğinde Sociedad Ganadera del Centro, bir muhtırada "bu bölgedeki huzursuzluk büyük ölçüde demografik baskıya bağlıdır" diye belirtti.[49] Bu olgu, aynı zamanda Lima'da çoktandır örgütlü bir çekirdeğe, siyasal işleyiş konusunda deneyime ve hepsinin üzerinde kullanılmaya hazır nakite sahip göçmen *comuneros* üretmişti. Huasicancha-'nın yasal iddiaları için para ilk kez bu sürgünler arasındaki, adı kötüye çıkmış girişimci ve başarılı grup tarafından sağlandı.[50]

İkincisi, şimdi hem siyasal eylemciler hem de siyasal destek gelebiliyordu. Huasicancha'dan çıkan en etkili militan, 1930'dan itibaren APRA üyesi, daha sonra madenlerde bir örgütçü, ancak 1958'den sonra, başlangıçta Huasicancha, Chongos ve komşu birkaç topluluk tabanında oluşturduğu Fedecoj'un (Federaciòn Departmental de Comunidades de Junin) kurucusu ve lideri Elias Tacunan Cahuana'dır (1940'ta ve 1967'de topluluğun yasal sözcüsü ya da *personero*'su olarak bir Cahuana daha görünmektedir.)[51] Tacunan ve hareketi, köylü hareketine ihanetinden düş kırıklığına uğradığı APRA'dan başarısızlığa uğrayan "Communal Party"yi kurmak üzere 1959 yılında koptu. APRA Köylü Federasyonu (FENCAP) sekreteri de söz konusu topluluğun aktif militan yetiştiren bir okul olduğuna ilişkin ününü kanıtlarcasına Huasicanchalıydı–Elias Yaurivilca.

Malikanelerin gizli yazışmalarının fazlasıyla ortaya koyduğu gibi, "halkın partisinin" daha üst düzey yetkilileri ve siyasetçileri aslında çok uzun süredir güç sahiplerinin aldatmaca ve savlarına hizmet edebilecek nitelikteydi. Laive'in yöneticisi 1945 Ocak ayı gibi erken bir tarihte APRA şube şefinin "gerçek bir beyefendi" olduğunu ve "kendi gücü dahilindeki tüm desteği sunduğunu" belirtti:

Oysa ki, her zamanki taktikle, duruma doğrudan müdahale etmek istememiş, ancak toplulukların, ziyaretinin amacının şikayetleri dinlemek, yerel otoritelerle buluşma ayarlamak olduğuna inanmalarını sağlamıştır. Bu arada, Dr. Campos [APRA Huancayo temsilcisi] siyasal delegeliğinin verdiği güçle, insanlara kendi çıkarları için düzeni korumanın gerekli olduğunu, çünkü ne hükümetin ne de Halk Partisinin çiftlik ve plantasyonların zararına olacak herhangi bir hareketi destekleyeceğini vurgulayan toplantılar düzenlemiştir.[52]

Komünal eylemcilerin durduğu noktadan, Halk Partisi hâlâ farklı görünüyordu. Onlar, Halk Partisinin devrimci retoriğine inanıyor ve durumun yakın tarihli herhangi bir örneğin ötesinde, kendi yararlarına olduğunu biliyorlardı.

Chango ve Huasicancha, iki eylemci merkez, bu dönemde topraklar üzerinde yeniden hak iddia etmek için birleşmiş ya da gizli bir muhtıranın sözleriyle "Tucle ve Antapongo çiftliklerine saldırmak, bunları ele geçirmek ve toprak tapularının yenilenmesine zorlamak" için, söylemeye gerek yok, "birkaç Aprista ajitatörü tarafından" kışkırtılmış görünmektedirler.[53] Bu kişiler, uzun süredir kavgalı oldukları Hacienda Laive'e "şimdi yeni hükümetin gelmesiyle ne istersek yapabiliriz ve Ganadera ile aramızdaki anlaşmaları feshettiğimizi bildiriyoruz"[54] mesajı gönderen Santa Rosalı *comuneros* tarafından da eşzamanlı dile getirilen varsayımlar üzerinden hareket ediyorlardı. Bu sırada, silahlı direnişe hazırlanmakta olan malikaneler, 1945'te köylüler ile karşı karşıya gelmekten kaçındı, ancak 1946'nın sonunda bunu engelleyemedi. Aynı yılın yılbaşı günü erkek, kadın ve çocuklardan oluşmuş Huasicanchalı bir kitle çiftlik hayvanlarını yanına alarak Tucle'yi işgal etti, sınır duvarlarını yıktı ve ele geçirdikleri toprak parçasını boşaltmayı reddetti. Geri kalan topluluklar kısa zaman içinde onları izledi, 23 Şubat'a dek çok sayıda köylü 43. Piyade Taburu tarafından katledildi; bu tarihten sonra işgaller yatıştı.[55]

Bu arada, zamanında bir geri çekilme ile katliamdan kurtulan Huasicancha bu işgalle Tucle Bozkırı'nın büyük bölümünü kazandı: yanlış bir izlenimle topluluğun öbür iddialarından vazgeçeceğini düşünen toprak sahipleri sınır duvarlarının örülmesi karşılığında bu toprakları topluluğa sattılar.[56] Komşu malikanelerin de sıkça belirtmek zorunda kaldığı gibi, Tucle diplomasisi, yasal beceri ve iyi yönetim konularında bir şekilde yetersizdi. Bir senatörün ısrarıyla senatör olan Sinyor Piélago da bu eksiklikleri uzun dönemli telafi edemiyordu.

General Odría'nın diktatörlüğü (1948-56) mücadelenin bir sonraki aşamasını ileri bir tarihe attı –topluluklar boyun eğmenin akıllıca olacağı dönemleri biliyorlardı– ancak 1950'lerin sonunda tarım alanlarında baş gösteren büyük huzursuzluk dalgası dağlık orta bölgelere eriştiğinde Huasicancha bir kez daha hazırdı. Bu alandaki işgaller o yılın yazında başladı ve tüm çevresi köylülerin akınına uğrarken ona dokunulmadığı için kendi kendini kutlayan dikkatli Ganadero

del Centro'nun bile, sonunda inceden inceye işlenmiş sınır anlaşmalarının komünal müdahalelerin altında çöktüğünü gördüğü Kasım ayının başında doruğa ulaştı.[57] Hâlâ yasal yolları yeğleyen Huasicancha o ay bir kez daha Tucle'ye karşı bir dava açtı. Yasalar onları bir kez daha başarısızlığa uğrattığında 4000 hayvan ile yaklaşık 3000 hektarı işgal ettiler ve sonuçta yaklaşık 15.000 hektarı ele geçirdiler. Bu kez malikanelerin sarsak siyasal gücü onları yerlerinden etmeye yetmedi. Köylüler kendi aleyhlerindeki mahkeme kararına karşın, 1969'da Tarım Reformu ilan edilene kadar orada kaldılar.[58] Sonunda, Tarım Mahkemesinden tarihsel iddialarının yanında yer alan bir karar elde ettiler.[59] O zamandan beri Ganadero del Centro, Tucle, Antapongo ve yirmi dokuz bitişik köy topluluğunun oluşturduğu dev tarım kooperatifine (SAIS Cahuide) katılmayı reddetmiş olmaları olasılıkla buraya eklemeye değer bir durumdur. Gerçekte, 1971 yazında hâlâ işgal ediyorlardı; bu kez yeni kooperatifin topraklarını...

Huasicancha otlakları için verilen bu dört yüz yıllık mücadelede merak uyandıran birkaç nokta vardır. Okuryazar olmayan bir topluluk, üzerinde hak iddia ettiği toprakların bütünüyle doğru anısını, 1963'deki bir keşif raporunun kesin olarak doğruladığı, 1607'ye ait tapulardaki her özel noktayı bugüne kadar nasıl taşıdı? Zira, ellerinde belgeler olmasına karşın, tarihlerinin büyük bölümü boyunca bunları okuyamadıkları apaçıktır. Aslında işleri bu olan beyaz avukatlar bile bazen bu amaçla yazıbilimciler tutmak zorunda kalıyorlardı. 1960'da topluluk adına şahitlik yapan Julian Paucarchuco Samaniego adında elli dokuz yaşında ve okuma yazma bilmeyen biri bu soruyu, sınırları 1922'den beri bildiğini, çünkü "küçük bir çocukken" babasının onu "yukarılara götürüp sınırları gösterdiğini, sınırları bilmesinin nedeninin bu olduğunu" söyleyerek yanıtladı.[60] Galiba, on altıncı yüzyıldan buyana yetişen her kuşakta babalar yitik toprakların anısını aynı biçimde canlı tutmak için oğullarını yukarılardaki otlaklara çıkarmışlardı.

İkincisi ve belki de daha önemlisi, Huasicancha öyküsü, edilgin ve buyruk altındaki kalıplaşmış Kızılderili örneğinin ne kadar aldatıcı olduğunu göstermektedir. Küçük, uzak, bir başına ve inatçı Huasicancha dört yüz yıl boyunca hakları için mücadele etmekten vazgeçmedi. Ne Batılı liberaller ne de isyancı öğrenciler olan köylüler ilkede barışçıl ve şiddetli, yasal ve yasadışı yöntemler, "beden-

sel" güç ile "yürek" gücü arasında seçim yapmakta oldukça başarısızlardı. Duruma bağlı olarak ikisinden birini ya da ikisini birden kullandılar. Ancak, iddialarından asla vazgeçmediler.

Üçüncüsü, köylü ufkunun tümüyle yerel etmenler ile sınırlandığı inancının yanlış olduğudur. Huasicancha, Lima hakkında pek az şey biliyor ya da Madrid, Roma, Mısır hakkında hiçbir şey bilmiyor olabilir, ancak dış dünyanın yerel güç yapısının temellerini sarsıyor görünen değişimlerine yeterince duyarlıydı. Yine de, hareket birimi topluluk ve hareket alanı malikaneler ile bunların dağlık alanlarında yer alan toplulukların kenetlenmiş sistemi olduğu sürece düşünce ufku yöreseldi. Topluluklar, görmüş olduğumuz gibi, siyasal açıdan ulus çapında hareketlilik kazanmıştı ve ulusal hareket için kadro üretiyordu. Buna karşın, göründüğü kadarıyla, topluluklar için bu ya kendi mücadelelerine yardımcıydı ya da belirli bir tarihsel bağlamdaki gelişmenin yan ürünüydü. (Nitekim, APRA önem kazanmadan önce, 1920'lerde harekete geçen Yanacancha'da siyasal bağlar, eğer varsa, Leguist Asociacíon Pro-Indigena ile kurulmuştu). Huasicancha ile ilgili olarak, APRA geldi ve gitti ancak topluluk kendisini ona teslim etmedi. Hiç şüphesiz Elías Tacunan gibi oğullarla gurur duydular (etkinliklerinin kendi davalarına odaklandığı dönemler dışında) ancak onun kariyeri ve topluluğun mücadelesi örtüşmüyordu. Onların arzusu sistemi güçlü olduğunda mümkün olduğunca yararlanabilecekleri, çöküyor göründüğü zamanlarda geriye itebilecekleri biçimde değiştirmek değildi.

IV

Bununla birlikte, köylü etkinliği ile siyasal değişim karmaşık biçimlerde etkileşiyordu. Toprak işgallerini örgütleyen ve yöneten kimdi? İşgaller bir bütün olarak topluluğa ait olaylar olduğu için, liderlikleri çoklukla (Rusça'daki *obshchina* sözcüğündeki gibi), "halkın" görüş birliğini tanımlama ve dile getirme yetkinliği gerektiren lider ve yetkililerce yönetildiklerini varsaymak zorundayız. Bunun aksine, halkın toplulukta liderlik geçmişi bulunan ailelerden gelen bilge kişileri dinleme yatkınlığı bu tür ortak görüşün biçimlendirilmesinde etki-

li bir öğeydi. Komünal demokrasinin "oy çoğunluğundan" çok "cemaat anlayışı" ile işlediğini anımsamalıyız. Ancak, en çok belgeye sahip olduğumuz dönemde, topluluk kararı, John Womack'ın Zapata'yı konu alan başarılı kitabının önsözünde anlatılan örnekten çok daha karmaşık bir olaydı.

Öncelikle, "topluluğun" kendisi her zaman çok eski (ancient) ve geleneksel kabul edilemez. İki anlamda yeniydi: demografik ve diğer nedenlerden ötürü daha eski topluluklardan ayrılmıştı ve kendisi yararına olduğu ortaya çıkan, kendi içinde yeni sayılabilecek belirli bir yargı aygıtından yararlanıyordu, örneğin 1920'lerdeki "tanınma" süreci.[61] Hiç kuşkusuz, yeni yerleşimcilerin içinde örgütlendiği ve ortak kararlar aldığı gruplar komünal etkinlik konusunda yüzyıllık deneyime sahip köylülerin geleneksel tarzıydı, ancak yenilik ögesi göz ardı edilmemelidir.

İkinci olarak, her Perulu topluluk içsel bir sınıf farklılaşması süreci ile gitgide artan bir dışsal farklılaşma yani kent ya da kentlerde içinden düşüncelerine önem verilen –sahip olduğu varsayılan siyasi bilgisi nedeniyle– kişilerin çıktığı bir göçmen grubunun (göreceli daha zengin) oluşması tarafından dönüştürülmekteydi. Çelişkili biçimde, ailesi köy hizmetlerini tekeline almış, yerel hatırı sayılır kişinin göçü diğerlerine ve hatta yeni gelenlere siyasal liderliğin yolunu açabiliyordu.[62] Eğitimin düzensiz gelişmesi de ayrıca, köy siyasetine yeni bir öğe sokmuştu. Kısacası, modernleşme beraberinde, başlangıçta bazıları ve sonradan pek çokları için, dış dünyayla daha geniş bağlantılar getirdi.

Elinizdeki makalede önceden sözü edilmiş Yanacancha olayı buna iyi bir örnektir.[63] Burada, 1920'lerin başında topluluk, ana topluluğu Ahuac ve Hacienda Laive ile ikili bir çatışmaya giriştiğinde, topluluğun en zengin *comuneros*larından biri, bir Yauriyi mücadelenin başına geçmesi için ikna etti, çünkü bu Yauri fakir bir aileden gelmesine karşın (yarım kalmış) ortaöğrenim görmüştü, yakındaki bir okulda başöğretmendi ve Lima'da yaşayan bir kardeşi vardı. Yauri (kendisine eski bir okul arkadaşı, bir Camayo da katılmıştı) mücadelede gerçekten etkin oldu. Bu, sonraki birkaç yıl içinde, sıkça ziyaret ettiği Lima ile çok daha yakın bir bağlantı kurmasına yol açtı –öyle ki, 1930-1'de San Marcos üniversitesindeki öğrenci ajitasyonlarından haberdardı. Evlilik yoluyla daha zengin bir aileye girmesin-

de (1931), yol işlerinde, işçi bulmada komisyonculuk ve taşeronluk yapmasında, çok sayıda hayvana sahip yeni köy burjuvazisinin bir üyesi olarak toprakların genişlemesinden oransız bir çıkar sağlamasında yeni rolünün de payı epeyce büyüktür.

Bu nedenle, eylemcilerde birkaç öğeye rastlarız. Komünal orta sınıf vardır. Karşıt ancak gerçekçi bir açıklamaya göre "yerli kitle ile aile ve toplumsal bağlarını sürdüren ancak kendi isteklerinden bağımsız koşullar altında, topluluğu ve ortamını terk etmiş olanlardan yeni üyeler" vardır.[64] Zaman içinde, ayrıca siyasal bir rol üstlenen göçmen yabancılar, örneğin öğrenci ya da eski öğrenciler vardır – Hacienda Tingo (Jauja, Junin bölgesi) hareketinin lideri Manuel Grijalba tüm bu ayırdedici nitelikleri birleştirir. Köylü köklerinden geliyordu, La Oraya'daki madenlere göç etti, para biriktirdi ve Lima'daki San Marcos üniversitesine tıp öğrencisi olarak kaydoldu, mezun olamadı (olasılıkla APRA'da etkin rol almasından ötürü). 1945'te köye geldi, zaten dostları vardı ve sonunda evlendi. Köy okulunun kurucusu ve köyün siyasal lideri haline geldi.[65]

Hem köyün yeni seçkinleri hem de topluluk ile dış dünya arasındaki daha geniş ve karışık aracılar topluluğu köy siyasetinin yeni yapısında görev alır. Başlangıçta, ikinci grubu mevsimlik göçmenler ziyarete gelen sürekli göçmenler ile daha çok gelenekçi ve daha az göçün olduğu yerlerde görünür bir önemi olan askerler oluşturuyordu.[66] Ayrıca dağlık orta bölgelerde çalışanlarını hemen hemen yalnızca topluluklardan seçen ve çelişkili olarak insanları hem örgütlü emek mücadelesi için eğiten hem de onları kırsal orta sınıfın birer potansiyel üyesi yapan para biriktirme olanağını sağlayan madenciler de bu ikinci grubun içindeydi. Sonuçta, şoförler, taşeron nakliyeciler gibi yaptıkları iş ağırlıklı olarak köyle ilişkili kişilerin sayısının artması dış dünya ile düzenli bir ilişki kurulmasını sağladı. Köy seçkinlerini oluşturan yeni grup asıl etkisini olasılıkla büyük kentte memleket dernekleri kuran göçmen topluluklar sayesinde sağlamıştır. Huasicancha'dan kente göç edenler arasında, toprağı geri kazanma mücadelesinin ilk sermayedarları bu kişiler oldu. Ancak, burada da durum, bir kez daha, giderek karmaşıklaştı. Oyon'lu Abel Quiroz gibi göçmen (Quiroz küçük bir maden girişimcisiydi), düzenli olarak toplulukta yaşamayan ancak "en zengin üç ya da dört *comuneros* tarafından arka çıkılan" yöresel lider örnekleri vardır.[67] Okuryazar, eği-

tim konusunda hevesli, genel olarak eşleri küçük zanaatlarla uğraşırken geçimlerini yerel taşımacılık ve benzeri işlerden sağlayan (Pucará'daki gibi), "grup bilincine sahip" ancak daha geleneksel *comuneros* ile iyi ilişkiler sürdüren yerel modernleştirici kulaklar grubu giderek büyüyordu.[68] Onların oğulları, 1960'ların Maocu öğrencileri olacaktı, tatillerde evlerine Ayacucho gibi bazı bölgelerdeki yerel siyaseti etkileyen –ancak kaç bölge olduğunu bilmiyoruz– yeni siyasal düşüncelerle döneceklerdi.

Açıktır ki, ulusun siyasal hareketleri, toplulukta resmi konumlarda olsunlar ya da olmasınlar, bu tür kişiler aracılığıyla işliyordu ve modernleşme, aksine, böyle hareketler ile daha yakın bağlantılar kurulmasını sağladı. Bunun en açık biçimi, yöre kentlerindeki (Cuzco gibi) sendika ve siyasal örgütlerden ve kendi inisiyatifleriyle ya da köylülerin, bu tür yardımların yapılabileceğinin ayırdına varmasıyla kendini siyasete adamış yerel aydınlarından –öğrenciler ya da avukatlar– sağlanan yardımdı. Toplulukların siyasal mikro tarihi üzerine genelleme yapılamayacak kadar az şey bilinmektedir. Orta dağlık bölgede bir süre güçlü olan yaygın köylü sendikaları ile topluluk federasyonlarının belgeleri bile bölük pörçüktür. Yerel kadroları harekete geçiren, köylü eylemlerini hızlandıran ve belki de hepsinden önemlisi tek tek yerel kıpırdanışları geniş hareketlere dönüştüren siyasal çevrelerin (değişim gösterinceye kadar APRA ve daha sonra çeşitli Marksist hareketler) rolü belirgin biçimde önemlidir.

Daha belirsiz ancak eşit derecede önemli olan, daha önce toprak ağalarına hizmet etmeleri için seçilen eylemci köylüleri özgürleştirip halk önderi yapan egemen güç yapısının sürekliliğine ilişkin inancın çöküşüdür. Karşıt bir gözlemcinin 1963'te belirttiği gibi – 1945 sonrası döneme ilişkin benzer kanıtlar vardır– "yeni militanlar çoklukla, dün malikane sahibinin (*haciendado*) ardından giden ve kendi soyunu sömüren eski malikane ustalarıydı [*mandares y capacates*]".[69] Bunların saf değiştirmesi olasılıkla içtendir. Topluluk liderleri, toprak ağasının güçlü olduğu dönemlerde, yalnızca toprak ağasından gizlice rüşvet aldıkları için (bu konuda sağlam kanıtlar vardır) değil, ayrıca başka seçenek kalmadığında topluluk için en yararlı yolun, malikanenin yapabileceği ve köylülerin hoşnutsuzluğunu azaltmanın bedeli olarak yapmaya hazır olduğu mütevazı yardımı kabul etmek olduğu için *hacienda*'yı desteklemişlerdir. Eski

otoriteler, düşüncelerini değiştirmiş olsun olmasın, yeni koşullar altında etkinliklerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Nitekim, 1931'de üç topluluk Yuacancha topluluğuna saldırdı, eziyet etti ve otlak alanını malikaneye satan bir hain olarak suçladıkları (anlaşıldığı kadarıyla epeyce yerel destekle) liderlerini (*alcalde*) tutsak aldı.[70] 1945'te Chongos Alto'nun lideri, bir Orihuela, toplulukların işgal planlarına karşı çıktı, bundan dolayı saldırıya uğradı, dövüldü ve görevinden atıldı.[71]

Yakın geçmişteki toprak işgali, bu nedenle, oldukça karmaşık bir olaydı. Topluluğun resmi temsilcileri her zaman hazırdı –olmak zorundaydılar– ancak yanı başlarında her zamankinden daha çok "kışkırtıcı" ya da "ajitatör" vardı.[72] Köyde, eski ve yeni toplumsal yapılar ile güç yapıları iç içe geçer, roller dönüştürülür. Köy eylemciliğini konu alan az bulunur çalışmalardan biri liderliğin bu karma yapısını örneklerle aydınlatmıştır. Marcantuna'da (Mantaro Vadisi) 1960'ların ortasında topluluk lideri seçilmiş on dört kişiden, iki kişi yirmili yaşlarda (bir öğrenci ve bir muhasebeci), bir kişi otuzlarında (çiftçi ve başarılı bir tüccar), dört kişi kırklı yaşlarda (bir memur, çiftçi ve tüccar, çiftçi/işçi, çiftçi), beş kişi ellili yaşlarda (çiftçi ve zanaatkar, iki çiftçi) ve iki kişi de altmış yaşın üzerinde (her ikisi de çiftçi) idi. Bu adamların yedisi ilköğrenimini tamamlamamıştı, beşi ortaöğrenimini yarıda bırakmıştı, biri yüksek öğrenim yapmıştı, bir tanesinin eğitim durumu bilinmemektedir.[73] Basın bildirileri tüm eylemcileri tektip bolşevik olarak sunma eğiliminde olduğu için, ne yazık ki, siyasetlerine dair kanıtlara güvenemeyiz.[74]

V

Son olarak, işgaller köylü devrimciliğini hangi açıdan aydınlatır? Büyük topraklar ve malikaneler içindeki hileli yasal yollarla el konulmuş toprak oranı yeterince büyükse ve eskiden kendilerine ait olan toprakları geri alan toplulukların nüfusu yeterince kalabalıksa, *nesnel olarak*, büyük bir toprak işgali süreci işgalcilerin öznel amaçlarından bağımsız devrimci sonuçlar doğurabilir. 1960'larda Peru'nun geniş bölgelerinde buna benzer bir şey gerçekleşti. Peru'daki

istatistiklerin doğası, büyüklüğün genel sıralamasını gösteren rakamlara yansıttıklarından biraz fazlasını yükler. Buna karşın, 1961'de (Nüfus sayımına göre) yaklaşık 4500 "comunidades parcializadas o ayllus", yani köy topluluğunun 1969'a 2337 tanesi resmen "tanınmayı" sağlamıştı. 1961'de bu toplulukların toplam üye sayısı Peru-'nun yaklaşık 4 milyon kırsal nüfusun yaşadığı dağlık bölgesinde yaklaşık 400.000 aile babasından ya da 2.000.000 bireyden oluştuğunu söyleyebiliriz.[75] CIDA Raporundaki 2.5 ila 4 milyon arasında değişen tahminlerden daha alçakgönüllü olan bu rakam tercih edilebilir.[76] Dağlık orta bölgeler gibi belirli alanlarda kırsal nüfus oylumu komünal olarak örgütlenmiştir. 1969'da 150.000 sakin barındıran Mantaro Vadisinde 36 çiftlik ve plantasyon, 234 yasal olarak tanınmış ya da yaklaşık 400 ya da daha fazla *de facto* topluluk bulunuyordu.[77]

Bu toplulukların en az yarısı sınırlar konusunda kavga etmiştir –bir dizi örneğe ve bölge araştırmasına dayalı bir rakam–[78] ve bu rakamın *mutlak minimum* olduğu oldukça kesindir. Nitekim, *Instituto Indigenista Peruano* (Peru Kızılderili Enstitüsü)'nun anketine verilen yanıtların yüzde 73.3'ü sınırlar konusunda komşu özel mal sahipleri ile "çekişme" yaşandığını bildirmişlerdir.[79] İlgilendiğimiz dağlık orta bölgelerdeki koyun çiftlikleri için verilen rakamlar daha kesindir. SAIS Tupac Amaru I'i (Sociedad Agricola de Interes Social, bir tür tarım kooperatifi) kurmak için Cerro de Pasco Anonim Şirketi'nin Hayvan Yetiştiriciliği dalıyla birleşen on beş *comunidades*'ten en az on üçü "eski zamandan kalma sahiplik" (altı) ya da koloni döneminden kalma toprak tapuları (yedi) nedeniyle çiftliğe karşı hak iddia etti.[80] 1920'lerden beri zaman zaman Hacienda Laive ile sınır kavgalarına giren yirmi üç topluluk kayıtlara geçmiştir; olasılıkla bu tür bir uzlaşmazlık yaşamamış topluluk sayısı yalnızca birdir.[81] Apaçıktır ki, bu tür toplulukların tümü ya da çoğu aynı anda haklarını talep ettiklerinde yerel *latifunda* sistemi kendiliğinden çöktü (askeri güç tarafından onarılmadığı takdirde). 1963'lerin ikinci yarısında dağlık orta bölgelerde, genel olarak, gerçekleşen buydu. Ünlü çocuk şarkısındaki yumurta adam Humpty Dumpty duvardan düştü. 1963'ten sonra hiç kimse onun parçalarını bir araya getiremedi. Büyük malikane ve toprak yönetimleri bunun kesinlikle farkındaydı – Ganadero del Centro, Cerro de Pasco Anonim Şirketinin Ganadera kolu, Algolan, Corpacancha ve diğerleri. Bir yıl sonra, aynı biçim-

de, La Convencion ve Lares vadilerinde *latifunda* sistemi, serf-kiracıların toprak hizmetlerinde çalışmayı kitlesel olarak reddetmeleriyle –bu sonradan süreklilik kazandı– çöktü. Bu kez, askeri güç, bizi bu yazının kapsamının dışına çıkaracak nedenlerden ötürü, eski düzeni sağlamak amacıyla kullanılmadı.

Aynı zamanda kendimize, *öznel olarak bakıldığında* bu sürecin bir köylü devrimi sayılıp sayılmayacağını sormalıyız. Bu çok daha belirsizdir. Genelde, ilkel isyanlarda "devrimci" ve "reformcu" hareketler normal koşullar altında, her birinin içerdiği şiddetin boyutuna bakmaksızın, birbirinden ayırdedilebilir. İlki, ya binyıllık terimlerle ya da geçmişin yitik altın çağını, bu Peru için İnka İmparatorluğudur, geri getirme çabasıyla dile getirilen çok daha büyük öznel arzular içerir.[82] Henry Favre bir zamanlar Meksika'daki Chiapas dağlık bölgesinde yaşayan Mayaları göz önüne alarak "isyan" ve "ihtilal" olarak adlandırdığı iki tip arasında anlamlı bir ayrım yapmaktadır: Birincisi, hem yereldir hem de hedef bağlamında geçici olarak rahatsız edilmiş geleneksel dengenin yeniden sağlanması ile sınırlıdır; ikincisi, koloni döneminden kalma durumu bütünüyle yeniden yapılandırılma çabasıdır.[83] Birincisi, hiçbir ideolojik yenilik getirmez. İkincisi, en azından 1712 ve 1869'da Chiapas'ta "sonradan hem içsel hem de dışsal toplumsal ilişkilerin aşamalı olarak bütünüyle yeniden düzenlenmesine yol açan bir dinsel reform olarak ortaya çıkmıştır."[84] Elbette, yirminci yüzyılda böylesi bir ideolojik yeniliğin modern seküler bir biçim olmaması için bir neden yoktur. Temel nokta, varolan sınıf (ya da ırk) egemenliğinin bütünüyle olumsuzlanmasıdır.

Yalnızca toprak ağalığının kötüye kullanımına değil, örneğin on dokuzuncu yüzyılda Sicilyalı *jacquerieler*, yirminci yüzyılın başlarındaki ve belki de on dokuzuncu yüzyıldaki Rus köylü hareketi gibi toprak ağalığının kendisine de açıkça meydan okuyan köylü hareketleri vardır. Çarın, toprakların bölünmesi emrini verdiğine inanan Karkov bölgesi köylülerini anımsayalım. Toprak ağaları "ailelerini doyurmak için küçük bir toprak parçasını kendilerine ayırabilirlerdi ancak daha fazlasını değil". Ancak toprağı sürmeyi beceremezlerse köylüler onlara elbette yardım edecekti. "Komün, toprak sahibinin büyük evini elinde tutmasına karşı çıkmıyor ama bahçesini kendisine ayırıp ayıramayacağı tartışılmalıdır" diyen Nadezdino (Sara-

tov) köylülerini anımsayalım.[85] Öte yandan toprak hizmetlerine karşı giderek büyüyen ve etkili bir tepki olmasına karşın, Perulu köylülerin toprak ağalığına bu biçimde, örneğin malikane çevresindeki topraklar, meydan okuduğuna ilişkin (bilinen komünist ya da Troçkist liderlik örnekleri dışında) pek az kanıt vardır.[86] "Kendilerini, çocukları (*hijitos*) olarak adlandırdıkları Kızılderililerin hamisi gibi gören" toprak ağaları ile geleneksel koruyucu-korunan ilişkisi pek çok bölgede geçerliliğini hâlâ sürdürüyordu. Ancak, toprak ağaları yakında ortaya çıkacak değişimlerin ayırdına, olasılıkla, köylülerden daha çok varıyordu.[87] Büyük evleri yakma, toprak ağalarını öldürme ve bunun gibi klasikleşmiş yöntemler belirgin ölçüde sakin geçen 1958-64 huzursuzluklarında ortaya çıkmamıştır. Burada karşımıza çıkan büyük ölçekli geleneksel *sublevación indigena* (yerli ayaklanması) değil, –birkaç alan dışında– görünür biçimde olmasa da modern ya da bu örnekte eski devrimci ideoloji ile kamçılanmış kendiliğinden kitlesel bir yasal hak iddiasıdır. Cuzco'da bile komünizme herhangi bir biçimde kitlesel kaymaya ilişkin bir işarete rastlanmaz. Her koşulda, APRA'nın kendisi kitlesel bir hareket olarak sağlam bir tabana oturttuğu "sarsılmaz Kuzey" dışında, Marksizm, giderek köylü kadroların ideolojisi haline gelse de "kadro ideolojisi" olarak kalmıştır. (APRA kadroları da giderek köylülerden oluşuyordu.)[88]

Belirtilmiş olduğu gibi, bu ne toplumsal devrime varan neyse onu yapmakla, hatta, eski çağın sona yaklaştığı ve sona ermek zorunda olduğu konusundaki büyüyen ancak muğlak duygu ile ne de kuramsal olarak, bu tür köylü hareketlerinin ulus çapında devrimci bir durumun içinde bilinçli köylü devrimi yönünde evrilmesi ile örtüşüyordu. Öte yandan, Latin Amerika'nın pek çok bölgesinde malikane sisteminin düzensiz değişimler geçiren bir yapı olduğunun belirtilmesi gerekir. Koloni sonrası tarih evresinde, çiftlik ve plantasyonlar kurulmuş, yayılmış, bölünmüş, parçalanmış ve siyasal değişim ile ekonomik konjonktüre bağlı olarak reformlar yapılmıştır.[89] Köy toplulukları bu düzensiz değişimlerden olasılıkla hiçbir zaman kalıcı olarak yararlanamadılar ancak, onların malikanelerin geri çekilme dönemlerinde görece daha etkili hale gelen sürekli baskısının, bu tür herhangi bir çekilmenin tüm çiftlik ve plantasyonların soyunun tükendiğini gösterdiği yolundaki inancı ima etmesine gerek yoktur. Özetle, geleneksel köylü hareketlerinin hem gücünü hem de sı-

nırlarını akılda tutmalıyız.

Bu hareketler "küçük dünyaların" oluşturduğu küme eşzamanlı olarak, köylülerin üzerinde hiçbir denetime sahip olmadığı ancak onları eyleme iten "büyük dünya"da meydana gelen herhangi bir olay ya da gelişme tarafından harekete geçirildiğinde köylü devrimlerine dönüşür. (1958-64'te Peru'da bu hareketlenmeden hangi etmenlerin sorumlu olduğu burada tartışılamaz.) Bunlar, ya siyasal bağlamda can alıcı önem taşıyan yeterince çok sayıda alanda modern örgütlenme ve olasılıkla devrimci liderlik tarafından birleştirilip harekete geçirildiklerinde ya da ulusal yapı ve bunalımların stratejik olarak konumlanmış bölgesel köylü hareketlerinin belirleyici bir rol oynamasına olanak sağladığı durumlarda etkin köylü devrimlerine dönüşür. Meksika'da 1910-20'de silahlı hareketliliği nedeniyle Pancho Villa-'nın kuzeylileri ve Morelos eyaletinin başkente çok yakın olması nedeniyle "Güney'in horozu" Zapata'nın ardından gidenlerin yaptığı buydu. Pasifik Savaşı sırasında Şili-karşıtı gerillalar biçiminde örgütlediği Kızılderililerden destek arayan Caceres'in adamlarını dağlık orta bölgelerden başkente yürüttüğü –ancak devrimci bir lider olarak değil ve hareket de kesinlikle devrimci sonuçlar doğurmadı– 1880'ler dışında Peru'da bu tür şeyler gerçekleşmedi. 1960'ların başında toprak işgalleri, dağlık bölgelerdeki çiftlik sisteminin çöküşüne yol açma bağlamında, dağlık orta bölgelerde ve Cuzco'da yeterince yoğun, diğer dağlık alanlarda yeterince ciddiydi.[90] Ancak, köylü topluluğunun içten gelen gücü, Marks'ın proletaryasından farklı olarak, toprak ağalığını öldürse de mezarını kazamadı. Bu durum Tarım Reformunu kaçınılmaz kıldı. Ancak, dağlık bölgelerdeki çiftlik ve plantasyonların cesedini gömmek, birkaç yıllık tereddüdün ardından askeri darbeye mal oldu.

Bölüm 13

Haydut Giuliano

İlk olarak 14 Şubat 1985 tarihinde New York Review of Books *'ta bir kitap incelemesi olarak yayımlanmış bu makale* Sosyal İsyancılar*'ın (Primitive Lebels) ve* Bandits *'in (Haydutlar, gözden geçirilmiş baskı, 1981, New York) ve 1981 tarihinde gözden geçirilmiş baskının bir bölümünde, ayrıca toplumsal bir olgu olarak haydutluk üzerine diğer yazılarda daha ayrıntılı biçimde tartışılmış temalara dönmektedir. Haydut Giuliano'nun yükseliş ve çöküşü kendisi gibi kişilerin, mafyanın aksine, ne kavrayabildikleri ne de uzlaşabildikleri ulusal ve uluslararası siyasetlerin daha geniş kapsamlı tarihinin bir parçası olarak görülmektedir.*

Mario Puzo'nun Baba adlı kitabının 1969'da yayımlanmasıyla birlikte, Amerikan halkının mafyaya olan uzun ömürlü tutkusu da sonunda suyüzüne çıktı. Pratikte, bu olgu hiç kimseyi fazla heyecanlandırmayan Amerikan kent ve iş yaşamının uzun zamandır kabul edilmiş, ancak önemsiz bir parçasıydı. Buna karşın, kuramda örgütlü suçu, günahı ve insan yiyen köpekbalığını temsil ediyordu ve bu yüzden halkın önünde lanetlenmesi gerekiyordu. Orta Amerika'nın gerçek duygularını sezmede alıştığımız bir yeteneğe sahip J.

Edgar Hoover, mafyayı hedef almaktan özenle kaçındı ve aslında, mafyanın eroin trafiğine karışması kendisini en azından bir süreliğine gözden düşürene dek onun varlığını itiraf etmeyi reddetti. Hoover'ın "halk düşmanları" çoğunlukla iş dünyasının değerlerine, en azından simgesel olarak, meydan okuyorlardı. "Amerikancılık" değerlerine karşı çıkmaktan çok uzak mafya onları somutlaştırıyordu.

Ne de olsa, özel girişim sayesinde zenginliğe ve saygınlığa giden yolu tırnaklarıyla açan beş parasız göçmen gençlerin başarı öykülerinden daha Amerikalı ne olabilirdi ki? Yasal yollardan çok zengin olmuş hangi Amerikalı büyük işadamı "acımasız" olarak tanımlanmaya, (iyi boksörler gibi) "öldürme içgüdüsü" ile onurlandırılmaya ya da "iyi çocuklar sonuncu olur" ilkesine karşı çıkmıştır? Mafyadakiler, Westernlerdeki ABD'nin sınır muhafızları ya da Calvin Coolidge kadar ağzı sıkıydılar. Hiçbir biçimde entelektüel eğilimleri yoktu –duygudaşlığı kolaylaştıran bir diğer özellik. Devlet otoritesinin yerine kişisel şiddeti koymaları elmalı pasta kadar Amerikalıydı.

Dahası, Baba'nın yalnızca Amerikan yaşam tarzının süregelen ilkelerinden bazılarını değil, zamanla açıklanamaz biçimde yitmiş atalardan kalma bazı idealleri de temsil ettiği düşünülebilir. Don Corleone'nin dünyasında patronlar astları tarafından vasi babalar gibi seviliyor ve sayılıyorlardı. Erkekler erkekti ve kadınlar bundan memnundu. Ahlak koşulsuz hüküm sürüyordu ve suç çoğu zaman sokaklardan uzak tutulmaktaydı. Aileler ataerkil kontrol altında kenetleniyordu. Çocuklar babalara itaat ediyor, erdemli eşler konumlarını metreslere kaptırmaktan korkmuyor ve nafaka için kocalarına bir dolap çevirme düşleri kurmuyorlardı. *New York* dergisi (karton kapak baskısının arkakapak yazısına göre) öfkeyle şöyle haykırıyordu: "Bunu düşlemeyi bırakmak size zor gelecek."

Amerikalı okurlar ve sinema izleyicileri, bu nedenle, Corleonelerin geldikleri varsayılan olağandışı ada üzerine kafa yormadan, Kennedy destanının (gerçek ya da mitleştirilmiş) takipçilerinin Wexford Kontluğu hakkında gerçekten birşey bilmek zorunda olmamaları gibi, Baba'nın tadını çıkarabilirlerdi. Her ikisi de özde ABD öyküleridir. Ancak, Bay Puzo'nun, faaliyetlerinin çoğu Sicilya'nın geçmişinde yer alan ve ayırdedici biçimde Amerikalılıktan uzak bir kişilik olan haydut Salvatore Guiliano'nun (1922-50) gerçek yaşam öyküsünün güçbelâ roman haline sokulmuş yeniden anlatımı sayılan

yeni kitabı *Sicilyalı*'dan ne çıkarabilirler? Ticari amaçlardan ötürü, Giuliano'nun öyküsü Corleone destanının eski bölümleri ile gevşek biçimde bağlanmıştır.

Giuliano üzerine yazılanlar, Bay Puzo'nun kitabı bunlara ilgiye değer birşey eklemiyor, olasılıkla tarihteki herhangi bir başka Avrupalı kanun kaçağı üzerine yazılanlardan daha fazladır. Bunun üç nedeni vardır: Birincisi, Giuliano İtalyan siyasetinin bellibaşlı tartışma konularından biri ve buna bağlı olarak bir ilgi odağı ve belgeleme nesnesi haline geldi. İtalyan Parlamentosundaki Mafya Komisyonu 1970'lerin başında raporunun yaklaşık 800 sayfasını ya da neredeyse üçte birini ona ayırdı. İkincisi, kendisini minnetle hem ulusal hem küresel ölçekte teşhir eden modern kütlesel medya ağının en sıcak döneminde yaşayan ilk Avrupalı hayduttu. O, 1947'de Life dergisini yarattı.

Üçüncüsü ve en az diğerleri kadar önemlisi, o, insanların henüz yokoluşuna razı olmadıkları eski bir türün gerçekten yaşayan son üyesiydi: halkın "haydutu". Yoksul ve güçsüz insanların, eşitsizlik ve adaletsizlik üzerine düşündükleri görkemli beyaz dizilerde mutlaka Robin Hood'dan da bir şeyler yer alır. Turiddu Giuliano bu rolü oynayacak, kayıtlara geçmiş son gerçek kişiydi.

Her gerçek haydutun yaptığı gibi, kendisini böyle bir rolde gördüğüne ve pekçok yoksul Sicilyalının onu bu rolde kabul ettiğine hemen hiç kuşku yoktur. Giuliano'ya çetesinin kazancının yarısını yoksullara vermek için and içirtmesi Puzo adına salt Hollywood duygusallığıdır, ancak kendisini kovalamakla görevli pek az dürüst polisten biri, inatçı Lo Bianco, Giuliano'nun binlerce lireti "bir defadan fazla" başı dertte olan insanlara dağıttığını doğrulamaktadır. "Bu insanlar için Giuliano bir tanrıydı"[1] ve, ayrıca bu tür olayları duyan birçok başka Sicilyalı için de...

İçgüdüsel herhangi bir siyaseti varsa o da populizmdi. 1 Mayıs 1947'den başlayarak katlettiği komünistler ona ilk düşman kesildiğinde çok şaşırmışlardı, çünkü 1945'ten itibaren "tüm şiddetli toprak ajitasyonu dönemi boyunca" feodal siyasetçilerle işbirliği yapmasına karşın, bölge liderinin sözleriyle "hiçbir zaman köylülere dokunmamıştı."[2] İlk dönemlerde –Mafyanın gücü kırsal bölgelerde eski gücünü bütünüyle kazanmadan önce– Giuliano'nun mafyaya ilkesel başkaldırı işaretleri taşadığı bile ciddi bir yazar tarafından öne

sürülmüştür.[3] Kısacası, kendisiyle söyleşi yapan Amerikalı bir gazetecinin aktardığı gibi, o bir Robin Hood'du –iyi çocuktu, içten bir çocuktu ve "soylu haydut" kalıbına uymayan tek bir kusuru vardı: İnsanları öldürmekten hoşlanıyordu. Tamı tamına kariyeri boyunca dört yüz otuz kişiyi yolcu etmişti.

Hepimiz Robin Hood mitine aşina olduğumuz için Mario Puzo doğru genç erkek önder bulunduğunda kesinlikle hoş bir filme dönüşecek romantik Akdeniz romanının maço* versiyonu ile sahte melodramı birbirine karıştırıp sunmada hiç zorlanmadı. Kahraman, bir Yunan tanrısı kadar yakışıklıdır. Kendisine ihanet edecek bir dostu, onu olgun bir kadınla evlendiren bir annesi vardır. Karısının hazin ölümü, Sicilyalıyı, güvenliği için Amerika'ya gönderdiği güzelliği nefes kesen, uzun bacaklı, on altısında bir kızla evlenebilmesi için serbest kılar. (Gerçeken de Giuliano'nun sonradan ABD'ye giden köyündeki gençlik sevgilisinden başka bir kadınla ciddi bir ilişki kurduğuna dair kanıt yoktur.) Romanın *Playboy* dergisindeki tanıtımını çizen ressamın uygun biçimde resmettiği bir seyahat acentası ortamında çalışmaktadır: deniz, güneş, yeşillikler, Yunan tapınak harabelerinin süslediği tepeler ve Sicilyalı köylülerin, kesinlikle tanıyamayacakları bir takım yöresel yemeklerle dolu masalar. (Yazarın tarzı, iş yiyecekleri betimlemeye geldiğinde belirgin bir canlılık kazanmaktadır.)

Bu atmosfer içinde, bu yokolmaya mahkum genç adamın, 1943'te yirmi yaşından beri kanuna karşı gelen bu kişinin trajedisi oynanır. Sicilyalıların gerçekten yaşamış mafya babası Don Calogero Vizzini (1887-1954), yarı-şeffaf tebdil bir kıyafet içinde, onu yoksun olduğu oğul yerine koyarak bağrına basar ve ondan işleri devralmasını ister. Ne var ki soylu haydutun yanıtı şöyle olur (alıntı yapıyorum): "Kendimi Sicilya'daki yoksulları özgürleştirmeye adadım. Mafyadaki dostların aynı amacı taşıdıklarına inanmıyorum. Onlar zenginlerin ve Romalı siyasetçilerin uşakları ve bunlar benim can düşmanlarımdır." Böylece, "düşkırıklığına uğrayan baba ile isyankar oğul arasında ölümüne bir savaş başlar ve genç kahramanın ürkütücülüğüne karşın ("yaşının ötesinde kurnaz ve belki de buradaki herhangi birimiz kadar cesur") bu eşitlikten yoksun mücadelenin tek

* Maço — (Macho)

bir sonu olabilir. Kahramana Birleşik Devletlere güvenli bir gidiş sözü verilir, alışıldık mafya tarzında ihanet edilir ve öldürülür.

Tüm bu süslü olaylar, bir uçak yolculuğu için yeterince iyi bir okuma sayılır ve Gideon İncilinden daha eğlencelidir. Ancak, bunların, yerlilerinin bile anlatmakta güçlük çektiği ve üzerinde yaşamalarına karşın anlamak zorunda olmadıklarını düşündüğü o garip ada ile ne ilgisi vardır? Yine de, Sicilya hakkında okuyan yabancı için, görünürde anlaşılmaz olana anlam kazandırmak gereklidir. Kül yutmaz Sicilyalı yazarlar –Verga, Pirandello, Vittorini, Tomasi di Lampedusa, Sciascia– adalarını büyük bir tutkuyla bir anakonu, bazen tek konuları olarak görürler, çünkü sırası geldiğinde, –Lampedusa-'nın ünlü sözüyle– "zihnin dehşet verici dargörüşlülüğünü" yansıtan o yabancılık ile başetmenin yaşamsal olduğunu bilirler. Bu üstün ve incelikli sanatçılar "Sicilyalı olmak" ile sorun yaşıyorlarsa Puzo'dan ne bekleyebiliriz ki?

Hiçbirşey –yalnızca bir öykücü olarak değil kimliğini hafifçe gizleyen bir tarihçi olarak yazdığı yolundaki tuhaf ısrarı dışında. Puzo'nun olayları, tarihleri ve kişileri gerçektir, adları hemen tanınabilir. Yazar belgesel gerçeklik konusunda belirgin bir özen göstermektedir ve dipnot vermemesine karşın, konuya aşina herhangi bir kişi kitabın gerisindeki araştırmayı, ne kadarının doğrulanabilir gerçek olduğunu farkedecektir. Bir tarihçi olarak konumu açısından talihsizlikle –ancak hiç şüphesiz bir diğer gişe zaferini hesaba katarak– ne "gerçeklik" ne de kurgu sayılabilecek, ama Beethoven'ın yaşam öyküsü üzerine çektiği filmin doruk noktası, bestecinin son opusunun, Mavi Tuna valsinin, halk önünde çalınması olan bir uydurma film yapımcısının tavrıyla, her ikisini birleştiren birşey yazmayı seçmiştir. Belki de, tüm gerçekliğin bir zihinsel yapı olduğunu iddia eden kuramcılardan cesaret alan Bay Puzo, kayıtlara geçmese önemsiz sayılacak ve teatral açıdan yararlı bir ya da iki değişiklik yapmanın bile bir kişinin muhabir, mahkeme şahidi ya da tarihçi olarak inanılırlığını paramparça edeceğini pek takdir ediyor görünmemektedir. Ancak, bu başka bir sorudur.

Kayıtlardaki belirsizlikler, yalanlar ve karmaşalar, tarihçiye, özellikle de yabancı tarihçiye, Sicilya gerçeğinin ifadesiz ve ufalanan taştan yüzlerinde tutunacak önemli girinti ve çıkıntılar sağladığı için, Sicilya öyküsünün anlaşılmasına katkıda *bulunabilir*. Giuliano

öyküsünün en berrak biçimde, şaşkın dedektif yöntemlerini kullanan yabancılar tarafından ele alınmasının nedeni budur: Gavin Maxwell'in yazdığı yaşam öyküsü[4] ve Francesco Rosi'nin 1961 tarihli muhteşem filmi *Salvatore Giuliano*. Ancak, bunu yapmak en azından Sicilya, İtalya, 1943 ile 1950 arasındaki dünya ve siyaset hakkında bilgi gerektirir. Puzo'da bu konuya ilişkin herhangi bir işaret yoktur. Bu nedenle, gerçek bir yaşamı olan, et ve kandan oluşan kahramanını bir klişeye çevirmeye neredeyse mecburdur.

Çünkü siyaset Robin Hoodların bile, özellikle modern bir batı ülkesinde, yedi yıl direnip elde etmek için bekledikten sonra hayatta kalma aracıdır. *Sicilyalı*'da sözü edilmeyen Giuliano'nun kariyerindeki canalıcı gerçek, savaşın sona ermesinin hemen ardından adanın bağımsızlığını ya da olasılıkla eyalet olarak Birleşik Devletlere bağlanmasını isteyen toprak ağalarının Sicilya Ayrılıkçı Partisi'nin silahlı bir güce gerek duyunca albay rütbesi verdiği Giuliano'nun çetesini asker yapmasıdır.

Bu durum iki yönden canalıcı önem taşıyordu: Giuliano'ya, ilk kez, gerçek itibar, etkin destek, ün ve kaba kuvvet kazandırdı.[5] Onu, salt yöresel bir figür olmanın ötesine taşıdı. Hepsinin üzerinde, muğlak –eğer içtense– ideallerle cahil bir köy çocuğunun başını döndürdü. Soğukkanlı Lo Bianco'nun sözleriyle: "Ayrılıkçılar onu lider atadılar ve Giuliano gerçekten lider olduğu düşüncesiyle sarhoş oldu. Gerçekten büyüklerden biri olduğunu düşündü ve çıldırdı. Ona 'çılgın' dedim çünkü bundan başka bir şey değildi."[6] Puzo'nun bile bir zihinsel dengesizlik öğesi ima etmesine karşın Giuliano klinik açıdan deli olmayabilir. Ancak, çıkarcı Sicilyalılar için kendini Sicilya'nın kurtarıcısı, adada bir siyasal güç olarak ciddiye almak ve bir kanun kaçağının mafyanın karşısında hayatta kalabileceğini düşlemek yeterince çılgınlık sayılıyordu. Siyasette, bir fişekliğe sahip olmanın, fotoğraflarda güzel çıkmanın ve aynı kasabadan birkaç külhanbeyine hükmetmenin yeterli olmadığını biliyorlardı.

Aslında, Giuliano'nun trajedisi, yürekli, içtenlikle isyancı ve belki de karizmatik genç bir yerel katilin, tüm diğerlerinin yanında, yoksul Sicilyalıların kurtarıcısı fantazisini ("yoksulları seven ve zenginlerden nefret eden bir Giuliano nasıl işçi kitlelerine düşman kesilebilirdi?")[7] oynamasına izin veren özel koşulların onu zengin Sicilyalıların tetikçisine ve sonunda kurbanına dönüştürmesiydi. O,

1943'te faşistleri silip süpüren Müttefik işgalinin siyasal boşluğu içinde doğdu. Hiç kimse olayların nasıl gelişeceğini bilmiyordu. Herşey olası görünüyordu. O öldüğünde, herkes geleceğin nasıl bir biçim alacağını biliyordu: Hristiyan Demokratlarca yönetilen bir İtalya'da Sicilya'ya bölgesel otonomi.

Giuliano'nun öyküsü, siyasette, komünistlerin dışında işlerini yürütüp güce dayalı kârlarını sağladıkları sürece kazanan tarafı destekleyen Mafya'nın ne yaptığını bildiği bir ara dönemdi. Yalnız, 1943'ten sonra kimin kazanacağı belli değildi. Mafya komünistler üzerine bile birkaç gönülsüz bahis oynadı. Puzo'nun kendi yarattığı Don Corleone'nin gücü mitine aldanıp unutmuş görünmesine karşın, 1943'te, Mussolini tarafından dağıtıldıktan onbeş yıl sonra, mafyanın güçsüz olduğunu ve yeniden inşaya gereksinim duyduğunu unutmamalıyız. Amerikan desteği hiç kuşkusuz devasa ve olasılıkla belirleyici bir servetti, askeri işgal bitmez tükenmez bir maden yatağıydı ancak mafya büyük kentlere daha yeni giriyorlardı ve eski kırsal bölgedeki üslerinde Amerikalılar, köylü ajitasyonu ve haydutlar yüzünden, henüz bütünüyle yeniden yapılanmamıştı. Mafyanın tepedeki adamları hâlâ mısır yetiştiren iç bölgelerin uzak köşelerinden gelen ve yaşlı kırsal bölge kabadayılarıydı.

1943 ile 1946 arasında Sicilyalı egemen sınıflar ya da bunların en önemli kolları paralarını siyasal ayrılıkçılığa ya da monarşiye yatırdılar ve kaybettiler. Ayrılıkçılık, kas gücü tarafından desteklendikleri dönemler dışında hiçbir zaman seçim zeminini terketmedi: Giuliano'nun doğduğu kasabanın adayı ve özel avukatı, haydut onu desteklemeyi bırakana dek Montelepre'yi kolayca kazanıyordu, Giuliano'nun desteğinin kesilmesinin ardından tam olarak yirmialtı oy aldı. Bölgesel otonomi bağımsızlığı gereksiz hale getirmişti. Monarşi Sicilya'da çok oy almasına karşın –üçte iki– ulusal referandum cumhuriyeti kurumlaştırdı. 1946'ya gelindiğinde hem bağımsızlık hem de monarşinin gerekçeleri ölmüştü.

Net bir bakış açısından yoksun tutucu Sicilyalılar geleneğin ve yöre patronlarının yaptığı hesapların doğrultusunda monarşistleri, ayrılıkçıları, neo-faşistleri ya da faşizm öncesinden kalan eski Liberal Parti'yi destekleyen değişken bir politika izlediler. Onlar da giderek, bilinen nedenlerle, Roma'da iktidarı elinde tutan Hıristiyan Demokrat Parti'ye kaydılar –başlangıçta popülist kökleri nedeniyle

bir biçimde güvensizlik duymuşlardı. Gerçek Don Corleone, kan ile lekelenmiş Dr. Navarra, ayrılıkçılarla yola çıktı, liberallere kaydı ve son olarak, desteğini Hristiyan demokratlara sundu. Belirsizliğin egemen olduğu bu durumda, birleşmiş sol manevra alanı buldu. Büyük bir köylü toprak hareketi ile desteklenerek, 1947'deki ilk bölgesel seçimlerde bölünmüş sağa karşı görkemli bir zafer kazandı ve oyların neredeyse yüzde 40'ını topladı.

Giuliano, ayrılıkçılığın çöküşü ile kötü biçimde açıkta bırakıldı. Herhangi bir başka Sicilyalı ya da İtalyan devleti için o salt birkaç düzine adamı olan bir kanun kaçağıydı. Siyasal durum karmaşık olduğu, mafya desteği aldığı ve raporunda "Giuliano çetesi döneminde görev yapan polis kuvvetleri her zaman rastlanmayacak bir biçimde davranmışlardır"[8] oiyen Anti-Mafya Komisyonu'nun klasik umursamaz tavrını sürdürdüğü için serbest kaldı. Umut edebileceğinin en fazlası, sivil yaşama geri dönme izni, yani cezadan muaf tutulma ya da çetesini sığınmacı olarak yurtdışına götürmekti (öneriler almıştı). Ancak, bunun için bile siyasal vazgeçilmezliğini ya da en azından kendisini kayıran insanlara yararlı olduğunu sonuna dek göstermesi gerekiyordu.

Giuliano, ya da danışmanları, 1947 yılında bir haydutun dost kazanması ve insanları etkilemesi için en iyi yolun, Giuliano'da daha önce hiçbir işaretine rastlamadığımız komünizm karşıtlığı olduğunu bilecek kadar kavrayış sahibiydiler. Sicilya solunun Nisan seçimlerindeki zaferi ona bu kozu oynaması için belirgin bir şans tanıdı.

Böylece, çete kendini koruma gerekçesiyle kızıl-karşıtı vurucu ekibe dönüştü. 1 Mayıs 1947'de kızıl köylerden gelen kırk göstericiyi gerçekten öldürüp yaralamayı amaçlayıp amaçlamadığı –"Portella della Ginestra katliamı" Rosi'nin filminde kusursuzca yeniden canlandırılmıştır– ve bu terör eylemini gerçekte kimin tasarladığı hâlâ yanıt bekleyen sorulardır. Ancak, haydutun kendisini kızılların üzerine inen yumruk ilan ettiğine (yalnızca Başkan Truman'a gönderdiği mektupta değil), bölgesindeki işçi toplantı salonlarına ve parti bürolarına saldırdığına hemen hiç kuşku yoktur. Onu kim yönlendiriyordu? Bunu asla kesinlikle bilemeyeceğiz ve çok da önemi yok. Bildiğimiz, hâlâ Ayrılıkçıları desteklediği seçimler arasındaki birkaç günde ve 1 Mayıs'ta umutsuzluktan çılgına dönen Giuliano'nun dokunulmazlık karşılığında onlar için çalışmak üzere diğer destekçiler ile anlaştığıdır.

Strateji geri tepti. Hiç kimse seçmenleri hizaya sokmak için yıldırmaya karşı değildi ve gerçekten yıl içinde bu yapıldı (1948'de 498 kişi öldürüldü). 1948'de Hristiyan demokratlar oylarını ikiye katlayarak ve yerel bağlamda yararlı ancak bölgesel bağlamda utanç verici bir av köpeği olan Giuliano'ya borçlu kalmadan zafer kazandılar. (Puzo, dramatik nedenlerden ötürü, iki seçimi ve katliamı 1848'in birkaç haftası içine sıkıştırmaktadır.) Hiç kimse Portella della Ginestra katiline sahip çıkmak istemedi, çünkü Komünist Partinin Roma'da kopardığı haklı gürültü ile büyütülen bu katliam büyük bir ulusal skandala dönüşmüştü. Hükümet acele karar vermeye zorlandı. Sonradan bu suçla yargılanan kişilerin yarısı o aylarda tutuklandı ve çeteden ayrılmalar başladı.

Giuliano gitmek zorundaydı. Her zaman başbelasıydı –iktidar odaklarına ve yasal yapılara karşı çıkmaktansa by-pass yapmayı seçen mafyanın zevki için *carabinieri* öldürmeye fazlasıyla yatkın olmuştu. Şimdi üçlü bir sorumluluk haline geliyordu; çünkü, istediklerini vermek olası değildi, çünkü, umutsuzluktan çılgına dönmüş bir halde çok sayıda polisin yanısıra "sözlerini tutmamış siyasetçileri" ve mafya üyelerini gerçekten öldürmeye başlamıştı. Ayrıca Giuliano'nun hayatta kalması Roma hükümetine karşı sürekli bir yüzkarasıydı ve bu saygın Sicilyalı vatandaşları cinayetleri sessizce kabul etmekten alıkoyuyordu.

Tüm bunlara karşın nasıl hayatta kaldı? Puzzo'nun da bir uyarlamasını izlediği işleyiş kuramını kabul etmemize gerek yok. Bu kurama göre, arkadaşlarının elinde özellikle katliamın arkasındakileri sıralayan yazılı bir liste olduğu sürece Giuliano güvendedir ve bu belgenin kontrolünü yitirir yitirmez öldürülür. Bu iyi bir öyküdür, doğru bile olabilir ancak (en güvenilir kaynaklarda) belgeyi Birleşik Devletlere götürdüğü varsayılan Pasquale Sciortino adında birine dayanmaktadır. Bu kişinin güvenilmezliği öylesine apaçıktı ki, Giuliano'nun yaşamını ona emanet ettiği düşünülemez. (Haydut kısa bir süre önce onu zorla kızkardeşiyle evlendirmişti.) Ve karanlık İtalyan davalarında ölümden önce ya da sonra belgeler yok olur.

Ancak, bu tür bir melodrama kim ihtiyaç duymaktadır? Giuliano, mafyanın Hıristiyan demokrat otoritelere ölü ya da diri teslim ettiği kişiler gibi taşralı bir hayta değil, 1945'ten beri Sicilya ve ulus çapında üst düzey siyasetin gizlerini bilen biriydi. Giuliano ile bağ-

larını koparmak, olaydaki herkes açısından zaman ve dikkat gerektiriyordu. Yerel kaba kuvvetin dışında halk kahramanı olarak gerçekten bağımsız bir siyasal tabana sahipti. Onun ortadan kaldırılması dikkatle düşünülmesi gereken bir konuydu. Yine de, onu tutuklamakla görevlendirilmiş çeşitli güçler içindeki ve bunların arasındaki yolsuzluk, kurnazlık ve kavgalar ona sonunun iyice yaklaştığında bile oynayacak süre verdi.

O süre ödünç alınmıştı. Sicilya ve İtalya siyasal açıdan istikrar kazandığında onun gibilere yer yoktu. Son iki yılında yaptıkları, Puzo'nun romanının aksine, kendisini feodal toprak ağalarının ve mafyanın karşısında tarım reformunun savunucusuna dönüştürmese de, konuyla ilgili bir fark yaratmadı. Gerçekte, bu noktada, kahramanını köylüleri yıldırmak için at sırtında samuraylar gibi gelen altı yaşlıca *pezzi di novanta*'yı yere serdiğini –bu arada bir prens kalesinden izlemektedir– gördüğünde Puzo, kitabının filminde kendi görüşlerinin ağır bastığını anladı. Ne de olsa, Puzo'nun Don Corleone'nin dünyasıyla belirgin bir bağı niçin atladığı merak konusu olsa da, operasyonla görevlendirildiği söylenen kişi Partinico'lu eski bir Amerikan gangsteri olduğu için Giuliano mafya tarafından öldürüldü: Frank Coppola.[9]

Castelvetrano'da bir avluda o zaman fotoğraflanan ve Puzo tarafından kusursuzca betimlenen biçimde ölü bulundu. O zamandan beri, konuşabilecek hemen herkes aniden ölmüştür. Mafya Karşıtı Komisyon bile yirmi yıl sonra Giuliano'nun kariyerinin birkaç noktasını karanlıkta bırakmıştır.

Sicilya'da maktule ilişkin tüm kanıtlar onun yitiren taraf olmasının kaçınılmazlığında birleşmektedir. Puzo'nun *Baba*'sı için bunun nedeni, duyguların, iş hesaplarının yoluna çıkmasıydı. Onun soldaki siyasal düşmanları ve kurbanları kaçınılmaz sonunu doğrulukla öngörmelerine karşın daha yüce gönüllüydü.[10] Onlara göre, doğru bir siyasal anlayıştan, siyasal hedef ya da tavsiyelerden yoksun toplumsal haydutların "insanlar tarafından sevilseler, duygudaşlık, hayranlık ve korku ile çevrelenseler bile" kaçınılmaz biçimde egemen sınıfın rehineleri ve kurbanları olacakları apaçıktı. Yine de böylesi bir son "Sicilya'nın emekçi insanlarının gerçek oğluna layık değildi".

Giuliano'nun ölümüne verilen üçüncü ve Sicilyalı olmayan bir tepki daha vardır: Michael Corleone'nin (ve olasılıkla Puzo'nun)

tepkisi. Romanda, oğul hayatta kalmış mafya babalarının ihanet ettikleri ölü kahramanlardan daha iyi olduğu yolundaki baba öğüdünü öğrenir, ancak "bu onu mutsuz eder". Lewis Carroll'ın Ayıbalığı'nın yemeye niyetlendiği istiridyeler için gözyaşı dökmesi gibi o da bazı biçimlerde ölü hayduta "imrenir".[11] Çoğu Sicilyalı bunu halkın tüketimine sunulmuş olağan bir retorik ikiyüzlülük örneği olarak yorumlayacaktır ancak Puzo karakterinin içten olmasını ister. O, insanın kendi yalanlarına inanmasının ya da en azından yarı yarıya inanmasının geleneksel olduğu bir kültüre aittir. Puzo'nun kahramanının üzerine çikolata sosu gibi akıttığı duygusallık Giuliano'nun yaşadığı ve öldüğü dünyada bir kılavuz değildir. Bu roman, tarihte daha iyisini haketmiş ufak bir figürün yakışıksız anma törenidir. Ne mutlu ki, Francesco Rosi gibi ona ve dünyasına daha hakçayaklaşmış başkaları vardır.

Bölüm 14

Vietnam ve Gerilla Savaşının Dinamikleri

Bu metin ilk olarak 1965 yılında ABD'nin Vietnam'a müdahalesini tırmandırmaya karar vermesinden sonra ancak kendisini yüksek yoğunluklu savaşa "atmasından" önce The Nation *(New York) dergisinde yayımlandı. Bir nükleer savaşın yolunu açan Washington megalomanisinin tehlikesi artık varolmamasına karşın makalenin savı geçerliliğini korumaktadır. Bunun yanı sıra, son derece olağandışı koşullar dışında gerillaların orduları savaşmaya hazır devletlere karşı savaş kazanma olasılığı da ortadan kalkmıştır. Yine de, Irak tarafından daha yakın bir geçmişte gösterildiği gibi güç asimetrisi varlığını korumaktadır. Süper güçler ve müttefikleri tüm savaşları kazanabilirler ancak oransız ve çoğu zaman pahalı bedeller –ekonomik değilse siyasal– ödemeden, boyun eğmeyen ülkeleri fethedemezler ya da işgalleri gerçekleştiremezler. Davut hâlâ Golyat'ı kıyıda tutabilir. Dahası, Golyat "çocuksu süper güçlerin ünlü hastalığına tutulmuştur: kadiri mutlağın dokunuşu."*

Bu yüzyılda konvansiyonel savaşları üç şey kazanmıştır: daha büyük insan gücü rezervi, daha büyük sanayi potansiyeli ve daha akla yatkın biçimde işleyen bir sivil yönetim sistemi. Birleşik Dev-

letlerin stratejisi geçtiğimiz iki onyılda üstün konumda olduğu ikinci öğenin, SSCB'nin en üst noktasına ulaştığına inanılan birincisini dengeleyeceği umudu üzerine temellendirilmiştir. Bu kuram, zihinlerde canlandırılan tek savaşın Rusya'ya karşı olduğu günlerde yapılan yanlış hesaplamaya dayandırıldı çünkü Varşova Paktı güçleri Nato'dan fazla nüfusa sahip değillerdi. Batı, yalnızca insan gücüne konvansiyonel hareket kazandırmada daha isteksizdi. Yine de, sav şu anda olasılıkla daha geçerlidir çünkü bazı batılı devletler (Fransa gibi) olası herhangi bir savaşta neredeyse kesinlikle yansız kalacaktır ve yalnız başına Çin olasılıkla bir arada savaşacak tüm batılı güçlerden daha fazla insana sahiptir. Her koşulda, savlar doğru ya da yanlış olsun, Birleşik Devletler 1945'ten beri parasını tümüyle sanayi gücünün üstünlüğüne, bir savaşa herhangi birinden daha fazla makine ve patlayıcı sokma kapasitesine yatırmaktadır.

Sonuç olarak, zamanımızda yeni bir savaş kazanma yönteminin geliştiğini, bunun konvansiyonel askeri operasyon düzenlemelerini ve sanayi gücünü dengelemenin ötesine geçtiğini keşfedince fena halde sarsılmıştır. Bu yöntem, gerilla savaşıdır ve Davutlar tarafından sapanlarla yerle bir edilen Golyatların sayısı şimdi çok etkileyicidir: Çin'de Japonlar, savaş zamanı Yugoslavya'sında Almanlar, İsrail'de Britanyalılar, Hindiçini'nde ve Cezayir'de Fransızlar. Şu anda, ABD'nin kendisinin de başına Vietnam'da aynı şey gelmektedir. Ağaçların arkasındaki küçük adamlara karşı mayın döşeme ya da kötü silahlanmış birkaç bin köylünün dünyanın en büyük askeri gücünü kendisinden uzak tutmasına olanak sağlayan sahte köyleri (çünkü kesinlikle bir tane olmalı!) keşfetme yolundaki acılarla dolu uğraş bu yüzdendir. Ayrıca böyle olduğuna ilişkin inancı basitçe reddetmenin nedeni budur. Birleşik Devletler şaşkınlığa uğratıldıysa bu –ölçülebilir ve bombalanabilir– bir başka nedene bağlı olmalıdır: güneyli kardeşlerine yakınlık duyan ve onların gerekli ihtiyaçlarını kaçakçılıkla sağlayan saldırgan Kuzey Vietnamlılara, Kuzey Vietnam'la ortak bir sınıra sahip olma küstahlığını gösteren korkunç Çinlilere ve hiç kuşkusuz sonunda Ruslara. Bu nedenle, sağduyu avuçlarımızın içinden bütünüyle uçup gitmeden modern gerilla savaşının doğasına bir göz atmaya değer.

Gerilla faaliyetine ilişkin yeni hiçbir şey yoktur. Her köylü topluluğu "zenginden alıp yoksula veren", ihanete uğrayana kadar as-

ker ve polislerin beceriksizce kurduğu tuzaklardan kaçmayı başaran "soylu" haydudu ya da Robin Hood'u bilir. Hiçbir köylü onu ele vermeyeceği ve birçoğu da düşmanlarının hareketlerini ona aktaracağı için aslında o tıpkı türkü ve söylencelerde her zaman söylendiği gibi düşman silahlara karşı şerbetli, düşman gözlerce görünmezdir.

Çağımızda hem gerçeklik hem de söylence kelimenin tam anlamıyla Çin'den Peru'ya kadar her yerde bulunur. Haydudun askeri kaynakları gibi gerillanınkiler de gün gibi orta yerdedir: çetin ve geçit vermeyen savaş alanının ayrıntılı bilgisi ile desteklenen temel donanım, hareketlilik, kendisini kovalayandan daha üstün bir bedensel dayanıklılık, ancak hepsinden önemlisi, düşmanın dayattığı koşullar altında, düşmanın toplanmış gücüne karşı ve yüz yüze savaşmayı reddetmek. Ancak, gerillanın en büyük serveti sivillerdir ve onlar olmadan gerilla çaresizdir: yerel nüfusun etkin ya da edilgin sempatisini ve desteğini kazanmalıdır. Bunu yitiren herhangi bir Robin Hood ölmüştür, herhangi bir gerilla da... Gerilla savaşı üzerine yazılmış her ders kitabı işe bunu belirtmekle başlar ve askeri eğitimin "karşı isyan" konusunda öğretemeyeceği tek şey budur.

Eski zamanlardan kalma ve pek çok köylü topluluğunda sürekli rastlanan haydut faaliyetlerinin yöntemi ile modern gerilla arasındaki temel fark, Robin Hood tipi toplumsal haydudun aşırı derecede mütevazı ve sınırlı askeri hedeflere (ve genellikle çok küçük, yöresel bir güce) sahip olmasıdır. Gerilla grubunun sınavı, kendisine siyasal rejimi ya da işgalcilerin düzenli gücünün yayılımını yerle bir etme gibi büyük çaplı hedefler belirlediğinde ve özellikle, bunu ülkesinin ıssız bir köşesinde ("kurtarılmış bölgede") değil ulus topraklarının tümü üzerinde gerçekleştirmek üzere yola çıktığında başlar. Yirminci yüzyılın başına kadar, hemen hiçbir gerilla hareketi bu sınavla yüz yüze gelmedi. Ulaşılması son derece güç ve kıyıda köşede kalmış bölgelerde –en yaygın örnek dağlık bölgelerdir– faaliyet gösteriyorlar ya da gerek yerli gerekse yabancı görece ilkel ve etkisiz hükümetlere başkaldırıyorlardı. Gerilla eylemleri kimi zaman büyük modern savaşlarda, hem Tirol halkıyla Fransa'ya karşı 1809'da olduğu gibi olağandışı uygun koşullar altında tek başına, hem de daha sıkça karşılaşılan biçimiyle düzenli güçlere destek olarak –örneğin Napolyon Savaşları sırasında ya da yüzyılımızda İspanya ve Rusya'da– önemli rol oynamıştır. Buna karşın, kendi başlarına ve

herhangi bir zamanda, düşmanlarının başına bela olabilmenin ötesine çok az geçebilmişlerdir, örneğin Napolyon komutasındaki Fransız ordusu İtalya'da hiçbir zaman onlardan ciddi bir biçimde rahatsız olmamıştır. Yirminci yüzyıla kadar askeri düşünürlerin zihinlerini fazla meşgul etmemelerinin bir nedeni bu olabilir. Devrimci askerlerin bile onlar üzerinde fazla düşünmemelerini açıklayabilecek bir diğer neden de pratikte etkili tüm gerillaların toplumsal bağlamda isyancı olsalar bile ideolojide tutucu olmalarıydı. Pek az köylü solcu siyasal görüşlere geçmiş ya da sol-kanat siyasi liderlerin ardına takılmıştı.

Buna bağlı olarak, modern gerilla savaşının yeniliği büyük oranda askeri değildir. Bugünün gerillalarının elinde öncellerininkinden daha iyi donanım bulunabilir, ancak hâlâ değişmez biçimde düşmanlarından çok daha kötü silahlanmışlardır (donanımlarının büyük bölümünü –daha önceki evrelerde olasılıkla çoğunu– Pentagon kaynaklı halk öykülerinin savunduğu gibi yabancı kaynaklardan değil düşmanlarının silahlarına el koyarak, satın alarak ya da çalarak sağlamaktadırlar). Gerilla savaşının Dienbienphu'daki gibi düşmanlarıyla açık savaşta yüz yüze gelip onları yendikleri son evresine kadar, Mao'nun, Vo Nguyen Giap'ın, Che Guevera'nın ya da gerilla savaşının başka elkitaplarının bütünüyle savaşı konu alan sayfalarında geleneksel *guerillero*'nun ya da çete liderinin sâlt sağduyu dışında göz önüne alabileceği hiçbir şey yoktur.

Yenilik siyasaldır ve iki türü vardır. Birincisi, gerilla gücünün, ülkesinin birbirinden çok farklı alanlarındaki kitle desteğine güvenebileceği durumlar şimdi daha sık ortaya çıkmaktadır. Bunu kimi zaman yoksulların zenginlere, baskı altındakilerin hükümete karşı ortak çıkarlarına seslenerek; kimi zamansa ulusçuluğu ya da yabancı işgalcilere (çoklukla başka renkten) duyulan nefreti sömürerek yapar. "Köylülerin salt yalnız bırakılmayı istediklerini" söyleyen, gene, yalnızca askeri uzmanların yarattığı halk öyküleridir. Köylüler yalnızca bunu istemez. Yiyecekleri olmadığında yiyecek, toprakları olmadığında toprak ve uzaklardaki başkentin yetkilileri tarafından aldatıldıklarında onlardan kurtulmak isterler. Hepsinin ötesinde, insan olarak haklar ve yabancılar tarafından yönetildiklerinde yabancılardan kurtulmak isterler. Etkin bir gerilla savaşının, yalnızca bu seslenişin ülke topraklarının büyük oranını kaplayan kırsal nüfusun

yüksek bir yüzdesine başarıyla ulaştırıldığı ülkelerde mümkün olduğu eklenmelidir. Gerilla savaşının Malaya ve Kenya'da aldığı yenilginin başlıca nedenlerinden biri bu koşulların geçerli olmamasıydı: gerilla hareketini oluşturan neredeyse bütünüyle Çinliler ya da Kikuyular iken, Malaylar (kırsal çoğunluk) ve Kenya'nın geri kalanı büyük ölçüde hareketin dışındaydı.

İkinci siyasal yenilik yalnızca gerillalara verilen desteğin değil, gerilla gücünün de partiler ve ulusal ölçekte hareketler yoluyla ulusallaşması ve kimi zaman uluslararasılaşmasıdır. Partizan birimi artık katışıksız bir yerel gelişme değildir. Yerel gücün etrafında biçimlendiği sürekli ve hareketli kadrolardan oluşan bir gövdedir. Ulus çapında bir stratejiye ve "gerçek" orduya dönüşmeyi başaran bir "gerilla ordusu" oluşturmak üzere öbür birimlerle birleşebilir. Ayrıca, genelde savaşa doğrudan katılmayan ulusal hareket ile ve özelde siyasal açıdan belirleyici kentlerle bağlantı kurabilir. Bu durum, bu tür güçlerin yapısında köklü bir değişimin işaretidir: bu gerilla ordularının şimdi dışarıdan sızan sabit fikirli devrimcilerden oluştuğu anlamına *gelmez*. Gönüllüler ne denli kalabalık ya da hevesli olurlarsa olsunlar, gerillaya katılma, biraz teknik düşüncelerle biraz da özellik katılmak isteyen kentli entelektüel ve işçiler arasında bir çoğunun yetkin olmamaları yani bu kişilerin yalnızca gerilla tipi eylemin ya da köy yaşamının kazandırabileceği deneyimden yoksun olması nedeniyle sınırlandırılır. Gerillalar bir çekirdek kadro ile işe koyulabilir, ancak 1945'ten sonra Aragon'da (İspanya) bir süreliğine varlıklarını sürdüren komünist birimler gibi bütünüyle ayıklanmış, seçilmiş bir güç bile kısa zaman içinde yerel nüfustan sistemli biçimde adam toplamaya başlamak zorunda kalmıştır. Herhangi bir başarılı gerilla gücünün büyükçe bölümünün her zaman yerel üyelerden ya da bir zamanlar o yerellikten olduğu için alınmış profesyonel savaşçılardan oluşmasında yarar vardır. Che Guevera'nın belirttiği gibi yerli "kişisel yardım dileğinde bulunabileceği dostlara sahiptir, mücadele alanını ve bölgede olması beklenebilecek her şeyi bilir, ayrıca kendi evini savunan adamın fazladan gayretine sahip olacaktır."

Ancak, gerilla gücü yabancı kadroların ve yerel üyelerin bir karışımı ise, yine de bütünüyle dönüşecektir. Yalnızca sistemli eğitim (askeri yöntemlerin yanı sıra okuryazarlık eğitimi) ve siyasal öğretim ile geliştirilmiş öncelsiz bir bağlılığa, disiplin ve yürek gücüne

değil, benzeri görülmemiş uzun erimli bir hareketliliğe de sahip olacaktır. "Uzun Yürüyüş" Mao'nun Kızıl Ordusunu Çin'in bir ucundan diğerine aktardı ve Tito'nun partizanları benzer yenilgilerin ardından benzer göçler gerçekleştirdi. Gerilla ordusu nereye giderse gitsin gerilla savaşının, ortodoks güçlerin uygulayamayacağı, temel ilkelerini harfi harfine yerine getirir: a) yerel nüfusun sağladığı her şeyin karşılığını ödemek, b) yerli kadınlara tecavüz etmemek, c) gidilen her yere toprak, adalet ve okul getirmek, d) yerli halktan daha iyi ya da farklı koşullarda yaşamamak.

Ulus çapında bir siyasal hareketin parçası olarak ve halk desteğinin sunduğu koşullar altında çalışan bu tür güçler olağandışı ürkütücü olduklarını kanıtlamışlardır. En güçlü durumlarında, salt ortodoks askeri operasyonlar ile yenilgiye uğratılamazlar. Daha az başarılı olduklarında bile, Malaya ve diğer yerlerdeki karşı isyan uzmanlarının hesaplarına göre savaş alanındaki her bir gerillaya karşılık *en az* on asker ile yenilgiye uğratılabilirler. Bu, Güney Vietnam'da yaklaşık *en az* bir milyon Amerikalı ve kukla Vietnamlı demektir. (Aslında, Malayalı 8000 gerilla 140.000 asker ve polisi hareketsiz hale getirdi.) Birleşik Devletlerin şimdi keşfetmekte olduğu gibi, ortodoks askeri yöntemler epeyce konu dışı kalmıştır. içinde krater oluşturacak çeltik tarlalarından başka bir şey yoksa bombalar işe yaramaz. "Resmi" ya da yabancı güçler, kısa zamanda gerillalarla savaşmanın tek yolunun üslerine, yani sivil halka saldırmak olduğunun ayırdına vardılar. Bunu yapmanın birçok yolu tasarlanmıştır: tüm sivilleri potansiyel gerilla gören eski moda Nazi yöntemi, son derece seçici kıyım ve işkence, gerillaları yaşamsal önemdeki gereksinim ve bilgi kaynaklarından yoksun bırakmak için tüm nüfusu askerlerce tahkim edilmiş duvarlarla çevrili köylerde toplama. Toplumsal sorunları teknolojik araçlarla çözme konusundaki bilindik tercihleri ile Amerikan güçleri olasılıkla ya bölgedeki tüm gerillaların geri kalan insan, hayvan ve bitki yaşamıyla birlikte öldürülebileceği ya da tüm o ağaç ve çalılıkların bir biçimde buharlaşıp gerillaları görünür kılacağı ve böylece, gerçek askerler gibi bombalanabilecekleri umuduyla geniş bölgelerin üzerindeki her şeyi imha etmeyi seçmişlerdir. Barry Goldwater'ın Vietnam ormanlarının yapraklarını napalm bombalarıyla dökme planı bu satırlarda yeltenilenlerden daha grotesk değildi.

Bu yöntemlerdeki sorun, yerel nüfusun gerillalara verdiği desteği yalnızca güçlendirmeleri ve gerillalara sürekli bir yeni asker desteği sağlamalarıdır. Bu nedenle, anti-gerillalar, daha çok Berlin'de tebâsının ardından koşarak bastonla omuzlarına vurup "Beni sevmenizi istiyorum" diye bağırdığı anlatılan Prusya Kralı I. Frederick William'ın yöntemiyle yerel nüfusun ekonomik ve toplumsal koşullarını düzelterek düşmanın yöntemiyle başarısına son verecek planlar tasarlarlar. Ancak, karıları ve çocukları kızgın yağa sokulurken ve özellikle, bu işlemi gerçekleştirenler (Vietnam ölçütlerine göre) prensler gibi yaşarken insanları koşullarının düzelmekte olduğuna ikna etmek kolay değildir.

Gerilla karşıtı hükümetler, sözgelimi, köylülere gerçekten toprak vermektense bundan söz etme eğilimindedirler ancak, bu tür bir dizi reform yapsalar bile mutlak biçimde köylülerin minnetini kazanamazlar. Baskı gören halklar tek başına ekonomik düzelme istemez. En ürkütücü isyan hareketleri (Vietnam da dahil) ulusal ve toplumsal öğeleri bir araya getirenlerdir. Ekmek ve ayrıca bağımsızlık isteyen bir halk salt ekmeğin daha cömertçe dağıtılması ile yatıştırılamaz. Britanya, İrlandalıların 1880'lerde Parnell ve Davitt liderliğindeki devrimci ajitasyonunu baskı ve ekonomik reform bileşimi ile karşıladı ve başarısız olmadı –ancak bu, 1916-22'de Britanyalıları yerlerinden eden İrlanda devrimci hareketini engellemedi.

Yine de, gerilla ordusunun genelde savaş kaybetmekten kaçınmadaki etkili yöntemlerine karşın, savaş kazanma yetisi sınırlıdır. Öncelikle, gerilla stratejisi hiçbir biçimde tüm ulus çapında uygulanamaz. Birçok ülkede, örneğin Malaya ve Burma'da, başarısız ya da kısmen başarısız olmasının nedeni budur. Bir ülke ya da bölgedeki iç bölünmeler ve düşmanlıklar (ırksal, dinsel vs.) gerilla tabanını halkın bir bölümüyle sınırlarken bir yandan da gerilla karşıtı eylem için kendiliğinden bir potansiyel taban sağlar. Bir örnek vermek gerekirse, özde bir gerilla hareketi olan 1916-22 İrlanda devrimi yirmi altı kontlukta başarılı oldu, ancak güneyden gelen etkin ve edilgin yardıma ya da ortak sınıra karşın Kuzey İrlanda'da başarıya ulaşamadı. (Bu arada, Britanya hükümeti Dublin yönetimini özgür dünyaya karşı saldırganlığını durdurmaya zorlamak için Shannon barajını bombalarken bu sempatiyi asla bir özür saymadı.)

Yine, etkili kadrolardan yoksun ya da deneyimsiz halk geniş

kapsamlı ve geniş tabanlı gerilla isyanlarının en azından bir süre için bastırılmasına olanak hazırlayabilirler. Angola'daki durum olasılıkla budur. Ya da, ülke coğrafyası yöresel gerilla eylemini kolaylaştırabilir ancak, eşgüdümlü gerilla savaşını hatırı sayılır ölçüde zorlaştırabilir (olasılıkla bazı Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi). Ya da, bir halk kendilerine boyun eğdirmeye kararlı işgalci ülkelere karşı büyük bir dış yardım olmaksızın doğrudan eylemle bağımsızlığını kazanamayacak kadar küçük olabilir. Geleneksel olarak üstün ve sürekli gerilla savaşçıları olan ancak hiçbir zaman bağımsızlıklarını kazanamamış Kürtlerin durumu buna örnek oluşturabilir.

Ülkeden ülkeye çeşitlilik gösteren bu engellerin ötesinde bir de kentler sorunu vardır. Kentlerin harekete verdiği destek ne denli büyük, liderlerin kökenleri ne denli kentli olursa olsun, kentler ve özellikle başkentler gerilla ordusunun en son ele geçireceği yerlerdeki Çinli komünistlerin Şangay ve Canton yolu Yenan'dan geçiyordu. İtalyan ve Fransız Direniş hareketleri kent isyanlarını (Paris 1944, Milan ve Turin 1945) müttefik ordularının gelişinden hemen önce gerçekleşecek biçimde ayarladı ve bunu yapmayan Polonyalılar (Varşova 1943) bozguna uğratıldı. Modern sanayiinin gücü, yalnızca ulaşım ve yönetimin sağlam temellere oturmadığı yerlerde önemli bir süre için etkisiz kılınabilir. Bir iki kara ya da demiryolunun kesilmesi gibi dar kapsamlı tacizler çetin kırsal alanlarda askeri hareketi yarabilir; ancak, büyük kentte değil. Gerilla eylemi ya da dengi kent içinde bütünüyle olanaklıdır –bugüne kadar Londra'da kaç banka soyguncusu yakalanmıştır?– ve bunun yakın tarihli örnekleri, sözgelimi 1940'ların sonunda Barselona'da ve Latin Amerika'nın çeşitli kentlerinde vardır. Ancak hemen hemen hiç önemi yoktur ve yalnızca, rejimin sağlamlığına ilişkin genel bir güvensizlik atmosferi yaratmaya ya da başka bir yerde daha çok işe yarayabilecek silahlı kuvvetleri ve polisi bağlamaya yarar.

Son olarak, gerilla savaşının en can alıcı kısıtlılığı, düşmanlarıyla, onların en güçlü oldukları alanda karşılaşmak zorunda kaldığı *düzenli* bir savaş haline gelene kadar kazanamamasıdır. Geniş bir destek alan gerilla hareketinin silahlı kuvvetler tarafından işgal edilmiş kaleler dışında, resmi gücü kırsal bölgeden çıkarması, hükümetin ya da işgal güçlerinin kontrolüne birkaç demiryolu ya da anayolla (yalnızca gün ışığında) ve hava ya da telsiz yoluyla bağlanabilen

birkaç kapalı kent ya da garnizondan fazlasını bırakmaması görece kolaydır. Asıl sorun bu noktanın ötesine geçmektir. Ders kitapları gerilla savaşının, Çinlilerin ve Vietnamlıların Chiang Kai-Shek ile Fransa'ya karşı üstün başarılarla yürüttükleri bu son evresine büyük bir dikkatle yaklaşmaktadır. Yine de bu başarılar hatalı genellemeleri içermemelidir. Gerilla ordularının gerçek gücü, kendilerini öbür konvansiyonel güçleri sürecek güçte düzenli ordulara dönüştürme yetkinliğinde değil, siyasal güçte yatar. Gerillalara kitlesel katılımlar çokluk yerel hükümetlerin çöküşünü doğuracak (Çin ve Vietnam-'da olduğu gibi) halk desteğinin bütünüyle çekilebileceğinin habercisidir. Bu çöküş gerillanın bir olağanüstü başarısıyla başlayabilir. Fidel Castro'nun isyancı ordusu Havana'yı kazanmadı. Yalnızca Sierra Maestra'yı zaptedebildiğini göstermekle kalmayıp taşra başkenti Santiago'yu alınca Batista'nın yönetim aygıtı çöktü.

Yabancı işgal güçleri zedelenmeye daha dayanıklı ve daha etkilidir. Buna karşın, onlar bile kazanamayacakları bir savaşın içinde olduklarına ve hatta yüzeyde kalan egemenliklerinin yalnızca pahalı bir bedel karşılığında sürdürülebileceğine inanabilirler. Bu yıpratıcı oyuna son vermek doğal olarak gurur kırıcıdır ve yabancı güçler Dienbienphu gibi yerel eylemlerce belirleyici bir yenilgiye pek az uğratıldıkları için her zaman bunu erteleyecek sağlam nedenler bulunur. Amerikalılar hâlâ Saygon'dalar, belki de bir kafeye pek nadir atılan bir bomba dışında görünürde barış içinde burbonlarını içiyorlar. Askeri birlikler hâlâ ülkenin bir ucundan diğerine görünürde canlarının istediği gibi dolaşıyor ve verdikleri kayıplar kendi ülkelerinde trafik kazalarında ölenlerden çok fazla değil. Hava araçları istedikleri yere bomba yağdırıyor; hâlâ "özgür" Vietnam'ın başbakanı olarak çağrılabilecek biri varsa da, yarın bu kişinin kim olacağını öngörmek güç.

Bu nedenle, son bir çabanın terazinin dengesini değiştireceği her zaman savunulabilir: Daha çok tabur, daha çok bomba, daha çok katliam ve işkence, daha çok "toplumsal misyon". Cezayir savaşının tarihi bu bağlamda Vietnam savaşınınkine ilişkin ipuçları vermektedir. Bu savaş bittiğinde, yarım milyon Fransız (dokuz milyonluk toplam Müslüman nüfusa ya da Fransız yanlısı beyaz nüfusu saymazsak her on sekiz yerliye karşılık bir asker) orada üniforma giyiyordu ve ordu hâlâ daha fazlasını istemekteydi, Fransız Cumhuriyetinin

yıkımı dahil.

Böylesi koşullar altında bir tarafın kaybettiğine karar vermek güçtür ancak başka hiçbir kararın anlamlı olmadığı zamanlar vardır. Bazı yönetimler bunu diğerlerinden önce kavrayabilir. Britanya, İrlanda ve İsrail'i askeri konumu savunulamaz hale gelmeden çok önce boşalttı. Fransızlar, Vietnam'da dokuz Cezayir'de yedi yıl uğraştılar ama sonunda gittiler. Zaten, başka seçenek var mıdır ki? Kabile üyelerini sınırlara yaptıkları baskınlar gibi yerel ya da marjinal gerilla eylemlerinin eski tarzı, bir ülkenin ya da orada yaşayanların gündelik yaşamına hiç girmemiş çeşitli görece ucuz çeşitli aygıtlarla tecrit edilebiliyor ya da kontrol altına alınabiliyordu. Birkaç hava filosu zaman zaman köyleri bombalayabilir (Britanyalıların iki savaş arasında Ortadoğu'da kullanmayı sevdikleri bir yöntem), askeri bir sınır bölgesi saptanabilir (Hindistan'ın eski kuzeybatı sınırındaki gibi) ve uç olaylarda yönetim uzak ve huzursuz bölgeyi yalnızca sorunun yayılmaması için önlemler alıp bir süreliğine gizlice kendi işleyişine bırakabiliyordu. Vietnam'ın bugünkü –ya da Cezayir'in 1950'lerin sonundaki– durumunda bu işe yaramaz. Artık insanlar eski tarzda yönetilmek istemiyorlarsa yapabilecek fazla bir şey yoktur. Elbette, 1956'da Güney Vietnam'da Cenova Sözleşmeleri ile şart koşulan seçimler yapılmış olsaydı insanların görüşleri çok daha az bir bedel ödenerek öğrenilebilirdi.

Bu, isyan karşıtlarını nerede bırakır? Gerilla savaşının başarılı bir devrimin değişmez reçetesiymiş ya da şimdi olduğu gibi beklentileri, sınırlı sayıda görece az gelişmiş ülkeden daha fazla yerde gerçekçiymiş gibi davranmak mantıksızlık olurdu. Bu nedenle, "isyancı karşıtı" kuramcılar *her zaman* kaybetmeleri gerekmediği düşüncesiyle rahatlayabilirler. Ancak, konunun özü bu değildir. Gerilla savaşı, herhangi bir nedenle tam anlamıyla ulusallaşıp ulus ölçeğinde yayıldığında ve resmi yönetimi kırsal bölgenin geniş uzamlarından çıkardığında, onu bozguna uğratma şansı sıfırdır. Mau Mau'ların Kenya'da yenilgiye uğratılmış olması Vietnam'daki Amerikalılara bir yararı olmaz –özellikle Kenya'nın şimdi bağımsız olduğunu ve Mau Mau'ların ulusal mücadelenin öncüleri, kahramanları sayıldığını anımsamamızın çok az yardımı dokunur. Burma hükümetinin gerillalar tarafından devrilmiş olması, hiçbir zaman Cezayir'deki Fransızlara yardım etmedi. Başkan Johnson'un sorunu Filipinler değil

Vietnam'dır ve Vietnam'daki durum kaybedilmiştir.

Böylesi bir durumdan geride kalan yanılsama ve terördür. Washington'un bugünkü siyasetinin tüm rasyonalizasyonları Cezayir'de sezinlenmiştir. Bize, Fransız resmi sözcü tarafından, sıradan Cezayirlinin Fransa'nın yanında olduğu ya da, gerçekte Fransız yanlısı değilse bile, salt barış ve dinginlik istediği, ancak FLN tarafından terörize edildiği söylendi. Hemen hemen haftada bir defa bize durumun düzeldiği, artık istikrarın sağlandığı, önümüzdeki aylarda düzen güçlerinin inisiyatifi yeniden ele alacakları ve kendilerine gerekenin yalnızca bir kez daha birkaç bin asker ve birkaç milyon frang olduğunu söylediler. İsyanın yabancı sığınaklardan ve malzeme kaynaklarından yoksun kaldığında kısa zaman içinde söneceği söylendi. O sığınak (Tunus) bombalandı ve sınır hava geçirmezcesine mühürlendi. Bize, yalnızca Kahire'deki bozguncu büyük Müslüman Merkez saf dışı edilebilirse her şeyin yoluna gireceği söylendi. Fransızlar bu nedenle Mısır'a savaş açtı. Son evrelerde bize *yalnızca belki* Fransızlardan *gerçekten* kurtulmak isteyen bazı insanlar olabileceği ancak FLN açıkça Cezayir halkını değil yalnızca düşman hatlarına gizlice sızmış ideolojik nitelikli bir çeteyi temsil ettiği için onlarla anlaşmanın Cezayirlilere büyük bir haksızlık olacağı söylendi. Bize söylenmeyen tek şey Fransızların gerek duydukları zaman nükleer silah kullanacağıydı. Bu söylenmedi, çünkü o zaman Fransızların nükleer silahı yoktu. Sonuç ne oldu? Cezayir bugün FLN tarafından yönetiliyor.

Yanılsamaları gerçek kılan araç çoğunlukla –durumun gerektirdiği biçimde– sivillere uygulanan terördür. Sivillere karşı, ürkmüş ve bu tür bir savaşta herhangi bir sivilin düşman savaşçısı olabileceği gerçeği ile korkuya kapılmış askerlerin uyguladığı, halka yönelik misillemeler ile doruğa ulaşan eski moda terör uygulanır –Nazilerin Lidice ve Oradour'u gibi– köylerin yerle bir edilmesi. Zeki gerilla karşıtları, yerel nüfusu bütünüyle düşman edeceği için bu tarz teröre yeşil ışık yakmazlar. Yine de, bu türden terör ve misillemeler gerçekleşir. Dahası, bilgi alabilmek için tutsaklara daha titiz işkence yapılacaktır. Geçmişte bu tür işkencelere bazı ahlak sınırları getiriliyordu, ancak ne yazık ki, bizim zamanımızda değil. Aslında insanlığın temel tepkelerini öylesine unuttuk ki, Vietnam'da işkenceciler ile kurbanların fotoğrafını çekiyor ve bunu basına sunuyoruz.

Tüm modern savaşların temelinde yatan ikinci tür terörün hedefleri aslında savaşçılardan çok sivillerdir. (Hiç kimse başka bir amaç için nükleer silahlar geliştirmez.) Ortodoks savaşta, ayrımsız kitlesel imhanın amacı, halkın ve yönetimin moralini bozmak ve herhangi bir ortodoks savaşın bel bağlamak zorunda olduğu sanayi ve yönetim tabanını yok etmektir. Gerilla savaşında sözü edilen görevlerin hiçbirini gerçekleştirmek bu kadar kolay değildir, çünkü imha edilecek kente, fabrikaya, iletişim aracına ya da başka tesise ve gelişmiş bir devletin hassas merkezî yönetim aygıtına benzer hemen hiçbir şey yoktur. Öte yandan, daha mütevazı bir başarı tüm bunların acısını çıkarabilir. Terör tek bir alanın bile gerillalardan desteğini çekmesi konusunda ikna etse ve böylece gerillaları başka yere sürse bile bu gerilla karşıtları için net bir kazançtır. Bu nedenle, bombalama ve rasgele yakıp yıkmayı sürdürme eğilimi, varolan donanım ve paranın tümünü kullanmadan Güney Vietnam'ın tüm yüzeyinden yaşayan her şeyi kazıyıp atabilecek ABD gibi ülkeler için karşı konulmazdır.

Son olarak, Birleşik Devletlerin şu anda uygulamakta olduğu o en umutsuz ve gözü dönmüş bir terör biçimi vardır: Gerillaların durmasını bir şekilde sağlayamazlarsa savaşı diğer uluslara yayma tehdidi. Bunun akla uygun bir özrü yoktur. Vietnam Savaşı gerçekten Dışişleri Bakanlığının öykündüğü gibi, yani "eşzamanlı ve yöresel isyana yol açmayan dolaylı bir yabancı saldırı" olsaydı Kuzey Vietnam'ı bombalamak gerekmeyecekti. Vietkong, tarihte İspanya'da 1945'ten sonra ortaya çıkan, yerel gazetedeki öyküler ile İspanyol polisinin birkaç yayını dışında pek az iz bırakarak sönen gerilla savaşı başlatma girişiminden daha büyük bir önem taşımayacaktı. Tam tersine, Güney Vietnam halkı şu anda onların hükümeti olduğunu öne süren herhangi bir generalin yanında yer alsaydı ya da yalnızca barış içinde kendi başına bırakılmak isteseydi, her ikisi de gerilla hareketleri yaşamış ya da yaşamakta olan komşu Kamboçya ya da Burma'dan fazla sorunla yüz yüze gelmeyecekti.

Ancak, artık açıktır ki ve hep açık olması gerekiyordu, Vietkonglular sessizce uzaklaşmayacak ve hiçbir mucize öngörülebilir gelecekte Güney Vietnam'ı istikrarlı bir komünizm karşıtı cumhuriyete dönüştürmeyecek. Uzak Doğu'da konvansiyonel bir büyük kara savaşı olmaksızın Vietnam'da bir askeri çözümün gerçekleşemeyeceğini ve er ya da geç ABD bir konvansiyonel savaşı kazanama-

yacağını anladığında tırmandırarak dünya savaşına dönüştüreceğini birçok devlet bilmektedir –İngiltere gibi bir iki tanesi Washington'a bunu söyleyemeyecek kadar bağımlıdır. Ve bu savaşa yüz binlerce ABD askeri katılacaktır. Çünkü hiç kuşkusuz hatır için bir müfreze ya da sağlık ekibi göndermeye istekli olan ABD'nin müttefikleri kendilerini bu tür bir çatışmaya ciddi biçimde karıştıracak kadar aptal değillerdir. Ortalığı biraz daha karıştıracak baskı ve Pentagon'un Vietnam'a ilişkin pek çok yanılsamasından intihara en yakın olana duyduğu inanç –bütün kartlar açıldığında Kuzey Vietnamlıların ve Çinlilerin nükleer savaş korkusu ile yenilgiyi ya da geri çekilmeyi zorla kabul edeceği– artacak.

Kuzey Vietnamlılar ve Çinliler üç nedenden ötürü bu yolla terörize edilemezler. Birincisi (bilgisayarlar ne derse desin) hiç kimse, istikrarlı ve barış içinde bir dünyaya içtenlikle ilgi duyan Birleşik Devletler hükümetinin Vietnam üzerinde nükleer bir savaşı gerçekten başlatacağına inanmaz. Florida açıklarındaki Sovyet roketlerinin Washington için yaşamsal bir sorun olması gibi Güney Vietnam da Hanoi ve Pekin için son derece önemlidir. Ancak Birleşik Devletler için Vietkong, tıpkı Küba roket üslerinin Kuruçev için taşıdığı marjinal aciliyet gibi saygınlığını koruma sorunudur. Ruslar Küba'da yelkenleri suya indirdiler çünkü onlar için bu, nükleer ya da konvansiyonel herhangi bir dünya savaşına değmezdi. Birleşik Devletlerin dünya barışıyla ilgilendiği ve saygınlığını kurtarmak için bir formül bulunabileceği varsayılarak Güney Vietnam'dan aynı nedenle vazgeçmesi gerekir.

İkincisi, Birleşik Devletlerin Güney Vietnam'da yerleşmek için sahici bir hazırlık içinde olmadığı varsayımından hareket ederek nükleer tehdidin uzun dönemde işe yaramayacağıdır. Çünkü Kuzey Vietnam, Çin ve birkaç başka ülke teslim olmanın ABD'nin yeni taleplerinden başka bir şey getirmeyeceği sonucuna varacaklardır. Bugünlerde Washington'da "Münih"ten o kadar çok söz ediliyor ki, öbür tarafın Münih'e ne kadar benzediği çok zaman gözden kaçırılıyor. Kendisini, savaşta olmadığı bir ülkeyi bombalamakta özgür sayan bir yönetim, Çin ve Kuzey Vietnam bunun kendilerinden istenecek son geri çekilme olduğuna inanmayı reddederlerse şaşıramaz. Birleşik Devletler yönetiminin de bildiği gibi, bugün ülkelerin dünya savaşıyla hatta nükleer savaş tehlikeleriyle karşı karşıya gelmekte istekli olduğu du-

rumlar vardır. Çin ve Kuzey Vietnam için Güney Vietnam bu tür bir durumdur ve Çinliler bunu zaten açıkça belirtmiştir.

Üçüncüsü ve sonuncusu, Çin ve Kuzey Vietnam'a karşı nükleer silah tehdidi görece etkisizdir çünkü bu savaşan *sanayileşmiş* ülkeler için daha uygun olduğu varsayılan bir tehdittir. Bu tehdit, modern savaşta bir ülkenin ya da halkın belkemiği kırıldığı için yenilgiyi kabul edeceği anın geleceğini varsayar. Bu, küçük ve orta ölçekli sanayileşmiş ülkeler kadar büyükler (Birleşik Devletler dahil) için de nükleer savaşın kaçınılmaz sonucudur, ancak görece azgelişmiş ve özellikle Çin kadar dev boyutlu bir ülke için zorunlu sonuç değildir. Çin'in (SSCB olmadan) Birleşik Devletleri yenilgiye uğratma şansı olmadığı kesinlikle doğrudur. Bu ülkenin konumu, ona herhangi bir gerçekçi anlamda yenilgiye uğratılamama gücünü vermektedir. Onun birkaç nükleer bomba belirtisi yok edilebilir, sanayileri, kentleri ve 700 milyon yurttaşının büyük bir bölümü de. Ancak, bunların tümü ülkeyi yalnızca Kore Savaşı döneminde durduğu yere geri götürür. Basitçe, ülkeyi fethedecek ve topraklarına yerleşecek yeterli sayıda Amerikalı yoktur.

Amerikan generallerinin (ve sanayileşmiş toplumlardan elde edilen varsayımlarla savaş hesapları yapan herkesin) nükleer bir tehdidin Çinliler tarafından ya inanılmaz ya kaçınılmaz sayılacağının, ancak belirleyici öğe olarak kabul edilemeyeceğinin ayırdına varması önemlidir. Çinliler, hiç kuşkusuz, büyük bir savaşa, özellikle nükleer savaşa, kaçınılmazlığına inansalar bile güle oynaya koşmayacaklardır, ancak nükleer savaş tehdit olarak işe yaramayacaktır. Kore'de olduğu gibi, doğrudan saldırıya uğrayana ya da tehdit edilene kadar savaşa girme olasılıkları düşüktür. Bu nedenle Amerikan siyasetinin ikilemi varlığını sürdürmektedir. Dünyanın geri kalanından üç kat fazla nükleer bombaya sahip olmak çok etkileyicidir, ancak insanları Bay Mc George Bundy'nin onaylamadığı devrimler yapmaktan alıkoymamaktadır.

Nükleer bombalar Vietnamlıların şu anda sürdürmekte olduğu türden gerilla savaşlarını kazanamaz ve bu tür silahlar olmadan o bölgede konvansiyonel savaşların bile kazanılması olası değildir. (Kore Savaşı en iyi halinde, berabere biten bir oyundu.) Nükleer savaşlar kaybedilmiş küçük bir savaşın kazanılması için tehdit olarak kullanılamaz, hatta orta-boy bir savaşı kazanmak için de iyi bir tehdit

unsuru değildir çünkü halk katledilebilir ama düşman teslim olmaya zorlanamaz. Birleşik Devletler güneydoğu Asya'nın gerçeklikleriyle uzlaşabilirse kendisini tam da daha önce durduğu yerde bulacaktır: Dünyanın, hiç kimsenin meydan okumak istemediği –bunun nedeni yalnızca, kimsenin bunu yapabilecek güçte olmamasıdır– bir konuma ve etkiye sahip ancak, geçmişin ve bugünün tüm güçleri gibi, bütünüyle hoşlanmadığı bir dünyada yaşamak zorunda olan en ürkütücü gücü. Bu uzlaşmaya varamazsa, er ya da geç o roketleri fırlatacaktır. Tehlike, çocuksu süper güçlerin ünlü hastalığına –muktedir olmaktan bir dokunuş– tutulmuş Birleşik Devletlerin gerçekle yüzleşmektense nükleer savaşa kaymasındadır.

Bölüm 15

1968 Mayısı

Bu makale ilk olarak 1969 yılında New York Review of Books *'ta yayımlandı. Bin yıllık umudu simgeleyen anların üzerlerinden zaman geçmeden incelenmesine pek az rastlanır. Paris'te 1968 bu anlardan biriydi. Köylülerin hareketleri gibi (bkz. bölüm 11, 12) öğrencilerinki de anonim ve güçlüydü, liderden çok sözcüleri vardı ve temelde, içinde yaşadıkları ve şiddetle sarsabilecekleri devletlerin siyasetleri ile ilgilenmiyordu. Köylü hareketinden ayrı olarak, onların ilgilendiklerini ve istediklerini anlamak daha güçtü. Bu bölüm, o zamanın aydın gözlemcilerinin bu hareketleri ne dereceye kadar kavrayabildiklerini ve kavrayamadıklarını göstermektedir (ayrıca, bkz. bölüm 17). Yine de, 1968'de yazmakla, 1968 şokunun Fransa'nın ve etkilenen öteki ülkelerin siyasal sistemleri üzerindeki uzun dönemli etkilerini hafife aldım.*

Kahinler için olağanüstü kötü bir dönem olan 1960'ların sonundaki pek çok beklenmedik olay arasında, Fransa'daki Mayıs 1968 hareketi, en şaşırtıcı ve solcu entelektüeller için olasılıkla en heyecan verici olandı. Görünüşte Mao Tse-tung ve Fidel Castro dahil olmak üzere, pratikte yirmi beş yaşın üzerindeki hiçbir köktencinin

inanmadığı olguyu, yani gelişmiş bir sanayi ülkesinde devrimin, barış, refah ve görünürde siyasal tutarlılık koşulları altında mümkün olduğunu sergiliyordu. Devrim başarıyla sonlanmadı ve göreceğimiz gibi, başarıya ulaşmasının zayıf bir olasılıktan öteye geçip geçmediği üzerine birçok tartışma vardır. Yine de, Avrupa'nın en kibirli ve kendine en çok güvenen siyasal rejimi çöküşün eşiğine getirildi. De Gaulle kabinesinin çoğunluğunun ve büyük olasılıkla generalin kendisinin, neredeyse kesinlikle yenilgiyi beklediği bir dönem yaşandı. Bu, iktidar yapısı içinde yer alan hiç kimsenin yardımı olmadan sıradan insanların popüler halk hareketi ile başarıldı. Bu hareketi başlatan, esinleyen ve can alıcı anlarda edimsel olarak temsil eden ise öğrencilerdi.

Olasılıkla başka hiçbir devrimci hareket daha yüksek bir kitap okuyan ve yazan insan yüzdesi barındırmıyordu ve bu nedenle, Fransız yayıncılık sektörünün sınırsız görünen talebi karşılamak için zaman yitirmeden baskıya girmiş olması şaşırtıcı değildir. 1968'in sonunda Mayıs olaylarını konu alan en az elli iki kitap çıkmıştı ve akım hâlâ sürmekte. Bunların tümü sıcağı sıcağına hazırlanmış işler, bazıları yazıların yeni baskıları, basın görüşmeleri, banda alınmış konuşmalar ile şişirilmiş makalelerden başka bir şey değil.

Buna karşın, becerikli insanlar tarafından yürütüldüğünde sıcağı sıcağına incelemelerin değerli olmaması için bir neden yok ve Paris'in Latin Mahallesi onlardan metrekare başına, olasılıkla dünya üzerindeki herhangi bir noktadan daha fazla barındırıyor. Her koşulda, Fransa'nın devrimleri ve karşı devrimleri kendi dönemlerinde, sıcağı sıcağına hazırlanmış seçkin tarih yapıtlarına sahiptir. Bunların en unutulmazı Karl Marx'ın *Louis Bonaparte'ın Onsekizinci Brumaire*'idir. Dahası, Fransız entelektüeller, sadece sayıca çok olmakla ve kendilerini rahat ve akıcı biçimde ifade etmekle kalmıyor, yıllarca ikinci iş olarak pek cömert sayılmayan yayıncılar için eleştiri ve başka çalışmalarla terbiye edilmiş bir yetenek olan hızlı ve bol yazmaya da alışmış bulunuyorlar. Kitaplar, görkemli ve vazgeçilmez *Le Monde*'un başı çektiği gazete yazıları ve eleştirileri ile tipik Parisli devrimcinin anlattıkları toplandığında yaşananlar ve yaşanmış gibi aktarılanlar birkaç bin sayfayı bulur.

Bu literatür yığınında neyi keşfedebiliriz? Açık farkla en büyük bölüm hareketi açıklamaya, doğasını ve toplumsal değişime olası

katkılarını çözümlemeye çalışmaktadır. Önemli bir oran, hareketi – ezici çoğunluğunu yazarların oluşturduğu– az çok özgün ve özel dilekleri bulunan sempatizanlarının çözümsel kategorilerden birine ya da başkasına oturtmaya çalışır. Bu oldukça doğaldır. Ancak, bize bir başka *Onsekizinci Brumaire*, yani 1968 Mayısının siyaseti üzerine bir çalışma, sağlamaz. Güncel olaylar, hiç şüphesiz çoğu Fransız entelektüelin zihnine öyle bir canlılıkla kazınmıştır ki, bu olaylara ilişkin her şeyi zaten bildiklerini düşünmektedirler. Bunalımın tutarlı çözümsel anlatısına en yakın çalışmanın iki Britanyalı gazeteci tarafından –Seale ve Mc Conville– yazılmış olması rastlantı değildir. Bu anlatı, sıradışı olmamasına karşın yetkindir, sevimlidir ve Latin Mahallesindeki çeşitli ideolojik grupların karmaşık kısaltmalarının ne anlama geldiğini dikkatle açıklamasından ötürü Fransız olmayanlar için paha biçilmez değerdedir.

Yine de, 1968 Mayısı de Gaulle'ü devirmenin eşiğinden dönmüş bir devrim ise, gerçekleşenleri olanaklı kılan oluşum, hareketten birkaç hafta öncesi, hareketi başlatmak için kampüs hiziplerinin dalaşması çözümlemeye değerdir. Bu nedenle, devrimci güçlerin doğasını ve yeniliğini bir yana bırakarak başlangıçtaki başarılarını ve nispeten hızlı başarısızlıklarını konu alan daha az heyecan verici soruyu netliğe kavuşturmaya çalışmak yararlı olabilir.

Devrimci güçlerin hareketlenmesinde iki aşama vardı –bu açıktır– ve her ikisi de hükümet, resmi muhalefet ve hatta önemli solcu yazın entelektüellerinin Paris'teki gayrı resmi ancak tanınmış muhalefeti için bile bütünüyle beklenmedikti. (Yerleşik solcu entelijansiya Mayıs olaylarında önemli hiçbir rol oynamadı. Jean-Paul Sartre, büyük incelik ve sezgiyle, karşısında yalnızca bir röportajcı gibi davrandığı Daniel Cohn-Bendit'in önünde kendisini geri çekerek bu durumu kabul ettiğini gösteriyordu.) Kabaca 3 ve 11 Mayıs arasına rastlayan ilk aşama öğrencileri hareketlendirdi. Hükümetin dikkatsizliği, kendinden hoşnutluğu ve aptallığı sayesinde, kent dışında bir kampüsteki eylemcilerin hareketi Paris'teki hemen hemen tüm öğrencilerin halktan engin destek alan kitle hareketine –bu aşamada Parislilerin yüzde 61'i öğrenci yanlısıydı ve yalnızca yüzde 16'sı öğrencilere kesinlikle düşmandı– ve sonra da Latin Mahallesinin bir tür simgesel darbesine dönüştürüldü. Hükümet durum karşısında geri çekildi ve böylece, hareketin taşraya ve özellikle işçilere sıçramasını sağladı.

Hareketlenmenin ikinci aşaması, 14 Mayıs ile 27 Mayıs arası, özde, Fransa ve olasılıkla herhangi bir başka ülkenin tarihindeki en büyük kendiliğinden genel grevden oluşuyordu ve işçilerin, resmi sendika liderleri ile hükümet arasında kendi adlarına yapılmış sözleşmeyi reddetmeleriyle doruğa ulaştı. Bu dönem boyunca, halk hareketi inisiyatifi elinde tuttu. Hazırlıksız yakalanan hükümet kendisini toparlayacak güçten yoksundu ve giderek yılgınlığa sürükleniyordu. Aynı şey, bu zaman sürecinde edilgin, hatta felç olmuş tutucu ve ılımlı görüş için de geçerliydi. Sonunda De Gaulle'ün 29 Mayıs-'ta harekete geçmesiyle durum hızla değişti.

Gözlemlenecek ilk olgu, yalnızca ikinci evrenin devrimci olasılıklar yaratmış olduğudur (başka bir biçimde ifade etmek gerekirse, hükümete karşı-devrimci eyleme başlama gereksinimi yaratmıştır). Kendi başına öğrenci hareketi bir dertti, ancak siyasal bir tehlike oluşturmuyordu. Yetkililer bunu büyük ölçüde hafife aldılar ancak bunun nedeni, çoklukla kendilerine daha önemli görünen başka üniversite sorunlarını ve çeşitli bakanlıklar arasındaki bürokratik iç savaşı düşünüyor olmalarıydı. Mayıs hareketinin hemen ardından yazılan en aydınlatıcı kitabın yazarı Touraine'nin doğru olarak belirttiği gibi, Fransız sistemindeki yanlış, fazlasıyla Napolyon'vari olmasında değil, sonunda bir devrime dönüşen 1848 isyanlarında benzer biçimde hükümeti hazırlıksız yakalanan Louise-Phillip rejimine gereğinden çok benzemesindedir.

Yine de, öğrenci hareketine yeterince önem verilmemesi, onu, paradoksal olarak işçilerin harekete geçmesinde en önemli ateşleyici haline getirdi. Hareketi hafife alan ve görmezden gelen hükümet, onu güç kullanarak dağıtmaya çalıştı. Öğrenciler evlerine gitmeyi reddettiğinde vurulma ile açık, onur kırıcı bir geri çekilme arasında tercih yapmak zorunda kaldılar. Ancak, vurulmak için nasıl seçebilirlerdi ki? İstikrarlı sanayi toplumlarında katliam (yabancılara yöneltilmediğinde) hükümetin bel bağladığı kamuoyunun yargısını yerle bir ettiği için en son başvurulan yöntemlerden biridir. Demir yumruk bir kez kadife eldiven içine gizlendiğinde bunu ortaya çıkarmak siyasal açıdan çok tehlikelidir. Öğrencileri, saygın orta sınıfın çocuklarını katletmek, siyasal açıdan işçi ve köylüleri öldürmekten bile daha az çekicidir. Öğrenciler, yalnızca rejimi tehlikeye sokmayan bir avuç silahsız çocuk oldukları için hükümetin önlerinde geri çekil-

mekten başka seçeneği yoktu. Ancak, bu yolla, sakınmaya çalıştığı durumun ta kendisini yarattı. Güçsüzlüğünü sergilemiş gibi göründü ve öğrencilere ucuz bir zafer kazandırdı. Zeki bir adam olan Paris polis şefi, bakanına, karşı tarafça görülebilecek bir blöf yapmaktan kaçınmasını söylemişti. Öğrencilerin bunun bir blöf olduğuna inanmaması durumun gerçekliğini değiştirmez.

Bunun aksine, işçilerin hareketlenmesi rejimi gerçekten tehlikeli bir konuma soktu. De Gaulle'ün en sonunda orduyu çağırarak son silahı –iç savaş– kullanmaya hazırlanmasının nedeni buydu. Bu, darbe birilerinin ciddi hedefi olduğu için yapılmadı, çünkü ne bunu isteyebilecek olan öğrenciler ne de kesinlikle istemeyen işçiler bu tür siyasal terimlerle düşünüyor ya da davranıyorlardı. Ordunun çağrılmasının nedeni, hükümet otoritesinin gittikçe artan parçalanışının bir boşluk yaratması ve uygulanabilir tek hükümet seçeneğinin kaçınılmaz biçimde Komünist Parti egemenliğinde bir halk cephesi olmasıydı. Devrimci öğrenciler bunu özellikle önemli bir siyasal değişim olarak değerlendirmemiş olabilirler ve çoğu Fransız neredeyse kesinlikle bunu az çok isteyerek kabul eder.

Aslında uzun zamandır eski rejimlerin yıkılıp yenilerinin kabul edilmesi gerektiği anı belirlemeye alışkın, Hobbescu iki kurum, Fransız polisi ile ordusunun bile, yasal olarak kurulmuş bir halk cephesi hükümetini savaşmaya zorunlu oldukları bir darbe olarak görmeyecekleri bir moment vardır. Bu halk cephesi kendi içinde devrimci olmayacaktı –iktidarı ele geçirme biçimi dışında– ve devrimci sayılmayacaktı. Öte yandan, bunalımın devrimcilerin dahi beklemiş olabileceği bir başka olumlu siyasal sonucunu akla getirmek güçtür.

Ancak, Halk Cephesi, Gaullizmin dağılmasıyla ortaya çıkan boşluğu doldurmaya hazır değildi. İttifakta yer alan ancak komünist olmayanlar ayak sürüyordu. Çünkü bunalım, kendileri birkaç siyasetçi dışında hiç kimseyi temsil etmezken en güçlü sendika federasyonunu elinde tutan o günlerin gerçekten tek önemli sivil gücü olan Komünist Parti yeni hükümeti kaçınılmaz biçimde egemenliği altına alacak konumda olduğunu sergiledi. Bunalım, seçim hesaplarına dayalı yapmacık siyaseti saf dışı ederek yalnızca gerçek güç siyasetini görünürde bıraktı. Buna karşılık, komünistlerin öbür karşıt gruplarla yapacakları zorunlu evliliğin tarihini erkene alacak hiçbir araçları yoktu. Bunun nedeni, kendilerinin de seçim oyununu oynamalarıydı.

Eylemleriyle onları iktidarın kıyısına getiren kitleleri harekete geçirmemiş ve müttefikleri zorlamak için bu eylemi kullanmayı düşünmemişlerdi. Öte yandan, Philippe Alexandre'a inanılırsa, grevi, kendilerini asıl önemli işleri olan müttefiklerini hizada tutmaya yoğunlaşmaktan alıkoyacak bir şey sayıyor gibi görünüyorlardı.

Zekasıyla kötü bir ün edinmiş siyasetçi De Gaulle hem karşıtlarının hızlarının kesildiği hem de inisiyatifini geri kazanma şansının belirdiği anın ayırdına vardı. Tutucu bir rejim, çok yakında gerçekleşmesi beklenen komünistlerin önderliğindeki halk cephesi karşısında son kozunu oynayabilirdi: devrim korkusu. Taktik açısından, bu iyi düşünülmüş bir gösteriydi. De Gaulle ateş etmek zorunda bile değildi. Gerçekte, tüm Mayıs bunalımının en tuhaf özelliklerinden biri, güç denemesinin, daha çok eski zamanlardaki Çinli generallerin dillere destan manevraları gibi, baştan sona simgesel olmasıdır. Hiç kimse ciddi olarak birilerini öldürmeye çalışmadı. Kayda değer bir sayının dayak yemesine karşın gerçekte belki beş kişi öldürüldü.

Her ne olduysa, hem De Gaulle yandaşları hem de devrimciler Fransız Komünist Partisini, ya devrim planı yapmakla ya da bunu sabote etmekle suçlamakta birleştiler. Tartışmanın iki yanı da Komünist Parti'nin Mayıs olaylarındaki can alıcı rolünü belirtmek dışında büyük bir anlam taşımaz. KP, açıkça, tek sivil örgüttü ve muhalefetin hem etkisini hem de kaynağını elinde tutan tek siyasal bölümüydü. İşçilerin öğrencilerle aynı biçimde devrimci olduğunu ya da KP'den nefret ettiğini varsaymadığımız takdirde bu gerçekten şaşırtıcı değildir.

Ancak, işçilerin kesinlikle liderlerinden çok daha ileride olmalarına karşın, örneğin Genel İşçi Federasyonu'nun aklına gelmemiş olan sanayide toplumsal kontrol önerilerini ortaya atmadaki hazırlıklı oluşları, Mayıs'ta önderler ile izleyicileri arasındaki ayrılıklar edimselden çok potansiyeldi. Komünist Parti'nin siyasal önerileri neredeyse kesinlikle çoğu işçinin isteklerini ve oldukça kesinlikle Fransız solunun geleneksel düşünce tarzını yansıtıyordu ("cumhuriyeti savunmak", "solda birlik", "halk hükümeti", "tek kişilik iktidara son" vs.). Genel grev konusunda, sendikalar hiç zaman yitirmeden yönetimi ele aldı. Sendika önderleri hükümet ve patronlarla anlaşıyorlardı ve kötü bir toplu sözleşmeyle dönene kadar onlara karşı büyük bir başkaldırı beklemek için hemen hiçbir neden yoktu. Kısa-

cası, öğrenciler isyanlarını De Gaulle ve (öğrenci liderlerinin çoğunun ihraç edildiği ya da ayrıldığı) Komünist Parti'ye karşı eşit bir düşmanlık ruhuyla başlatırken işçiler bunu yapmadı.

Komünist Parti, bu nedenle, hareketli bir durumdaydı. Liderleri her gün durumu değerlendirmek üzere toplanıyordu. Parti, ne yapacağını bildiğini düşünüyordu. Ancak, ne yapıyordu? Sovyet dış siyasetinden ya da başka nedenlerden ötürü, Gaullizmi korumaya çalışmadığı kesindi. De Gaulle'ü devirmenin olanaklı görünmeye başladığı anda, yani kendiliğinden işgal eylemlerinin yayılmaya başlamasından üç ya da dört gün sonra, kendisinin ve Halk Cephesi'nin iktidar iddiasına resmen sahip çıktı. Öte yandan, darbeyi savunanlarla herhangi bir ilişkisi olmadığını, bunun De Gaulle'ün eline koz vermek anlamına geleceğini sürekli olarak yineledi.

Bu noktada yanılmıyordu. Mayıs bunalımı klasik bir devrimci durum değildi. Böylesi bir durumda, koşullar, umulandan çok daha fazla hassaslaşan rejimde yer alan anı, beklenmedik bir kırılma sonucu çok hızlı gelişir. Oysa hükümetin güçleri ve geniş bir alana yayılmış olan siyasal desteği hiçbir anlamda bölünmüş ya da parçalanmış değildi, yalnızca yolunu şaşırmış ve bir süreliğine felç olmuştu. Devrimci güçler, inisiyatifi elde tutma dışında güçsüzdü. Öğrenciler, örgütlü işçiler ve üniversite eğitimi almış meslek sahipleri tabakasından bazı sempatizanlar dışında, aldıkları destek müttefiklerden çok, Gaullizmden umudunu kesmiş ve eldeki tek seçeneği kabullenmeye hazır gönülsüz ve hatta düşmanca görüş taşıyan büyük bir kitleden geliyordu. Bunalım ilerledikçe Paris'teki kamuoyu Gaullizmin çok daha aleyhine ve eski solun bir biçimde lehine döndü ancak kamuoyu araştırmalarında net bir üstünlük ortaya çıkmamıştır. Halk Cephesi gelmiş olsaydı sonraki seçimi kesinlikle kazınırdı, tıpkı De Gaulle'ün kazanmış olduğu gibi –ancak, bağlılıkların en önemli belirleyicisi zaferdir.

Bu nedenle, Gaullizmi devirmek için en iyi fırsat, kendi kendisini yenmesiydi. Bir noktada –27 ve 29 Mayıs arasında– güvenilirliği öylesine darmadağın olacaktı ki kendi yetkilileri ve izleyicileri bile Gaullizmden ümitlerini keseceklerdi. En kötü siyaset, açık bir tanımı olan ve askeri açıdan etkisiz işçi ve öğrenci azınlık karşısında Gaullizm'e taraftarlarını, devlet aygıtlarını ve kararsızları toparlama şansı vermekti. Greve giden işçileri fabrikalardan zor kullanarak çı-

karmaya isteksiz ordu ve polis bir darbe karşısında bütünüyle güvenilirdi. Böyle söylediler. Aslında De Gaulle'ün toparlanmasının nedeni, kesinlikle, durumu "kızıl devrime" karşı düzenin savunulmasına çevirmiş olmasıydı. Komünist Parti'nin "kızıl devrim" ile ilgilenmiyor oluşu ayrı bir konudur. Partinin genel stratejisi, temelde devrimci olmayan bir durumda beklenmedik bir biçimde rejimi devirme şansını devreden devrimciler de dahil herkese göre doğruydu. Elbette, iktidara gelmek istedikleri varsayıldığında...

Komünistlerin gerçek hataları farklıydı. Devrimci bir hareketin ölçüsü her fırsatta barikatları yükseltme hevesi değil, rutin siyasetin olağan koşullarının işleyişi durduğunda bunun ayırdına varmak ve kendi davranışını buna uyarlamaktır. Fransız Komünist Partisi sınavların her ikisinde de başarısız oldu ve sonuçta, ne kapitalizmi devirmeyi (o zaman bunu yapmak istemiyordu) ne de Halk Cephesini iktidara taşımayı (bunu kesinlikle istiyordu) başarabildi. Touraine'in alay edercesine gözlemlediği gibi, devrimci değil reformcu bir parti olarak bile gerçekten başarısızlığa uğradı. Barikatlar kurulana dek öğrenci hareketinin ciddiyetini, sendika liderlerini kendiliğinden işgaller sıkıştırana kadar işçi hareketinin süresiz genel grev için hazır oluşunu fark etmeyi başaramayarak sürekli, kitlelerin gerisinde kaldı. İşçiler grevi sona erdirme koşullarını reddettiğinde bir kez daha şaşkınlık denizine düştü.

Hem örgütlenmeye hem de halkın büyük desteğine sahip olduğu için, komünist olmayan solun aksine bir kenara itilmedi. Onlar gibi, alışılmış siyaset ve sendikacılık oyununu oynamayı sürdürdü. Kendi yaratısı olmayan bir durumu sömürdü ancak ne liderlik etti, hatta, olasılıkla düşman aşırı sol tarafından işçi hareketindeki konumuna bir tehdit olarak algılamak dışında, ne de bütünüyle kavradı. Komünist Parti, halk hareketinin varlığını ve çehresini tanıyıp buna göre davransaydı, eski soldaki isteksiz müttefiklerini sıraya sokacak ivmeyi elde etmiş olacaktı.

Gaullizmi devirme fırsatları, birkaç günlüğüne gerçek olmasına karşın, hiçbir zaman akla yatkın bir olasılığın üstüne çıkamadığı için bundan fazlası söylenemez. KP, 27-29 Mayıs arasındaki dönüm noktası sayılabilecek günlerde kendisini, beklemeye ve yakarışlarını yayımlamaya mahkum etti. Ancak, böyle zamanlarda beklemek ölümcüldür. İnisiyatifi kaybedenler oyunu da kaybeder.

Rejimi devirme fırsatları salt komünistlerin başarısızlığı yüzünden değil, kitle hareketinin doğasından ötürü de azaldı. Siyasal söylem kullanmasına karşın hareketin kendi içinde hiçbir siyasal hedefi yoktu. Görece belli belirsiz bir ivmeyle su yüzüne çıkmaya hazır derin toplumsal ve kültürel hoşnutsuzluklar olmadan hiçbir toplumsal devrim gerçekleştirilemez. Ancak, temel hedeflere ne kadar uzak olursa olsun, belirli bir amaca yönelik hedefler üzerinde belirli bir yoğunluk sağlanmazsa, bu tür devrimci enerjiler dağılır. Veri bir siyasal ya da ekonomik bunalım, veri bir durum, bu tür kesin düşman ve hedefleri otomatik olarak sağlayabilir: sona erdirilmek zorunda olunan bir savaş, kovulmak zorunda olunan yabancı bir işgalci, 1836'da generallerin darbesine karşı İspanya hükümetini destekleyip desteklememe gibi siyasal yapıda özgün ve sınırlı seçenekleri zorla kabul ettirmeye çalışan bir çatlak. Fransa'daki durum üzerinde yoğunlaşılacak bu tür otomatik hedefler sağlamadı.

Bunun aksine, halk hareketi tarafından ifade edilen ya da biçimlendirilen toplumsal eleştirinin derinliği hareketi belirli bir amaca yönelik hedeflerden yoksun bıraktı. Hareketin düşmanı "sistem"di. Touraine'den bir alıntıyla: "Düşman artık bir toplumsal sınıfa ait bir kişi, hükümdar ya da burjuvazi değildir. İnsansızlaştırılmış, 'ulusallaştırılmış', bürokratikleştirilmiş sosyo-ekonomik gücün eylem biçimleridir." Düşman son biçimini almış bir çehreden yoksundur, bir nesne hatta bir kurum değil, insan ilişkileri programıdır, bir insansızlaştırma sürecidir, sömürenleri ima eden bir sömürü değil, yabancılaştırmadır. Öğrencilerin birçoğu (daha az devrimci işçilerden farklı olarak) gerçek hedef, toplum, tümüyle Gaullizm siyasal olgusu tarafından gözlerden saklanmadıkça De Gaulle'den rahatsızlık duymaz. Halk hareketi, bu yüzden, ya siyasete önem vermiyordu ya da siyaset karşıtıydı. Bu, uzun dönemde hareketin tarihsel önemini ya da etkisini azaltmaz. Kısa dönemde ise ölümcüldür. Touraine'in söylediği gibi, 1968 Mayısı devrimler tarihinde Paris Komününden bile daha az önemlidir. Bugün, batı ülkelerinde devrimcilerin başarıya ulaşabileceğini değil, yalnızca devrimlerin patlak verebileceğini kanıtlamıştır.

Mayıs olaylarını konu alan kitapların birçoğu kısaca saf dışı edilebilir. Buna karşın, Alain Touraine'in kitabı ayrı bir sınıfa dahildir.[1] Yazar, Marksist kökenli bir sanayi sosyologudur. Öğrenci isyanının asıl kıvılcımını ateşleyen Daniel Cohn-Bendit'in Nanterre'de

hocası olmuştur ve öğrenci isyanının ilk evrelerine derinden karışmıştır. Çözümlemesi tüm bunları bir noktaya dek yansıtır. Bu kadar çok şeyin yazıldığı, çoğu düşüncelerin başka bir yerlerde çoktan yazılıp tartışıldığı ortamda değeri özgünlüğünden çok yazarın berraklığında, tarih anlayışında, yanılsamadan yoksunluğunda, işçi hareketleri hakkında bilgisinde ve doğrudan deneyimler yaşamış olmasının dıştan gelen katkısında yatmaktadır. Touraine, örneğin Latin Mahallesi üzerine yazılanların niceliği ile karşılaştırıldığında hakkettiğinden çok daha az aktarılmış ve çözümlenmiş genel grev olgusunun en iyi çözümlemesini yazmıştır. (Çoğu öğrenci ve muhabirlerle bağlantısı olmayan on milyon grevci çıkaran o tesis ve bürolarda neler olduğuna ilişkin hemen hiçbir şey bilmiyoruz.) Yabancı okurlar için, Touraine'in dünyanın diğer bölümleriyle, belirgin olarak Birleşik Devletler ve Latin Amerika, doğrudan tanışıklığı yazara Fransızların doğuştan gelen taşralılığını gidermeye yardımcı olan fazladan bir üstünlük kazandırmaktadır.

Touraine'in savı ayrıntılı ve bileşiktir ancak sözün altında yatan anlamlardan bazılarına işaret edilebilir. Bugün gerçekleşen, daha eski burjuvaziden yeni teknolojik topluma "büyük mutasyondur" ve bu, Mayıs hareketinin de gösterdiği gibi, yalnızca çevrelerde değil merkezde de çatışma ve karşıtlık yaratır. Açığa çıkardığı "sınıf mücadelesinin" ayırıcı çizgisi "orta sınıfın" ortasından ve bir yandaki "tekno-bürokratlar" ile öbür yandaki "profesyonellerin" arasından geçer. Bunların ikincisi, hiçbir anlamda baskının kurbanı olmamasına karşın, modern teknolojik ekonomide, daha eski bir sanayi çağındaki vasıflı işçilerden oluşan seçkinler tabakasına benzer bir olguyu temsil eder ve koşut nedenlerden ötürü sınıf bilincinin yeni evresine açıklık kazandırır:

Mayıs hareketinin baş oyuncusu işçi sınıfı değil profesyoneller adını verebileceğimiz kişilerin oluşturduğu bütündü. Onlar arasında en etkin olanlarsa, bu tür insanların doğrudan ya da dolaylı hizmet verdikleri büyük örgütlerden en bağımsız olanlardı: Öğrenciler, radyo ve televizyon sektöründe çalışanlar, planlama bölümlerindeki teknisyenler, hem özel hem de kamu sektöründeki araştırma elemanları, öğretmenler vs.

Onlar, genel greve, kendilerine özgü nitelikler kazandıran, madencilerin, liman ve demiryolu işçilerinin eski sınıf kollektiviteleri değildi. Onun çekirdeği, bunun doğal sonucunda, yeni sanayilerde yatıyordu: otomotiv-elektronik-kimyasal kompleks.

Touraine'e göre yeni ekonomiye uydurulmuş yeni bir toplumsal hareket doğmaktadır ancak *tuhaf biçimde* çelişkidir. Bu, bir anlamda, yeni bir durumla baş etmek için daha eski deneyimlere dayanan insanların ilkel isyanıdır. Bu, ya militanlık modellerinin yeniden doğuşuna yol açar ya da toplumsal harekete böylesi militanlık deneyiminden yoksun yeni katılanlar arasında, az gelişmiş ülkelerdeki popülist hareketlere ya da on dokuzuncu yüzyıl başındaki işçi hareketlerine benzer bir şey yaratır. Bu tür bir hareket şu anda eski siyasal hatlarda sürdürdüğü savaş açısından değil, geleceğe ilişkin açığa çıkardığı olgu bakımından önemlidir: zorunlu olarak cılız kalmış başarısından çok vizyonu için. Bu vizyonun gücü yüzünden, tıpkı genç proletaryanın 1848'den önce yarattığı gibi 1968'de yaratılan "ütopyacı komünizm", onun eylemsel güçsüzlüğüne bağlıdır. Öte yandan, bu toplumsal hareket ayrıca çağdaşlaşma anlamında bir tür reformculuk, toplumun katı ve az işlek yapılarını –eğitim sistemi, sanayi ilişkileri, yönetim, hükümet– değiştirmeye hizmet edebilecek bir güç içerir ya da ima eder. Devrimcilerin gelecekteki ikilemi burada yatar.

Mayıs ayında yaşanan bu yeni toplumsal hareket devrimciydi, akademik sosyologların ve siyasal bilimcilerin "başat ütopyasını" karşılamak için özgürlükçü komünizmin "karşı ütopyasının" "devrimci" bir formülasyonunu oluşturmak dışında? Touraine, yeni hareketin, Fransa'da katışıksız bir devrimci bunalım üretmesine karşın bireysel davranışın tüm güdümleme ve bütünleme biçimlerine karşı tarihsel nedenlerden ötürü toplumsal mücadeleyi, siyaseti ve "kültür devrimini" birleştirdiği için, bir devrim başarma olasılığının düşük olduğunu savunur. Bugün, "devlet ve sivil toplum arasındaki ayrılmanın giderek yok oluşu" nedeniyle bu üç öğeyi birleştirmeyen bir toplumsal hareket düşünülemez. Ancak bu, aynı zamanda, mücadelenin yoğunlaşmasını ve etkin eylem araçlarının, bolşevik tipte partiler gibi, gelişmesini giderek artan biçimde güçleştirir.

Birleşik Devletlerde, tersine –olasılıkla merkezi devleti ya da proletarya devrimini odaklayacak bir gelenek olmadığı için–, bu tür bir güçler bileşimi olmamıştır. İşleyişsel olmaktan çok belirteç nite-

liği taşıyan kültür isyanı olguları en görünür olanlardır. "Fransa'da" diye yazar Touraine, "hareketin merkezinde toplumsal mücadele yer alırken ve kültürel isyan toplumsal değişim bunalımın neredeyse bir yan ürünüyken Birleşik Devletler'de merkezde olan kültürel isyandır." Bu bir güçsüzlük belirtisidir.

Touraine'in amacı yargılamak ya da kehanette bulunmaktan çok –bunu yaptığı ölçüde eleştirilecektir– Mayıs hareketinin ne bir epizot ne de daha eski toplumsal hareketlerin basit bir devamı olduğunu saptamaktır. Mayıs hareketi "toplumsal tarihte yeni bir dönemin" başlamakta ya da başlamış olduğunu, ancak bu dönemin ayırt edici özelliklerinin Mayıs devrimcilerinin kendilerinden türetilemeyeceğini göstermiştir. Touraine her iki saptamada da büyük olasılıkla haklıdır.

Bölüm 16

Şiddetin Kuralları

1969'da yazılmış bu bölüm ilk bakışta güncelliğini yitirmiş görünmektedir. Kuzey İrlanda'yı bir yana bıraksak bile, "çoğu [insanın] kasten arayıp bulmadıkça yetişkin çağlarını doğrudan şiddet deneyimi yaşamadan geçirebileceği" artık doğru değildir. Yazılı basın ve ekrandaki sürekli artan şiddet seli gerçekliği yansıtmaktadır. Yine de, elinizdeki makale bu gelişmeleri sezinledi. Dolayısıyla, kural ve törelere barbarlık düzeyine inmeye karşı yaptığı çağrı geçerliliğini korumaktadır. Bu bölüm ilk olarak 1969'da New York Society *'de yayımlandı.*

1960'ların sonundaki tüm moda sözcükler arasında "şiddet" neredeyse en çok kullanılan ve en anlamsız olandır. Herkes bundan söz ediyor ancak hiç kimse bunun üzerine düşünmüyor. Birleşik Devletler Şiddetin Nedenleri ve Önlenmesi Ulusal Komisyonu'nun yeni yayımlanan raporunda belirtildiği gibi, 1968'de yayımlanmış olan Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi bu başlıkta bir madde içermemektedir.

Hem moda hem de muğlaklık anlamlıdır, çünkü (simgeci şiir üzerine yazılmışa benzeyen) *Şiddet Çağı* ya da (fiziksel açıdan ga-

yet dingin yaşantılar üzerine yazılmış) *Şiddetin Çocukları* gibi kitapları okumaya eğilimli insanların çoğu dünyadaki şiddetin ayırdındadır ancak bu olguyla ilişkileri öncelsiz ve anlaşılmazdır. Çoğu, kasten arayıp bulmadıkça, yetişkin çağlarını (Amerikalı komisyonun tanımıyla) "insanlara bedensel hasar ya da mala zarar vermek üzere tasarlanmış davranış" ve hatta "başkalarını, başka türlü yapmayacakları davranışlara itmek için edimsel ya da tehdit yoluyla şiddet kullanımı" olarak tanımlanan "zorlama" üzerine doğrudan bir deneyim yaşamadan geçirebilirler.

Normal koşullar altında, bedensel şiddet onlara yalnızca bir doğrudan ve üç dolaylı yolla yansır. Doğrudan olarak, trafik kazası biçiminde her yerde ve her zaman hazırdır. Rasgele ortaya çıkan, kasıt taşımayan, önceden tahmin edilemeyen ve kurbanlarının çoğu tarafından kontrol edilemeyen trafik kazası, barış döneminde, evde ya da büroda çalışan birçok insanı kanayan ve ezilmiş bedenlerle doğrudan ilişkiye sokacak neredeyse tek olasılıktır. Dolaylı biçimiyle, medyada ve eğlence dünyasında her zaman her yerdedir. Çoğu izleyici ve okurun, Britanya'daki gerçek yaşamın en az rastlanır manzarası olan ceset görüntüsüyle karşılaşmadığı gün yok gibidir. Çağımızda hem dile getirmek için elverişli simgelerin bulunduğu ("bomba", "Auschwitz" vs.), sınır tanımayan ve zihinde bütünüyle canlandırılamayan kitle imhasının hem de bedensel şiddetin olağan sayıldığı ve olasılıkla giderek arttığı toplumsal kesim ve durumların varlığının farkındayız. Dinginlik ve şiddet bir arada varolmakta.

Bunlar garip bir biçimde hayali deneyimler ve bu yüzden, popüler psiko-sosyolojik sohbetlerde "saldırganlık" ve siyasette "soykırım" gibi terimlerin sıradışı bir değer yitimine uğramasının gösterdiği gibi, şiddeti tarihsel ve toplumsal bir olgu olarak anlamlandırmakta güçlük çekiyoruz. Liberalizmin varolan düşünceleri, "şiddet" ya da "bedensel zorlama" (kötü ve geriye dönük) ile "şiddet içermeyen" ya da "ahlaksal zorlama" (iyi ve ilerlemenin çocuğu) arasında bütünüyle gerçekdışı bir ayrım bulunduğunu varsaydığı için, bu işi kolaylaştırmıyor. Elbette, insanların birbirlerini yumruklarla yere serme cesaretini kırdığı ölçüde –tüm akıl sağlığı yerinde ve uygar insanların onayladığı bir sakınma– tüm pedagojik indirgemeler gibi buna da yakınlık duyulur. Yine de, liberal ahlakın öbür ürünü, "zorlama asla bir çözüm değildir", önermesi ile birlikte, iyi olanı yürek-

lendirmenin gerçekliği anlamakla uyumsuz hale dönüştüğü bir noktaya geliyor.

Toplumsal olgu olarak şiddet hakkında anlaşılması gereken, salt çoğul biçimde varolduğudur. Şiddetin farklı niteliklerini belirten farklı şiddet düzeylerinde hareketler vardır. Tüm köylü hareketleri katışıksız bedensel gücün manifestosudur ancak bazıları kan dökmemeye alışılmadık derecede dikkat ederken bazıları katliama dönüşür, çünkü yapıları ve hedefleri farklıdır. On dokuzuncu yüzyılın başında İngiliz tarım işçileri mala karşı şiddet göstermeyi yasal ve belirli koşullar altında insanlara hafif şiddet uygulamayı savunulabilir bulmalarına karşın öldürmekten sistemli biçimde sakınmışlardır. Ancak farklı koşullarda (yasak bölgede avlananlar ile avlak bekçileri arasındaki kavgalar gibi) öldüresiye dövüşmekten çekinmiyorlardı. Şiddet içeren hareketin bu çeşitli tip ve düzeylerini özde birbirinden ayrılmaz saymak, baskının yasal özrü ya da "asla zor kullanmaya yeltenmemek" üzerine bir tartışma konusu olmak dışında, gayet boştur. Gene, aynı düzeyde şiddet içeren edimler yasallık ya da meşruluk bağlamında, en azından kamuoyunun zihninde, birbirinden kesinlikle ayrılabilir. Büyük Kalabriyen haydut Musolino "kötü" ya da "günah" sözcüğünü tanımlaması istendiğinde, bunun "Hıristiyanları çok önemli bir neden olmadan öldürmek" anlamına geldiğini söyledi.

Gerçekten şiddet içeren toplumlardaki, normal kan dökme düzeyi bize dayanılmayacak kadar yüksek göründüğünden bunların farkına varmayabilsek de bireysel şiddet onların günlük yaşamlarında temel olduğu için bu "kuralların" her zaman ayırdındadırlar. Filipinler'deki gibi, her seçim kampanyasında meydana gelen ve ölümle sonuçlanan olaylar yüzlerle ifade edilirken, Filipin ölçütlerine göre bunların bazıları mahkumiyete diğerlerinden daha açıktır. Bununla birlikte kurallar vardır. Bunlar Sardinya Adası'nın dağlık bölgelerinde, yabancı gözlemciler tarafından yasal terimlerle resmen tanımlanmış, geleneksel yasalara dayalı gerçek bir kurallar düzeni oluşturur.[1] Örneğin, keçi hırsızlığı, keçinin sütü hırsızların ailesi tarafından kullanılmıyorsa, zarara uğrayana karşı bir kin ya da açık bir "incitme" amacı yoksa keçiyi çalanda "suç" bulunmuyordu. Bu durumda, intikam çok daha ciddi boyutludur ve ölüme dek varır.

Öldürme zorunluluğu ne denli bağlayıcı olursa olsun, karşılıklı katliama girişmiş kan davalı ailelerin üyeleri, talihsizlik sonucu bir

izleyici ya da yabancının öldürülmesiyle gerçekten derinden sarsılacaktır. Şiddetin gerçekleştiği durumlar ve bu şiddetin doğası, en azından kuramda, açıkça görmezden gelinmektedir. İrlandalının ünlü sorusu gibi: "Bu kişisel bir dövüş mü yoksa herhangi biri katılabiliyor mu?" Dolayısıyla, yabancılara yansıyan edimsel tehlike, bizim toplumlarımızdakinden kesinlikle daha yüksek olmasına karşın, hesaplanabilir düzeydedir. Olasılıkla, denetim altında tutulmayan tek zorlama edimi toplumsal açıdan üstün konumda olanların toplumsal açıdan aşağıda olanlara (neredeyse tanım itibariyle kendilerinin karşısında hiçbir hakka sahip olmayanlara) uyguladıklarıdır ve bunda bile, olasılıkla bazı kurallar geçerlidir.

Doğrusu, bu tür şiddet kurallarından bazıları bize hâlâ tanıdık gelmektedir. Örneğin, tüm idamların arzu edilmezliğine inanan idam karşıtları neden kampanyalarının bu denli büyük bir bölümünü niçin kimi zaman masum insanların da idam edildiği savına dayandırmaktadırlar? Çünkü, olasılıkla birçok idam karşıtı da içinde olmak üzere pek çoğumuzda, "masumların" öldürülmesi nitel olarak "suçluların" öldürülmesinden farklı bir tepki uyandırmaktadır.

Doğrudan şiddetin artık insanlar ve gruplar arasındaki gündelik ilişkileri düzenlemede fazla rol oynamadığı ya da kişisellikten çıkarıldığı toplumlardaki en büyük tehlikelerden biri, bu tür ayrımların anlamını yitirmesidir. Bu yolla. bedensel zor kullanımını denetim altında tutan belirli toplumsal işleyişler de parçalanır. Toplumsal ilişkilerdeki geleneksel şiddet türlerinin ya da en azından en tehlikelilerinin görünür ve hızlı biçimde azalmakta olduğu günlerde bu o denli sorun yaratmadı. Ancak, bugün, toplumsal şiddetin yeni biçimleri giderek daha fazla önem kazanırken bunlar da bir kez daha tırmanışa geçebilir.

Şiddetin eski biçimleri artabilir. Bunun nedeni, liberal dönemde ayrıntılarıyla işlenen kamusal düzeni sürdüren kurulu sistemin giderek yıpranması ve doğrudan fiziksel eylem ve terör olarak siyasal şiddet biçimlerinin eskiye oranla daha yaygın hale gelmesidir. Kamu yetkililerinin sinirli ve düzensiz oluşu, özel girişimin güvenlik görevlilerinin ve neo-vigilante* hareketlerin yeniden revaç bul-

* Vigilante — ABD'de yasal yetkisi olmadan kendi düşüncesine göre zorla düzen sağlamaya uğraşan kimse. (ç.n.)

ması yeterince kanıt sunmaktadır. Bir anlamda, kadim İngiliz hukukunun asla vazgeçmediği toplum içinde gerekli ya da arzu edilebilir oranlarda şiddetin bulunduğuna ilişkin görüş pek çok polis kuvvetinin tuhaf bir ortaçağ anlayışına geri dönmesi –miğferler, kalkanlar, zırhlar ve diğerleri– ve çeşitli bayıltıcı gazların, plastik mermilerin geliştirilmesi gibi kontrollü şiddetin yeniden keşfine yol açmıştır.[2] Öte yandan, "saygıdeğer" kamuoyu histerik biçimde ayrım yapmayan terör isterken kamu yetkilileri de, şiddetin birkaç onyıl önceye dek barbarca ve uygar toplumlar için bütünüyle yakışıksız kabul ettikleri dehşet verici belirli biçimlerini, özellikle işkence, kullanmaya alışmışlardır.

Bu, günümüzde ortaya çıkmakta olan yeni *tip* şiddetin parçasıdır. En geleneksel şiddet (yeniden hayat bulmuş tipler dahil), öbür yöntemler kullanışlı ya da etkili olmadığı zaman bedensel zorlamanın kullanılması gerektiğini ve sonuçta, bu şiddet eylemlerinin normalde belirli ve tanımlanabilir bir hedefi olduğunu, zor kullanımının bu hedef ile orantılı uygulandığını varsayar. Ancak, çağdaş özel şiddetin büyük bir bölümü işleyişsel değildir ve bu niteliği kaldırabilir. Açık şiddet ise sonuçta ayrımsız eyleme dönüşmeye yatkındır.

Özel şiddetin, gerçekten büyük ve kurumlaşmış zor kullanıcılara karşı, bunlar şiddetlerini yedekte tutsunlar ya da tutmasınlar, fazla bir şey yapamazlar. Dolayısıyla, ortaya çıktığı yerde eylemden, adına eyleme dönüşme eğilimi taşır. Nazi ordusunun rozetleri ve demir haçları, bizim onaylamadığımız bir biçimde olsa da, pratik bir hedefe yönelikti. Cehennem Melekleri ve benzeri grupların üzerlerindeki aynı simgeler ancak bir güdü taşır: güçsüz ve çaresiz genç adamların şiddet edim ve simgeleriyle düş kırıklıklarını karşılama arzusu. Şiddetin sözde bazı siyasal biçimleri ("kırıp dökmek" ya da birtakım neo-anarşist bombalama eylemleri) aynı biçimde akıl dışıdır, çünkü çoğu koşulda siyasal etkileri ya önemsizdir ya da çokluk amaca zararları dokunur.

Körlemesine saldırılar (istatistiksel olarak) cana ve bedene, geleneksel olarak "kanunsuz" toplumlardaki şiddetten daha tehlikeli değillerse de mala ya da daha çok bu malları sigortalayan şirketlere daha çok zarar verirler. Öte yandan, şiddet kendi kendisinin ödülü olduğu ölçüde hem daha rasgele hem de daha gaddar olan bu tür edimler, daha korkutucudur ve bu, olasılıkla haklı bir korkudur. Mo-

ors cinayetinin gösterdiği gibi, korkunç olan, Nazi kabadayılarının bugün çeşitli Batılı yeraltı dünyasında ve alt kültüründe pır pır eden düşlerinin, amaçlarının delice olduğu ortaya çıkan bir aygıtın bürokratları Himmler ve Eichmann'a geri dönmesi değildir. Asıl dehşet veren şey yolunu şaşırmış marjinaller, yoksul ve çaresiz yoksullar için şiddet ve acımasızlığın –bazen toplumsal bağlamda en etkisiz ve kişiselleştirilmiş cinsel biçimde– kişisel başarının ve toplumsal gücün yerini tutan öğe olmasıdır.

Amerika'nın modern büyük kentlerinde olan, toplumsal gerilim ve kırılma durumlarında geri dönen eski şiddet ile doğmakta olan yenisinin bileşimidir. Sözü edilen, liberal düşüncelerin geleneksel bilgeliğinin kavramsal olarak bile baş etmekte yetersiz kaldığı durumlardır. Liberal düşüncenin denetim altında tutmaya çalıştığı düzen bozukluğunun aynasal görüntüsünden biraz öte olan içgüdüsel tutucu tepkiye sapma eğiliminin nedeni budur. Bu en basit örnektir. Liberal hoşgörü ve ifade özgürlüğü, atmosferi, katılım ve ahlaksal güçler üzerine temellendirilmiş liberal toplum ülküsü ile örtüşmeyen kan ve işkence imgeleriyle doyurmaya yardımcı olur.[3]

Olasılıkla, bir kez daha toplumlar arası çatışmaların giderek artan yıkıcılığı ile karıştırılmaması gereken toplum içi şiddet çağına doğru ilerliyoruz. Bu nedenle, şiddetin toplumsal faydalarını kavramamız, şiddet içeren eylemin farklı türleri arasında ayrım yapmayı bir kez daha öğrenmemiz ve hepsinden önemlisi, bunun için sistemli kurallar oluşturmamız ya da yeniden oluşturmamız gerekmektedir. Liberal kültürün egemenliği altında, tüm şiddet türlerinin şiddet içermeyenden daha kötü ve başka her şeyin eşit (ki, eşit değillerdir) olduğu inancıyla yetişmiş insanlar için hiçbir şey bundan daha zor değildir. Şiddet, elbette daha kötüdür ancak bu tür soyut bir ahlaksal genellemenin ne yazık ki toplumumuz içindeki şiddete ilişkin pratik sorunlarda hiçbir yardımı dokunmaz. Bir zamanlar toplumsal iyileşmenin işe yarar bir ilkesi olan ("çatışmaları dövüşerek değil barışçıl yollarla çözün", "özsaygı kan dökmeyi gerektirmez"), şimdi salt retoriğe ve karşı retoriğe dönüşmektedir. Bu durum, işkencenin devlet güçleri aracılığıyla evrensel yeniden doğuşuna tanıklık eden insan yaşamının, giderek genişleyen şiddet alanını kuraldan ve çelişki yaratacak biçimde, pratikte uygulanabilir ahlak ilkelerinden yoksun bırakır. İşkencenin kaldırılması, liberalizmin koşulsuz övülecek göre-

ce az sayıda başarısından biriydi, ancak bugün, yönetimler bir kez daha neredeyse evrensel biçimde işkence uyguluyor, işkenceye göz yumuyor ve basın işkencenin yayılmasını sağlıyor.

İlkede şiddetin tümüyle kötü olduğuna inananlar pratikte farklı şiddet türleri arasında ayrım yapamazlar ya da hem şiddet uygulananlar hem de şiddet uygulayanlar üzerindeki etkisinden söz edemezler. Bunlar yalnızca, tepkiyle, ister tutucu ister devrimci bir bakış açısıyla olsun tüm şiddet türlerinin iyi olduğunu düşünen, şiddetin sağladığı öznel psikolojik rahatlamayı, etkili olup olmadığına bakmadan kabul eden insanlar yaratmaya yatkındırlar. Bu bağlamda, ayrımsız ateş etmenin, dayak atmanın ve idamın geri gelmesini isteyen tutucular ile duyguları Fanon ve diğerlerince bir sisteme sokulmuş olan ve silahlı ya da bombalı eylemi şiddet içermeyen eyleme *ipso facto* tercih edenler birbirine benzer.[4] Liberalizm, judonun daha yumuşak biçimleri ile karatenin potansiyel olarak daha öldürücü biçimlerini öğretmek arasında ayrım yapmaz. Oysa, Japon geleneği bunların yalnızca, öldürme güçlerini kendilerine duyulan güvene yaraşır biçimde kullanabilecek kadar usavurum yetkinliğine ve ahlaksal eğitime sahip olanlarca öğrenilmek üzere tasarlandığının bütünüyle ayırdındadır.

Bu tür ayrımların, bir kez daha, yavaşça ve deneysel biçimde öğrenilmekte olduğuna ilişkin işaretler vardır. Ama, ussal ve kısıtlı şiddet kullanımını güçleştiren genel bir düşünsel karmaşa ve histeri ortamında. Şiddetin toplumsal faydalarını kavrayarak bu öğrenme sürecini daha sistemli bir temele oturtmamızın zamanı gelmiştir. Tüm şiddet türlerinin "şiddet" olmayandan daha kötü ve bunun dışında her şeyin eşit olduğunu düşünebiliriz. Ancak, en kötü tür, herhangi birinin denetiminden çıkan şiddettir.

Bölüm 17

Devrim ve Cinsellik

Çağdaş batılı "kültür devrimi" üzerine olan bu bölüm, öncelikle 1968 siyasetini ele alan 15. bölümü tamamlamaktadır. 16. Bölüm gibi, 1969 yılında, New Society *'de, dergiyi zamanının belki de en parlak haftalık yayınına dönüştüren Paul Barker 'ın editörlüğü sırasında yayımlandı.*

Merhum Che Guevera, fotoğrafının şimdi *Evergreen Review*'ın kapağında yer aldığını, kişiliğinin *Vogue*'da bir yazı konusu ve adının bir New York tiyatrosundaki eşcinsel teşhirciliğin görünürdeki mazereti (bakınız *Observer*, 8 Mayıs 1969) olduğunu görseydi çok şaşırır ve öfkelenirdi. *Vogue*'u bir kenara bırakabiliriz. Bu derginin işi kadınlara neyin moda olduğunu söylemek, bunu bilmek ve bunun üzerine konuşmak, Che Guevera'ya ilgisi ise *Kim Kimdir*'in yayıncısından daha fazla siyasal anlam içermiyor. Buna karşın, diğer iki tatsız şaka, toplumsal devrimci hareketler ile açık cinsel ya da diğer kişisel davranışlara aşırı özgürlük tanıma arasında bir tür bağlantı olduğu yolundaki yaygın inancı yansıtmaktadır. Birisinin, bu inancın sağlam temellere oturmadığını göstermesinin zamanı gelmiştir.

İlk olarak, toplum içinde hangi cinsel davranışın hoş karşılana-

bileceğine ilişkin inançların siyasal yönetim sistemleri ya da toplumsal ve ekonomik sömürü ile belirli bir bağlantısı olmadığı açıktır. (Erkeğin kadın üzerindeki egemenliği ile kadının sömürülmesi ve hemen anlaşılacağı gibi, aşağı cinsin toplum içindeki davranışına az çok katı kısıtlamalar getiren, kadının erkek tarafından sömürülmesi olguları istisnadır). Cinsel "özgürleşmenin" herhangi bir başka özgürleşme türüyle yalnızca dolaylı bir bağlantısı vardır. Sınıf egemenliği sistemleri ile sömürü, kişisel katı davranış geleneklerini (örn. cinsel) açıkça ya da örtük olarak zorla benimsetebilir ya da benimsetmeyebilir. Hindu toplumu, tapınaklarını cinsel edimin sınırsız çeşitlerini en baştan çıkarıcı biçimde sergilemek için kullanırken Anglikan kilisesinden ayrılmış Galler topluluğunun üyelerine, en azından kuramda, katı kısıtlamalar kabul ettirmiş olması, Hinduları hiçbir anlamda Gallilerden daha özgür ya da eşitlikçi kılmaz. Bu özel kişisel farktan tek çıkarabileceğimiz, cinsel rutinlerini çeşitlendirmek isteyen dinine bağlı Hinduların bunu yapmayı dinine bağlı Gallilerden çok daha kolayca öğrenebilmeleridir.

Aslında, sınıf egemenliği ile cinsel özgürlük arasındaki ilişki üzerine kabataslak bir genelleme yaparsak, efendilerin, tebâlarının cinsel serbestliğini ya da gevşekliğini yüreklendirmeyi yalnızca onların kafalarında bağımlı olduklarına ilişkin doğabilecek düşünceleri başka tarafa yönlerdirmek için gerçekleştirdiklerini görürüz. Bugüne kadar hiç kimse kölelere cinsel püritanlığı zorla kabul ettiremedi, durum bunun tam tersiydi. Yoksulların sıkı bir denetim altında tutulduğu toplumlar, karnavallar gibi düzenli, kurumlaşmış büyük özgür cinsellik patlamalarını, yakından tanır. Aslında, seks en yoğun ve en ucuz eğlence biçimi olduğu için (Napolililerin söylediği gibi "yatak yoksulun operasıdır") bunu fırsat buldukça gerçekleştirmelerini sağlamak siyasal açıdan çok avantajlıdır.

Bir diğer deyişle, toplumsal ya da siyasal sansür ile ahlaksal sansür arasında çoklukla bir bağlantının olduğu varsayılmasına karşın, aslında böyle mutlak bir bağlantı yoktur. Bazı davranış biçimlerinin üzerindeki yasağı kaldırıp serbest bırakma talebi eğer yalnızca değişen siyasal ilişkileri ima ediyorsa bu siyasal bir edimdir. Güney Afrika'da siyah ile beyazın sevişebilme hakkını kazanabilmeleri cinselliğin sınırlarını genişlettiği için değil, ırkçı egemenliğe saldırdığı için bir siyasal edim olurdu. *Lady Chatterley*'in yayımlama hakkını

kazanma başka düzlemde sevinçle karşılanmasına karşın bu tür siyasi imalar içermez.

Bunun, bizim deneyimlerimizde de fazlasıyla açık olması gerekir. 1960'larda ve 1970'lerde cinselliğe ilişkin neyin açıkça –hatta gizlice– söylenebileceği, dinlenebileceği, yapılabileceği konusundaki resmi ya da törel yasaklar pek çok Batı ülkesinde tümüyle kaldırıldı. Dar bir cinsel ahlakın, kapitalist sistemin vazgeçilmez kalesi olduğunu savunmak artık kolay değildir. Aslında, bu tür ahlaka karşı savaşmanın zorunlu olduğu inancı da artık inanılırlığını yitirmiştir. Hâlâ birkaç püriten kalesine hücum ettiklerini düşünen zamanın gerisinde kalmış Haçlı askeri bulunmaktadır, ancak bu kalenin duvarları aslında çoktan yerle bir edilmiştir.

Hiç kuşkusuz, hâlâ basılamayan ya da gösterilemeyen şeyler vardır, ancak bunlar giderek azalmakta ve bu duruma haksızlığa uğramışçasına öfkelenmek de giderek zorlaşmaktadır. Sansürün kaldırılması, kadınların elbise yakası ve etekleri gibi tek boyutlu bir etkinliktir. Bu hareket tek bir yönde gereğinden uzun bir süre devam ederse taraftarlarının devrimci olmaktan duydukları tatmin şiddetle azalır. Oyuncuların sahnede birbirini düzme hakkı kişisel özgürleşme bağlamında bile, Viktorya dönemi genç kızlarının bisiklete binme hakkından görünür biçimde daha az önemlidir. Bugün, yayıncıların ve yapımcıların serbest sunum konusunda uzun zamandır bel bağlamış olduğu o müstehcenlik davalarını bile harekete geçirmek giderek güçleşmektedir.

Pratik hedefler açısından serbest cinsellik mücadelesi kazanılmıştır. Bu, toplumsal devrimi yakınlaştırmış ya da yatak odası, yazılı basın ve kamuya açık eğlence dünyası dışında (arzu edilen ya da istenmeyen) bir değişim yaratmış mıdır? Bu yönde hiçbir işaret yoktur. Belirgin olarak sağlanan tek şey, toplumsal düzende başka hiçbir değişim gerçekleşmeden çok daha fazla serbest cinselliğin elde edilmesidir.

Ancak, cinsel serbestlik ile toplumsal örgütlenme arasında özsel hiçbir bağlantı olmamasına karşın, biraz üzüntüyle de olsa belirtmem gerekiyor, devrim ile püritenlik arasında sürekli bir çekim vardır. Belirgin püriten eğilimler geliştirmemiş hiçbir örgütlü, sağlam temellere dayanan devrimci hareket ya da rejim düşünemiyorum. Kurucularının doktrini püritenlikten oldukça uzak (ya da Engels'in du-

rumunda etkin biçimde püritenlik karşıtı) Marksist rejim ve hareketler, yerel gelenekleri püritenliğe karşıt olan Küba gibi ülkeler, anarşist-özgürlükçülüğe resmi olarak en yakın görünenler de buna dahildir. Eski anarşist militanların ahlaki değerlerinin serbestlik ve rahatlık içerdiğine inanan herkez söz ettiği şeyin ne olduğunu bilmemektedir. Anarşistlerin tutkuyla inandığı serbest aşkta içkinin, uyuşturucunun yeri yoktu ve onlara göre serbest aşk evlilik dışı tekeşlilik anlamına geliyordu.

Devrimci hareketlerin özgürlükçü ya da daha kesin bir tanımla ahlak kurallarına karşı çıkan öğesi, gerçek özgürleşme anında bazen güçlü ve hatta baskın olmasına karşın, hiçbir zaman püriten öğe karşısında direnememiştir. Robospierreler her zaman Dantonları yener. Cinsel ve hatta kültürel özgürlükçülüğün devrimin gerçekten birincil tartışma konusu olduğuna inanan devrimciler er ya da geç bir kenara itilirler. Orgazmın havarisi Wilhelm Reich aslında, yeni solun anımsattığı gibi, Marksizm'den takdirnameyle mezun olup Freudculuğa geçmiş ve *Faşizmin Kitle ruhu* (alt başlığı *Siyasal Gericiliğin Cinsel Ekonomisi ve Proleter Cinsel Siyaset*) adlı kitabıyla yargılamak gerekirse çok da yetkin olarak yola çıkmıştır. Ancak, böyle bir kişinin ilgisini, örgütlenmeden çok orgazm üzerine yoğunlaştırarak yolun sonuna gelmesine gerçekten şaşırabilir miyiz? Ne Stalinistler ne de Troçkistler, içeri alınmak için kapılarını yumruklayan gerçeküstücü devrimcilere yönelik bir yakınlık duydular. Siyasette sağ kalanlar bunu gerçeküstücü olarak yapmadı.

Bunun niçin böyle olduğu burada açıklanamayacak kadar önemli ve muğlak bir sorundur. Bunun zorunlu olarak böyle olup olmadığı ise çok daha önemli bir sorundur –her koşulda, devrimci rejimlerin resmi püritenliğinin aşırı ve çoğu zaman konunun özüyle ilgisiz olduğunu düşünen devrimciler için. Ancak, yüzyılımızın büyük devrimlerinin cinsel serbestliğe olan bağlılıkları yadsınamaz. Cinsel özgürlüğü temelde cinsel yasakları kaldırarak değil, birincil bir toplumsal özgürleşme edimiyle ilerlettiler: kadının baskıdan kurtarılması. Devrimci hareketlerin bireysel özgürlükçülüğü bir sorun gibi görmüş olduğu da ayrıca kuşku götürmez. Ayrıca isyancı gençlik içinde eski moda toplumsal devrim ruhuna ve arzularına en yakın olanlar, uyuşturucu kullanımına, ayrımsız açık cinselliğe ve kişisel düşünce farklılığının başka biçim ve simgelerine en çok düşmanlık

besleyenlerdir: Maocular, Troçkistler ve komünistler. Bunun nedeni, çoklukla, "işçilerin" bu tarz davranışı ne anlamış ne de hissetmiş olmasıdır. Böyle olsun olmasın, zaman ve enerji tükettiği, örgütlenme ve verim ile hemen hiç uyuşmadığı inkar edilemez.

Tüm mesele aslında çok daha geniş kapsamlı bir sorunun parçasıdır: Bugün yeni solun böylesine görünür bir parçası ve Birleşik Devletler gibi belirli ülkelerde baskın çehresi olan kültürel isyanın devrim ya da herhangi bir toplumsal değişimdeki rolü nedir? Bu tür kültürel ayrılıklarla en azından yüzeysel olarak birleştirilmemiş hiçbir büyük toplumsal devrim yoktur. Olasılıkla, bugün isyanın yaşamsal güdüsünün yoksulluktan çok "yabancılaşma" olduğu batıda, kişisel ilişkiler ve özel doyumlar sistemine saldırmayan hiçbir hareket de devrimci olamaz. Ancak, kendi başlarına ele alındıklarında, kültürel isyan ve kültürel ayrılık devrimci güçler *değil* belirtileridir. Siyasal açıdan büyük önem taşımazlar.

1917 Rus Devrimi, pek çoğu devrim ile aynı duyguları paylaşan çağdaşı avangardları ve kültürel isyancıları uygun toplumsal ve siyasal oranlara indirdi. Fransızlar, 1968 Mayısında genel greve gittiklerinde, Odeon Tiyatrosundaki "happening"ler ve o görkemli duvar yazıları ("Yasaklamak yasaktır", "Ne kadar sevişirsem o kadar çok devrim yapmak istiyorum. Ne kadar çok devrim yaparsam o kadar çok sevişmek istiyorum" ve diğerleri) ana olayların kıyısında kalan ikincil derecede önemli yazın ve tiyatro biçemleri olarak görülebilir. Böylesi olgular ne kadar öne çıkarsa büyük şeylerin gerçekleşmediği konusunda o kadar emin olabiliriz. Burjuvaziyi şoka uğratmak, ne yazık ki, onu devirmekten daha kolaydır.

Bölüm 18

Bir Alçak İçin Mezar Kitabesi: Roy Cohn

Soğuk Savaş dönemi ABD kültürüne ilişkin bu dipnot 28 Ekim 1989'da yayımlandı. New York'ta The Independent Magazine *'in ilk ve umut dolu yıllarında "Kahramanlar ve Alçaklar" dizisi için yazıldı.*

Pek az alçak, kariyerine uluslararası şaka olarak başlar, ancak benim seçtiğim kişinin genç bir cadı avcısı olduğu günlerde başına gelen buydu. Aslında, bu tam anlamıyla başlangıç sayılmazdı. Roy Cohn (1927-86) 1953'te senatör McCarthy için Komünist Dünya Planı'nı incelemek amacıyla ortağı David Schine -adları kulağa kötü bir vodvil temsili gibi gelen yirmili yaşlarda iki genç adam- ile birlikte Avrupa'yı ziyaret etmeden önce zaten askerlikten yırtmış, profesörü Lionel Trilling'e rüşvet vermeye çalışmış, Orta Asya üzerine söz sahibi uzman Owen Lattimore'u izlemiş ve Rosenberglerin Rus casusu olarak asılmalarına yardımcı olmuştu. Komünist Dünya Planının iki ortağı ilgilendiren konuları, US Information Service'ın yurtdışındaki kütüphanelerinin Dashiel Ham-

met'ın yapıtlarını saf dışı etmedeki başarısızlığı ve ayrıca BBC-'nin komünizm karşıtlığında yetersiz oluşuydu.

Cohn ve Schine Avrupa'ya, kültür alanındaki züppeliğini ve McCarthy karşıtlığını sergilemesi için fevkalade bir bahane sundular ve gittikleri her yerde basın tarafından karalandılar. Heathrow Havaalanında yaklaşık altmış muhabir ile karşılaşınca plan değiştirdiler ve yurtlarına doğru yola koyuldular. Bunun ardından birçok Avrupalı onları unuttu.

Schine kısa süren kötü şöhretini yaşatamasa da -hâlâ bir yerlerde hayatta- Roy Cohn yaşamöyküsü yazarının sözleriyle "bir suç ve etik dışı davranışlar metriksinde" yaşayan, sağlam bağlantılara sahip New Yorklu düzenbaz bir avukat olarak yeniden su yüzüne çıktı. 1970'lerde New York'un "gözde" ünlülerinden biri, 1980'lerde Reaganların dostu oldu (daha neler?). Temkinli yaşlı liberaller, onları hissedarı olduğu Studio 54 adlı gece kulübünde kokain cennetine sokabilen bu adamla uzlaştılar. Yalnızca Warhol tarzında bir ünlü olmak ile ünlü değil, nüfuzlu olmasıyla ünlü, etkili ve hepsinin ötesinde tehlikeli bir politiko-kriminal rüşvetçi, aracı ve şantajcıydı. 1986'da (inkâr ettiği) Aids'ten öldüğünde, esnek etik anlayışını fazlasıyla zorlamayı başardığı New York barosundan sonunda çıkarılmıştı. Ölümünün ardından, sempati bir yana, incelik bile gösterilmedi. Big Apple tanrıtanımazları bile, içlerinden birinin bana söylediğine göre, ilahi adaletin onu yakaladığını hissetti.

Gerçek alçaklara rastlamak güçtür ama Roy Cohn olasılıkla sahici bir karanlıklar prensiydi. Cohn, yanlış bir şey yapamayacağına inanan, karikatür bir Yahudi anne tarafından yetiştirildi. Yasal ve siyasal mesleki kariyerini para ve gücün kurallar ve yasalara üstün geldiği -özde, toplumsal olarak daha aşağı konumdaki yurttaşların elde edemeyecekleri ya da yaptıkları takdirde cezasız kalmayacakları şeyleri yapma becerisinin seçkinler tabakasına üyeliğin kanıtı sayıldığı- bir çevrede yaptı. Cohn'u, ahlaksızdan çok ahlak dışı yapan, içinde yer etmiş bir inatçılık, Mefisto'nun "her zaman hayır diyen ruhu" idi. Yaşamı boyunca Demokrat olmuştu. Partisinin 1972'deki başkanlık kampanyasına kazık atmakla övünüyordu. Yahudiydi, anti-semitistler ile aynı kulvarda koşuyordu.

Olağanüstü görünümlü azılı bir "gay"di; erkek sevgililerini eşcinsel haklarına karşı savaştığı toplantılara götürüyordu. Senatör McCarthy'ninkinin aksine, içten görünen komünizm karşıtlığı bile bu modele uymaktadır, çünkü onun New York-Yahudi-Roosevelt-liberal çevresi hoşgörüsüzlükten ve cadı avlarından iğreniyordu.

Bir avukat olarak ("Yasanın ne olduğuna aldırmıyorum, bana yargıcın kim olduğunu söyleyin") açık biçimde şüpheli müvekkilleri ve gangsterleri tercih ediyordu ve insanları öldürtebilmeyi yalnızca yararlı bulmakla kalmıyor, bunu yapabileceğini öne sürmekten zevk alıyordu. Konuyla daha da ilgili olarak -çünkü bu yaptığı sonunda yıkımına neden oldu- yalnızca rutin yükümlülüklerine değil profesyonelliğin gerektirdiği sözü edilmeyecek yükümlülüklerine de saygısızca davrandı. Yalnızca esnafı değil onun adıyla yayımlanan kitapları yazan kişiyi de dolandırdı -kendisine zarar veremeyeceğini düşündüğü herkese hiç duraksamadan ihanet etti. Güçlü bağlantılara sahip, parlak bir avukat için Big Apple'da yasal yollarla milyonlar kazanmanın çocuk oyuncağı olduğu yıllarda o bir dolandırıcıydı; çünkü, o bundan hoşlanıyordu.

Ne inançları hatta ne de ihtirasları vardı. Yaşamının büyük deneyimleri yanı başından geçip gitmişti: savaş, yurttaşlık hakları, Vietnam, İsrail ve azınlık davaları... Ne yaptığı iş ne de arkadaşlık ettiği insanların -karşılarında aracı Mefisto'yu oynadığı tek boyutlu Faustlar- birçoğunu tahrik eden sermaye birikiminin katıksız heyecanı onu baştan çıkardı. Hiçbir şeye sahip olmadı, hiçbir şey biriktirmedi, hiçbir şeyi gözetmedi.

Her konuda istediğini yapmak, rahatsızlık verici düşüncelerden kaçınmak, perdenin arkasından gücün tadını çıkarmak, önemli kişiler ve her zaman gündeminde yer aldığı medya tarafından kabul edilmiş bir iyilik yapma ve tehdit etme becerisi dışında gerçekten istediği neydi? Bilmek için çok geç. Arkadaşlara ve sevgililere yaptığı birkaç kıyak ve karşısındakini eğlendirme yeteneği dışında, hiç kimseye iyilik yapmadı ve pek çok kişiyi yıkıma sürükledi -yalnızca McCarthy kurbanlarını değil, sorumsuzluğuyla senatörün kendisini de. Yaşadığı gibi öldü, Aids kurbanlarının girdiği sırada diğerlerinin önüne geçerek. Onun hakkında söylenebilecek en iyi şey, başka bir ülkede doğmuş olsaydı olduğu şeye dö-

nüşemeyeceğidir. Başka hiçbir ülkede, hastanede yatarken Beyaz Saray'dan bir telgraf almayacaktı ("Nancy ve ben seni düşünüyoruz ve senin için dua ediyoruz"). Ama, öldüğünde Beyaz Saray bile sessizliğini korudu.

Bölüm 19

Cazın Caruso'su

Bu makale ilk olarak 12 Mayıs 1988'de New York Review of Books*'ta John Chilton tarafından yazılmış* Sidney Bechet: The Wizard of Jazz *(New York, 1988) ve Peter Vacher'a anlatılan biçimiyle* Jazz Odyssey: The Autobiography of Joe Darensbourg *(Baton Rouge, 1988) adlı yapıtın incelemesi olarak yayımlandı.*

Henüz zar zor vaftiz edilen "caz" müzisyenleri arasında ilk kez "dahi sanatçı" olarak tanımlanan oydu. Pek az caz müzisyeni, özellikle müziğe çok yakın olmayan insanlar arasında, Sidney Bechet kadar ünlüdür. Hiç kimsenin daha kolaylıkla ve çabuk tanınabilen bir sesi yoktur. 1959'da, ölümünden birkaç ay sonra Fransız Rivierasına heykeli dikildi ve yaşamöyküsü yazarının uğraşları sayesinde, portresinin Çad ve Gabon Cumhuriyetlerinin posta pulları üzerinde yer aldığını biliyoruz. Şair Phillip Larkin onun hakkında şöyle yazdı:

> Sesin, üzerime aşk için söyledikleri gibi dökülüyor
> Kocaman bir evet gibi

Gerçekten de, Bechet 1920'lerde Duke Ellington ve Benny Carter gibi hatırı sayılır bir sezi yetisine sahip kişiler de içinde olmak

üzere müzisyenlerce de beğeniliyordu. Ne de olsa, saksofonu en önemli caz çalgılarından birine dönüştüren ilklerdendi.

O halde, Sidney Joseph Bechet'ın (1897-1959) kariyeri niçin cazın gelişiminin çatısının dışındadır ya da daha doğrusu, sonradan dışında kalmıştır? Stratejik bir noktadaydı, öbür müzisyenler için bir model ve esin kaynağı ya da Louis Armstrong, Coleman Hawkins, Django Reinhardt, Charlie Parker, Charlie Christian, John Coltraine gibi müzik aleti çalanlar için kalıcı bir model olmaya yetip artacak kadar özgün ve yetenekliydi. Yine de, Ellington orkestrasından Johnny Hodges'a esin kaynağı olmasına karşın beyaz Dixieland çömezleri dışında, yaşamı boyunca bıraktığı etkinin izlerine rastlamak güçtür. Beyaz "fan"lar 1930'ların sonunda Bechet modasını başlattığında, müzisyenler arasında bile belirli bir ünü yoktu.

Cazın sık sık kendisine bağlı olanlara esinlediklerinden biri olan John Chilton'un vefa örneği ve son derece ciddi ve ayrıntılı veri birikimine sahip anıt yapıtı Bechet'in soyutlanmışlığını anlamamız için yeterince malzeme sağlamaktadır. Bu kitap, kesinlikle Bechet'in özyaşam öyküsü olarak daha önce yazılanların yerini almaktadır.[1] Yolu er ya da geç sinema ya da televizyon filmi olmaya çıkacak sıradışı bir yaşam üzerine sonrasında yapılacak herhangi bir inceleme için vazgeçilmez bir temel oluşturacaktır. Hem Britanya hem de Fransa'dan sınır dışı edildiğini (birincisi tecavüzden tutuklanmasının, ikincisi Montmarte'deki silahlı bir kavganın ardından), hem Bessie Smith hem de Josephine Baker ile uzun süreli birliktelikler, Tallulah Bankhead ile aralıklarla olduğu kadar tutkulu bir ilişki yaşadığını, James Bond'un M. adlı karakterinin aslı olduğu sanılan kişiye klarnet çalmayı öğrettikten sonra 1920'lerin ortasında Moskova'da şerefine kadeh kaldırılan kişi olduğunu kaç kişi bilebilir ki? Ayrıca, daha sonra Berkshires'deki komünist yaz kampında, "hayatımda gördüğüm ya da duyduğum en karışık kamptı –ırklar, cinsiyetler ve dinler, hepsi birbirine karışmıştı" diyen ve bu işe bir haftadan fazla dayanamayan Willie "The Lion" Smith'in uyarılarına kulak asmadan birkaç yaz boyunca çaldığını...

Kuşağının çoğu caz müzisyeninden farklı olarak, Sidney Bechet özde yalnızlığı seven ve onunla çalışmış olanların gözünde –bu işler neredeyse her zaman sertlikle sonuçlanıyordu– kırılgan biriydi. Eğlence dünyasının, pek çok caz müzisyeninin de yer aldığı daha egomanik ucunda sanatçılarla iş yapanlar, onları (özel sohbetlerde)

insandan çok canavar gibi gösterme eğilimindedirler. Ancak Bechet ile yaşamın zorlukları hakkındaki eleştirel ortak kanı organizatörlerin ya da menajerlerin yakınmalarının çok ötesine geçmektedir.

"Ondan hoşlanmadığınızı düşündüğünde *tehlikeli* oluyordu" diye belirtmişti, yalnızca çabuk sinirlenmenin bu *sıfatı* kullanmaya hak kazandırmayacağı bir çevreden gelen Teksaslı blues piyanisti Sammy Price. Bechet'ın yaşamöyküsü yazarı onun bir "şeytana" dönüşebildiğini itiraf eder. "Birlikte çalışılması çok güç, benmerkezci, diğerlerini düşünmeyen ve sahne ışığını paylaşmaktan asla mutluluk duymayan biri" diye belirtir pek çok organizatöründen bir tanesi. Kendisine hayran öğrencisi Bob Wilber bile "şeytana ve paranoyaya [bilerek yanlış yazılmıştır] dönüşebildiğini söylemek ağır bir söz sayılmaz" diye itiraf eder. Diğerleri sürekli ona karşı planlar yapıyorlardı –en az bir olayda düşmanlarının kendisine büyü yapıldığına ikna edildi ve İncil'deki "Mezmurlar" kitabının 23. mektubunu müziğe aktararak buna karşı uygun bir tavır takındı. Öylesine endişelenmişti ki, bu iş için ücret almadı.

Kısacası, Cocteau'nun Victor Hugo hakkındaki nüktesi gibi, Sidney Bechet, Sidney Bechet olduğunu düşleyen bir deli olmanın eşiğindeydi. Her iki durumda da yanılsama kişinin inkar edilemeyecek sıradışı yetenekleri ile aklanmıştı. Dahası, her iki durumda da yanılsama gerçekliğe dönüştü. Fransızlar müteveffa Hugo için Panteon'u yeniden açtılar ve müteveffa Bechet için bir heykel diktiler. Bechet yaşarken bunu gerçekleşmiş sayıyordu. "En kalıcı anım" diye yazmıştı onunla bir hafta çalışan bir müzisyen "Sidney'i sahnenin arkasında taht üstünde bir kral edasıyla otururken görmemdir. Kendisine içtenlikle bağlı tebâsını –oldukça kalabalıklardı– karşısındakine söz hakkı ya da davranış özgürlüğü tanımayan sözlerle kabul ediyordu. Blue Notes plak şirketinden Alfred Lion geldi ve Sidney'i şampanyayla ağırladı. O da bunu, benmerkezci ancak, kralla ra yakışır bir reveransla kabul etti."

Bu ayırdedici nitelikler onun müzik dünyasındaki soyutlanmasını aydınlatmak için olasılıkla yeterlidir. Genel olarak, sahne ve ekran eğlencesinin yapılandırılmış ve pahalı türlerinde tekbenciliğin aşırılıkları (rock'n roll'un yükselişine dek) belirli bir denetim altında tutuluyordu. Dahası, birlikte çalanlar tarafından biçimlendirilen, tüm katılımcılara sınırlamalar getiren caz demokratik bir sanattır: hiçbir buz patenci, ne denli parlak olursa olsun, bir hokey maçında buz

dansındaki gibi kişisel gösteri alanına sahip değildir.

Ancak, Bechet bir yandan müziğinin ortak doğasını kendiliğinden kabul ederken, cazın bu ortaklığı onun merkezde yer almadığı ve baskın sesinin etrafında kurmayan ya da en azından ona gerçek bir virtüöz vitrini sağlamayan herhangi bir uyarlamasına içerliyor görünmektedir. Aslında, Bechet asıl çalgısı klarnetten, salt müzik topluluğunda başı çekmeye ya da kendini zorla kabul ettirmeye çok daha fazla yeteneği olduğu için onun yaşadığı günlerde hiç kimsenin ustalaşmadığı soprano saksofona geçti. Bechet, geleneksel olarak çalgılarına ait başrolü üstlenen trompetçilere, özellikle kendisini gölgede bırakabilecek olan ve gerçekten kıskandığı Louis Armstrong gibilerine katlanamıyordu. En iyi, hünerli ve başrol için yarışmayan yumuşak başlı, her ikisiyle de büyüleyici plaklar çıkardığı trompetçi/Kornetçi Tommy Ladnier ve Mugsy Spanier gibi partnerlerle çalışıyordu. Böyle durumlarda, onların sololarına yeterince boşluk bırakıyordu. Piyano gibi kendisininkini bütünleyen çalgılarla, ünlü "Blues in Thirds"de Earl Hines ile olduğu gibi, daha da rahat ediyordu.

Buna karşın, temelde bir kumandanın ya da kendi gösterilerinin kendisi üzerine olduğunu kabul eden eski moda bir yönetmen-oyuncunun yeteneklerine değil içgüdülerine sahipti. Sonraki yıllarda, Bechet'i beğendiği genç kızları gözüne kestirenlerin olanların sololarını kestiğinde bile onu soylu *sensei* ya da usta olarak gören genç, daha az yetenekli ve daha az deneyimli Fransız müzisyenlerle çalışmaktan rahatlık duymasının nedeni buydu. Ancak, kırılgan göçmen trompetçi Bill Coleman, Bechet'i "yalnızca amatörlere emirler yağdırırken mutlu olmakla" suçlarken haksızlık etmişti. Bechet hakkında söylenebilecek şey en fazla, hoşlandığından ya da genelde uygulanandan daha fazla denetime gereksinim duyduğudur. En güzel yapıtları, birbirlerinin yeteneğini ve her şeyin ötesinde, ustalığını baştan kabul eden küçük gruplar içinde ortaya çıkıyordu. 1949'da bop*

* bop — Cazın evriminde bir dönüm noktası oluşturan ve Thelonius Monk, Charlie Christian, Kenny Clarke, Benny Harris gibi bir grup genç müzikçi tarafından 1944'te yaratılan bir caz üslubu. Bop, orkestranın ritim bölümünü, vuruşlardaki metronomu andıran düzenliliği bıraktı. Davulcular, solocuların cümlelerini vurgulatılar, zile daha çok vurdular. Uyumsuz akorların ve kromatik aralıkların sık sık kullanılması ezgileri parçaladı. (ç.n.)

davulcusu Kenny Clarke ile her ikisinin de diğerinin müziğine fazla sempati ya da duygu beslememesine karşın, birlikte muhteşem müzikler yaptılar. Arkasında çalan eski bir müzisyenin anımsadığı gibi, partnerleriyle genel biçim ve işleyiş üzerine temel düşünceleri paylaştığında daha da iyi çalıyordu:

Bechet ve [basçı Wellman] Braud kocaman eski paltolar ve şapkalarla geldiler; sanırım Bechet bere takıyordu. Karşılıklı oturup birbirlerine takılmaya başladılar. Kabile reisleri arasındaki bir eski ritüel gibiydi. Muggsy [Spanier] bir yandan ısınırken onlara katıldı – aynı yaklaşım. Onun swing grubundaki hazırlıkları sırasındaki garipliklerine alışkın olduğum için ne olacağını merak ettim; bir, iki, üç, dört ve bam!.. Müzik her yanımda patladı.

Buna karşın, Bechet'in soyutlanmışlığı salt kişisel değil coğrafiydi de. Caz, tüm diğer şeylerin yanı sıra, diaspora müziğidir. Tarihi, Eski Güney'in verdiği büyük göçün parçasıdır ve caz, psikolojik nedenlerin yanı sıra ekonomik nedenlerden ötürü, vakitlerinin çoğunu yollarda geçiren başıboş insanlarca yapılır. İnsanlar, ellerinde üflemeli çalgılarıyla cazı önceden bilinmediği yerlere somut olarak taşımasalardı, bu denli erken bir sürede ulusal Amerikan müziğine kesinlikle dönüşmezdi. Joe Darensbourg'un yaşamöyküsü *Jazz Odyssey* New Orleans cazının yayılımını kusursuzca betimler ve bu yolla, Bechet'in ait olduğu öncü kuşağa ışık tutar. Kitap, kahramanını 1920'lerde Baton Rouge'dan alarak Los Angeles, Mississippi, Tennessee, St Louis ve Harrisburg, Illionis üzerinden Batı sahillerine ve caza kapılarını açmasını sağladığı Pasifik Kuzey-batıya götürür. Bu müziğin tarihinde Seattle, Portland ve Spokane gibi kentler pek önem taşımamıştır ancak Darensbourg en azından cazın toplumsal tarihi ile ilgilenen uzmanların Kuzey-batıyı ciddiye alması gerektiğini gösterir. ("Müzisyenler arasında, Seattle'da para yapabileceğimiz söylentisi dolaşıyordu. Orası bir para kentiydi" der Darensbourg.)

Yine de, en göçebe cazcılar, her koşulda hareketin merkezi Birleşik Devletler'de kaldılar. Bechet, en başından beri, Paris'te keşfedilen Josephine Baker gibi kadınların, 1920'lerin ortalarından itibaren esas olarak Asya'nın Şangay ve Kalküta gibi büyük liman kentlerine çalışan piyanist Teddy Weatherford ya da 1930'ların başlarından itibaren Fransa'da yaşayan trompetçi Bill Coleman gibi adamların oluşturduğu, siyah sanatçılar için küresel pazarda fırsat arayan azınlığın içinde yer aldı. Bechet, 1920'lerin yalnızca üç yılını (1922-

5) Birleşik Devletler'de ve geri kalanını İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve daha küçük birkaç Avrupa ülkesinde geçirdi. Bu durum, hem o onyıl içinde niçin kendisinden daha sönük yeteneklerden daha az plak çıkardığını hem de 1931'de Birleşik Devletlere döndüğünde daha genç müzisyenlerin onu niçin Hawkins ve Benny Carter gibi etkili saksofonculara kıyasla *eski moda* saydıklarını açıklamaktadır. Onun gidişinden beri geçen neredeyse altı yılda, hızla evrilen müziğe pek çok şey olmuştu. Swing çağının ondan genç birçok müzisyeni onu, güçlü ancak eski moda bir müzisyen olarak düşünmeye, –hiç düşündülerse– devam ettiler.

Gerçekte, Bechet öylesine kıyıda kalmıştı ki o ve Tommy Ladnier 1933'te Harlem'de bir giysi onarım ve temizleme dükkanı açmak üzere tam gün müziği bıraktılar. Kendisini bir yanılsamayla girişimci olarak gören Bechet'ın tüm iş projeleri gibi bu da başarısızlıkla sonuçlandı. 1939 gibi geç bir tarihte Bechet Philadelphia'da bir lokanta açmak için yine müziği bırakmayı düşündü. Kısacası, 1920'lerin başında büyük bir etkiye sahip kişilik olan bu adam kırk iki yaşında yorgunluktan tükenmiş bir yetenek gibi görünüyordu. Yaşından büyük göstermesi bu izlenimi desteklemekteydi.

Doğrusu, Birleşik Devletlere caz için kötü bir zamanda dönmüştü. Sorun, henüz arkada çalanlar için para makinesi haline gelen caz plakları piyasasında fiyatların dibe vurması değildi. Asıl sorun, Gürleyen Yirmilerin ruh haline bir şekilde bağlı kalan *hot* cazın, durgunluk yıllarındaki para sorunlarının yanı sıra çöküntüye uğramış ortamın da kurbanı olmasıydı. Halkın beğenisinin hızlı ve yüksek sesli olandan düş ülkesine kayması –bu caz tarihçilerinin pek dikkati çekmemiştir– 1930'ların başında uluslararası bir nitelik taşıyordu. Alman müzik eleştirmenleri bunu 1931 ve 1933 arasında büyük ölçüde hoşnutlukla gözlemlediler. Chilton aynı durumun Harlem'de de eşit derecede belirgin olduğunu ortaya sermektedir. 1932'de Rudy Valle zamanın önde giden dans salonlarından birine gecede 2800 müşteri çekiyor ancak Ellington bunun yalnızca dörtte birinde kalıyordu: Guy Lombardo 2200 ama Cab Calloway 500; Ben Bernie 2000 ama Louis Armstrong 350. 1930'larda kendisi için durumun çığırından çıktığı tek müzisyen Bechet olmasa da, yeteneklerinin böylesine ayırdında bir adam için akranları arasında hem paradan hem de ünden yoksun kalmak özellikle güç olmalıdır.

Onu kurtaran, kendileri için cazın salt bir müzik değil bir simge

ve bir itki olduğu genç beyaz caz hayranlarından oluşan tutkulu grupların New Orleans'ın gerçek müziğini arayış biçiminde ortaya çıkardıkları garip ve beklenmedik *cazda eskiye dönüş* olgusuydu. Bu arayıştan doğan Dixieland uyanışı (*The New Grove*'da) "cazdaki en uzun ömürlü, ancak değerli bir müzik üretmemiş tek hareket" olarak bir kenara itilmiştir. Buna karşın, Bechet'i ana caz geleneğine kazandırmaktan öte hiçbir şey yapmamış bile olsa varoluşunu aklamış olacaktı.

Bechet müzik konusunda yetkin kimseleri her zaman cezbetmişti. Ernest Ansermet uluslararası kabul görüp kullanılan övgüsünü 1919'da kaleme aldı. Aynı yıl, Mozart etkisindeki operanın savunucusu Edward J. Dent de Bechet'i, diğer türlü "karabasan eğlencesi" saydığı Southern Syncopated Orchestra'nın kalanından olumlu biçimde ayrı tuttu. Ansermet'in unutulmuş övgüsü ("Bu dahi sanatçının adını yazmak istiyorum; kendi payıma, ben onu asla unutmayacağım: bu ad Sidney Bechet'tir") Fransız *Le Jazz Hot*'ta ve Britanyalı *Melody Maker*'da yeniden yayımlandığı 1938'den sonra genel bir yaygınlık kazandı.[3]

Kolayca tanınabilen caz severlerden oluşan küçük ama seçkin grup onun kalitesini fark etmekte güçlük çekmedi ancak 1932-33 yılının New Orleans Feetwarmers gibi bir belirip bir kaybolan gruplarını ve bunların kaydettiği yarım düzine kaydı dinleyenlerin sayısı pek azdı. 1930'ların ortalarında caz için yeni bir pazarın oluşumundan sonra bu caz meraklıları, Bechet'e, kendisini ilk kez ana caz dinleyicisinin önüne çıkaran ve kendisine ün kazandıran birkaç küçük seans ayarlamayı başardılar: 1937'de Variety etiketiyle (Helen Oakley'in inisiyatifinde ve Bechet'in eski hayranları Ellington ve Hodges'ın desteğiyle) çıkan parçalar, öncü Fransız eleştirmen Hugues Panassié tarafından organize edilmiş 1938 tarihli klasik Bechet-Ladnier plakları ve elbette, John Hammond ile *New Masses*'ın ünlü 1938 Carnegie Hall konseri "From Spirituals to Swing". Bunlar yakın zamanda Berlin'den gelmiş sığınmacı bir caz meraklısının, Alfred Lion, 1939'da Bechet'in yapıtlarını kaydetmesine esin kaynağı oldu. Bu kayıtlar Alfred Lion'un yeni Blue Note etiketinin kaderini belirlediği gibi Bechet'inkini de sağlamlaştırdı.

Bechet'in Avrupa kökenli Amerikalı kurtarıcıları New Orleans geleneğini takdir etmelerine –hangi caz sever edemezdi ki?– ve haksız yere unutulmuş sanatçıları geri getirmeye her zaman istekli olmalarına karşın New Orleans meraklısı değillerdi. "En çok Dixie-

land uyanışı ile bağlantılı olduğu" öne sürülen Bechet-Ladnier seansları bile özgünlüklerinden çok onların sanatsal yetenekleri ile ayırdediliyordu. Küçük gruplar halinde kendi ţnüziklerini yapan 1920'lerden ayakta kalanlar, hele bir de siyah olduklarında, hiç yoktan iyi sayılsalar da özellikle genç beyaz kuşağın arasında Storyville'in kapanıp müzisyenlerin Mississippi'ye gitmesiyle ihanete uğrayan saf, güzel ve tek *sahici* caz müziğine karşı belirsiz bir nostalji dalgası yükseliyordu.

Dixieland ya da New Orleans uyanışı, çok sayıda amatörün "Muskrat Ramble" ve benzeri parçaları çalarak eğlenmesine olanak sağlasa da özde müzikal bir olgu değildi. Bu uyanışın, henüz yapılmamış ciddi araştırmaları hakketmesinin nedeni kültürel ve entelektüel tarihe ait oluşudur. Doğal olarak yaşlanmakta olan melez müzisyenler, özellikle de şansları kötü gidenler tarafından hoşnutlukla karşılanmasına karşın bütünüyle bir beyaz hareketiydi. "New Orleans" çoklu bir mit ve simge haline geldi: Ticariliğe karşı, ırkçılık karşıtı, proleter-popülist, beğenilere bağlı olarak New Deal köktencisi ya da isteğe bağlı olarak saygınlık karşıtı ve ebeveyn karşıtı.

Birleşik Devletlerde ve İngilizce'nin konuşulduğu diğer ülkelerde ideolojik merkezi kesinlikle New Deal ile Komünist Parti arasındaki sınırdaydı. Oysa ki, genç caz tutkunlarının çoğu için olasılıkla yalnızca olup bitenden haberi olmayan kalplere seslenen bir şeydi. 1939'da yayımlanan ve uluslar arası bir etki yapan araştırmaya dayalı ilk Amerikan müzik tarihi *Jazzmen*, "Storyville'den ırmağın yukarısına doğru" uyarlamasını en saf hali ile yerleştirmişti – kitap bir müzik eleştirmeni tarafından *Daily Worker*'da yeniden yayımlandı. Uyanışçılık, siyahların çıkış noktasını ve (azınlıkların) caz tarzını, New Deal kültürü ile birleşen sol alt kültürün temel direği olmuş ve uzun zaman bu niteliğini korumuş eski ya da yeni folk şarkısı ve folk müziğine bağladı.

Böylece, "katolik müzikal beğenilerin adamı" Bechet, "bir biçimde Dixieland dünyasının içine çekildiğini" fark etti. Onun için Dixieland öncelikle şöhretin anahtarıydı. Faturasını Louis Armstrong ile paylaştığı 1940 tarihli kayıtlar, (müziğe yeniden başlamasının geç tarihi göz önüne alındığında) bu ünü kayda değer bir hızla kazandığının kanıtıydı. İkinci olarak, Dixieland hareketi ona tüm zamanlar boyunca yapmış olduklarını sürdürme serbestisi verdi. 1919'da Ansermet'e "kendi yolunu" izlediğini ve başkalarınınkine

pek aldırış etmediğini söylemişti. Yaşı, onu New Orleans cazının inkar edilmesi olanaksız babası yaptı ve bu yüzden tarzı da *ipso facto* eleştirinin ötesindeydi. Gerçekte, Bechet sınırlı Dixieland biçeminde kendisini evinde hissediyordu çünkü o öncelikle doğrusal doğaçlama ve melodi ustasıydı, harmoni oyunları ilgisini pek çekmiyordu. Her koşulda, güçlü, akıcı, güzel sesler çıkaran, ayrılan ve sonra yeniden birleşen temalara ve titreşime yer veren tekniği (Armstrong onun kullandığı tona "bir testi dolusu altın renkli bal" diyordu) Bechet'in çarpıcı vibrato'sunu* katlanılmaz bulanlar dışında –onlar hep varoldu– müzik ile ilgilenmeyenlere bile kolayca ulaşabiliyordu. O arılık düşkünü değildi ve olmak zorunda da değildi ne de zamanı yakalamaya mecburdu. Bu, onu tarz ayrımı yapmadan herhangi bir birinci sınıf müzisyen ile birlikte fevkalade çalmaktan alıkoymadı.

Dixieland geçimini ne kadar sağlıyordu? Hiç kuşkusuz aklındaki birinci soru buydu. 1920'lerin, Greenwich Village'daki Nick'in Yeri'ni kendisine yuva yapan ve halkla ilişkileri Eddie Canton adlı kişiye bırakan küçük müzisyen grubunun yeniden keşfedilmek için büyük ölçüde halka güvendiği kesindir. Ayrıca, Bechet işçi sınıfına ulaşabilmek için solcu bağlantılara da güveniyordu, ancak bunun nereye kadar tümüyle ticari kaygılar taşıdığı belirli değildir. (Hâlâ, komünist önermelere duyduğu yakınlığa ve Rusya'ya ilişkin hiç şüphesiz sevgi dolu anılarına karşın, Bechet'i siyasal bir figür olarak görmek güç, siyah caz müzisyenleri arasında bir kızıl olarak görmek daha da güçtür.) New Orleans uyanışına gelince, Bechet bunun Crescent City'nin imtiyazları onaylanmış bir üyesi için taşıdığı potansiyelin ayırdına vardı. Gerekçeleri ne olursa olsun, gömüldüğü yerden püristlerce çıkarılıp bir özgünlük ikonuna dönüştürülen eski trompetçi Bunk Johnson ile birlikteliği caz tutkunlarına nerede durduğunu gösterdi. Daha önceki müzikal birliktelikler gibi bu da kötü duygularla sona erdi.

Yine de, bu işlerin hiçbiri Bechet'e, kendi konumuna uygun gördüğü düzeyde, yeterli bir gelir sağlamadı. Oysa, 1940'ların sonunda hatırı sayılır sayıda plağın telifini elinde tutuyordu. Sorunlarını sonunda çözen, 1949'da Fransa'dan aldığı davetti. Cazın muaz-

* vibrato — Anlatım gücünü artırmak için sesi ya da teli ya da nefesli çalgıların sesini hafifçe titreştirme, dalgalandırma. (ç.n.)

zam bir entelektüel ve kültürel prestije, Direniş hareketi ile bağlantılara sahip olduğu bu ülkede her zaman düşlemiş olduğu şeyi keşfetti: Fransız adı taşıyan ve Fransız eleştirmenlerin kefil olduğu sanatçının bir caz dehası olduğunu düşünen uçsuz bucaksız bir dinleyici kitlesi ve Bechet'in mahzenlerine adım atarak kendilerini onurlandıracağı düşüncesiyle kalpleri daha hızlı çarpan genç caz tutkunu müzisyenlerden oluşan bir topluluk. Fransa sürekli evi haline geldi. O, bir zamanların Josephine Baker'ı gibi kültürel bir maskota dönüştü. Bu durumun müziğine pek az iyiliği dokunsa da, parasal kaynaklarına hemen hiç zararı olmadı. Onu, Birleşik Devletlerde yaşamını her zaman güçleştirmiş kişisel girişimsel sürtüşmelerden kurtardı. Yaşamını mutlu bir göçmen olarak geçirdi.

Chilton'un övgüye değer araştırmalarından ortaya çıkan kişi hem tipik bir New Orleans ürünü hem de çok tuhaf bir karakterdi. Renk itibariyle, İç Savaş sonrası ayrılmalarla siyahlara doğru itilmiş özgür (Fransızca konuşan) beyaz ve siyah melezi zanaatkarlar ve orta sınıfın üyeleri olan melezlerden biri olarak topluluğunun müzikal ve profesyonel becerilerini almıştı. Birçok melez müzisyen gibi bir zanaatta çıraklık eğitimi almayı reddetmiş olmasına karşın yaşamı boyunca terzilik ve aşçılık yapabilirdi. Ancak, gayet karakteristik biçimde, nota okumayı öğrenmeyi, başlangıçta hiç kuşkusuz böylesine parlak ve doğal bir müzisyen için gereksiz göründüğünden, sonraları isyankarlığından ötürü ve sonunda, olasılıkla kendini savunmaya yönelik gururu nedeniyle reddetmişti.

New Orleans'taki melezlerin toplumsal inceliklerini, düzgün giyinme eğilimlerini, kentin müzikal geleneğindeki haklı gururunu ve belki de New Orleans müzisyenlerinin özelliği gibi görünen, ırk ilişkilerine duydukları alışıldık ilgisizliği paylaşıyordu. Joe Darensbourg'un özyaşam öyküsünden siyah mı yoksa beyaz mı olduğunu keşfetmek olanaksızdır. Bechet'in kendisi de sıkça, insanın müzikal yeteneğiyle derisinin renginden daha fazla ilgilendiğini söylüyor ve siyah üstünlüğünün beyaz savunucusu Mezz Mezzrow'a yakışır biçimde "ırk fark etmez, önemli olan notalara doğru basmaktır" diyordu.

Moskova'da geliştirme şansı bulduğu yoğun klasik müzik ilgisi –düzenli olarak, gece kulüplerine düşmeden önce senfoni konserlerine giderdi– olasılıkla Louisiana'lı orta sınıf melez ailelerin, James Joyce'un Dublin'li denkleri ile paylaştığı 1914 öncesine dayanan müzik kültürü üzerine temellenmişti. Caruso, Bechet kendi vib-

ratosunu ondan türettiğini iddia ediyordu, her ikisinin de parçasıydı. Her koşulda, dışavurumculara göre büyük bir adam olan Bechet, Beethoven'ın resmini duvarına asması kadar solosuna da *Pagliacci*-'den severek bir alıntı yerleştiriyordu.

Yine de, evrenine oldukça dar bir açıdan duran bir adam olduğu inkar edilemez. Caz müzisyenleri insan davranışının kaprislerine diğer gruplardan daha hoşgörülüdür ancak, Bechet ile çalan herkesin onun olağanüstü müzisyenliğine hayranlığın ötesinde söyleyecek sözleri olmamasına karşın orkestradan Bechet'e ilişkin genel kanı kendisine çoğunlukla eşlik eden köpeği ve bıçağı yanında olsun olmasın, belirgin biçimde hayranlıktan uzaktı. 1932'de onu orkestraya geri getirmeyi ciddi biçimde düşünen hayranı Ellington bile sonuçta bunu yapmamayı seçti. Bechet, kadınlarla birlikteyken tatlı dilli ve incelikli New Orleans tılsımını yitirmese de açıkçası, geçinmesi güç bir adam olmalıdır.

Caz dünyasında sıradışı bir kişilik olarak kalmıştır: oynayacağı rolleri seçmekte başarısız bir aktör, çoklukla fantezi dünyasında yaşayan bir insan, kente gelen ve kentten ayrılan gezgin yabancı, hakkı olarak gördüğü tahtın dışında hiçbir yerde kendini rahat hissetmeyen ve kendisi dışında hiç kimseye sadık kalmayan bir adam. Ancak, Bechet terk edilmeye yüz tutmuş bir geleneğe sıkı sıkıya bağlı kalmasına karşın, şaşırtıcı, unutulmaz ve tümüyle özgün bir sanatçıydı. Ölümünün ardından modernistler arasında bile, soprano saksofonun yayılımının gösterdiği gibi, ün kazandı. Soprano saksofon adeta Bechet'in tekelindeydi. 1961'den itibaren bunu Coltrane devraldı. Bechet, ölümünden sonra bir klasik olarak doğdu.

Buna karşın, onu kurtaran bir avuç caz entelektüeli, 1930'ların son dönemindeki küçük caz etiketleri, bodrumlardaki kulüplerdeki beyaz çocuklar, düşlerini gerçekleştiren Fransızlar olmasaydı Bechet'e ne olacaktı? Büyük swing orkestralarına uyum sağlayamayacaktı. Ortalıkta olacak ama genç müzisyenler yeni düşüncelerle ilgilenmeyen, geçmişin sesine sahip, benmerkezci, haşin ve eli sıkı bir orospu çocuğu olarak ünlenmiş yaşlı bir adama niçin yer açsınlardı ki? Ölümünün ardından bazı müzisyenler, başkalarının arkasında çaldığı altı unutulmuş yapıtı tümüyle rastlantı sonucu bulmuşlar ve o şaşırtıcı "Maple Leaf Rag"i dinleyince Coltrane'in aynı seansa ilişkin söylediklerini hissetmişlerdir: "Bu yaşlı heriflerin hepsi böyle swing yapıyor muydu?" Hayır, ama Bechet yapıyordu...

Orta sınıf beyazların sayesinde, bir avuç eski taş plağı çok uzaklardan bulmak zorunda değiliz. Bir klasiği yaşarken keşfettiğimiz için şanslıydık. Ne de olsa, caz tutkunlarının ve hatta caz hakkında pek bir şey bilmeyenlerin bile aklanacak bir yanı vardır. Bechet'in müziğini dinlediklerinde ikna yetisini, lirik tutkuyu, canlılığı, neşeyi ve her üfleyişinde Bechet'in çalgısından çıkan blues'u fark etmekte güçlük çekmediler. Caz tutkunları sanatın en iyisine aşık olmazlar ama bu kez oldular.

Bölüm 20

Count Basie

Bu makale ilk olarak 16 Ocak 1986'da New York Review of Books-*'ta* Good Morning Blues: The Autobiography of Count Basie as told to Albert Murray *(New York, 1986) ve Stanley Dance tarafından yazılan* The World of Count Basie *(New York, 1986) adlı yapıtların eleştirisi olarak yayımlandı.*

Amerikan popüler müziği 1950'lerde kendi anne ve babasını öldürmeye kalkıştı. Rock cazı öldürdü. Count Basie öz yaşam öyküsünde bu cinayetin bir anını betimlemektedir:

"14. Caddenin bir yerlerindeki tiyatroda sürüp giden kahrolası bir şey vardı, saat on bir civarında oraya gitmeyi alışkanlık edinmiştik. Kalabalıktan sahnenin yanına yaklaşamazdınız... Bunu anımsıyorum ve ayrıca, olayların nasıl geliştiğini de anımsıyorum. İlk birkaç gösteri sürerdi ve eğlenip dans eden bağırıp çağırıp ıslık çalan gençler oraya tıkışmış olurdu. Sonra, sıra bize geldiğinde neredeyse hepsi kalkıp dışarı çıkar, patlamış mısırlarını, dondurmalarını falan alırlardı. Biz sahneye çıktığımızda neredeyse bomboş bir salona çalardık. Bitirdiğimizde geri gelirlerdi. Şaka yapmıyorum...

Biz de hemen alt kata inip tekrar sıramız gelene dek poker oynardık. Gerçekten böyle oluyordu. O veletler cazı takmıyordu. Bazıları içeride kalıp ön tarafta dikilerek duymaya ve yapabildikleri kadar uzun süre dinlemeye çalışırlardı; biz de hızlı ve yavaş denerdik ama hiçbir şey fark etmezdi. Dinlemeye geldikleri bu değildi. Onlar için biz yalnızca bir ara gösteriydik. Olay buydu. Bunun dışında hiçbir şey değildi. Bununla yüzleşmek zorundaydınız."

Birisi *Good Morning Blues*'u oyunlaştırmak isteseydi, derinden içerlediği yenilgiyi metanetle kabul eden ihtiyarlayan grup lideri görüntüsü iyi bir perde olabilirdi. Ancak, Basie'nin müzik yaşamı anı kitabının bunları oldukça hızlı geçmesine karşın bir otuz yıl daha sürdü. Basie, cazın bugün profesyonel orta sınıfın klasik Amerikan müziği ve daha düşük kaliteli Manhattan Yuppi restoranlarının yemek müziği olarak dirilişini tam anlamıyla görmedi.

1984'te ölümünden önceki bu son onyıllar, cazın ayrımsanan en popüler ve başarılı topluluğu değildi –Basie'nin kendisi sürekli Ellington'un üstünlüğünü vurgular– ancak pek çok yönden, cazın popülist anlayışının özsel ifadesiydi. Ve caz, Birleşik Devletlerin dünya kültürüne en büyük müziksel katkısı olmayı sürdürmekteydi. Basie, müziğin hem New Deal yıllarına rastlayan altın çağında hem de o zamana dek saygı duyulmayan yoksul siyahların ve kafayı çeken beyaz dans meraklılarının müziği olan cazın, bir sanat olarak keşfinde de en önemli kişilikti. Bu keşif büyük ölçüde, kendilerini tutkuyla, cömertçe ve Basie'nin altını çizdiği gibi onları sömürmeden siyahların ve yaptıkları müziğin ortak amacına adamış siyasal köktencilerin başarısıdır.[1] Roosevelt dönemindeki Amerikan soluna ilişkin şimdi yapılan öfkeli tartışmalarda zamanın kızıllarının ve yoldaş gezginlerinin müziğindeki bu başarı yeterince takdir edilmemektedir.

Bu nedenle turnelere ve eleman değişimlerine ilişkin sürekli yinelenen ayrıntıların içinde kaybolmasına kadar *Good Morning Blues*, orta sınıf kültürüne hiçbir borcu olmayan pek az yirminci yüzyıl sanatından birinin evrimini öğrenmek isteyen herkes için önemli bir ilgi konusudur. Dahası, Kansas City'nin dışında kükrediği andan itibaren büyük orkestralarla çalınan swingin en saf ifadesi olarak kabul edilen asıl Basie topluluğunun orta sınıfa ve entelektüellere diğerlerinden daha az borcu vardı –elbette keşfedilmesi ve ün kazan-

ma üzerine aldığı eğitim dışında...

En iyi parçalarını "nota"yla çalan" bir grup değildi. En parlak döneminde ana düzenlemeler dışında pek az yazılı nota kullanmıştı. "O zamanlar sahneye 4 ya da 5 sayfadan çok müzik taşıdığımızı sanmıyorum" diye anımsar Basie. Bu, caz ölçütlerine göre saygın bir grup değildi. Lunceford grubunun yüksekokullu üyelerine alışkın aranjör Eddie Durham, Basie'nin topluluğunun kendisine fazla geldiğini düşünüyordu. Stanley Dance'ın şimdi yeniden yayımlanan paha biçilmez röportaj derlemesinde Kansas City ortamına ilişkin en iyi taslaklardan birini sunmuş olan Gene Ramsey'in sözleriyle "durmuş oturmuş siyah insanlarla eğlenmeye gitmiyorlardı":

"Dosdoğru pezevenk ve fahişelere yöneliyorlar, onlarla takılıyorlardı. O insanlar Basie için büyük bir reklam gibiydi. Andy Kirk'ü tutmuyorlardı. Onun fazlasıyla ukala olduğunu söylüyorlardı. Ama, Basie orada, aşağıdaydı. Mezbeleliklerde yatıyor ve onlarla birlikte sarhoş oluyordu. Pantolonunda ve her yerinde yamalar vardı. Tüm grubu böyleydi."

Kumar, eğlence, kadın ve yoğun viski ortamının cazibesi cazın yaşlı ustasının öz yaşam öyküsünün görkemli duvarlarındaki çatlaklardan sürekli ışımasına karşın, son derece ketum bir yapıt olan *Good Morning Blues*'da vurgulanan imge bu değildir. Murray'in kitabı, başka anılardan belki de çok daha açık biçimde, popüler eğlence dünyasındakilerin ve diğer gece insanlarının Birleşik Devletler yüzeyine Mikromenezya* takım adaları gibi yayılmış kendinden hoşnut ve kendine yeterli adacıklarında –hareketin yer aldığı bir ya da iki sokak, pansiyonlar, barlar, kulüpler– yaşayan profesyonel siyah müzisyenlerin bir yerden öbürüne göçen topluluğunun müziğin gelişimi için hem ne kadar çekici hem de ne kadar önemli olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

* Mikromenezya — Büyük Okyanus'ta Ekvator ile Yengeç Dönencesi arasında yer alan takım adaların tümü. Mikromenezya'da ada sayısı 2.500'dür. 8 milyon km²'lik çok geniş bir okyanus yüzeyine dağılmakla birlikte 3.300 km²'lik bir alan kaplar. (ç.n.)

Çünkü müzisyenler burada profesyonelliğin, müziği doğru kavramanın ve ortak grup çalışmaları ile bireyler arasında birbirlerini sınayan amansız rekabetin tuhaf evliliğinin ezici önemini kabul eden bir çevre buluyorlardı. Bu çevre, işçi sınıfı kültürünün diğer yaratısı profesyonel spor çevresi ile benzeşiyordu. Basie'nin olayları gerçektekinden hafif gösteren ifade tarzı ve olağandışı –aslında, öz yaşam öyküsü yazarına göre aşırı– alçak gönüllülüğü, öyküsünü bir kez daha sarıp sarmalamaktadır. Kendisine abartarak söyleme izni verdiği söz en fazla, "Kendimi kutlamayı kastetmiyorum ama orkestra fiyakalıydı, gerçekten fiyakalıydı" idi. Basie, kazandığı zaferle coştuğu andan çok acı çektiği ya da yenilgiden kurtulduğu durumları yazma eğilimindedir. Grubun soyunma odasında yaşadığı zafer duygusunun gerçek sesi başka kaynaklardan duyurulur:

"Yalnızca Count Basie'nin grubuyduk ve harap bir otobüsten inmiştik ama platforma çıkınca zıplamaya ve yaz yağmuru gibi yağmaya başladık. O gece, onların canını yaktık ve Lunceford'u dans salonundan silip attık."

(Stanley Dance'ın *World of Count Basie* adlı yapıtında trompetçi Harry 'Sweets' Edison'dan alıntı)

Eski Basie grubunun inancı bu coşturma yetkinliğinde yatıyordu. Basie'nin döneminde profesyonel müzisyen için, kendisinin de belirttiği gibi, "müzik yapmak asla tam anlamıyla iş değildi". Müzik en azından hoş vakit geçirmenin ötesinde bir şeydi. O atlet için spor gibi, kişinin kendisinin insan olarak, dünyada başkalarının eylemlerinin nesnesi değil bir temsilcisi olduğunu öne sürmek için kullandığı sürekli bir araç, ruhun disiplini, günlük bir sınav, yaşamın anlamının ve değerinin ifadesi, mükemmelliğe giden bir yoldu. Atletler bunu dile getirmek için seslerini kullanamazlar ancak, müzisyenler bunu sözcüklerle düzenlemek zorunda kalmadan sesleriyle başarabilirler. Böylece, işçi sınıfı atletinin inancı caz formunda büyük bir sanat üretti ve fotoğraf sayesinde bu kalıcı bir sanat oldu.

Grup lideri olarak Basie'nin gücü, cazın özünü siyah müzisyenlerin hissettiği gibi arıtabilme yetkinliğinde yatıyordu. İşte bu yüzden meramını anlatamayan New Jerseyli okul kaçkını kendisini 1920'lerin ortalarında Kansas City'de karaya vurmuş bulduğunda

iki kat şanslıydı. Birincisi, içinde bulunduğu durum ona yeteneğinin farkına varma olanağı sundu. O zamana kadar, yalnızca piyano çalmaktan hoşlanan ve kendi türü için erişilebilir olan tek özgürlük biçimini, gösteri dünyasının çingene yaşamını seçmiş yoksul, siyah bir gençti. Hedef para değil özgürleşmekti ("Büyüdüğümde eğlence dünyasının zenginleriyle bağlantı kurduğumu anımsamıyorum") ve ne para kazandı ne de biriktirdi. "Müzik yapmayı seviyordum, yaşamı seviyordum" *Good Morning Blues* 1920'lerdeki siyah gösteri dünyasının altta kalan yüzünün üstün yeteneğidir –Omaha çölünde harekete susamış Hippity-Hop gibi taşlama gösterilerinde roller, siyah vodvil tiyatrolarının Teksas, Oklahoma, Alabama çevresinde yelken açarken bataklığa saplanan ve sonunda Kansas City'de batan Gonzelle White ve onun Big Jazz Jamboree adlı topluluğu. Geminin batmasından sonra Basie "karşısına çıkan şansın bütünüyle ayırtına varmadan" tam gün caza sürüklendi. Bu onun ilk talih yıldızıydı.

İkincisi, kendisini Kansas City'de, Delta'dan Chicago'nun parlak ışıklarına ve Detroit'e doğru bir rota izleyen siyahların bile uğramadığı ve siyah vodvil çetesinin bile programından çıkardığı Missouri'nin güneybatısındaki o apaçık kültür çölünün başkenti Kansas City'de bulmasıydı. Kansas City, uzun zamandır bu çölün en batı noktasıydı. Gonzelle White'ınki gibi gösterilerin, kendilerini iyileştirmedikleri, yeni bir rota belirlemedikleri ya da yeni bir biçime bürünmediklerinde burada dağılmalarının nedeni budur. Kansas ve Oklahoma gösteri işinin Mekke'si değildi. Kansas City ve Teksas dışında, bütün Güneybatı yalnızca ufak ve dağınık bir siyah nüfusa sahipti. Yeni kurulmuş Basie grubunun ilk turnesi, Tulsa, Muskogee, Okmulgee, Oklahoma City ve Wichita gibi yerlerde bir gecelik gösterileri kapsıyordu.

Yine de, cazda belli başlı iki gelişmeyi doğuran da bu bölgeydi. "Down-home" blues ile popüler dans grubu müziğini kaynaştırdı ve "jam session" ile hem klasik swing grubunu hem de cazın en güçlü deney laboratuarını yaratacak bir performans ayarladı. Kansas City salt Count Basie'yi değil Charlie Parker'ı da ortaya çıkardı.

Bu görünür paradoksa ilişkin çok şey yazılmıştır. Bunların çoğu, Kansas City'nin (Missouri), çeteler tarafından geceleri yürütülen yerel yönetimsel Keynesçilik sayesinde Bunalım sırasında siyah müzisyenlerin en azından karnını doyurabildiği bir vaha olarak kal-

masını sağlayan, kapıları ardına kadar açık, bonkör Boss Pendergast günlerindeki tuhaf niteliği üzerine yoğunlaşmaktadır. (Bir müzisyenin yaşamını sosisli sandviçler, tabaklar dolusu fasulye, testilerle viski, belki bir genç kızdan birazcık yakınlık ve başarı biçiminde adlandırmak abartmak olur.) Ancak gerçekte, *Good Morning Blues*'un pek söz etmemesine karşın, Kansas City'de düzenli iş az bulunuyordu. Kentin içinde düşük ücretli ya da bahşiş karşılığı pek çok iş ve daha da düşük ücretli caz müziği işleri bulunmasına karşın Basie'nin öncülerinin söylediği gibi "İş çevredeydi, yollardaydı".

Çoğu yetenek bu bölgeden çıkmış görünmektedir. Uzak Güney*'den doğrudan gelen müzisyen sayısı görece daha az ve Doğu'dan gelenler daha da azdı. Basie'nin grubunun temeli ve esin kaynağı olan Walter Page'in Blue Devils'i, Oklahoma'da çalışan yerel bir gruptu. Ne Kansas City'nin orkestra cazı ile birleştirdiği "downhome" blues bir büyük kent ürünüydü ne de bu aşamada, Basie'nin ayırt edici özelliği haline gelen ve grupların eşlik ettiği erkek blues vokalleri beyaz izleyici ve dinleyici kitlesi için bir ilgi odağıydı.

Kısacası, Kansas City müzisyenleri güneybatıdaki siyahların doğal olarak hissettiğini ve büyük ölçüde yalıtılmış bir dinleyici kitlesinin istediğini çalıyorlardı. Blues onlara getto tarafından kabul ettirildi. Basie ve Jimmy Rushing ayrı ayrı, birbirlerinden habersiz 1920'lerin ortalarında "Basie'nin o zaman blues çalamadığını" ve bunu başarabilen Rushing'in "o günlerde tam anlamıyla bir blues şarkıcısı olmadığını" belirtirler. On yıl sonra biraz farklı bir şey çalıyor ve söylüyorlardı.

Muskogee gibi yerlerdeki dans salonlarından çıkarılan cevherler, Kansas City'nin sayısız gece kulübünde ve çalışma saatleri dışındaki seanslarda profesyonel müzisyenlerin alışılmadık derecede geniş topluluğu tarafından işleniyor ve parlatılıyordu. Ancak, konuk yıldız sanatçılarla kazanılan savaşlara ve yabancıların hayranlığına çok önem veren Kansas City söylencesine karşın bu topluluk kendisinin bir anlamda ıssız bir adada terk edildiğini düşünüyordu:

* Uzak Güney — (Deep South) ABD'nin doğu kesiminde Alabama, Georgia, Louisiana ve Missisippi gibi eyaletlerin bulunduğu iyice güneyde kalan bölge. (ç.n.)

"Gerçekten Demir Perde'nin gerisindeydik. Bizim için hiç şans yoktu. Böylece, bize de kendimiz için çalmaktan başka yapacak bir şey kalmıyordu."

(*World of Count Basie*'de büyük davulcu Jo Jones'tan alıntı.)

Bu sözler bir bütün olarak Kansas City sahnesi için söylenmiş olabilir. Bu sahnenin en özgün ürünü Basie topluluğu için söylenmişti.

Yine de, ilk bakışta, Basie'nin kendisi yüksek bir noktaya ulaşmak için çok az niteliğe sahipti. Caz standartlarına göre, özellikle tarzlarını benimsediği ve karşılarında kendisini sürekli tarttığı –kendi zararına– New Yorklu piyano devlerine oranla birinci sınıf bir piyanist değildi. Aranjörlerinden birinin dediği gibi, "Fast Waller ya da Earl Hines'a meydan okuyamayacağını biliyordu. Ona yukarıdan aynı yetenek inmemişti."

Okul eğitimi almış siyah köklerden gelme olasılığı yüksek çoğu büyük orkestra liderinden farklı olarak okumaya özellikle düşkün bir müzisyen de değildi. Zamanının büyükleri arasına birkaç önemli aranjmanı ve blues'u olmasının ötesinde salt notayla çalan izleyen bir grubun lideri olmadığı için değil, kendisi de alışıldık anlamda bir besteci ya da aranjör olmadığı için katıldı. Düşünceleri bile kısa solukluydu. "Yalnızca dört ölçü çalabilirdi" der aranjörü Eddie Durham. Taşralılara özgü aldırmazlığı, ticari dans müziği sınırları içinde bile ürkütücüydü. 1936'da New York'taki büyük bir dans salonundaki bütün koltukları satılmış konserini tehlikeye attı, çünkü iddiasına göre "kahrolası tangonun ne olduğunu bildiğine inanmıyordu". Birbirleriyle atışan iki saksofon kullanmak dışında, grubun genel biçiminde özgün hiçbir şey yoktu. Anılarının herhangi bir okuru, bu babacan, sıkça sarhoş olan ve tutuk adamın topluluğunu bir arada tutmayı nasıl başardığını merak edecektir.

Kısacası, kağıt üzerinde, bir diğer yeterli caz müzisyeni olmasının dışında hiçbir niteliği yoktu. 1935'de Orta Batı yönünde giderken arabasının radyosundan Basie'yi Reno Club'dan yapılan canlı yayında dinleyip şaşıran ve onu ülke çapında bir isim yapan John Hammond'u, ayırt edici özelliği tevazu ve dürüstlüğü elden bırakmadan söyledikleri çok şey ifade etmektedir: "O olmasaydı ben belki de hâlâ Kansas City'de olacaktım, tabi hayatta kalabilme başarısını gösterebilirsem. Ya da New York'ta... birisinin grubunda yer al-

maya çalışarak ve kovulmaktan korkarak".

Ancak, Hammond'un ve sonradan dünyanın geri kalanının Basie'de fark ettiği neydi? Gene, en iyi betimlemeler başkalarından gelmektedir:

"O [der Harry "Sweets" Edison] tempoyu ağırlığını vererek basmada en iyiydi ve hâlâ en iyi. Tam tempoyu bulana dek piyanoda dolaşıp duruyor. Aynı viski yapmak için üzüm ve mayayı karıştırıyormuşsunuz ve sürekli tadıyormuşsunuz gibi. Freddie Green ve Jo Jones, o, doğru tempoyu arayıp bulana dek onu izlerlerdi ve bu tempoya başladığında onlar korurlardı."

O, "tempo" Basie için bir ipucuydu. *Good Morning Blues*, her yerde, bu hem sürükleyici hem de sakin olan hoş, rahat, oynak ritmin öncüsü Walter Page'in Blue Devils grubundaki, Albert Murray-'nin "Kansas City 4/4²'ün sarsılmaz ancak her zaman esnek, kıtalararası lokomotife benzer akışı" dediği durumun keşfiyle başlar. Walter Page'in Blue Devils'i sonradan Basie'nin erken dönem grubunun çekirdeğini oluşturacaktı.

Tempoyu yakaladıktan sonra Basie:

"Önce saksofonlar için bir ritim tuttururdu, sonra trombonlar için bir tane ve biz bunu kapardık. Şimdi bizim ritmimize karşı onlarınki. Üçüncü ritim trompetler için olurdu. Sololar hep birlikte çaldığımız yerlerin arasına düşerdi, parça böyle başlardı ve Basie ezgilerini böyle birleştirirdi."

(*The World of Count Basie*'de tromboncu Dick Wells'ten alıntı.)

Atlantik dalgaları gibi çarpan orkestranın tümünün birleştiği kısa temalardan oluşan büyük dalgalar –en azından başlangıçta– stil hileleri ya da kendi içinde sonlanan bölümler değildi. Bunlar, müziğin özsel salıntısı, müzisyenlerin kendilerini düzenli birlikte çalan bir grup olarak değil (muhteşem ritim bölümünün üyelerinden ayrı olarak) yaratıcı solocuların topluluğu olarak gördükleri büyük günlerdeki durumun dekoruydu. Ne yazık ki, sonuçta izleyici ve dinleyici kitlesine yanıt olarak, orkestranın birleştiği temaları çalan bir gruba indirgendi. Kendini kenara çekmek ayrıca, Basie'nin minima-

list aranjmanlarının ve amacı bütünüyle müziğin akışını sürdürmek olan gittikçe seyrekleşen piyano müdahalelerinin sırrıydı.

Aranjman, aslı ne olursa olsun, merhametsiz bir ayırma ve kesme işlemiyle Basie uyarlamasına indirgeniyordu. "Kağıt üzerine asla bir şey yazmayan" Basie, kısaltma yoluyla, bir diğer deyişle, numaralarını müzisyenlerine uydurarak beste yapıyordu. Ancak, kesinlikle belirli müzikal düşüncelere sahip olan ve müzisyenlerini bunlara uygun biçimde seçen –bu düşüncelerin bazıları aslında diğer müzisyenleri dinleyerek ortaya atılmış olsa da– Ellington'dan ayrı olarak daha az okuryazar Basie, temelde bir seçiciydi. Kafasının içinde duyduğu parçanın sözcüklerinden ya da ana çizgisinden çok, uzunca bir yapıtı oluşturan parçaların sayısı modelleri, ritim ve dinamikler, sahne mekaniği ve etkileriydi. ("Belirli adamları belirli parçalara sokma ve çıkarma konusunda kendi küçük düşüncelerim var. Onlara içeri girmeleri ve bir süre oturmaları için kapıyı açmak üzerine kendime ait bir tarzım vardı. Sonra, onları dışarı çıkarırdım.") Ancak, bunların hiçbiri, Basie'nin müzisyenlerin çaldığını duyana ve çıkan seste zihnindekini tanıyana kadar gerçek haline gelmiyordu. Dinlemek onun öznel yetisiydi. Gelişigüzel toplanmış müzisyen ve müzikten oluşan Basie topluluğunun –1936-1950 arası– durumu buydu.

Bu dönemde, Basie yalnızca büyük önem kazandığında ve menajerinin, sadık Willard Alexander, kendisine ticari nedenlerden ötürü topluluğun boyutunu iki katına çıkarmak zorunda olduğunu söylediğinde belirsizlik sergiledi. Bocaladı ve neredeyse başarısızlığa uğruyordu. Bereket versin, hem arkasındakiler hem de diğer müzisyenler (Fletcher Henderson cömertçe ona kendi aranjmanlarını verdi) grubun yeteneklerinden öylesine emindiler ki toparlanacak zaman buldu.

Sonuçta, Basie topluluğu solo yaratım ile kolektif canlanmanın fevkalade bir bileşimiydi. Belirgin bir bireysel yetenek topluluğunu kendine çekmişti ve elinde tutuyordu. Erken dönem Basie orkestrasında, bu bir kardeşler grubuydu, yer almanın yoğun neşesi, pişkin ve kıskanç öncellerin kalıntıları arasından ışımaktadır. Bu neşenin bir bölümü, grubunu ortak kanıyı dile getirerek ve kristalize ederek geleneksel bir Rus köylü topluluğunun başkanı gibi yöneten liderin yapısından ve inceliğinden kaynaklanıyordu. Ama bu neşe, müzisyenlerin eşitlik, kardeşlik ve hepsinin ötesinde yalnızca "doğru" ses konusundaki ortak anlayışları tarafından denetim altında tutulan ya-

ratım özgürlüğüne daha çok şey borçluydu. Son günlerine dek, Basie kendisini topluluğun lideri ya da yürütücüsü değil, ufak, ancak merkezsel destek noktası olarak sunmaktan zevk aldı: "Gözlerinizi piyanonun başındaki herife dikin. Sertçe. Hiçbir şey bilmiyor ama siz yalnızca onu izleyin ve hepimiz ne olup bittiğini öğreneceğiz." Bu tam anlamıyla gösteriş değildi.

1930'larda genç olan ve erken dönem Basie topluluğunun kıtanın ve okyanusların ötesine taşan müziğinin yanıt verilmesi olanaksız "sound"unu ilk duyanlar, Paskalya İsyanındaki şair Yeats gibi, kahramanlar listesini ünlemek üzere baştan çıkarlar: Blues söyleyen Basie, Page, Jones ve Green, Herschel Evans ve Lester Young, Buck Clayton ve Harry Edison, Benny Morton, Dicky Wells ve Jimmy Rushing. Geçmiş düşünüldüğünde, onlar salt dikkate değer müzik üretmekle ve gerçekte Birleşik Devletlerin klasik müziğini yaratmaya yardım etmekle kalmayıp bunu olağandışı ve öncelsiz bir tarzla yapan insanlardı. *Good Morning Blues ve The World of Count Basie* kültürel sosyoloji yapıtları değildir. (Bu belki de bir şanstır: Adorno caz üzerine şimdiye dek yazılmış en akılsız yazıların bazılarını yazdı.) Yine de, toplum ile sanat yaratısını birbirine bağlayan muğlak alanı incelemek isteyen herkes tarafından okunmaları gerekir.

Stanley Dance'ın kitabı, dünyanın en yaşlı ve en bilgili caz severlerinden biri tarafından hazırlanmış bir röportaj koleksiyonudur. *Good Morning Blues Count Basie* adına yazılmış bir özyaşamöyküsünden fazlasıdır. Kitap üzerinde Basie ile birlikte yıllarca çalışmış ve bunu güncel röportajdan çok daha geniş kapsamlı bir araştırmayla desteklemiş –tüm nitelikli sözlü tarihin desteklenmesi gerektiği gibi– olan siyah yazar Albert Murray bu başarılı yapıtı için kutlanmayı hak etmektedir. Basie'nin ketumluğuna saygı duymuş ve bu yetenekli adamın sınırlarını ne gizlemiş ne de üstünü örtmüştür. Eğlence dünyasının, hâlâ "sepya"* diye çağrıldıkları günlerinde büyümüş olan siyah bir üyesinden beklenebilecek kendini açıkça sunma isteksizliğine saygı göstermiştir. Ortaya çıkan insan, saygı duyulacak bir insandır. Basie, kendi düşüncelerini dile getirmek için başkalarını bulmakta her zaman başarılı olmuştu. *Good Morning Blues* onun bu konudaki son başarısıdır.

* Sepya — Mürekkepbalığının salgıladığı sıvıdan yapılan kahverengi bir boya ya da mürekkep. (ç.n.)

Bölüm 21

Duke Ellington

Bu makale ilk olarak 19 Kasım 1987'de New York Review of Books *'ta James Lincoln Collier tarafından yazılan Duke Ellington (New York, 1987) adlı yapıtın eleştirisi olarak yayımlanmıştır.*

Yirminci yüzyıl kültürünün büyük kişilikleri arasında Edward Kennedy Ellington en gizemlilerden biridir. James Lincoln Collier'ın mükemmel kitabının sunduğu kanıtlara göre ayrıca en sevimsizlerden biri olmalıdır –oğluna soğuk, kadınlarla ilişkilerinde merhametsiz ve diğer müzisyenlerin eserlerini kullanırken vicdansız. Yine de, üzerlerinde güç sahibi olmasına izin veren iş arkadaşlarının çoğu ile sevgilileri de dahil hem kötü davrandığı hem de sadık kaldığı insanlara açıkça uyguladığı olağanüstü çekicilik inkar edilemez.

Duke'ün, tarafsız gözlemcileri derinden etkileyen davranışlarında kaba hiçbir şey yoktu. O, döneminde, kendisininki de dahil, pek çok gruba kısa süreler için katılan maymun iştahlı kavgacılara karşıydı. Ancak, kendi müzisyenlerinin ezgilerini ve ara sıra da kadınlarını çalma huyu, en sakinleri de dahil onlar arasında büyük gerginlikler yaratmış olmalıdır. Yine de, ona edimsel olarak bıçak çekenler ya da silah doğrultanlar, kayıtların gösterdiği kadarıyla, faz-

lasıyla kışkırtılmış yasal ya da *de facto* eşlerdi.

Aslında bir insan olarak Duke Ellington'a ilişkin, toplum içinde sürekli takarak ardında kişiliğini görünmez kıldığı maske dışında hiçbir şey açık değildi: kendi kitlesiyle ve özellikle de kalplerini fethettiği ürkütücü sayıdaki kadınla bu yakışıklı, neşeli ve ayartıcı adamın sözel iletişimi yavan yaltaklanma ve sevgi sözcüklerinden ("seni çılgınca seviyorum") ibaretti. Ölümünden kısa bir süre önce yazdığı öz yaşam öyküsü *Music is my* Mistress*[1] yanlış bir başlık taşımasının yanı sıra tek başına bilgilendirici sayılmayacak bir belgedir. Çünkü sevgililerini ve aslında her ikisini de idealize ettiği ve aseksüel saydığı annesi ve kız kardeşi dışındaki tüm kadınları, olasılıkla hor görürken –en azından küçük düşürülmüş oğlun görüşü budur[2]– ve onlara boyun eğdirmeye çalışırken müzik ile ilişkisi bütünüyle farklıydı. Gene de müzik, sözcük anlamı üzerinde egemenlik sahibi kadın olan "mistress"i değildi. Ellington kontrolü elinde tutmaktan hoşlanıyordu.

Gerçekte, James Lincoln Collier'ın kitabında aydınlatmaya çalıştığı gizemin kalbi burada atar. Çünkü, Charles Ives ile birlikte Amerikan müziğinin en önemli kişisi olarak adlandırılan Ellington[3] doğaçlama ürünlerinin geleneksel "sanat yapıtı" düşüncesine uymakta başarısız olduğu gibi geleneksel "sanatçı" düşüncesi ölçütlerini uygulamakta da bütünüyle başarısız olmuştur. Cazdaki çoğu çağdaşının aksine, Ellington kendisini bu anlamda "sanatçı" olarak görüyordu ve "yapıtlarını", belirli aralıklarla çaldığı konser salonu için bestelemeye başladı. Collier'ın öneminde doğrulukla ısrar ettiği gibi, Ellingtonların siyah orta sınıf çevresinin "büyük sanatçı" kavramına aşinayken yaptığı şeyin daha az bilincinde olan Louis Armstrong gibi bütünüyle burjuvazi dışı bir dünyadan gelen biri için bu kavram bir anlam taşımıyordu.

1933'te İngiltere'ye yaptığı zaferle sonuçlanan ziyaretinde Britanyalı entelektüellerin gözünde salt bir grup lideri değil, Ravel ya da Delius gibi bir "sanatçı" olduğunu keşfeden Ellington, zihninde

* Mistress — Başkalarını yöneten ya da bir şey üzerinde etkisi, denetimi, gücü olan kadın; metres, kapatma; sevgili; kadın öğretmen anlamlarına gelmektedir. Burada birinci anlamda kullanılmaktadır. (ç.n.)

canlandırdığı biçimiyle "kompozitör" rolüne başladı. Buna karşın, hemen hiç kimse Ellington'ın şöhretinin konser için otuzu aşkın kötü düzenlenmiş mini süitine ya da son yıllarının büyük bölümünü adadığı "kutsal konserlere" dayandığını öne sürmez. Kısacası, ortodoks bir kompozitör olarak Ellington yüksek bir değer taşımaz.

Yine de, Collier'ın sözleriyle "pek çoğu neredeyse kusursuz yüzlerce tamamlanmış beste" kapsayan caz çalışmaları derlemesi hiç kuşkusuz kendi çağının (1899-1974) müzikteki *–herhangi bir tür* Amerikan müziği– en büyük başarılarından biridir. Collier'ın gerçekleri sır olmaktan çıkaran kitabı duyduğu saygının yanı sıra neredeyse her sayfasında onun müzikal eksikliklerini sergilese de Ellington olmasaydı bu müziğin varolmayacağı şüphe götürmez. Ellington iyi bir piyanistti ancak çok parlak değildi. Hem teknik müzik bilgisinden hem de bunu elde etmek için gerekli kişisel disiplinden yoksundu. Daha dikkatle hazırlanmış notalar bir yana, yazılı müziği okumakta bile zorlanıyordu. 1939'dan sonra aranjmanlar ve müzik konusunda tavsiyeler için büyük ölçüde, grubun devamını sağlamakta kendisinin *alter ego**'su gibi davranan ve manevi oğlu durumuna gelen Billy Strayhorn'a bel bağladı. Müzik eğitimi almış ve son derece deneyimli Strayhorn yazıya geçirilmiş bir notadan müziğin nasıl sesleneceğini çıkarmakta daha yetkindi.

Ellington, deneme yönteminin dışında, 1920'lerde Ziegfeld'in müzik direktörü Will Vodery gibi resmi müzik eğitimi almış profesyonel siyah müzisyenlerce verilen bazı içten öğütlerden pek az şey öğrendi. Fazlasıyla tembeldi ve belki çok okumak için yeterince entelektüel değildi. Üstelik öbür insanların müziğini de dikkatle dinlemiyordu. Collier'a inanmak gerekirse, orkestrasına doğru tipte müzisyenler bulmak için bile özel bir çaba harcamıyor, uygun olup olmadığına pek aldırış etmeden başvuran ilk müzisyenleri kabul ediyordu –ancak bu, Ellington orkestrasının 1920'lerin son yılları ile 1940'lar arasındaki muhteşem üflemeli çalgıları için geçerli değildir. Collier'ın "Ellington'ın şarkı yazarı olarak ününün –ve bunun yanı sıra ASCAP teliflerinin– dayandığı tüm şarkılar arasında yalnızca 'Solitude' kendi yapıtı gibi görünmektedir. Geri kalanlar için,

* Alter ego — Öteki ben; insanın öbür benliği; yakın ve güvenilir arkadaş. (ç.n.)

en iyi koşulda bir işbirlikçi, en kötü koşulda bir ezginin grup uyarlamasını düzenleyen kişiydi" sözlerine bakılırsa kesinlikle büyük bir şarkı yazarı değildi. Arkasında çalan en az bir kişi, çok tipik bir karşılıklı huzursuzluk anında ona şöyle demiştir: "Seni besteci saymıyorum. Sen bir derleyicisin."

Sonuncusu ve belki de hepsinden en dokunaklı olanı, Collier'ın, Ellington'ın ne öbür büyük caz müzisyenlerinin yeteneğine, "işlenmemiş doğal yetisine" sahip olduğu ne de müziğe karşı duyduğu içten bir tutku ile caza sürüklendiğine ilişkin gözlemidir. Pek çok diğer caz müzisyeninin aksine, neredeyse otuzuna gelene kadar pek bir şey vaat etmedi; iyi bir şeyler yapmaya kırk yaşına gelendiğinde başlamadı.

Collier'ın kitabının, geniş anlamda, saptamaları yeni değildir. Ellington'ın özde "çalgısı bütün grup" olan bir doğaçlama müzisyeni olduğu ve hatta müziği hakkında, grup üyelerinin belirli seslerini araç olarak kullanmadan düşünemediği uzun zamandır kabul edilmiştir. Müzikal anlamda kısa soluklu olduğu ve bu nedenle müzikal bir düşünceyi uzun uzadıya geliştiremediği her zaman ortadaydı, ancak öte yandan 1933'te, klasik ya da diğer türlerde müzik yapan hiçbir bestecinin 78'lik plak süresinde –yani üç dakika– onu geçemeyeceği de biliniyordu. O, hem bir caz hem de klasik müzik eleştirmeni tarafından "sanatın büyük minyatürcüsü" biçiminde adlandırılmıştı.[4] Collier'ın Ellington'ın toplu yapıtlarındaki belirli çalışmalar ve sözlere ilişkin yorumları her zamanki gibi bilgili, geniş görüşlü ve aydınlatıcıdır ancak genel saptamaları genel ortak kanı olarak görülenden farklı değildir.

Ellington'ın belirgin eksikliklerine sahip bir kişi yirminci yüzyıl müziğine ancak caz aracılığı ile anlamlı bir katkıda bulunabilirdi. Yalnızca siyah bir Amerikalı, belki de Ellington'ın kuşağından bir orta sınıf siyah Amerikalı, bir orkestra lideri olarak bunu yapmaya çabalayabilirdi. Yalnızca Ellington'ın sıradışı yapısında bir insan bu sonucu gerçek anlamıyla elde edebilirdi. Collier'ın kitabının değeri, müziğin kişiye neyi borçlu olduğunu göstermesinde yatar, ancak yeniliği, kişiyi, toplumsal ve müzikal çevresi tarafından biçimlendirilmiş olarak görmesindedir.

Ellington'ın kişiliğindeki özellikler, her zaman, değişen bağlılık düzeyleriyle tanımlanmıştır. O, tam ve kendiliğinden bir inançla,

kendisini "Tanrı tarafından özgün biçimde yetilendirilmiş, yaşam boyunca gizemli bir ışık tarafından özgün biçimde yol gösterilmiş ve yaşamının belirli noktalarında belirli kararlar almak için İlahi Güç tarafından özgün biçimde yönlendirilmiş" görüyor ve sonuçta, tüm gücü elinde tuttuğuna inanıyordu. Eleştirmen Alexander Coleman, Ellington'ın içsel düşüncelerini şöyle özetlemeye çalıştı: "Vermeye ve almaya yetecek güçte olmalıyım. Dünyaya hükmediyorum, çünkü her zaman şanslıyım, karşılaştırma kabul etmeyecek kadar şanslıyım ve bu dünyadaki tüm tilkiler arasında en kurnaz tilki benim."[5]

Collier'ın yorumu da özde budur. Ancak söz konusu kitap, Duke'ün –bu ad ona gençliğinde takıldı– sokaklara özgü bir atiklik ve açıkgözlülükle hayatta kalışının ve tüysüz, genç, siyah bir iş bitirici olarak edindiği başarının zorunluluklarını gereğinden daha az vurgulamaktadır: dürüstlükten yoksunluk, kendine ilişkin herhangi bir şeyden vazgeçmeyi reddetme, manipulasyonun güç stratejileri, "hükmedici saygı" üzerinde mafya babalarınınkine benzer bir ısrar. Bu bağlamda, Mercer Ellington'ın babası ile yaşamına ilişkin anı kitabı Collier'ın yapıtını yararlı biçimde bütünleyebilir.

Kısacası, Ellington, kendisinin de ayırdında olduğu gibi,[6] yaşam boyunca bir bebeğin her şeye egemen olma duygusundan bir şeyler korumayı başarmış şımarık bir çocuktu. Babası, Washington DC.'de otobüs şoförlüğünden, Collier'a göre "Morgenthaular ve Du Pontları tedavi eden ünlü bir sosyete doktoru" Dr. M. F. Cuthburth'un hizmetinde kahyalığa yükseldi. Bu aile çevresi ve ebeveynlerinin Washington ortamından tanıdığı siyasal bağlamda korunan ya da üniversite eğitimi almış görece çok sayıda siyah sayesinde bir özsaygı, özgüven, ırkına ilişkin güçlü bir gurur –ve üstünlük– duygusu edindi. "O zaman kentte kaç tane zenci kastı vardı bilmiyorum" demişti bir keresinde "ama şunu biliyorum ki, başka bir tanesiyle dikkatsizce kaynaşmaya karar verseydiniz, size insanın bu tür bir şey yapmaması gerektiği söylenirdi." Irk açısından karışık bir müzik grubuna sahip olmayı, bunun olasılık kazandığı zamanlarda bile yeğlemedi. Kendisini çevreleyen karizma büyük ölçüde zorunlu hizmetlerin ertelenmesini bekleyen bir *asilzadenin* doğal ve son derece çarpıcı havasından türetilmişti. Bu izlenim alımlılık, yakışıklılık ve tanımlanamaz bir çekim niteliği ile destekleniyordu.

Buna karşın, şımarık çocuk okulda, öğrenmenin, sıkı çalışma-

nın ya da öz disiplinin sırrına asla erememiş, buna karşın statü anlayışından ya da hırsından hiçbir zaman vazgeçmemiş eğlencenin peşinde koşan, tembel ve cahil bir başarısızlık örneği olarak yola çıktı. Başlangıçta yalnızca iyi zaman geçirmenin ikincil öğesi olarak gördüğü müzik, caz çağının büyük talebi ve beyazların akınına karşın siyahların dans müziği yapan gruplardaki hâlâ güçlü konumu nedeniyle onun için para kazanmanın en kolay yolu haline geldi. Eğitimli ve üniversitede okumuş siyahlar müzisyenlik sayesinde başarıya ulaşıyorlarsa –Fletcher Henderson ya da Don Redman gibi, çoklukla grup lideri ya da aranjör olarak– orta sınıftan, hiçbir işe yaramayan bir kişinin, özellikle de son zamanlarda evliliğe zorlanan birinin, bunu yapması daha da doğaldı. 1920'lerin başlarında müzikten, özellikle de Ellington'ın yetenek pırıltıları gösterdiği ticari müzikten iyi para kazanılıyordu.

Caza, müziğin kendi kendini keşfetmekte olduğu sırada girmesi Ellington için bir şanstı ve cazın içinde serpildikçe kendisini de keşfedebildi. Bir müzik yayıncısı olarak eğlence dünyasında şarkıların parasal ödemelerini bilen Irving Mills ile ortaklık kurana kadar özellikle beste yapmak istediğine ilişkin bir işaret yoktur. Ellington'ın çok başarılı bir grup liderinden fazlası olmak istediğini gösteren herhangi bir kanıta sahip değiliz.

Ellington orkestrası 1920'lerin ortasında sınıflanması ve betimlenmesi olanaksız genç gruplardan oluşan bir ordu tarafından şipşak çalınan sinkop* yapılmış müzikten "hot" caza kaydı, çünkü genel eğilim bu yöndeydi. Aslında, tipik Ellington tarzı, Cotton Club müşteri kitlesinin beklentilerine uyan "jungle"** müziği aracılığıyla ticari nedenler bağlamında işler hale getirilmiş olabilir. "Cotton Club'da bir sezon boyunca" diyordu Ellington "Afrika dekorlu gösteriler çok dikkat çekti ve biz de bunlara eşlik etmek için 'jungle tarzı' caz denilen şeyi geliştirdik." Bu tarz, hem grubun bazı pek değerli üyelerinin yeteneklerini geliştirme hem de gruba hemen tanınabilen bir "sound" ya da ayırt edici etiket sağlama üstünlüğüne sahipti.

---

* Sinkop yapmak — Hafif olan ritimleri güçlendirerek müziğin ritmini artırmak. (ç.n.)

** Jungle — Bas vurguları yükseltilmiş basit ritimli dans müziği. (ç.n.)

Collier ayrıca Ellington'ın rakiplerinin daha çok sayıda nefesli çalgısı olduğu için grubun boyutunun ve içinde yer alan çalgıların genişlediğini savunur. Büyük orkestra modellerini beyazlar oluşturuyordu. Kullandıkları aranje müzik, Collier'ın "saksofon korosu olarak" adlandırdığı şey, 1914'lerde Art Hickman ve Ferde Grofé'nin öncülüğünü yaptıkları ve 1920'lerde Grofé ile "Cazın Kralı" Paul Whiteman tarafından geliştirilmiş koordine bir nefesli çalgılar bölümü üzerine yapılandırılmıştı. Fletcher Henderson ve Don Reedman, solocular ile grup halinde çalanlar arasında karmaşık bir etkileşim aracılığı ile bunun siyah bir uyarlamasını yarattılar.

1920'lerde başarılı grupların geleceği, üflemeli çalgılar çalan müzisyenlerin serbest küçük gruplarında değil, aranje edilmiş müzik yapan daha büyük orkestralarda yattığı için Ellington "besteci" oldu. Karmaşık müzik yapmaya yetkin olmadığı ve grup elemanları da karmaşık orkestrasyonları okuyamadığı için hayranlık duyduğu ve Collier'ın öne sürdüğü biçimiyle[4] "vurgulama, yanıtlama, her şeyi bir şeyle destekleme sistemini" aldığı Henderson'u taklit edebilecek konumda değildi. Öte yandan, caz ritimleri ile klasik müzikten türetilmiş ya da benzer armonik aletlerin bileşiminin –bunun öncülüğünü Whiteman yaptı– ardından gitmek, New York gösteri dünyasının havasını soluyan, gerçekte caz müzisyeni olarak adlandırılmaktan pek hoşlanmayan bir kişi için daha kolay ve doğaldı. Collier'ın doğrulukla belirttiği gibi "senfonik cazın" gerçek zaferi Gerswhin'in Whiteman ile birlikte ortaya çıkardığı *Rhapsody in Blue* değil, Duke Ellington'ın grup müziğiydi.

Ellington, grubun repertuarından sorumlu olduğunu anlayınca kendisini bir müzisyen olarak keşfetmeye zorlandı. Kompozisyon yaratmaya ilişkin kişisel yöntemi Collier tarafından iyi tanımlanmıştır:

"İşe, kayıt stüdyosuna ya da prova salonuna birkaç müzikal düşünce –gruptaki belirli çalgıların sesine bürünmüş melodi kırıntıları, armoniler ve akor sekansları– getirmekle başlardı. Oracılıkta piyanonun başına oturur ve çabucak bir bölümün taslağını hazırlardı –dört, sekiz ve on altı ölçü. Grup bunu çalardı, Duke yinelerdi ve herkes anlayana dek grup tekrar çalardı. Yıllar sonra piyanist Jimmy Jones şöyle demişti: 'Onun yaptığı, zincirleme bir reaksiyon gibi. Burada bir bölüm, şurada bir bölüm ve burada bir diğeri. Ara-

da, bağlantıları yerleştirmeye başlıyor– Ellington'ın şaşırtıcı özelliği, oracılıkta bu kadar hızlı düşünebilmesi ve çabucak yaratabilmesidir.' Bu sırada, grup üyeleri öneriler getirirdi... Parça ilerlerken, sıklıkla Duke'ün sağlayacağı akorları ve armonileri çözümlemek o bölümü çalanlara bağlı olurdu. Tromboncu Lawrence Brown, üçüncü bir trombon için gruba geldiğinde, kendisine her şey için üçüncü bir bölüm üretmesi bekleniyordu. 'Ben kendi bölümlerimi kompoze etmek zorundaydım... Yalnızca izliyor, eksik olan şeyi duyduğumuzda orada yer alıyordunuz.'"

Ellington'ın bu müzik yapma tarzına planlama ve hazırlık konusundaki alışıldık isteksizliğinin ötesinde bir şey taşıdığı açıktır. O, farklı bir "sound" ve tınıların birbirine karışması konusunda doğal, giderek artan bir tılsım, armoniyi uyumsuzluğun eşiğine itme ve kuralları yıkma eğilimi, kulağına "doğru" geldiği takdirde ortodoks olmayan niteliklerine büyük ölçüde bir güven getirdi. Ayrıca, genelde –Collier tarafından da– bir ressamın renkleri ile karşılaştırılan ancak gösteri dünyasının etkileri düşünülmesi gereken bir ton anlayışı getirdi. Konser müziği alanında utanmak nedir bilmeyen bir besteci olan Ellington'ın tüm plaklarının başlıklarında (resimsiz "siyah" ve "mavi"ler dışında) olduğu gibi renklerle düşünmediği görülür. Ancak "Harlem Airshaft" ya da "Daybreak Express"teki biçimiyle "duyulara yönelik bir deneyime ya da bedensel bir arzuya"; "Mood Indigo" ve "Solitude"daki gibi bir duygu durumuna ya da "Black and Tan Fantasy" ya da daha uzun parçalarının çoğu gibi koreograflarca tercih edilenlerdekine benzer duygu yüklü öykülere çekilmiş görünmektedir.

Bunların hiçbiri, bağımsız kişilikleri ve tanımlanamaz sesleri olan yaratıcı müzisyenler grubu, kısacası caz dışında pek bir yere varamazdı. Orkestrasının kompozisyonu o anda ne olursa olsun, Ellington'ın müziğinin her parçası yanılgıya olanak tanımayacak biçimde Duke'e aitti ya da aittir. Gerçekte, son derece farklı müzisyen birleşimleriyle benzer ya da benzeşik etkileri yakalıyordu. Yine de, grup belirli, özsel Ellington seslerinin uzun süreli varlığından yararlanıyordu: Coatie Williams, Johnny Hodges, Joe Nanton, Barney Bigard, Harry Carney (ancak onlar tarzlarını Duke'ün onlarda duyduğu şey yüzünden geliştirdiler). Dahası, klasik müzikte eğitimli dinleyiciler Debussy'yi anımsatan müzikal izlenimcilik ve grubun üç

dakikalık parçalarının hep parlak biçemi –bu süreyi aşınca çökme ya da dağılma eğilimindeydiler– tek başına Ellington'a aittir.

Tüm bunlara karşın, onun müziği her şeyin ötesinde yapılış tarzından ötürü önemlidir. Dürüstlükten uzak manipülatör Duke, gruptaki her müzisyenin kendi müziğini yapmak istediğini biliyordu. Cootie Williams'ın kendisini Bubber Miley'in "hırlayan" trompetinin varisi görerek yaptığı gibi, müzisyen kasıtlı biçimde emirlerden yoksun bırakılabilir ve Ellington'ın ondan yapmasını istediklerini bu kendi başına keşfedebilirdi. Ya da, Duke'ün önceden düşünülmüş hareketleri ile gerçekte ne yapabileceğini göstermeye teşvik edilebilirdi. Orkestranın görünürdeki kaotik disiplinsizliğinin gerisinde bir yöntem vardı.

Buna karşılık, Ellington salt düşüncelerini ve ezgilerini aldığı için değil, onların sesleri Ellington'a kendi sesini verdiği için de müzisyenlerinden besleniyordu. Elbette, kendi dönemine göre şanslıydı. Yarışmaya son derece istekli olmalarının yanı sıra, çoğunlukla eğitimsiz müzisyenler, en heyecan verici ve orijinal bileşimleri olası kılan bağımsız sesler geliştirdiler. Collier ve hemen herkes, Bubber Miley'inki gibi bir sesin keşfiyle, Ellington orkestrasının dönüşümünün başladığı ve Duke'ün, ayırt edici niteliği sayılan kaba ile pürüzsüz, ham ile işlenmiş arasında sonsuz bir çeşitlilik gösteren bağlantıları biçimlendirmesini olanaklı kıldığı düşüncesine katılmaktadır. Yeni "hot" caz ustalarının böylesi bir sıklıkla New Orleans'tan çıkması bir şanstı– Grup, resmi olarak Ellington orkestrası adını almadan önce Sidney Bechet da kısa bir süre için onlara katılmıştı. Bu neredeyse kesinlikle, Ellington'a dolambaçlı sesler çıkaran üflemeliler, saksofoncu Johnny Hodges ve klarnetçi Barney Bigard'ın "sound"ları yönünde bir beğeni kazandırdı.

Yine de, Ellington'ın müzisyenlerine olan bağımlılığını para kaybetmesine karşın grubunu yaşamının sonuna kadar korumasında görebiliriz. Grubun daha etkin bir yönetim ile kendisini taşıyıp taşıyamayacağı belirsizdir, ancak Duke'ün grubun yoluna devam etmesini sağlamak için kendi teliflerini harcadığından şüphe yoktur. Orkestra onun sesiydi. Ellington yapıtlarını yazılı notalara aktarmak ya da saklamak ile hiç ilgilenmedi. Bunun nedeni yapıtlarının ses ve biçimlerinin aklında olmaması değil, notaların çalındıkları biçim dışında kendisine hiçbir anlam ifade etmemesiydi. Tüm caz türlerinde

olduğu gibi bu notalar, müzisyenler, durum ve ruh haline göre çeşitlilik gösteriyordu. Salt tercih edilmiş ancak doğaçlamaya dayalı uyarlama dışında kesin uyarlama diye bir şey olamazdı. Erken dönem klasik hayranı Constant Lambert, plağın, sıradan bestecinin notalarının Ellington'daki dengi olduğunu savunmakta hatalıydı.[7]

Bu tarzda yaratılan yapıtların, geleneksel yaratıcı birey ve yapıtı doğuran tek kişi olarak "sanatçı" sınıflamasına uymadığı ortadadır. Ancak elbette, bu geleneksel model sahnelerimizi ve ekranlarımızı dolduran ve yirminci yüzyıl sanatlarında, stüdyosundaki ya da yazı masasının başındaki bireyden daha karakteristik olan zorunlu işbirliği ya da ortak yaratı biçimleri üzerinde hiçbir zaman uygulanabilir olmamıştır. Ellington'a "sanatçı" olarak bir yere oturtma sorunu, ilkesel olarak, büyük koreografları, yönetmenleri ya da takım ürünleri üzerine kendi bireysel özelliklerinin izini bırakanları tanımlama ve sınıflama sorunundan farklı değildir. Müzikal kompozisyonda bu yalnızca alışılmadıktır.

Ancak, bu durum, hiç kuşkusuz sanat ve sanatsal yaratının kabul edilmiş tanımı ya da betimlemesi hakkında ciddi sorulara yol açmaktadır. Açıkçası, "yazar" sözcüğünün, burjuva ve Kartezyen indirgemeciliğe ulusal bir eğilim besleyen Fransız eleştirmenlerce uygulandığı Hollywood yönetmenlerine yakışmaması gibi "besteci" sözcüğü de Ellington'a uymamaktadır. Film ve sahne yönetmenlerinin yapabileceği gibi, Ellington ayrıca kendisine de ait olan kolektif, ciddi sanat yapıtları üretti ve megalomanyakların aksine kendisinin tam anlamıyla ortak yaratıya bağlı olduğunu biliyordu.

Collier bu tür sorular sormakta ancak, Ellington'ın, en iyi yaptığı işten kopartılıp "pek çok durumda gerçekten kavramadığı" ve çok nitelikli olmayan "geçmişin müzik modellerini taklit eden bir müziğe" kaymasına izin verdiği inancıyla, ana çizgisinden sapmaktadır. Sözü edilen durumun Ellington'ı "kendisini en rahat hissettiği biçimi geliştirmekten uzaklaştırıp uzaklaştırmadığı" ise daha belirsizdir. Ne de olsa, bu kitabın değerlemelerine göre, 120 saatten fazla süren kayıtlı caz müziği üretti. Bu, çoğu besteci için yeterince geniş bir külliyattır. Dahası, Ellington yaşamının sonuna kadar gelişimini ve yeniliklerini sürdürdü. Elli yaşından sonra daha az başyapıt ürettiyse, bunun suçlusu Carnegie Hall'un çekiciliğinden çok Ellington'ın iş sorunları, onun enstrümanı büyük orkestrasını etkilemiştir.

Yine de, Ellington "Liberian Suite" gibi bestelerde değil "Ko-Ko" gibi müziklerde yaşayacaktır. Ancak, Collier "dansa eşlik edecek, şarkıcıları ya da dansçıları bütünleyecek ya da izleyici, dinleyici kitlesini heyecanlandıracak ve eğlendirecek" bir tür ikincil müzik olarak cazı, "izleyici ve dinleyiciler dışında kendi soyut ilkeleri bulunan" ve "insanların gerçek duyguları üzerinde doğrudan ve o anda etki yapma isteği ile yaratılmamış özel bir uygulama olarak sanat" ile karşıt konumlamakta hatalıdır. Kabul edilmiş geleneksel sanatların toplum ile ilişkisi ne olursa olsun –ki hiç şüphesiz bu yüzyıl başından buyana avangard sanatçılar için zorlu bir ilişki olmuştur– bu yaklaşım, *bebop**'un doğuşundan beri dinleyicilerin kendilerini izlemesine karşı koyan müzisyenleri bir yana bıraksak bile, caz müzisyenlerinin izleyicileri ile ilişkilerini basite indirgemektedir.

Ellington'ın en güzel çalışmalarının kabareler ve dans salonları için yaratılmış olduğu doğru iken, izleyicilerin büyük bölümünün erekleri açısından niteliksiz müzik de aynı etkiyi, hatta fazlasını yaratırdı ve gerçekte, aynı izleyici kitlesi üçüncü sınıf gruplardan hoşnut kalıyordu. Kendi kuşağının birçok caz organizasyonu gibi Ellington orkestrası da geçimini dans müziği çalarak sağlıyor, ancak dans edenler *için* çalmıyordu. Orkestra elemanları birbirleri için müzik yapıyorlardı. Kuşkusuz, ideal izleyici ve dinleyici kitleleri yaptıkları müzik türünü kabul ediyor, bununla coşuyor ancak hepsinden önemlisi ayak altında dolaşmıyordu.

Elinizdeki incelemenin yazarı, on altı yaşındayken gönlünü, Londra'nın bir banliyösündeki bir dans salonunda bütünüyle ilgisiz ve kavrayış yetisinden yoksun bir izleyiciye "kahvaltı dansı" adı verilen müziği çalan en görkemli dönemindeki Ellington orkestrasına kaptırdı. Ellington'ın bir dans müziği, hatta daha iyisi, sofistike gece insanları için, gerçek alkışın masa sohbetlerinin kesilerek sessizliğe dönüşmesi olduğu yemek müziği çalışını dinlememiş olanlar, caz tarihindeki en büyük grubun kendi ortamında rahatlıkla çalarken neye benzediğini bilemezler.

Öte yandan, Ellington'ın "gerçek duygular üzerinde doğrudan ve hemen o anda etki yapmasını" bekleyen insanlar, grubun yoluna

* bebop — Bir tür caz müziği. (ç.n.)

çıktılar. Daha sonraki yıllarında, çoğu Amerikalı ve tüm yabancılar Ellington'ı yalnızca konser turnelerinde canlı dinlediler. "Revelation"u bekleyen tutkunlarla dolu, suskun ya da alkıştan inleyen salonlar grubun en iyi performansını pek ender ortaya çıkardılar. Bunlar yeterince korna sesinin (en çok Paul Gonsalves tarafından) salonda alkış tufanı koparacağını bilen bir Ellington orkestrası doğurdular.

Collier'ın yaptığı gibi "caz sanat ile karıştığında tutku uçar ve yerine öykünme gelir" demek de yeterli değildir. Cazın önemi, tutkulu ve içten olmasında yatmaz. Çoğu romantik kurgu bu nitelikleri taşır. Sorun, Collier'ın hoşlanmadığı sanatın aksine, "milyonlarca insanın bununla ilgilenmesi" de değildir. Milyonlardan oluşan gerçek halk bir yana, caz klasik müzik standartlarına göre bile her zaman bir azınlık sanatı olmuştur. New York caz kulüplerinin, yerel caz dinleyicisinin yanı sıra turist ticaretini de hesaba kattıkları (Britanya'daki tiyatro yöneticileri gibi) Birleşik Devletlerde kesinlikle geniş bir kitle sanatı değildir.

Caz, modern sanatlar tarihinde önemlidir, çünkü tükenişleri geleneksel "ciddi" sanatların büyük bölümünü üniversite ders programlarına, spekülatif sermaye yatırımlarına ya da hayır işlerine göre ikincil konuma terk eden yüksek kültürlü avangardların tarzlarına alternatif bir sanatsal yaratı yöntemi geliştirdi. Dolayısıyla cazın kendisini bir diğer avangarda dönüştürme eğiliminden üzüntü duyulmalıdır.

Cazın "kültür"e aldırış etmeyen, tutkularının, hırslarının ve çıkarlarının peşinde kendine özgü biçimde koşan insanları ciddi ve küçük ölçekte, büyük sanat yaratıcılarına dönüştürme becerisini herkesten çok Ellington temsil ediyordu. Bunu, hem bir besteciye evrilerek hem de diğer gruplardan daha az sayıda kesinlikle parlak bireysel yetenek barındıran – 1930'ların sonuna dek olasılıkla yalnızca bir kişi, Hodges– ancak bireysel performansın ortak başarının temelini oluşturduğu grubuyla birlikte yarattığı kaynaşmış sanat yapıtları ile gösterdi. Bununla karşılaştırılacak başka bir kolektif müzikal yaratı akımı yoktur. Elbette, o ve onlar, dinleyicilerin duyguları üzerinde doğrudan ve hiç zaman yitirmeden etki yapıyorlardı ancak bu tek başına, Collier'ın da belirttiği gibi, onların müziğinin niçin diğer caz gruplarınınkinden çok daha karmaşık olduğunu açıklamaz. Kısacası, yazar kimi zamanlar sanatçının (Dr. Johnson'ın sözleriyle)

salt "sıradan okur ile uyuşmaktan sevinç duymakla kalmayıp, ayrıca, sıradan okurun tercihlerini rehber olarak aldığı" popülist sanat kuramı ile baştan çıkmaktadır. Kuramın yetersizliği, diğer örneklerin yanı sıra, hem George Grosz'un hem de Kurt Weill'in meslek yaşamlarının Amerika ve Almanya evrelerinin karşılaştırılmasıyla da ortaya serilmiştir.

Buna karşın, Collier cazın büyük başarılarının –Ellington'ın müziği bazı açılardan bu başarıların en etkileyici olanıdır– seçkin sanatı doğurandan çok farklı bir toprakta yetiştiği inancında bütünüyle haklıdır. Bu, eğlence dünyasının alçakgönüllü beklentiler taşıyan profesyonellerinin halk köklerinden gelen gece insanları topluluğu içinde yaptıkları müzikti. Oda müziği gibi "sanat" olduğu varsayılmıyordu. Kendisine "sanat" olarak yaklaşılmasından yarar görmedi ve bu müziği yapanlar kendilerini bir başka avangarda dönüştürdüklerinde seçkin sanat ölçüsünde yitip gitmeye mahkumlardı. Cazın müziğe başlıca katkısı artık varolmayan bir toplumsal ortamda gerçekleşti. Geleceğin büyük müzisyeninin, Ellington'ın birinci solocularından biri gibi şunu söyleyebileceğini düşlemek güçtür: "Tek istediğim başarılı bir pezevenk olmaktı ve sonra bunu korno ile yapabileceğimi keşfettim."

Bugünün, genelde klasik müzik eğitiminden geçmiş müzisyenlerce, özde *dinleyici* bir topluluk için, blues ile bağları çoğunlukla rock ve müzikal bağlamda kısırlaştırılmış *gospel sound*'lar* aracılığıyla kurulmuş bir kuşağın önünde çalınan caz müziği, bu yüzyılın ilk yarısında yetişenlerin caz müziği kadar büyük bir iz bırakabilmek için, eğer yapabilirse, başka bir yol bulmak zorunda kalacaktır. Yine de, bu tarzın istisnasız tüm müzisyenleri Ellington plaklarını dinlemeyi sürdürecektir. Collier, bu plaklar hakkında sahip olduğumuz en iyi kitabı yazmıştır. Açık, kahramanı tüm yönleriyle kavrayan nitelikli eleştiri ve nitelikli tarih.

* Gospel music — ABD'de zenci kiliselerinde rastlanan çok yüksek düzeyde ritmik dinsel müzik.

Bölüm 22

Caz Avrupa'ya Geliyor

Bu yazı ilk olarak Theo Mäusli'nin editörlüğündeki Jazz und Sozial Geschichte*'de (Zürih, 1944) "On the Reception of Jazz in Europe" adıyla yayımlandı.*

Modern kapitalizmin egemenliği altındaki toplumlar üzerine tüm tarihsel çözümlemelerde olduğu gibi caz tartışmasına da teknoloji ve iş dünyası ile başlamamız gerekir: bu örnekte alt ve orta sınıfların giderek kentlileşen kitlelerine boş zamanlarını ve eğlencelerini sağlama işi. 1920'lerden sonra zenci müziği için son derece önemli olan radyo ve fonograf teknolojisi Birinci Dünya Savaşına kadar pek önemli değildi. Buna karşın, ondokuzuncu yüzyılın sonunda "gösteri dünyası" ve popüler müzik endüstrisi ulusal ve Atlantik ötesi ağlar –ajanslar, gezgin tiyatro grupları ve hatta zenciler vs.– üretecek denli gelişkindi. Tirajları sürekli değişen popüler müzik dergilerinin yayımlanmasından ve dağıtımından söz etmeye gerek bile yoktur.

Teknik olarak bu işler, yüzyılımızın diğer büyük sanatı sinemanın aksine, eski çağdan kalmıştı. Yüz yüze ya da kulaktan kulağa iletişim gereksiniminden ötürü kök salmış niteliklerini koruyorlardı. Yalnızca canı alıcı bir konuda devrim geçirdiler. Aslında Atlantik

ötesi ulaşım öylesine hızlıydı ki düşünceler, notalar ve insanlar okyanusu zaten çok çabuk geçebiliyordu. Will Marion Cook'un müzikal revüsü *Clarindy: The Origin of the Cakewalk* 1898 yılında hem New York'ta hem de Londra'da gösterime girdi –Cook daha sonra Bechet'i Britanya'ya getirecekti. Caz ile bağlantılı temel dans adımları fokstrot ilk olarak 1914 yazında Britanya'da, ortaya çıkışından birkaç ay sonra ABD'de ve 1915 yılında Belçika'da göründü. Caz adını taşıyan gruplar çoktandır Avrupa'yı turlarken ABD'de ancak vaftiz edilmişti. Bu gruplar 1917'nin ortalarından beri Avrupa'daydı. Sonuç olarak, cazın hızla yayılmasının engelleri teknik değil toplumsal ve kültüreldi.

Buna karşın, söz konusu yayılmanın ilginç noktası neyin yayılmakta olduğuydu. Caz, geç 19. yüzyılda sanayileşmiş Batı toplumunun, plebyen, esas olarak kentli, çevresinde ortaya çıkan birkaç yeni kültürel ve sanatsal yaratıdan biriydi. Güçlü bir olasılıkla büyük kentlerin eğlence mahallerinin kendi altkültürleri, dişil ve eril stereotipleri, adetleri ve müzikleri olan özel lümpen proleter ortamlarında doğmuştu. Latin Amerika müziğine caz ile aynı dönemde uluslararası dans pistlerinde küçük ama kalıcı bir yer sağlayan Buenos Aires tangosu bir örnektir. Küba müziği ise bir başka. Cazın hem yeni hem de köken olarak otonom bir altkültüre ait bir sanat oluşu iki nedenden ötürü önemlidir. Bunların birincisi, ticari yayılım mekanizmasının cazı, oluşumunun ve evriminin ortasında havada kapmasıdır. Cazın gördüğü kabul, Somerset ya da Appalachia'daki müzikal fosilleri keşfeden "folk-müzik uyanışı" gibi olguların tam karşıtıydı. Aynı zamanda müziğin kendisinin hızla evrilmesi ikincil caz dinleyici topluluğu içinde nostaljiye ve müzikal arkeolojiye yönelik bir beğeni yarattı. Bu "geleneksel" ya da "uyanış" (Dixieland) cazını üretmekti. İkincisi ve daha önemlisi, caz salt dans etmeye ya da bira içmeye eşlik edecek bir ses kümesinden oluşan *Gebrauchsmusik* değil, kendi içinde simgesel ve anlamlı bir şey olarak kabul edildi. Bu, Avrupa'nın cazı benimsemesinde önemli bir öğedir.

Yine de, bu bizi bir ikincil dinleyici kitlesi tarafından ilgilenilen tüm çağdaş plebyen kent sanatları arasında niçin Amerikan siyah müziğinin Batı dünyasını fethetmede diğerlerinden daha yetkin olduğuna ilişkin büyük soru ile karşı karşıya bırakmaktadır. Caz, hiçbir biçimde, toplumsal açıdan üstün konumda olanlar, okuryazar-

lar, sanatçılar, aristokratlar ve entelektüeller tarafından başlatılmış kendi türünde ilk sanat değildi. Gerçekte, ABD'de Avrupa tipi aristokratların ve entelektüellerin olmadığı gözönüne alındığında, sonunculardan biriydi. 1930'lardan ya da en iyisi 1920'lerden önce caz tarihinde, Andaluzya'nın 1880'lerdeki *cante hondo* bursunun, Pinto de Carvalho'nun 1903 tarihli *History of the Fado*'sunun, 1890'larda müzikhol sanatçılarına ün kazandıran Max Beerbohmların ve Toulouse-Lautreclerin ve hatta 1900'lerde fedakar tutkunlarınca Avrupa'da yürütülen tango modasını yaratan kampanyaların dengi yoktur. Caz üzerine ilk ciddi kitaplar Avrupa'da ve başka yerlerde 1926'da yazıldı: sanatçılar ve müzik hakkında, ondokuzuncu yüzyılın İberyalı yazarlarınınki ile aynı türden bilgiler sergileyen yapıtlar 1930'ların ortasına ve sonuna dek yazılmadı.

Sorunun yanıtı açık bırakılmalıdır, ancak bir öğe eklemek istiyorum. Amerikan zenci müziği Amerikalı oluşundan yarar gördü. Salt egzotik, ilkel ve burjuvazi dışı değil modern olarak da karşılandı. Caz orkestraları Henry Ford ile aynı ülkeden geliyordu. Avrupa kıtasında Birinci Dünya Savaşının hemen ardından caza ivme kazandıran entelektüeller ve sanatçılar moderniteyi neredeyse her zaman türün çekici nitelikleri arasına katmaktadırlar. Bu müziği muğlak biçimde, (lokomütifler dışında) hiçbir benzeşim göstermediği makine uygarlığına bağlama konusundaki saçma moda da buradan kaynaklanmaktadır. Bu arada, Britanyalı entelektüeller ve sanatçılar 1918'de, kıta avangardları arasında caza –Cocteau, Milhaud ve diğerleri– böylesine belirgin bir ilgi göstermediler.

Yine de, zenci müziğinin benimsenmesinde üçüncü bir öğe konu ile doğrudan ilgilidir. Caz, entelektüeller için bir müzik olarak değil, dans etmek ve özellikle Britanya orta ve üst sınıfların dönüştürülmüş, devrimcileştirilmiş toplumsal dansı ile hemen hemen eşzamanlı olarak Britanya işçi sınıfı dansı için bir müzik biçimi olarak gelişti ve zafer kazandı. 1900'ler boyunca üst tabaka dansı iki biçimde dönüştürüldü. (Konunun uzmanı çağdaş bir tanık büyük değişimin kesin tarihini 1910-11 sezonu olarak belirtmektedir). Birincisi, kent dansı özel durumlara bağlı mevsimlik bir uğraş olmaktan çıkmış, toplumsal bir boş zaman etkinliği biçiminde tüm yıl boyunca düzenli olarak yapılır duruma gelmişti. Bir noktaya kadar kişisel olarak uygulanıyordu ancak özel dans kulüpleri de gelişmekteydi –

Edward döneminde yalnızca Hampstead bölgesinde üç tane vardı– ve otellerde, henüz "gece kulübü" adını almamış mekanlarda dans ediliyordu. "Çay saati dansı" ve "restoran dansı" mütevazı bir boyutta ortaya çıkmaktaydı. İkincisi, dans resmiyetini ve düzenli ardıllığını yitirdi. Aynı zamanda, daha sade, daha kolay öğrenilen, daha az beceri isteyen ve daha az yorucu bir hale geldi. Buradaki canalıcı değişim, 1900'lerde dönüşlü danstan (örneğin vals) Boston tarzı, doğrusal bir çizgide ilerleyen bir tür vals gibi, yürüyüşlü dansa doğru gerçekleşti. Bu gelişmelerin aristokrasi ve orta sınıf alışkanlıklarında somut bir gevşemeyi yansıttığı açıkça görünmektedir ve bu durum, bu sınıflardan gelen kadınların 1914 öncesindeki dikkat çekici özgürleşme hareketlerinin çarpıcı ve ihmal edilmiş bir belirtisidir. Dans devrimi, hatta özellikle, topluca yapılan dansta ritmin yeni önceliği ile kadının özgürleşmesi arasındaki bağlantı gözden kaçırılmadı. Bu bağ, erken dönem caz kitaplarının en zekice yazılmış olanında, Paul Bernhard'ın *Jazz: Eine musikalische Zeitfrage* (1927) adlı yapıtında belirtilmiştir. Bernhard bu gelişmenin kıtaya Anglo-Sakson ülkelerden geldiğini vurguladı.

Cazın kabulü olgusunun kronolojisi üzerine söylenmesi gereken pek az şey vardır. Özetle, cazın bu adla tanınmasından önce bir paleolitik çağ (yontulmuş taş devri) ayırt edebiliriz. Bu çağ, Amerikan zenci öğelerinin, Britanya'da moda olan dans müziğine nüfuz ettiğini ve 1912'lerde senkop dans müziğinin vazgeçilmez öğesi haline geldiğinde de bu müziğe egemen olduğunu gördü. 1917'den sonra caz, yüksek tonda ve boğuk bir gürültü, gazeteciler, vaizler ve entelektüeller neyi karalamayı ya da övmeyi seçmişlerse onun simgesi, yeni doğmuş büyük gruplar halinde toplu dans etme salgınına eşlik eden müziğin adı ve orkestrasyonu olarak Avrupa bilincinin içinde patladığında neolitik bir devrim yaşandı. Dansın ve Amerikan eğlence müziğinin geniş alanı içinde küçük, tutkulu ve bilgili caz tutkunu kitle 1920'lerde belirli bir "hot" caz alanını hayranlık duyulacak sanatsal müzik olarak ayırdı. Cazın karşılanması olgusunun tarihinin bir sonraki dönemini oluşturan 1930'larda Avrupalı özel caz kitlesi hem daha geniş hem de daha örgütlü –ana olarak caz kulüplerinde– hale geldi ve koleksiyonlar radyo adlı yeni araca sızmaya başladı. Avrupalılar, alçakgönüllülükle, kendi ülkelerinde caz müzisyeni çıkarmaya bile başladı. Buna karşın, 1930'ların sonundan

itibaren aslında beyaz bir ikincil kitle ABD ve Avrupa'nın her ikisinde cazın daha fazla evrilmesine tepki olarak hem amatör müzisyenlerden oluşan özel birlikler hem de New Orleans uyanışı ya da Dixieland hareketi biçiminde cazın daha fazla evrilmesine karşı tutucu ya da gelenekçi bir tepki geliştirdi. Avrupa ve elbette Britanya'da caz, İkinci Dünya Savaşı sırasında (Lincoln Collier'den alıntı yapmak gerekirse) "birçok genç insan için temel toplumsal müzik" haline geldi. Rock'n roll'un yükselişine dek bu niteliğini korudu.

Caz meraklılarının küçük, kapalı ve zevk sahibi azınlığından geniş tabanlı, popüler bir gençlik müziğinin doğması iki açıdan önemlidir. Siyah müziğin Avrupa iklimine alıştırılmasının hemen hemen tümüyle ikincil yapısını gözler önüne sermektedir. Bu alıştırılma süreci, yoğunlukla Amerikalıların plaklarını dinleyen, toplayan ve tartışan gençler üzerinde temellendi. Plakların ve plaklardan esinlenenlerin merkezde oluşu, Amerikalı müzisyenlerin canlı ziyaretlerine önem verilmeyerek sergilendi. Britanya'da, Almanya ve Rusya'dan farklı nedenlerle, Amerikalı grupların turneleri uzun süre fiilen yasaklandı. Gene, yeni dinleyici kitlesinin beğenilerinin, azınlıkta olan tutkulu ve çoklukla gizemli cazcı bilginleri tarafından biçimlendirilmesi, Avrupa'nın bütünüyle ticari yönde gelişmiş caz evriminin gözlerden sakladığı siyah gelenek öğelerinin tanınmasını sağladı. Bunun en açık örneği, zenci bluesların beyaz ABD piyasasında bile gözardı edilmesidir. Bu rock'n roll'un Britanyalılaştırılması için son derece önemlidir. Ve ülkeye uyum sağlamış Britanya tarzı rock'n roll'un, niçin Amerikan siyah müziğinin 1960'larda ABD'de fırtınalar estiren ilk Avrupalı uyarlaması olduğunu açıklayabilir. Bu bağlantı Britanya'daki tutkulu blues uzmanlarının küçücük grubundan bir kişiden, merhum Alexis Korner, güçlü biçimde etkilenmiş Rolling Stones örneğinde oldukça nettir. Buna karşın, daha genel anlamda, 1950'lerin ortasında Birmingham'daki tipik "teenager"lar Muddy Waters gibi Chicago blues-bar müzisyenlerini tanımaya İndiana'daki "teenager"lardan daha yatkındı.

Dönemleri kısaca anımsattıktan sonra, cazın benimsenmesi olgusunun iki özel boyutunu ele alalım: Kime seslendiği ve kitlenin bundan ne anladığı...

Bu noktada, en azından ilk soru bağlaminda, Britanya ile Avrupa'nın geri kalanı arasında çarpıcı bir fark vardır. Britanya'da müzi-

ğin benimsenmesi olgusu başka yerlerden çok daha geniş bir tabana oturuyordu. Britanya, ABD ile dilbilimsel ve müzikal anlamda kaynaşmış bir popüler kültür alanının zaten bir parçasını oluşturduğu için caz çok daha seve seve uyarlandı ve özümsendi. Bundan ötürü, İngiltere, ABD ile Avrupa'nın geri kalanı arasında bir köprü oluşturdu. Pek çok kez, kıtalılar Amerikan cazına ilişkin ilk deneyimlerini Londra'da edindiler. Ansermet, 1919 tarihli ünlü Bechet'e saygı albümünü Londra'da yarattı. 1920'lerde Britanya orkestraları salt kıtada turnelere çıkmakla kalmıyor –insanın aklına, istemeyerek de olsa, Viyana'da Tabarin'i çalan bayanların caz orkestrası geliyor– Jack Hylton'un plakları olasılıkla Amerikalı cazcılardan daha çok tanınıyor ve pek çok Avrupalı için gerçek anlamıyla cazı temsil ediyordu. İşçi sınıfından bir genç, İşçi Partisinin tutkun bir yandaşı ve sonradan milyoner olacak kadar kurnaz Hylton, ilkel caz müziği potansiyelini 1913 gibi erken bir tarihte Londra Savoy Hotel'de dans orkestrası müzisyeni olarak çalışırken farketti. 1921 yılına gelindiğinde tutarlı biçimde cazın içindeydi. Yine bilinen nedenlerden ötürü Britanya yüksek sosyetesi bile Amerika'ya diğer yerlerdeki kafe sosyetesinden daha yakındı. Embassy gibi kulüpler ve Savoy gibi oteller 1914'ten önce bile yarışta hızı ayarlayan örnek işlevi gösteriyorlardı. 1928'de Savoy, caz müziğine Cambridge'deyken atılmış Filipinli zengin bir genç beyefendi, Frederico ya da Fred Elizalde liderliğindeki gerçek yerli "hot" grubunu fiilen hizmetine aldı. 1960'larda Avrupalılar arasında Amerikalılara yakışır ün kazanmış olanlar yalnızca Britanyalı rock gruplarıydı.

Britanya cazı geniş bir tabana sahipti çünkü onun kendine özgü geniş işçi sınıfı, Avrupa'ya göre, özgün biçimiyle tanınabilir, kentlileşmiş, geleneklerden uzak bir yaşam tarzı geliştirmişti. 1914'ten önce bile, Blackpool, Morecambe, Isle of Man'daki Margate ve Douglas gibi özellikle proleter sahil bölgelerinin tatil gereksinimleri için halka açık çok büyük dans salonları inşa edilmişti. Savaş sonrası dans çılgınlığı ilk Hammersmith Palais'in *Palais de Danse* adı verilen yeni yapısı tarafından hiç zaman yitirilmeden yanıtlandı ve burası 1919'da *Original Dixieland Jazz Orchestra*'yı bağlayarak anında cazcıların buluşma yeri oldu. Alt tabakaların dans ettiği müziğin bugün her zaman caz olarak düşünülmeyeceğine kuşku yoktur. Aslında, Britanya'daki gruplar halinde yapılan dansın ana geleneği caz-

dan, sonradan Britanya televizyonunda bir yarışma sporu haline gelecek olan "sıkı tempolu" dans adlı tuhaf bir olaya doğru kaydı. Yine de, caz bir ad, bir düşünce, yeni bir halka ait bir "sound" olarak iz bıraktı.

Kitlesel dans çılgınlığı, temelde proleter köklerden gelen ya da en azından sanayi bölgelerinde çok beğenilen üflemeli çalgı grupları hareketinde yetişmiş, alışılmadık derecede geniş bir dans orkestrası müzisyen grubu doğurdu. Bunlar, caz kitlesinin özünü oluşturdu. Kükreyen Yirmilerde müzisyenlerin sayısı yüzde 50 arttı. 1901 ve 1911 arasında bu sayı yalnızca yüzde 10 oranında artmıştı. 1931'de itiraf etmek gerekir ki caza daha zayıf bir ilgi duyan sinema müzisyenlerinin dikkate değer bir grubu da içinde olmak üzere 30.000 müzisyen vardı. Bu kişiler, müziğin hilelerini öğrenmek zorundaydılar –o onyılın caz yazını büyük ölçüde bilgilendirici idi– ve salt alışıldık etkinliklerinden sıkıldıkları için gerçek olaya ilgi gösterme eğilimindeydiler. Mesleğin 1926'da çıkmaya başlayan ticari yayın *Melody Maker* neredeyse hiç zaman yitirmeden cazın savunusunu üstlendi; sonraları, caz tutkunları için Avrupa'daki başlıca araç niteliğini korudu.

Toplumsal bağlamda, 1920'lerde, bunalımlı 1930'lardan daha başarılı olmuş dans orkestrası müzisyenleri, vasıflı işçiler ile alt orta sınıflar arasındaki sınırdaydılar. 1945'ten önce Britanya caz misyonerleri oylumu bu dilimin daha üst kesimlerinde yeraltıyordu. Bu kişiler, tipik olarak, kendi kendilerini yetiştirmiş entelektüellerdi. Londra'daki 'Ritim Kulüplerini' (Britanya'da bunların doksansekiz tanesi 1933 ve 1935 arasında beliriverdi) Chelsea, Kensington ve hatta Hampstead gibi orta sınıf mahallelerinde değil Croydon, Forest Gate, Barking ya da Edmonton gibi kent dışındaki bölgelerde buluruz. Öğrenci bileşeni, varolmakla birlikte, çok sonralara kadar baskınlık bir yana görünür bile değildi. Caz elbette yüksek sosyete ile bağlarını korudu ancak avangart balenin çeperlerindeki Frederick Ashton, besteci ortestra şefi Constant Lambert ve pek belirgin olmayan Britanya gerçeküstü hareketinin genç taraftarları dışında kültüre, kültürel züppeliğe ve kıtada çok çarpıcı olan avangarta pratikte bir ışık yakmadı. Kültür alanlarındaki yerleşik ve hatta yeni yetişen kişiler ve onların incelemeleri, kendisini caza saygılarını sunmak zorunda hissetmedi. 1950'lerde cazın verdiği tadın tanıtımını yapan yazarlar

(Amis, Larkin, John Osbourne) bunu kesinlikle caz taşraya özgü ve dışarlıklı olanın imgesi olduğu için yaptılar. Entelektüel basın 1950'lerin ortasına dek caza geniş yer ayırmadı. 1930'ların orta sınıf caz tutkunları –genelde 1933-5'ten önce onbeş ya da onaltı yaşına basmamış olanlar– profilinin görece zayıf olmasının nedeni olasılıkla budur. 1930'ların sonundaki başarılı yılların akademisyenleri arasında cazın gizliden gizliye varoluşu, geleceğin bazı entelektüellerinin sessiz kalmakla birlikte en azından caz dinlediğini göstermektedir. Savaş, başka yerlerde olduğu gibi Britanya'da da caz dinleyici kitlesini muazzam biçimde genişletti.

Britanya caz dinleyici kitlesi içindeki güçlü popüler ve halka özgü bileşen bu kitleyi ezici bir çoğunlukla yerleşik orta sınıfların ya da üniversiteli sınıfların üyelerinden oluşmuş kıta caz kitlesinden ayırdı. Bu olgu, kıtadaki *Kulturgeschichte* öğrencilerinin yabancı olmadıkları bir tartışma konusudur. Yalnızca orta Avrupa'daki çok sayıda modernist müzisyenin görüşlerine göre değil, Michael Kater'in anımsattığı gibi parlak genç tarihçi Eckart Kehr için de "caz onyılın müziğiydi". 1920'lerin sonunda geleceğin müziği olarak caza duyulan tutkunun bir biçimde azalmasına karşın bu dinleyici kitlesinin çalkantıları daha az dikkat çekmiştir. Bu durum hem sağdaki hem de Frankfurt Okulu solundaki muhaliflerce hoşnutlukla karşılandı. Cazın, Nazi ve Sovyet rejimleri altındaki kaderi yakın zamanda Michael Kater ve Frederick Starr tarafından eksiksizce betimlendi ancak ben, şu ana dek, faşist İtalya için denk ağırlıkta bir çalışmaya rastlamadım.

Son olarak, bu müziğin, benimseyenler için ne anlama geldiğini soralım. Sıradan kitle için, bir dans müziği olmasının dışında, belirli bir ritim türü, yüksek ve alışılmadık bir ses (1922 tarihli bir Alman dans elkitabından alıntı yapmak gerekirse "çeşitli parküsyonlar ve diğer çalgılarla yaratılan, gürültülü ve çoğu zaman kulakları sağır eden bir müzik") ve ayrıca çılgıncasına bir kayıtsızlıkla çalınan müzik anlamına geliyordu. Fransızca deyişiyle "bir tür meşrulaştırılmış barbarlık" (*une certaine barbarie devenue licite*) olarak geleneğe ve önceki kuşaklara başkaldıranlarla kesinlikle örtüşüyordu. 1920'lerde görmüş olduğumuz gibi, "modern" ya da "çağcıl" olmak ile açıkça bağlantılıydı. *Paris-Midi* 1925 yılında caz grubunu küçük motosikletler, Gillette traş bıçakları ve kadınlar için kısa saç ile eşleştirdi. 1920'lerden sonra zenci müziği modernite simgesi olarak anlamını

ilt rse de özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra giderek yoğunlaşan biçimde kuşağın özgüveninin simgesi haline geldi. Rock formunda, bir yaş grubunun gençlik kültürünün başlıca uluslararası ifadesi oldu.

Yüksek sosyetenin ve bununla bağlantılı entelektüellerin tepkisini bir kenara bırakabiliriz. Hiç kuşkusuz, Londra'da orkestrası için verilen bir partide geleceğin kralı VIII. Edward'ı davullar eşliğinde konuk olarak ağırlamak Duke Ellington'a haz vermiştir, ancak Britanya'da yüksek sosyetenin tepkisi büyük önem taşımıyordu. Çok daha önemlisi, önerildiği gibi, müziğin, *Melody Maker*'ın beğeniyle "Yalnızca koltuklara değil, salonun tümünü sesleniyor ve sınıf ayrımı gözetmiyor" diye belirtmesine yolaçan çoğulcu ve demokratik yapısıydı. Britanya'da –ama yalnızca burada– diğer ülkelerde eski müziğin tükendiğine inanarak bunu canlandırmaları için umudunu sirklere, müzikhollere, sokak müzisyenlerine ve caza bağlamış yaratıcı avangardları ya da bir adım daha ileri giderek bunu proleterya ve devrim ile ilişkilendirmiş orta Avrupalı kültür bolşeviklerini de önemsiz sayabiliriz. Britanya bu evreden kurtuldu. Buna karşın, olasılıkla Amerikan New Deal köktenciliği ile yakından bağlantılı biçimde, caz, blues, folk ve temelde komünist, ancak ufak bir oranda anarşist aşırı sol arasında güçlü bir bağ gelişti. Aşırı soldakiler için caz ve blues üç anlamda "özde halkın müziğidir": Halk köklerinden gelen ve kitlelere seslenmeye yetkin bir müzik, teknik müzik eğitiminden uzak sıradan insanlarca çalınabilecek "kendi işini kendin yap" anlayışı taşıyan bir müzik ve son olarak, protesto, gösteri, toplu kutlama müziği. Uyanış yandaşı ya da Dixieland cazı kendisini bu ereklerin üçüne de olağandışı bir başarıyla sundu. Öyle ki, 1950'lerde doruklardayken cazı, kapalı bir sanattan diğer ülkelerde, belki de 1930'ların daha sonraki dönemlerinde ABD'deki swing patlaması sırasında bir an dışında, kazanılmış kitle müziğine dönüştürmeye daha da yakınlaştı. Geleneksel caz tutkunlarının tipik şarkılarının tribünlerdeki futbol tutkunlarının da tipik marşı haline gelmesi rastlantı değildir: "When the Saints Go Marching In". Yine de, uyanış yanlısı cazın, öğrencilerin ve özellikle sanat öğrencilerinin ilk kez baskın bir yere sahip olduğu yaş grubunun *de facto* müziğine dönüşürken ne bilinçli biçimde ne de militan anlamda bir gençlik müziği olduğu fark edilmelidir. Caz, bu noktada varisi rock'n roll-

'dan ayrılıyordu. "Geleneksel" cazın kahramanları blues barlarından ve Güney'in başkentten uzak, geri kalmış iç bölgelerindeki mezarlarından çıkarılmış eskilerdi. Entelektüel kılavuzları, organizatörleri ve hatta bazı grup liderleri orta yaşa eriyordu. Birkaçı savaşa katılacak kadar yaşlıydı. (1950'lerdeki Britanya "geleneksel" caz grubu liderlerinden bir tanesi 1917'de, üç tanesi 1920-1'de, iki tanesi 1926'da, dokuz tanesi 1928-32'de, son gruptakilerin altı tanesi 1928-9'da doğmuştu.) "Geleneksel" caz patlaması rock'ın zaferini hazırladı ancak sadece rock kendisini bilinçli bir toyluk manifestosuna çevirdi.

"Caz" devrimi İkinci Dünya Savaşının ardından Atlantik'in öte yanından gelip müziğin içine işlediğinde, caz dinleyicisinin, (özel olarak) birinci kuşak caz misyoner ve eleştirmenlerinin ezici çoğunluğu "eski" müziğe içtenlikle bağlı kaldı. Geniş anlamda, Miles Davis'in etkisini göstermeye başladığı 1950'lerin sonuna kadar "modern" caz, yalnızca büyük orkestraların çöküşü ile şimdi büyük bölümü parçalanmış ve kısa zaman sonra "disko"nun yükselişi ile daha da kıyıya itilecek genç, profesyonel orkestra müzisyenlerine hitap ediyordu. Herhangi bir dinleyici kitlesi oluşturmakta yavaş kalmıştı. Caz topluluğu çoğunluğu oldukça küçüktü. Benim 1950'lerde yaptığım hesaplar, o onyılda caz dinleyicisi çekirdeğinin *Jazz News* gibi belirli bir alanda uzmanlaşmış bir caz yayını alan 25.000 kişi ile cazseverin geleneksel haftalık yayını *Melody Maker*'ı alan 115.000 kişi arasında biryerde olduğunu gösteriyordu. Önde gelen bir Amerikan orkestrasının büyük bir turnesi için ulusal dinleyici kitlesinin toplam 100.000 kişiden oluştuğu tahmin edilebilirdi. Entelektüel kesim çok daha ufaktı. Caz kitaplarının yaklaşık 8000 adet satması beklenebilirdi. Buna karşın, cazın Britanya'da 1945-1955 arasında aydın kültürün kabul edilmiş ve tanınmış bir parçası olarak savaşa kadar bir yer edindiğine kuşku yoktur. Caz, Fransa'daki savaştan, olasılıkla, bir bakıma ırkçılık karşıtı bir müziğin faşizm karşıtı bağlantılarından ötürü, *Fransız kültürünün* temel direğinden çok kültürel dayanakların bile saygılarını sunmak zorunda kaldıkları bir olgu olarak çıktı: *Le Temps* böyle birşey yapmayı asla düşlemeyeceğinden *Le Monde* bunu inceledi, Jean Paul Sartre kabul etti. Yine de, resmi müzik içindeki konumu çok sonralara kadar bir biçimde kıyıda kaldı.

Avrupa'nın cazı benimsemesi buna bağlı olarak oldukça farklı iki olgu içermektedir. Geniş caz-tabanlı, caz etkisindeki popüler müzik biçimlerinin karşılanışı tam anlamıyla evrenseldi. Cazın, popüler olarak üretilmiş seçkin müziğin bir biçim olarak kabul edilmesi ise azınlıkla sınırlıydı. Caz ile belirli bir tanışıklık sonunda aydın kültürün kabul edilmiş bir parçası haline gelse de bu sınır geçerliliğini korumaktadır. Avrupalı caz dinleyici kitlesi küçüktü, ancak son derece maymun iştahlı Amerikan dinleyicisinden çok daha tutarlı bir destek gövdesi oluşturduğu için uzun süre cazda anlamlı bir rol üstlendi. Bu, rock dalgasının ABD'de cazı neredeyse ortadan kaldırdığı 1960 ve 1970'lerde önem kazanacak ve aslında Avrupa'yı mesken tutmuş Amerikalı müzisyenler büyük ölçüde Avrupa konser ve festival çevresine bel bağlayacaktı. Aslında birçoğu hâlâ böyle yapmaktadır. Bu, yine de, Avrupalı çekirdek caz dinleyici kitlesinde zorunlu bir genişlemenin işareti değildi. Buna karşın, savaş sonrası dönemdeki gelişmeler bu araştırmanın konusu değildir. Hem plak satışları hem de radyoda ayrılan süre ile karar vermek gerekirse, caz dinleyici kitlesi klasik müzik dinleyici kitlesinden çok daha küçük bir azınlıktı ve hâlâ da öyledir. Cazın kabul edilmesi (dar anlamıyla) yandaşlarının sayısı ile değil müziğin değeri, Atlantik ötesi aktarım sürecinin kendisinin kültürel ve sosyal tarihçi için olağandışı ilginçliği ile yargılanmalıdır.

Bölüm 23

Halkın 'Swing'i

Bu makale ilk olarak 24 Kasım 1994'te London Review of Books *'ta editörlüğünü Mark Tucker'ın yaptığı* The Duke Ellington Reader *(Oxford, 1993) ve David Stowe'un yazdığı* Swing Changes: Big Band Jazz in New Deal America *adlı yapıtların incelemesi olarak yayımlanmıştır.*

Yirminci yüzyılın seçkinci azınlık sanatları içinde, Birleşik Devletler birçok öğeden bir tanesidir ve hiçbir biçimde en önemlisi değildir. Öte yandan, tenis, golf ve hepsinin ötesinde futbol yoluyla Britanya'nın ondokuzuncu yüzyıldaki hegemonyasını hâlâ sürdürdüğü spor dışında, ABD yerkürenin popüler kültürüne nüfuz etmekte ve hatta onu egemenliği altına almaktadır. Bu nedenle, genel olarak Kuzey Amerika'nın yüzyılımız seçkin kültürüne büyük katkısı olarak kabul edilen olguların popüler ve –Birleşik Devletlerde olduğu gibi– ticari olması şaşırtıcı değildir: filmler ve caz tarafında biçimlendirilmiş müzik.

Buna karşın, Hollywood ile Kırkikinci Cadde arasında dikkat çekici bir fark vardır. Henry Ford gibi Hollywood da dünyayı seri üretim sayesinde fethetti: bu örnekte, düşlerin seri üretimi. Holly-

wood'un temel kaygısı, gişe gelirlerince ölçülen en büyük satışın vereceği en büyük mutluluktu. Hollywood'un müzikteki benzeşeni, yalnızca rock'n roll'un 1950'lerdeki yükselişinden buyana siyah müziğin etkisi ile dopdoludur. Aslında, ilkel caz müziği günlerinden beri, popüler müzik piyasası bu süregelen aşılama olmadan varolamazdı. 1920'lerin sonunda tutkulu meraklılar tarafından ağırsiklet sanat olarak keşfedilen caz, yalnızca ticari müzikal eğlence ortamında bulunabiliyordu.

Mark Tucker'ın "Duke Ellington üzerine yazılanlara ilişkin bir kaynak kitap" olan *The Duke Ellington Reader* adlı kitabının 536 sayfasında onurlandırdığı baş kişi gezgin bir orkestra lideri olarak yaşadı ve öldü. Sorun, bunu yapma zorunluluğu değil –son yıllarında orkestrasına kendi telif haklarından para aktarıyordu– müziğini bu özel ortamın dışında yaratmayı aklının almamasıydı. Yine de, caz bir azınlık tarafından çalınan ve klasik müziğin dinleyici kitlesinden çok daha küçük bir kitleye hitap eden bir azınlık sanatıydı. Kabul edildiği ilk günlerde meraklılarının asıl sorunu, gerçek özü çevresindeki "sweet" ya da "senkoplu" tortudan ayıran nitelikleri tanımlamak ve bu farkı görmeyen estetik beğeni yoksunlarına karşı savunmak için yollar bulmak amacıyla modaya uygun ritmik dans müziğinin devasa samanlığında az sayıdaki "hot" caz iğnesini aramaktı.

Geniş kapsamlı ve giderek bilimsel nitelikler edinen yazın sayesinde, sıradışı blues ve caz sanatının içinde kuluçkaya yattığı çevrenin doğası şimdi oldukça iyi bilinmektedir. ABD'de ulusal *amour propre* ile alevlenme eğilimine karşın, dinleyici kitlesinin doğası üzerine yapılan çalışmalar daha da az sayıdadır. Çünkü, ABD'nin kültürel zaferinin ilk önce başka bir yerde ciddiye alındığını kabul etmek Kuzey Amerikalı yazarlar için Avrupalılardan daha zordur. Tucker'a göre Ellington, "(çoğunlukla yurtdışı kaynaklı) can alıcı ilginin ilk evrelerini" 1930'ların başında tattı. Ellington'un ilk savunucularından bir tanesini, 1933 yılında "tüm müzik türleri hakkında Amerika'dan daha eleştirel ve ayrımcı" Avrupa'da –ancak, daha bilgili olmadığı eklenmelidir– yakın zamanda kazandığı zaferleri bildirerek, onu *Fortune* dergisi okurlarınca kabul edilebilir kılmaya çalışırken görebiliriz.

"Hot" caz, 1930'ların ortasından 1940'ların ortasına kadar birkaç yıl için, "swing" ticari adı altında ve "büyük orkestra"lar aracılı-

ğıyla tecimsel popüler müziğin başlıca deyimi -ya da deyimlerinden biri- haline geldi. Ardından, müzikal bağlamda daha meraklı ancak sayıca daha sınırlı bir gettoya geri döndü. Kronolojik olarak, "swing" az çok Franklin Roosevelt dönemine rastladı. ABD'nin bu dönemdeki siyasal ve kültürel tarihi arasındaki bağlara ilişkin imalarda ya da tahminlerde bulunan başkaları olmuştur ancak bildiğim kadarıyla, Michigan Devlet Üniversitesinde Amerikan Düşüncesi ve Dili konulu dersler veren David Stowe caz ile New Deal Amerikası arasındaki ilişkinin sistemli tarihini ortaya koymaya çalışan ilk yazardır.

Roosevelt Amerikasında caz üzerindeki en derin etki, New Deal'in demokratik halk kültürü hayranlarından 1935'ten itibaren cazı bağrına basan Komünist Parti'ye kadar çeşitlilik gösteren siyasal soldan geldi. (New York'un *Troçkist* entelektüelleri müziğe ilgi göstermemiş görünse de Count Basie'nin müziğine ayakları ile tempo tutarken düşlemekte güçlük çektiğimiz akımın en önde geleni, bir zamanlar Edmund Wilson, Meyer Schapiro ve the Trillings ile birlikte New Masses'daki bir protesto mektubuna imza atmıştı.) Başka hiç kimsenin Güneyin meçhul -ve daha da önemlisi, ticari kaygı taşımayan- blues şarkıcıları ile ciddi biçimde ilgilenmemesine karşın solun tek katkısı yetenekleri keşfetmek değildi. Harlem'deki Savoy Balo Salonunun (beyaz) sahibi Moe Gale gibi müzik piyasası organizatörleri daha az dolaşmalarına karşın, yollarına çıktığında geleceğin yetenekli müzisyenlerini tanımakta, onyılın en büyük yetenek avcısı John Hammond kadar geniş görüşlü olabiliyorlardı. Solun yaptığı - kasten ve başarıyla- köktenci Yahudiler ile zengin, liberal Wasp'ların* tuhaf birleşimi New York çevresini harekete geçirerek siyah müziği gettonun dışına çıkarmaktı.

Stowe'un (haklı olarak) Ellington dışında herkesten daha çok yer verdiği John Hammond Jr. (1910-87) bu çevreyi temsil ediyordu. Bir Vanderbilt olan Hammond neredeyse saçmalık derecesinde tipik bir Ivy League** ürünüydü ve (son yıllarında) New York'un başlıca

---

* Wasp — (White Anglo-Sakson Protestant) Toplumdaki denetleyici etkiye ya da güce sahip sınıfın bir bireyi olarak kabul edilen, ataları Kuzey Avrupa'dan gelmiş Amerikalı. (ç.n.)

** Ivy League — ABD'nin doğu bölgesindeki, eski, geleneksel saygın sekiz üniversiteden (Brown, Columbia, Cornell, Darthmouth Collge, Harvard, Princeton, Pensylvania ve Yale) oluşan grup. Bu adı binalarının sarmaşık kaplı olmasından almışlardır. (ç.n.)

mekanı Century'nin müdavimiydi. Aynı zamanda, yaşamı boyunca ırkların eşitliği davasının ateşli bir militanıydı ve bu onu, yıllarca komünistlere yakın yapmıştı. Asla parti üyesi olmamasına karşın –FBI bile yıllarca süren soruşturmalardan sonra buna inandı– Hammond (ona ilişkin anılarımdan aktarabilirsem), Stowe'un onu indirgemeyi denediği genel New Deal "ilericiliğinden" daha ötedeydi.

Hammond'un 1933'ten ölümüne kadar yetenek avcısı ve geliştiricisi olarak kırdığı rekorun eşi yoktu. Bu yalnızca şaşırtıcı bir bilgi ve değerlendirme yetisine değil, Hammond'un üç can alıcı New York – dolayısıyla ulusal– bileşenini harekete geçirme becerisine bağlıydı: Kişisel ilişkiler, liberalizm ile çokbilmişliğin *New Yorker* tarzı bileşimiyle övünen bir metropol dinleyicisi ve bu pazarın sömürüsünde sağlam bir konuma sahip eğlence dünyası piyasası. Hollywood Mc Carthyciliğin önünde yıkılmak üzereydi. Broadway ise sarsıldı, ancak ayakta durmayı başardı. New Yorker 1930'lardan beri caza içtenlikle bağlı kalmıştır ve *The Duke Ellington Reader* adlı yapıta salt Richard Boyer'ın ilk 1944'te yayımlanan görkemli Ellington profili ("Hot'un Bach"ı) için bile bu fiyatı ödemeye değer. O dönemde, bir Komintern ajanın kardeşi tarafından işletilen (kısmen Hammond tarafından finanse edilen) ve siyahlar ile beyazların toplumsal kaynaşmasına ve birlikte müzik yapmasına militan biçimde adanmış Café Society gibi kulüplerin New York dışında hiçbir Amerikan kentinde, kentin gurur kaynağı olamayacağı güvenle söylenebilir.

Buna karşın, işaret edilmek istenen nokta, New York'ta başarı kazanmanın bütünüyle yerel başarının ötesine geçtiğidir çünkü Hollywood film için neyse bu kent de popüler müzikte başarının temelini oluşturan radyo ve plaklar için oydu. Benny Goodman, yalnızca, Hammond o zamanlar düş kırıklığına uğramış bir stüdyo müzisyeni olan bu yetenekli adamı bir grup kurmaya ikna ettiği için "Swing'in Kralı" olmadı; Goodman, dağılmış bir grubun birinci sınıf, siyah grup liderini aranjör olarak aldı, ticari rutin dans müziği çalmak yerine bir caz "sound"u tasarladı ve bunlar kadar önemlisi, siyah müzisyenler ile beyazları bir araya topladı. Hammond'un bağlantıları sayesinde plak çıkardı ve ülke çapında aynı anda yapılan radyo yayınlarını içeren anlaşmalara imza attı. Her cazseverin bildiği gibi, 1935'te cesareti kırılmış bir orkestra ülke çapında bir turnenin ardından California'ya geldiğinde Pasifik'e "prime time"da erişen "Let's Dance"ın

gece yarısı Doğu yayınlarını dinleyen üniversite öğrencileri arasında çoktan ünlü olduğunu gördü. New York solu, Columbia Records, MCA ve radyo ağı sayesinde "swing"i ulusallaştırdı. Caz hayranlarından oluşan çekirdek grubun somut bir büyüme göstermesine karşın hem popüler dans müziği dinleyicisinin hem de caz müzisyenlerinin büyük bir değişim geçirdiğine ilişkin kanıt olmadığı için bu azınlık inisiyatifi yaşamsal önem taşıyordu. Dinleyici kitlesi (özellikle, pop endüstrisinin, ekonomik potansiyellerini swing aracılığıyla keşfettiği onbeş-yirmi yaş grubu ya da öğrenci gençler) yalınlıkla, kendilerini yeni bir "sound"la karşı karşıya kalmış ve bu "sound"un tadını çıkarırken buldular. Çoğalan rakip gruplar, kendilerinin ve büyük ölçüde, 1940'da piyasaya sürülen plakların neredeyse yarısını tüketen yeni müzik-dolabı modası sayesinde grupların popülerliği ile birlikte satışları artan plak endüstrisinin yararına ülkeyi bir baştan diğerine dolaşıyorlardı. Bunalımın en kötü döneminde 10 milyon ile ifade edilen plak satışları 1941'de 130 milyona yükseldi –bu, endüstrinin 1921'den beri en iyi yılıydı.

Müzisyenlere gelince, onlar daha önceki üflemeli çalgı, piyano çalan ve ritim üreten profesyoneller ile tümüyle aynı nitelikleri korudular. Siyah sanatçıların, ırklarının, ayrıca işçi sınıfı etniklerinin ve soldan pek uzakta durmayan Yahudilerin sığınağı olan FDR'nin Demokrat Partisine kitlesel geçişini paylaştıklarını kabul etsek bile müzisyenlerin, dönemin ve patronlarının siyasal inançlarından ne derece etkilendiklerini saptamak güçtür. Siyaset, yaşamı müzik olan insanların üzerinde fazlaca düşündüğü bir konu değildi. Gaddar ve yayılmacı ırk ayrımı siyah sanatçılar için yaşamın derinden içerledikleri bir gerçeğiydi ancak siyasetin bu konuda pek bir şey yapabileceğinden kuşku duyuyorlardı.

Öte yandan, siyah entelektüeller belirgin biçimde siyasallaştı ve komünistlerin ırkların kaynaşmasına, siyah kültürün daha yüksek bir noktaya getirilmesine duyduğu gerçek tutkunun çekimine kapıldı. (*Daily Worker*, pürist bir müzik eleştirmeninin Carnegie Hall'daki siyah "swing" konserine ilişkin saygısızca kaleme aldığı yazısındaki "hatalar" üzerine üç sütunluk bir özür yayımladı.) Partinin beyaz siyasetçilerine hiçbir düşkünlüğü olmayan Ellington bile - Ellington ile Hammond arasında dile düşmüş bir sürtüşme vardı- çeşitli kızıl davaları öylesine sıklıkla destekledi ki, bunların dosya-

larını inceleyen FBI'ın dikkatini çekti –bu, Stowe tarafından belirtilen ancak Tucker'ın *Reader* adlı kitabında sözü edilmeyen bir gerçektir. Trompetçi Rex Stewart, Marx ve Spengler okumuş olduğunu iddia etse de dönemin çoğu caz müzisyeni onu entelektüel saymıyordu.

Borscht Belt'in kızıl bölgesinde bir Komünist Parti sığınağı olan Kamp Birliğinde dans müziği çalıp dans eden müzisyenlerin parçalar arasına bir iki düşünceyi içlerinden geldiği gibi söyleyebilecekleri olasılığının göz ardı edilmemesine karşın, çoğunun anımsadığı, ırklar arası cinselliğin açık biçimde yüreklendirilmesiydi –bu, o dönemde gerçekte bilinmeyen bir edimdi. (Yine de, ırk ayrımı geleneği öylesine güçlüydü ki Sidney Bechet gibi daha yaşlı müzisyenler, arkalarında çalanların Kamp Birliğinde bile beyaz kadınlarla dostluk kurmasını, bunun anlaşmalarına mal olacağı korkusuyla yasaklıyordu.) "Sanırım, ne denli eşitlikçi olduklarını kanıtlamaya çalışıyorlardı" diye düşünüyordu sıradışılığı herkesçe kabul edilen Dizzy Gillespie –parti kartı çıkarmasının tek nedeni, sonradan öne sürüldüğü gibi, daha fazla iş olanağı sağlama olasılığı değildi. Count Basie daha örnekseldi. Onu bulup çıkaran Hammond'ın ısrarları üzerine onu kırmamak için, istemeye istemeye, Güneyin yoksulluğu ve ırkçılığı üzerine siyaset yüklü bir yergi kaydetti.

Roosevelt çağı cazının sola neyi borçlu olduğu uzun zamandır bilinmektedir. Stowe'un öyküsü bilinmedik pek çok noktayı ortaya koyarken beklenmedik pek az şey sunmaktadır. Onun, "swing" ile New Deal Amerikan yaşam felsefesi arasında daha genel ilişkiler kurma çabası daha yenidir. Bu çaba, bir bakıma, New York'tan çok Orta Amerika'nın "swing" olgusuna katkısı sayılan Chicago asıllı *Downbeat* dergisinin (kuruluşu 1934) bir çözümlemesi üzerine temellenmiştir. Stowe, bu derginin tutarsız, karmakarışık düşünce yığınlarında "swing deneyiminin temelde ussal ve her zaman ilerlemeye yönelik Amerikan toplumunun hem bir işareti hem de motoru olduğu inancına sıkı sıkıya bağlı kalırken, özgürlük, demokrasi, hoşgörü ve eşitlik gibi kutsal Amerikan düşüncelerine saygıyı dile getiren bir swing ideolojisi" yorumunu bulmaktadır. Bu derginin ideolojisi ırkçılık karşıtıydı, daha doğrusu "müzikte renk ayrımı yoktur" inancıydı; renklerin kaynaştığı büyük orkestralar hakkında kuşkularını dile getiriyor, Amerikan üstünlüğüne beslenen ikiyüzlü inancı

ya da "burada, birbirlerine nefret ve Amerikan kurumlarına saygısızlık besleyen asimile olmamış insan grupları" –yani Naziler ve komünistler– tarafından izlenen "Amerikalı olmaktan uzak ideallere" düşmanlığı dışarıda tutmuyordu. Dahası, Stowe'un arada belirttiği gibi, "swing ideolojisi" kadına pek az yer ayırıyordu. Roosevelt, ayırt edici özellikleri ne olursa olsun "swing"e başvuracak kadar zekiydi: Eleanor, Café Society'de bir "gospel" gösterisine gider ve şarkıcıları Beyaz Saray'a davet ederken, oğulları Franklin Jr. da Boston'da (karma) Benny Goodman dörtlüsünü "can kulağı ile dinliyordu".

Belki de, Stowe'un kitabının en ilgi çekici bölümü savaş sırasındaki "swing" müziği üzerine söyledikleridir. Gözlemcilerin durmaksızın yakındığı gibi, İkinci Dünya Savaşı –birincinin aksine– evrensel hiçbir popüler savaş şarkısı ya da kesinlikle hiçbir marş doğurmadı. Açıklamalar farklılık gösterse de bu gerçek tartışmalı değildi. Yurtsever besteler yapan Tin Pan Alley'in çalışmalarını hiç kimse benimsemedi. Stowe'a göre "bu savaşta moralin, yurtsever şarkılarla bağlantılı bir türden ulusal gurur yaratarak değil, kapalı ve özelleşmiş bir estetik deneyim kavramına başvurarak korunduğudur." ABD, devlete karşı bireysel zorunluluklar "emri veremedi". Bunun yerini, "dostlara, aileye, Amerikan kadınlığına, Amerikan Yaşam Tarzına" duyulan özel zorunluluklar aldı.

Bunun içinde bir şey gizlidir. Britanya ya da Sovyet savaşının Heller'ın *Madde 22*'si gibi bir romanı ortaya çıkarabileceği şüphelidir. Yine de, diğer ordulara seslenen şarkılar –en açık örnek "Lili Marlene"dir– da yurtseverlik ya da ulusal alanla ilintili olmadığı için tüm açıklama bundan ibaret olamaz. Ünlü "swing" orkestralarının muazzam başarısı bu ülkede doğup büyümüş beyaz ve işçi sınıfından Amerikalıların gerçekten duymak istediklerini –yani, 1950'den sonra pop endüstrisinin başlıca kolu olarak doğduğunda "country müzik" biçiminde adlandırılan duygusal ve son derece kişisel konuları içeren şarkılar– silip atmış olamaz mı? Glenn Miller'ın orkestrası savaş sırasında popüler kültürün ortak yüzüydü ancak büyük orkestraların doğurduğu ve yönünü duygusallığa çevirerek bu orkestraların yaşadığı çöküşten sağ çıkan vokalistlerin (Frank Sinatra örneğin) aracılığı dışında "swing", özel bir yüz için tasarlanmamıştı. Ne yazık ki, Stowe "swing"in dramatik düşüşünün başlangıcına rastlayan savaş sonrası döneme gelene dek pop müziğin diğer dallarını

incelememektedir.

1946-7'deki bu çöküşün ani olduğu açıktır. İzleyici sayısının hızla düşmesi, her zaman masraflı olan, ancak yıllarca kesintisiz büyüme ve savaş dönemi enflasyonu nedeniyle masrafları iyice artan, büyük caz gruplarını muazzam bir çöküşe itti. 1946-7 kışında, Goodman, Woody Herman, Artie Shaw, Tommy Dorsey, Les Brown, Harry James, Jack Teagarden ve Benny Carter gruplarını dağıttılar. Büyük caz orkestraları bundan böyle toparlanamayacaktı. "Swing"in geleneksel rakibi "sweet" orkestraları bile toplu danslardaki düşüşten zarar gördü.

Cazın, gettosuna dönmesine neden olan bu ani çöküşün yeterli bir açıklaması -en azından bu kitapta- yoktur. Pop müziğin geleceği, 1950'lerde savaş sonrasına özgü sürekli biçimini aldığında, ulusal eğlence endüstrisi tarafından o zamana kadar ihmal edilmiş dallara bel bağlayacaktı: Country ve hepsinin üzerinde, "swing"den daha büyük dozda siyah müzikal etki içerdiği ortaya çıkan "rhythm and blues" (rock and roll). "Swing"in sağ kalmasını sağlayan caz öğesi –bebop– geniş bir dinleyici kitlesi edinmekle ilgilenmiyordu, aslında bu kitle ile karşıtlık yaratmak üzere tasarlanmıştı. Hammond yeni avangartlardan hoşlanmadı. Boş geçen bir dönemin ardından, yetenekleri keşfetme ve tanıtma işine geri döndü –Bob Dylan, Aretha Franklin, Bruce Springsteen– ancak, 1930'ların caz tarihinin aksine rocktan bu yana popüler müzik tarihi Hammond'a gönderme yapmaya gerek duymaz. Caz müziğiyle araları bozuk eskiler, çoğunun her zaman gönlünde yatan müziğe –folk şarkıları– yoğunlaştılar.

Bu noktada Stowe'un "swing"in kaderi ile New Deal arasında bağlantı kurma girişimi boşa çıkmaktadır. Roosevelt'in 1948'de dağılan "işçi, kentli, etnik grup, Afriko-Amerikan, çiftçi ve entelektüel Roosevelt koalisyonunun" parçalanışı ile bir koşutluk kurmak iyidir de, "swing"in tırmanışı konusunda siyasal ya da yarı siyasal bir işleyiş varsayılmasına karşın düşüşü ile ilgili olarak bu tür bir işleyiş öne sürülmemiştir. "Swing"in çöküşü ile New Deal dönemi arasında hiçbir bağlantı bulunmaması şaşırtıcı olurdu ama bu bağlantının nasıl ve neden ortaya çıktığının gösterilmesi gerekir. Bu ilginç kitabın en zayıf noktası budur. Belki de, gerçek gizem "swing"in niçin düştüğü değil, *Downbeat*'ten bir yazarın 1949'da belirttiği gibi, 1930'ların genel dinleyici kitlesinin, (popüler müzik endüstrisi ile destek-

lendiğinin söylenmesi gereklidir) caz müzisyenlerinin müzikal tercihlerini ve onların özde on beş-yirmi yaş grubunu ve öğrencileri kapsayan oluşumunu niçin kabul ettiğidir.

Yıkıntıların ortasında ayakta kalan tek bir abide vardı -Count Basie bile, kısaca, orkestrasını küçük bir gruba indirmişti. Ellington, "swing"den önce oradaydı. "Eğer swing dinlemiyorsa hiçbir anlamı yoktur" sözünün kendisinin olmasına karşın Ellington asla "swing" modasına ait olmadı. Yirminci yüzyıl Amerikan müziğinin neredeyse en büyük kişiliği Ellington "swing"den sonra da oradaydı. Tüm hayranları, Columbia Üniversitesinden bir müzik profesörü tarafından kusursuzca seçilmiş ve yayına hazırlanmış *The Duke Ellington Reader* adlı kitaba sahip olmak isteyecektir.

Bölüm 24

1960'dan Bu Yana Caz

Bu bölüm The Jazz Scene *adlı kitabımın 1989 ve 1992 tarihli yeni basımları için yazılmış girişler üzerine temellenmiştir.*

Klasik müzik gibi caz da her zaman bir azınlığın ilgisini çekmiştir. Ancak klasik müziğin aksine, caz beğenisi durağan değildir. Caza duyulan ilgi ani atılımlarla çoğalmış ve buna karşıt biçimde, büyük durgunluk yaşadığı zamanlar da olmuştur. 1930'ların sonu ve 1950'ler cazın oldukça belirgin biçimde yayıldığı, 1929 düşüş yılları ise (en azından ABD'de) Harlem'in bile, loş ışıkları ve "sweet" müziği Ellington ile Armstrong'a tercih ettiği dönemlerdir. Caza ilginin arttığı ya da canlandığı evreler, ayrıca, yayıncılar için bilinen nedenlerden ötürü, yeni caz tutkunu kuşakların daha çok şey bilmek istediği zamanlardır.

1950'ler böyle bir dönemdi. 1950'lerin altın çağı, cazı yaklaşık yirmi yıllığına hınçlı ve sefalet içinde bir tekbaşınalığa terk ederek aniden son buldu. Bu yalnızlık kuşağını böylesine hüzünlü ve çelişkili kılan, cazı neredeyse öldüren müziğin caz ile aynı kökenden türetilmiş olmasıydı: rock and roll apaçık biçimde Amerikan blues'un dölüydü ve hâlâ da öyledir. Gençler –hiçbir caz tutkunu bu müziğe

yirmi yaşından sonra gönül vermemiştir ve caz, onlar olmadan varolamaz– cazı şaşırtıcı bir biçimde, ansızın yüzüstü bıraktı. Altın çağın doruğa ulaştığı 1960 tarihinden üç yıl sonra, Beatles dünyanın öte yanında zafer kazandığında caz adeta ringin dışına atıldı. Tenha duvarlara yazılmış "Bird Yaşıyor" sloganı hâlâ görülebilirdi ancak adını Bird'den almış ünlü New York caz kulübü Birdland artık yoktu. New York'u en son 1960'ta görmüş bir caz sever için 1963'te kenti yeniden ziyaret etmek iç karartıcı bir deneyimdi.

Bu, cazın yok olduğu değil, yalnızca hem müzisyenlerinin hem de dinleyicilerinin yaşlandığı ve gençler tarafından desteklenmediği anlamına geliyordu. Elbette, başlıca rock merkezleri ve kaynakları sayılan ABD ve Britanya dışında, toplumsal ve entelektüel olarak seçkin ve ortalamanın üzerinde beğenilere sahip genç caz dinleyicisi sağlamlığını ve ticari anlamda önemini korudu. Birden fazla Amerikalı caz müzisyeni o onyılda bu nedenden ötürü Avrupa'ya göç etmeyi uygun buldu. Fransa, İtalya, Almanya, Brezilya, Japonya, İskandinavya ve ticari anlamda konumuzla daha az ilgili SSCB ile Doğu Avrupa'da caz, yetkinliğini sürdürdü. ABD ve Britanya'da dinleyici kitlesi 1920'lerde, 1930'larda ya da en iyi koşullar altında 1950'lerde genç olan orta yaşlı kadın ve erkeklerle sınırlıydı. Zihinlerde yer etmiş bir İngiliz saksofoncunun 1976'da belirttiği biçimiyle: "Bu ülkede geçimimi bütünüyle sağlayabileceğimi düşünmüyorum. Kimsenin bunu yapabileceğini sanmıyorum. Yeterince insan yok, yeterli para yok... Grup son iki yıl içinde bu ülkede çıktığı turneden çok Almanya'ya gitti."

1960'larda ve 1970'lerde, her koşul altında Anglo-Sakson dünyasının caz gerçekliği buydu. Cazın pazarı yoktu. 1972 tarihli *Uluslararası Müzik Endüstrisi Yıllığı* duyurusuna göre, ABD'de satılan plak ve kasetlerin yüzde 6.1'inin klasik, yüzde 75'inin rock ve benzeri müzik olmasına karşın caz yalnızca yüzde 1.3 oranındaydı. Caz kulüpleri kapanmaya devam etti, caz resitalleri azaldı, avangard müzisyenler özel apartman dairelerinde birbirleri için çaldılar. Cazın resmi Amerikan kültürüne ait bir olgu olarak artan kabulü, ticari kaygı taşımaksızın okullardan, üniversitelerden ve diğer kurumlardan gelen müzisyenlere hoşnutlukla karşılanan bir mali yardım sağlasa da cazın şimdi yetişkinler dünyasına ait olduğu yolundaki gençlik inancını destekledi. Rock'un aksine, *caz onların müziği değildi.*

İlk kez 1970'lerde ortaya çıkan rock'un arkasındaki müzikal itkide belirli bir tükeniş, rock'dan ayrı olarak, cazın yeniden doğması için kapıyı araladı. (Elbette, bazı caz müzisyenleri, özellikle avangardlar arasındaki püristlerde dehşet uyandıracak bir caz ve rock kaynaşması yarattılar. Cazın tek başına bırakıldığı yıllarda belirli bir dinleyici kitlesinin varlığını elinde tutması olasılıkla bu kaynaşma aracılığı ile gerçekleşti: Miles Davis, Chick Corea, Herbie Hancock, Britanyalı gitarist John Mc Loughlin ve "Weather Report"tan Joe Zawinul ile Wayne Shorter'ın Avusturya-Amerika birleşimi sayesinde.)

Rock'un yirmi yıllığına cazı neredeyse öldürmesi niçin gerekliydi? Her ikisi de Amerikalı siyahların müziğinden türemişti ve siyah blues Güney eyaletleri ve Kuzey gettoları dışındaki kitlenin dikkatini önce caz aracılığı ile çekti. Beyaz caz –ve blues– severler 1940'ların sonunda diplomatça "rhythm-and-blues" biçiminde yeniden adlandırılan "ırk plakları" kataloglarındaki sanatçılara ve repertuarlara aşina pek az sayıdaki beyaz arasında yer aldıkları için rock'u piyasaya sürmede aracı rolü üstlendiler. Başlıca rock etiketlerinden biri haline gelen Atlantic Records'un kurucusu Ahmet Ertegün uzun zamandır caz plağı koleksiyoncularının ve uzmanlarının oluşturduğu küçücük, uluslararası topluluğun parçası sayılan iki kardeşten biriydi. Cazın 1930'lardaki gelişiminde oynadığı yaşamsal rol belirtilmiş olan John Hammond ayrıca Bob Dylan'ın, Aretha Franklin'in ve daha sonra Bruce Springsteen'in kariyerini geliştirdi. Rolling Stones'un esin kaynağı olan geç Alexis Korner gibi bir avuç blues tutkununun ya da siyah gettolar dışında ancak bir avuç Amerikalı onların varlığından haberdarken, Muddy Waters gibi Amerikan "country" ve "city" blues şarkıcılarını ithal eden bir avuç ("ticari") caz düşkününün etkisi olmadan Britanya rock'u nerede olurdu?

Başlangıçta caz ile rock arasında bir düşmanlık ya da uyuşmazlık yoktu. Bu arada kitabım *The Jazz Scene*'in dikkatli okuyucularının gözünden, caz eleştirmenlerinin ve hepsinin ötesinde profesyonel caz müzisyenlerinin, dinleyici kitlesi Bill Haley ("Rock Around the Clock") ile Chuck Berry'yi birbirinden ayıramayan rock'n roll'un ilk zaferlerine hafif bir horgörü ile yaklaştıklarının kaçmadığını biliyorum. Caz ve rock arasındaki başlıca ayrım rock'un asla bir azınlık müziği olmamasıydı. İkinci Dünya Savaşından sonra gelişen biçimiyle "rhythm-and-blues" bir milyon iki yüz elli bin siyahın Kuzey-

deki ve Batıdaki gettolara göçmek üzere Güneyi terk ettiği 1940'lı yıllarda kentli siyahların "folk" müziğiydi. Bu siyahlar, o dönemde, temel olarak, 1949'da kulüp çevresi ile bağlantılı iki Polonyalı göçmen tarafından Chicago'da kurulan "Chicago Blues" adı verilen tarzda (Muddy Waters, Howlin' Wolf, Sonny Boy Williamson) uzmanlaşan ve diğerlerinin yanı sıra 1950'lerin rock'n roll'u üzerinde – Elvis Presley ile birlikte– olasılıkla en büyük etkiyi yaratan Chuck Berry'nin plaklarını çıkaran Chess Records gibi bağımsız plak şirketlerinin beslediği yeni bir pazar oluşturdular. Yetişkin kitlenin dikkatini televizyona çevirdiği o yıllarda çoğalan yerel ve tek bir türe yönelik radyolar da bu müziği keşfetmiş 15-20 yaş grubu 1950'lerin başında r&b plakları almaya başladı. Bu gençler, ilk bakışta, Chicago gettosundaki blues kulüplerinin beyaz ziyaretçileri gibi hâlâ siyah eğlence dünyasının kıyısında yer alan küçücük ve sıradışı azınlık olarak görülüyorlardı. Yine de, müzik endüstrisi bu genç pazar potansiyelinin ayırdına varır varmaz, rock'un bir azınlık beğenisinin tam karşıtı olduğu belirgin hale geldi. Rock, tüm bir yaş grubunun müziğiydi.

Bu durum, neredeyse kesinlikle, salt işsizlik sorunu yaşamayan bir Batı dünyası yaratmakla kalmayıp olasılıkla ilk kez 15-20 yaş grubuna uygun ücretli işler ve dolayısıyla hazır para ya da orta sınıf ebeveynlerin refahına eşi görülmemiş bir ek sağlayan "ekonomik mucize"nin sonucuydu. Müzik endüstrisinde bir dönüşüm yaratan, bu çocukların ve gençlerin pazarıydı. Rock'n roll'un doğum yılı 1955'ten 1959'a dek Amerika'daki plak satışları her yıl yüzde 36 oranında arttı. Kısa bir duraklamanın ardından, Beatles öncülüğündeki 1963 tarihli İngiliz işgali daha da görülmeye değer bir dalga başlattı. 1959'da 600 milyon dolara yükselen Birleşik Devletler plak satışları 1973'te 2 milyar doları aştı (şimdi, bu rakama kaset satışları da dahil). Bu satışların yüzde 75 ilâ 80'i rock ya da benzer "sound"lardan elde ediliyordu. Plak endüstrisinin ticari kaderi daha önce asla tek bir dar yaş grubuna seslenen tek bir müzik türüne böylesine yoğun biçimde bağımlı olmamıştı. Plak satışları ile ekonomik gelişme ve girdi arasındaki ilişki apaçıktı. 1973'de plak sektöründe kişi başına en yüksek harcama ABD'de gerçekleşti, bunu (sırasıyla) İsveç, Batı Almanya, Hollanda ve Britanya izledi. Tüm bu ülkeler 7 ilâ 10 dolar arasında harcama yaptı. Aynı yıl, İtalyanlar, İspanyollar ve Mek-

sikalılar kişi başına 1 ilâ 1.4 dolar, Brezilyalılar 0.66 dolar harcadı.

Böylece, rock müzik neredeyse anında, geleneksel bir toplumsal statü, aile ya da kariyerde karar verdikleri çağlar arasındaki yaş grubunun arzularını, içgüdülerini, duygularını ve özlemlerini dile getirmede çok amaçlı bir aracı rolü üstlendi: modern sanayi toplumlarında benliğinin bilincinde "gençliğin" ve "gençlik kültürünün" sesi ve ifade tarzı. Bu yaş grubuyla ilgili herhangi bir şeyi ve her şeyi ifade edebilirdi ancak rock belirli bölgesel, ulusal, sınıfsal ya da siyasal-ideolojik farklı biçimler geliştirirken temel ifade tarzı da, gençlik ile ilişkilendirilen ancak halkın da giydiği popülist giysiler (örneğin, "jeans") gibi, ulusal, sınıfsal ve ideolojik engelleri aşıyordu. Seslendiği yaş grubunun yaşamındaki gibi rock müzikte de kamusal ve özel, duygu ve kanı, aşk, isyan ve sanata ilişkin içlerinden geldiği gibi davranma ile sahne davranışı birbirinden ayrılamıyordu. Örneğin, ilke olarak devrim ve müziği ayrı tutan ve her birini kendi ölçütleriyle değerlendiren daha yaşlı gözlemciler *Rolling Stone* dergisi 1969 tarihli bir rock konseri ile ilgili olarak şunu yazdığında küresel gençlik isyanının doruğunda rock'u çevreleyebilen apokaliptik retorikten şaşkınlık duyma eğilimindeydi:

Barışsever bir gerilla ordusu Rochester'dan daha büyük bir kenti –New York– kendine bağladı ve hiç zaman yitirmeden, çoktan yağmalanmış kenti ve bozuk yaşam tarzlarını geri çevirmeye, çok kısa bir zaman içinde puslu tarlalara ve serin, sakin ormanlara göçmeye hazır olduğunu gösterdi. Ve bunu yine yapacaklar, Paris'te, Prag'da, Lort Lauderdale'de, Berkeley'de, Chicago'da ve Londra'da gençlere has karşıtlığın tehdidi, içinde yaşadığımız dünya haritası onun bir parçası olanlar ve altında yatanlar için daha yaşanabilir ve görünür olana kadar yayılacaktır.[2]

Woodstock'un katılımcılar için muhteşem bir deneyim olduğu apaçıktı, ancak siyasal önemi ve sahneye çıkanların birçoğunun kesin müzikal performansı o zaman bile o kadar açık değildi.

Evrensel bir kültürel ifade tarzı, sanatsal müziğin özel bir türü ile aynı ölçütler kullanılarak yargılanamaz ve rock müziğini nitelikli caz standartlarıyla yargılamanın hiçbir anlamı yoktur. Buna karşın, rock, cazı potansiyel yeni dinleyicilerinin çoğundan mahrum etti çün-

kü rock'a akın eden gençler bu müzikte kendilerinden öncekileri caza çeken her şeyin değilse bile çoğunun basitleştirilmiş ve belki de kabalaştırılmış uyarlamasını buldular: ritim, hemen tanımlanabilecek ses ya da "sound", gerçek (ya da sahte) kendiliğindenlik ve canlılık, insan duygularını müziğe doğrudan aktarmanın bir yolu. Dahası, tüm bunları caz ile ilişkili bir müzikte keşfettiler. Caza neden gereksinim duysunlardı ki? Pek az istisna dışında, caz dinleyecek gençlerin şimdi bir alternatifi vardı.

Bu alternatifi giderek daha çekici kılan ve caza ayrılan alanın daha da daralmasına yardımcı olan, düşmanlarınca kuşatılmış ve üstelik tek başına bırakılmış cazın kendi dönüşümüydü. 1950'lerin ikinci yarısında "bebop" devrimcileri cazın ana akımına yeniden katıldıklarında, ahenksizliğe (atonality) kayan ve o zamana kadar caza bir yapı kazandırmış her şeyi –temel düzenlemelerinden "beat round" dahil– bozan yeni "free" caz avangardı müzik ile dinleyici kitlesi (caz da dahil) arasındaki boşluğu büyüttü. Avangardların, caz dinleyicisinin cazı terk etmesine aşırı bir tepki vermesi ise şaşırtıcı değildi. Yeni devrimin başlangıcında, sözgelimi, Ornetta Coleman'ın saksofonunda memleketi Teksas'a özgü blues duygusunu yakalamak son derece kolaydı ve Coltrane'in tarzında geçmişin büyük kornocularının geleneği belirgin bir biçimde ortadaydı. Oysa, yenilikçilerin, dinleyici kitlesinin kendilerinde fark etmesini istedikleri şeyler bunlar değildi.

Karanlık onyıllarda, yeni avangardların durumu çelişkiliydi. Cazın geleneksel yapısındaki gevşeme, caz temelinden gelişen avangard klasik müzik benzeri bir şeye giderek artan kayma, onu Avrupa, Afrika, İslam, Latin Amerika ve özellikle Kızılderili gibi caz dışında biçimlerin etkilerine açtı. 1960'larda çeşitli egzotik akımlardan geçti. Bir başka deyişle, eskisinden daha az Amerikalı ve çok daha kozmopolit hale geldi. Belki Amerikalı caz dinleyicisinin önemini görece yitirmesinden, belki de başka nedenlerden ötürü, "free caz" 1962'den sonra Avrupa'daki gelişmeler ve Avrupalı müzisyenler hesaba katılmadan tarihi yazılamayacak ilk caz stili oldu.

Aynı zamanda, –ve aynı derecede çelişkili biçimde– caz geleneği ile bağlarını koparan yeni avangard, gelenek ile bağlarını vurgulama konusunda alışılmadık bir kaygı besliyordu. Oysa, önceden, Coltrane (1926-67) 1961'de adeta kısa süre önce ölen Sidney Bechet'ın tekelindeki soprano saksofonu eline aldığında ve üflemeli çal-

gılar çalan pek çok avangardın onu izlediği günlerde bu bağlara pek aldırış etmemişti. Coltrane'in kuşağından pek çok müzisyen için Bechet müzikal anlamda konu dışı bir addan biraz fazlasıydı. Geleneğin bu biçimde yeniden öne çıkarılması müzikalden çok siyasal içerikliydi. Çünkü –çelişkinin üçüncü boyutu– *The Jazz Scene*'in caz deneyimi ile siyah olma bilinci arasındaki bağlara işaret etmesine karşın 1960'ların avangard caz daha önceki hiçbir cazcı kuşağının olmadığı kadar bilinçli ve siyasal anlamda *siyah*tı. Whitney Balliett'ın 1970'lerde söylediği gibi, "'Free caz' edimsel anlamda varolan en siyah cazdır."[3] Siyah ve siyasal olarak köktenci. Nitekim, *Charlie Haden: Liberation Music Orchestra* (1969) dört tane İspanyol İç Savaş Şarkısı, esinini 1968'deki Chicago Demokratik Toplantı isyanlarından alan bir beste, Che Guevera'ya bir anma müziği ve "We Shall Overcame"ın bir uyarlamasını içeriyordu. Avangardın en önemli kişiliklerinden Archie Shepp (tenor ve soprano saksofon) Malkolm X'e adanmış bir anma müziği ve siyahların ünlü hapishane isyanından esinlenen *Attica Blues*'u yarattı. Siyasal bilinç, avangardı siyah Amerikan halkına ve müzikal geleneklerine bağlamayı sürdürdü. Böylece cazın ana akımına dönen olası bir yol sağladı. Bunun yarattığı kısa süre için avangardın kendisini anlamayan siyah kitleden yalıtlanması özellikle cesaret kırıcıydı.

Başarının reddi (sanatçı tarafından önerilen o uzlaşmaz koşullar dışında) avangardın ayırt edici niteliklerinden biridir. Her zaman para ödemeye hazır müşterilerin yanı başında yaşamış cazda, bilet gişesine verilen ödünler "sanatçı" statüsü isteyen müzisyene özellikle tehlikeli görünüyordu. Rock ile nasıl uzlaşabilirlerdi ki? ("Daha gönüllü biçimde asimile olmuş rock ritimlerine nadiren baş vuranların seçimlerinde belirli bir siyasal duruş vardır.")[4] Yine de, rock üç nedenden ötürü cazı etkilemek durumundaydı.

Birincisi, 1940'lar ve sonrasında doğmuş Amerikalı (ve Britanyalı) caz müzisyenleri rock ile yıkanmış bir atmosferde ya da bunun gettodaki denginde yetiştikleri için rock'ın bazı niteliklerini özümsemekten kurtulamadı. İkincisi, amatörlerin ve nota, hatta okuma yazma bilmeyenlerin sanatı rock, caz profesyonellerinin teknik ve müzikal yetkinliğine gerek duyuyordu –ve sınırsız zenginliğinden ötürü talep ediyorlardı. Caz müzisyenleri ise, böylesine kocaman ve tatlı bir pastadan onlara incecik dilimler kesmek istedikleri için suç-

lanamazlardı. Üçüncüsü ve önemlisi, rock müzikal anlamda yenilikçiydi. Sanat tarihinde sıkça görüldüğü gibi, belli başlı sanat devrimleri öncelsiz devrimcilerden değil yenilik olgusunu ticari kaygılardan ötürü kullananlardan doğar. Erken dönem sinema filmlerinin kübizmden daha etkin biçimde devrimci olması gibi rock girişimcileri de müzik sahnesinde klasik ya da "free caz" avangardlarından daha derin bir değişim yaratmıştır.

Rock'un birincil yeniliği teknolojikti. Elektronik müziğin ilk büyük adımını attı. İnce eleyip sık dokuyanlar elektrikli enstrümanlara öncülük edenlerin cazdan çıktığına (Charlie Christian bu yolla gitarda devrim yaptı, Billie Holiday insan sesini kendine ait mikrofon ile birleştirerek insan sesi kullanımını dönüştürdü.) ve "synthesizer" gibi devrimci ses yaratı yöntemlerinin yolunun klasik avangard müzik konserlerinde açıldığına işaret edebilirler. Buna karşın, rock'un, akustik çalgıların yerine elektrikli enstrümanlar koyan ilk müzik olduğu ve elektronik teknolojiyi özel efektler için değil geniş bir dinleyici kitlesince kabul edilmiş olağan repertuar için sistemli biçimde kullandığı inkar edilemez. Rock, öncelikle dönemin rock çalanların yetkinlikten yoksunluğundan ötürü hiçbir kayıt, hatta konserin başarıyla tamamlanamaması nedeniyle, ses teknisyenlerini ve kayıt stüdyolarını müzikal yaratıda eşit derecede önemli ortaklara çeviren ilk müzikti. Bu tür yeniliklerin gerçek özgünlük ve yeteneğe sahip müzisyenleri de etkileyeceği açıktır.

Rock'un getirdiği ikinci yenilik "grup" kavramıyla ilgilidir. Rock grubu, ses ya da seslerin arkasına orijinal bir enstrümantasyon (temel olarak, perküsyon ve elektro gitarın çeşitli tipleri, basın yerini alan bas gitar) geliştirmekle kalmıyor, özde, becerilerini sergilemeyi uman virtüözlerin küçük grubundan çok bir kolektif oluşturuyordu.[5] Elbette küçük caz orkestrasından farklı olarak rock gruplarının çok azı sergileyecek bireysel beceriye sahipti. Dahası "grup" belirgin bir biçimde müzisyenlerin ya da daha çok stüdyo teknisyenlerinin özel tarzını yerleştirmekte kullandığı işitsel bir simge olan 'sound' ile tanımlanıyordu. Cazın eski 'büyük orkestra'sının aksine, rock grubu küçüktü. "Big sound"unu (rock'un ultra-güçlü amplifikasyonu tercih etmesine karşın "big sound" zorunlu olarak yüksek volümlü ses anlamına gelmez.) asgari sayıda insanla üretiyordu. Bu yöntem, küçük caz grupları için, "bebop" sololarının tahta çıkmasından sonra gözden

düşen bir şeyi, yani, kolektif doğaçlama ve küçük grup *yapısı* olasılığını geri getirdi. Beatles'ın akla yatkın biçimde "senfonik rock" olarak tanımlanmış *Sergeant Pepper*'ı gibi karmaşık düzenlemeler bilgili ve zeki caz müzisyenlerinde bazı düşünceler yarattı.

Rock'un üçüncü ilginç ögesi sürekli ve titreşimli ritmiydi. Başlangıçta caz ritminden açıkça çok daha kaba olmasına karşın, rock grubunu yaratan çeşitli ritim ve enstrümanlar –rock'un kullandığı tüm "keyboard"lar, gitarlar ve perküsyon normalde caz orkestrasının ritim koluna ait olduğu için– caz müzisyenlerinin çok-katmanlı, değişken "ostinato"lara ve ritmik kontrpuanlara dönüştürebileceği kendi potansiyel karmaşıklık olgusunu üretti.

Yine de, görmüş olduğumuz gibi, en yetenekli caz müzisyenlerinden bazıları 1970'lerde bir caz-rock "kaynaşma"sı yaratırken – Miles Davis'in 1969 tarihli *Bitches Brew*'u çıtanın yüksekliğini belirledi– ne bu birleşmiş tarzdaki cazın geleceğine sürekli bir biçim kazandırdı ne de caz öğelerinin içine katılması rock'a sonsuza dek can veren bir kan nakli sağladı. Gerçekleşmiş görünen, 1970'lerde rock'un, 1960'ların sonu ile 1970'lerin başında doruğa ulaşan gençliğin büyük isyan dalgasının geri çekilmesiyle bağlantılı ya da bağlantısız, tükenişinin giderek artmasıydı. Caz alanı bir biçimde, belli belirsiz, daha az hırpalanmış gibiydi. Bilinçli ya da modaya uyarak, parçaların yeni uyarlamalarını dinlemeye alışmış gençlerin, bir kez daha, arkadaşlarının "Miles Davis plakları"na sahip anne babalarına belirli bir ilgi ile yaklaştıkları gözlemlendi.

1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında, *hafif bir uyanışın* göz ardı edilemeyecek işaretleri görülmeye başlandı, oysa, o zamana gelinceye dek, klasik caz repertuarı eski ya da modern büyük ve biçimlendirici kişiliklerin pek çoğunun ölümüyle bir durağanlık içinde donup kalmıştı: caz uzun yaşamaya izin vermiyordu. 1980'lerde, biçimlendirici rol oynamış "yeni müzik" yıldızlarının bazıları bile yok olmuştu: örneğin, John Coltrane, Albert Ayler, Eric Dolphy. Yeni caz tutkunlarının sevmeyi öğrendiği caz müziğinin büyük bir bölümü, bu nedenle daha ileri düzeyde değişim ve gelişim yaratma gücünden yoksundu; çünkü caz ölülerin müziğiydi. Bu durum, yaşayan müzisyenlerin geçmiş sesini kopyaladığı –Bob Wilber yönetimindeki bir ekibin *Cotton Club* adlı film için erken dönem Ellington orkestrasının müzik ve "sound"unu yeniden kurması gibi– tuhaf bir canlan-

dırma biçimi için alan yarattı. Dahası, ilk başlarda, yeni caz tutkunlarının dinleme olanağı bulduğu canlı caz müziği büyük ölçüde, yaşları orta ve üstü yaş diliminden müzisyenlerce yapılıyordu. Nitekim, *The Jazz Scene*'in İtalya'daki 1982 tarihli yeni baskısı için benzer bir giriş yazısı yazdığım dönemde, Londra'daki caz severler bir emektarlar yelpazesini dinleme seçeneğine sahipti: uzun zaman öncesinin Basie orkestrasında çalmış Harry "Sweets" Edison, Joe Newman, Buddy Tate ve Frank Foster; Woody Herman günlerinden beri tanınan Nate Pierce; 1950'lerin "cool" günlerinden Shelly Manne ve Art Pepper; geçmişi 1930'ların "swing" orkestralarına uzanan Al Grey; altın 1912 yılının Louis Armstrong ile uzun yıllar geçirmiş Trummy Young'ı ve eski kuşağın diğer üyeleri. Aslında, o hafta sahneye çıkan önemli müzisyenler arasında 1960'ların çoğu caz severinin hemen anımsamayacağı tek isim, 1960'larda Coltrane ile birlikte yaptığı çalışmalarla tanınan 1938 doğumlu piyanist McCoy Tyner idi.

Caz uyanışı o zamandan beri sürmektedir. Bu uyanış, kaçınılmaz olarak bazıları Avrupa'daki sürgünden ya da televizyon, film ve kayıt stüdyolarının anonimliğinden geri dönen caz gruplarının yaşamda kalmış sayıları giderek azalan eski üyeleri, ara sıra gelen turne ya da konser teklifleri için *Modern Jazz Quartet* ve *The Art Farmer-Benny Golson Jazztet* gibi çok önce dağılmış gruplarını yeniden kurdu. 1980'ler ile 1990'ların ana caz tarzı ve genç müzisyenler için temel model olarak "bebop"un doğması ya da yeniden doğması birinci caz devriminden yaşamda kalanlar için özel bir şans olmuştur. Bunun aksine, yeni uyanış, New Orleans'ın ve 1920'lerin müziğini yeniden yakalamak isteyenlerin eski ilk "geleneğe dönüş" hareketini dışarıda bırakmıştır. Caz tarzlarının en uzun yaşayanı, rock'un süngü hücumuna en iyi direneni, beyaz orta sınıfın ve giderek daha çok orta yaşlı amatörlerin geçmişe duyduğu mutlu özlem üzerine temellenmiş "Trad", "Dixieland" ya da adı her neyse yelkenlerinde yeni soluğu hissetmiyordu.

Bu uyanıştan en fazla yarar sağlayanlar, 1960'lar ve 1970'lerdeki karanlık avangard günleri boyunca cazın neferi olmuş ve canlı bir caz dinleyici kitlesinin yeniden ortaya çıkışıyla cazın ana akımına dönmek üzere baştan çıkmış yetenekli müzisyenlerdir. Böylesi müzisyenler, bir Armstrong'un yirmilerinde dünya çapında ün ka-

zandığı, bir Charlie Parker'ın otuzbeşinde öldüğü ve caz gitarda ergenlik çağından güçbela sıyrılmış bir müzisyen tarafından (Charlie Christian) devrim yapılmasına kimsenin şaşırmadığı günlerin ölçülerine göre genç değildi. Nitekim, 1980'lerde ünlenen etkileyici World Saxophone Quartet'in üyeleri (Hamiett Bluiett, Julius Hemphill, Oliver Lake, David Murray) sırasıyla 1938, 1940, 1942 ve 1955 doğumluydular –yani, bu yazının yazıldığı sırada (1988) bir tanesi dışında, kırklı yaşlarının sonuna gelmişlerdi. Yirmilerinde ünlü olmuş Amerikalı yeni caz yıldızlarına rastladığımız noktada, bu yıldızlar çok büyük olasılıkla Marsalis kardeşler (Wynton, klasik ve caz trompet, 1960, Bradford, saksofon, 1961 doğumlu) gibi ikinci kuşak müzisyenler olacaklardır.[6] Daha yakın bir tarihte, büyük başarılara imza atmış gerçekten genç birinci kuşak müzisyenler ortaya çıkmıştır. Yine de, bu uyanışta tuhaf bir şeyler vardı ve işin doğrusu bu tuhaflık onu elinizdeki makalenin yazarı gibi eski caz severler için daha alışıldık kılmaktadır. Erken 1990'ların cazı geriye bakıyordu.

"Yılın Caz Sanatçıları" olarak Wynton Marsalis, Benny Carter, Sonny Rollins, Jackie McLean, Dizzy Gillespie, Cecil Taylor, Henry Threadgill ve David Murray'i sıralayan 1991 tarihli *Downbeat Eleştirmen Anketi*'ni düşününüz. Bu sekiz addan beşi 1961'de demirbaştı, ikisi cazın zor sürgün yıllarında yetişmişti ve şimdi orta yaşlıydılar. Yalnızca, ikinci kuşak cazcı olan Wynton Marsalis 1980'lere aittir. *Okur Anketi* (Aralık 1990) karanlık yıllarda caza karşı görevini yerine getirmiş orta yaşlı yeteneklere (Jack Johnette, Marcus Roberts, Phil Woods, Pat Metheny) daha çok yer ayırmasına karşın açık bir biçimde yüzü geleceğe dönük değildi.

Ne çaldıklarına baktığımızı varsayalım. Bugün yapılan müziğin temeli, özde, 1940'larda ve 1950'lerde çalınmış olandır. Her biri "bebop"çudur. Sorun, o zamandan bu yana cazda hiçbir şeyin olmaması değil, yılın "free caz"dan "kaynaşma"ya geçmiş otuz yılın tüm yeniliklerinin sessizce marjinalleşmesidir. 1950'lerin başından beri cazdaki gelişimin en önemli kişiliği Miles Davis üzerine yazılan en coşkun ölüm yazıları bile müzisyenin son yirmi yılı hakkında fark edilir ölçüde çift anlamlı hale gelmekte ve son on yılı hakkında suskun kalmayı tercih etmektedir. Bu, *Miles Ahead* ve *Kind of Blue*'daki ilk Quintet'in mucizelerini anımsayan kıdemli yurttaşlara yakışır bir tavırdır ancak, kuşak farkına kesinlikle bu kadar dar bakılmama-

sı gerekmez mi? Bir zamanlar müzisyenlerden çok Dixieland'in sonuna ve kendi gençliklerine yanan caz tutkunları arasında yaygın bir terim olan "gelenek" şimdi anahtar sözcüktür. Yirmibeş yaşında bir saksofoncunun geçenlerde dediği gibi, "Bird bir ana etkidir çünkü yaptığı müzikle birçok çağı ve tarzı içerir. O, geleneğin yanındaydı ve Bird'i yeterince çalıştığımda bu geleneği yakalayacağımı hesapladım." Bird yirmibeş yaşındayken kendisi hakkında böyle mi düşünüyordu?

Aslında, *geçmişe bakma modası* asıl "bebop"çuların çok öncesine uzanmaktadır. Şimdi, 1960'ların dehşet verici kişisi Archie Shepp gibi, daha ulaşılmaz sınırlardan cazın ana akım yönüne geri dönmüş kimselerce avangard süslemelerle çalınıyor olsa da, standart balladlara bir dönüş yaşanmıştır. Herkesin itiraf edeceği gibi, hem New Orleans'tan gelen hem de geleneğin yanında yer alan Wynton Marsalis gibi müzisyenler asıl New Orleans geleneğinin –*The Jazz Scene*'de önceden haber verdiğim gibi– siyahlarca yeniden keşfinin işaretlerini vermektedir. Hepsinin üzerinde, blues'a sıradışı bir dönüş yaşanmıştır. Robert Johnson'un geçen yılki yeni basımının 500.000 adet sattığı söylenmektedir. Benson and Hedges, New York'ta bir blues festivalinin sponsorudur. Chicago'nun dört bir yanında birkaç dolarla idare edebilecek yaşlı adamlara hak ettikleri gibi yararı dokunacak blues barları açılmakta ve ben bu yazıyı yazarken, onlar Chicago blues'dan başka hiçbir şeyin reklamını yapmayan yeni bir New York kulübüne ithal edilmektedirler. Bugün, cazın altın çağını yaşadığımızı hissetmek –1950'lerin sonunda ve 1930 ile 1942 arasında yaptığımız gibi– olanaksız olsa da tüm bu gelişmeler sahnelerin eski sahipleri için hem rahatlatıcı hem de tanıdıktır. Dinlenecek çok caz vardır ve (en azından New York sahasında) hem cüretli hem de ulaşılabilir piyanist yokluğu çekilmemektedir. Ama, bu bir tehlike işaretidir de. Caz, siyahlar arasında bile, barok müzik gibi kibar dinleyici kitlesinin bir seçmeler demeti ya da arkeolojisi biçiminde hayatta kalamaz. Cazı tehdit eden tehlike kesinlikle budur. Siyah çocuklar bugün blues söylemiyorlar. Caz, en iyi koşullarda, çevredeki yaşlıca dinleyici ve izleyici kitlesi için yaşlıca sanatçılar tarafından ve en kötü koşullarda (pek çok yeni Chicago blues salonunda olduğu gibi) aynı aksaçlılar tarafından *beyaz* çevrelerde beyaz öğrenciler için sahneye konuyor. Siyah çocuklar kor-

no çalmayı değil (Britanya'da –çelişkili biçimde– yerli caz geleneğine sahip olmayan genç Karayipliler dışında) kanımca, müzikal anlamda hiçbir ilgi çekici yanı bulunmayan, yazınsal bağlamda değersiz şiirlerden oluşan büyük rap gruplarında yer almayı düşlüyorlar. Aslında, rap, büyük ve derin blues sanatının karşıtıdır. Bunun sağlam nedenleri vardır –"getto-blaster" ile karşılaştırıldığında bir saksofon nedir ki– ancak cazın köklerini öldürmektedir. Gelişen siyah medya, sanat sahnesi –Spike Lee kuşağı olarak adlandırılabilir– ve dolayısıyla siyah ya da beyaz müzisyenler açıkça caz ile dopdoludur. Buna karşın, caz az rastlanır istisnalar dışında her zaman bir azınlık olmuş izleyici ve dinleyici kitlesinin ataklığıyla değil Cornel West'in "çıraklık ağı", "hüner ve duyarlılıkların yenilere aktarımı" olarak adlandırdığı yöntemle yaşamıştır. Bu şebekenin bağlantıları yıpranmaktadır. Bazıları kopmuştur.

O halde caz, geri dönüşü olmayacak biçimde, klasik müziğin bir başka uyarlamasına, parasal açıdan rahat orta yaşlı ve orta sınıf kitle ile Japon turist için aralarında gençlerin de bulunduğu sanatçılar tarafından canlı çalınan büyük ölçüde ölü tarzlar içeren bir repertuardan ibaret bir kültür hazinesine mi dönüştürülmektedir? Potansiyel yeni seçmen kitlesine yine, benim Avrupa kuşağımın yarım yüzyıl önce yaşadığı gibi, radyo ve plaklar aracılığıyla mı ulaşacaktır? Bugün birçok caz radyo istasyonunu dinlemek, gerçek inanca sahip olanların *başka hiçbir şey yapmadan*, sözgelimi, Clifford Brown'un plaklarını dinlemeye adanmış üç günün iyi geçirilmiş üç gün sayıldığı, ezoterik dünyasına geri dönmektir.

Caz son damlasına kadar fosilleştiriliyor mu? Bu olanaksız değildir. Cazın kaderi bu olacaksa, Clint Eastwood'un Bird'ü selülozdan bir mozoleye gömmüş olması ve her bayan kuaförünün ya da kozmetik mağazasının Billy Holiday kasetleri çalması yeterli bir avuntu sunmayacaktır. Buna karşın, caz kendisine uygun tasarlanmamış ve kendisini hak etmeyen bir toplumda sıradışı bir hayatta kalma ve yenilenme gücü sergilemiştir. Bu potansiyelin tükendiğini düşünmek için henüz çok erkendir. Ayrıca, yalnızca dinlemenin ve geleceği kendi haline bırakmanın neresi yanlıştır?

Bölüm 25

Billie Holiday

Bu kısa ölüm yazısı ilk olarak 1959'da benim o zamanlar ('Francis Newton' adıyla) The New Statesman and Nation *'da yazdığım köşede yayımlandı. Bu yazıyı, başka nedenlerin yanı sıra, ölüm döşeğindeyken yaşamında en gurur duyduğu şeyi sorduğum dostum John Hammond Jr. (bakınız bölüm 23) anısına yayımlıyorum. Hammond, en çok Billie Holiday'i keşfetmekle gururlandığını söylemişti.*

Billie Holiday'i birkaç hafta önce yitirdik. Şu ana dek onun hakkında yazamadım ama o, haklarında daha uzun ölüm yazıları yazılmış pek çok kişiden sonra da yaşayacağı için küçük bir övgüde kısa bir gecikme ona ya da bize zarar vermeyecektir. Öldüğünde derin bir acıya boğulduk –müzisyenler, eleştirmenler geçen kuşağın bu yürek paralayıcı sesi ile olduğu yere mıhlanmış herkes. Böyle hissetmemiz için bir neden yoktu. Pek az insan kişisel yıkımı onun kadar içtenlikle kovaladı ve kırkdört yaşında kovalamaca sona erdiğinde Billie Holiday kendisini bedensel ve sanatsal bir enkaza çevirmişti. Bazılarımız, sesinin hâlâ görkeminin harap olmuş bir yansıması gibi çıktığı ender anlarla avunarak yiğitçe Billie Holiday henüz yıkılmamış gibi davranmaya çalışıyorduk. Diğerlerinin daha fazla dinleme-

ye ve izlemeye içi elvermiyordu. Billie Holiday'in 1937'den 1946'ya kadar süren en parlak günlerinde çıkan ve Britanya LP arşivinden bile bulunmayan eşsiz plaklarına sahip olacak kadar şanslı ve yaşlıysak, evde oturup kendisine ölümsüzler arasında emin bir köşe sağlayan o kaba dokulu, yılankâvi, kösnül ve dayanılmaz ölçüde hüzünlü sesi yeniden yaratmayı seçtik. Onun bedensel ölümü üzüntüden çok rahatlama uyandırdı. İçkisi ve bir doz uyuşturucusu için para kazanacak sesten, gereksinim duyduğu erkekleri cezbedecek görünüşten -zamanında insanın aklını başından alan bir güzelliği vardı- onu parlak günlerinde dinlemiş ve görmüş, yaşı ilerleyen erkeklerin pir aşkına tapınması dışında her şeyden yoksun, nasıl bir orta yaş ile yüzleşecekti?

Yine de, derin acımız, usdışı olmasına karşın, insanın üzülmesi gereken bir kadının, Billie Holiday'in sanatını dile getirdi. Hakça kıyaslanabileceği büyük blues şarkıcıları oyunlarını güçleriyle sürdürüyorlardı. Dişi aslanlar, çoğunlukla yaralı ya da son umutla mücadeleye girişmiş olsalar da (Bessie Smith kendisine "atlamaya hazır bir kaplan" dememiş miydi?), onların tragedyalardaki dengi Kleopatra ve Phaedra'ydı. Billie'ninki ise dünyadan nefret etmiş bir Ophelia. Blues'un eşsiz bir kabare uyarlamasını söylemesine karşın doğal ifadesi pop şarkısı olduğu için o, blues, daha doğrusu caz şarkıcıları arasında Puccini tanrıçasıydı. Billie Holiday'in özgün başarısı, aşkın acılarına başkaldıran ve arzu dolu o ince, pürüzlü, güzelliği ve hüznü insanın içine kazınan sesiyle söylediği kederli Bessie Smith ya da Louis Armstrong ezgilerini çok yüce duyguların sahici ifadesine döndürmekti. Hiç kimse Bess'in şarkılarını *Porgy* gibi söylememiştir ve söylemeyecektir. Unutulmaz bir sanatsal şarkıya dönüştürdüğü linç karşıtı şiir *Strange Fruit*'e böylesine tüyler ürpertici bir nitelik kazandıran, bacaklarının kesilmesini izlerken sessizce yatan birisininkine benzer bir acılık ve bedensel boyun eğişin bu bileşimiydi. Acı çekmek onun uzmanlığıydı, ancak bunu kabul etmedi.

Lady Sings the Blues adlı özyaşam öyküsünde edimsel olmasa da duygusal gerçeklik ile betimlediği dehşet verici yaşamı hakkında söylenmesi gereken pek az şey vardır. Özsaygının, bir genç kızın müşterileri tarafından kendisine atılan demir paraları elleriyle yerden toplamadaki ısrarı ile ölçüldüğü bir ergenlik çağının sonrasında yardım edilebilecek düzeyin ötesindeydi. Bu yardımdan yoksun de-

ğildi, çünkü Billie'yi müzik piyasasına tanıtmak için John Hammond'un usta ve özenli dürüstlüğüne, eşlik etmek için 1930'ların en iyi müzisyenlerine –örneğin Teddy Wilson, Frankie Newton ve Lester Young–, tüm ciddi meraklıların sınırsız bağlılığına ve halk önünde başarıya sahipti. Sistemli biçimde körüklenen kendini kurban etmeden kurulu bir kariyeri alıkoymak için çok geçti. 1915'te Baltimore'un zenci gettosunda hem güzel hem de özsaygıyla doğmuş olmak, on yaşındaki tecavüz ve ergenliğinde başlayan uyuşturucu bağımlılığı olmadan da büyük bir engeldi. Ama, kendisini yıkıma uğratırken derin ve yürekleri parçalayan şarkılar söyledi. Billie Holiday'in ardından gözyaşı dökmemek ve onu bu hale getiren dünyadan nefret etmemek olanaksızdır.

Bölüm 26

Eski Dünya ve Yeni Dünya
Kolomb'un 500 Yılı

İlk olarak 1992'de Seville'de bir ellinci yıldönümü konferansı olarak sunulan bu bölüm öncelikle Yeni Dünyanın Eski Dünya üzerindeki etkisini ele almakta ve bunun fatihler değil, fethedilenler, egemenler değil halklar aracılığıyla gerçekleştiğini savunmaktadır. İlk kez 9 Temmuz 1992'de London Review of Books *'ta yayımlanmıştır.*

1992 yılının başında, Meksika'da, Amerikan toprak ve adalarındaki özgün yerli nüfusun, daha doğrusu onların torunlarının adına Kristof Kolomb'u protesto eden bir bildiri imzalamam istendi. Bu tür davranışları esinleyen duyguları anlıyorum ve bunları bir ölçüde paylaşırım ancak kanımca, yarım binyıl önce olmuş bir şeyi protesto etmenin tek amacı 1492'ye değil 1992'ye ait bir davaya bir parça açıklık kazandırmaktır yoksa Kolomb'un ve ardıllarının seferlerinde elde edilen sonuçlar tersine çevrilemez. Amerika'nın yerlileri ve kıtaya getirilmiş Afrikalılara gerek kasıtlı insan edimi gerekse fetih ve sömürünün önceden tasarlanmamış sonuçları olarak zorla çektirilen acılar ne inkar edilebilir ne de geriye dönük düzeltilebilir. Fetih ve sömürünün bu halklar üzerindeki etkisi –üstelik, salt Avrupalı

işgalinin ilk yüz elli yılı boyunca değil– ne inkar edilmeli ne de hafife alınmalıdır. Buna karşın, tarihi silemeyiz, salt anımsayabilir, unutabilir ya da uydurabiliriz. Kolomb'un yelken açmasından bugüne kadar geçen 500 yıl, halen Amerika'da yaşayan, hem gönüllü ya da gönülsüz yerleşimcileri hem de asıl yerli halkın soyundan gelen herkesi biçimlendirmiştir. Dahası, pek ender bilincine varsak da, bu Avrupa'daki herkes için de geçerlidir.

Her iki tarafın da dönüştürüldüğü, ilk bakışta, fetih ve ezici üstün güç gerçeği tarafından maskelendi ve maskelenmektedir. Avrupalılar ile yerli Amerikalıların eşit koşullara benzer bir şeyde karşılaşması yalnızca yerleşimin çevresinde ve Avrupalıların ilk evrelerdeki güç kullanımlarının ardından gerçekleşti: eşitlik, güney ile kuzeyin yerleşim alanı sınırında, ovalı Yerlileri, Kuzey Amerika çöllerleriyle bozkırlarının ve Güney Amerika konisinin dehşet saçan akıncı süvarilerine çeviren "at devrimi" tarafından bir ya da iki yüzyıl desteklendi. Fetih ve kolonileşme burada, Amazon Jangıllarının sınırında ve köle plantasyonlarının ötesindeki dağınık kaçak siyah köle yerleşimlerinde sürekli bir direnişle karşılaştı –ama yalnızca buralarda. Özellikle Orta Amerika'daki yerleşik uygarlıklar hızla çöktü. Bu koşullar altında, bir tarafın topyekun egemenliğini göz önüne aldığımızda kültür "çatışması" olgusundan söz etmek gerçekçi olmaz.

Bu egemenlik, Edward Gibbon'un Roma İmparatorluğu örneğinde irdelediği gibi, Hıristiyanlık ile barbar fethin çok etkili bir kültür yıkıcı olan bileşimiyle desteklendi. Las Casas'a duyulan saygı ve İspanyol tacının ahlaksal endişeleri ile Cizvitlerin, Yerlileri hayranlık uyandıran korumalarına karşın, fethin ereğinin puta tapan bir kültürü yıkmak ve bunun yerine doğru inancı getirmek olduğunu asla unutmamalıyız. Kordoba'daki gibi Meksika'da da fatihlerin, bir tür kutsal mekanın yapısını sitelerine kilise inşa etmek için paramparça ettiğini görürüz. Başlangıç evresindeki bu yıkım öylesine sistemliydi ki –bazı geç kalınmış kurtarma girişimlerine karşın– Maya uygarlığına ilişkin elyazmalarının yalnızca üç tanesi bugüne kalmıştır ve bunların üzerindeki yazıların henüz tümü çözülememiştir. Gerçekte, Kolomb öncesi uygarlıklara ait kayıtları, eski çağlardan kalma hiyerogliflerden ve çivi yazısı tabletlerden çok daha az okuyabilmekteyiz. Bu uygarlıkların sanat ve elişleri Avrupa'ya ulaşabildi, işçilik

teknikleri ve güzellikleri Albrecht Dürer gibi uzmanlarca takdir edildi ancak, yirminci yüzyıla kadar ciddi bir sanatsal ilginin konusu olmadı. Küresel turizmin belli başlı merkezleri haline gelen Maya siteleri ve Machu Pichu gibi birkaç önemli anıt o zamana kadar bilinmiyordu ya da keşfedilmemişti bile.

Kısacası, fatihler ve yerleşimciler Yeni Dünyadan ne almayı umut etmiş olurlarsa olsunlar, buranın sakinlerinden Eski Dünya'da bir değer ifade edecek çok şey öğrenmeyi beklemiyorlardı. Yeni Dünyaya ilişkin en ilginç ve en öğretici şey yeni oluşunun ta kendisiydi: yazılı ya da sözlü tarih tarafından bilinmeyen ya da aktarılmamış başka insan topluluklarının keşfi; Avrupa'nın hiçbir yerine benzemeyen bir coğrafya ve iklim yapısına, son derece garip ve zengin ancak, oldukça bilinmez bir bitki örtüsü ile hayvan zenginliğine (flora ve faunaya) –bazı bölgeler Adem'in günahından önceki cenneti andırıyordu– sahip toprakların keşfi. Yenilik ile bu yüzleşme, uzun zaman Amerika'nın Avrupa kültürü üzerindeki etkisini yarattı. Bu olgunun, Avrupa'nın ideal toplum ya da ütopya kavramını çabuklaştırdığı ileri sürülmektedir. Thomas More kitabında Ütopya'nın kaşifini, Amerigo Vespucci ile New Castile'a yelken açan ve Vespucci-'nin dönüşünden sonra yeni dünyayı daha derinlemesine keşfetmek için geride kalan bir Portekizli olarak kurguladığını anımsatmama gerek yoktur. Amerika'nın yeniliği, bilimsel dünya görüşümüzü yeniden düşünmeye iten bir uyarıcı olarak aynı derecede belki daha da önemliydi. Ne de olsa, ondokuzuncu yüzyılda hem Charles Darwin'i hem de Russell Wallace'ı evrim kuramını düzenlemeye yönelten, Güney Amerika deneyimiydi. Darwin'in kendisi *Türlerin Kökeni*-'nin ilk tümcelerinde böyle diyordu.

Siyasal, kurumsal ve seçkin kültür alanında, Avrupalıların, Kuzey Amerika'nın bağımsızlığına kadar Yeni Dünya'dan öğrenecek bir şeyleri olmadığını düşündükleri rahatlıkla söylenebilir. Yeni Dünya'nın kurumları Eski Dünya'nınkilerden türemişti. Kültür ve sanatı metropol modellerinin taşralı uyarlamalarıydı. Siyasal bağlamda, Amerikan kolonilerinin isyanı ile tüm bunlar dramatik bir değişime uğradı çünkü bundan sonra Yeni Dünya, yarım bırakılmış ya da başarısız bir metropol devrimi çağında siyasal yenilik modeli haline geldi. Yeni Dünya, monarşiler dünyasında bir cumhuriyetler kıtasıydı ve ABD öncü siyasal demokrasiydi. Yine de, Eski Dünya siyasette bile

egemenliğini tam anlamıyla yitirmedi. Fransız Devrimi Amerikan kolonileri devriminden daha evrensel bir modeldi ve üç renkli bayrak Latin Amerika'da bile ulusal bayraklar için baskın örnekti. Buna karşın, Yeni Dünya entelektüel yaşam ile sanatta Eski Dünyanın bir eklentisi olarak kaldı ve ondokuzuncu yüzyılın sonuna dek zengin ya da eğitimli Amerikalıların pek azı bunu yalanladı.

Yerli, köle ya da yerleşimci Amerikan halkları kitlesi –Avrupa hakkında bir şey biliyorlarsa– metropolisin alt uyarlamasında yaşamadıklarını biliyorlardı. Melezler ya da yerleşimciler olasılıkla bilinçli ilk "Amerikalı"lardı. Sayıca küçük istisnalar dışında, yerli ve melez nüfusun Avrupalı ve yerli öğeleri kaynaştıran iki çatılı bir kültürde yaşadığı bizim için nettir. Bu yeni Dünya kültürünün yerleşimci/melez versiyonu değişik düzeylerdeki yerli versiyonlarıyla karışmıştır. Bir uçta, kolonistler tarafından, yerlilerin kolayca ayıklanabileceği için boş toprak olarak saydıkları yoğun Avrupalı yerleşim –kentli ya da kırsal– ve görece zayıf yerli nüfus barındıran bölgeler buluruz. Pratik nedenlerden ötürü, ABD'deki Amerikan yerlileri erken dönem kolonistlerle ilk ilişkilerinden sonra ABD kültürü üzerinde, onun dışında duran bir şey olma dışında anlamlı hiçbir iz bırakmamışlardır. Öteki uçta, öncü sınırlarda ya da yerli çevrelerinde yoğun biçimde ""yerleştirilebilecek" küçük yerleşimci ya da öncü topluluklar görürüz. Özel Paraguay örneğinde ve şimdi Brezilya ve Arjantin olan bitişik alanlarda bir yerli dili –Guarani– beyaz yerleşimciler arasında ana iletişim aracı haline gelmişti; ancak bu oldukça sıradışı bir durumdu. Tahmin edilebileceği gibi, Avrupa'nın kültürel ve entelektüel etkisi daha az eğitimli kesimlerden daha eğitimlilere doğru ilerledikçe yükseliyor ve okuryazar olmayanlar arasında en alt düzeye iniyordu. Yine de, Avrupa'dan Kuzey ve Güney Amerika'nın güney konisine kitlesel göç çağında önce Batı yarıkürenin çoğu sakini her iki dünyaya ilişkin öğeleri kaynaştıran bir tür iki çatılı Yeni Dünya kültürü içinde yaşıyordu.

Amerika'daki ülkelerin, Eski Dünya kültürü üzerinde yapmış olduğu etki özellikle bu Yeni Dünya kültürüne aittir. Burada, iki nedenden ötürü Latin Amerika ve Karayiplerin etkisi ile Kuzey Amerikanınki arasında ayrım yapmalıyız. ABD'nin etkisi, bu ülkenin yirminci yüzyılın en büyük sanayi ekonomisine, zenginlik, teknolojik ilerleme modeline ve sonrasında bir süper güce dönüşümüyle muaz-

zam ölçüde büyümüştür. Buradan gelen neredeyse her şey büyük bir "sergileme etkisi" yapmıştır ve taklit edilme olasılığı yüksektir. Bu etkinin gücünü değerlendirmek istersek, yalnızca Birleşik Devletlerin, hem Britanya hem de Fransa üzerindeki etkisini Kanada'nınki ile karşılaştırmak zorunda kalırız. Ne de olsa Kanada, dünyanın en güçlü yedi ekonomisinden biridir. ABD, Britanya ve Fransa'nın aksine, Kanada ortaya ilginç şeyler ve insanlar çıkarsa da taşralı kalmıştır. Yine, onsekizinci yüzyıldan buyana ABD dünyanın geri kalanı için pek fazla taklit edilmese de bir siyasal model olmuştur. Başlangıçta bu modelde, Avrupa'nın her yanındaki ilerici entelektüellerin düşüncelerinin bir siyasal dönüşüme önce Atlantik'in öte yanında yol açtığı gerçeği dışında, özellikle Amerika'ya özgü hiçbir şey yoktu. Daha sonraki dönemlerde ABD'nin artan gücü, yaptığı etkiyi bir kez daha güçlendirdi. Roosevelt'in New Deal'ı tüm dünyayı ilgilendiren bir olaydı ancak çağdaşı Cardenas dönemi, Meksika'da, yalnızca bölgesel bir ilgi gördü. Kültür ile daha sıkı bağlantılı alanlarda da durum buna benzerdir. Dünyadaki herkes ABD'nin Batısı'ndaki eski kovboyları bilir. Ama bu kovboyların giysilerinin, araç gereçlerinin, hatta sözcük dağarcıklarının türediği Meksikalı *vaqueros* dünya çapında ünlü değildir. Hollywood Yankee değil Meksikalı bir Los Angeles'ta konumlanmış olsaydı, Vahşi Batı destanları Latin Amerika'ya hiç kuşkusuz daha fazla ilgi gösterirdi.

Elbette, Eski Dünya'ya özgü yapılanmalardan Avrupa'nın Atlantik'in karşı yakasındaki öbür kolonilerinden daha topyekun bir kopma gerçekleştirdiği için, ABD'nin bazı açılardan "Yeni Dünya" olgusuna, öbür Amerika ülkelerinden çok daha yakışır bir uygarlık, ekonomi ve yönetim biçimini temsil ettiği savunulabilir. Bugün, ziyarete giden Avrupalıların ABD'yi pek çok açıdan daha yabancı ve davranış biçimlerini kavramayı da Latin Amerika ülkelerindekinden daha güç buldukları doğrudur. Bazı açılardan, ABD, dünyanın süper ekonomisi ve süper gücü konumuna yükselişini Yeni Dünya'daki durumuna borçludur –örneğin kıtalararası toprak yayılımı potansiyeli– ancak bu etmenlerin önemini abartmış olmak istemem. ABD-'nin yükselişi yeni bir dünyada yeni bir ülke oluşuyla açıklanacaksa Japonya'nın yükselişine ne demeli?

Öncelikle ABD'nin Avrupa üzerindeki yansımalarından söz etmek istemiyorum. Yine de, Amerika'nın Avrupa üzerindeki etkisini

düşündüğümüzde çoğumuzun aklından geçen budur. Ben daha çok, Amerika'nın, kaynaklandıkları ülkelerin boyut, zenginlik ve gücüne hiçbir önemli borcu olmayan, kültürel etkilerini bir bütün olarak irdelemek istiyorum. Edebiyattan Rubén Darío olayını ele aldığımızda, yirminci yüzyıl başında ülkesi Nikaragua'nın önemi ne denli göz ardı edilebilir ölçüdeyse Dario'nun modern İspanyol şiir tarihindeki öneminin o denli büyük olduğunu görürüz.

Kendi kültürümüzdeki Avrupa ve Yeni Dünya öğelerinin dengesini düşündüğümüzde, seçkin ya da yüksek kültür ile popüler kültür arasında ilginç bir karşıtlık belirgin hale gelir. Yüksek kültür alanında, ABD'nin muazzam prestij, kaynak ve yaratıcı enerjisine karşın denge yirminci yüzyılın son evrelerine kadar hâlâ Eski Dünya-'nın yanındaydı. Amerikan ülkeleri gerçek yetenek ve düşünce ithalatçılarıdır ve bu konuda başı çeken de –en büyük entelektüel zaferi sayılan bilimsel araştırma alanında bile– ABD'dir. Amerikan ülkelerinin geri kalanında, belirli anavatanların, eski koloniler karşısında kültürel üstünlüklerinin ortadan kalkmış olduğunu öğrenmelerine karşın, entelektüeller arasında Eski Dünya'nın eskiden gelen egemenliği sürmektedir.

Yine de, Eski Dünya, yüksek kültür alanında bile Yeni Dünya'yı gitgide daha çok göz önüne almaktadır, resmi açıdan bir gecikmeyle olsa da. Nobel Ödülü 1930'a kadar Kuzey Amerikalı yazarlara ya da 1960'ların sonlarına kadar herhangi bir Latin Amerikalıya verilmedi. Bununla birlikte, ABD edebiyatı en az 150 yıldır dünya edebiyatının önemli ve bağımsız bir bileşeni sayılmaktadır. Latin Amerika edebiyatı İberya dil alanı dışında etki yaratmakta güçlük çekmiş olsa da, bu yüzyılın ikinci yarısında önemli bir atılım gerçekleştirdi ve bugün, uluslararası anlamda bazı açılardan ABD edebiyatından daha etkilidir. Bu, hiç kuşkusuz, uluslararası standartlarda küçük olduğu kadar Maximilian'ın idamından beri Latin Amerika'nın kendi bahçesinde yetişmiş ve küresel bir olay olarak değerlendirilmiş ilk olay sayılan Küba Devrimi'nden ötürüydü. Çok daha büyük Meksika Devrimi, zamanında Rusya'daki olaylar tarafından gölgede bırakılsa da, Amerika ülkelerinden çıkan küresel kabul görmüş ilk modernist imge yaratımı olan Meksika devrimci resim sanatında önemli bir kültürel atılım gerçekleştirdi. Aslında devrim, yurtdışındaki Latin Amerika yüksek kültürünün, 1959'dan beri dünyanın bu

yanında özellikle İspanyolca ya da Portekizce öğrenmenin Arapça ya da güneydoğu Asya dillerinden çok daha kolay olduğunu düşünen entelektüeller arasındaki devrimci turizm modasından cesaret almış gizli silahıdır. Dahası, bugüne değin devrim umutları ve olumlu devrim imgesi –Meksika'daki gibi– burada yaşamını dünyanın herhangi bir başka yerinden daha başarıyla sürdürmüştür. Latin Amerika dünya solunun son kalesidir. Bu nedenle, Latin Amerika edebiyatı şu ana kadar imgelemin özelleştirilmesinin en kötü sonuçlarından kurtulmuştur. Ancak, bu ne kadar sürecektir?

Amerikan yüksek kültürlerinin karma zenginliği ile karşılaştırıldığında Amerikan popüler kültürleri ondokuzuncu yüzyılın ortasından ya da en geç sonundan itibaren Eski Dünya'ya nüfuz etmede hatırı sayılır bir güç göstermiştir. Gene de bu, karma kültürün –bu örnekte, Afrika öğeleri ile canlandırılmış Avrupa-Amerika kültürü– ayırt edici nitelikteki başarısı olmuştur. Hem Kuzey Amerika'ya, Karayipler'e hem de Güney Amerika'ya özgü danslar ve popüler müzik, yirminci yüzyılın ilk günlerinden başlayarak Avrupa'yı fethetmiş, tango, maksis ve ilkel cazdan günümüze ilerlemesini sürdürmektedir. Bugün, Atlantik'in öte yanındaki yüksek kültürün müziği –Buenos Aires'teki Colon'dan New York'taki Lincoln Center'a– Avrupa'ya bağımlı kalırken sanayi toplumunun popüler kitle müziği özde Batı yarıküreden gelmektedir. Yeni Dünya'nın bu kültürel yansımalarını göz ardı etmeyelim. Popüler kültür yüzyılımızın evrensel kültürüdür. En uzlaşmaz entelektüellerin olanların çoğu dahil hepimiz tarafından paylaşılmaktadır. Yüksek kültür azınlıklara –ve bazen çok küçük azınlıklara– aittir. Bunu söylerken bir değer yargılaması yapmıyorum. Öte yandan, bir "kültür çatışmasını" ima ediyorum.

Aslında, Yeni Dünya ile Eski Dünya arasında gerçek bir "kültür çatışması" varsa, buradadır: ana gücü ve devinisi popüler nitelikte bir Yeni Dünya ile Yeni Dünya üzerindeki etkisi ezici bir yoğunlukla seçkinler ve yönetenler aracılığıyla yaratılmış Eski Dünya arasında.

Bu karşıtlık beni temel iddiama götürmektedir. Yeni Dünya'nın keşfi Eski Dünya'yı en çok Batı tarafından başlatılmış bütünüyle adsız bir kitlesel fetih süreci yoluyla etkilemiştir. Amerikan topraklarının Eski Dünya'ya en büyük katkısı, yabani ve ıslah edilmiş ürün-

leri, özellikle bitkileri, yerküreye yaymak olmuştur; bunlarsız bildiğimiz modern dünya düşünülemezdi. Bunun kültürle ilgisi olmadığını söyleyebilirsiniz. Ancak, özellikle yaşam tarzımıza oldukça yabancı yeni bir tür besin maddesi, hatta bütünüyle yeni bir tüketim biçimi salt tüketimimizi değil, diğer anlamlarda yaşam tarzımızı da etkiler ve hatta, bunları dönüştürebilir. Salt temel besinleri düşününüz. Bugün dünyadaki en önemli yedi tarım ürününün dördü Amerikan asıllıdır: patates, mısır, manyok ve yer elması. (Diğer üçü, buğday, arpa ve pirinçtir.) Uzun zaman önce, 1949 yılında, Redcliffe Salaman "patatesin tarihi ve toplumsal etkisi" üzerine bir başyapıt yazdı. Arturo Warman'ın *La historia de un bastardo: maiz y capitalizma* adlı yapıtı 1988'de yayımlandı. Bu mükemmel çalışmaların her ikisi de bu ürünlerin toplumsal tarihinin bizi salt besin niteliğinin ne derece ötesine götürdüğünü göstermektedir. Peki ya, Yeni Dünya'nın salt Eski Dünya'da zaten tüketilenlerin yerini almakla kalmayıp yeni boyutlar, yeni toplumsal tarzlar açan ürünlerine ne demeli? Çikolata, tütün, kokain? Ya çiklet, Coca-Cola (orijinal kokain bileşenini yitirmiş olsa da), cin toniğin içindeki tonik gibi yeniliklerin temel bileşenlerini oluşturanlar?.. Ya, dünya eczacılık bilimine yapılan önemli katkılar –uzun süre sıtmayı denetim altında tutabilen tek ilaç olan kinin gibi? Ya, Rembrandt ve Van Gogh'un resmettikleri ayçiçekleri; bitkisel yağların birincil kaynağı olarak daha pratik yararları bir yana, o olmadan Batı toplumsallaşmasının yarım kalacağı yer fıstığı?..

Burada savunduğum, yeni ürünlerin benimsenişinin ve hatta geleneksel köylü toplumlarında, bir besinden diğerine doğru gerçekleşen değişimin tüketici seçiminde salt bir kaymadan daha fazlasını içerdiğidir. Patates ve mısır –ekili alan birimi başına– önceki ürünlerden çok daha fazla insanı besleyebiliyordu. Hızla çoğalan toplumlar bu türden tek bir besine bağımlı hale geldiğinde neler olduğunu biliyoruz –İrlanda trajik bir örnektir. Ancak, kim İrlanda'daki patates temelli dönüşümün, ardından gelen büyük kıtlığın ve bu ülkenin o zamandan beri acısını çektiği devasa nüfus kaybının, Atlantik'in her iki yanında, siyasal yansımalar bir yana kültürel yansımalara neden olmadığını söyleyebilir ki? Pizarro'suz olmazdı. Fetihten önce Amerikan toprakları dışında bilinmeyen tütün kullanımı ile ilgili her şeyin kültürel imleri vardır. Carmen'in Don José ile ünlü Real Tütün

Fabrikasında tanıştığı bu ülkede, Seville'de, bunu kimseye anlatmama gerek yoktur. Tütün kullanımıyla ilgili her şey insan duyguları, düşünceleri, umutları ve korkularıyla bağlantılıdır: ölüme mahkum edilmiş kişiye infazdan önce sunulan son sigaradan cinsel ilişkinin ardından kendiliğinden sigaraya uzanan içiciye dek her şey... Anglo-Sakson ülkelerinde diğer yerlerdekinden daha başarılı olan sigarayı bırakma kampanyaları bile bizlere, nikotinin medikal etkilerinden çok yaşamın nasıl yaşanması gerektiğine ilişkin yirminci yüzyıl sonuna özgü inançlardan söz etmektedir. Kısacası, Yeni Dünya'nın, Amerikan topraklarının fethinden önce bilinmeyen ve bilinmesine olanak bulunmayan, ancak, o zamandan buyana Eski Dünya'da derin bir değişim yaratmakta olan –ve öngörülemez biçimde, bunu sürdüren– ürünlerinden söz etmekteyiz. Bu bağlamda, Eski Dünya'nın Yeni Dünya'ya, Amerikan topraklarının Avrupa'ya borçlu olduğundan daha fazlasını borçlu olduğunu ekleyebilirim.

Vurgulamak istediğim nokta, bu ürünler Avrupalılar tarafından *Conquistador*ların* gümüş ve altın aradıkları biçimde yapılan araştırmalar sonunda keşfedilmemiştir. Bu ürünler yerli toplumlarca bilinen, toplanan ve sistemli biçimde ekilen ürünlerdi. Fatihler ve yerleşimciler bunları hazırlamayı ve kullanmayı bu yerel topluluklardan öğrendiler. Gerçekte, yerleşimciler yerlilerin bunu öğretmesine izin vermeselerdi bunları bulmakta çok zorlanacaklar belki de yaşamlarını sürdüremeyeceklerdi. ABD'nin bugüne dek en büyük simgesel festivali, Şükran Günü, ilk kolonicilerin yerlilere, daha sonra gelen beyaz uygarlıkların onları topraklarından sürerek ödedikleri borcunu dile getirmektedir. Şükran Günü, özde kolonicilerin yaşamlarını sürdürebilmek için yerlilerden öğrendiği Yeni Dünya besinlerinden oluşan bir yemekle kutlanır: Tüm bu yiyecekler hindide simgeleşir.

Savım, açılış töreni Kolomb ilk Karayip adasına ayak bastığında başlatılmış kültür karşılaşmasının gerçek doğa ve anlamının salt alışıldık tarih bağlamları ile anlaşılamayacağıdır. Avrupa'nın Yeni Dünya fethinden ne kazandığını sorduğumuzda apaçık yanıt, bazı ülkelerin, emperyal yönetim Amerika yerlilerinin ve Afrikalıların

* Conquistador — 16. yüzyılda Meksika ve Peru'yu fetheden İspanyol fatihi. (ç.n.)

emeğinden zorla sökülüp alınan zenginlik ve Avrupa ülkelerinden gelen göçmen ve koloniciler aracılığıyla kıtanın batısına doğru genişlemesidir. Amerikan toprakları, Avrupa'nın dışında –imparatorlukların Avrupalı askerlerce devrildiği, Avrupalı kolonicilerin yeni (new) Castilles, yeni (new) Portugals, yeni (new) England kurdukları ilk bölgelerdi. 1492'den bin yıl önce fetih ve yerleşim diğer yönde ilerlemişti: Asya ve Afrika'dan Avrupa'ya. Kolomb'un Amerika'yı keşfinin taşıdığı tarihsel önemin nedeni aynı zamanda Granada'nın fethinin ve Yahudilerin İspanya'dan çıkarılmasının da tarihi olmasındandır: Üçü de bu çevrimin simgesidir. Bin dört yüz doksan iki, Avrupa merkezli dünya tarihinin, Batılı ve Orta Avrupalı birkaç ülkenin kaderinde yerküreyi fethetmenin ve yönetmenin yazdığı inancının, Avrupa megalomanisinin başlangıcını simgeler.

Yine de tüm bunlar geçmişte kalan tarihtir. İspanya, Portekiz, Britanya, Fransa ve geri kalanı uzun zamandır Amerikan topraklarına hükmetmeyi bırakmışlardır. Kendileri de, dünya gücü ve hatta, Avrupa bağlamında "süper güç" konumundan kendi başlarına belirli bir etki üretmeyen, yalnızca Avrupa Birliği aracılığıyla kolektif bir önem taşıyan devletlere indirgenmişlerdir. En iyi koşulda, İspanya ve Britanya geçmişte Amerikan topraklarında yürüttükleri fetihler sayesinde dillerinin dünya dili haline geldiği gerçeğinden yararlanmaktadır. Amerika topraklarındaki ülkeler, yerel seçkin tabakanın gözünde bile, İspanya, Portekiz ve İngiltere'nin Atlantik'in öte yanındaki uzantısı olmayı uzun zamandır bırakmıştır. Benim gençliğimde tarih öğrencilerinin övünçle incelediği bir konu olan "Avrupa'nın genişlemesi" çağı kapanmıştır.

Yine de, Amerikan topraklarının fethinin ve buralara yerleşimin diğer doğrudan sonuçları hâlâ bizimledir. Bu sonuçlar ünlü kişilere ya da hükümetlere ait değildir. Buna karşın, Avrupa yaşantısının yapısını olumlu yönde dönüştürmüşlerdir. Gerçekte, diğer kıtalardaki yaşantıları da. Modern dünyanın kültürel, toplumsal ve ekonomik tarihi gerçekçi terimlerle yazıldığında, güney Avrupa'nın mısır, kuzey ve doğu Avrupa'nın patates ve hem güney hem de kuzey ve doğu Avrupa'nın tütün ve daha yakın geçmişte Coca-Cola tarafından fethi, bu uğurda Amerikalıların buyruk altına alındığı altın ve gümüşün önünde yer alacaktır.

Dizin

Bölüm 2

1. J. H. Plumb, *England in the Eighteenth Century* (Harmondsworth, 1950), s. 150; T. S. Ashton, *The Industrial Revolution* (Londra, 1948), s. 154.
2. L. Dechesne, *L'Avènement du Régime Syndical à Verviers* (Paris, 1908), s. 51–64 ve passim.
3. F. O. Darvall, *Popular Disturbance and Public Order in Regency England* (Londra, 1934), s. 1.
4. Ör. yünlü ve ipek üreten makineler Wiltshire'da, kağıt üreten makineler Buckinghamshire'da, demir üreten makineler Berkshire'da (Public Record Office, Home Office Papers, HO 13/57, s. 68–9, 107, 177; Assizes 25/21 passim); J. L. Ve B. Hammond, *The Village Labourer* (çeşitli baskılar) en kolay ulaşılabilir raporlardır; ayrıca bak; Bitirilmemiş iki tez: N. Gash, 'The Rural Unrest in England in 1830' (Oxford University) ve Alice Colson, 'The Revolt of the Hampshire Agricultural Labourers' (Londra Üniversitesi).
5. Yüksek ücret ayaklanmaları için, T. S. Ashton ve J. Sykes, *The Coal Industry of the Eighteenth Century* (Manchester, 1929), bl. 8; A. P. Wadsworth ve J. De L. Mann, *The Cotton Trade and Industrial Lancashire* (Manchester, 1931), s. 355 ff.
6. Darvall, *Popular Disturbance*, bl. 8 passim.
7. Bonner ve Middleton's *Bristol Journal*, 31 Temmuz 1802. Bunların bir bölümü vasıfsız işgücüne direnme bir bölümü ise yeni makinelere karşıydı. Bak; J. L. ve B. Hammond, *The Skilled Labourer*, hareketin çıkarı için A. Aspinall (ed.), *The Early English Trade Unions* (Londra, 1949), s. 41–69.

8. *House of Commons Journals*, xviii, s. 715 (1718); xx, s. 268 (1724).
9. *House of Commons Journals*, xx, s. 598–9 (1726); Salisbury Assize Records, *Wiltshire Times*, 25 Ocak 1919 *(Wiltshier Notes & Queries)*.
10. *Gentleman's Magazine* (1738), s. 658.
11. Public Record Office, State Papers Domestic Geo. 2 (1741), s. 56, 82–3.
12. E. Welbourne, *The Miners' Unions of Northumberland and Durham* (Cambridge, 1923), s. 21.
13. Ashton ve Sykes, *Coal Industry*, s. 89–91.
14. 10 Geo. 2., c.32, 17 Geo. 2, c.40, 24 Geo. 2, c.57, 31 Geo. 2, c.42 (E. R. Turner, 'The English Coal Industry in the Seventeenth and Eighteenth Centuries', *American Historical Review 27*, s. 14). Turner görmezden geliyor 13 Geo. 2, c.21, 9 Geo. 3, c.29, 39 ve 40 Geo. 3, c.77, 56 Geo. 3, c.125 ki bunlar ayrıca madendeki kırmalara karşıydı, (*Burn's Justice of the Peace*, ed. Chitty, 1837, 3. baskı, s. 643 ff.)
15. Welbourne, *Miners' Unions*, s. 31.
16. W. Felkin, *A History of the Machine-wrought Hosiery and Lace Manufactures* (Londra, 1867) temel kaynaktır.
17. Fransız madenleri için cf. M. Rouff, *Les Mines de charbon en France au XVIIIe siècle* (Paris 1922).
18. E. M. Saint-Léon, *Le Compagnonnage* (Paris, 1901), cilt I, s. 5
19. Aspinall, *Early English Trade Unions*, s. 175.
20. Boltonlu erkekler 1826'da ihracat için bekleyen tüm keten iplik balyalarını ve makineleri imha etmeyi planladıklarını açıkladılar. Public Record Office, Home Office Papers HO 40/19, Fletcher to Hobhouse, 20 Nisan 1826).
21. Cf. bu sorunların tartışmaları için E Pouget, *Le Sabotage* (Paris, n.d.), s. 45 ff.
22. Or. 1816'da Galli demir işçileri (*The Times*, 26 Ekim 1816), 1842 genel grevi (F. Peel, *The Risings of the Luddites, Chartists and Plugdrawers*, Heckmondwike, 1888, s. 341–7), ve 1889'da Alman madenciler (P. Grebe, 'Bismarcks Sturz u.d. Bergarbeiterstreik vom Mai 1889', *Historische Zeitschrift 157*, s. 91).
23. Aspinall, *Early English Trade Unions*, s. 196: "Sabah toplantıları ile isim yoklamalarının sendika sözleşmesinde bulunduğunu düşünmek istemiyorum."
24. H. L. Smith ve V. Nash, *The Story of the Dockers' Strike* (Londra, 1889), passim.
25. R. Rigola, *Rinaldo Rigola e il Movimento Operaio nel Biellese* (Bari, 1930), s. 19. Rigola, dokumacıların değil şapkacıların kırıcılık yaptığını rapor eder.
26. Principles'de "makine"yle ilgili bölüme bak. Sadece 3. baskıya alınmıştır. Bak: P. Sraffa ve M. H. Dobb, *Works and Correspondence of David Ri-*

cardo (Cambridge, 1951), c. 1, s. lviilx.

27. M. D. George, *London Life in the Eighteenth Century* (Londra, 1925), s. 187–8, 180.

28. *Parl. Papers* 1802, Report fr. Committee on Woollen Clothiers' Petition, s. 247, 249, 254–5. *Rules and Articles of . . . the Woollen-Cloth Weavers' Society . . .* 1802 (British Mus. 906.k.14 (1)).

29. E. Howe ve H. Waite, *The London Compositor* (Londra, 1948), s. 226–33.

30. Wadsworth ve Mann, *Cotton Trade*, s. 499–500.

31. S. ve B. Webb, *Industrial Democracy* (Londra, 1898), bl. 8, 'New Processes and Machinery'.

32. Politika değişikliği, dizgiciler, cf. Howe and Waite, *London Compositor*, makineciler, J. B. Jefferys, *The Story of the Engineers* (Londra, 1945), s. 142–3, 156–7; tenekelevha işçileri, J. H. Jones, *The Tinplate Industry* (Londra, 1914), s. 183–4, bl. 9.

33. J. Lofts, *The Printing Trades* (New York, 1942), 1940'larda teknolojik devrime karşı Amerikalı dizgicilerin uzun savaşımı.

34. Wadsworth ve Mann, *Cotton Trade*, s. 412. Detaylı çözümleme için ayrıca bak; Hargreaves, s. 476 ff.

35. *Select Committee on Agriculture*, 1833, 1830'dan önce varolan 100 harman dövme makinesinden sadece bir tanesinin 1833'de Wiltshire ve Berkshire tarafından kullanıldığı aktarılmaktadır.

36. Yabancı koyun kırkıcı kışkırtması için; F. R. Manuel, 'The Luddite Movement in France', *Journal of Modern History* (1938 s. 180 ff.; F. R. Manuel, 'L'Itroduction des machines en France et les ouvriers', *Revue d'Histoire Moderne*, 18, s. 212–5. Fransa'da Luddizm kırkıcıları sınırlamakta İngiltere'den daha az başarılı olmuştur. Bu nedenle Luddist amaçlar kimi zaman başkalarınca ifade edilmiştir. Belgeler için bak; G. ve H. Bourgin, *Le Régime de l'industrie en France de 1830 à 1840* 3. cilt (Paris, 1912–41).

37. Hammond, *Skilled Labourer*, s. 127.

38. Manuel, 'Luddite Movement', s. 187; Darvall, *Popular Disturbance*, passim. Ayrıca bak; E. C. Tufnell, *Character, Objects and Effects of Trade Unions* (1834), s. 17, makinelerde çalışanlar onlara karşı greve gitmekte gönülsüzdüler. Ancak Tufnell işsiz arkadaşları tarafından tehdit ya da ikna edildiklerini itiraf eder.

39. Kırkıcılar üretilen kumaşların üzerindeki havları ağır demir kırkma makinesiyle alırlardı. Bu kişilerin çok güçlü ve becerikli olması gerekiyordu.

40. Darvall, *Popular Disturbance*, s. 207.

41. Aspinall, *Early English Trade Unions*, s. 57–8.

42. Thomas Helliker, 1803'de idam edildi. çoğunluk onun suçsuzluğuna ina-

nıyordu.

43. G. H. Tupling, *Economic History of Rossendale* (Manchester, 1927), s. 214.
44. MS Correspondence of M. Cobb, clerk to the Justices at Salisbury, Library of Wiltshire Archaeol. & Nat. Hist. Soc., Devizes: 26 Kasım 1830.
45. Printed Circular, 8 Aralık 1830. Hammond, *Village Labourer* (Guild Books edn), 2. cilt, s. 71–2.
46. Marx'ın mükemmel "demokratik küçük burjuvazi" çözümlemesi için bak; Marx's Address to the Central Council of the Communist League, Karl Marx ve Frederick Engels, *Collected Works*, 10. cilt (Londra, 1978), s. 277–87.
47. "Kâr eşiği" terimi için bak; S. G. Gilfillan's: 'Invention as a Factor in Economic History', *Supp. To Journal of Economic History* (Aralık 1945).
48. Yeni makinelerin ucuzluğu onlara yardımcı oldu. Batılı kumaşçılar 1804'te 70–90 iğli iplik eğirme makinesini parçası 9 sterline kuruyorlardı. Bu nedenle parça parça makineleşildi.
49. Tufnell, *Trade Unions*, s. 18.
50. Manuel, 'Luddite Movement', s. 186.
51. E. Lipson, *Economic History of England*, 4. baskı, 2. cilt, s. cxxxvcxxxvi, 3. cilt, s. 300, 313, 324–7. Sir John Clapham, *Concise Economic History of Britain*, s. 301, "Restorasyon Dönemi'nde toplumsal yaşamda sertliğin hızla geliştiği görülüyordu" doğru bir belirlemeydi.
52. Bak; 45. not.
53. Bu dönemdeki "devrimci değişim" için, S. ve B. Webb, *History of Trade Unionism* (1894), s. 44 ff. Ancak parlamenter kovuşturmalar yanlış izlenim verebilir. Olayların normal akışı içinde *laissez-faire* sessizce gelişti. İşçiler tarafından aktif ya da etkili kampanyalar gerçekleştirilmedikçe karşıt yasalar güdük kaldı. 1813'te Staute Artpicer'deki ücret maddesinin feshi için, (W. Smart, *Economic Annals of the Nineteenth Century*, 1801–20, s. 368).
54. Philalethes, *The Case as it now stands between the Clothiers, Weavers and other Manufacturers with regard to the late Riot, in the County of Wilts*, Londra, 1739 (Cambridge Univ. Lib., Acton d.25.1005), s. 7. Şapkacılar, bir uyuşmazlık durumunda herhangi bir usta şapkacının kürsüye oturmasını yasaklayan bir yasa çıkartılmasını sağladılar, 17 600. 3, c. 55.
55. Public Record Office, State Papers Domestic Geo. I, 63, s. 72, 82, 93–4; 64: s. 1–6, 9–10 (özl. 2–4).
56. *House of Commons Journals*, xx, s. 747.
57. *Burn's Justice of the Peace*, 3. cilt, s. 643 ff., 5. cilt, s. 485 ff., 552 ff., Bu eşgüdümsüz parça parça yasa kütlesi ürkütücü bir görünüm sergiler.
58. W. Sombart, *Der Moderne Kapitalismus*, 1. cilt, ii, s. 803; K. Marx, *Capital*, 1. baskı (1938 edn), s. 259–63; Philalethes, *The Case as it now stands*

. . . s. 29, 41, tipik iddialarda bulunur.

59. E. J. Hamilton, 'The Profit Inflation and the Industrial Revolution, 1751–1800', *Quarterly Journal of Economics* 56 (1942), s. 256.

60. Hammond, *Skilled Labourer*, M. D. George'un gözlemleri, *London Life*, s. 190, yasalar çerçevesinde dokuma fiyatlarında artış o dönemde öbür zanaatlarla karşılaştırılmaya değer bulunmaması doğru olabilir. Yasaların yürürlükten kalkmasıyla fiyatlar düştü (ibid., s. 374).

61. Hammond, *Skilled Labourer*, s. 26.

62. William Stark, Norwich yünlü kumaşçılığında niçin makineleşmenin benimsenmediğini ve ücret indirimine karşı çıkıldığını nedenleriyle açıklar. (Handloom Weavers' Commission, 1838 Ass. CommrsReport II).

63. J. H. Clapham, 'The Spitalfields Acts, 1773–1824', *Economic Journal 26*, s. 463–4.

64. Hammond, *Skilled Labourer*, s. 142. J. H. Clapham, 'The Tranference of the Worsted Industry from Norfolk to the West Riding', *Economic Journal 20*, sorunu detaylarıyla inceler.

65. Hammond, *Skilled Labourer*, s. 188.

66. Clutterbuck, *The Agriculture of Berkshire* (Londra ve Oxford, 1861), s. 41–2.

Bölüm 3

1. *A Village Politician: The Life Story of John Buckley*, ed. J. C. Buckmaster (Londra, 1897), s. 41.

2. M. Sensfelder, *Histoire de la cordonnerie* (Paris, 1856), quotad in Joseph Barberet, *le Travail en France: monographies professionnelles*, 7 cilt (Paris, 1886–90), cilt 5, s. 63–4.

3. Rudolf Stadelmann, 'Soziale Ursachen der Revolution von 1848', HansUlrich Wehler (ed.), *Moderne deutsche Sozialgeschichte* (Berlin, 1970), s. 140; E. J. Hobsbawm ve George Rudé, *Captain Swing* (Londra, 1969), s. 181; Jacques Rougerie, 'Composition d'une population insurgée: l'exemple de la Commune', *Le Mouvement Social*, no. 48 (1964), s. 42; Theodore Zeldin, *France, 1848–1945*, 2 cilt (Oxford, 1973), 1. cilt, s. 214.

4. Jean-Pierre Aguet, *Les Grèves sous la monarchie de Juillet, 1830–1847* (Geneva, 1954); David Pinkney, 'The Crowd in the French Revolution of 1830', *American Historical Review* 70 '1964), s. 1–17; David Jones, *Chartism and the Chartists* (Londra, 1975), s. 30–2; D. J. Goodway, *London Chartism 1838–1848* (Cambridge 1982), s. 37–9, Onların Londra Chartist hareketine katılım oranının, taş işçileri dışında, tüm öbür büyük meslekler-

den (3000 üye) daha yüksek olduğunu gösterir; George Rudé, *The Crowd in the French Revolution* (Oxford, 1959), ek 4.

5. Georges Duveau, *La Vie ouvrière en France sous le Second Empire*, 7th edn (Paris, 1946), s. 75.
6. Jacques Rougerie, *Paris libre* (Paris, 1971), s. 263.
7. Reinhold Reith, *Zur biographischen Dimension von 'Hochverrath und Aufruhr': Versuch einer historischen Protestanalyse am Beispiel des Aprilaufstandes 1848 in Konstanz'* (basılmamış yüksek lisans tezi University of Konstanz, 1981), s. 33ff., 44ff.
8. Edgar Rodrigues, *Socialismo e sindicalismo no Brasil, 1675–1913* (Rio de Janeiro, 1969), s. 73, 223.
9. R. Hoppe ve J. Kuczynski, 'Eine Berufs-bzw. Auch Klassen-und Schichtenanalyse der Märzgefallenen 1848 in Berlin' *Jahrbuch für Wirtschaftsgesch.* 1964/IV, s. 200–76.
10. Yves Lequin, *Les Ouvruiers de la région lyonnaise, 1848–1914*, 2 cilt (Lyon, 1977), 2. cilt, s. 281.
11. Karl obermann, *Zur Geschichte des Bundes der Kommunisten* (Doğu Berlin, 1955), 2. cilt, s. 281.
12. Paul Voigt, 'Das deutsche Handwerk nach den Berufszählungen von 1882 und 1895', in *Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Deutschland 9* (Schriften des Vereins für Socialpolitik, lxx, Leipzig, 1897); J. H. Clapham, *Economic History of Modern Britain*, 3 cilt (Cambridge, 1952), 2. cilt, s. 43.
13. Hobsbawm ve Rudé, *Captain Swing*, s. 181–2.
14. Ibid., s. 218, 246.
15. Keith Brooker, 'The Northampten Shoemakers' Reaction to Industrialisation: Some Thoughts', *Northamptonshire Past and Present* 6 (1980), s. 155.
16. Örneklemin kaynağı: Librairie A. Faure, 15 rue du Val du Grace, catalogue 5, Livres anciens et modernes, items 262–324; Jean Maitron (ed.), *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français, Pt I, 1789–1864*, 3. cilt (Paris 1964–6).
17. David M. Gordon, 'Merchants and Capitalism: Industrialization and Provincial Politics at Reims and St Etienne under the Second Republic and Second Empire' (basılmamış doktora tezi, Brown University, 1978), s. 67.
18. William Sewell Jr, 'The Structure of the Working Class of Marseille in the Middle of the Nineteenth Century' (basılmamış doktora tezi, University of California, Berkeley, 1971), s. 299.
19. 'de l'association des ouvriers de tous les corps d'état', Alain Faure ve Jacques Rancière (eds), *La Parole ouvrière, 1830–1851* (Paris, 1976), s. 159–68.

20. Gian Maria Bravo, *Les Socialistes avant Marx*, 2 cilt (Paris, 1970), 2. cilt, s. 221.
21. Alfred F. Young, 'George Robert Twelves Hewes, 1742–1840: A Boston Shoemaker and the Memory of the American Revolution', *William and Mary Quarterly*.
22. Maurice Garden, *Lyon et les Lyonnais au XVIIIe siècle* (Paris, 1970), s. 224 ff. David Cressy köylü sekicilerde ortalamanın altında okur yazarlık saptamıştır. *Literacy and the Social Order: Reading and Writing in Tudor and Stuart England* (Cambridge, 1981, s. 130–6, Ayakkabıcıların alt bölümleri içinse hem Londra'da hem de taşrada ortalama ya da ortalamanın altında okur yazarlık belirlemiştir. Çeşitli nedenlerle Cessy'ın Londra rakamları taşra rakamlarında çok daha fazla sorunludur.
23. Emmanuel Le Roy Ladurie, *Les Paysans du Languedoc*, 2 cilt (Paris, 1966), 1. cilt, s. 349–51.
24. Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (Londra, 1978), s. 38–9.
25. Jean Maitron, *Le Mouvement anarchiste en France*, 2 cilt (Paris, 1975), 1. cilt, s. 131.
26. Örneğin, Anon., *Crispin Anecdotes: Comprising Interesting Notices of Shoemakers, who have been Distinguished for Genius, Enterprise or Eccentricity* (Sheffield ve Londra, 1827); John Prince, *Wreath for St. Crispin: Being Sketches of Eminent Shoemakers* (Boston, Mass., 1848); Anon., *Crispin: The Delightful, Princely and Entertaining History of the Gentle Craft* (Londra, 1750); William Edward Winks, *Lives of Illustrious Shoemakers* (Londra, 1883); Thomas Wright, *The Romance of the Shoe* (Londra, 1922); Anon., *Lives of Distinguished Shoemakers* (Portland, Maiene, 1849); Joseph Sparkes Hall, *The Book of the Feet* (New York, 1847).
27. 'Bei leisten, drat und pech der Schumacher sol bleiben und die gelehrten leut lassen die bücher schreiben', 'predigender Schuster macht schlechte Schuhe': *Deutsches Sprichwörter-Lexikon*, 5 cilt (Aalen, 1963), 4. cilt, cols 398–9. Böylesi atasözlerindeki haksızlık bu ansiklopedinin 19. Y.Y.daki derleyenlerini çok incitmiştir ve ekledikleri bir dipnotla mükemmel ayakkabı yapan üst derecede entelektüel iki ayakkabıcıdan *söz etmişlerdir.* (col. 399).
28. Önde gelen bir ateist olan Charles Bradlaugh Northampton'da ayakkabıcıların temsilcisi olarak milletvekili seçilmiştir. 1794'te Viyanalı ayakkabıcılar bir komployla ateistlikle suçlandı. Bak; E. Wangermann, 'Josephinismus und katholischer Glaube'. içinde: E. Kovacs (ed.), *Katholische Aufklärung und Josephinismus* (Viyana, 1979), s. 339–40. Reformist Katolik bir vaizin vaazından etkilenen sanıklardan bir tanesi tam bir ayakkabı tamircisi tarzıyla: Eski bir İncil getirip okumaya başladı... Wiser'in vaazındaki sözleri ile..... İncil'deki metni karşılaştırmaya başladı ve ben o za-

man dinimden kuşkuya düştüm.

29. Karl Flanner, *Die Revolution von 1848 in Wiener Neustadt* (Viyana, 1978), s. 181.
30. Eugenia W. Herbert, *The Artist and Social Reform: France and Belgium. 1885–1898* (New Haven, 191), s. 14ff.; Ayakkabıcı için onu ölümüne kadar susmaya ve sanat eleştirisinden kaçınmaya çağıran Appele'den öcünü almaktı. Post-empresyonist ressamlar üzerinde Anarşizmin çok büyük etkisi vardı; ibid., s. 184ff.
31. Samuel Smiles, *Men of Invention and Industry* (Londra, 1884), ch. 12.
32. Bak; Anon., *Crispin Anecdotes*, s. 144; cf. ayrıca Hobsbawm ve Rudé, *Captain Swing*, s. 63–70.
33. Anon., *Crispin Anectodes*, s. 45; Winks, *Lives of Illustrious Shoemakers*, s. 232.
34. John Brown, *Sixty Years' Gleanings from Life's Harvest: A Genuine Autobiography* (Cambridge, 1858), s. 239, aktaran Nicholas Mansfield, 'John Brown: A Shoemaker's Place in London', *History Workshop 8* (1979), s. 135.
35. Barberet, *le Travail en France*, 5. cilt, 62–3.
36. Wright, *Romance of the Shoe*, s. 218.
37. Ibid., s. 307.
38. Paul Lacroix, Alphonse Duchesne and Ferdinand Seré, *Histoire des cordonniers et des artisans don't la profession se rattache à la cordonnerie* (Paris, 1852), s. 116-17.
39. Shakespeare, *Julius Caesar*, I, I; Dekker, *The Shoemaker's Holiday*, iv, 48–76. Alıntı: Cerne Abbas Inquiry of 1594 (Brit. Lib. Harleian MS 6849, fos 183–90), içinde: *Willobie His Avise*, ed. G. B. Harrison (Londra, 1926), ek 3, s. 264. Erken dönem İngiliz köktenci ayakkabıcılarına ilişkin bu örneklerinden ötürü Michael Hunter'a minnet borçluyuz.
40. Anon., *Crispin Anecdotes*, s. 150.
41. Wright, *Romance of the Shoe*, s. 109.
42. Ibid., s. 4.
43. E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (Londra, 1963), s. 183–4.
44. Anon., *Crispin Anecdotes*, s. 126.
45. Lacroix, Duchesne ve Seré, *Histoire des cordonniers*, s. 206–7.
46. Ibid., s. 188.
47. Barberet, *Le Travail en France*, 5. cilt, s. 64–5.
48. Wright, *Romance of the Shoe*, s. 46; Hall, *Book of the Feet*, s. 196–7. Bu yazarların düşüncelerinin aksine ayakkabıcılık ile ciltçilik arasında bir bağ-

lantı kurulmamıştır. 1600–1815 arasında ayakkabıcı çocukları zanaatta çok az temsil edilmişlerdir. Ciltçiler, tüccar terzi, kumaşçı, taş işçiliği, berber, dokumacı, camcı, iğne yapımcısı ve tekerlekçi gibi kimi başka mesleklerle birlikte hareket etmişler, ama hiçbir zaman ayakkabıcılarla birlikte hareket etmemişlerdir. Ellic Howe, *A List of London Bookbinders, 1648–1815* (Londra, 1950) tarafından hesaplanmıştır.

49. 14. Y.Y. savaşına müdahalesiyle imparatorun güvenini kazanmış ve zanaat armasında imparatorluk armasının taşıma hakkı elde etmiştir. Zanaatta gelenekselleşmiş adetlerin göreli azlığı Rudolf Wissel tarafından belirlenmiştir. Wissel, *Des alten Handwerks Recht und Gewohnheit*, ed. Konrad Hahm, 2 cilt (Berlin, 1929), 2. cilt, s. 91; Andreas Griessinger, *Das symbolische Kapital der Ehre: Streikbewegungen und kollektives Bewusstsein deutscher Handwerksgesellen im 18. Jahrhundert* (Frankfurt, Berlin ve Viyana, 1981). Daha sonra yayımlanan kitabının el yazmalarını okumamıza izin veren Konstana Üniversitesi'nden Andreas Griessinger'e şükranlarımızı sunarız.

50. *The Unknown Mayhew*, ed. Eileen Yeo ve E. P. Thompson (Londra, 1971), s. 279. Ayrıca bak; 'Mental Character of the Cobblers', içinde: *The Man* 9 Nisan 1834 (New York), s. 168: Bütün gün alçak bir iskemlede oturup inatçı deriyi ayakkabı kalıbına sarar ya da ayakkabının topuğu ile burnuna son derece monoton bir biçimde çekiçle vururdu. – Tamircinin kafası, "çizmeden yukarı çıkma" atasözüne aldırmadan, metafiziksel, siyasal ve teolojik alanlarda dolaşırdı. Böylesi çalışma düzenindeki insanların arasından tarikat liderleri, dinsel reformistler, umutsuz politikacılar çıkmıştı. Ayakkabıcının karanlık ve kederli yanı bir ortak gözlemdir. Ancak bilgi edinme biçimleri ve derin düşünme alışkanlıklarını göz ardı edemeyiz.

51. Richard Watteroth, 'Die Erfurter Schuharbeiterschaft', içinde: *Auslese und Anpassung der Arbeiterschaft in der Schuhindustrie und einem oberschleisischen Walzwerke* (Schriften des Vereins für Sozialpolitik, c1iii, Münih ve Leipzig, 1915), s. 6.

52. Joseph Belli, *Die Rote Feldpost unterm Sozialistengesetz* (Bonn, 1978 edn), s. 54–94. Bu referans için Reimer Wirtz'e minnettarız. Julius Pierstorff, 'Drei Jenaer Handwerke', içinde: *Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Deutschland 9* (Schriften des Vereins für Socialpolitik, 1xx, Leipzig, 1897), s. 36, bir eğitimli usta işçinin aynı dükkanda en çok 8 ay kaldığını bildirir.

53. Griessinger, *Das symbolische Kapital der Ehre*, s. 102–7, bu ritüeller 18. yüzyıl Almanya'sında mükemmeldi.

54. Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe*, s. 38–9.

55. Robert Chambers, *The Book of Days*, 2 cilt (Londra ve Edinburgh, 1862–4), 2. cilt, s. 492; A. R. Wright, *British Calendar Customs: England*, ed. T. E. Lones, 3 cilt (Folk-Lore Soc., xcvii, cii, cvi, Londra ve Glasgow, 1936-

40), 3. cilt, s. 102–4. İngiltere'de (İskoçya hariç) St. Crispin's Day örgütüyle milliyetçilik tarafından desteklenmiş olabilir. Bu Shakespeare'in V. Henry-'sini okuyanların anımsayacağı gibi Fransızlara karşı Aqincourt savaşının tarihidir.

56. Griessinger, *Das Symbolische Kapital der Ehre*, s. 130–3.

57. Brooker, 'The Northampton Shoemakers' Reaction to Industrialisation', passim, sanayileşme sırasında bu nedenle çıkan çatışmalar. Ayrıca bak; Mansfield, 'John Brown: A Shoemaker's Place in London', passim.

58. *Algemeine Deutsche Biographie*, 3. cilt, Jakob Böhme için giriş.

59. *Dictionary of National Biography*, 5. cilt.

60. Winks, *Lives of Illustrious Shoemakers*, s. 81, 180.

61. Brian Dobbs, *The Last Shall Be First: The Colourful Story of John Lobb, the St. James's Bootmaker* (Londra, 1972), s. 27–8.

62. B. Aebert, 'Die Schuhmacherei in Loitz', içinde: *Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Deutschland I* (Schriften des Vereins für Socialpolitik, Ixiii, Leipzig, 1895), s. 39, 49; Siegfried Heckscher, 'Über die Lage des Schuhmachergewerbes in Altona, Elmshorn, Heide, Preetz und Barmstedt', ibid., s. 2.

63. US National Archives RG 217, Fourth Auditor Accounts, Numerical Series, 1141. Bu referansı Christopher McKee'den aldık.

64. Bernardino Ramazzini, *Health Preserved, in Two Treatises*, 2. baskı (Londra, 1750), s. 215.

65. John Thomas Arlidge, *The Hygiene, Diseases and Mortality of Occupations* (Londra, 1892), s. 216, aktaran William Farr'ın 1825 verilerine göre terzilerdeki yüksek ölüme karşın onlarda her yaşta ortalamanın altında ölüm söz konusuydu. Ve Kardeşlik Dernekleri üye ölümlerini çözümleyen Radcliffe "ömürlerinin" sadece tarım işçileriyle marangozlardan kısa olduğunu saptamıştı.

66. Anon., *Crispin Anecdotes*, s. 126.

67. "Ayakkabıcılar arasında yazınsal yeteneğin gelişmişliğine sıkça değinilir. İşlerini oturdukları yerde yapmaları ve çalışma ortamlarının göreli sessizliği başka zanaatlara göre derin düşüncelere dalmalarına uygundu. Belki de yazınsal verimlilikleri işin hafif olmasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle zanaat bedensel gücünden çok zihinsel yeteneğinin bilincine varmış alçakgönüllü kişilerce seçiliyordu": Hall, *Book of the Feet*, s. 4. "Deriyi çekiçle dövmelerine rağmen bazı çevrelerce gürültülü zanaatların dışında tutuluyorlardı" *(Lärmendes Handwerk)* – cf. W. J. Schröder, *Arbeitergeschichte und Arbeiterbewegung: Industriearbeit und Organisationsverhalten in 19. und frühen 20. Jahrhundert* (Frankfurt ve New York, 1978), s. 91 – entelektüel ayakkabıcılara ilişkin yazında gürültüden çok az söz edilir.

68. Aebert, 'Die Schuhmacherei in Loitz', s. 38.
69. Nicolaus Geissenberger, 'Die Schuhmacherei in Leipzig und Umgegend', *Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Deutschland 2* (Schriften des Vereins für Socialpolitik, 1xiii, Leipzig, 1895), s. 169.
70. Pauly–Wissowa, *Real-encyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft*, 2. ser., 4/1, cols 989–94, under 'sutor'. Zanaatın konumunun düşüklüğünü dilde de görürüz. Fransa'da *savatier* söz bir alay sözcüğüdür; İngiltere'de ayakkabı tamircisi aynı zamanda "kaba yama yapan" ya da "beceriksiz işçi" anlamına gelir. Lacroix, Duchesne and Seré, *Histoire des cordonniers*, s. 179.
71. Arlidge, *Hygiene, Diseases and Mortality of Occupations*, s. 216.
72. Schröder, *Arbeitergeschichte*, s. 93.
73. Ayakkabıcalara ilişkin bu referanslar için Anon., *Crispin Anecdotes*, s. 102; *Deutsches Sprichwörter-Lexikon*, 4. cilt, cols 398–401; *English Dialect Dictionary*, 1. cilt, 'cobbler', 'cobbler's dinner – bread and bread to it' maddelerinde. Sömürge Amerika'dan Avrupa'ya kadar yaygın olarak buna inanılıyordu. Her ne olursa olsun ayakkabıcı çok az mutlu oluyordu. Yoksulluk ve filozofça düşünme eğilimi birbirine zıt değildir. Aslında bunlar, ayakkabıcının köktenci olarak yaygın ününü açıklamaya yardımcı olabilir. Yoksullar arasındaki düşünen insanların büyük bölümü siyasal ya da ideolojik köktenci olurlar. John Brown anılarında "zanaatın büyük söylevcileri"ni, "dinleyicilerin etkili konuşmasında kullandığı dilin cazibesinden kendilerini kurtaramadığı..... kir pas içinde ve yırtık pırtık elbiseler giymiş adamlar" olarak tanımlar: Mansfield, 'John Brown: A Shoemaker's Place in London', s. 131.
74. Max von Tayenthal, 'Die Schuhwarenindustrie Österreichs', *Sociale Rundschau* (Arbeitsstatistisches Amt im k. u. k. Handelsministerium), ii, pt 1 (1901), s. 764.
75. George Unwin, *The Gilds and Companies of London* (London, 1908), p. 82; Geissenberger, 'Die Schuhmacherei in Leipzig und Umgegend', s. 169; Watteroth, 'Die Erfurter Schuharbeiterschaft', s. 15.
76. 1884'te Santiago ve Valparaiso bölgelerinde bunlardan 5865 tane vardı. 3720 marangoz, 1615 terzi, 1287 duvarcı ve taşçı, 1088 demirci ve nalbantla karşılaştır. L. A. Romero, *La Soctedad de la Igualdad: los artesanos de Santiago de Chile y sus primeras experiencias politicas, 1820–1851* (Buenos Aires, 1978), s. 14. Ayrıca bak; A. Bernal, A. Collantes de Tiran ve A. Garcia-Baquero, 'Sevilla: de los gremios a la industrialización', *Estudios de historia social* (Madrid), nos 5–6 (1978), s. 7–310, özl. Cuadro 8.
77. Griessinger, *Das symbolische Kapital der Ehre*, s. 87–90.
78. J. A. Faber, *Drie Eeuwen Friesland*, 2 cilt (A. A. G. Bijdragen, xvii, Wage-

ningen, 1972), 2. cilt, 111.8 ve 111.9. tablolar, s. 444–5, 446–7.

79. Griessinger, *Das symbolische Kapital der Ehre*, s. 90–5.
80. 'Winks "Saygın Bir Ünlü Ayakkabıcılar Grubu" başlığı altında ayakkabıcıların entelektüel farklılıklarını irdeler': *Lives of Illustrious Shoemakers*, s. 229ff. Ayrıca bak; *Scottish National Dictionary*, 'sauer' maddesi.
81. C.N.R.S., *Trésor de la langue française* (Paris, 1978), 'cordonnier' maddesi; *Grimms Wörterbuch*, 'Schuster' maddesi.
82. Geissenberger, 'Die Schuhmacherei in Leipzig und Umgegend', s. 175. 1882'de Almanya'da bağımsız ayakkabıcıların % 46,5'i nüfusu 2000'in altındaki köylerde yaşardı (bunların $^2/_3$'ünün ikinci bir işi vardı). Bağımsız ayakkabıcıların $^2/_3$'ü nüfusu 5000'in altında olan yerlerde bulunuyordu. *Statistik der Deutschen Reiches* NF Bd4. 1–2, s. 1194 ve NF Bd 111, s. 104ff.
83. Utz Jaeggle, *Kiebingen: Eine Heimatgeschichte* (Tübingen, 1977), s. 249. "Yerel bir ayakkabıcının köyün üst katmanlarına katılması çok zordu. Çoğunluk orta katmanların bile içinde değildi. Bugün bile ayakkabıcılar köyde bir hiçtir": ibid. Bu referanstan ötürü Raimer Wirtz'e teşekkür ederiz.
84. Wilhelm Weitling, *Garantien der Harmonie und Freiheit* (Berlin, 1955 edn), s. 289.
85. Flanner, *Die Revolution von 1848 in Wiener Neustadt*, s. 26–7. "Kent tekstil kadar metal sanayi kenti olduğundan beri, metal zanaatkârları (her ne kadar sayıları ayakkabıcılardan azsa da) temsil dışıymışlar gibi göz ardı edilmişlerdir."
86. E. J. Hobsbawm, *Primitive Rebels* (Manchester, 1959), ek 9, "burada aktarılan, carabinieri çalıştığından ötürü kıvanç duyan Calabrialı ayakkabıcıyla karşılaştır."
87. "Kesmenin, tartmanın ya da dökmenin olduğu yerde para kazanılır" ata sözünü bize aktaran Mikulâ Teich'e teşekkür borçluyuz.
88. Raymond Williams, *Culture and Society* (New York, 1960), s. 16, *Political Register*, 14 Nisan 1821..
89. Richard Cobb, *Les Armées révolutionnaires*, 2 cilt (Paris ve The Hague, 1961–3), 2. cilt, s. 486–7.
90. Anon., *Crispin Anecdotes*, s. 154–5.
91. Dale Tomich ve Anson G. Rabinbach, 'Georges Hauput, 1928–1978', *German Critique, no. 14 (1978)*, s. 3.
92. Richard Schüller, 'Die Schuhmacherei in Wien', içinde: *Untersuchungen über die Lage des Handwerks in Österreich* (Schriften des Vereins für Socialpolitik, 1xxi, Leipzig, 1896), s. 49–50.
93. J. H. Clapham, *The Economic History of Modern Britain*, 2. edn (Cambridge, 1930), 1. cilt, s. 169.

94. Geissenberger, 'Die Schuhmacherei in Leipzig und Umgegend', s. 190.
95. Tayenthal, 'Die Schuhwarenindustrie Österreichs', s. 974–5; Heckscher, 'Über die Lage des Schuhmachergewerbes in Altona, Elmshorn, Heide, Preetz und Barmstedt', s. 4, 6.
96. P. R. Mounfield, 'The Footwear Industry of the East Midlands', *East Midlands Geographer 22* (1965), s. 293–306.
97. Lynn, Manchester'daki durum için bak; Alan Dawley, *Class and Community: The Industrial Revolution in Lynn* (Cambridge, Mass., 1976).
98. James Devlin, *The Guide to Trade: The Shoemaker*, 2 cilt (Londra, 1839), "Makineleşmeden önceki ayakkabıcılık teknikleri için en iyi el kitabıdır. Bir radikal, eylemci ve kendi çapında yazar (Leigh Hunt'ın *London Journal*'ında yazıyordu) Londra'da zanaatın en iyi zanaatkârıydı', s. 282. *For the later nineteenth century, see John Bedford Leno, The Art of Boot- and Sho-making ... with a Description of the Most approved Machinery Employed* (London, 1885). Leno her ne kadar dokumacı bir kötü şairse de *St. Crispin* gazetesini zanaatla bağlantı içinde sahibi ve editörü olarak çıkardı. Bak; *The Aftermath: With Autobiography of the Author* (Londra, 1892). Daha fazla bilgi için bak; R. A. Church, 'Labour Supply and Innovation, 1800–1860: The Boot and Shoe Industry', *Business History 12* (1970). Erfurt için bak; Watteroth, 'Die Erfurter Schuharbeiterschaft', esp. S. 113–14.
99. Barberet, *Le Travail en France*, 5. cilt, s. 71, 85, 116, 163; Emile Levasseur, *Histoire de classes ouvrières et de l'industrie en France de 1789 à 1870*, 2 cilt (Paris, 1940 edn), 2. cilt, s. 567; Christopher Johnson, *'Communism and the Working Class before Marx: The Icarian Experience', American Historical Review 76*, (1971), s. 66; David Landes, *The Unbound Prometheus* (Londra, 1969), s. 294–6; Directidn du travail, *Les Associations professionelles ouvrières*, 4 cilt (Paris, 1894–1904), 2. cilt, s. 11–87; *The Unknown Mayhew*, ed. Yeo and Thompson, s. 228–79.
100. Sewell, *The Shoemakers of Marseille*, s. 217.
101. Charles Poncy, 'La Chanson du cordonnier', *La Chanson de chaque métier* (Paris, 1850), s. 80–5.
102. Thompson, *Making of the English Working Class*, s. 704.
103. Aktaran; Faure and Rancière, *La Parole ouvrière, 1830–1851*, s. 161.
104. *James Hawker's Journal: A Victorian Poacher*, ed. Garth Christian (Oxford, 1978), s. 15, 16. Ayrıca bak; Mansfield, 'John Brown: A Shoemaker's Place in London', s. 130–1, 1811'de John Brown için: "Alışılmış iş sandalyesine oturur oturmaz, ücret dayanışması için birliktelik olan zanaat ya da işlik toplantısına katılmak zorundaydım."
105. 'The Reminiscences of Thomas Dunnig (1813–1894) ve Nantwich Shoemakers' Case of 1834', ed. W. H. Chaloner, *Trans. Lancs. And Cheshire*

Antiq. Soc. 59 (1947), s. 98.

106. Ibid.

107. Herman Weber'in anıları temel alınmıştır. *Die Wandlung des deutschen Kommunismus*, 2 cilt (Frankfurt, 1969), 2. cilt.

108. Claude Willard, *Le Mouvement socialiste en France, 1893–1905: les Guesdistes* (Paris, 1965), esp. s. 335–7. Ayrıca bak; Tony Judt, *Socialism in Provence, 1871-1914* (Cambridge, 1979), s. 73, 112.

109. Parti Communiste Français, *Des Français en qui la France peut avoir confiance*, 2. baskı (Paris, 1945); Maurice Duverger (ed.), *Partis politiques et classes sociales en France* (Paris, 1955), s. 302, 304.

110. Verilerin kaynağı, Jean Maitron ve Georges Haupt (eds), *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier international: l'Autriche* (Paris, 1971).

111. Personel bilgisi, Hungarian colleagues. M. K. Dziewanowski, 'Social Democrats Versus "Social Patriots": The Origins of the Split in the Marxist Movement in Poland', *American Slavic and East Europan Review 10* (1951), s. 18.

112. Joyce M. Bellamy and John Saville (eds), *Dictionary of Labour Biography*, 9 cilt (Londra, 1994).

113. Maitron, *Le Mouvement anarchiste en France*, 1. cilt, s. 131.

Bölüm 4

1. G. Duveau, *La Vie ouvrière en France sous le Second Empire* (Paris, 1946), s. 543.
2. Ness Edwards, *The History of the South Wales Miners* (Londra, 1926), s. 39.
3. E. Labrousse, *Le Mouvement ouvrier et les idées sociales en France de 1815 à la fin du XIX siècle* (Les Cours de la Sorbonne 1949: Fasc. III), s. 83–4.
4. W. Lexis, *Gewerkvereine u. Unternehmerverbaende in Frankreich* (Leipzig, 1879), s. 123–4.
5. Ibid, s. 183–4.
6. Duveau, *La Vie ouvrière*, s. 89–91.
7. Mark Rutherford, *The Revolution in Tanner's Lane* (Londra, 1887).
8. Yeniden basımı E. J. Hobsbawm (ed.), *Labour's Turning Point 1880–1900* (Londra, 1948), s. 89.
9. R. F. Wearmouth, *Some Working-class Movements of the Nineteenth Century* (Londra, 1948), s. 305.

10. A. Zévaès, *De l'introduction du marxisme en France* (Paris, 1947), s. 116 ff.
11. Doğrudan eylem ile aşırı ılımlılığın birleşimi için, Sheffield, cf. S. Pollard, *A History of Labour in Sheffield* (Liverpool, 1959).
12. A Rossi, *Physiologie du parti communiste français* (Paris, 1948), s. 317.
13. Fransız Komünist Partisi'ndeki bu bunalım için L. Trotsky, *The First Five Years of the Commitern*, (New York, 1953), 2. cilt, hemen hemen bütününde ama özellikle s. 153–5, 281–2, 321.
14. Cf. K. S. Inglis, 'The Labour Church Movement', *International Review of Social History 3* (1958).
15. Bu ve izleyen bölümler için bak: bölüm 4'teki Labour sects, *Primitive Rebels* (Manchester, 1959).
16. Cf. R. Goetz-Girey, *La Pensée syndicale française* (Paris, 1948), s. 96 ff.
17. Karşılaştır; 'Discours prononcé le 12 août 1881 à la réunion électorale du Xxe arrondissement', içinde: *Discours . . . de Léon Gambetta*, ed. J. Reinach (Paris, 1895).
18. E. Wellbourne, *The Miners' Unions of Northumberland and Durham* (Cambridge, 1923), s. 115.
19. E. Halévy, *History of the English People in the Nineteenth Century* (Londra, 1961), 1. cilt, s. 148 ff. İsyanla toplu pazarlık için bak; Bölüm 2.
20. W. Gallacher, *Revolt on the Clyde* (Londra, 1936), böl. 10, Grev liderlerinin özeleştirisi: "Gerv liderleri tükenmişti. Devrimci önderler olduğumuzu unutmuştuk."
21. 1882, London Scholl Board seçimlerinde sendikacı adaylar (halen koltuk sahibi bir üye dışında) çok kötü sonuçlar aldı; bu arada Helen Taylor ve Aveling, bağlantıları esas olarak siyasal ve ideolojikti, seçildiler.
22. Tam tersine Fransa'da bir süre Komünist Parti genel sekreterliği yapan Pierre Semand köken olarak saf bir sendikacıydı Léon Mauvais. (1933'de CGTU genel sekreteri) 1947'de Komünist Parti örgütlenme sekreteri oldu. Britanya'da esas olarak sendikacı geçmişiyle tanınan Charles Tillen –belediyede politika yapıyordu– komünist direnişin örgütlenme şefi oldu ve Charles De Gaulle'ün hükümetinde bakanlık yaptı.
23. Cf. F: C. Mather, *Public Order in the Age of the Chartists* (Manchester, 1960).
24. William Carpenter, *The Charter*, 21 Temmuz 1839.
25. A. J. Rieber, *Stalin and the French Communist Party, 1941–7* (New York ve Londra, 1962) sonunda sorunu irdeler, s. 142–55.
26. Ibid., s. 150–1.
27. Bu noktayı kanıtlayan karşıtlığın en iyi örneği Dreyfus olayıdır. İşçi hare-

keti içindeki etkisi birleştirici değil ayırıcı olmuştur. "Sosyalist siyasetçilerin Cumhuriyetin tehdit edilmesi nedeniyle toplanmasına ve sosyalist grupların çoğunun aralarında yakınlaşmaya karşı olması" siyaset karşıtı sendikacılığı hereketlendirip güçlendirmişti. G. D. H. Cole, *History of Socialist Thought* (Londra, 1956) 3. cilt, s. 343), not to mention the split by the acceptance of cabinet office by Millerand.

Bölüm 5

1. E. P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (London, 1963).
2. Martin Jacques ve Francis Mulhern (eds), *The Forward March of Labour Halted?* (Londra, 1982).
3. J. H. Clapham, *The Economist History of Modern Britain*, 2. baskı (Cambridge, 1930), 2. cilt, s. 24.
4. Phyllis Deane and Alan Cole, *British Economic Growth, 1688–1959* (Cambridge, 1967), s. 142–3.
5. H. S. Jevons, *The British Coal Trade* (Londra, 1915), s. 65, 117; *Earnings and Hours Enquiry I: Textile Trades* (80/1 of 1909, s. 27); Clapham, *Economic History*, s. 115, 117.
6. John Marshall, *The Industrial Revolution in Furness* (Barrow, 1958), s. 356; James Hinton, *The First Shop Stewards' Movement* (London, 1973), s. 28; M. C. Reed (ed.), *Railways in the Victorian Economy: Studies in Finance and Economic Growth* (Newton Abbot, 1969), s. 125.
7. E. D. Hunt, *British Labour History, 1815–1914* (1981), s. 17.
8. James E. Cronin, 'Strikes 1870–1914', C. J. Wrigley (ed.), *A History of British Industrial Relations, 1875–1914* (Brighton, 1982), böl. 4.
9. H. A. Clegg, Alan Fox ve A. F. Thompson, *A History of British Trade Unions since 1889* (Oxford, 1964), s. 471.
10. Chris Wrigley, 'The Government and Industrial Relations' ve Roger Davidson, 'Government Administration', içinde: Wrigley, *British Industrial Relations*, böl. 7, 8.
11. Richardson ve Rust'a ilişkin bilgiler Joyce M. Bellamy ve John Saville'den alınmıştır; (eds), *Dictionary of Labour Biography*, 9 cilt (Londra, 1994), 2. cilt, s. 320, 326.
12. Paul Martinez, 'The French Communard Refugees in Britain, 1871–1880' (Basılmamış doktora tezi, University of Sussex, 1981), s. 341.
13. Cf. E. J. Hobsbawm ve T. Ranger (eds), *The Invention of Tradition* (Cambridge, 1983), s. 295.
14. *Victoria County History of Yorkshire* (Londra, 1914), 2. cilt, s. 543 ff.

15. E. D. Hunt, *Labour History*, s. 77–9; D. A. Reid, 'The Decline of Saint Monday, 1766–1876', *Past and Present71* (1976), s. 76–101.
16. T. C. Barker, J. C. McKenzie ve J. Yudkin (eds), *Our Changing Fare: Two Hundred Years of British Food Habits* (Londra, 1966), s. 110; 'Chatchip' (W. Loftas), *The Fish Frier and his Trade: Or How To Establish and Carry On an Up-to-date Fish Frying Business* (Londra, n.d.), s. 15, 23–4. Bu küçük el kitabında 10 tane kızartma ocağı üreten firmadan söz ediliyor ya da tanıtılıyordu, bunların 2 tanesi Lancashire ve Yorkshire'dandı.
17. Tony Mason, *Association Football and English Society, 1863–1915* (Brighton, 1980).
18. C. D. Stuart ve A. J. Park, *The Variety Stage* (Londra, 1895); G. J. Mellor, *The Northern Music Hall* (Newcastle, 1970).
19. J. B. Jefferys, *Retail Trading in Britain, 1850–1950* (Cambridge, 1954); W. Hamish Fraser, *The Coming of the Mass Market, 1850–1914* (Londra, 1982).
20. Cyril Ehrlich, *The Piano: A History* (Londra, 1976), s. 102–3.
21. John Burnett, *Plenty and Want: A Social History of Diet in England from 1815 to the Present* (Londra, 1966), s. 111.
22. Geoffrey Green, *The History of the Football Association* (Londra, 1953), s. 125.
23. *Herapath's Railway Journal*, 19 Nisan 1884, s. 441.
24. General Pier and Harbours Act of 1861'in maddelerinde yer alıyordu. Geri dönüşler: 62, 1863; 55, 1864; 50, 1865; 66, 1866; 63, 1867–8; 54, 1868–9; 59, 1870; 60, 1871; 52, 1872; 58, 1873; 59, 1874; 67, 1875; 65, 1876; 73, 1877; 67, 1878; 64, 1878–9; 66, 1880; 82, 1881; 62, 1882; 62, 1883; 71, 1884; 70, 1884–5; 59, 1886; 74, 1887; 90, 1888; 69, 1889; 66, 1890; 76, 1890–1; 71, 1892; 80, 1893–4; 76, 1894; 87, 1895; 75, 1896; 78, 1897; 83, 1898; 87, 1899. Ayrıca bak; *Return from the Authorities of Harbours . . . Giving description of works executed within the last twenty years, distinguishing Piers, Docks . . . etc* (s. 62, 1883).
25. Deniz kenarı dinlenme yerleri genel bilginin ışığında "toplumsal tarzları"yla farklıydı ve çok sayıda araştırma E. W. Gilbert ile başlamıştı. 'The Growth of Inland and Seaside Health Resorts in England', *Scottish Geographical Magazine 55* (1939). Bibliyografya için bak; J. Walvin, *Leisure and Society, 1830–1950* (Londra, 1978); ayrıca; H. J. Perkin, 'The "Social Tone" of Victorian Seaside Resorts in the Northwest', *The Structured Crowd: Essays in English Social History*; J. Lowerson ve J. Myerscough, *Time to Spare in Victorian England* (Brighton, 1977, s. 30–40. Daha sonraki dönemde orta-sınıf yatırımı abartılmıştı. Bunun nedeni biraz kimi borçlanma projesinin geri çevrilmesi, biraz da orta-sınıf tatil yerlerinin kütlesel pazarın potansiyel finans gücünü kabul etmesiydi – kimi zaman istemeyerek.

26. İşçi sınıfı "getto"sunun görünümü için bak; C. F. G. Masterman, *The Heart of the Empire* (londra, 1901), s. 12–13.
27. G. S. Layard, 'Family Budgets II', *Cornbill MagazineT*, n.s. 10 (1901), s. 656 ff.
28. Board of Trade, *Report on Coast of Living* (P.P. 107, 1908), passim. Alıntı sayfa 655'dendir.
29. Ibid, s. 406.
30. R. Roberts, *The Classic Slum* (Manchester, 1971), s. 13.
31. G. Askwith, *Industrial Problems and Disputes* (Londra, 1920), s. 10.
32. B. S. Rowntree, *Poverty and Progress: A Second Social Survey of York* (Londra, 1941), s. 359–60.
33. Ross McKibbin, 'Working-Class Gambling in Britain, 1880–1939', *Past and present 82* (1979), s. 172.
34. Citad in H. Pelling, *Popular Politics and Society in Late Victorian Britain* (Londra, 1968), s. 147.
35. Fred Reid, 'Keir Hardie's Conversion to Socialism', içinde: Asa Briggs ve John Saville (eds), *Essays in Labour History, 1886–1923* (londra, 1971), s. 28.
36. Julian Amery, içinde: James L. Garvin, *The Life of Joseph Chamberlain* (Londra, 1932–69), 6. cilt, s. 791.
37. P. Stead, 'The Language of Edwardian Politics', içinde: D. Smith (ed.), *A People and a Proletariat* (Londra, 1980), s. 150.
38. P. J. Waller, *Democracy and Sectarianism: A Political and Social History of Liverpool, 1868–1920* (Liverpool, 1981), böl. 7, 13–15.
39. H. Pelling ve F. Bealey, *Labour and Politics, 1900–1906* (Londra, 1958), s. 158.
40. Ray Gregory, *The Miners and British Politics, 1906–1914* (Londra, 1968), s. 185.
41. Joseph L. White, *The Limits of Trade Union Militancy* (Westport ve Londra, 1978), s. 152–5.
42. Aktaran: David Marquand, *Ramşay MacDonald* (Londra, 1977), s. 84.
43. Gregory, *Miners*, s. 178.
44. Ibid., s. 188.
45. Beatrice Webb, *Diaries, 1912–1924* (Londra, 1952), s. 45.
46. Jack Lawson, *The Man in the Cap: The Life of Herbert Smith* (Londra, 1941).

Bölüm 6

1. J. Zeitlin, 'The Labour Strategies of British Engineering Employers, 1890–1922', içinde: H. C. Gospel and C. Littler (eds), *Manağment Strategy and Industrial Relations: An Historicl and Comparative Survey* (1983). Benim göndermem SSCR Conference on Business and Labour History, 23 Mart 1981, s. 20, orijinal baskıdandır.
2. Anon., *Working Men and Women by a Working Man* (Londra, 1879), s. 102.
3. Waldo R. Browne, *What's What in the Labor Movement: A Dictionary of Labor Affairs and Labor Terminology* (New York, 1921), s. 497.
4. Bob Gilding, *The Journeymen Coopers of East London* (Oxford, 1971), s. 56–7.
5. N. B. Dearle, *Industrial Training: With Special Reference to the Conditions Prevailing in London* (Londra, 1914), s. 31–2.
6. Ibid., s. 31.
7. *Royal Commission of Labour* (P.P. 1892 36/1) Group A, Q. 16064.
8. George Howell, 'Trade unions, Apprentices and Technical Education', *Contemporary Review 30* (1877), s. 854.
9. H. A. Clegg, A. J. Killick ve Rex Adams, *Trade Union Officers* (Oxford, 1961), s. 50.
10. Cf. Alastair Reid, 'İntelligent Artisans and aristocrats of Labour: The Essays of Thomas Wright', içinde: Jay Winter (ed.), *The Working Class in Modern British History: Essays in Honour of Henry Pelling* (Cambridge, 1983), s. 175–6.
11. The Registers of the Institution, Birkbeck College, University of London-'da muhafaza edilmektedir.
12. Dearle, *Industrial Training*, s. 566–7.
13. 'Report of the Committee on the Petition of the Watchmekars, 1817', aktaran: A. E. Bland, P. A. Brown ve R. H. Tawney (eds), *English Economic History: Select Documents* (Londra, 1914), s. 588–90.
14. A. Kidd, *History of the Tin Plate Workers and Sheet Metal Workers and Braziers Societies* (Londra, 1949), s. 28.
15. Cf. Andreas Griessinger, *Das symbolische Kapital der Ehre: Streikbewegungen und kollektives Bewusstsein deutscher Handwerksgesellen im 18. Jahrhundert* (Berlin, 1981).
16. Iorweth Prothero, *Artisans and Politics in Early Nineteenth Century London: John Gast and his Times* (Folkestone, 1979), s. 27–8.
17. Thomas Wright, *Some Habits of the Working Classes* (1867), s. 102. Ayrıca

bak; F. W. Galton içinde: S. ve B. Webb, *History of Trade Unionism* (1894), s. 431–2, ve işliğe bağlı ritüellerin önemi için: John Dunlop, *Artificial and Compulsory Drinking Usages of the United Kingdom*, 7. baskı (1844), passim.

18. Referanslar için bak; R. Price, *Masters, Unions and Men: Work Control in Building and the Rise of Labour* (Cambridge, 1980), böl. 2.
19. 'Doktorsak diplomamız, yazarsak telif hakkımız gibi kazanılmış haklarımız üzerinde aynı denetimleri yapmak bizim görevimizdir.' Preface to the Rules of the Amalgamated Society of Engineers, 1851, aktaran: J. B. Jeffreys (ed.), *Labour's Formative Years* (Londra, 1948), s. 30.
20. Aktaran: G. Stedman Jones, *Languages of Class* (Cambridge, 1983), s. 136–7.
21. Prothero, *Artisans*, s. 337–8. Açık bir anlatım için bak; William H. Sewell Jr, *Work and Revolution in France: The Language of Labour from the Old Regime to 1848* (Cambridge, 1980), s. 283.
22. Amalgamated Society of Carpenters and Joiners (bundan sonra ASCJ olarak anılacaktır), *Monthly Report* (Ocak 1868), s. 25.
23. Pankartların tanımı için bak; W. A. Moyes, *The Banner Book* (Gateshead, 1974).
24. Price, *Masters, Unions and Men*, s. 62.
25. M. ve J. B. Jefferys, 'The Wages, Hours and Trade Customs of the Skilled Engineer in 1861', *Economic History Review 17* (1947), s. 29–30; ancak başka vasıflı sendikaların üyelerini de kapsaması bu yüzdeyi yükseltmiştir.
26. LSE Library, Webb Colliction, Coll. EA 31, s. 245–9.
27. Ibid., s. 311–22.
28. N. B. Dearle, *Problems of Unemployment in the London Building Trade* (London, 1908), s. 93.
29. ASCJ, *Monthly Report*, Şubat 1868, s. 63.
30. Amalgamated Society of Engineers (ASE), *Monthly Record* (June 1911), aktaran: M. Holbrook-Jones, *Supremacy and Subordination of Labour* (Londra, 1982), s. 78.
31. J. B. Goodman (ed.), *Victorian Cabinet Maker: The Memoirs of James Hopkinson, 1819-1894* (London, 1968), s. 78.
32. 'Merkezi İşverenler Birliği, patronların grev tehdidinde başarılı olsaydı ..... halk için üretmeye başlama çalışanların görevi olacaktı. Bundan ötürü üyelerimizin bir çoğunun kendi araç ve gereçleri duruyordu..... bu, araç ve gereçleri patronların grevinde işten atılabilecek kişilere verme amaçlarını ifade eder.' Aktaran: ASE içinde: *The Operative*, 23 Aralık 1851.
33. Henry Broadhurst, *The Story of his Life from Stone-mason's Bench to the Treasury Bench* (Londra, 1901), s. 2.

34. Harry Pollitt, *Serving my Time* (Londra, 1941 edn), s. 14.
35. ASCJ, *Monthly Report* (Temmuz 1886), s. 137–8.
36. Kazancıların hiç yoktu: D. C. Cummings, *History of the United Society of Boilermakers and Iron & Steel Ship Builders* (Newcastle, 1905), s. 36–7, 52. The ASE *Annual Reports*, "'aletlerin yanarak yitmesi'nden doğan giderlerinin çeşitli ödenekler biçiminde parça parça ödenmesi ve göreli önemsiz olması bir sonuç çıkarmamıza yardımcı olabilir."
37. 1868 Ekim'inden beri Monthly Report'da her ay üyelerinin çalınan aletlerinin listesi yayımlanırdı.
38. 1868–69 ASCJ üyelerinin toplam kazancı içindeydi: Funerall £3 2s 8d, Accident £1 15s 10½d, Tool £1 14s 6½d: G. Howell, *The Conflicts of Capital and Labour historically and economically considered, being a history and review of the trade unions of Great Britain etc.*, 2. baskı (1890), s. 519.
39. Henry Mayhew, *The Morning Chronicle Survey of Labour and the Poor: The Metropolitan Districts* (Horsham, 1982), 5. cilt. S. 225.
40. David Dougan, *The Shipwrights: The History of the Shipconstructors and Shipwrights Association, 1882–1963* (1968), s. 19, 30. Ayrıca bak; *Royal Commission on Labour* (P.P. 1893–4, 34) Group A, Q 20, 413, 21, 398.
41. Mayhew, *Survey of Labour*, 5. cilt, s. 193. For data on tool costs from the *Royal Commission on Labour* (Group A), bak; P.P. 1892 36/2, Q 16,848, 19,466, 19,812–13, 20,367–9.
42. Mayhew, *Survey of Labour*, s. 94, 96, 155, 167, 214, haftalık fiyatının 6d ile 2s arasında olduğu tahmin edilir.
43. S. ve B. Webb, *Industrial Democracy* (1913 edn), s. 313.
44. Huw Beynon, *Working for Ford* (Marmondsworth, 1973), s. 145: 'Montaj bandında bir kişi yanındaki kadar iyi olmalıydı. Vasıflı iş ortamında durum çok değişikti . . . Ayrıca aletleri ya da bilgiyi elinde tutan (adamlar) işin yerine getirilmesinde çok önemliydiler. Usta başılar onlara sormak zorundaydı.
45. Zeitlin, 'Labour Strategies', s. 21, 26.
46. 'İşlikteki ustalar, kendi saygın işliklerinde beceri kazanmış kişilerdi. İşçi olarak yetenek ve becerileriyle öne çıkıyorlardı. Bu topluluk içinde üstlerde yer almalarını sağlıyordu.' James Clayton, 'The Organization of the Locomotive Department', içinde: John Macauley (ed.), *Modern Railway Working: A Practical Treatise by Engineering Experts* (1912–14), 2. cilt, s. 57.
47. Kenneth Hudson, *Working the Rule: Railway Workshop Rules: A Study of Industrial Discipline* (Bath, 1970).
48. Anon., *Working Men and Women*, s. 66; ASE, *Quarterly Report* (Aralık 1893), s. 48, 59; Dearle, *Industrial Training*, s. 25.

49. İnşaatçıların çalışma kurallarıyla karşılaştır: Webb Collection (LSE Library, Coll EB XXXI–XXXVI and Coll EC VI–XVIII); for instance Bridgnorth 1863, Loughborough 1892, Worcester 1891 (Coll EB XXXIV), Shrewsbury (Coll EC VII).
50. Gilding, *Journeymen Coopers*, s. 56.
51. Thomas Wright, *The Great Unwashed* (1868), s. 282: İşyeri arkadaşları 'en iyi aletlerini' uzun süreli dolaşan arkadaşlarına verirlerdi. Charity Organization Society, *Special Committee on Unskilled Labour: Report and Minutes of Evidence, June 1908*, s. 98. 'Makinistler herhangi bir zamanda işsiz kalma olasılığında aletsiz ne yaparlar? . . . Aralarında bir çok serbest duvarcı vardı ve birbirlerine aletlerini kiralıyorlardı. %10'unun sepetlerinin yetersiz olduğunu görüyordum.' Bu yapı ustası tanık zanaatkârların çantalarına bakmadığını söylüyor. Alet yitirmeye vasıfsız işçiliğe inme cezası veriliyordu. *Survey of Labour*, 3. cilt, s. 130.
52. J. B. Jefferys, *The Story of the Engineers* (Londra, 1945), s. 58. İkinci ve üçüncü oğlu ve babanın zanaat dışındaki oğlu zanaata katılır.
53. Coll EB XXXIV: Hull, Redditch, Wakefield; Coll EC VII: Bristol, Dudley, Gornal, Ridderminster, Leicester, Rotherham, Stourbridge, Wigan.
54. Keith McLelland and alastair Reid, 'The Shipbuilding Workers, 1840-1914' (unpublished paper), s. 18.
55. Dearle, *Industrial Training*, s. 18.
56. Joyce M. Bellamy ve John Saville (eds), *Dictionary of Labour Biography*, 9 cilt (Londra, 1994), 1–6. ciltler.
57. Geoffrey Crossick, *an Artisan Elite in Victorian Society: Kentish London, 1840–1880* (Londra, 1978), s. 116.
58. Charles More, *Skill and the English Working Class* (Londra, 1980), s. 103, tablo 5.13.
59. M. L. Yates, *Wages and Labour Conditions in British Engineering* (Londra, 1937), s. 31, tablo 6.
60. E.g. A. Reid, 'The Division of Labour in the British Shipbuilding Industry, 1880–1920' (Cambridge Üniversitesi yayımlanmamış doktora tezi, 1980); J. Zeitlin, 'Craft Regulation and the Division of Labour: Engineers and Compositors in Britain, 1890–1914' (Warwick Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi).
61. B. C. M. Weeks, 'The Amalgamated Society of Engineers, 1880–1914: A Study of Trade Union Government, Politics and Industrial Policy' (Warwick Üniversitesi, yayımlanmamış doktora tezi, 1970), s. 318–30, 322. 1895 yılı kadar erken bir tarihte 4 ASE üyesi Bağımsız İşçi Partisi'nin desteğiyle parlamentoya aday oldular: David Howell, *British Workers and the Independent Labour Party 1888-1906* (Manchester, 1983), s. 88.

62. Kenneth Newton, *The Sociology of British Communism* (Londra, 1969), ekler II, III.
63. Karşılaştır; Resolution of the Hull TUC, 1924, içinde: Milne-Bailey (ed.), *Trade Union Documents* (Londra, 1929), s. 129; sistemli reformdan vazgeçilmesi için, ibid., s. 133–4.
64. J. Zeitlin, 'The Emergence of Shop Steward Organisation and Job Control in the British Car Industry', *History Workshop Journal 10* (1980), s. 129.
65. Zeitlin, 'Labour Strategies' s. 30–2.
66. Metin I'in bu bölümü için özellikle Nina Fishman'a minnettarım. Nina Fishman, *The British Communist Party and the Trade Unions 1933–1945* (Aldershot, 1995). Ayrıca bak; R. Croucher, *Engineers at War, 1939–1945* (Londra, 1982), özl. s. 168–74, ve James Hinton, 'Conventry Communism: A. Study of Factory Politics in the Second World War', *History Workshop Journal 10* (1980).
67.
68. David Wilson, 'A Social History of Workers in H.M. Dockyard during the Industrial Revolution. Particularly 1793–1815' (unpublished PhD thesis, Warwick University, 1975), s. 188. Charity Organisation Society, *Report on Unskilled Labour*, Q 251–272, s. 104–5). The Webbs argued *(Industrial Democracy*, s. 719).
69. Kesin rakamlarla – 1906: 343,200 (More, *Skill*, s. 103); 1966: 271,650 (*Ministry of Labour Gazette*, Şubat 1967), 1974: 66,000 (*Ministry of Labour Gazette*, Mayıs 1974). Eylül 1972'den sonra resmi okulu bırakma yaşı 16'ya yükseltildi. Sadece erkeklere ilişkin rakamlar verilmiştir. kız çırakların önemsiz olduğu görüşü hakimdir.

Bölüm 7

1. This paper grew out of conversation with Peter Hának of the Hungarian Academy of Sciences, Institute of History, about a paper by Efim Etkind (formerly of Leningrad, now of Nanterre) on '1830 in European Poetry'. On the art-historical side I have since had essential help from Georg Eisler, Francis and Larissa Haskell and Nick Penny. In a sense this is therefore a cooperative work, though the interpretations and errors are all my own.
2. Serginin kataloğu ile karşılaşkır; *La Liberté guidant le peuple de Delacroix*, catalogue établi et redigé par Helène Toussaint, Etude au laboratoire de la recherche des musées de France par Lola Faillant-Dumas et Jean-Paul Rioux (Paris, 1982), eklenmiş olması gereken tüm tartışma ve bibliyografya için: H. Lüdecke, *Eugène Delacroix und die Pariser Julirevolution* (Berlin, 1965), ve Efim Etkind, '1830 in der europäischen Dichtung', içinde:

R. Urbach (ed.), *Wien und Europa zwischen den Revolutionen (1789–1848)* (Viyana ve Münih, 1978).

3. T. J. Clark, *The Absolute Bourgeois* (Londra, 1973), s. 19.
4. Etkind, '1830', s. 150–1.
5. Heinrich Heine, *Gesammelte Werke* (Berlin, 1956–7), 4. cilt, s. 19.
6. E. Ramiro, *Félicien Rops* (Paris, 1905), s. 80–1.
7. Eduard Fuchs, *Die Frau in der Karikatur* (Münih, 1906), s. 484. Fuchs *Peuple*'yi "Megäre Volk" ya da "The People as Virago" gibi inanılmaz bir şekilde betimlemez; Ramiro, *Félicien Rops*, s. 188. Kadın bedeninin alt yarısını almadığı için aynı figürün daha az açık versiyonu Franz Blei'ın numaralandırılmış klişeleri üzerindedir, *Félicien Rops* (Berlin, 1921).
8. M. Agulhon, 'Esquisse pour une archéologie de la République: l'allégorie civique féminine' *Annales 28* (1973), s. 5–34. Bir devrimci olmayan dişil kahraman hemen hemen eşzamanlı olarak Delacroix'e, David Wilkie'nin *Defence of Saragosa*'sında karşıt biçimde sunulmuştur, 1828 (Wilkie Sergisi, Royal academy, 1958). Gerçek İspanyol dişil kahraman tümüyle giyinik ama alegorik pozda ve erkek partizan onun önünde belden yukarısı çıplak çömelmiş gösterir. (Bu referansı Dr. N. Penny'den edindim.) Buron, İspanyol kadın özgürlük savaşçılarını ve Saragosalı Kız'ı enine boyuna tartışmış (*Childe Harold*, 1, 54 ff.), kadınsı olmayan kahramanlığı vurgulamıştır. "Yere yığılıverir sevgilisi / gözyaşları zamansız değildir / Önderi vahşice öldürülür / Ona kalır onun ölümcül görevi / Yoldaşları kaçar – kesmeye çalışır önlerini / Düşman geri çekilir – saldırıların başındadır artık o." Ama aynı zamanda onun, erkek egemenliğinin kadınları çekici olarak gördüğü menzil içinde kaldığını vurgular: "Henüz İspanyol kızları Amazonlarla boy ölçüşemez / Ama aşkın tüm büyüleyici sanatları için yaratılmıştır." Aslında onlarınki (Liberty'ninkine benzemez) "güvercinin öfkesi"dir.
9. Bak; Jean Duché, *1760–1960: deux siècles d'histoire de France par la caricature* (Paris, 1961), s. 141, 142, 145.
10. J. Bruhat, Jean Dautry ve Emile Tersen, *La Commune de 1871* (Paris, 1971), s. 190 –bir İngiliz resmi.
11. Jean Grand-Carteret, *L'Affaire Dreyfus et l'image* (Paris, 1898), s. 150.
12. Ibid., pls 61, 67, 106, 251.
13. R. A. Leeson, *United We Stand: An Illustrated Account of Trade Union Emblems* (Londra, 1971), s. 26.
14. Lucien Christophe, *Constantin Meunier* (Antwerp, 1947), pls 6, 7, 8, 9, 21.
15. Frans Masereel, *Die Stadt* (Münih, 1925).
16. John Gorman, *Banner Bright: An Illustrated History of the Banners of the British Trade Union Movement* (Londra, 1973), s. 126.

17. Leeson, *United We Stand*, s. 60–70.
18. Gorman, *Banner Bright*, s. 122–3.
19. W. Crane, *Cartoons for the Cause: A Souvenir of the International Socialist Workers and Trade Union Congress, 1886–96* (Londra, 1896).
20. Viyanalı Dr. Herbert Steiner'ın koleksiyonundan Fransız Devrimi'nin üç kelimeli sloganının yaşaması için bak; Udo Achten (ed.), *Zum Lichte Empor: Mai-Festzeitungen der Sozialdemokratie, 1891–1914* (Berlin ve Bonn 1980), s. 61.
21. Joseph Edwards (ed.), *Labour annual 1895* (Manchester).
22. Christophe, *Constantin Meunier*, pl. 12.
23. Bak; E. Ve M. Dixmier, *L'Assiette au beurre* (Paris, 1974), pl. ix.
24. Alman sosyalist ikonografisinde 1900'lerde dişil alegorinin yerini çıplak erkek figürünün alması bağımsızca Detlev Hoffman ve Ursula Schmidt-Linsenhoff tarafından kaydedilmiştir. *Unsere Welt trotz alledem* (Frankfurt, 1978), s. 375.
25. Vincent van Gogh, *The Complete Letters of Vincent van Gogh* (Londra, 1958), 2. cilt, s. 400, 402.
26. F. D. Klingender, *Art and the Industrial Revolution* (Londra, 1947), pls 10, 47, 57, 90, 92, 103; Paul Brandt, *Schaffende Arbeit und bildende Kunst* (Leipzig, 1927–8), 2. cilt, s. 240 ff.
27. Brandt, *Schaffende Arbeit*, s. 243, pl. 314.
28. Leeson, *United We Stand*, s. 23.
29. Nicholas Penny, *Church Monuments in Romantic England* (New Haven and London, 1977), s. 138.
30. Brandt, *Schaffende Arbeit*, s. 270.
31. I. E. Grabar, V. N. Lazarev ve F. S. Kamenov, *Istoriya Russkogo Isskusstva* (Moskova, 1957), 11. cilt, s. 33, 83, 359, 381, 431.
32. Tsigal, Burganov, Svetlov ve Chernov (eds), *Sovietskaya Skulptura 74* (Moskova, 1976), s. 52.
33. Grabar et al., *Istoriya Russkogo Isskusstva*, s. 150.
34. *Fünfzehn Eiserne Schritte. Eine Buch der Tatsachen aus der Sowjetunion* (Berlin, 1932).
35. Klingender, *Art and the Industrial Revolution*, pl. xv.
36. 'Birimize yapılan hepimize yapılmıştır', 'Dvüşüp ölebiliriz ama asla teslim olmayız', 'Bu kutsal bir savaştır / ve ateşkesi yoktur / Ta tüm yoksulluk / orospuluk ve sömürü / yok edilinceye kadar.' Gorman, *Banner Bright*, s. 130.
37. Grabar et al., *Istoriya Russkogo Isskusstva*, pl. XI, s. 431.

38. Peter Kriedte, Hans Medick ve Jürgen Schlumbohm, *Industrialisierung vor der Industrialiserung* (Göttingen, 1977), böl. 2–3.
39. 1906'da kadınların % 56'sı sanayide istihdam ediliyordu, giyim sanayiinde çalışıyorlardı. Bu istihdam oranı (1890'da) Belçika'da % 50. Almanya'da 1907'de % 25, İngiltere'de 1891'de % 36'ydı: Peter N. Stearns, *Lives of Labour: Work in a Maturing Industrial Society* (Londra, 1975), appendix III, s. 365.
40. D. C. Marsh, *The Changing Social Structure of England and Wales, 1871–1961*, yeni bask. (Londra, 1965), s. 129.
41. W. Woytinsky, *Die Welt in Zahlen* (Berlin, 1926), 2. cilt, s. 76; Gertraud Wolf, *Der Frauenerwerb in den Hauptkulturstaaten* (Münih, 1916), s. 251.
42. Peter N. Stearns içinde: Martha J. Viciunus (ed.), *Suffer and Be Still: Women in the Victorian Age* (Bloomington ve Londra, 1973), s. 118.
43. Marsh, *Changing Social Structure*, s. 129.
44. Burada ele alınan sorun hayranlık uyandıracak bir biçimde sunulmuştur: Louise A Tilly ve John W. Scott, *Women, Work and Family* (New York, 1978), özl. Böl. 8 ve s. 228–9. This excellent discussion confirms the present analysis especially insofar as it situates the rise of that phase of the economy when 'the new organization of manufacturing required an adult male labor force primarily' and when 'during most of her married life a woman served as a specialist in child rearing and consumer activities for her family' precisely in the period when the mass labour movement emerged in the industrially advanced countries.
45. E. P. Thompson, 'The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century', *Past and Present 50* (1971).
46. L. Levi Accati, 'Vive le roi sans taille et sans gabelle: una discussione sulle rivolte contadine', *Quaderni Storici* (Eylül–Aralık 1972), s. 1078; Heine'ın Delacroix'a ilişkin sözü pazarcı kadının (balıkçı kadın) rolünü yansıtır.
47. H. A. Clegg, Alan Fox ve A. F. Thompson, *A History of British Trade Unions since 1889* (Oxford, 1964), 1. cilt, s. 469–70.
48. S. ve B. Webb, *Industrial Democracy* (Londra, 1897), s. 496.
49. Ibid., s. 497.
50. Ibid., s. 496–7.
51. Ibid., s., 497.
52. Bak; Jean Touchard, *La Gauche en France depuis 1900* (Paris, 1977), s. 113.
53. Bebel's feminism may not be unconnected with his enthusiasm for Fourier, about whom he also wrote a book. Frederick Engels' influential *Origin of the Family* should also be mentioned.

54. Eugène Pottier, *Oeuvres complètes*, ed. Pierre Brochon (Paris, 1966).
55. Gorman, *Banner Bright*, s. 126.
56. Ütopyanın imgesi giderek doğal verimlilik temelinden teknolojik ve bilimsel üretkenlik temeline doğru değişti. Her ikisi de ütopik sosyalizmde açık bir şekilde vardı – bak; Pottier'in şiiri *L'Age d'Or*: 'Oh nations, plus de torpeur. / Mille réseaux vous ont nouées. / L'électricité, la vapeur / sont vos servants dévoués' etc. (Oh uluslar uyanın! / Yüzlerce şebekeye bağlanmışsınız. / Elektrik ve buhar / Sizin sadık hizmetçilerinizdir.) İkonografik olarak ne olursa olsun doğa/verimlilik üstündür teknolojiden, kesinlikle 1917'ye kadar.
57. J. F. C. Harrison, *Robert Owen and the Owenites in Britain and America: The Quest for the New Moral World* (London, 1969), s. 58–62.
58. Ibid., s. 60–1.
59. Ibid, s. 98, 102, 121 bu dönemdeki dişil kurtarıcılar için.
60. Brandt, *Schaffende Arbeit*, s. 269.

Bölüm 8

Bibliyografyasının tümü için A. Panaccione, 'I 100 anni del 1° maggio nella storiografia', içinde: A. Panaccione (ed.), *I luoghi e i soggetti del 1°* maggio (Venedik, 1990).

1. Michael Ignatieff, 'Easter Has Become Chocolate Sunday', *Observer*, 15 Nisan 1990.
2. Maurice Dommanget, *Histoire du Premier Mai* (Paris, 1953), s. 350–1. Dommanget'in kitabı 1970 sonlarından önce konuyla ilgilenen üç beş kitaptan bir tanesidir ve önemini hâlâ korumaktadır. Ancak son zamanlardaki edebiyatın güçlü ikonografik yönelimini atlamıştır.
3. Cf. Helmut Hartwig, 'Plaketten zum 1. Mai 1934–39', *Aesthetik und Kommunikation 7*, no. 26 (1976), s. 56–9. A. Riosa (ed.), *Le metamorfosi del 1°* maggio (Venedik, 1990) İtalyan, Nazi ve Salazarcı 1 Mayıs'ı kutlama girişimleri.
4. Dommanget, *Histoire du Premier Mai*, s. 301 ff.
5. Ibid., s. 100–1.
6. Ibid., s. 102.
7. En özel uluslararası muamele Andrea Panaccione (ed.), *The Memory of May Day: An Iconographic History of the Origin and Implanting of a Workers' Holiday* (Venedik, 1989). İlk 1 Mayıs için bak yazarın *Un giorno perché. Cent'anni di storia internazionale del 1°* maggio (Roma, 1990), böl. 4.

8. Karl Marx ve Friedrich Engels, *Werke* (Berlin, 1963), 22. cilt, s. 60,
9. Dieter Fricke, *Kleine Geschichte des Ersten Mai* (Frankfurt, 1980), s. 30–31.
10. Dommanget, *Histoire du Premier Mai*, s. 156.
11. Fricke, *Kleine Geschichte des Ersten Mai*, s. 30.
12. Dommanget, *Histoire du Premier Mai*, s. 136.
13. Ibid., s. 156.
14. R. Evans (ed.), *Kneipengespräche im Kaiserreich. Stimmungsberichte der Hamburger Politischen Polizei, 1892–1914* (Reinbek, 1989), s. 20, 253–7.
15. Panaccione, *The Memory*, s. 247.
16. Kurt Greussing (ed.), *Die Roten am Land. Arbeitsleben und Arbeiterbewegung im westlichen Österreich* (Steyr, 1989), s. 58–9.
17. Calculated from Panaccione, *The Memory*, s. 247.
18. Dommanget, *Histoire du Premier Mai*, s. 155.
19. Ibid., s. 156.
20. Weimar Almanya'sında sosyal demokrat ve komünist 1 Mayıs ikonografisini karşılaştır, W. L. Guttsman, *Workers' Culture in Weimar Germany: Between Tradition and Commitment* (New York, Oxford ve Münih, 1990), s. 1989–90. Bu renk uyumunun bildiğim en güzel örneği Th. A. Steinlen'ın tarihsiz *La Manifestation* (no. 314 içinde: *Le Bel Heritage: Th. A. Steinlen Retrospective, 1885–1922* (Montreuil, 1987). Devrimci çatışma günlerinde gerçek işçilerin 1 Mayıs gösterileriyle karşılaştırmak için Panaccione'de Kustodiev'in 'Demonstration at the Putilovskij Factory for May Day 1906', *The Memory*, s. 530–1. Açıkça kırmızı-siyah geleneğinden etkilenirken kuşkusuz ressam bu olayın gerçek yaşamdaki geniş renk cümbüşünü yansıtır. Bu ressamın köktenci ikonografiye başka katkıları için bak; David King ve Cathy Porter, *Images of Revolution: Graphic Art from 1905 Russia* (New York, 1983).
21. Lucia Rivas Lara, 'El Primer de Maig a Catalunya, 1900–1931', *L'Avenç* (Mayıs 1988), s. 9. Bunun konusu aynı yazarın *Historia del 1° mayo en Espana: desde 1900 hasta la 2a Republica* (Madrit, 1987) alınmıştır ve bu ülke için konuya özel bir davranıştır.
22. Rivas Lara, 'El Primer de Maig', passim. Ayrıca bak; Lucia Rivas Lara, 'Rituallización socialista del 1° de mayo. Fiesta, huelga, manifestación?', *Historia Contemporánea, Revista del Departamento de Historia Contemporánea de la Universidad del Pais Vasco* no. 3 (1990). Bu referans için Paul Preston'a teşekkür borçluyuz.
23. Gösteriye devrime dönüştürme doğrultusunda başarısız anarşist girişim için bak; David Ballester ve Manuel Vicente, 'El Primer de Maig a Barcelona. Vuit hores de treball, d'instrucció i de descans', *L'Avenç* (Mayıs 1990), s.

12–17: Kentteki 1 Mayıs 1890 için bir çalışma. Fransız CGT için bak; Maxime Leroy, *La Coûtume ouvrière* (Paris, 1913), 1. cilt, s. 246, 1904'ten sonra CGT olayın sorumluluğunu sosyalistlerden alarak üstlendi, 'plus de fête du travail'. Dommanget, *Histoire du Premier Mai*, s. 334.

24. En ilginç gelişmeler a) Batının bahar festivallerinin (Büyük Pedro dönemi) Moskova'nın Alman varoşları kanalıyla Rusya'ya taşınması, b) Bu *maevka*'nın sosyal demokrat işçilerin zayıf 1890 gösterileriyle birleşip onlara bir korunak sağlaması için bak; Vjaceslav Kolomiez, 'Dalla storia del 1° maggio a Mosca tra la fine del ottocento e gli inizi del novecento: i luoghi delle manifestazioni', in Panaccione, *I luoghi e i soggetti del 1°* maggio, s. 105–22, N.B. s. 110–11 siyasal bağlamda baharın gülüşünün kullanımı için.

25. Bu yazın arasında aşağıdakiler dikkate değerdir: André Rossel, *Premier mai: 90 ans de lutte populaire dans le monde* (Paris, 1977), Udo Achten, *Illustrierte Geschichte des Ersten Mai* (Obserhausen, 1979); Udo Achten, *Zum Lichte Empor: Maifestzeitungen der Sozial-demokratie, 1891-1914* (Berlin ve Bonn, 1980); Sven Bodin ve Carl-Adam Nycop, *Första Maj, 1890-1980* (Stockholm, 1980); *Upp till kamp: Social-demokratins första majmärken, 1894-1986* (Stockholm, 1986), U. Achten, M. Reichelt ve R. Schultz (eds), *Mein Vaterland ist international. Internationle illustrierte Geschichte des ersten Mai von 1886 bis heute* (Oberhausen, 1986); Fondazione Giangiacomo Feltrinelli, *Ogni anno un maggio nuovo: il centenario del Primo Maggio* (Milan, 1988); Comune di Milano, Fondazione Giagiacomo Brodolini, *Per i cent'anni della festa del lavoro* (Milan, 1988); Maurizio Antonioli ve Giovanna Ginex, *1°* Maggio. Pepertorio dei numeri unici dal 1890 al 1924 (Milan, 1988); ve her şeyden çok, Panaccione, *The Memory*. Ayrıca İsviçre için bak; Bildarchiv und Dokumentation zur Geschichte der Arbeiterbewegung, Zürich, *1. Mai/1er mai: Mappe zur Geschichte des 1. Mai in der Schweiz* (Zürih, 1989).

26. Panaccione, *The Memory*, s. 356–7.

27. Greussing, *Die Roten am Land*, s. 168.

28. Claude Willard, *Les Guesdistes* (Paris, 1964), s. 237n.; W. L. Guttsman, *The German Social Democratic Party, 1875–1933* (Londra, 1981), s. 160.

29. Cf. Renata Ameruso ve Gabriela Spigarelii, 'Il 1° maggio delle donne', içinde: Panaccione, *I luoghi e i soggetti del 1°* maggio, s. 9–104.

30. Rivas Lara, "El Primer de Maig', s. 7–8.

31. Antonioli ve Ginex, *Repertorio*, s. 4–5. Ballester ve Vicente, 'El Primer de Maig', s. 13. 1890 Barselona gösterilerindeki güçlü uluslararasılık duygusu için F. Giovanoli, *Die Maifeierbewegung. Ihre wirtschaftlichen und soziologischen Ursprünge und Wirkungen* (Karlsruhe, 1925), bu ilk gösteride sergilenen enternasyonalist duygunun gücünü vurgular, s. 90–1.

32. Anarşist şair Pietro Gori 1896'da 1 Mayıs üzerine bir perdelik oyunda Verdi'nin *Nebucco*'sundaki koronun müziği ile söylenmesi için ünlü 1 Mayıs ilahisini (İşçilerin Sevimli Yortusu) yarattı. F. Andreucci ve T. Detti (eds), *Il movimento operaio italiano. Dizionario biografico* (Roma, 1976), 2. cilt, s. 526. Bak; E. J. Hobsbawm, *Worlds of Labour* (Londra, 1984), s. 77.
33. Jules Destrée ve Emile Vandervelde, *Le Socialisme en Belgique* (Paris, 1903), s. 417–18. Giovanoli, *Die Maifeierbewegung*, s. 114–15 dindeki dinsel ögelerin belirtir.
34. Bak; Hobsbawm, *Worlds of Labour*, böl. 3, 'Religion and the Rise of Socialism'.
35. İşçilerle doğrudan ilintili tek bayram olması ve sınıf bilincinin oluşmasındaki etkisi 1 Mayıs'ın başlangıcından beri dikkat çeken yanıydı. "Bugün onlara aittir. Sadece onlara aittir": J. Diner-Denes. 'Der erste Mai', *Der Kampf* (Viyana), 1 Mayıs 1908. Diner-Denes, ayrıca o gün kamusal alanların işçilerce fethedilmesine bak.
36. Hobsbawm, *Worlds of Labour*, s. 73 ve daha geniş bilgi için böl. 5, 'The Transformation of Labour Rituals'.
37. Antonioli ve Ginex, *Repertorio*, s. 23.
38. Greussing, *Die Roten am Land*, s. 18–21.
39. 1 Mayıs sembolizmine ilişkin en ilginç çözümlemeler, Giovanna Ginex, 'L'immagine del Primo Maggio in Italia (1890–1945)', içinde: Comune di Milano, *Per i cent'anni*, s. 37–41, and the same, 'Images on May Day Single Issue Newspapers (1891–1924): Their Function and Meanings', içinde: A. Panaccione (ed.), *May Day Celebration* (Venedik, 1988), s. 13–25.
40. Genel grev düşüncesinin gelişmesinde ve hızlanmasında 1 Mayıs'ın rölünün –sadece evrensel herkesin oy hakkı değil– sergilenmesi için, Giovanoli, *Die Maifeierbewegung*.
41. *Upp till kamp*, s. 12.
42. Panaccione, *The Memory*, s. 223.
43. Ibid., s. 363.
44. E. J. Hobsbawm, '100 Years of May Day', *Liber*, 8 Haziran 1990 (dağıtım *Times Literary Supplement*), s. 10–11.
45. Ginex, 'L'immagine', s. 40.
46. İtalya'da kırmızı karanfilin yaygınlaşması kolaylıkla Fondaizone Giangiacomo Feltrinelli'de izlenebilir. *Ogni anno* (Feltrinelli Kütüphanesi'nde kimileri *Repertorio*'da listelenmemiş Basit Konular koleksiyonunu içeren) ve sayısız illustrasyon vardır. "Resmi" olarak karanfile ilk atıf 1898'deki bir sayıda (594) yer alan bir şiirde görülür, ancak öbür çiçekler 1900e kadar yok olmaz. *Il Garofano Rosso*'nun açıklaması için ibid., s. 105, ve *Reper-*

torio, s. 130. İsveç gülü için, *Upp till kamp*, s. 21–3.

47. En azından Dommanget, *Histoire du Premier Mai*, s. 361–3. Ancak doğrudan kendisi inci çiçeğinin (müge) siyasal izini 1890'ların başlarının Avusturya resmine kadar geriye doğru izlemiştir. (s. 175–6) O günlerde bahar çiçekleriyle kurulan siyasal ilişkinin rengi kırmızı olmak zorunda değildi. Alman 1 Mayıs'ında bu çiçekleri satan küçük kızın imgesi enternasyonalleşmişti. *Ogni anno*, s. 100 (*Der Wahre Jacob*, 16 Nisan 1898).
48. Olay hızla Franco Rosi'nin mükemmel filmi *Salvatore Giuliano*'ya konu oldu.
49. *Un altra Italia nelle bandiere dei lavoratori: simboli e cultura dall'unità d'Italia all'avvento del fascismo* (Turin, 1980), s. 276. Bu faşistler tarafından el konulan işçi bayrakları sergisi, popüler ideoloji sanat tarihine mükemmel bir başlangıçtır.
50. Ibid., s. 227.
51. Destrée ve Vandervelde, *Le Socialisme en Belgique*, s. 418.
52. *L'Aurora del 1° Maggio*, 1950 (Antonioli ve Ginex, *Repertorio*, s. 290. Paradoksal olarak bu, işçiler 1 Mayıs'ta çalışmamada ısrar ederlerse bunun 'yeni bir tatilin gelenek ve kilise tarafından belirlenmiş birçok tatilin yanı sıra takvime' ekleneceği anlamına geldiğini önceden gören Barselona'nın Weberci burjuvazisi tarafından 1890'da tahmin ediliyordu: Ballester ve Vicente, 'El Primer de Maig', s. 14.
53. T. Ferenczi, 'Feastdays', *Liber*, 8 Haziran 1990, s. 11.
54. *Victor Adler's Aufsätze, Reden und Briefe* (Viyana, 1992), 1. cilt, s. 73.

Bölüm 9

1. Londra Royal Akademi'deki büyük "post empresyonalist sergi" (1979–80) bunu en keskin biçimiyle sergiler.
2. Hauptmann's *Weavers* and *Florian Geyer* kendini içtenlikle sosyo-politik oyunlara adamıştır ve çok beğenilmiştir.
3. *Gesammelte Schriften und Aufsätze*, ed. E. Fuchs, *Zur Literaturgeschichte* (Berlin, 1930), 2. cilt, s. 107.
4. Cf. 'Was wollen die Modernen, von einem Modernen', *Neue Zeit*, 1893–4, s. 132 ff., 168 ff.
5. Mehring, *Zur Literaturgeschichte*, 2. cilt, s. 298 (orijinal baskısı 898–9).
6. Aynı nedenlerle bir "halkın operası" hiçbir zaman gelişmedi. Gene de en azından bir opera bestecisi, devrimci Gustave Charpentier şansını bir işçi sınıfı kadın kahramanında (*Louise*, 1900) denedi ve *verismo* unsuru operaya o dönemde girdi. (*Cavalleria Rustican*).

7. E. P. Thompson, *William Morris: Romantic to Revolutionary* (Londra, 1955, 1977); P. Meier, *La Pensée utopique de William Morris* (Paris, 1972).
8. Stuart Merrill aktarır; E. W. Herbert, *The Artist and Social Reform: France and Belgium, 1885–1989* (Hewhaven, 1961), s. 100n.
9. Anarşist *Le Révolt*'a 1894'de abone olanların içinde Daudet, Anatole France, Huysmans, Leconte de Lisle, Mallarmé, Loti ve öncü tiyatrocu Antuine ve Lugné-Poe vardı. O dönemde hiçbir sosyalist dergi böylesi bir zenginliği cezbetmemişti. Ama ilk anarşistlerden Gustave Kahn Marx'a derin bir saygı duyuyor ve solcuların birliğini istiyordu. Herbert, *Artist and Social Reform*, s. 21, 110–11.
10. B. Ermers, *Victor Adler* (Viyana, 1932, s. 236–7.
11. H. J. Steinberg, *Sozialismus und deutsche Sozialdemokratie* (Hanover, 1967), s. 132–5.
12. C. Kohn, *Karl Kraus* (Stuttgart, 1966), s. 65, 66.
13. Cf. G. Botz, G. Brandstetter and M. Pollack, *Im Schatten der Arbeiterbewegung* (Viyana, 1977), s. 83–5 Avusturya-Alman anarşizmi üzerine.
14. R. Luxemburg, *F'étais, je suis, je serai. Correspondance, 1914–1919* (Paris, 1977), s. 306–7.
15. Ibid., s. 307.
16. L. Trotskij, *Letteratura e rivoluzione*, ed. V. Strada (Turin, 1973), s. 467.
17. G. Plekhanov, *Kunst und Literatur* (Berlin, 1954), s. 284–5.
18. J. C. Holl, *La Feune Peinture contemporaine* (Paris, 1912), s. 14–15.
19. Plekhanov, *Kunst und Literatur*, s. 292–295.
20. W. Morris, *On Art and Socialism*, ed. Holbrook Jackson (London, 1946), 76.
21. Morris bir sosyalist toplantıda ilk kez 1883'te (halka ev yapmayı tartışmak için) görünmüştü.
22. Modern dünyanın sanatla ilişkisi göz önüne alındığında, görevimiz, belki de uzun bir süre, tanımlanmış bir sanat üretmekten çok sanata, elverişli koşullar sağlamak için toprağı temizlemektir: 'The Socialist Ideal', içinde: *On Art and Socialism*, s. 323.

Bölüm 11

1. Kazimierz Dobrowolski, 'Peasent Traditional Culture', Teodor Shanin (ed.), *Peasent and Peasent Societies* (Londra, 1971).
2. Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte* (1852).
3. 16. Yüzyıldaki Alman köylü tabakaları arasındaki çatışmalar üzerine çağ-

daş görüşle karşılaştırın: "Messkrick Lordluğu'na bağlı olanların Lord Gottfried Werner'e karşı ayaklanmaları çok ilginçtir çünkü hareketleri için geçerli ya da acil bir neden ileri sürememektedirler. Kısaca söyledikleri, köyleri rençberlerin istila ettiği ve topraklarında eskisi gibi yaşayamadıklarıydı. Aslında işçilerin çoğunluğunu köylülerin oğulları, üvey oğulları ya da yakın akrabaları oluşturmaktaydı": David Sabean, 'Famille tenure paysanne: aux origines de la guerre des paysans en Allemagne', *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations 27*, 4–5 (Temmuz–Ekim 1972), s. 904.

4. Teodor Shanin, 'The Peasantry as a Political Factor', Shanin, *Peasants*.
5. Leonardo Sciascia, *La corda pazza: scrittori e cose della Sicilia* (Turin, 1970), s. 80–3.
6. Jean de La Bruyère, *Les Caractères* (Paris, 1869), s. 292–3.
7. Ramiro Condarco Morales, *Zarate, El 'Terrible' Willka: historia de la rebelión indigena de 1899* (La Paz, 1965), s. 290.
8. Pierre Gilhodès, 'Agrarian Struggles in Columbia', içinde: R. Stavenhagen (ed.), *Agrarian Problems and Peasant Movements in Latin America* (New York, 1970), s. 445.
9. Teodor Shanin, *The Awkward Class: Political Sociology of Peasantry in a Developing Society: Russia, 1910–1925* (London, 1972), s. 161.
10. Wesley Craig, 'Peru: the peasant movement in La Convención' içinde: H. Landsberger (ed.), *Latin American Peasant Movements* (Ithaca, 1969); E. J. Hobsbawm, 'Problèmes agraires à La Convención (Pérou)'. içinde: *Les Problèmes agraires des Amériques Latines* (Paris, 1967), s. 385–94; E. J. Hobsbawm, 'A Case of Neo-feudalism: La Convención', *Journal of Latin American Studies*, 1/1 (1970).
11. John C. Hammock ve Jeffrey A. Ashe (eds), *Hablan lideres campesinos* (Quito, 1970), s. 19–20.
12. Ibid., s. 13.
13. Jean A. Meyer, *La Cristiada, el Estado y el pueblo en la Revolución mexicana (1926–1929)*, 3 cilt. (Mexico, 1973).
14. Edward Dew, *Politics in the Altiplano: The Dynamics of Change in Rural Peru* (Austin ve Londra, 1969).
15. Hamza Alavi, 'Peasants end Revolution', içinde: R. Milliband and J. Saville (eds), *The Socialist Register* (Londra, 1965), s. 241–77; Eric Wolf, *Peasant Wars of the Twentieth Century* (New York ve Londra, 1971).
16. Maureen Perrie, 'The Russian Peasant Movement of 1905–7: its Social Composition and Revolutionary Significance', *Past and Present 57* (Kasım 1972), s. 123–55.
17. Georges Lefebvre, *The Great Fear of 1789: Rural Panic in Revolutionary*

France (Londra, 1973).

18. Nathan Wachtel, *La Vision des vaincus* (Paris, 1971).
19. Daniel Field, gözden geçiren: S. B. Okun ve K. V. Sivkov (eds), 'Krestianske Dvizhenie v Rossii v 1857–mae 1961 gg.' *Kritika 3/3* (Spring 1967), s. 34–55; Juan Martinez Alier, 'Peasants and Labourers in Southern Spain, Cuba and Highland Peru', *Journal of Peasant Studies* 1/2 (1974).
20. Field, gözden geçiren: Okun ve Sivkov, s. 49. Field, Rus köylü monarşisinin büyük ölçüde bir savunma oyunu olduğunu düşünmüştü: devlete karşı sadakatsizlikle suçlanmaya gelene kadar yeterince sorunları vardı (s. 49–50). Bu köylü pragmatizmini çok uzağa iter ancak böylesi bir görüşte az da olsa gerçek vardır.
21. E. J. Hobsbawm, 'Peasant Land Invasions', *Past & Present*, 62, 1974.
22. Marc Ferro, *La Révolution Russe de 1917: la chute de tsarisme et les origines d'Octobre* (Paris, 1967), s. 186.
23. Martinez Alier, 'Peasants and Labourers'.
24. Field, gözden geçiren: Okun ve Sivkov, s. 54.
25. Juan Diaz del Moral, *Historia de las agitaciones campesinas Andaluzas* (Madrid, 1967), s. 468.
26. Edward E. Malefakis, *Agrarian Reform and Peasant Revolution in Spain: Origins of the Civil War* (New Haven ve Londra, 1970).
27. Perrie, 'Russian Peasant Movement', s. 136.
28. Maurice Duverger (ed.), *Partis politiques et classes sociales en France* (Paris, 1955), s. 225.
29. Ibid., s. 157.
30. Sidney G. Tarrow, *Peasant Communism in Southern Italy* (New Haven ve Londra, 1967), s. 134 ve 144.
31. Marx, *Eighteenth Brumaire*.
32. John Duncan Powell, 'Peasant Society and Clientelist Politics', *American Political Science Review 64* (2 Haziran 1970), s. 411–25.

Bölüm 12

1. Basına ek olaak önemli sayıda resmi ve yarı resmi Peru yayınları kullanılan ana kaynaklardı. Dökümanlar, Zone X of Agrarian Reform (Huancayo Office) ve 'Juzgado de Tierras', Huancayo, ve birkaç eski malikanenin arşivleri ile özellikle eski Sociedad Ganadera del Centro, Sociedad Ganadera Tucle ve Compania Ganadera Antapongo. Bu malikanelerin tümü Peru'nun ortasındaki yaylalardaydı.

2. *La Prensa* (Lima), 7 Ağustos 1963. Erken istilalar için (1924–6), bak; C.D.A., 'Inventario de los Fondos de la Sociedad Ganadera Algolan', t/s. s. 45–61.
3. A. Aguilera Camacho, *Derecho Agrario Colombiano* (Bogotá, 1962).
4. *Prensa*, 27 Ağustos 1963.
5. 1959'dan 1966'ya kadar Lima basını tarafından 103 işgal aktarılır. Bunların 77 tanesi en çok köylü başkaldırısının olduğu Ağustos–Aralık 1963 döneminde gerçekleşmiştir ve bunların ezici çoğunluğu toprak iyileştirmelidir. Gene de bu aktarımlar son derece eksiktir. Benim bildiğim tek *tam* liste Cuzco Bölgesi'nin Sivil Muhafızları tarafından Nisan'dan 11 Kasım 1963'e kadar tutulandır – bu bölgelerdeki işgaller en yüksek noktaya erişene kadar. Bu raporlarda 70 olaydan söz edilir ancak bunların 24 tanesinde işgalcilere ilişkin detay verilir. Geri kalanında sadece işgal edilen yerin adından söz edilir.

Topluluklarca işgal edilen malikaneler	14
Topluluklarca işgal edilen topluluklar	4
Kıracılarca işgal edilen malikaneler	3
"Yerel köylülerin" işgali	3

Legislatura Ordinaria, *Diario de los Debates*, (Senado 1963), cilt v, s. 481–5.

6. *En Torno a la Practica Revolucionaria y la Lucha Interna. II Pleno del Comité Central del Partido Comunista Peruano. Informe Politico* (Ediciones Bandera Roja, Lima, 1970, mimeo), s. 12. Dr Pareades köylü çalışmalarında uzun deneyimi lan bir avukattı.
7. Pietro Laveglia, 'Lotte per la terra e prime tentativi d'organizzazioine contadina in provincia di Salerno', *Movimento Operario*, nos. 3–4 (Mayıs–Ağustos 1955), s. 599.
8. A. Basile, 'Il moto contadino nel Napoletano e il ministero del 3 aprile 1848', *Rivista Storica del Socialismo*, xi (1960), s. 795, 799.
9. J. Diaz del Moral, *Historia de las agitaciones campesinas Andaluzas* (Madrid, 1967 edn.), s. 85–6.
10. *Prensa*, 19 Ağustos 1963.
11. *Prensa*, 2 Eylül 1963, 6 Eylül 1963. Huamanmarca ve Yanacachi 1930'da, 1825'deki başlıklardan söz etti: Bak; C.D.A., 'Inventario . . . Algolan', s. 73.
12. Paredes, *En Torno a la Practica Revolucionaria*, s. 12.
13. John Womack, *Zapata and the Mexican Revolution* (New York, 1969), Epilogue, s. 371 ff.
14. Interview with Sr. Oscar Bernuy Gomez, Huancayo, Haziran 1971.

15. *Informe de la Comisión que investigó los sucesos sangrientos de Paquiló*. . . (Bogotá, 1932), s. 9.
16. Juzgado de Tierras, Huancavo: Expediente 70/1385/2 C, fj 468, 469.
17. Carlos Alberto Izaguirre, 'La transferencia de bienes comunales', *Peru Indigena*, vi, nos. 14–15 (1957), s. 110–15.
18. Juzgado de Tierras Huancayo, *loc. Cit.*, fj 105: 'başlıklar sapkın olan bu gerçegi saptar'.
19. *Prensa*, 10 ve 11 Şubat 1964.
20. Hda. Runatollo'nun tropikal bölgelere yakın yamaçlarını işgale ilişkin raporla karşılaştır: C.D.A., Archives Ganadera del Cntro, Nda. Acopalca papers, File 'Runatullo', 27 Ocak 1958.
21. *Prensa*, 11 Şubat 1964, 12 Kasım 1963, 30 Kasım 1963: C.D.A., Arch. Ganadera del Centro, Acopalca papers: 'Informe sobre los sucesos ocuridos en las Hdas. Tucle, Antapongo y Laive . . .', Ingeniero Alberto Chaperro (correspondencia Confidencial, 25 Ocak 1947).
22. Hugo Neira, *Cuzco, Tierra y Muerte* (Lima, 1964), s. 22.
23. C.D.A., Arch. Ganadera del Centro, Laive papers: Laive to Lima, 9 Ağustos 1931.
24. *Prensa*, 10 Eylül 1963, 1 Eylül 1963, 19 Eylül 1963, 30 Temmuz 1963, 19 Ağustos 1963, 17 Ekim 1963, 21 Ekim 1963.
25. E.g. *Prensa*, 18 Kasım 1963 (Hda. Inapi, Anta-Cuzco); *3 haciendas*, Paruro-Cuzco, 30 Kasım 1963; Hda. Mapi Florencia, Anta, 4 Aralık 1963; Dist. Huacondo, 16 Aralık 1963.
26. Böylesi kentsel izinsiz yerleşimleri haklı gören kuramlar yitirilmiş ortak toprakların desteklenmesiyle aynı değildir. Ancak burada kentlerdeki kırsallıktan göçenler arasında köylü hukukunun değişmesiyle ilgilenmiyoruz.
27. Gerrit Huizer, *Report on the Sudy of the Role of Peasant Organizations in the Process of Agrarian Reform in Latin America* (ILO-CIDA, Cenova, 1969, mimeo), s. 241, 243.
28. Comarca Lagunera'daki (Meksika) köylülerin toprak üzerinde hak iddialarına ilişkin tartışmalar, hak iddia edenlerin söz konusu araziyi ekebilme yetisinde olup olmadıkları sorununa dönüşmüştür. 1936'da J. Cruz Chacon Sifuentes tarafından yazılan 'Tarihsel Özet', App. 1 to Henry Landsberger ve Cynthia Hewitt de Alcantara, *Peasant Organisation in La Laguna, Mexico* (CIDA Research Papers, 17, OAS, Washington, 1970), s. 129.
29. A. Alfonso, S. Gómez, E. Klein, P. Ramírez, Movimento Campesino Chileno (Santiago, 1970), ii, s. 127 ff. Ama siyasal ve sendikal örgütlenme her koşulda vardı.
30. Gerrit Huizer, *On Peasant Unrest in Latin America* (CIDA, Washington,

1967), s. 217 ff.

31. A. La Cava, 'La rivolta çalabrese del 1848', *Arch. Stor. Delle Provincie Napoletane*, new ser., xxxi (1947–9), s. 445 ff., 540, 552.
32. Laveglia, (7. nota bak), s. 601.
33. Basile, (8. nota bak), s. 795.
34. Cited in Renzo del Carria, *Proletari senza Rivoluzione* (Milan, 1970), ii, s. 78–91.
35. E. Malefakis, *Agrarian Reform and Peasant Revolution in Spain* (New Haven ve Londra, 1970), özl. S. 368–9.
36. Bu esas olarak Juzgado de Tierras'ın dosyalarını kapsar. Huancayo, Expedientes 69.831 ve 70/1385/2 C – Topluluk ile Hda. Arasında son derece zengin kaynaklardır. Ayrıca, Tucle, and the Subdirección de Reforma Agraria ZAX Huancayo, Expediente de afectación, Hacienda Tucle and Expediente, Comunidad Huasicancha. Juan Martinez Alier de bu kaynaklara baş vurmuştur. Topluluk ve gerçekleştirdiği toprak kampanyaları için bak, Gavin Smith, *Livelihood and Resistance* (Berkeley, 1989). Bu mükemmel kitap benim ilk dönemlerdeki çalışmalarımı ayrıntılandırıp düzeltiyor.
37. The Expediente de Afectación for Tucle Huasicancha'nın yan sıra *Bacienda*'ya karşı hak iddia eden 13 topluluk sıralar ve ona karşı mahkemeye baş vurulduğunu kaydeder.
38. Juzgado de Tierras, Huancayo, Exp. 70/1385/2 C Fj 17 ff.
39. Onların enerjileri hükümet tarafından kısmen 'Patronato Central de la Raza Indigena' (1922) aracılığıyla zaptedilmiştir; çok daha köktenci 'Comité Pro Derecho Indigena Tahuantinsuyo' (1920) ise otoriteler tarafından 1927'de dağıtılmıştır. Bunun için bak, W. Kapsoli ve W. Reategui, *El Campesinado Peruano 1919–1930* (Lima, 1972, mimeo), böl. V. Patronato bizim bölgemizde Hdas. Tuckle, Antapongo ve Carve Ingahuasi ile uyuşmazlık içinde olan birkaç toplulukla ilgilenmiştir.
40. Bu bölgedeki o döneminmilitanlarıyla söyleşi yapan Dr. Carlos Samaniego, bana bayrağın Peru ulusal bayrağı olduğunu (kırmızı-beyaz), söz konusu topluluğun (Ahuac) başının daha sonra teğmenliğe terfi eden bir polis eskisi olduğunu anlattı. Rapor için bak: C.D.A., Arch. Ganadera del Centro, Laive papers: Laive to Lima, 9 Ağustos 1931.
41. Daha sonra yapılanlar Carlos Samaniego ve onun Yanacancha Universidad Agraria, Lima'daki öğrencilerinin çalışmalarına dayanır.
42. Sociedad Ganadera del Centro, *Datos Estadisticos* (Lima, 1929), s. 13. Bu yıllık yayın, malikanelerin sınır çatışmalarından duydukları endişeyi gösteriyor.
43. 'Bölge emniyet müdür yardımcısı yapılan bir söyleşide, hareketin asıl liderle-

ri olan Orellena ve Sesa adında iki kişinin üzerlerinde komünist dökuman bulununca tutuklanıp Lima'ya gönderildiğini kabul etmiştir. Bunun ardından durumun yatıştığı görülmektedir . . .' (Laive Arch., Laive to Lima, 12 Haziran 1931). 'Ayın 19'unda 5. Piyade alayından 85 kişilik bir kuvvet Huanco-'ya gelerek geri kalan suçluları yakalamak üzere hemen Chongos Bago'ya hareket ettiler . . . Topluluğun resmi sözcüsü (*apoderado*) ve Ministerio de Fomonto'da antlaşmayı imzalayan Enrique Claca, Julia Muniba, Gobernador Melchiades Garcia ve Guerro adında dört kişi ertesi gün askeri birlikle Lima-'ya gitmek üzere yola çıktılar': Laive to Lima, 25 Eylül 1931. Chongos halkı bir sınır çiti yaptıkların reddetmiş ve kazıkları saklamıştır.

44. Aşağı Martaro Vadisi'nde toplulukların resmen tanınma tarihleri:

1928	2	1939	3
1935	2	1940	1
1936	1	1941–50	5
1937	2	1951–60	0
1938	8	1961–9	0
tanınma sürecinde	3		
tanınmayan	4		

Kaynak: *Proyecto Sociedad Ganadera del Centro, Datos Para Adjudicación*, s. 7–7A.
1930'dan önce 6, 1930'larda 6, 1940'larda 10, 1960'larda 1 topluluk sicile kaydolmuştu.

45. Paul L. Doughty, *Huaylas: An Andean District in Search of Progress* (Ithaca, N.Y., 1968), s. 143.

46. C.D.A., Arch. Ganadera del Centro: Laive papers, Dosya 1 Comunidades, Camarena to Fernandez, 14 Temmuz 1937. "Projenin" durdurulduğu, Ingahuasi üzerinde çalışan ve yakınlarda şef olan Sabini ya da Sabino Roman tarafından bana söylenmişti.

47. *Boletin de la Dirección de Asuntos Indigenas*, 1940, s. 353. Tucle ayrıca bunu akıllıca değerlendirmiş ve Huasicancha ile tartışmalara bir sınır çizmiştir: Juzgado de Tierras, Huancayo, Exp. 69.831, fj. 197.

48. Orta dağlık bölgede birkaç büyük malikaneye baskı yapacak kadar güçlüydü – Laive, Maco, Queta, San Francisco de Apicancha, Antapongo ve kuşkusuz diğerleri – yeni kurulan malikane işçileri sendikasıyla kısa dönemli toplu sözleşmeler yaptılar: C.D.A., Arc. Ganadera del Centro, Laive papers, Arch. Soc. Ganadera Maco S.A.

49. C.D.A., Arch. Ganadera del Centro, Laive Papers: Dosya 'Comunidades', Memorandum, 'Comunidades colidantes con la Hacienda' (Ocak 1963).

50. Huasicancha'nın o dönemde yasal danışmanı Sr. Oscar Bernuy ile bir söyle-

şi: Cf. also Paul Doughty, *Huaylas*, s. 144–5, 'Callao'da oturan adamdan mektuplar'da Huaylas'ın topluluk olarak kaydedilme talebini desteklemiştir.

51. Floyd La Mond Tullis, *Lord and Peasant in Peru: A Paradigm of Political and Social Change* (Cambridge, Mass., 1970), s. 63–6, biyografisini özetler. Ben bilgiyi, Tacunan ile Federasyon ve diğer komünal ve siyasal eylemlerde birlikte olan Huancayolu Prof. Jesus Veliz Lizarraga ile yapılan söyleşiden edindim.
52. C.D.A., Arch. Ganadera del Centro, Laive papers: Laive to Lima, 16 Ekim 1945.
53. Ibid., tarihsiz antlaşma metni, 'On the subversive plans of the Districts of Chongos Alto and Huasicancha' Lima'daki Genel Müdürlükle büyük olasılıkla 1945 Ağustos ve Eylül ayları arasında.
54. Ibid.
55. C.D.A., Arch. Ganadera del Centro: Acopalca papers: 'Informe sobre los sucesos ocuridos en las Haciendas Tucle, Antapongo y Laive desde el 23 del mes de Diciembre 1946', Alberto Chaparro, 25 Ocak 1947.
56. Bu satış sözleşmesinin sadece sınır çizgisinin hendeklerle belirlenmeyip ayrıca topluluğun her yetişkin üyesince imzalanan bir kişisel antlaşmaya dönüştürülme koşulunu öne süren Heciandalar çok büyük sorunlar çıkardılar: Juzgado de T. Huancayo, Exp. 69.831, fj 39 ff. Topluluk kendini başka iddialarda bulunması durumunda ağır para cezasına çarptırılma ile bağlıyordu. Topluluğun o dönemdeki yasal danışmanı Sr. Bernuy Gomez'in bana anlattıklarına göre onun müvekkilleri Tucle karşı diğer büyük iddialarına zarar vermeyeceğine ilişkin ondan güvence almadan bu sözleşmeyi imzalamamışlardır.
57. C.D.A., Arch. Ganadera del Centro, Lima head-office: Minutes of Board of Directors, Haziran–Kasım 1963.
58. Expediente de afectación de Tucle (Suboficina Regional de Reforma Agraria. ZAX Huancayo.
59. Juzgado de T. Huancayo, Exp. 70/1385/2 C, fj 468.
60. Ibid., Exp. 69.831, fj 35.
61. Köylüler açısından böylesi hilelerin 'gerçek' toplumla organik bir ilişkisi yoktu; bunlar devletin dünyasına, devletin yasa ve siyasetine aitti ve oldukça pargmatik davranabiliyorlardı. 1960'ların başında toplumsal kışkırtma en yüksek noktasına erdiğinde topluluklar sendikalar mücadelelerine güçlendirdiği için sendikal biçimde örgütlendiler. Bugün (1973) Orta Peru'da kimileri, askeri hükümet tarafından elektrik, yol vb. elde etmede avantaj sağlayacağı umulan kentsel gecekondu mahalleleri için planlanan *pueblos jovenes* statüsü istiyorlardı.
62. Instituto Indigenista Peruano, Subproyecto . . . Mantaro 2 A, *Distrito Pu-*

cará (Lima, 1968), s. 58–62.

63. Dr. Samaniago'ya verdiği bilgilerden ötürü bir kaz daha teşekkür ederim.
64. C. Guillaguiros, Radiografia de las invasiones: *Prensa*, 11–13 Şubat 1964.
65. Floyd La Mond Tullis, *Lord and Peasant in Peru*, s. 94–5.
66. Anta için (Cuzco), *Prensa*, 5 Aralık 1963.
67. *Prensa*, 8 Ekim 1963.
68. I.I.P. Subproyecto . . . Mantaro 2 A, *Distrito Pucará*, s. 58–62.
69. Guillaguiros, (64. nota bak).
70. C.D.A., Arch. Ganadera del Centro, Laive papers: Laive to Lima, 9 Ağustos 1931.
71. C.D.A., Arch. Ganadera del Centro, Acopalca papers: Informe . . . A. Chaparro, 25 Ocak 1947, s. 2.
72. Öğrencilerin sunduğu Corpacancha işgalleri için, *Prensa*, 19 Ağustos 1963; Yanacancha işgalleri için, *Voz de Huancayo*, 9 Şubat 1961 ('kendi yetkilileri ve bir kışkırtıcı tarafından öncülük etti').
73. Adriel Osorio Zamalloa, *La comunidad campesine, nivel microeconomico de desarrollo regional* (Fac. De Ciencias Economicas y Comerciales, Univ. Nacional del Centro de Peru, Huancayo, 1966, mimeo), s. 279 ff.
74. Karışımı, Cerro de Pasco *haciendas* işgallerinin önder kadrosu çok iyi betimler. (*Prensa*, 18 Ağustos 1963, 21 Ağustos 1963). Liderlerden bir tanesi Pallanchacra *alcalde*'si Claro Huallanuay tarafından desteklenen hali vakti yerinde madenci Sergio Berrospi'ydi. Diğerleri *alcalde* yardımcısı Juan Sorto, Pedro Berrospi (Sergio'nun yeğeni) ve daha sonra Ulusal Kurtuluş Cephesinden aday olan öğrenci Zenon Nagara idi.
75. Rodrigo Montoya R, *A Proposito del Caracter Predominantemente Capitalista de la Economia Peruana Actual* (Lima, 1970), s. 110–11.
76. CIDA, *Tenencia de Tierra . . . Peru* (Washington, 1966). s. 123.
77. Oficina Nacional del Desarrollo Comunal. Comité Zonal ZAC 1, *Sistema de Organización Campesina para el Desarrollo del Valle del Mantaro* (Huancayo, 1969, mimeo).
78. CIDA Peru, (76. nota bak), s. 134, örenklemlerinin yarısı kuşkuludur. Henry F. Dobyns, *Comunidades Campesinas del Peru* (Lima, 1970), s. 57–8, rapor edilen 50 topluluğun % 44'ü monografik olarak çalışılmıştır. Ancak Peru-Cornell Projesi tarafından incelenen 640 topluluğun % 64'ü çatışmaktadır. Bölgedeki tüm toplulukları kapsayan iki kadastro Chucuito'da % 50'yi, Puna (58 yanıttan 46'sı) ve Bolognesi. Ancash, % 61,7'yi gösterir ve % 17,7 çatışmaların varlığını yadsır. % 23,5 ise yanıt vermez. Bu bölge için, *Datos Basicos* (Lima, 1970), s. 19 ve 29.

79. Dobyns, *Comunidades Compesinas del Peru*, s. 58. Dobyns örnekleminde % 54 toprak ağalarıyla, % 40,9 öbür topluluklarla, % 4,5 ise her ikisiyle çatışır. Peru-Cornell'e göre ise % 64 toprak ağalarıyla, % 60 öbür topluluklarla, % 6 topluluk içinde çatışır.

80. Min. Agric., Dirección General de Reforma Agraria y Asentamiento Rural, *Las Comunidades Integrantes de la SAIS Tupac Amaru* (Lima, 1971), s. 21.

81. Min. Agric., Dirección de Comunidades Campesinas, ZAC Mantaro I, *Proyecto Sociedad Ganadera del Centro. Datos para Adjudicación*; and C.D.A., 'Inventario de los Fondos Sociedad Ganadera del Centro, Tucle y Antapongo' (MS., Kasım 1971). Malikane arşivlerinden elde edilen çatışma halindeki toplulukların listesi, 1970'de malikaneyle resmi kadastronun bağlayıcılığında anlaşanların listesinden çok uzundur.

82. 19. ve 20. yüzyılda (1930'lara kadar) Peru'da İnka düzenini geri getirmek ya da İnkalara özgün destek sağlamak için ayaklanmalar pek sıradışı değildi. İnka miti için bak; A. Flores Galindo, *Buscando vu Inca: Identidad y Utopia en los Andes* (Havana, 1986).

83. Henri Favre, *Changement et continuité chez les Mayas du Mexique* (Paris, 1971), s. 269 ff.

84. 1712 kalkışması için ayrıca bak; Herbert S. Klein, 'Peasant communities in revult: the Tzeltal republic of 1712', *Pacific Hist. Rev.*, xxxv (1966), s. 247 ff.

85. R. Portal (ed.), *Le statut des payans liberés du servage* (Paris-Hague, 1963), s. 248, 263.

86. Min. De Trabajo, Instituto Indigenista Peruano, Serie Monografica 17, *Sociedad y cultura en 10 areas Andino-Peruanas* (Lima, 1966), s. 13, 36–8, for Andahuaylas.

87. Ibid., s. 36–7, for Chuyas and Huaychao in Ancash.

88. APRA'nın kitlesel desteğinin doğası ve genişliği işçi sınıfının dışında belirsiz kalmıştır. Geçen 20 yıl ya da daha uzun süre içinde Kızılderili köylülerin desteği ve katılımı parti mitolijisinin iddia ettiğinden çok azdı. 1965'te partinin köylü örgütü FENCAP 6'sı Lima ve Callo şubesinde olmak üzere 13 topluluk örgütledi. Bak; Grant Hilliker, *The Politics of Reform in Peru* (Baltimore ve Londra, 1971), s. 98. Ancak APRA'nın komünist bir hareket olarak görüldüğü ya da öyle olduğu dönemdeki temel olguları ciddi bir incelemeyi beklemektedir.

89. Henri Favre, *L'évolution et la situation des haciendes dans la région de Huancavelica* (Paris, 1965, mimeo).

90. Araştırma gereksinen istisnalar Kuzey'in bölümleriydi (Cajamarca, Ancash ve Huanuco) ve yerli kalkışması'nın geleneksel merkezi Güney'de Puno.

Bölüm 13

1. *Relazione della commissione parlamentare d'inchiesta sul fenomeno della mafia, testo integrale* (Roma, 1973), cilt 2, s. 1633.
2. *Girolamo Li Causi e la sua azione politica in Sicilia: scritti, ricordi e testimonianze a cura di Franco Grasso* (Palermo, 1966), s. 150.
3. Michele Pantaleone, *Mafia e politica* (Turin, 1962), s. 159.
4. Gavin Maxwell, *Bandit; God Protect Me from my Friends* (Londra, 1956; yeni baskı 1972, Pan Books).
5. Onun peşine düşen polisleri yöneten yüzbaşı da bir ayrılıkçıydı. *Relazione*, 2. cilt, s. 1700.
6. Ibid., s. 1658, ve yeniden s. 1665. Ayrıca bak; bir başka polisin (namuslu) tanıklığına, General Paolantonio, ibid. S. 1700–1.
7. Voce di Sicilia'ya mektuptan (20 Eylül 1947), komünist gösteriye acımasızca saldırıp katliam yapma suçlamasına karşı kendini savundu, aktaran *Li Causi*, s. 147.
8. *Realizione*, 1. cilt, s. 111–12.
9. Güvenilir bilgiye sahip Gaia Servadio'ya göre, *Mafioso* (Londra, 1976), s. 130.
10. Böylece 1947'de: 'Sen ölü birisin Guiliano, senin yaşamın bitti. Ya mafyaya ihanetten öldürüleceksin . . . ya polisle bir çatışma sırasında ya da ortadan kaldırılacaksın': *Li Causi*, s. 152.
11. 'Senin için derinden ağlıyorum' dedi Walrus:
'Derinden katılıyorum duygularına.'
Gözyaşları ve hıçkırıklarla cezalandırdılar onu
Öyle en büyüklerinden biriyle.

Bölüm 15

1. Alain Touraine, *Le Mouvement de mai ou le communisme utopique* (Paris, 1969).

Bölüm 16

1. Bak: A. Pigliaru, *La vendetta barbaricina come ordinamento giuridico* (Milan, 1959).
2. İki savaş arasında Kraliyet Hava Kuvvetleri, kendisini kamusal düzeni korumada kullanmaya yönelik her plana silahlarının uygun olmadığı bahane-

siyle karşı çıktı ve göreneksel yasalar uyarınca hakkında dava açılabilirdi. Ama bu iddiasını Hindistan'da köyleri ve Ortadoğu'yu bombalarken uygulamadı...

3. Bu simgelerin herhangi birinin eylemini etkilediğinin kanıtlanamayacağı iddiası, sadece bu çelişkiyi rasyonalize etmeye yöneliktir. Ayrıca popüler kültürün şiddet simgelerinden her zaman çok keyif aldığı ya da simgelerinin gerçek şeylerin yerine geçtiği iddiaları da kanıtlanamaz.
4. Rasyonel devrimciler şiddeti her zaman bir bütün olarak amacı ve olası başarısıyla ölçerler. 1916'da Lenin'e Avusturya sosyal demokrat sekretaryasının Avusturya başbakanına savaş karşıtı protestoya dikkat çekmek amacıyla suikast düzenlediği söylendiğinde, o, onun konumundaki bir kişinin savaş karşıtı mücadelede niçin parti eylemlerini daha az çarpıcı ama çok daha etkili bir adım atmaya yöneltmediğini merak etmiştir. Lenin'e göre sıkıcı ve donuk ama şiddet içermeyen etkili bir eylem etkisiz ama romantik bir eyleme yeğlenmelidir. Ne var ki bu yaklaşım onu gerektiğinde silahlı bir isyan önermekten alıkoymamıştır.

Bölüm 19

1. Sidney Bechet, *Treat It Gentle: An Autobiography* (Londra, 1960). Yayıncıların, Avukatların, John Ciardi gibi işbirlikçilerin çıkardıkları engelleri aşarak yayımlandı.
2. Paul Oliver, Max Harrison ve William Bolcom, *The New Grove: Gospel, Blues and Jazz* (New York, 1987), s. 292.
3. 30 yıl sonra Ansermet'in olumsuz yapılarına rağmen (Cazın günü doldu. Müziğe yapacağı katkıyı yaptı. Şimdi kendi içinde bütünüyle monoton) Caz severleri ya da Bechet hayranlarını provakate etmedi ve Chilton onun plağını yaptı (s. 207).

Bölüm 20

1. 'He's been a hell of a man', writes Basie of his discoverer John Hammond. 'And he has never asked for a nickel from me or any of those other people he's done so much for. And there have been quite a few of them. All he wanted to see was the results of what was supposed to be happening.'
2. Albert Murray, *Stomping the Blues* (New York, 1982), s. 166.

Bölüm 21

1. (New York, 1973)
2. Mercer Ellington ile Stanley Dance, *Duke Ellington in Person* (Boston, 1978). Mercer'ın notlarına göre Duke Ellington ona ilgi göstermiş, orkestrasında ona yardım etmiştir. Ancak oğul müzisyen olarak kendi ayakları üzerinde durmaya kalktığında Duke onun cesaretini kırabilmek içim her yola başvurmuştur.
3. Martin Williams, *The Jazz Tradition*, yeni ve gözden geçirilmiş baskısı (Oxford, 1983), s. 102.
4. Max Harrison, *A Jazz Retrospect* (New York, 1976), s. 128.
5. Alexander Coleman, 'The Duke and His Only Son', *New Boston Review*, Aralık 1978.
6. *Music Is My Mistress*, s. x.
7. Collier, Ellington'ın 3 dakikalık parçalarını aynı gizli tehlikeden sakınmamıştır. Bize onun birçok ölümsüz başyapıtını sağlayan 78 devirli plak Elington'ın bestelerinin yapısını belirlemez. Bu sadece plak stüdyosu için üretilmiş müziktir, tıpkı büyük salonlardaki konserlerinde gizlice kaydedilen parçaları gibi.

Bölüm 24

1. J. Skidmore in *Jazz Now* (Londra, 1976), s. 76.
2. Aktaran: S. Chapple ve R. Garofalo. *Rock'n'Roll Is Here to Pay* (Chicago, 1977), s. 144.
3. Whitney Wilmer, *New York Notes: A Journal of Jazz in the Seventies* (New York, 1977), s. 147.
4. Valerie Wilmer, *As Serious as your Life: The Story of the New Jazz* (Londra, 1977, 2. baskı, 1987), s. 27.
5. Ayrıca bu rastlantısal olarak, o güne kadar caz ve blues'da istisnai olan – kadınların blues vokallerinde, ilahilerde ve cazdaki ezici üstünlüğüne rağmen– şarkı söyleyen gruplara gerçek bir tekelleşme sağladı.
6. Babaları, New Orleans piyanisti, Ornetta Coleman'ın ateşli destekçisi ve bir avangart Ellis Marsalis ailesine bakabilmek için ticari yaşamı seçmiştir. New Orleans'da müzik Bachs'ın zamanındaki gibi hâlâ çokluk aile mesleğiydi.

Bu kitap neredeyse tümüyle, adları genelde aileleri, komşuları ve modern devletlerde doğumları, evlilikleri ve ölümleri kaydeden bürolar dışında herhangi biri tarafından bilinmeyen insanlara ilişkindir. Ara sıra polis ve 'insanlık tarihi'ni araştıran gazeteciler de bilir adlarını.

İnsan soyunun çoğunluğunu onlar oluşturur. Bu insanlar, tarihçiler arasında geçen, bireyin ve verdiği kararların ne denli önemli olduğuna ilişkin tartışmalarla ilgilenmezler. Böylesi bireyleri öykülerinden çıkararak yazmak makro-tarihsel aktarımda hiçbir önemli iz bırakmayacaktır.

Benim düşüncem böylesi erkek ve kadınların birey olarak değilse bile toplu olarak tarihin büyük oyuncuları arasında yer aldıklarıdır. Onların yaptıkları ve düşündükleri, pek çok şeyi değiştirmektedir. Özellikle yirminci yüzyılda kültürü ve tarihin biçimini değiştirebilir ve değiştirmiştir de. Bu nedenle kitabıma geleneksel olarak "sıradan insanlar" diye anılan bildik insanlarla ilgili bir ad verdim: ***Sıradışı İnsan***.

ISBN 975-8295-63-2

9729758295636